GEORG. FRID. SCHOEMANNI

OPUSCULA ACADEMICA.

VOLUMEN III.

MISCELLANEA.

BEROLINI

IN LIBRARIA WEIDMANNIANA

MDCCCLVIII.

INDEX OPUSCULORUM.

DE RETICENTIA HOMERI.

A veteribus Homeri interpretibus non raro schematis cuiusdam 3
elliptici mentionem fieri videmus, quod *κατὰ τὸ σιωπώμενον* dicitur, quo schemate poetam usum esse autumant, ubi aliquid, quod dici debuisse videatur, silentio praetermittit, ut ab ipsis auditoribus subaudiendum. *Ἐστὶ γὰρ τοῦτο*, inquit Eustathius p. 174, 22, *μέθοδος συντομίας, ὡς μὴ θέλοντος τοῦ ποιητοῦ ἐνδιατρίβειν τοῖς μὴ καιρίοις*. Et sane non mirum aut reprehensione dignum iudicabimus, si non omnes res minimas semper disertis verbis exponere, sed nonnulla etiam auditorum intelligentiae relinquere voluerit, verbosaeque et putidae loquacitati talem brevitatem praetulerit, quae nec destitueret auditorem summae rei intentum, nec moraretur supervacanea leviorum commemoratione, suntque hac ratione aliquot loci, in quibus unus aut alter criticus offenderat, non inscite ab aliis defensi. Velut Il. II, 76, ubi Agamemnon in principum consessu verbis factis consedisse dicitur (*ἤτοι ὅγ' ὡς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἕζετο*), quum antea v. 55 non dictus sit ad dicendum surrexisse, id quod alibi in huiusmodi narrationibus non solet praetermitti, haec res Zenodotum adeo offendit, ut v. 55 pro eo, quod nunc legitur, *τοὺς ὅγε συγκαλέσας πυκινὴν ἠρτύνετο βουλήν*, hos duos versus reponeret: *αὐτὰρ ἐπεί ῥ' ἤγερθεν ὁμηγερέες τ' ἐγένοντο τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη κρείων Ἀγαμέμνων*. Longe aliter Aristarchus, qui quum hoc ipsum parum credibile iudicaret, Agamemnonem in septem virorum consessu — tot enim convocati erant — stantem verba fecisse, versum 76 et septem proximos cum hoc cohaerentes plane eiiciendos esse censebat. Alii contra, quorum auctoritatem Eustathius sequitur, haudquaquam illud incredibile rati,

Agamemnonem, quamvis pauci adessent, tamen, ut in concione, ad dicendum surrexisse, disertam huius rei mentionem, ut supervacaneam, impune ab Homero reticeri potuisse iudicarunt: quod iudicium, a recentioribus, quod quidem ego meminerim, omnibus comprobatum, mihi quoque rectissimum esse videtur[1]). — Porro Iliad. I, 490, de Achille ob acceptam ab Agamemnone iniuriam irato, inter alia haec dicuntur: *οὔτε ποτ᾽ εἰς ἀγορὴν πωλέσκετο κυδιάνειραν, οὔτε*
4 *ποτ᾽ ἐς πόλεμον* —, estque loci illius contextus eiusmodi, ut non possint haec nisi de eo tempore dicta accipi, quod medium fuit inter iniuriam Achillis reditumque deorum ex Aethiopia in Olympum, quo eos post dies duodecim, sicut Thetis v. 245 praedixerat, reversos esse poeta v. 493 memorat. Atqui nulla per hos duodecim dies concio Achaeorum, nullum proelium memoratur: et sunt tamen verba illa eiusmodi, ut abstinuisse Achillem propter iram concionibus et proeliis significent: abstinere autem rebus, quae nullae sunt, nemo dici potest. Itaque hic quoque reticuisse Homerus videtur, quae ab auditoribus subaudiri deberent: *εἰκὸς κατὰ τὸ σιωπώμενον καὶ ἐκκλησίαν καὶ πόλεμον πρὸς τοὺς περιοίκους γενέσθαι*, inquit Schol., in qua sententia non intercedo equidem quominus acquiescamus. — Nec graviorem offensionem habet IV, 159, ubi Agamemnon, ruptam foederis fidem increpans, *οὐ μέν πως*, inquit, *ἅλιον πέλει ὅρκιον αἷμά τε ἀρνῶν, σπονδαί τ᾽ ἄκρητοι καὶ δεξιαὶ ᾗς ἐπέπιθμεν.* Notarunt sane nonnulli, *δεξιάς* nunc dici, quum in superiore libro, ubi ritus foederis sanciendi singulatim memorantur, dexterarum tamen ad firmandam fidem datarum nulla mentio facta sit, utiturque Lachmannus[2]) etiam hoc argumento, quo hanc partem Iliadis ex alio, quam superiorem, carmine desumptam esse probet. Nos, quamvis ceteroquin non vanas Lachmanni suspiciones esse iudicemus, huic tamen argumento non multum tribuendum esse concedimus, sed audiendum potius schol. BL.: *δεξιαὶ ἐγένοντο ἴσως κατὰ τὸ σιωπώμενον*, aut Eustathium: *σημείωσαι δ᾽ ἐνταῦθα ὅτι ἐν τοῖς ὁρκίοις καὶ δεξιῶν ἥπτοντο, εἰ καὶ Ὅμηρος οἰκείῳ νόμῳ τοῦτο ἐσίγησεν ἐν τοῖς φθάσασιν, ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων*

1) Conf. Il. VII, 347 et 354, ubi item consedisse dicitur, qui non dictus erat surrexisse.

2) Betrachtungen über Homers Ilias v. K. L. mit Zusätzen v. M. Haupt. Berl. 1847. p. 19.

πολλῶν ποιεῖ, κατὰ σχῆμα ἀποσιωπήσεως. — Item VI, 114 offendit veteres quosdam criticos, quod Hector proelium relicturus, quo supplicationem in urbe fieri iubeat, βείω, ait, προτὶ Ἴλιον, ἠδὲ γέρουσιν εἴπω βουλευτῇσι καὶ ἡμετέραις ἀλόχοισιν δαίμοσιν ἀρήσασθαι, neque tamen aut ab Heleno, v. 87, quum Hectori illud consilium suggerit, neque ab ipso Hectore, v. 260, quum matri suae supplicationem mandat, ulla senum senatorum mentio fit. Removendae offensioni duplex ratio inita: νοητέον, inquit schol. A., ἤτοι κατὰ τὸ σιωπώμενον κἀκείνοις αὐτὸν εἰρηκέναι, ἢ ὡς ἐπὶ στρατείας (leg. στρατιᾶς) καὶ παρατάξεως τοῦ πρέποντος χάριν τοῦτο προστεθεικέναι. — Levissima res est XVI, 411, de Patroclo, qui quum non pedibus sed curru insistens proelietur, tamen Erylaum saxo coniecto percutit. Πῶς λίθων εὐπορεῖ, inquit Schol., ἐφ᾽ ἅρματος ὤν; sed respondet ipse: ἔοικε κατὰ τὸ σιωπώμενον καταβεβηκέναι ἀπὸ δίφρου, εἶτα μετὰ τὸ πλῆξαι τὸν Ἐρύλαον πάλιν ἀναβεβηκέναι. Alii, quorum Eustathius mentionem facit, rem sic expediverunt, ut dicerent Patroclum fortasse provisa in curru saxa habuisse, si quibus utendum foret. Recte autem nuper Faesius admonuit, iam e v. 404, ubi Thestorem Patroclus prope adstans hasta percutit (ἔγχεϊ νύξε παραστάς), colligi posse, eum de curru descendisse. — Non minus leve, quod XXI, 17 Achilles gladio usurus hastam ad ripam fluminis myricis obtectam reliquisse, mox tamen v. 67 contorsisse hastam in Lycurgum dicitur. Notaverat hoc Zenodotus, quemadmodum depositae, sic etiam resumptae hastae mentionem disertam fieri debuisse ratus: sed redarguit eum Aristarchus, ὡς ἀγνοοῦντα ὅτι πολλὰ δεῖ προσδέχεσθαι κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐνεργούμενα.

Haec igitur atque similia facile sic explicari et defendi posse con- 5
cedimus: sunt autem alia, quorum non tam expedita est defensio, neque iniectus animo scrupulus illo reticentiae schemate adhibito facile eximitur. Ex hoc genere illud est, quod XVII, 24 Menelaus cum Euphorbo ad certamen congressus fratrem huius Hyperenorem, ante a se interemptum, convicia in se iactasse ignaviamque sibi exprobrasse memorat, cuius rei in illa parte Iliadis, quae Menelai cum Hyperenore pugnam refert, XIV, 516, nulla prorsus mentio facta est. Absolvitur enim ibi omnis narratio his versibus: Ἀτρείδης δ᾽ ἄρ᾽ ἔπειθ᾽ Ὑπερήνορα ποιμένα λαῶν οὖτα κατὰ λαπάρην, διὰ δ᾽ ἔντερα χαλκὸς ἄφυσσεν δῃώσας· ψυχὴ δὲ κατ᾽ οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσσυτ᾽ ἐπειγομένη,

τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψεν. Scholiastae quidem etiam convicia ista Hyperenoris κατὰ τὸ σιωπώμενον subaudienda esse, quamvis dubitanter, suspicantur. Nobis probabilius videtur, fuisse in alio quopiam carmine accuratiorem de Hyperenoris caede narrationem, quae quum non recepta esset in compositione Iliadis, hunc tamen locum libri XVII, qui illuc respiceret, per negligentiam quandam intactum ut erat relictum esse. — Porro lib. XVI v. 432 Iupiter Sarpedonem conspicatus cum Patroclo congressum Iunonem alloquitur, seque ambigere profitetur, eripiatne fatali morti filium, an occidi a Patroclo patiatur, quam illa orationem vehementer improbans persuadet marito ne fatis obsistat. Apparet ex hoc colloquio, hos duos nunc una esse, et quidem in Ida monte, quo se Iupiter contulisse dictus est XI, 183, neque adhuc inde in Olympum revertit, id quod XVI v. 677 demonstrat. Atqui Iuno visitaverat quidem in Ida sedentem, XIV, 283, sed dudum ab eo in Olympum remissa est, XV, 54. 79, unde eam post iterum in Idam reversam esse nusquam poeta dixit. Hanc ob causam Zenodotus totum hoc Iovis cum Iunone colloquium, a v. 432—459, pugnare cum reliqua narratione ideoque pro insiticio habendum esse iudicavit, cui equidem assentiri malo, quam Aristarcho illum reprehendenti, quod nescierit ὅτι πολλὰ κατὰ σύμπέρασμα λέγει ὁ ποιητὴς γεγονότα, καὶ οὐ δέον ἐπιζητεῖν, πῶς ἡ μικρὸν ἔμπροσθεν ἐπὶ τὸν Ὄλυμπον παρακεχωρηκυῖα νῦν ἐπὶ τῆς Ἴδης ἐστί. Non defuerunt tamen ex recentioribus, quibus haec defensio satisfaceret, quorum unus insuper addidit, tam artam Graecorum opinione coniunctionem Iunonis cum Iove fuisse, ut, licet illa antea discessisse ab eo dicta sit, nihilo minus tamen nunc quasi praesens induci potuerit. Tam promptos ad credendum animos de huiusmodi propugnaculis deiicere frustra coneris. Ceterum cohaeret hic locus cum altero haud minus suspecto, XVI, 666, in quo item Zenodotus non iniuria haesitavit, licet medicinam non satis prospere tentaverit. Iupiter enim, quemadmodum paullo ante Iunonem, sic nunc interfecto Sarpedone Apollinem alloquitur, quem in Ida versari non magis quam illam poeta indicavit. Hinc Zenodotus pro eo quod nunc legitur, καὶ τότ᾽ Ἀπόλλωνα προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς, sic potius scribendum suasit, καὶ τότ᾽ ἄρ᾽ ἐξ Ἴδης προσέφη Ζεὺς ὃν φίλον υἱόν, deleto simul versu 677, quo ab Ida descendisse Apollo dicitur. De correctione ista contendere nolumus cum adversariis Zenodoti, quibus ridiculum videbatur, Iovem ex Ida monte Apollinem absentem

inclamare; quum vero addunt, *ὅτι τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐνεργούμενα δεῖ προσδέχεσθαι*, ad idem rursus defensionis genus confugiunt, quod mihi quidem, quanto saepius in unius narrationis tenore adhibendum est, tanto magis suspicionem movet. Illud certe
manifestum est: si omnem hanc de Sarpedone narrationem ab hac, cui 6
nunc inserta est, parte Iliadis seiunctam legeremus, nemo non Iovem cum Iunone, Apolline ceterisque deis in Olympo, ut assolet, versantem agnosceret. Quid igitur causae est, cur non rem sic etiam ab eo, qui primus haec cecinit, propositam fuisse credamus, postea autem, quum visum esset hanc narrationem huic rhapsodiae inserere, a diasceuastis additum esse versum 677, quoniam scilicet haec pars Iliadis Iovem in Ida sedentem poscere videretur? Est praeterea aliud quid in hac narratione non inscite a Zenodoto notatum: iniunctum Apollini munus cadaveris curandi, parum illud conveniens huius dei personae. Neque tamen propterea ille omnes hos versus, a 666 ad 683, eiicere ausus est, quemadmodum Heynius credidit. Hoc autem pro certo affirmare licet, si quis totum hunc locum de Sarpedonis certamine, morte et in Lyciam deportatione plane resecuerit et ex hac Patrocliae compage removerit, nihil ad integritatem reliqui carminis defuturum esse. — Insiticium haud dubie etiam alterum Iovis cum Iunone colloquium est post mortem Patrocli, XVIII, 356—386, de quo post Wolfium, prolegg. p. CXXX, plerique nunc consentiunt, praeter Bothium, Spitznerum, Faesium. Quod autem in scholiis legimus, *τῇ διπλῇ, ὅτι κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐξ Ἴδης εἰς Ὄλυμπον γέγονεν ὁ Ζεύς, καὶ οὐ ξενιστέον ὅταν λέγῃ (ὁ ποιητής) κατὰ συμπέρασμα*, apparet hic quoque quaesitum fuisse, ubinam Iupiter et Iuno una esse putandi forent, in Idane an in Olympo. Reversum autem ab Ida in Olympum Iovem iam XVII, 167. 8. et 545 agnoscimus, de cuius reditu quum disertius exponere poeta supersederit, est sane hoc verum reticentiae exemplum. Neque tamen hinc illud colloquium Iovis cum Iunone minus suspectum fit, cuius damnandi aliae causae gravissimae sunt, de quibus quoniam dudum ab aliis, et nuper etiam a Nitzschio expositum est, nunc a nobis dici nihil attinet. — Non levem offensionem habet etiam XV, 668, ubi subito Minerva caliginem ab oculis Graecorum discussisse dicitur, quae quando et quo modo et a quonam offusa fuerit, nusquam antea indicatum est. Itaque huic quoque loco nonnulli reticentiae figuram adhibuerunt: scilicet hoc ipso, quod discussa caligo dicatur, satis apparere, eam antea aliquo modo offusam fuisse,

ut licuerit poetae hoc subaudiendum nobis relinquere. Alii, spreta tam frivola defensione, ipsam potius caliginem figurate dictam acceperunt de timore mentes Graecorum quasi occaecante, quem quum Iupiter iniecerit, (v. 593 *θέλγε δὲ θυμὸν Ἀργείων*), nunc Minerva rursus adimere dicatur. Id recentioribus quibusdam placuit, Koeppenio saltem et Bothio, praeivit autem iam Eustathius, apud quem Minerva est *ἡ φυσικὴ φρόνησις*, caligo autem *ἡ ἐξ ἀθυμίας ἀχλὺς ἡ δίκην νέφους τῷ ἐν ἡμῖν ὀπτικῷ ἐπιπροσθέουσα*. Hocine igitur probabimus, an eum potius audiemus, quisquis is est, cuius in schol. Victor. suspicio proditur: *λέγοις ὡς λείπει ἄλλα ποιήματα, δι' ὧν ἐδεδήλωτο ταῦτα*. Nempe factum est hoc loco idem, quod paullo ante in Hyperenoris pugna cum Menelao factum esse suspicati sumus, ut ex antiquo carmine parte aliqua resecta, nonnulla tamen, quae illuc respicerent, per incuriam relinquerentur. Atque simile quid etiam libro VI, 337 accidisse suspicor, ubi item nonnulli ad illud suum *κατὰ τὸ σιωπώμενον* confugiunt. Excitatus ab Hectore Alexander, ut in proelium revertatur, paratum se esse, et uxoris
7 quoque blandis hortationibus impulsum respondet, *νῦν δέ με παρειποῦσ' ἄλοχος μαλακοῖς ἐπέεσσιν ὥρμησ' ἐς πόλεμον*. Atqui de blandis quidem verbis Helenae, quibus illa maritum ad proeliandum hortata sit, nihil quidquam antea memoratum est. Oneravit potius Alexandrum conviciis, ignaviam exprobravit, cum irrisione acerbissima „i nunc“ dixit „offer te rursus ad certamen Menelao; sane consultius erit, tali pugna abstinere, ne mox te illius hasta prosternat“ III, 428—436. Haec quam longe a blandis verbis abhorreant, in aperto est. Statuendum igitur aut mentitum esse Alexandrum propter pudorem, aut Helenam post concubitum, quem illi haud invita concessisse videtur, mitigato animo placidius maritum tractasse. Sic visum veteribus, qui *παραμυθίαν* Helenae, h. e. amicam exhortationem, *κατὰ τὸ σιωπώμενον* subaudiri iubent. Sed est alterum in eadem narratione offendiculum. Reprehendit enim Hector Alexandrum, v. 326, quod propter iram proelio abstineat, ipse autem Alexander, v. 335 sqq., quum non tam irae et indignationi, quam dolori se indulsisse respondet, significat tamen haud ambigue, etiam irae et indignationis causam sibi non defuisse. Sed quum nihil huiusmodi ab Homero commemoratum sit, rursus ad coniecturam res redit, ut quae ille disertius indicare supersedit, ipsi subaudire *κατὰ τὸ σιωπώμενον* conemur. Et praeiverunt iam veteres. *Ἡ διπλῆ*, inquit schol. A., *ὅτι ἄπορον*

ποῖον χόλον· λύοιτο δ' ἂν ἐξ ὑποθέσεως. μήποτ' οὖν ἀκούων τοὺς Τρῶας καταρᾶσθαι αὐτοῦ ἐχολοῦτο. Et sane invisum Alexandrum Troianis fuisse legimus III, 451, multosque ante eius cum Menelao certamen Iovem invocasse, uter eorum belli auctor esset, is ut vinceretur. Sed nec audivisse haec Alexandrum poeta memorat, et, si forte audivit aegreque tulit, Hectorem tamen mirabimur hanc iram fratris ut cognitam sibi perspectamque eius absentiae causam statim memorantem. An dicemus hunc simulate loqui, parcentem scilicet coram Helena fratris pudori, ideoque iram dicere, quum ignaviam potius cogitaret, illum autem hanc simulationem libenter arripere? Id quoque nonnullis placuit. Sed verior ratio haec esse videtur, ut dicamus, de ira et indignatione Alexandri disertius dictum fuisse in vetere carmine, cuius haec una pars de revocato in proelium Alexandro in hanc nostram Iliadem recepta sit.

Proposita haec a me sunt non eo consilio, ut omnes id genus locos, quibus explicandis illam reticentiae figuram veteres critici aut recte aut secus adhibuerunt, singulatim persequerer, sed ut proluderem quodammodo accuratiori quaestioni de finibus eius figurae apud Homerum regundis. Nam si reticentiam appellamus ubicunque aliquid, quod dici debuisse videatur, non tamen dictum sit, verendum est, ne paullo plura huius generis in Iliade praesertim deprehendantur, quam quae adhuc a criticis hoc nomine notata sunt. Sed intricata quaestio erit propterea, quod quid debuerit ubique dici, quid non debuerit, decerni plerumque non poterit, nisi de consilio poetae operisque descriptione ad hoc consilium accommodata constiterit: de consilio autem et descriptione Iliadis haudquaquam adhuc inter viros doctissimos constare, quis nescit? Coaluisse eam ex compluribus carminibus, hoc quidem omnes nunc consentiunt; sed qua ratione coaluerit, quidve eius compositor in operis designatione sequutus sit, permagna est dissensio. Alii enim omne illius consilium in eo substitisse arbitrantur, ut una actio primaria ab initio ad exitum naturali quodam ordine
probabiliter deduceretur, subiunctis aliis quasi secundariis actionibus, 8
quae cum illa necti commode posse viderentur, utque asciscoretur ex Iliacorum carminum multitudine si quid huic consilio aut sua sponte accommodatum esset, aut accommodari facile posset. Alii contra eum non hoc solum spectasse volunt, ut probabilem exhiberet actionum seriem et connexionem, sed ut quasi speculum quoddam proponeret vitae humanae, ad delectandos non magis auditorum animos,

quam ad movendos salubriter et monendos comparatum. Igitur huc eum omnia retulisse, ut admonerentur heroum exemplis auditores, quae esset humanitatis conditio, qui modus in rebus, qui fines, quos egredi mortalibus non liceret; eique consilio quum cetera, tum Achillis maxime personam accommodatam esse. Proponi enim hunc initio quidem facta sibi iniuria non immerito iratum, mox, quum modum in ira excedat et ne satisfacienti quidem cumulate adversario placetur, gravem ipsum culpam contrahere: hanc graviorem fieri eo, quod in summo rerum discrimine nonnihil quidem, neque tamen quantum deberet, de pertinacia remittat, quamobrem mox ei poenam imponi, gravissimo ipsi vulnere amici morte inflicto, ad quam vindicandam quum rursus supra modum in eius interfectorem saevisset, postremo tamen deorum ipsorum obiurgatione Priamique senis precibus et admonitione ad moderationem humanaeque sortis recordationem revocari. Praedicant autem quum sapientiam poetae, qui tale potissimum argumentum tam grave tamque tragicae cuiusdam dignitatis plenum ex omni Troicarum fabularum multitudine sibi tractandum elegerit, tum vero singularem prorsusque divinam artem in ipsa eius tractatione. Quippe ingentem rerum varietatem sic tamen esse dispositam, ut unitas argumenti nusquam non appareat, secundarias partes omnes uni primariae actioni apte implicatas, ut ei illustrandae mirum quantum inserviant, actuum quasi in dramate progressum, ut a protasi per epitasin variasque peripetias ad catastrophen denique perveniatur: in moribus vel deorum vel hominum effingendis summam sollertiam et aequabilitatem, in describendis rebus et quasi ante oculos ponendis admirabilem perspicuitatem, denique in omni orationis conformatione atque habitu nativam et sinceram elegantiam omni laude maiorem. Haec autem omnia eiusmodi esse, quae effici nisi unius summi poetae ingenio non potuerint, qui licet aliorum poetarum carminibus in operis sui compositione usus sit, — cuius rei passim indicia deprehendi, — sic tamen iis usum esse, ut ex alienis sua faceret, suam iis notam imprimeret, suam quasi animam inspiraret. Atque sic tantam evasisse Iliadis unitatem, tamque indissolubilem partium compagem, ut si quis hanc a se dissolvi variorumque, quae intexta sint, carminum antiquam et nativam formam agnosci posse confidat, — id quod Lachmannus aliique voluerunt, — is nimio acumine caecutire intelligendoque nihil intelligere dicendus sit.

Haec atque talia quum nuper a Nitzschio accurate, ut solet, et

copiose disputata legerem[3]), non sane mediocriter me commotum esse fateor. Nam plurima inesse videbam, de quorum veritate neque ego dubitarem neque dubitari ab aliis posse iudicarem. Ab his autem ille profectus viam sibi munivit ad alia, quae minus in confesso erant, probanda, omnibusque rebus, quae causae suae aliquo modo prodesse
possent, summa cum diligentia collectis et in uno conspectu penitis 9
assentiri sibi lectorem quodammodo coegit. Ego certe sic me affectum inter legendum sentiebam. Posito tamen libro quum ad Homerum ipsum redirem, multae rursus se offerebant dubitandi causae, neque eadem rerum facies videbatur in Iliadis contextu, quae fuisset in Nitzschii disputatione. Ne multa: assentior viro doctissimo de universa Iliadis compositione hactenus certe, ut similem quandam carminis descriptionem, quam quae a Nitzschio designata est, cum tali argumento summaque sententia etiam veteris poetae animo obversatam fuisse credam; non assentior autem de summo omnibusque numeris absoluto compositionis artificio. Nam quum Nitzschius intexuisse quidem poetam Iliadi aliorum carmina aut carminum partes fateatur, verum sic eum haec omnia intexuisse autumet, ut prorsus sua fierent et ad totius carminis argumentum et consilium plane accommodarentur, ego contra eum intexuisse nonnulla arbitror etiam minus accommodata, quorum loco, si totum carmen ipse faciendum, non etiam ex alienis concinnandum suscepisset, alia fortasse aptiora legeremus. Non de talibus loquor, quae tanquam insiticia et compositae iam Iliadi ab interpolatoribus addita dudum vel ab aliis vel ab ipso Nitzschio notata sunt, quibus resectis non officitur sed consulitur carminis integritati; sed esse quasdam carminis partes aio plane necessarias et quas resecari salva reliquarum compage non posse appareat, neque tamen tales, quales esse deberent. Complura huius generis iam ab aliis animadversa sunt: ego nunc in iis me continebo, in quibus ista, de qua dicere coepi, reticentia agnoscenda erit, hoc est ubi non dicta sunt, quae dicenda fuisse videantur.

Librum secundum legenti semper illud mihi permirum visum est, quod simul atque Graecorum copiae ex castris in campum eductae sunt, statim etiam Troiani urbe relicta ad proelium procedunt, id quod antea nunquam facere soliti erant. Nam post primum illud certamen,

3) Die Sagenpoesie der Griechen kritisch dargestellt. B. 1. Die Homerische Kunstepopoee in nationaler Theorie. Braunschw. 1852.

quo egressos navibus Graecos frustra repellere conati sunt, — quo certamine Protesilaus, qui primus omnium de nave desiluit, occisus esse dicitur II, 701, — per omne reliquum tempus tantus fuerat apud eos terror tantaque virium diffidentia, ut tolerare obsidionem quam in pugnae discrimen se committere mallent. Certe nunquam universis copiis conflictatum est, paucae fortasse per occasionem ex urbe eruptiones factae, quum Graeci, praeterquam quod illos obsessos tenebant, crebro etiam longinquiores excursiones tuto susciperent sociasque urbes expugnarent, in quibus Thebas, Lyrnesum, Pedasum aliasque non paucas. Nam tres et viginti a se captas et direptas esse Achilles gloriatur IX, 328. Unde igitur nunc haec subita audacia? Ridebunt haud dubie multi sic quaerentem, ut qui non perspiciam, id quod in aperto sit, antea Troianos metu Achillis perculsos moenibus se continuisse, nunc autem, hoc metu dempto, non amplius certamen detrectare [4]). Sic enim non solum Achillem gloriantem audimus IX, 352, sed confirmatur res etiam Iunonis et Neptuni testimoniis V, 788. XIII, 105, ipsiusque Agamemnonis ceterorumque principum confessione IX, 116 aliisque locis. Nolo quaerere, cur ne absente quidem in expeditionibus Achille decertare cum iis ausi sint, qui in castris remansissent: nam responderi poterit, nescivisse eos, utrum abesset ille an non, nunc autem certiores factos de eius ira utque abstinere in totum bello decreverit, reliquos non iam pertimescere. Sane sic ut statuatur omnis oeconomia carminis flagitat; sed, nisi fallor, flagitabat non minus artis lex, ut id etiam diceretur, neque incommodus ad dicendum locus erat in Iridis oratione, quum ea Jovis mandato Troianos Graecis obviam ire iubet, II, 786—806. Nunc autem Iris nihil nisi incredibilem hostium multitudinem memorat, quae res terrorem potius Troianis quam animos addere debuisse videtur; illud contra, quo uno haec insolita ad decertandum audacia credibilis fieri potuit, ne verbo quidem tangit. Reticentiam igitur poetae in hac parte narrationis nemo non poterit agnoscere, neque defuturos esse credo, qui hanc non modo non mirandam, sed, si ipsis ita placuerit, etiam laudandam esse rationibus acutulis demonstrent. Interim tamen, donec veriora edoctus fuero, profiteor equidem hanc mihi narrationem non sic ut par erat ad reliquam carminis oeconomiam accommodatam videri, sed prodere alium poetam, cui non eadem, quam supra descrip-

4) Cf. Nitzsch. l. l. p. 202.

simus, rerum Troianarum conditio habitusque animorum obversaretur.

Mira et incredibilis quaedam Troianorum cupiditas pugnandi etiam libro IV nos advertit. Antea enim, quum convenisset de singulari certamine Alexandri et Menelai, non modo magnopere omnes gavisi esse dicuntur, quod sic gravissimo bello finem imponi posse sperarent, III, 111. 112, sed posteaquam superatus Alexander a Menelao, morti autem Veneris auxilio ereptus est, tantum fuisse legimus Troianorum in Alexandrum odium, ut libenter eum, si potuissent, dedituri fuissent, III, 451 sqq., postulantique deinde Agamemnoni, v. 456, ut ex pacto Helenam victori reddant, nemo obloquitur. Neque sane dubium esse potest, quin, qui vel interfecto Alexandro laetaturi vel ad dedendum parati fuissent, pactionem saltem implendam esse consenserint. Sed ecce Pandarus spreta foederis fide occidere Menelaum conatur, gratum id non modo Alexandro sed Troianis omnibus fore sperans, IV, 95; ceteri autem vix emissa ab eo sagitta vulneratoque Menelao summo consensu, et ne expectato quidem ducis imperio, arma Graecis inferunt v. 221. Certe nulla alicuius imperii mentio fit, neque credibile est Hectorem, qui ductabat exercitum, sic imperaturum fuisse, omni foederis fide ac religione violata: pugnaret enim hoc cum viri moribus, quales in tota Iliade cognoscimus, neque unquam perfidiosam pacti violationem a quoquam huic imputari videmus. Est igitur etiam in hac narratione aliquid haud dubie offendiculi: quid rei actum sit, poeta refert; causas autem et rationes, cur sic agi potuerit, explicare supersedit. Habebunt ergo hic quoque interpretes, in quo coniectandi sollertiam ostendant [5]) et quae ille reticuit potuisse aut etiam debuisse reticeri nos edoceant. Ceterum ego omnem hanc partem Iliadis, a 11
III, 14 ad IV, 446, si abesset, non magnopere desiderarem, in qua ut sint nonnulla ad universam Iliadis compositionem satis apta, velut *τειχοσκοπία* et Agamemnonis *ἐπιπώλησις*, de quibus nolo nunc contendere, nihil tamen horum necessarium esse apparet, suntque alia

5) Viam monstrabunt schol. ad IV, 221: *διὰ τί οἱ Τρῶες, εἴπερ πάλαι καταθέσθαι τὸν πόλεμον ἐβούλοντο, οὐ ζητοῦσι τὸν βαλόντα, ἀλλ' εὐθὺς ὁρμῶσιν ἐπὶ τὰ ὅπλα; ὅτι ᾤοντο βουλῇ τῶν βασιλέων πεπρᾶχθαι τὴν παράβασιν· καὶ εἰ μὲν τέθνηκε Μενέλαος, κρατήσειν τῶν Ἑλλήνων ἤλπιζον διὰ τὴν ἐπ' ἐκείνῳ λύπην καταπεπτωκότων, εἰ δὲ μή, κἂν φθάσαι ἀόπλοις αὐτοῖς ἐμπεσεῖν. διὰ τί δὲ πάλιν Ἕκτωρ οὐκ ἐζήτησε τὸν βαλόντα; ὅτι οὐκ ἦν ἀναλαβεῖν τὸ πταῖσμα ἅπαξ Μενελάου τρωθέντος.*

aut prorsus otiosa nulliusque ad rem summam momenti, aut etiam eiusmodi, quae cum aliis partibus conciliari vix posse videantur. Ex hoc genere est Iovis illa deliberatio, lib. IV. init., quum consultandum ait, implerine pactionem et pacem inter Graecos et Troianos componi, an bellum redintegrari placeat. Nam oblitum se esse ostendit non solum veteris cuiusdam promissi, quo Iunoni excidium Troiae spoponderat, sed hesternae quoque pollicitationis, quum se iniuriam Achillis magnis Graecorum cladibus vindicaturum esse Thetidi annuit, id quod perfici nisi bello redintegrato non potuisse apparet. Itaque qui hanc partem tuentur, non serio Iovem sed simulate loqui volunt, lacessentem per iocum uxorem filiamque, quas maxime Troianis infestas esse sciebat, dilaudantque poetae inventionem, qui sic, ante quam ipsius belli casus narraret, patefieri etiam hoc voluerit, quonam animo erga utrosque dei essent [6]). Et sane patefiunt implacabiles Iunonis et Minervae in Troianos irae, quae satiari nisi horum interitu non possent; sed unde tantae animis caelestibus irae, hoc non patescit. Scilicet nihil opus erat id exponi, vel quod non ignoraretur ab auditoribus, vel quod non requireretur, vel etiam propterea, quod, si satis iustas illae causas irarum haberent, minus iustus Iupiter videretur, qui dignam poenam Troianorum tam aegre tamen concessisset et tam lente exigeret. Itaque hoc genus reticentiae non modo non mirandum, sed laudandum potius autumant. Nolo contra dicere, neque illud nunc quaerere, num non talis quaedam ratio iniri potuerit, quae non conniventem quidem Iovem, sic ut nunc videri necesse est, ad Troianorum iniurias, sed tardum tamen ad ulciscendum monstraret, quo scilicet illis poenitentiae tempus foret. Nam fateor mihi omnem hanc quaestionem non magnopere ad huius carminis argumentum pertinere videri, quippe quod non in universo bello Troiano eiusque causis et eventu, sed tantum in Achillis ira eiusque expiatione versetur.

Magis huc pertinet Iovis consilium de Achillis ultione. Affectus hic erat ab Agamemnone gravi sane et contumeliosa iniuria, ad quam ulciscendam matris auxilium implorat. Mater Iovem adit, contumeliam filio factam conqueritur, petit ut honori eius Iupiter consulat eamque ob causam Troianis victoriam tantisper concedat, donec Achilli satisfactum fuerit. Iupiter diu tacitus sedet: tandem iterum precibus fatigatus facturum quidem se quod illa petiverat pollicetur, sed aegre

6) Nitzsch. l. l. p. 199.

tamen id a se impetrari fatetur propter Iunonem Troianis infestam eorumque successum graviter laturam. In hac narratione, si sola per se spectetur, nihil esse, quod reprehendi aut desiderari possit, equidem lubens agnosco; sed mirabor, si etiam satis accommodata dicetur ei rationi, qua omnem Iliadis compositionem contineri audimus, ut vindex humanae iniuriae et ὕβρεως numen deorum appareat. Nam profecto non valde promptum ad ὕβριν Agamemnonis castigandam hunc Iovem esse videmus, quam ut castiget non sua sponte et iustitiae amore, sed Thetidis gratia veterumque beneficiorum ab ea acceptorum memoria vix tandem et paene invitus permovetur. Itaque nisi Thetis pro filio intercessisset, impunita, per Iovem certe, Agamemnonis
iniuria fuisset. Ipsa autem eius poena talis est, qua non is tantum, 12
qui deliquerat, sed ceteri quoque omnes, et gravius quidem, plectantur, quorum tamen culpa omnis in eo constitit, quod fieri a rege iniuriam passi sunt, si haec culpa dicenda est, ac non potius regiae maiestatis reverentia. Sic igitur paullo diversam hanc Iovis personam esse fatendum erit ab ea, quae esse deberet apud poetam iustitiae divinae in ὕβρεως castigatione exemplum proponere volentem. Nam quod quis opponat, non fuisse Iovem Thetidis precibus obsequuturum, nisi etiam iustitiam causae approbasset: fieri sane potest ut verum sit, potest autem etiam, ut falsum. Hoc autem manifestum esse arbitror, poetam, si talem Iovis mentem atque animum cogitari ab auditoribus voluerit, illud ipsum, quod unum maxime ad rem pertineret, non debuisse sic per reticentiam obscurare.

Vix aliter iudicari poterit de illis partibus Iliadis, ubi de Achillis ipsius culpa eiusque castigatione dicendum fuit. Agamemnon enim, successu Troianorum perculsus et graviora metuens, nihil non tentandum esse statuit, quo illum sibi reconciliet. Missis igitur legatis, totius exercitus principibus et Achilli amicis, poenitere se peccati sui profitetur idque quantum possit correcturum: nam non munera solum missurum longe amplissima, addituramque insuper alia, si hostes victi forent, nec restituturum solum Briseidem, quam intactam a se esse iureiurando affirmat, sed suam ipsius filiam in matrimonium daturum cum dote, quantam nunquam quisquam genero contulerit, ponat modo ille iram laborantibusque suis opem ferat. Achilles contra neque culpae confessione neque muneribus oblatis honori suo satisfactum ratus, neque amicorum precibus et communi periculo motus, negat se unquam in gratiam cum eo rediturum, a quo tam graviter offensus

sit, neque arma adversus hostes sumpturum, nisi eos in suas ipsius naves impetum facere ignemque iis inferre viderit. Sic legati re infecta redeunt. Postero die redintegratur proelium; aliquamdiu vario Marte dimicatur, mox autem vulneratis Agamemnone, Diomede, Ulixe, et cedere proelio coactis, Troiani victores in ipsa Graecorum castra irrumpunt navemque Protesilai incendunt. Ita demum propinquo periculo Achilles occurrendum esse intelligit, ipse tamen ut arma sumat ne nunc quidem animum inducit, sed Patroclo, amico suo, permittit, ut is, suis armis indutus, cum Myrmidonibus obviam hostibus eat, hac tamen lege, ut repellere eos a castris contentus longius instare nolit, sed statim ad se revertatur, partim quidem saluti Patrocli prospiciens, maxime autem, ne, si plus effectum foret resque Graecorum in melius vertissent, ipsius opera minoris aestimetur suoque aliquid derogetur honori. Patroclus tamen successu elatus haec mandata negligit, Troianos longius persequitur et usque ad urbem repellit, donec tandem ab Hectore et Euphorbo obtruncatur. Nunc demum frangitur Achillis animus, hoc gravissimo vulnere accepto, nunc pertinaciam suam damnat nihilque amplius quam arma et proelium poscit, quo mortem amici ulciscatur. — Est profecto haec rerum series eiusmodi, quam facile credas idcirco sic a poeta contextam esse, ut pro exemplo esset, quam invisa caelestibus immoderata illa mortalium animorum elatio, quamque ipsis plerumque, qui modum excederent, perniciosa esset; et tamen, si verum dicere volumus, in ipsis carminibus aut nulla aut perparva huius rei indicia deprehenduntur. Unus est locus, ubi
13 implacabilem odii acerbitatem iramque nimis pertinacem improbari a divis et castigari audimus, in Phoenicis oratione, qua is Achillem placare frustra conatur, IX, 502—514; et passim vel in eodem libro IX, vel in Patrocli oratione lib. XVI, obiurgatur Achilles tanquam nimis durus atque inhumanus. Sed illum locum in Phoenicis oratione Nitzschius nuper (p. 129) in suspicionem vocavit, tanquam ab interpolatore aliquo insertum, quod si ita est, nihil est in tota Iliade, quod aliquo modo divinam animadversionem castigandique Achillis consilium significare dicamus. Immo Iupiter ipse sic loquens inducitur, ac si non satis consultum Achillis honori censeat, nisi victores Troiani in castra adeo Graecorum irruperint, VIII, 471—477. cf. XV, 63. Itaque si illud tamen cogitari ab auditoribus poeta voluit, hic quoque reticentia quadam eum usum esse fatendum erit. Forsitan autem sic potius se res habeat, ut veteribus illis, qui primi haec carmina canta-

runt, tale quid ne in mentem quidem venerit, is autem, qui postea hoc Iliadis corpus concinnavit, si forte in mente habuerit, non tamen sic illa, quae composuit, mutare ac refingere potuerit, ut plane omnia ad hanc rationem accommodarentur. Quid? quod sunt etiam quae cum ea pugnent. Nam quum cardinem rei in legatione illa Agamemnonis verti appareat, qua spreta Achilles modum humanitatis excessit, haec ipsa tamen legatio illi, qui Patrocliam, h. e. librum XVI, composuit, ignota fuisse videtur. Sic enim loquentem facit Achillem v. 71: *τάχα κεν φεύγοντες ἐναύλους πλήσειαν νεκύων, εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη*, quae verba vix aliter accipi possunt, quam ut Agamemnonem nunc quoque pariter quam olim iniquo erga se animo esse dicat. Id autem qui potuit dicere de eo, qui paullo ante cupidissimum se ostendisset gratiae reconciliandae suamque adeo filiam in matrimonium obtulisset. An suspicari eum dicemus, spreta hac conditione fieri non potuisse, quin Agamemnonis animus rursus a se abalienaretur? At, opinor, hoc tamen non ignorabat, omnem illi spem salutis in suo auxilio positam esse, idque eum, si posset, libenter nunc quoque iisdem quibus antea conditionibus redempturum. Itaque res Graecorum non eo afflictae sunt, quod etiamnunc Agamemnonis animus ab Achille abalienatus est, sed quod placare eum, quum vellet, non potuit, rectiusque igitur dicendum fuit *εἰ ἐγὼν Ἀγαμέμνονι δίῳ ἤπια εἰδείην*, quam *εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη*. Sensit etiam Nitzschius, p. 181, haec verba rei non congrua esse, nec profici quidquam, si quis forte *ἄρτια* pro *ἤπια* reponat: nam non sane aptior sic fiet sententia. Itaque ne tamen pugnet haec pars cum ea narratione, quae est in *Λιταῖς*, lib. IX, versum illum 71 et complures cum eo connexos deleri iubet, ut ab interpolatore insertos. Nimirum sic saepe criticos etiam prudentissimos agere videmus, ut, si quid ipsorum rationibus minus conducat, id interpolatorum fraudi aut stultitiae imputent, quasi vero illi caeco quodam impetu, non aliqua saltem, quamvis saepenumero falsa, ratione permoti Homerum interpolaverint, qua de re Nitzschius ipse accurate et subtiliter disseruit p. 132 et 168. Hoc autem loco quae ratio aut qui error iudicii permovere quemquam ad interpolandos illos versus potuerit difficile dictu est. Neque illud viro eximio concedere possum, versibus 69—79 deletis reliquam orationem multo concinniorem atque elegantiorem evadere. Nam quod ait, enuntiationem illam, quae incipit a verbis *εἰ δὴ κυάνεον Τρώων νέφος ἀμφιβέβηκε*, si causam continere dicatur,

14 cur Patroclum Achilles mittat, — id quod in hoc, qui nunc est, verborum contextu necesse est, — longiorem esse, quam eiusmodi causae expositionem esse deceat, nec recte concludi, sed quasi dissolutam procurrere, fateor me non satis intelligere. Quattuor enim versibus absolvitur, et constructionem habet simplicem atque planam. Quod autem deletis illis versibus 69—79 mutatoque sic orationis contextu verba illa protasin fieri vult ad eam apodosin, quae incipiat v. 80, ita tamen, ut in hoc versu pro ἀλλὰ καὶ ὣς scribatur ἀλλ' ἄγε δή, velim scire, quam ob causam hoc ἀλλ' ἄγε δή, si scriptum olim fuerit, ab interpolatore in ἀλλὰ καὶ ὣς mutatum esse credatur. Nam etiam post illos versus recte ἀλλ' ἄγε δή dici potuit; contra hoc ἀλλὰ καὶ ὣς minus expeditam habet explicationem, quo minus ab interpolatore tanquam aptius illis versibus pro illo altero positum videri potest. Sed quo planior res fiat, omnem huius Achillis orationis dispositionem contemplemur. Igitur Achilles, cui nimiam atrocitatem et inhumanitatem Patroclus obiecerat, exorditur ab irae suae excusatione iniuriaeque ab Agamemnone sibi factae commemoratione, v. 52—59. Sed, inquit, omittamus haec: (ἀλλὰ τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν): intelligo iam iram sine fine retineri non posse, quamquam statueram sane me nunquam de ea remissurum esse, nisi quum ad meas usque naves hostes penetrassent. Tu ergo indue arma mea et Myrmidones ad proelium educ, quandoquidem iam Troiani in castra irruperunt, v. 60—69. Fatetur igitur Achilles se iam non prorsus persistere in priore sententia posse, sed hactenus saltem remittendum videre, ut Patroclo, quod is a se petiverat, facere concedat. Mutatae sententiae causa posita est in Troianorum victoria Graecorumque clade; haec igitur commemorari conveniens erat, nec iusto longiorem hanc commemorationem videri, iam supra dixi. Nunc autem his commemoratis quid mirum, si etiam cur tantum Troiani potuerint, non praetermittit? Οὐ γὰρ ἐμῆς κόρυθος λεύσσουσι πρόσωπον, inquit v. 70: non terrentur amplius meo adspectu. Nam profecto statim repellerentur cadaveribusque suorum fossas complerent, si Agamemnon aequo adversus me animo esset, (εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη), h. e. si me placare, ut par erat, mihique satisfacere propter iniuriam voluisset. Sed nunc illi in castris pugnant: nam nec Diomedes amplius eos arcere potest, nec Agamemnon,

sed Hectoris voce inflammantur, campusque omnis alacri eorum clamore personat, v. 70—79. In his omnibus nihil est, quod quis aut huic tempori aut Achillis personae ac moribus minus conveniens esse arguat. Sequitur iam necessario, ut, quid fieri a Patroclo in tali rerum statu velit, eloquatur. Quamvis, inquit, haec ita sint (ἀλλὰ καὶ ὧς), navibus quidem periculum fortiter defende, ne his incensis reditu aliquando in patriam excludamur; sed cave tamen ne plus facias quam tibi mando: ubi de navibus hostes repuleris, ulterius persequi noli, sed porro dimicare in campo cum Graecis sinas, v. 80—96. Manifestum est autem, illud ἀλλὰ καὶ ὧς v. 80 non pertinere ad solum proximum membrum, νεῶν ἀπὸ λοιγὸν ἀμύνων ἔμπεσ᾽ ἐπικρατέως, sed potius ad universum Achillis praeceptum, cuius duae sunt partes, altera, qua concedit quantum efficere Patroclo permittat, altera, qua interdicit, ne plus facere velit: atque haec altera pars praecipuo quodam modo inculcatur, ut in qua vere sit μύθων τέλος (v. 83) summaque sententia. Potuit sane hoc etiam apertius fieri, inserta priori membro particula concessiva, νεῶν μὲν λοιγὸν ἀμύνων ἔμπεσ᾽ ἐπικρατέως: neque tamen id necesse fuit, quum ipsa sententiarum oppositio per se satis aperta sit. — Sic igitur ab interpolationis suspicione hunc locum satis vindicatum arbitror, ut iam paullo confidentius repetere possim, non videri, qui hanc partem Iliadis fecit, librum IX de Λιταῖς cognitum habuisse. Nam quod obiiciat fortasse aliquis, in verbis his quae sunt v. 61, ἤτοι ἔφην γε οὐ πρὶν μηνιθμὸν καταπαυσέμεν, ἀλλ᾽ ὁπότ᾽ ἂν δὴ νῆας ἐμὰς ἀφίκηται ἀυτή τε πτόλεμός τε, respici tamen manifesto ad IX, 646, ubi simile quid Achilles profitetur; hoc facile redargui potest notissima observatione, quod φάναι saepenumero etiam de tacita cogitatione dici constat, estque hoc ipso loco sic ab Aristarcho acceptum. Ac possit etiam contra quaeri, cur tandem probabilius sit, libri XVI poetae illum librum IX, quam libri IX poetae hunc XVI ante oculos fuisse.

Sed quoniam libri noni mentionem feci, tangam statim etiam aliam quandam offensionem ab hac quaestione non alienam. Nam in consilio principum, quos Agamemnon convocavit, adesse praeter expectationem etiam Phoenicem videmus, hominem adhuc plane nobis ignotum, ut cuius in superioribus libris nulla usquam mentio facta sit. Quodsi quaerimus, quis sit ille Phoenix, ipse nobis paullo post aperit, Amyntoris se filium esse, patria extorrem, a Peleo, Achillis patre,

benigne acceptum partique ditionis praepositum, Achilli autem olim magistrum atque custodem, mox, quum is ad bellum mitteretur, comitem additum. Consentaneum est igitur, ut etiam contubernalis Achillis in castris fuisse credatur. Atqui nunc tamen non sic esse videtur. Nam optione ei data ab Achille, utrum abire secum in patriam, an remanere apud exercitum malit, quum se discessurum ab alumno dilectissimo negasset, lectum ei apud Achillem Patroclus sternere iubetur, quasi antea alibi cubare solitus fuerit. Quid igitur? Deseruitne contubernium alumni, quod iram eius improbaret, aliamque sibi stationem cepit inter amicos Agamemnonis, quibuscum nunc in consilio adest? Sic profecto statuendum erit; sed mirabimur tamen reticentiam poetae, id nobis divinandum relinquentis. Nam non certe tam levis res fuit, aut tam ipsa per se ad intelligendum aperta, ut ne mentione quidem digna videretur; et alia longe aut leviora aut apertioria non tamen sic solent silentio praetermitti, sed disertius non raro ac verbosius quam opus erat exponi. Videtur ergo qui hanc rhapsodiam de *Λιταῖς* composuit Phoenicis personam partim ex ipsa Iliade, XVI, 196. XVII, 561. XIX, 311, partim aliunde sibi notam, ut senis veterisque magistri Achillis, nunc in hac legatione propterea adhibuisse, quod eam suo consilio praecipue aptam videret, idque unum spectans illud alterum, ut eius ab alumno eiusque contubernio discessionem explicaret, neglexisse. Est autem hoc ipsum eiusmodi, quod facilius huius unius partis quam totius carminis poetae accidere potuisse credas: et sunt etiam alia argumenta, quae hanc *Λιτῶν* rhapsodiam suspectam reddant, de quibus quoniam satis ab aliis expositum est, neque ea ad meum propositum pertinent, dicere nolo.

De proximo libro, qui Dolonia inscribitur, constat nunc fere inter viros doctissimos, non spernendam esse veterum criticorum auc-
16 toritatem, qui eum ab Iliade alienum et a Pisistrati demum amicis insertum esse tradiderunt. Et sunt sane reiiciendi huius libri causae satis graves; una tamen paullo levior haec, quod, qui ad exploranda hostium consilia missi erant, Ulixes et Diomedes, quum revertuntur ad suos, nihil prorsus de exploratione sua renuntiant. Nam nihil illi exploraverant, quod renuntiari necesse esset; idque quum ex universa narratione satis manifestum fiat, etiam disertis verbis a poeta commemorari non opus erat. Quamobrem hanc ego reticentiam non culpandam esse arbitror.

In libro undecimo Agamemnonem, qui paullo ante tam abiecto

animo fuerat tantaque virium suarum diffidentia, ut fuga salutem quaeri vellet, prorsus alium prodire videmus. Nulla iam timoris mentio, sed summa ad dimicandum alacritas, tantaque vis ac fortitudo, ut hostes usque ad urbis moenia repellat, videaturque haud dubiam victoriam reportaturus fuisse, nisi multis prostratis adversariis tandem ipse vulneratus excedere proelio cogeretur. Coniicere quidem possumus, qua ratione haec tanta viri mutatio effecta sit: nempe pudor prioris desperationis et magnitudo discriminis stimulos animo eius addiderunt; sed vellemus tamen id etiam a poeta commemoratum esse, quum praesertim epici carminis ratio ipsiusque Homeri consuetudo postulare videatur, ut in huiusmodi rebus, quae gravioris ad actionem momenti sunt, non solum quid egerint homines, sed etiam quibus causis ac rationibus animi eorum ad agendum impulsi sint, disertis verbis indicetur, neque auditorum coniecturae subaudiendum relinquatur. Hanc ob causam etiam Nitzschius, p. 224, deesse aliquid in hac parte iudicat, idque resectum arbitratur ab iis, qui in componenda Iliade inter superiorem narrationem de Agamemnonis desperatione deque legatione ad Achillem placandum missa et hanc de proximi diei proeliis inseruerint librum decimum de nocturna illa exploratione: quod quum tam acri ceteroquin unitatis in Iliade et continuitatis defensori visum sit, nobis profecto non aliter videri debet.

Sequitur longa certaminum series, donec tandem Achilles Patroclo ut laborantibus Graecis opem ferat concedit, eoque occiso ipse rursus arma capit, quam partem Heynius tom. VIII p. 781 non immerito primariam Iliadis et quasi medullam esse dicit. Nam sane summa rerum eiusmodi est, qua careri in totius carminis compositione nullo modo potuisse appareat; sed huic summae multa tamen adiuncta esse fatebimur, quae si abessent non desideraremus, aut etiam mallemus abesse. Tanta enim in brevi spatio coacervatur multitudo rerum et varietas, quam totam animo complecti sine errore aut confusione etiam attento lectori, nedum auditori, difficillimum sit. Posteaquam Agamemnon saucius proelio excessit, moxque etiam Diomedes et Ulixes propter vulnera cedere coacti sunt, Achilles, de navis suae puppi spectando certamini intentus, quum Machaonem videat, item saucium, in Nestoris curru ad castra revectum, neque satis certo hominem agnoscat, Patroclum ire iubet quis ille sit sciscitatum. Is Nestoris tentorium ingressus verboso sermone detinetur, cuius partem longe maximam otiosa et immodica loquacitate molestam esse Nitzschius quoque fate-

tur, ideoque ut ab interpolatore insertam recidi vult, p. 129. Dimissus tandem a Nestore Patroclus Eurypylo occurrit item saucio, eumque petentem in ipsius tentorium deducit vulnerique curando operam dat, utpote non imperitus medendi. Interim Graeci a Troianis intra murum
17. compelluntur: hi a curribus desiliunt et in quinque agmina divisi munimenta expugnare conantur, alio aliis locis successu. Nam Asius quidem sinistram castrorum partem adortus repellitur, Hector autem cum suis, neque minus Sarpedon, Lyciorum dux, quamvis resistentibus fortiter Graecis, deiecta parte propugnaculorum et porta effracta in castra introrumpunt. In hoc rerum statu Iupiter, Troianorum fautor, quum adhuc ex Ida monte certamen observasset, iam oculos alio convertit, neminem deorum laborantibus Graecis opem se invito laturum esse sperans. Sed ecce Neptunus, qui et ipse de Samothraciae specula proelium contemplatus erat, occasione utitur ad Graecos iuvandos. Relicta Samothracia Aegas properat, equos currui iungit, per mare ad littus Troianum advehitur, ibique curru relicto proeliantibus se miscet et Calchantis specie assumpta Graecos hortatur, incitat, robore et fortitudine mirabiliter auget. Neque hoc satis. Nam Iuno quoque iisdem partibus favens consilium comminiscitur, quo tutius ille perficere quod coeperat possit. Itaque cingulum Veneris mutuata Iovem adit in Ida sedentem, eumque cinguli eius virtute in amplexus suos illicit, ac dein a Somno, quem socium asciverat, consopiri curat. Sic confidentius Neptunus Graecis opitulari pergit, non hortando et monendo, ut antea, sed ipse cum telo divino, et cui resisti a mortalibus non potest, Troianos aggrediens. Ita belli fortuna convertitur: Hector ipse ab Aiace vulneratus animoque deficiens ad Xanthum fluvium reportatur, Troiani autem castris cedere coguntur. Tunc Iupiter somno solutus conspicatusque hanc tantam rerum conversionem graviter uxorem increpat, Neptunum statim proelio excedere iubet, Hectorem autem refici ab Apolline et viribus augeri curat. Sic denuo Troiani superiores fiunt, castra iterum adoriuntur, vallum ab Apolline prorutum facile transscendunt, magnaque in ipsis castris strage edita postremo ignem navibus iniicere parant. Nunc demum Patroclus ad Achillem redit, multisque cum lacrimis exposita Graecorum clade impetrat, ut cum Myrmidonibus ad opem ferendam dimittatur. Haec est brevis summa rerum per quattuor libros, XI—XIV, narratarum: nam praetermittenda fuerunt plurima singulorum certamina, in quibus, etiam si ad totius proelii eventum nullius aut exigui momenti sunt,

accuratissime tamen narrandis haud minima illorum librorum pars consumitur, quas narrationes si quis omnes diligenter examinet, non modo multa in iis esse videbit cuilibet alii parti Iliadis non minus quam huic apta, sed nonnulla etiam inveniet aut pugnantia cum aliis aut perquam ad intelligendum difficilia. Velut in castris Graecorum utrum una an plures portae fuerint e certaminum descriptione non certo intelligi potest, qua de re etiam veteres interpretes inter se dissident [7]: item in designationibus locorum, ubi pugnatum sit, conciliari nonnulla cum alibi dictis vix possunt [8]), quumque, qui modo in 18

---

7) Aristarchus unam tantum portam maiorem statuebat cum *ἱππηλασίᾳ ὁδῷ* h. e. via qua currus agi possent, concedebat tamen plures fortasse minores *πυλίδας* fuisse. Vid. schol. ad VII, 339 cum Eustath. p. 684, 23 et 689, 39. schol. ad XII, 87 et 175. Et sane lib. VII, 338. 9 et 436—9 non discerni potest, utrum plures portae intelligendae sint an una tantum, siquidem *πύλαι* forma plurali etiam de una porta dicitur, id quod grammatici passim inculcant, simul singularem *πύλη* nusquam ab Homero usurpari monentes. Cf. schol. A. et Eustath. ad IX, 382. Tamen posse *πύλας* etiam plures portas significare nemo dubitat, et ipse contextus verborum Homeri, *τεῖχος ἔδειμαν πύργους θ' ὑψηλούς, εἶλαρ νηῶν τε καὶ αὐτῶν, ἐν δ' αὐτοῖσι πύλας ἐνεποίουν εὖ ἀραρυίας*, indicare videtur, ut plures turres, sic etiam plures portas fuisse, et quidem *ἐν αὐτοῖσιν*, in ipsis turribus. Duae certe portae lib. XII distinguendae videntur. Nam postquam Troiani quinque agminibus factis castra adoriuntur, Asius ad sinistram partem se convertens portam ibi invenit apertam, scilicet ad recipiendos Graecos e campo in castra fugientes, v. 118 sqq. Hac ille irrumpere conatus repellitur a Lapithis, quod certamen describitur usque ad v. 194. Interim Hector aliam partem castrorum adoritur, v. 195, ibique Polydamas effringendam esse portam monet, quam apparet ab illa, quam Asius adortus erat, diversam esse: idque confirmatur etiam XIII, 675. 679, coll. 751 et 765, qui loci docent illam sinistram partem castrorum ab eo loco, ubi Hector irruperat portamque effregerat, satis longe remotam esse. Nam quod nonnulli *ἐπ' ἀριστερά* v. 675 non castrorum sed Hectoris respectu dici volunt, haud dubie falsum esse demonstrat v. 326. — Locus Il. XII, 175 *ἄλλοι δ' ἀμφ' ἄλλῃσι μάχην ἐμάχοντο πύλῃσιν* non sine causa pro insiticio habetur; sed ostendit tamen certe etiam rhapsodum, vel quisquis est, qui h. l. interpolavit, plures portas castrorum statuisse. Grammaticorum nonnulli septem volebant (schol. ad VII, 339), alii quinque; e recentioribus alii tribus portis contenti fuerunt, ut Lenzius (Die Ebene von Troia. p. 207.), alii cum Aristarcho fecerunt, ut Heynius tom. V p. 366. 402, et nuper Faesius ad VII, 339.

8) Velut lib. XIII, 681 pars castrorum, qua Hector irrupit, ea est, *ἔνθ' ἔσαν Αἴαντός τε νέες καὶ Πρωτεσιλάου*, Protesilai autem navis *κατὰ μέσσον* esse dicitur XVI, 285, sicut etiam XIII, 312 Hector, qui ibi irruperat neque inde discesserat, id quod v. 679 testatur, *νηυσὶν ἐν μέσσῃσι* pugnat. Atqui XI, 8. 9

una parte pugnavit, mox in altera compareat [9]); mireris de hac stationis mutatione nullum verbum a poeta factum esse. Quamquam hoc quidem defendi fortasse possit: in vario et ancipiti certamine etiam discurrendum huc illuc pugnantibus fuisse, neque culpandam poetae reticentiam, si tales discursus non semper diserte commemorare voluerit. Insistere igitur huic rei nolo, nec refragabor, si quis nonnulla tamen eorum, quae primo adspectu aut pugnantia aut obscura videantur, diligentius iterum iterumque considerata clariora fieri et conciliari inter se posse defendat: nam ut sit ita, hoc tamen ipsum, quod multa non nisi diligenter identidem considerata satis intelligi possunt, parum convenire puto carmini ad audiendum non ad legendum facto, et confirmare eorum sententiam, qui hanc nostram Iliadem non sic ab initio compositam, sed postmodo demum ex minoribus variisque carminibus coagmentatam esse volunt. Auditoribus quidem certe melius consultum foret, si illam, ut cum Heynio loquar, medullam carnibus paullo minus luxuriantibus involutam et obtectam acciperent, neque quemquam aegre laturum aut desideraturum aliquid fuisse censeo, si a libri XII fine statim ad XV, 390 deduceretur, omissis versibus amplius mille septingentis. Nam ut nunc est, quem tandem sive auditorem sive lectorem non offenderit tam tarda diuque dilata Patrocli ad Achillem reversio? Scilicet morabatur eum amici vulnerati curatio. Quantillo autem tempore opus fuisse dicemus ad vulnus obligandum, quod leve fuisse res ipsa demonstrat? Interim Graeci fugientes e campo in castra repelluntur, oppugnant castra Troiani, propugnacula deiiciunt, portam effringunt, irrumpunt omni-

---

Aiacis naves omnium extremae fuisse dicuntur in altero cornu castrorum, sive id dextrum dicimus, a terra scilicet ad mare descendentibus, sive sinistrum, ascendentibus a littore in campum. Non igitur potuit qui ibi irruperat κατὰ μέσσον esse. Itaque Aristarchus illas naves, quae XIII, 681 memorantur, non Telamonii sed alterius Aiacis esse volebat, quod parum verisimile esse apparet. Heynius tom. VI p. 358 locum hunc adulterinum putat. Aliam rationem Lenzius iniit p. 257, transponendis versibus difficultatem removeri posse ratus.

9) Sic XIII, 156 inter eos, qui cum Hectore pugnant, h. e. ad mediam partem muri, ubi ille v. 312 irrupisse dicitur, est Deiphobus, in quem Meriones hastam, quamquam frustra, coniicit. Meriones hasta fracta recedit aliam petiturus, deinde non eodem, ubi antea pugnaverat, revertitur, sed cum Idomeneo ad sinistram partem se confert, v. 326. Sed ecce ibi quoque idem Deiphobus comparet v. 402, qui modo apud Hectorem fuerat, neque reliquisse hanc stationem dictus est. Alia vid. ap. Lenzium p. 255.

bus copiis, ὅμαδος δ' ἄλλαστος ἐτύχθη, Il. XII, 471. Ille vero, quasi horum omnium nihil aut animadvertat aut magni momenti esse 19
putet, in tentorio desidens cum amico sermocinatur, XII, 1. XV, 390. Immo, inquit Nitzschius p. 247, animadvertit sine dubio: nam dum curat Eurypylum, identidem etiam prospectasse de tentorio et quid ageretur observasse putandus est, sed quum nondum in summo discrimine res Graecorum esse videret, relinquere amici curationem noluit. Atqui coniectura haec est viri accutissimi reticentiam poetae supplentis et quod ab eo, quum dici deberet, praetermissum est, liberaliter de suo suppeditantis. Cui autem credibile videri potest, quum fierent ea omnia, quae modo memorata sunt, quumque iam intra vallum magno tumultu dimicaretur, ne hoc quidem discrimen tanti Patroclum aestimasse, ut statim ad Achillem properaret, sed tum demum excitatum esse, quum iterum eadem omnia fieri videret? Animadvertendum autem etiam hoc est, parum commode in hac nostra compositione Iliadis illas tot tantasque res temporibus descriptas esse. Incipit enim proelium summo mane, XI, 1: aequo Marte pugnatur usque ad id temporis, ἦμος δρυτόμος περ ἀνὴρ ὡπλίσσατο δεῖπνον, v. 86, quae designatio licet non satis definita sit, aliquot tamen certe horas pugnatum esse demonstrat, quum praesertim addatur ἐπεί τ' ἐκορέσσατο χεῖρας τάμνων δένδρεα μακρά, v. 88. Sextam horam, h. e. meridiem, designari putat schol. Vict., quod quamvis falsum videatur, haud nimis longe tamen meridiem abesse ostendunt ipsius poetae verba, quum pugnatum esse aequo Marte dicit ὄφρα ἠὼς ἦν καὶ ἀέξετο ἱερὸν ἦμαρ. Nam crescere dies non sane diu ante meridiem desinit. Dehinc iam superiores fiunt Graeci, donec Agamemnon, post hunc Diomedes, moxque etiam Ulixes saucii proelio excedunt. Tum demum repellunt Graecos Troiani et castra adoriuntur. Id circa meridiem fieri consentaneum est[10]). Quodsi nunc statim Patroclum, qui paullo ante ab Achille ad Nestorem missus est, rediisse ac sine mora, impetrata Achillis venia, cum Myrmidonibus contra Troianos profectum sumimus, huic apte congruit, quod XVI, 777 Patrocli contra Troianos proelium et ipsum meridiano tempore factum esse dicitur, ὄφρα ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει. At vero quae nunc

10) Versus Il. XII, 193. 4 et 208. 9. qui castra vesperi expugnatum iri promittunt, Lachmannus (p. 38) eiicit, ut ex XVIII, 454. 5, ubi recte se habent, perperam huc insertos, assentiturque Nitzschius p. 228.

post primam valli expugnationem gesta narrantur, Neptuni opera, Iunonis dolus et cum Iove concubitus, huius somnus, Hectoris vulneratio, παλίωξις Graecorum, Iovis expergefacti mandata, Hectoris restitutio, instauratio proelii, altera irruptio castrorum, his omnibus aliquantum certe temporis consumi necesse erat, idque tantum haud dubie, ut, si post hanc alteram demum castrorum irruptionem Patroclus hostibus obviam profectus esset, a sano suique ipsius haud oblito poeta huius quoque proelium in meridianum tempus conferri nullo modo potuisset. Sic est profecto, ut dixi: qui XV, 390 sqq. legerit et cum exitu libri XII contulerit, coire haec inter se prorsus apte fatebitur, neque damnum, sed lucrum fieri sentiet omnibus illis, quae nunc intertexta sunt, resectis. Quamquam de damno aliter iudicari a viro doctissimo video p. 241. Is enim non satisfacturum absque illis Homerum fuisse putat popularium suorum studiis et expectationi, quorum tanta fuerit de heroum suorum virtute ac fortitudine opinio, tamque certa de summo deorum erga illos favore persuasio, ut aegre laturi fuissent tam simplicem proelii eventum unamque castrorum expugnationem. Necesse igitur fuisse poetae, ut multiplicaret pugnandi vices, ut victos Graecos mox rursus, ad tempus saltem, victores faceret, denique ut deos quoque proelio immisceret: quamobrem qui vituperent hanc partem et nimis multa coacervata esse criminentur, perquam iniuste facere nihilque aliud quam ostendere, nondum sibi contigisse, ut plane in poetae eiusque aequalium et popularium sensus atque animum sese insinuarent. — Ceterum aliquot satis magnas in hac Iliadis parte interpolationes Nitzschius ipse agnoscit. Nam praeter longam illam et loquacem Nestoris narrationem, XI, 664—762, de qua supra dictum est, etiam libro XII omnem illam Sarpedonis ἀριστείαν, quae est a v. 290—429, subditiciam esse concedit, p. 384; quamquam in proximis libris, qui nobis maxime suspecti sunt, praeter paucos quosdam versus nihil magnopere virum egregium offendisse videtur. Illarum autem duarum interpolationum alteram propterea damnat, quod non apta sit ista narratio loco ac tempori nihilque aut utilis exempli aut admonitionis habeat, alteram autem, quod quae ibi referuntur non satis vel cum antecedentibus vel cum sequentibus conspirent. Atqui hoc quidem alterum genus argumenti quin etiam contra libr. XIII—XV, 389 adhiberi possit, non dubium mihi esse videtur. His tamen Nitzschius carere Iliadem non potuisse iudicat propter illam nescio quam rationem popularem, — sic enim appellare licebit

quam ille nationalem theoriam dicit, — quam ab adversariis non
satis animadversam esse queritur. Nolo nunc accuratius in hanc theo-
riam inquirere, quum praesertim rem omnem eiusmodi esse intelligam,
quae ad liquidum perduci certisque argumentis demonstrari vix possit.
Interim ab hac si discesseris, in universum spectanti paullo plura viro
doctissimo cum adversariis communia sunt, quam quis primo adspectu
credat. Nam usum esse Homerum in componenda Iliade etiam antiqui-
oribus carminibus, Nitzschius concedit, neque absolutam ab Homero
totius Iliadis perpetuitatem esse contendit, sed partes tantum aliquot
maiores interno quodam vinculo inter se coniunctas, nondum tamen
etiam in unius corporis compagem connexas. Igitur totius Iliadis
formam atque unitatem mente atque animo poetae potius designatam,
quam re ipsa et compositione carminum perfectam fuisse dicemus, ut
ab intelligentibus animadverti fortasse potuerit, minus intelligentes
autem latuerit. In horum autem numero etiam eorum non paucos
fuisse fatendum erit, qui in ediscendis et recitandis Homeri carminibus
toti occupati erant. Nam a rhapsodis multa Nitzschius admixta esse
ait partim ex aliis carminibus antiquioribus, quorum non omnem me-
moriam Homericorum claritas obscuraverit, partim ab ipsis facta, sed
ad illam, quam Homerus in mente habuerit, formam totius carminis
non satis accommodata. Denique posteaquam dispersa illa membra
colligi scriptoque consignari et in unum corpus coniungi coepta essent,
non pauca huiusmodi rhapsodorum additamenta perperam in ordinem
recepta, aliaque etiam passim addita esse ab ipsis compositoribus,
quibus additis apertiorem fore singularum partium inter se connexio-
nem mutuamque relationem iudicarent. Horum igitur placitorum
pleraque non propria Nitzschio sed cum adversariis communia esse
apparet, proprium autem primum hoc est, quod, quum antiquioribus
carminibus Homerum usum esse concedat, illis tamen, qui longius
etiam procedere ausi sunt, ut quae et qualia illa carmina fuerint certis
quibusdam indiciis a se deprehendi, adeoque soluta hac nostrae Iliadis 21
compage priscam et nativam eorum formam aliquatenus saltem restitui
posse sperarent, fortissime obsistit longeque eos a vera ratione aber-
rasse contendit. Ego me ab illorum secta non tantopere abhorrere
profiteor, quamvis in Lachmanni ceterorumque disputationibus non
pauca mihi cupidius quam verius posita esse videantur, neque despero
fore, ut si quis satis caute ac prudenter procedat, aliquid certi et quod
demonstrari satis evidenter possit, tandem inveniatur. — Porro

autem de hac nostrae Iliadis compositione Lachmannus pro certo habet, eam non esse Pisistrati temporibus antiquiorem, cuius quidem praecipuam quandam operam hac in re fuisse satis inter omnes constat: neque tamen propterea negat ullum etiam ante Pisistratum Iliadis corpus fuisse. Certe principales quasdam partes ad unitatem maioris corporis primitus factas esse agnoscit, h. e., si recte viri acutissimi sententiam interpretor, fuisse putat quandam Iliadem, sive carmen paullo maius, sed ab hac nostra Iliade multum diversam, partibusque plurimis, quae nunc insunt, carentem. Harum enim plerasque Pisistrati demum opera additas, omninoque hoc, quod habemus, Iliadis corpus pro eo, quod olim fuerit, compositum. Nitzschius contra quum hanc nostram Iliadem longe maxima sui parte dudum ante Pisistratum unius Homeri ingenio atque arte compositam censeat, huic a rhapsodis additamenta quidem passim inserta esse fatetur, neque tamen talia aut tam multa, ut vera atque genuina carminis forma prorsus immutaretur aut obscuraretur. Tantam potius esse artis Homericae praestantiam ac proprietatem, ut, qui hanc recte perspexerit, adhibita praesertim etiam populari illa ratione, facile genuina ab adulterinis discernere possit. Redit igitur res omnis eo maxime, ut quid ars Homeri ratioque popularis poscat aut ferat, intelligatur, atque sic quid huic aptum atque conveniens, quid ineptum et inconveniens sit, diiudicetur. Sed ipsum hoc aptum et conveniens non uno modo aestimatur, et habet quosdam quasi gradus, ut ex pluribus rebus, quarum nullam aptam et convenientem esse negaveris, sint tamen aliae aliis plus aut minus aptae et convenientes. Sunt quibus careri nullo modo possit, quae non solum apta et convenientia, sed necessaria potius dicenda sunt. Alia minus quidem necessaria, sed utilia tamen aut ad ornandum illustrandumque carmen apposita, quemadmodum corporibus nostris natura praeter partes necessarias, et sine quibus vita nostra constare non possit, alias addidit aut ad aliquem quamvis non necessarium usum, aut etiam ad decus formae et pulchritudinem comparatas. Alia denique non quidem inepta, sed eiusmodi tamen sunt, ut neque ad usum neque ad ornatum quidquam conferant, sed abundantia, quae si adsint facile feras, sin absint, non desideres. Hoc genus non pauca in Iliade esse nemo negabit, quae tamen utrum ab Homero an a rhapsodis profecta sint vix certo statui poterit. Sunt autem etiam quaedam quasi medii generis, ex aptis atque ineptis mixta, quae si quis obiter nec nimis diligenter inspiciat, aliquam ab

usu aut ornatu commendationem habere videantur, accuratius tamen examinanti aliquid scrupuli iniiciant. Atque ex hoc genere ego hanc partem Iliadis esse aio, de qua dicere coeperam, quae quum Nitzschio ut perapta et populari rationi apprime conveniens magnopere probetur, mihi non modo propter eas, quas tetigi, rationes vehementer displicet, sed etiam propter alias quasdam offensiones. Harum una etiam veteres criticos non fefellit: Pylaemenem dico, nudius tertius a Mene- 22
lao et Antilocho interfectum, V, 578, nunc autem filii sui funus cum lacrimis prosequentem, XIII, 658. 9: nisi quis forte iis fidem adiungat, qui duos Pylaemenes in exercitu fuisse statuunt, aut alia longe ineptiora comminiscuntur. Nam ab interpolatore duos versus, XIII, 658, 9, adiectos credi vix licebit, quoniam nulla ne levissima quidem causa talis interpolationis excogitari potest. Magis assentiar, si quis eos versus eiiciat, qui sunt de Neptuno, XIII, 18—38, ut post verba κραιπνὰ ποσὶ προβιβάς statim sequatur ὁ δ' ἄρ' ἐς στρατὸν aut etiam τάχα δ' ἐς στρατὸν ᾤχετ' Ἀχαιῶν. Nam nunc Neptunus — pace maiestatis eius dixerim — nimis se ineptum praebet, qui quum omni modo cavere deberet, ne a Iove animadverteretur, tanto tamen cum strepitu incedit, ut montes silvaeque concutiantur, quasi vero Iovem surdum factum nihilque sensurum confidat. Deinde Troiam properanti quid opus fuit Aegas ante adire, ibique curru conscenso magnifice per aequor vectari? Nonne qui tribus passibus a Samothrace Aegas pervenit, etiam paucioribus passibus Troiam pervenisset? An opus fuit vehiculo, quod, ubi advenit, in littore collocatum relinquit, ipse autem pedibus in castra Graecorum pergit, ibique humana forma assumpta laborantibus succurrit? Denique pugnat etiam hic locus cum v. 352, ubi Neptunus Graecos adiisse dicitur λάθρῃ ὑπεξαναδὺς πολιῆς ἁλός: nam qui tam magnifice per aequor vectus est, cui fluctus cedentes viam aperuerunt, quem belluae marinae exsultantes prae laetitia ut dominum suum consalutaverunt, is profecto clanculum e mari emersisse nullo modo dici debuit. Aut si quis versum 352, ceterosque a 345 ad 360, ab interpolatore insertos credat, quae Nitzschii sententia est, p. 286, certe infra, XV, 219, Neptunum, quum Iovis iussu invitus proelio excedit, vehiculi sui oblitum statim mari se condere videmus. Quamquam hanc quidem non miram, immo laudabilem potius poetae reticentiam esse fateor, quod morari illo loco in minutae rei narratione noluerit: nihil enim opus fuit currum ibi commemorari; sed multo minus supra ipso curru opus fuisse

contendo. At pulchra est et splendida vehentis per mare imago. Sane pulchra est, et propter hanc ipsam pulchritudinem ut interpolatori sic aliis multis placuit. Sed nunc non erat ei locus, non modo praeter necessitatem, sed etiam contra probabilitatem concedendus. — Etiam in cohortatione Neptuni ad Teucrum aliosque, v. 95 sqq., sunt quae mallem abesse. Imputatur Graecorum clades Agamemnonis *κακότητι*, h. e. non ignaviae, sed iniuriae, qua offensus Achilles bello abstinebat, id quod v. 111—113 manifestum faciunt: neque ignaviam illi, qui paullo ante tam eximia virtutis exempla ediderat, exprobrari potuisse apparet. Sed iniuriae quoque illius exprobrationem minus aptam hoc loco nec satis iustam esse arbitror; nam sarcire eam Agamemnon et satisfacere omni modo Achilli paratus fuit, ut iustius nunc huius iniuria, satisfactionem pertinaciter respuentis, quam Agamemnonis culpari potuerit. Nisi dicamus, hunc quoque poetam, itidem ut illum, qui XVI, 73 fecit, de quo supra dictum est, Agamemnonis *λιτὰς* ignorasse. Id sane mihi non improbabile videtur, et confirmare hanc suspicionem etiam v. 115 poterit, *ἀλλ' ἀκεώμεθα θᾶσσον· ἀκεσταί τοι φρένες ἐσθλῶν*, si quidem haec verba cum Heynio sic accipimus, ut placandum Achillem Neptunus suadeat, eumque placabilem fore promittat. Quod enim alii designari volunt Graecorum ipsorum segni-
23 tiam, quam Neptunus exprobraverat, corrigendam, ut *ἀκεσταὶ φρένες* dicantur animi eorum, qui peccatum a se esse agnoscant idque emendare studeant, licet non alienum ab hoc contextu, a consuetudine tamen graeci sermonis abhorrere videtur. Ipsa vero illa segnitiae exprobratio, quodque Graeci propter iniuriam Achilli factam abalienatis a rege animis fortem in proelio operam praestare nolle, sed volentes cedere et caedi a Troianis dicuntur, poetam prodere videtur ab eo, qui libros XI et XII fecit, diversum: nam is certe de hac animorum abalienatione et *ἐθελοκακίᾳ* nihil significat. — Versu 211 Neptuno occurrit Idomeneus a commilitone rediens vulnerato, quem medicis curandum mandaverat; quis autem sit ille commilito reticetur, quod genus reticentiae, etiamsi hoc loco non aegre ferendum, abhorrere tamen videtur a consuetudine Homeri h. e. eius poetae, qui meliores Iliadis partes fecit. — Denique XIV, 31. 32 quae de muro navalibus circumdato dicuntur, licet non satis perspicua, eiusmodi tamen sunt, ut murum illum statim belli initio navibus primum in littus deductis circumdatum credi necesse sit. Quod si ita est, ab alio poeta hanc partem factam esse apparet, quam qui libro VIII murum illum ante

biduum, idque mira prorsus atque incredibili celeritate intra unius diei spatium exstruxit. — Sunt etiam alia quaedam in hac parte, quae attentum lectorem offendant, partim in rebus ipsis, partim in dictionibus; sed persequi plura hoc tempore non possum, neque opus esse arbitror: nam hoc certe mihi datum iri spero, ut non temere plane neque inconsulto hos libros a vetere Homero abiudicasse dicar. Sunt autem hi ipsi libri haud dubie ex aliis compluribus carminibus Iliacis, quibus Homerus non usus erat, ab aliquo concinnati, qui aut non abhorrere saltem haec additamenta ab Iliade censeret, aut aliquid etiam maioris commendationis habitura propter eam, quam Nitzschius nos attendere iussit, rationem popularem. Neque posthac iis aut defensores aut laudatores defuturos esse intelligo, quum reputo, quae et qualia interpretandi artificia in usum vocari soleant ab iis, qui sibi hanc nostram Iliadem, si totam non possint, at certe quantam maximam possint partem tanquam unius poetae ingenio procreatam et ad unitatem insuperabili quadam sollertia compositam omni modo tuendam esse statuerunt, id quod mihi tanto acrius nonnulli tantoque animosius facere videntur, quanto plura ipsis comminiscenda et, quum non essent in Homero, ex ingenio suo promenda illique contribuenda fuerunt. Indidit enim hanc natura omnibus *φιλοστοργίαν*, ut etiam in hoc rerum genere quod quisque ex sese peperit id carissimum habeat et placere omnibus cupiat. His igitur non invidebimus: nobis tamen haec Ilias etiam absque illis artificiis sola per se satis placet, propriisque et ingenitis bonis tot ac tantis praedita esse videtur, ut omni dote adventicia carere facile possit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. IV. Cal. Iul. MDCCCLIII.

DE ARISTOTELIS CENSURA CARMINUM EPICORUM.

3 Quod olim F. A. Wolfius pronuntiavit, Proleg. ad Hom. p. CXXV, sero Graecos didicisse in poesi totum ponere, hoc minus recte a summo critico iudicatum esse hodie quidem apud permultos satis videtur constare. Namque Dissenium potius audiendum esse censent, qui, Proleg. ad Pind. p. LXXXIX, nihil Graecos magis a principio in artium operibus et scriptis sequutos esse affirmat, quam illud ipsum, quod Wolfius eos sero didicisse voluit, nec ullam gentem fuisse, quae ingeniosiores excogitaverit compositiones. Quis autem ignorat, quanto studio quantaque contentione etiam Homero, poetarum antiquissimo, hanc ingeniosae compositionis laudem recentiores critici vindicaverint? Quamquam ne Wolfius quidem ab Iliade et Odyssea, quales hodie extant, sollertis structurae laudem abiudicavit: non tamen veteri Homero eam tribuendam esse censuit, sed posteriori cuidam aevo politiori artibusque abundantiori, quum animadversum esset, quae olim seorsum et nulla spectatione universae formae cantata essent, ea paucis recidendis, addendis, mutandis ad perpetuitatem unius magni corporis redigi posse. Proleg. p. CXXI. Ipsi autem aevo Homerico ne illud compositionis artificium adscriberet quum aliis quibusdam rationibus permotus est, tum cyclicorum poetarum ceterorumque, qui Homero aetate proximi fuerunt, comparatione. „Etenim“ inquit p. CXXVI „legat nobis aliquis epitomas illas Cypriorum et aliorum quinque carminum nuper editas, et experiatur, an in ullo eorum primarium heroem, aut primariam actionem, aut repetitam
4 ex mediis rebus narrationem, qualis in Odyssea est, reperiat. Percense item reliqua illius aevi epica carmina sive carminum argumenta, genealogias deorum et heroum,

Dionysiaca, Thebaidas, Epigonos, Naupactica, alia; unum quidem heroem in nonnulis, (nam fuerunt plura perbrevia), in nullo unam vel primariam actionem, episodiis ad modum Iliadis intertextam, deprehendes. Magno auctore id affirmo, non coniectura ductus. Ita enim Aristoteles ubique praedicat de Homero, ita eum propter istam ipsam rem ceteris in eodem genere omnibus anteponit, ut nullus eorum hac in re ducem et principem suum imitatus esse videatur, ne Pisander quidem aut Panyasis aut Antimachus, qui secundum Homerum optimi numerati sunt, nedum antiquiores et cyclici. — Quae quum ita sint, quis putet illos omnes eam artem, quae tam eximiae perfectionis causa est, si ab Homero adhibitam vidissent, aut non intellexisse, aut intellectam aemulari noluisse?" — Haec Wolfius, cui qui obloquuti sunt, illud maxime sibi agendum intellexerunt, ut cyclicorum poetarum causam, cum Homerica artissime coniunctam, susciperent, artemque illam, quam veteri Homero vindicabant, his quoque haudquaquam defuisse demonstrarent, aut potius contenderent. Nam demonstrari de carminibus deperditis, et quorum praeter paucissimos versiculos praeterque Proclianas epitomas nihil reliquum est, haud facile quidquam posse apparet, omnemque disputationem in eo tantum versari necesse est, primum ut Aristotelis de carminibus illis testimonium diligenter excutiatur, et quid ex eo de eorum compositione colligi rite possit, definiatur, deinde ut ipsa carminum argumenta certe non abhorrere ab artificiosa et Homericae, si minus pari, non tamen absimili compositione probetur. Horum utrumque quum ab aliis, tum maxime a Nitzschio factum est, qui quae dudum de Homero ceterisque poetis 5
vetustioribus carptim perscripserat, nuper in unum collecta multisque et praeclaris partibus aucta proposuit, gratissimum profecto munus omnibus bonarum litterarum amantibus. Sed de Aristotelis auctoritate quum acute quidem ac subtiliter, neque tamen ita disputatum sit a viro eximio, ut plane ei assentiri possim, utendum hac scribendi opportunitate statui ad sententiam meam quam planissime potero exponendam.

Igitur in libello de arte poetica dilaudat Homerum Aristoteles duobus locis, cap. 8 et cap. 23, propterea quod unus fere omnium poetarum epicorum legem unitatis in rerum, quas cecinerit, delectu et tractatione servaverit. Peccasse enim contra hanc legem non eos

modo ait, cap. 8, quicunque Heracleidas aut Theseidas composuerint, heroumque suorum res gestas omnes, etiam quae nullo interno vinculo copularentur, complexi sint, sed similiter, cap. 23, plerosque poetas vituperat, quod carmina sua ad modum historiarum fecerint, in quibus necesse sit non tam unius alicuius actionis imaginem integram proponere, quam quidquid certo quodam temporis spatio aut uni aut pluribus hominibus evenerit, narratione persequi. Plerosque hoc nomine vituperat, non omnes, ut liceat sane suspicari, unum certe aut alterum poetam praeter Homerum ab hoc vitio immunem fuisse: quumque constet praeter Iliadem et Odysseam etiam alia quaedam carmina pro Homericis olim a multis habita fuisse, possit fortasse aliquis hoc ipso argumento uti, ut horum carminum praestantiam artemque compositionis non multum certe ab ea, quam in Homericis omnes admirentur, diversam esse potuisse contendat. Modo constaret, veteribus illis, qui ista pro Homericis habuerunt, artem hanc compositionis notam atque perspectam fuisse, quam quidem, si Aristotelem audimus, ipsos adeo poetas, quorum ille carminibus unitatem deesse testatur, aut ignorasse oportet, aut non tam necessariam iudicasse, ut non etiam
6 absque ea se placere auditoribus suis posse confiderent. Neque enim dubium est, quin multis magnisque laudibus etiam talia carmina ornata esse commendarique magnopere possint, quorum universa compositio ab illa, quam Aristoteles in Iliade et Odyssea laudat, unitate longissime absit. Haudquaquam igitur pro certo sumere licebit, hanc praecipue in illis carminibus spectatam esse, quae praeter haec duo Homero tributa esse legimus. Quid? quod ipsa eorum multitudo ab huiusmodi opinione nos revocare debet. Nam Aristoteles quidem, quamvis benigne verba eius interpreteris, perpaucis certe praeter Homerum bonae compositionis laudem concedit, et tamen Homero a veteribus ea omnia adscripta esse apud Proclum legimus, quae in cyclo fuerunt, quem ille compositum fuisse docet e variorum poetarum carminibus omnem fabularem historiam ab initio rerum Caelique et Terrae coniugio usque ad Ulixis mortem complexis. At opponat aliquis [1]), hoc Procli testimonium et obscurum et levissimum est: graviores testes si examinamus, pauciora tantum Homero tributa esse reperimus, Thebaidem maxime et Epigonos, porro Oechaliae expugnationem, et ex Iliacis Cypria, parvam Iliadem et *Νόστους*, quae omnia credibile est

1) Vid. Nitzsch, Die Sagenpoesie der Griechen p. 356 et 375.

propter maiorem cum Iliade et Odyssea similitudinem in Homerici nominis societatem venisse, praesertim si ab iisdem quibus haec rhapsodis recitari solebant. Sit sane ita: nolumus enim contendere in re tam obscura: hoc tamen apertum est, istam similitudinem non continuo sic accipiendam esse, ut etiam artificiosae compositionis et unitatis laude illa carmina proxime ad Iliadis et Odysseae praestantiam accessisse statuantur. Nam etiamsi sunt in iis quorum ipsum nomen demonstrare videntur, versata ea esse non modo in uno heroe, sed in una actione primaria, velut Oechaliae excidium in Hercule eiusque contra Eurytum bello, sunt tamen rursus alia, quae diversi generis fuisse non coniectura sed certo testimonio intelligamus. Cypria enim 7
et parvam Iliadem Aristoteles Homericis carminibus opponit propter hoc ipsum, quod ad unitatem actionis minus sollerter composita fuerint, quamobrem si tamen Homero haec a multis non minus quam Oechaliae excidium adscribebantur, concedamus necesse est, id propter alias quasdam quam compositionis virtutes fieri potuisse. Quid est igitur, cur in Oechaliae excidio hanc potius quam alias spectatas esse dicamus? — Profecto sic se res habet, ut nullo iure nullaque certa ratione concludi possit, veteres illos in aestimandis carminibus epicis Homeroque aut adscribendis aut abiudicandis illam potissimum unitatis normam adhibuisse, ad quam ut fuerint iam tum Ilias et Odyssea compositae, non tamen eam aut animadversam ab ipsis poetis Homerum aemulantibus, aut utique necessariam ad laudem carminum visam esse apparet. Ut fuerint, inquam, iam tum Ilias et Odyssea sic compositae: nam hoc ipsum haudquaquam satis constare quis nescit? Sed de hac quaestione alias: nunc tantum Aristotelis verba paullo attentius considerabimus.

Is igitur, Art. poet. cap. 8, peccari a multis docet in carminum compositione propterea, quod quid ad unitatem fabulae pertineat non perspectum habeant. *Μῦθος δ' ἐστὶν εἷς*, inquit, *οὐχ, ὥσπερ τινὲς οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ· πολλὰ γὰρ καὶ ἄπειρα τῷ γένει συμβαίνει, (ὥσπερ ποτέ καὶ ἄλλοτε φασίν,) ἐξ ὧν ἐνίων οὐδέν ἐστιν ἕν· οὕτω δὲ καὶ πράξεις ἑνὸς πολλαί εἰσιν, ἐξ ὧν μία οὐδεμία γίνεται πρᾶξις. διὸ πάντες ἐοίκασιν ἁμαρτάνειν, ὅσοι τῶν ποιητῶν Ἡρακλητ̈δα καὶ Θησηΐδα καὶ τὰ τοιαῦτα ποιήματα πεποιήκασιν· οἴονται γάρ, ἐπεὶ εἷς ἦν ὁ Ἡρακλῆς, ἕνα καὶ τὸν μῦθον εἶναι προσήκειν.* In constituenda huius loci lectione Hermannum hactenus sequutus sum, ut verba uncipis inclusa,

ὥσπερ — φασίν, ex cap. 7, 6, ubi prorsus aliena et inexplicabilia
8 sunt[2]), huc transferrem. Sunt certe hoc loco perapta, siquidem, ut Hermannus ait, haec est Aristotelis sententia, multa ac varia posse uni accidere, quemadmodum poetae (aliique, opinor, multi in narrando) aliquando hoc accidit, alio tempore illud gestum est, dicere soleant. Etiam alteram correctionem *τῷ ἑνὶ* pro *τῷ γένει* parum abfuit quin reciperem. Nam de iis tantum, quae uni accidant, sermonem esse apparet, ut dativum illum ad *συμβαίνει*, si non positus sit, subaudire tamen debeamus. Sed quum id satis per se manifestum, neque illud *ἄπειρα τῷ γένει* ineptum sit, deserere codicum lectionem nolui. Ceterum universa huius loci sententia nihil obscuritatis habet: quid autem ad unitatem fabulae pertineat, paullo post exponitur his verbis: *χρὴ οὖν, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις μιμητικαῖς ἡ μία μίμησις ἑνός ἐστιν, οὕτω καὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης, καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφέρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ, ἐπίδηλον ὅτι οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν*[3]). Requiruntur ergo haec duo, primum ut una sit actio eaque tota, h. e. a principio ad exitum rite deducta, deinde ut singulae partes sic inter se cohaereant, ut nulla earum aut transponi aut demi possit, quin totum, h. e. tota actio, discrepet et perturbetur. Credo autem Aristotelem scripsisse *τὰ μέρη συνεστάναι ἐκ τῶν πραγμάτων*: nam ut nunc est, non satis intelligo, cur maluerit *τὰ μέρη τῶν πραγμάτων* dicere, quam *τὰ μέρη τῆς πράξεως* aut etiam *τοῦ μύθου*. Est enim *μῦθος*, ut ipse definit c. 6, 6, *ἡ σύνθεσις τῶν πραγμάτων* (cf. ib. 8: *ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις*, item § 12: *τραγῳδία ἔχουσα μῦθον καὶ σύστασιν πραγμάτων*, et 7, 1: *ποίαν τινὰ δεῖ τὴν σύστασιν εἶναι τῶν πραγμάτων*; denique 6, 14 poetarum est *τὰ πράγματα συνίσταθαι*.) *πράγματα* autem sunt, quaecunque

---

2) Legitur ibi: *εἰ γὰρ ἔδει ἑκατὸν τραγῳδίας ἀγωνίζεσθαι, πρὸς κλεψύδραν ἂν ἠγωνίζοντο, ὥσπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτέ φασιν.* Hartungo haec verba significare videntur: Wie es sonst einmal wohl geschehen sein soll: eamque rem sibi prorsus credibilem esse profitetur. Mihi quidem hercle non fit veri similis.

3) Vulgo scribitur: *ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν.* Recepi emendationem E. Muelleri, in Diurn. antiqu. ann. 1848 p. 518 propositam, de cuius veritate ab attentis quidem et intelligentibus lectoribus dubitari non posse arbitror.

fiunt, accidunt, eveniunt, quorum series et consequutio ab initio ad 9
exitum deducta *πρᾶξιν* efficit, cuius *μῦθος* imitatio (*μίμησις*) est
h. e. quasi quaedam repraesentatio ex poetae ingenio ad veritatis speciem composita. Itaque ut in una quaque actione, sic etiam in fabula, quae actionis imitatio est, *πράγματα* plura inesse debent, quae prout componuntur, variae existunt actionis vel fabulae partes. Hoc igitur quomodo institui a poeta debeat, Aristoteles praecipit. Laudat autem Homerum, quod, sicut in aliis excellat, sic etiam hoc recte perspexerit sive artis sive naturae beneficio: *ὁ δὲ Ὅμηρος, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα διαφέρει, καὶ τοῦτ' ἔοικε καλῶς ἰδεῖν, ἤτοι διὰ τέχνην ἢ διὰ φύσιν.*

Altero loco, qui est cap. 23, repetuntur primum quae ad unitatem fabulae pertinent praecepta, ut epico carmini cum tragoedia, de qua in superioribus dictum erat, communia: *δεῖ τοὺς μύθους, καθάπερ ἐν ταῖς τραγῳδίαις, συνιστάναι δραματικοὺς καὶ περὶ μίαν πρᾶξιν ὅλην καὶ τελείαν, ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, ἵν' ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον ποιῇ τὴν οἰκείαν ἡδονήν.* Haec Aristoteles ipsa per se plana esse dicit, nullaque demonstratione egere: consequi ergo, non debere epica carmina ad historiarum modum componi, *ἐν αἷς ἀνάγκη οὐχὶ μιᾶς πράξεως ποιεῖσθαι δήλωσιν, ἀλλ' ἑνὸς χρόνου, ὅσα ἐν τούτῳ συνέβη περὶ ἕνα ἢ πλείους, ὧν ἕκαστα ὡς ἔτυχεν ἔχει πρὸς ἄλληλα.* Sic tamen fere poetas plerosque facere ait: *σχεδὸν δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ποιητῶν τοῦτο δρῶσιν*: hisque deinde opponit Homeri praestantiam: *διό, ὥσπερ εἴπομεν ἤδη* (scil. c. 8), *καὶ ταύτῃ θεσπέσιος ἂν φανείη Ὅμηρος παρὰ τοὺς ἄλλους, τῷ μηδὲ τὸν πόλεμον, καίπερ ἔχοντα ἀρχὴν καὶ τέλος, ἐπιχειρῆσαι ποιεῖν ὅλον· λίαν γὰρ ἂν μέγας καὶ οὐκ εὐσύνοπτος ἔμελλεν ἔσεσθαι, ἢ τῷ μεγέθει μετριάζοντα καταπεπλεγμένον τῇ ποικιλίᾳ.* Structuram verborum in hac extrema periodo perturbatam esse apparet, ipsius haud dubie scriptoris culpa, quem constat in hoc libello concinnitatis minus etiam quam in ceteris curiosum esse: debebat autem aut sic scribi: *ὡς λίαν μέγαν καὶ οὐκ εὐσύνοπτον μέλλοντα ἔσεσθαι, ἢ τῷ μεγ. μετριάζοντα κτλ.* aut etiam sic: *λίαν γὰρ μέγας καὶ οὐκ εὐσ. ἔμελλεν ἔσεσθαι, ἤ, τῷ μεγέθει μετριάζων, καταπεπλεγμένος τῇ ποικιλίᾳ.* Sententia satis aperta est: Homerum prae 10
ceteris etiam propterea divinum videri, quia ne bellum quidem Troianum, quamvis initium et finem habens (ideoque hactenus non ineptum epico carmini argumentum), proponere totum voluerit, sive quoniam

longius carmen evasurum fuisset nec facile mente complectendum (*εὐσύνοπτον*), sive quod, etiamsi mensura modicum, varietate tamen nimia intricatum foret, (atque sic rursus non *εὐσύνοπτον*). Apparet igitur Homero aliquid amplius tribui praeter unitatis curam, quam, ut non ignotam lectoribus et iam supra praedicatam (c. 8), hoc loco iterum diserte commemorari non necesse fuit: sed est tamen id, quod nunc in eo laudatur, cum illa unitatis cura artissime coniunctum. Nam ut percipi unitas carminis ab auditoribus possit, necesse est neque longius hoc esse, quam quod sine molestia cognosci totum queat, neque nimia rerum varietate impletum, quae, etiam si non pugnet cum unitate, facile tamen eam obscuret et officiat intellectui. Hanc igitur ob causam Homerus unam tantum partem belli Troiani sibi tractandam sumpsisse, de ceteris autem episodia passim intexuisse dicitur: *νῦν δὲ ἓν μέρος ἀπολαβὼν ἐπεισοδίοις κέχρηται αὐτοῦ πολλοῖς, οἷον νεῶν καταλόγῳ καὶ ἄλλοις ἐπεισοδίοις, οἷς διαλαμβάνει τὴν ποίησιν.* Opponuntur deinde Homero ceteri poetae: *οἱ δ' ἄλλοι περὶ ἕνα ποιοῦσι, καὶ περὶ ἕνα χρόνον, καὶ μίαν πρᾶξιν πολυμερῆ, οἷον ὁ τὰ Κύπρια ποιήσας καὶ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα.* In his quid sit *περὶ ἕνα ποιεῖν*, non obscurum est: designantur enim illi, de quibus cap. 8 dictum est, *ὅσοι τῶν ποιητῶν Ἡρακληΐδα καὶ Θησηΐδα καὶ τὰ τοιαῦτα ποιήματα πεποιήκασι*, quibus carminibus, quum varietas rerum nullo interno vinculo cohaereat, sed eo tantum connectatur, quod unius hominis res sunt, veram et poeticam unitatem deesse apparet. Sed de proximis verbis ambigere fortasse aliquis possit, utrum coniungenda sint in hunc modum, ut poetae unius temporis actionem unam sed multiplicem tractare dicantur, an contra sic, ut alii sint, qui, quae uno temporis spatio evenerint, propterea
11 etiam complecti omnia velint necessariae aut probabilis rerum inter se cohaerentiae parum curiosi, — quemadmodum paullo ante non ad historiarum instar poemata scribi debere monuit, — alii autem, qui unam quidem actionem, sed eam multiplicem, (*πολυμερῆ*) proponant. Hoc haud dubie verum est; siquidem in unius temporis actione una multiplici non certe illud reprehendi potest, quod unius temporis, sed hoc tantum, quod multiplex sit. Nam ad actionis unitatem si etiam temporis unitas accedit, id laudi potius quam vitio vertendum esse apparet. Neque requirenda est praepositio *περί* ante *μίαν πρᾶξιν*: nam ea necessaria fuit apud *ἕνα χρόνον* aut *ἕνα* (*ἄνθρωπον*), quandoquidem poeta non ipsum tempus aut ipsum hominem *ποιεῖν* dici

potuit, sed tantum quae ad unum tempus aut ad unum hominem perti-nerent; contra πρᾶξιν μίαν ποιεῖν legitima et usitata loquutio est. Illam in proximis verbis, οἷον ὁ τὰ Κύπρια ποιήσας καὶ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα, accuratius scribenti articulus ὁ ante τὴν μικρὰν Ἰλιάδα addendus fuit, ne unus utriusque carminis poeta dici videretur; sed hoc genus negligentiae in hoc libello patienter tolerandum est. Οἷον autem apparet non alio pertinere, quam ad μίαν πρᾶξιν πολυμερῆ: nam non circa unum hominem haec carmina versata esse constat, circa unum tempus autem non certe sic versata sunt, ut quae eo tempore gesta essent, quamvis aliena inter se et disiuncta, omnia complecteren-tur, sed ea tantummodo, quae ad bellum Troianum pertinerent, cuius in parva Iliade exitum, in Cypriis causas atque initia proposita esse novimus. Apertum est igitur, hoc unum nunc ab Aristotele in iis re-prehendi, quod πρᾶξιν πολυμερῆ tractaverint, neque vitaverint id quod Homerum cavisse dixit, ne carmina, si non iusto longiora, certe tamen propter nimiam rerum multitudinem ac varietatem implicata et intricata, τῇ ποικιλίᾳ καταπεπλεγμένα, evaderent. Scilicet habet haec res etiam in epico carmine modum suum ac fines. Multo plus quidem hoc in genere epicis quam tragicis poetis concessum esse Aristoteles ipse docet cap. 24, quippe quum in tragoedia, quae ad spec-tandum comparata est, non possint unius actionis partes plures eodem tempore gestae simul proponi, in epico autem carmine, quia narratio est, nihil obstet, quominus eiusmodi partes plures deinceps narrentur. Erit tamen, ut arbitror, hic modus observandus, ne partium harum multitudine fabula oneretur atque intricetur, neve totius actionis unitas obscuretur potius quam illustretur: et hoc, nisi fallor, illud est, quod Aristoteles ab Iliadis parvae et Cypriorum auctoribus minūs cautum, ab Homero autem observatum esse ait: quod quo magis apertum faciat, statim addit: τοιγαροῦν ἐκ μὲν Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας μία τρα-γῳδία ποιεῖται ἑκατέρας ἢ δύο μόναι, ἐκ δὲ Κυπρίων πολλαὶ καὶ τῆς μικρᾶς Ἰλιάδος πλέον ὀκτώ, οἷον Ὅπλων κρίσις, Φι-λοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, Πτωχεία, Λάκαιναι, Ἰλίου πέρσις καὶ Ἀπόπλους καὶ Σίνων καὶ Τρῳάδες. Apparet enim horum verborum in hoc contextu non aliam sententiam esse posse, quam ut Iliadis et Odysseae partes eae, quibus ipsa utriusque carminis actio continetur, unius tantum aut duarum h. e. perpaucarum tragoe-diarum argumenta habere dicantur, Cypriorum contra et parvae Iliadis dartes eiusdem generis tam multas esse, ut octo amplius tragoediis

argumenta unum carmen suppedidet. Quaenam essent ex Iliade aut Odyssea tragoediae ductae, Aristoteles indicare neglexit: ex interpretibus autem Aristotelis unus, qui sibi intellexisse videretur, non unam aut duas, sed longe plures ex utroque carmine tragoedias desumptas esse, propterea totum hunc locum non ab ipso Aristotele, sed ab inepto quopiam interpolatore scriptum esse contendit. „Multae“ inquit „et peti possunt et petitae sunt ex Iliade et Odyssea tragoediae, verbi causa Aeschyli Myrmidones, Nereides, Phryges (Ἕκτορος λύτρα), etiam Ψυχοστασία (quamquam personarum nomina et fata ex Arctini Milesii Aethiopide sumpta erant), Psychagogi, Penelopa, Sophoclis Chryses, Phryges, Thamyris, Tyro, Sisyphus, Nausicaa (satyrica), Phaea-
13 ces (satyrica), aliaeque aliorum.*)“ Nimirum ostendit vir doctissimus, se nec Aristotelis sententiam satis perspexisse, nec de ipsis illis tragoediis, quarum nomina congessit, recte iudicare. Nam ut ab ea incipiam, in qua ipse quandam erroris sui conscientiam prodit, Aeschyli Psychostasiam constat versatam esse in Memnonis fato, cuius fabulae apud Homerum nulla prorsus mentio fit, sed cecinerat eam Arctinus in Aethiopide. Itaque argumentum tragoediae suae Aeschylus ex Homero petere nullo modo potuit: illud unum transtulisse ex eo dicitur, quod, quum Homerus Iovem κῆρας Achillis et Hectoris in trutina suspendentem fingat, ipse eum animas Achillis et Memnonis trutinantem induxit. Nec minus manifestus error in Psychagogis est. Nam licet etiam in Odysseae parte postrema Mercurius ψυχαγωγὸς sit, procorum animas in Orcum deducens, Aeschyli tamen tragoediam non in hac fabula, sed in rebus multo posterioribus, quales in Telegonia narratae erant, versatam esse e schol. ad Odyss. XI, 145 intelligi potest. Quid autem de Sophoclea Tyro dicam? Apud Homerum de illa muliere nihil aliud narratur, nisi a Neptuno sub Enipei, quem ipsa deperibat, specie compressam duos filios, Nestorem et Peliam, moxque ex Cretheo Aesonem, Pheretem, Amythaonem peperisse. Od. XI, 235 sqq. Hocine igitur Sophocleae tragoediae argumentum fuisse putabimus? Immo alios ille auctores habuit, qui Tyrus fabulam uberius persequuti erant, Hesiodum fortasse, qui quum de patre Tyrus Salmoneo, itemque de eius posteris exposuerit [4]), etiam ipsius fabulam

*) Ritter. ad Ar. Poet. p. 248.

4) Vid. schol. Od, XII, 70. schol. Pind. Nem. III, 92. Steph. Byz. s. v. Αἴσων. Tzetz. ad Lycophr. v. 284.

enarrasse putandus est in Catalogis. Non magis argumentum tragoediae praebuerunt quae de Thamyri ab Homero, Il. II, 595 et proximis quinque versibus non narrantur, sed attinguntur: neque igitur dubitari potest quin huius quoque fabulae alios Sophocles auctores habuerit, Minyadis fortasse poetam, quem de Thamyri narrasse ex Pausania constat, IV, 33, 7. Porro Sisyphi argumentum quis credet ex Homero 14
sumptum esse? qui nihil nisi genus eius duobus versibus, Il. VI, 153. 4, poenamque apud inferos versibus item paucissimis, Od. XI, 552—599, memorat, facta autem eius aut eventa, quae in tragoedia repraesentari potuerint, nulla prorsus tradit. De Phrygibus Sophoclis nihil quidquam relatum est, unde coniectura de argumento fabulae capi possit, et licet fuerit de genere Troicarum, pariter ut Chryses, cuius praeter titulum nihil novimus, tamen quantum argumenti ex Homero, quantum ex aliis poetis ductum sit, quis tandem divinare poterit? Nam de Chryse expugnataque eius urbe et capta a Graecis filia perquam copiose etiam in Cypriis narratum fuisse non dubium est, unde nomen quoque filiae, ab Homero non memoratum, Hippodamiam grammatici hauserunt. Restant de Sophocleis Nausicaa et Phaeaces, quas vir doctissimus satyricas fuisse autumat: quo iure, ipse viderit: sed si fuerunt satyricae, vix ad hanc quaestionem pertinent, sin tragoediae fuerunt, totaeque ex Odyssea ductae, — quod tamen ipsum haudquaquam liquet, — convellere hae duae Aristotelis auctoritatem non poterunt. De Aeschyleis autem Myrmidonibus, Nereidibus, Phrygibus s. Hectoris lytris, quae tres fabulae, utpote in trilogiam compositae, pro una tragoedia numerari poterunt, hoc quidem constat, versatas eas esse in iis rebus, quae in Iliade ab Homero narrantur, verum sic tamen, ut Homeri narationem Aeschylus multis modis et amplificaret, nec fere nisi primas lineas argumenti et catastrophen ex ea sumeret. De Penelope denique parum nobis compertum est. — Sed negavi etiam sententiam Aristotelis ab eius interprete satis perspectam esse, de qua utique Nitzschius audiendus fuit, Melett. de histor. Hom. II p. 18, verissime monens: „*Ex Iliade et Odyssea quod unam vel duas ex utraque tragoedias fieri dixit, hoc ita dixit, si tragoediae illae ipsam factorum seriem aut summam utriusque carminis complecterentur.*“ Nempe 15
summam carminis aut ipsam factorum seriem eam intelligit, quam Aristoteles alibi, c. 17, 5, *τὸν λόγον* dicit sive *τὸ καθόλου*, variis illam episodiis opponens, quibus distingui carmen et amplificari con-

veniat. Potest autem fieri, ut, quae sic per episodia carmini inseruntur, ipsa etiam eiusmodi sint, quae idonea tragoediis argumenta praebeant: velut quae Il. VI de Bellerophonte, Il. IX de Meleagro, Od. IV de Ulixis speculatione per occasionem s. episodice narrantur. Verum Aristoteles ne Rhesum quidem, si hanc fabulam legit, aut Nausicaam et Phaeaces ex ipsa Iliade ipsaque Odyssea, sed ex episodiis tantum Iliadis et Odysseae factas esse diceret, quae quamvis apta suis locis, non tamen adeo necessaria sunt, ut in ipsius summae fabulae partibus, quibus demptis aut transpositis hanc quoque alterari et turbari oporteat, numerari possint. Aliter se res habuit in illis tragoediis, quas e Cypriis multas, e parva Iliade plus octo factas Aristoteles commemorat: harum enim argumenta necesse est non ex episodiis illorum carminum sed ex ipsa eorum summa et primaria actione petita fuisse, id quod non modo Aristotelis testimonio recte intellecto credimus, sed ex iis quoque comprabari videmus, quae aliunde quum de parvae Iliadis, tum de tragoediarum, quas ille hinc factas memorat, argumentis comperta habemus. Nam Ὅπλων κρίσις versabatur in certamine de Achillis mortui armis inter Aiacem et Ulixem, unde Leschen Iliadis suae exordium duxisse Procliana epitome docet. Tragoediae argumentum hinc ab Aeschylo petitum est, cuius Ὅπλων κρίσις aliquoties laudatur. Philoctetae fabulam a compluribus tragicis tractatam esse nemo nescit: in parva Iliade eam narratam fuisse item Proclus refert. In eadem expositum fuit de Neoptolemo Achillis filio, ut ab Ulixe de Scyro insula ad Troiam deductus arma paterna acceperit, utque Achilles ei in somnis apparuerit; tragoediam autem Neoptolemum unam certe fuisse novimus, Nicomachi, qui Euripidis aequalis fuit[5]). Eurypylus Telephi filius in parva Iliade Troianis auxilio venit, quumque multa fortiter fecisset, tandem a Neoptolemo interfectus est. Tragoediam hoc argumento qui scripserit, nescimus: fuisse aliquam nemo dubitabit, nisi cui libeat cum illo, quem ante designavi, viro doctissimo ineptire. Idem de Πτωχείᾳ dicendum est. Nam quod ignoramus, quis hoc titulo tragoediam fecerit, quis tandem mirabitur in tanta harum litterarum iactura? de argumento autem res plana fit ex epitome parvae Iliadis: Ulixem, mendici habitu, ad speculandum Troiam intrasse, agnitumque ab Helena, sed celatum, consilia cum ea composuisse de urbe prodenda, dein, caesis plurimis Troianis, in castra Grae-

5) Vid. Welckeri librum de tragoed. gr. tom. III p. 1013. 1016.

corum reversum esse. Eandem rem etiam Homerus refert Od. IV, 244 sqq., possitque proinde aliquis, Aristoteliae rationis ignarus, *Πτωχείας* quoque tragoediam in iis numerare, quae ex Odyssea ductae sint. Sed apud Homerum res obiter et in episodio traditur; apud Leschen contra in iis fuit, quarum serie ipsum carminis argumentum ac summa continebatur: idemque de ceteris dicendum est, quas ex Iliade parva desumptas tragici poetae tractasse dicuntur. Proxima est *Λακαινῶν* fabula, quo titulo Sophoclis tragoedia fuit, quam in rebus Iliacis versatam esse unum certe fragmentum testatur, quumque ab Aristotele haec tragoedia statim post *Πτωχείαν* nominetur, summo iure argumentum eius ex ea parte Iliadis parvae ductum esse statuitur, de qua in Procli epitome post illam mendicantis Ulixis speculationem refertur: *καὶ μετὰ ταῦτα Ὀδυσσεὺς σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου.* Neque enim dubitari potest, quin Ulixes etiam in hoc furto Palladii Helenae auxilio usus sit, quacum antea de excidio urbis conspiraverat, *Λακαίνας* autem ancillas Helenae interpretabimur ex Laconia heram comitatas[6]). Sequitur *Ἰλίου πέρσις*, quo nomine tragoedias inscripsisse dicuntur Cleophon, Iophon, Nicomachus[7]). Eodem nomine etiam parvae Iliadis liber 17 postremus a quibusdam appellari solitus esse videtur[8]), excidium urbis resque cum eo coniunctas complexus, unde quantum quisque tragicorum in tragoediam suam transtulerit, sciri non potest. Nicomachi quidem *Ἰλίου πέρσις* etiam alio nomine Polyxena inscribebatur: versatam igitur apparet in Polyxenae sacrificio, de quo etiam in parva Iliade relatum fuisse, licet nemo testetur, vix tamen dubitabitur. Nam Procli epitomen non totius carminis, sed prioris tantum partis summarium exhibere constat. *Ἀπόπλους* tragoedia cuiusnam poetae et quonam proprie argumento fuerit, ignoramus. Sinonem Sophocles scripsit: fabulam, qualem Vergilius habet Aeneidis libro II, etiam in parva Iliade fuisse non est quod dubitetur. De Troadibus denique, nobilissima Euripidis tragoedia, dicere nihil attinet. — Ceterum qui illud de Iliade et Odyssea testimonium, idem criticus etiam hanc decem tragoediarum enumerationem vehementer impugnavit,

6) Sic etiam Welcker. l. l. tom. I. p. 145.

7) Suid. s. vocc. et Eudoc. p. 248 et 311.

8) Cf. Fr. Wüllner. de cycl. p. 84. Welck. de cycl. I. p. 215. Nitzsch. l. l. p. 39.

quod quo iure factum sit, ex iis, quae a me exposita sunt, propemodum iam satis liquere arbitror. Certe supervacaneum hunc locum aut ad superiorem Aristotelis disputationem non satis aptum nemo amplius credet: quae autem censor ille in singulis aut mira aut vitiosa aut commenticia esse criminatur, haec omnia aut fuerunt dudum ab aliis vel defensa vel excusata, aut nulla apud cordatos lectores defensione vel excusatione egere videntur. — Sed quoniam etiam a Nitzschio, viro primario et vere critico, non quidem scriptus ab Aristotele hic locus esse negatur, sed dubitatur tamen nonnihil de iudicio Aristotelis eiusque veritate, hanc quoque dubitationem non putavi silentio praetermittendam, quum praesertim eam dilui posse sperem. Disputatur autem a viro praestantissimo, Melet. de hist. Hom. II, p. 17, hoc modo: „Ex eo“ inquit „quod tragici Iliadis parvae partes in
18 magnum fabularum numerum converterant, colligit Aristoteles, eius actionem minus esse congruam. Haec conclusio probabilitatem habet, necessitatem nullam.“ Scilicet si constaret ea conclusione Aristotelem usum esse, ac non potius ipsum carmen eiusque compositionem, quam tragoediarum ex eo ductarum numerum spectasse. Potueritne fieri, ut eae partes omnes, quae tragoediarum argumenta tragicis praebuerunt, epici poetae sollertia sic componerentur, ut non officeretur actionis unitati, quaeri nunc nihil attinet. Factumne esset, an non, id Aristotelem non aliunde nisi ex ipsius parvae Iliadis consideratione decrevisse persuasum habeo. Et Nitzschius quoque, ut est vir prudens et circumspectus, ipse quodammodo sententiam suam retractavit. „Verum enim“ ait „nos ita iudicamus causa quasi incognita: ipsum enim carmen quo modo singula temperata habuerit, non licet considerare, consideraverat autem Aristoteles.“ Attamen statim rursus diffidere Aristoteli mavult: „Par esset“ inquit „sensum quendam in iudicium assumere, quem ex lectione ille traxisset, nisi ipse sibi adversari videretur. Alio enim loco (c. 18) epicam et tragicam compositionem accurate distinguit, neque solum totam Iliadis fabulam una tragoedia comprehendi vetat, sed etiam Iliu Persidem. Idem c. extr. s. fin. ex una quaque epopoeia plures tragoedias fieri dicit; unam enim si epici fabulam effingant, carmen aut longitudinem iustam non habiturum esse, aut, eam si efficere velint, languidum evasurum. Sin plures conseruerint fabulas, non unam

amplius futuram esse actionem: ut Ilias et Odyssea multas contineant partes, quae etiam per se suam habeant magnitudinem. Quamquam haec poemata, quantum genus epicum recipiat unius actionis imitationem, optime composita sint.“ Considerenus igitur ipsos Aristotelis locos. Horum 19
alterum, qui est cap. 18, cum iis, quae ex cap, 23 proposuimus, nullo modo pugnare facile intelligetur. *Χρὴ δέ*, inquit Aristoteles, *μὴ ποιεῖν ἐποποιικὸν σύστημα τραγῳδίαν· ἐποποιικὸν δὲ λέγω τὸ πολύμυθον, οἷον εἴ τις τὸν τῆς Ἰλιάδος ὅλον ποιοῖ μῦθον.* Cur hoc non debeat, hanc rationem affert, quod in epopoeia propter ipsam carminis longitudinem etiam singulae partes iustam magnitudinem habere possint, id quod in tragoedia contra sit. Patefieri autem hoc ait exemplo eorum, *ὅσοι πέρσιν Ἰλίου ὅλην ἐποίησαν*, h. e. qui una tragoedia ea omnia complecti voluerint, quae sunt in Iliu Perside. Videmus igitur Aristotelem hoc loco non loqui de unitate actionis sed tantum de carminum magnitudine et mensura. Itaque illud *πολύμυθον* a tragoedia arcet non propterea, quod multae fabulae apte ad unitatem argumenti componi non possint, sed quod, propter necessariam tragoediae brevitatem, explicari commode nequeant, rursusque epicis carminibus *τὸ πολύμυθον* concedit non propterea, quod facilius etiam in magna multitudine fabularum argumenti unitas servari, sed quod iusta mensura, iustum spatium cuique fabulae explicandae tribui possit. De compositionis igitur artificio, de unitate actionis tuenda, hoc quidem loco nihil praecipitur. Licere tantum ait epico poetae, quod tragico non liceat, ut multas fabulas complectatur. Rectene et convenienter an secus hoc fiat, in unius cuiusque poetae ingenio et sollertia positum est, potestque accidere, ut, quod liceat fieri aut etiam necesse sit, tamen, si minus recte fiat, reprehendendum sit. — Restat alter locus, qui est c. 26, 6. Comparantur ibi inter se tragica et epica poesis, exponiturque quibus de causis haec illi postponenda videatur. Harum una est, quod minus in epopoeia quam in tragoedia unitatis sit: *ἧττον μία μίμησις ἡ τῶν ἐποποιῶν.* Id iam comprobatur exemplo: *σημεῖον δέ· ἐκ γὰρ ὁποιασοῦν ἐποποιῶν μιμήσεως πλείους τραγῳδίαι γίνονται*, h. e. nullum est carmen epicum, ex quo non plures tragoediae fiant. Necesse est igitur propter hanc ipsam causam, quod plures sunt in epico carmine fabulae, quarum
nulla sine actione esse potest, totius carminis unitatem minorem fieri 20
aut videri: *ἐὰν πλείους (μύθους ποιῶσι), λέγω δὲ οἷον ἐὰν ἐκ*

πλειόνων πράξεων ᾖ συγκειμένη, οὐ μία sc. ἔσται aut φανήσεται. Hoc οὐ μία non nimis urgendum esse res ipsa docet: apparet enim nihil aliud significari quam quod ante dictum est ἧττον μία. Iam vero quum hoc ipsum etiam in Iliadem et Odysseam cadere dicatur, ὥσπερ ἡ Ἰλιὰς ἔχει πολλὰ τοιαῦτα μέρη καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ἃ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἔχει μέγεθος, nonne pugnat hoc cum iis, que cap. 23 in laudem Iliadis et Odysseae dicta sunt? Ibi enim perpaucas tantum ex utraque tragoedias fieri legimus: nunc pari cum ceteris epopoeiis loco censentur, ex quarum una quaque multae tragoediae fiant. Quamvis enim concedatur Iliadem et Odysseam optime, quantum liceat, compositas esse et maxime unius actionis imitationem habere (καίτοι ταῦτα τὰ ποιήματα συνέστηκεν ὡς ἐνδέχεται ἄριστα καὶ ὅτι μάλιστα μιᾶς πράξεως μίμησις), tamen quum multas utraque partes eiusmodi habere dicatur, quae etiam solae per se magnitudinem habeant, dubiumne esse potest, quin ex talibus partibus etiam tragoediae fiant fierique possint? id quod pugnare cum c. 23 manifestum est. Pugnat sane; sed est tamen, ut arbitror, haec pugna magis verborum, quam rei ipsius ac sententiae. Nempe omnis discrepantia in eo consistit, quod nunc partes (μέρη) dicuntur, quae magis proprie episodia dicenda fuissent. Episodiis autem multis Iliadem distinctam esse Aristoteles ipse professus est c. 23, 3. Cap. 17 autem § 5, de Odyssea loquens, λόγον eius sive summam argumenti brevem esse ait, quae paucis sic fere comprehendi possit: quum quidam multos annos peregre fuisset, ab infesto Neptuno observatus ac solus, res autem eius domestica sic se haberet, ut opes a procis uxoris absumerentur filioque insidiae struerentur, tandem ipse, tempestatibus iactatus, rediit, et post quasdam agnitiones impetu in adversarios facto ipse servatur,
21 illos autem ulciscitur: his itaque sic propositis, τὸ μὲν ἴδιον, inquit, τοῦτο, τὰ δ' ἄλλα ἐπεισόδια. Hinc intelligitur, quam multa magnaque in utroque carmine episodia agnoverit, quorum non pauca etiam tragoediis argumenta suppeditare potuerunt. Haec igitur nunc minus accurate loquens, in partibus eorum carminum numerat, licet alibi, cap. 24, 4, episodia a partibus distinguat, et cap. 23, ubi de tragoediis loquitur ex Iliade et Odyssea ductis, nullam episodiorum rationem habeat. Sed haec indiligentia non tamen eiusmodi est, quae fallere attentum lectorem et in errorem inducere possit, neque adeo miranda in hoc libello, quem parum elaboratum esse satis inter omnes

constat [9]). Hinc igitur manifestum esse arbitror, non obstare hunc locum, quominus illis, quae altero loco, cap. 23, de parvae Iliadis et Cypriorum auctoribus dicta sunt, fides habeatur. Reprehendit autem ibi Aristoteles, quemadmodum supra vidimus, hoc unum, quod, quum actionem multiplicem tractarent, non vitaverint id, quod Homerus prudenter caverit, ne propter nimiam rerum multitudinem ac varietatem implicata carmina evaderent: quae reprehensio significare videtur, eos non satis scite fabulas, quas proponebant, ad unitatem actionis composuisse, sed ita potius omnia narrasse, ut quid primarium, quid secundarium esset, non posset dignosci, ideoque unitas actionis, etiamsi non plane deesset, non tamen satis eluceret.

Ceterum quod ad hanc unitatem actionis attinet, est ea quidem necessaria, quae ubi desit, bene compositum carmen esse nequeat, neque tamen sola ad laudem compositionis sufficiens. Requiritur insuper, ut actio **tota** sit, vel, ut cum Aristotele loquar, ut initium, medium et finem habeat, h. e. ut a principio ad exitum necessario aut probabili processu per gradus deducatur. *Χρὴ οὖν*, inquit c. 8, 4, *τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης.* item c. 23, 1: *δεῖ τοὺς μύθους συνιστάναι περὶ* 22
μίαν πρᾶξιν ὅλην καὶ τελείαν, ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, ἵν' ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον ποιῇ τὴν οἰκείαν ἡδονήν. add. c. 7, 3: *ἀρχὴ δ' ἐστὶν ὃ αὐτὸ μὲν μὴ ἐξ ἀνάγκης μετ' ἄλλο ἐστί, μετ' ἐκεῖνο δ' ἕτερον πέφυκεν εἶναι ἢ γίνεσθαι· τελευτὴ δὲ τοὐναντίον ὃ αὐτὸ μετ' ἄλλο πέφυκεν εἶναι ἢ ἐξ ἀνάγκης ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, μετὰ δὲ τοῦτο ἄλλο οὐδέν· μέσον δὲ ὃ καὶ αὐτὸ μετ' ἄλλο, καὶ μετ' ἐκεῖνο ἕτερον.* Haec ut satis plana, sic etiam certissima sunt: sed quam bene a veteribus illis epicis servata sint, parum liquet. Sunt enim, qui ne Iliadem quidem et Odysseam sic, ut par esset, finiri, sed utramque ultra iustum finem produci putent; et Odysseae partem postremam, a XXIII, 297, alienam nec ab eodem, qui reliqua fecit, poeta profectam esse non ambigitur, ea autem, quae de pace cum occisorum procorum parentibus composita XXIV, 413 sqq. narrantur, etiam ab ea, quam Aristoteles legerit, Odyssea abfuisse nonnulli crediderunt. Sed horum quidem opinionem a Nitzschio satis refutatam esse lubens concedo, nec de Iliadis iusto

9) Conf. quae de simili quadam in a. p. indiligentia prudenter monuit E. Egger, Histoire de la critique chez les Grecs (Paris. 1849.) p. 145.

exitu dissentio. Ceteri autem epici quam recte totum ponere, h. e. actionem ab initio usque ad finem rite deducere valuerint, hoc quidem Aristoteles neque de aliis significavit, neque de iis, quos propter argumentum minus sapienter electum Homero opposuit, Iliadis parvae et Cypriorum poetis. Neque, quod ille reticuit, aliunde nobis compertum est, quandoquidem carminum illorum praeter paucissima quaedam fragmenta nihil superest, Proclianae autem epitomae non totum eorum ambitum describunt, sed eas tantummodo partes, quae aut receptae erant in cyclum ab eius collectoribus, aut pertinere Proclo ad fabularis historiae orbem ac perpetuitatem videbantur. Quodsi probabilitatem sequimur, de Cypriis quidem et parva Iliade — in his enim nunc me continebo — difficile est ad credendum, alterius carminis finem, alterius initium iustum ac debitum fuisse, quippe quum parvam Iliadem continuasse belli Troiani historiam inde ab eo tempore, in quo Arctini Aethiopis desierat, Cypria causas tantum belli et praeparationem pri-
23 maque tempora, non autem exitum complexa esse constet. Potuisse tamen fieri, ut vel sic poetae illi totum quoddam efficerent, nolo infitias ire, admirorque magnopere et exosculor doctissimorum virorum ingenia, qui, quo modo id fieri potuerit, ostendere, alii aliter, conati sunt. Et de Cypriis maxime, in quibus et Proclianae epitomae ubertas et fragmentorum numerus plures tanquam ansas ad coniectandum praebent, non sine summa voluptate huiusmodi pericula contemplatus sum, fateorque adeo, me ipsum aliquando paene illectum esse, ut quid coniectando valerem experirer: subibat enim illud, praefiscini, anch' io —; sed revocavi me, abstinendumque putavi huiusmodi lusibus ingenii, quos aliquid fortasse otiosae delectationis habere, parum autem prodesse viderem ad veritatis cognitionem.

DE VETERUM CRITICORUM NOTIS AD HESIODI OPERA ET DIES.

De carmine Hesiodeo, quod Opera et Dies inscribitur, quam varia 3
ac diversa sint doctissimorum virorum iudicia neminem fugit mediocriter modo in hoc litterarum genere versatum. Sunt enim, qui formam eius et compositionem, si minus laudibus extollant, at certe satis probabilem esse contendant, in qua licet passim iuncturam paullo asperiorem transitumque ab alia parte ad aliam abruptiorem esse fateantur, tamen non adeo mirum hoc videri posse autumant in carmine tam vetusto eaque aetate nato, quae quid poeticae artis leges poscerent nondum satis calleret; boni autem interpretis esse, si quid ad partium aptam compositionem deficiat, id suamet ipsum sollertia supplere, causasque et rationes, quas poeta in opere componendo sequutus sit, sagaciter indagare. Contra alii partes quidem aliquot maiores recte compositas et quasi continuo filo deductas esse concedunt, eas imprimis, quae de agricultura et de navigatione deque dierum faustorum et infaustorum observatione praecipiunt, sed his alias perperam assutas esse, nullo interno vinculo aut inter se aut cum illis maioribus cohaerentes, sed confusam quandam sententiarum ac praeceptorum varii generis farraginem, quam qui congesserint aut merum arbitrium aut fortasse externam quandam similitudinem in vocabulis adeoque in litteris sequutos esse, ad eundem modum, quem in elegorum Theognideorum collectione critici acutiores animadverterunt. Atque ab horum sententia ego quoque me non abhorrere profiteor. Quanto saepius enim carmen perlustro, quantoque accuratius defensorum illorum ac laudatorum rationes examino, acumen quidem et sollertiam argumen-

4 tandi libenter agnosco, veritatem ut agnoscam nullo modo adducor, neque melius de hoc carmine iudicari posse existimo, quam de theogonia nuper a me iudicatum est, quum eam compositorem prodere dixi opus quasi tessellatum ex variis atque dissimilibus partibus concinnare conatum, qui, quum universae quidem compositionis consilium et descriptionem haud inepte instituisset, tamen aequabilitatem partium iustamque proportionem parum curaret, neque ad scitam et aptam earum iuncturam et quasi mollem quandam membrorum commissuram efficiendam satis aut ingenio aut arte valeret. Assentior itaque in universum iis, qui partes istas inaequales et male compositas discriminare aggressi sunt, quamquam hos ipsos nec de numero earum nec de unius cuiusque ambitu definiendo plane inter se consentire video. Nam alii, ut Twestenius [1]), qui huius subtilioris inquisitionis princeps fuit, quinque partes maiores, duas minores distinguunt, alii, ut Goettlingius [2]), editor Hesiodi longe praestantissimus, novem esse volunt, denique Heyerus [3]), cuius non contemnenda extat de hoc carmine commentatio, priorem partem, quae continetur vv. 11—382, sex maioribus et continuis poematis compositam esse statuit, de altera parte, a v. 382 ad 828, nihil dixit; dubitari tamen non potest, quin huius quattuor minimum particulas distincturus fuerit. Equidem meum hac de re iudicium nunc interponere nolo; sed unum tangam in Goettlingii disputatione, quod mihi minus recte a viro doctissimo positum esse videtur. Nam sententiae suae de diversis olim carminibus posteriore demum tempore in hoc corpus conflatis aliquid praesidii etiam hinc petit, quod nonnullae partes suis peculiaribus titulis appellari solitae sint:
5 *Πανδώραν* enim vel *πιϑοιγίαν* eam partem, quae sit a v. 47 (potius 42) ad v. 105, *Δαιμονολογίαν* eam, quae sit a. v. 109 ad 201, aliquoties a grammaticis dici ait, ubinam autem et a quibusnam, indicare supersedit. Non equidem adeo aut lectione mea aut memoria fretus sum, ut nihil me apud grammaticos aut non legisse aut non oblitum esse credam; eorum tamen, quae ad Hesiodum pertinent, non nimis multa me fugisse arbitror. Sed *δαιμονολογίας* nomen qui usur-

1) Comment. crit. de Hesiodi carmine quod inscribitur Opera et Dies. Kil. 1815. p. 64.

2) Praefat. ad Hesiod. ed. 2. p. XXXV. sqq.

3) De Hesiodi carm. quod Op. et D. inscribitur comment., in progr. gymnasii Suerinensis ann. 1848. p. 9.

paverit de hac parte carminis, neminem novi, neque omnino illud vocabulum extare in veterum scriptis videtur, sed recentiore demum aetate ad exemplum *θεολογίας* aliorumque similium procusum esse. De hoc quidem carmine Hesiodeo primus Dan. Heinsius eo usus est, Introduct. in O. et D. cap. VII, quo loco contra vulgatam olim carminis in duos libros divisionem disputans, rectiusque partes eius ex rerum atque argumentorum varietate distinguendas esse contendens, huius distinctionis quandam significationem etiam apud Manilium inveniri putat, qui Astron. II. v. 11. sqq. haec de Hesiodo canit:

Hesiodus memorat divos divumque parentes,
et chaos enixum terras, orbemque sub illo
infantem, et primos titubantia sidera partus,
Titanasque senes, Iovis et cunabula magni,
et sub fratre viri nomen, sine matre parentis,
atque iterum patrio nascentem corpore Bacchum,
omniaque immenso volitantia numina mundo,
quin etiam ruris cultus legesque novandi etc.

Nam horum versuum duos postremos ad Opera pertinere, et numina illa immenso mundo volitantia non alios esse quam daemones, quorum v. 122 et 252 mentio fit[4]). „Manilius igitur" inquit p. 655 ed. Loesn., *κριτήριον* huius libri primi esse voluit id, de quo praecipue agitur, quia primus Hesiodus, quemadmodum in theogonia de diis sive de prima divinitatis specie, ita in hoc libro primus distincte de secunda egit, nimirum *περὶ τῶν δαιμόνων, περὶ τῶν ποτανῶν θεῶν.*" Et paullo post, p. 656. 7: „Sicut autem minime insolens erat, librum integrum Iliados a parte dicere *Πατρόκλειαν* vel *Λύτρα* — ita quoque *Δαιμονολογίαν* primum *τῶν Ἔργων* vocat Manilius, quod ex illa parte pleraque dependeant." Apparet brevitatis causa huic parti *δαιμονολογίας* nomen ab Heinsio imponi; traditum a veteribus esse non apparet. — Paullo aliter se res habet de *Πιθοιγίᾳ*, quod vocabulum neque ignotum est veteribus scriptoribus, et usurpatum, ab uno saltem, de quodam Operum loco; sed rursus qui illam de Pandora narrationem, quae est v. 42—105, *Πιθοιγίαν* ap-

4) Ne certa quidem est loci Maniliani lectio: nam optimi codices lumina habent, non numina, illudque a nupero editore Iacobo receptum est.

pellaret, ante Heinsium nemo fuit. Is autem l. c. p. 656, „in Pandora“ inquit „rursus sunt minutae partes, qualis et *Πιθοιγία* et aliae, quarum grammatici meminerunt.“ itemque cap. XIV. p. 670: „Sicut autem *Πιθοπλαστία* Iovis est, ita *Πιθοιγία* (eleganti voce hunc Hesiodi locum ita vocant grammatici) Pandorae.“ Quinam sint isti grammatici, non magis hic quam Goettlingius nos docet: ego, donec aliquis eorum demonstratus fuerit, nullos esse credam, sed subesse confusam quandam memoriam Eustathii. Hic enim *πιθοιγίας* nomen usurpat, verumtamen non de fatali Pandorae dolio aperto, sed de altero in cella vinaria reposito, de quo Hesiodus praecipit v. 368:

Ἀρχομένου δὲ πίθου καὶ λήγοντος κορέσασθαι,
μεσσόθι φείδεσθαι· δειλὴ δ᾽ ἐνὶ πυθμένι φειδώ.

Nam ad Iliadis librum XXIV, v. 527, ubi duo dolia in Iovis domo posita esse dicuntur, malis alterum, alterum bonis repletum, ille, postquam Pandorae dolii mentionem fecit, in quo mala tantum inessent,
7 *τοῦ δὲ τοιούτου*, inquit, *τῶν κακῶν πίθου εἴη ἂν καὶ ἡ πιθοιγία οὐχ ἑορτάσιμος, κατὰ τὴν παρ᾽ Ἡσιόδῳ, ἐν ᾗ ἀρχομένου πίθου ἐχρῆν κορέννυσθαι, ἀλλ᾽ εἰς τὸ πᾶν ἀποφράς*: apparetque ad festum diem *τῶν πιθοιγίων* s. *τῆς πιθοιγίας* respici, *καθ᾽ ἥν*, ut ait Proclus ad Hesiod. v. 366, *οὔτε οἰκέτην οὔτε μισθωτὸν εἴργειν τῆς ἀπολαύσεως τοῦ οἴνου θεμιτὸν ἦν, ἀλλὰ θύσαντας πᾶσι μεταδιδόναι τοῦ δώρου τοῦ Διονύσου.* Et quo magis apertum fiat, non alio quam ad hoc ipsum Hesiodi praeceptum illud *πιθοιγίας* nomen apud Eustathium pertinere, adscribam etiam quae paullo post ab eo adduntur: *ἡ γοῦν Ἡσιόδειος πιθοιγία εἰς τοιοῦτόν τι κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκλαμβάνεται, παραγγέλλουσα συμβολικῶς νέον μέν τινα ὄντα ἢ γηραιὸν ἀνίεσθαι ἀναγκαίως, ἀκμάζοντα δὲ μὴ οὕτως ἔχειν.* Qualem interpretationem praecepti symbolicam etiam ad Hesiodi locum Proclus, aut quisquis est scholii auctor, commemorat: *τινὲς δὲ ἀλληγορικῶς λέγουσι τὸν λόγον εἶναι περὶ τῆς ἡλικίας, ὥστε ἀρχόμενον καὶ γηρῶντα ἀπολαύειν, κατὰ δὲ τὴν μέσην ἡλικίαν ἐργάζεσθαι.* vel, ut apud Tzetzen est, *παῖς ὢν καὶ γηρῶν ἀπόλαυε τῶν τοῦ βίου ἡδέων, κατὰ δὲ τὴν ἀκμαστικὴν ἡλικίαν ἐργάζου.*

Evanescunt igitur, quae de *Πιθοιγίᾳ* et de *Δαιμονολογίᾳ*, ut usitatis apud grammaticos appellationibus duarum illarum partium Hesiodei carminis, viri doctissimi calidius quam cautius crediderunt:

neque certiora sunt indicia aliorum nominum, quibus unam alteramve
partem tanquam singularem et a ceteris separandam denotari a veteri-
bus voluerunt. Veluti quod apud Pausaniam de Boeotorum iudicio
legimus, IX, 31, 3: *τούτων (τῶν Ἔργων) τὸ ἐς τὰς Μούσας
ἀφαιροῦσι προοίμιον, ἀρχὴν τῆς ποιήσεως· εἶναι τὸ ἐς τὰς
Ἔριδας εἶναι λέγοντες*, nihil aliud significat, quam genuini car-
minis initium fieri ab Eridum commemoratione, non autem tralaticium
hoc fuisse primae partis nomen, quo eam a ceteris seiungerent. Neque
magis ex eo, quod Lucianus, Hesiod. c. 1, poetam composuisse ait
*παραινέσεις γεωργικάς, καὶ ὅσα περὶ Πλειάδων, καὶ ὅσα
περὶ καιρῶν ἀρότου καὶ ἀμήτου καὶ περὶ πλοῦ καὶ
ὅλως τῶν ἄλλων ἁπάντων*, hos peculiares titulos singularum
partium usitatos fuisse colligemus. Mitto alia eiusdem generis, quan-
doquidem hoc mihi pro certo affirmare posse videor, nihil esse in tam 8
multis veterum citationibus, unde cognosci certo possit, quid iis de
partibus huius carminis earumque compositione visum sit. Multo mi-
nus autem illud ullo aut testimonio aut argumento demonstrari potest,
aliam et ab hac, quam nos tractamus, admodum diversam carminis
formam ullo tempore veteribus notam fuisse. Quamquam Wolfius
quidem aliter statuit[5]): „non tantum luxati corporis", inquit,
„sed et amplioris operis exiguam superesse ruinam docent
Manilius, Plinius, alii, quum ex illo afferunt plura, quorum
nunc nec vola nec vestigium apparet; nisi quis temere fin-
gat, hos de diverso carmine testari." Atqui hoc ipso, quod illi
temere fingi videbatur, nihil veri similius est, iudicaruntque sic et olim
Heinsius[6]), et nostra memoria Hugius[7]), Goettlingius[8]) aliique viri
doctissimi, qui maius quoddam carmen georgicum nunc deperditum a
veteribus Hesiodo tributum fuisse mihi quidem propemodum persua-
serunt. Sed ii quoque, qui hoc minus probant, I. Caesar[9]) et Mark-

5) Ad Hesiodi Scutum Herc. p. 79 ed. Rank. — Non aliter ante Wolfium Thierschius indicaverat. Vid. eius dissertationem „Ueber die Gedichte des Hesiodus" in Denkschr. d. Kgl. Akad. d. Wissensch. zu München f. d. J. 1813, p. 30 not. 19.

6) Introduct. in O. et D. cap. IV p. 644 sqq. ed Loesner.

7) In commentatione quam inscripsit Hesiodi *ἔργα μεγάλα*. Friburg. 1835.

8) Praefat. ad Hesiod. p. XXXIV. — Aliorum nomina commemorat Marckscheffel. l. mox indicando.

9) In Zimmerm. Diurn. antiquar. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss. ann. 1838 n. 65 sqq.

scheffelius[10]), illud tamen certe, quod Manilii, Plinii aliorumque citationibus Wolfius doceri ait, haudquaquam ex iis effici consentiunt: quamobrem plura de his nunc dici nihil attinet. Heyerus autem[11]) id adeo demonstrare conatus est, nullam aliam praeter hanc nostram carminis formam ne ante bellorum Persicorum quidem tempora fuisse, quod ego, licet falsum dicere haudquaquam audeam, tamen argumentis ab illo prolatis probari posse nego. Affert enim aliquot Archilochi,
9 Simonidis utriusque, Alcaei, Stesichori, Theognidis, Pindari, Timocreontis locos, quibus demonstrare vult, ab illis iam eadem in Hesiodi carmine lecta esse, quae hodieque a nobis leguntur. Atqui, ne dicam esse in his unum atque alterum paullo cupidius assumptum, velut quum Timocreonti, carmen invectivum in Themistoclem sic exorso: *οὐκ ἄρα Τιμοκρέων μοῦνος ὃς Μήδοισιν ὁρκιατομεῖ*, initium Operum obversatum esse vult, *οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην Ἐρίδων γένος*: etiamsi quis vere poetas illos Hesiodum respexisse concedat, nihil aliud tamen hinc efficietur, quam locos Hesiodeos complures etiam ab iis lectos esse, totum autem carmen hac forma et hoc ordine, qui nunc est, compositum iam tum fuisse id vero non consequi fatebimur. Itaque satius erat illud dicere, quod obtineri potest, nullum certum indicium esse carminis aliter quam nunc conformati. Neque enim audiendi erunt, qui fieri potuisse negant, ut opus tam inconcinnum et male compositum pro Hesiodeo tamen a veteribus haberetur, quum praesertim hodieque nonnullos hanc inconcinnitatem aut non agnoscere aut excusare videamus. Ceterum quae in laudem Hesiodi a veteribus criticis dicuntur, pertinent fere aut ad utilitatem praeceptorum aut ad genus dicendi mediocre, quo eum excellere aiunt[12]), universam autem operum conformationem aptamque partium compositionem qui laudaverit, equidem novi neminem.

Omnino autem Hesiodi carminibus admodum diversam sortem quam Homericis contigisse videmus. Haec enim sat mature excellen-

10) In Hesiodi, Eumeli etc. Fragmentt. p. 202 sqq.

11) In progr. supra laud. p. 9—13.

12) Quintil. Inst. or. X, 1, 52: „Raro assurgit Hesiodus, magnaque pars eius est in nominibus occupata; tamen utiles circa praecepta sententiae, levitasque verborum et compositionis probabilis: daturque ei palma in illo medio genere dicendi.“ Compositionem dicit non partium carminis, sed verborum. Cf. Dionys. censur. vett. c. 2: *Ἡσίοδος μὲν γὰρ ἐφρόντισεν ἡδονῆς, καὶ ὀνομάτων λειότητος καὶ συνθέσεως ἐμμελοῦς.*

tium ingeniorum curis collecta et disposita, moxque magno acumine et subtili doctrina certatim explicata et emendata sunt; Hesiodeis contra multo minus omni tempore curae ac studii impertitum est. Atque hoc maxime in Operibus et Diebus observare licet, quibus perpoliendis aut interpretandis ab uno aut altero nobiliore grammatico aliquid operae datum esse vix paucis indiciis cognoscimus. Memorantur quidem in scholiis Apollonii Rhodii, Comani, Aristarchi, Cratetis, Seleuci, Didymi nomina, sed locis perpaucis atque sic, ut recensionum diversarum, quales Homericorum carminum fuerunt, rara tantum et parva vestigia appareant. Quidquid autem diversitatis memoratur, in singulis versibus aut reprehensis aut eiectis, aut in vocabulis mutatis consistit, universam carminis compositionem non attingit: et Plutarchum, ex cuius commentariis non pauca a Proclo servata habemus, non diversam ab hac, quae nunc est, carminis formam tractasse liquido constat.

Una tantum insignior editionum diversitas haec fuit, quod prooemio, v. 1—10, nonnullae caruerunt, cuius rei duo extant testimonia, alterum Pausaniae, qui ab Heliconis accolis vetustissimum *Ἔργων* exemplum sibi monstratum esse narrat[13]), plumbeis tabulis inscriptum, cuius initium fieret a versu 11, omissis decem superioribus, alterum Praxiphanis, quem Proclus refert[14]) exemplum Operum *ἀπροοιμίαστον* a se visum commemorasse. Eiusmodi exempla num alii quoque grammatici viderint, non liquet: damnatum tamen prooemium a principe criticorum Aristarcho, ab aliis addubitatum esse videmus[15]). — Sed quemadmodum hi decem versus ab aliquo adiecti esse videntur, qui carere carmen prooemio non debere iudicaret[16]), sic

13) Lib. IX. c. 31, 4: *Βοιωτῶν δὲ οἱ περὶ τὸν Ἑλικῶνα οἰκοῦντες παρειλημμένῃ δόξῃ λέγουσιν, ὡς ἄλλο Ἡσίοδος ποιήσαι οὐδὲν ἢ τὰ ἔργα· καὶ τούτων δὲ τὸ ἐς τὰς Μούσας ἀφαιροῦσι προοίμιον, ἀρχὴν τῆς ποιήσεως εἶναι τὸ ἐς τὰς Ἔριδας λέγοντες· καί μοι μόλιβδον ἐδείκνυσαν, ἔνθα ἡ πηγή, τὰ πολλὰ ὑπὸ τοῦ χρόνου λελυμασμένον· γέγραπται δ' ἐν αὐτῷ τὰ Ἔργα.*

14) Prooem. scholior. p. 3 ff. Gaisf.: *ὅτι δὲ τὸ προοίμιόν τινες διέγραψαν, ὥσπερ ἄλλοι τε καὶ Ἀρίσταρχος ὀβελίζων τοὺς στίχους, καὶ Πραξιφάνης ὁ τοῦ Θεοφράστου μαθητής, μηδὲ τοῦτο ἀγνοῶμεν. Οὗτος μέντοι καὶ ἐντυχεῖν φησὶν ἀπροοιμιάστῳ τῷ βιβλίῳ καὶ ἀρχομένῳ χωρὶς τῆς ἐπικλήσεως τῶν Μουσῶν ἐντεῦθεν· Οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην ἐρίδων γένος.*

15) Velut ab Herodiano in Villoison. Anecd. II p. 89 et in Walzii Rhet. Gr. VIII. p. 586.

16) Fortasse a rhapsodo carmen in aliquo ludorum conventu recitante. Id

11 etiam clausula carminis non immerito in suspicionem vocata est, ut addita ab iis, qui alterum carmen Hesiodeum, quod erat de auguriis, cum eo coniungi vellent. Nam postremus certe versus, *ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων*, iustam offensionem habet propter subitam hanc de auguriis admonitionem, quorum in superioribus praeceptis nulla prorsus mentio facta est, neque potest alio consilio adiectus credi, quam ut transitum faceret ad carmen de *ὀρνιθομαντείᾳ*[17]). Hanc ob causam Apollonius Rhodius et hunc et duos proximos damnasse videtur, id quod e scholio ad v. 826 cognoscimus: *τούτοις ἐπάγουσί τινες τὴν ὀρνιθομαντείαν. ἅτινα Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος ἀθετεῖ.* Nam pronomen relativum non ad *ὀρνιθομαντείαν*, sed ad *τούτοις*, h. e. ad tres illos versus, de quibus hoc scholio agitur, pertinere manifestum est. Factum est igitur in Operibus et Diebus idem, quod in Theogonia. Nam huic quoque duo versus postremi, *νῦν δὲ γυναικῶν φῦλον ἀείσατε, ἡδυέπειαι Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο*, propterea adiecti sunt, ut ad subiunctum in Hesiodeorum carminum corpore Theogoniae Catalogum mulierum transitus fieret, eodemque modo, qui Homericorum carminum corpora composuerunt, postremum Iliadis versum, *ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο* sic immutarunt, *ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος· ἦλθε δ' Ἀμάζων* — ut connecteretur cum Iliade Aethiopis. — Minus liquet, quam illud vere a quibusdam viris doctis statuatur[18]), totam hanc ephemeridem sive dierum faustorum infaustorumque doctrinam, a v. 765 ad 828, olim ab Operum exemplaribus abfuisse. Certe nullum huius rei argumentum ex Aristophanis Ranis peti debuisse arbitror, quod huius fabulae versu 1061 Hesiodus cecinisse dicitur *γῆς ἐργασίας, καρπῶν ὥρας, ἀρότους*: nam plenum indicem rerum ab Hesiodo tractatarum ab Aristophane dari debuisse
12 quis tandem credet? An forte in Homeri quoque carminibus nihil

C. F. Hermanno placet, cuius doctissimum schediasma de H. Op. prooemio, Indici schol. Gott. huius semestris praemissum, nunc ipsum, dum haec scribo, clarissimi auctoris benevolentiae acceptum refero.

17) Perquam improbabile est, quod Markscheffelius ait, l. l. p. 173: „Cur Ὀρνιθομαντεία primo post Opera loco poneretur, causa erat in extremo Dierum versu posita: *ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων*, nisi propter hunc versum totum carmen compositum erat." Rectius iudicat Vollbehrius, in editione Op. et D. Kil. 1844. p. 82.

18) Goettling. praef. p. XXXVI.

Aristophanis aetate lectum esse dicemus, quam *τάξεις, ἀρετάς, ὁπλίσεις ἀνδρῶν*, quod haec sola eodem loco ab eo memorantur? Sed ne hoc quidem pro certo affirmari posse arbitror, ab illo exemplo plumbeo, quod Pausanias memorat, hanc ephemeridem abfuisse, quemadmodum nonnulli ex verbis eius coniecerunt [19]): *γέγραπται δ' ἐν αὐτῷ τὰ Ἔργα*, omissa mentione Dierum. Nam potuit saue hac breviore designatione uti a potiore carminis parte, cuius si hanc postremam, de diebus, quae constat versibus amplius sexaginta, abesse ab illo exemplo vidisset, disertam rei mentionem non minus eum facturum fuisse crediderim, quam prooemii in illo exemplo non scripti. Saltem dubitare licebit: neque certior res fiet altero argumento, quum ephemeridem illam a Boeoto poeta propterea abiudicandam esse aiunt, quod Apollo in ea septimo die Thargelionis natus esse dicatur: nam Deliorum hanc opinionem, non Boeotorum fuisse. Atqui Thargelionem haec ephemeris non nominat, sed septimum diem simpliciter: *ἑβδομαγενῇ* autem Apollinem, h. e. septimo mensis die natum, non modo Delii, sed omnes Graeci dixisse videntur, quamvis de mense dissentirent, velut Iones Thargelionem, Delphi Bysium, alii alios nominantes [20]). — Sed quoniam mensium iniecta mentio est, tangam statim alterum locum a recentioribus criticis quum aliam ob causam, tum propter mensis nomen non Boeoticum sed Ionicum, Lenaeonem, in suspicionem vocatum. Legitur hoc nomen mensis hiberni in verbosa brumalium frigorum descriptione, quam multi vehementer improbant et a reliqui carminis tenore nimium quantum abhorrere iudicant, alii contra aut defendunt aut etiam laudant. Atque hi quidem illam de Lenaeone offensionem aut sic removent, ut non mirum esse dicant, si, qui dialecto utatur Ionica, idem etiam mensis nomen Ionicum usurpet, 13
aut ut antiquissimis temporibus alia quam postea mensium nomina apud Boeotos in usu fuisse sumant, aut denique ut Hesiodum Ionico nomine propterea uti maluisse statuant, quod magis hoc quam Boeoticum apud ceteros Graecos notum esse videret [21]). Ego vero nullam

---

19) Goettling. l. l. et p. LVII. Cf. Heyer. p. 6.

20) De Bysio vid. Plutarch. quaest. gr. c. 9; respondere is mensis Elaphebolioni, non Thargelioni videtur. Cf. Hermann. griech. Monatsk. p. 60, et de Apolline *ἑβδομαγενεῖ* qu. cit. id. Antiquitt. sacr. § 44 not. 5. et Blomfield. ad. Aeschyl. Sept. ctr. Theb. gloss. v. 801.

21) Vid. Lennep. comment. p. 113. Vollbehr. p. 69.

huiusmodi explicationem aut excusationem requiro, locumque illum, licet neque ab Hesiodo neque ab aliquo Boeoto factum, non magis tamen propterea, quam aliam quamvis aut narrationem aut descriptionem, ex hoc opere tessellato removendum esse dixerim. Ceterum veteribus criticis ante Plutarchum, quantum quidem e scholiis intelligi potest, neque Lenaeonis nomen neque aliud quidquam in hac parte carminis dubitationem iniecisse videtur; in uno tantum verbo *μυλιόωντες*, v. 530, Crates haesisse dicitur et *μαλκιόωντες* rescripsisse: a recentioribus autem grammaticis, Eustathio, Etymologo M., Suida, Zonara aliisque complura ex hac parte citantur, sine ulla alicuius suspicionis significatione.

Narrationem de Pandora, v. 48—105, recentiores critici plerique damnarunt, neque sane diffitendum est non uno nomine eam esse vituperandam. Sed veterum tamen criticorum notationes nullae memorantur, praeter has tres. Primum ad v. 79, *ἐν δ' ἄρα φωνὴν θῆκε θεῶν κῆρυξ. Τοῦτό τινες περιττόν φασιν· ἤδη γὰρ ὁ Ἥφαιστος δέδωκεν αὐδὴν τῇ γυναικί*: nempe versu 61, ubi Vulcanus a Iove mulieri *ἀνθρώπου αὐδὴν* indere iubetur. Proponuntur deinde duae defensiones, altera haec: *εἰ δὲ καὶ τοῦτο γνήσιον εἴη τοῦ Ἡσιόδου, τὸν Ἥφαιστον τὸ ὄργανον ἐροῦμεν ὑποστῆσαι τὸ ἄλογον, δι' οὗ δύναται συμφθέγγεσθαι τῷ λόγῳ, τὸν δὲ Ἑρμῆν αὐτὴν δοῦναι τὴν δύναμιν τὴν λογοειδῆ*: altera, alius auctoris: *ῥητέον οὖν ὡς τὸ μὲν ἐνδιάθετον ἐκεῖνος, τὸ δὲ προφορικὸν ὁ Ἑρμῆς ἐντίθησιν.* Sed neutram probari posse apparet, siquidem *αὐδή* neque *τὸ ἐνδιάθετον* significare potest, h. e. rationem tacitamque mentis
14 cogitationem, neque vero instrumentum vocis ab ipsa voce diversum, sed est *αὐδή* nihil aliud nisi vox mentis cogitationes expromens, sive *λόγος προφορικός*[22]). Immerito igitur Lennepius hanc alterius scholiastae interpretationem adoptavit; neque Goettlingius verum dicit, quum *αὐδήν* quidem vocem humanam, *φωνήν* autem suadam esse vult. Rectius iudicarunt Rankius, Vollbehrius, Heyerus, illa de Mercurio *φωνὴν* mulieri impertiente ab interpolatore esse rati[23]). — In eadem hac narratione non iniuria multi mirati sunt, quid esset, quod in dolio Pandorae, posteaquam mala omnia evolassent, Spes sola

22) Cf. quae de significatione vocabuli subtiliter a Nitzschio dicta sunt ad Odyss. tom. III. p. 1.

23) Vid. Rankii dissert. Hesiodische Studien. Goetting. 1840. p. 19. Vollbehr. p. 32. sq. Heyer. p. 22.

remansisse diceretur, v. 96. *Πῶς φησίν*, ait scholiastes, *ἔμεινεν ἐν τῷ πίθῳ ἡ ἐλπίς; ἐστὶ γὰρ τοῦτο ἐν ἀνθρώποις.* (illud *ἐν τῷ πίθῳ* idem significare dicit, atque *ἐν ἀνθρώποις.*) *τοῦτο δὲ καὶ Κομανὸς ὁ ἀρχιοινοχόος τοῦ βασιλέως προὔτεινε. Φησὶν οὖν Ἀρίσταρχος, ὅτι ἡ μὲν τῶν κακῶν ἔμεινεν, ἡ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἐξῆλθεν.* Comanum grammaticum aliunde novimus: pincernam regium fuisse hoc uno, ni fallor, loco legimus. Is *προτάσεις* scripsit, h. e. quaestiones, (*προτεινομένας ἐρωτήσεις*, ut Suidas ait), de Homeri, Hesiodi aliorumque poetarum locis difficilioribus, ad quas responsum est ab Aristarcho, cuius libri *πρὸς Κομανόν* citantur in schol. ad Il. I, 97. II, 798. XXIV, 110. Atque hinc fortasse etiam haec *λύσις* petita est: spem, quae in dolio remanserit, esse metum et expectationem malorum. Scilicet mala e dolio emissa passim circumvagari et invadere mortales: apud hos autem esse Spem illam deteriorem, h. e. perpetuo eos venturorum malorum expectatione metuque angi. Ingeniosam, ut omnia Aristarchi, hanc *λύσιν* esse nemo negabit: veram esse, praestare equidem non audeo. Sed talia persequi hoc loco nolo, et dixi iam alibi, quid mihi de Hesiodea fabula videretur[24]. Nunc igitur unam tantum commemorabo Seleuci grammatici coniecturam, qui v. 96 pro eo, quod scriptum est, *ἐν ἀρρήκτοισι δόμοισι*, reponi voluit *ἐν ἀρρήκτοισι πίθοισι*, quam correctionem neque necessariam neque adeo probabilem esse non opus est exponere. Ceterum quum omnis haec de Pandora narratio apud Origenem descripta sit, contr. Cels. IV, 38. tom. XIX p. 58 Lomm., omissis tamen tribus versibus, qui sunt 70—72, unoque, qui est 93, non inepte aliquis coniecerit, diversam ab hac nostra Operum recensionem Origeni in manibus fuisse. Et versum 93 quidem etiam codices Hesiodi non pauci omittunt, nec dubitari potest, quin ex Od. XIX, 360 insertus sit ab aliquo interpolatore, qui v. 92 pro *κῆρας*, quod unice verum est, *γῆρας* legeret; tres autem superiores etiam in Theogonia leguntur v. 571—573, unde huc assumpti videntur, primis tantum verbis paullum immutatis, scilicet quo minus manca foret narratio. Neque illud non advertendum est, nihil plane ad hos tres versus a Proclo annotatum esse.

Sequitur locus de quinque aetatibus generis humani, a. v. 106 ad 201, omnium fortasse, qui in Operibus sunt, recentissimus et qui cum

24) In dissert. de Pandora, ann. 1853 edit. p. 16. (Opusc. II p. 282.)

superiore fabula de Pandora conciliari nulla sana ratione possit[25]). In hunc una memoratur veterum criticorum notatio, ad v. 169, ubi de quartae sive heroicae aetatis sorte exponitur. Heroibus enim, posteaquam alii apud Thebas alii apud Troiam obierint, sedem a Iove assignatam esse in extremis orbis terrarum finibus,

169. τηλοῦ ἀπ᾽ ἀθανάτων· τοῖσι Κρόνος ἐμβασιλεύει·
170. καὶ τοὶ μὲν ναίουσιν ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
171. ἐν μακάρων νήσοισι παρ᾽ Ὠκεανὸν βαθυδίνην,
172. ὄλβιοι ἥρωες, τοῖσιν μελιηδέα καρπὸν
173. τρὶς ἔτεος θάλλοντα φέρει ζείδωρος ἄρουρα.

Τοῦτον καὶ τὸν ἑξῆς, ait Proclus ad v. 169, *ὡς φληναφώδεις ἐξοικίζουσι τῶν Ἡσιόδου τά τε ἄλλα φαυλίζοντες, καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸν τῆς εἰσβολῆς τῶν μετ᾽ αὐτοὺς στίχων ἀφαιρεῖν λέ-*
16 *γοντες.* Fuerunt igitur, qui inanem quandam loquacitatem in his versibus esse criminarentur, parum accommodatam vehementiori animi commotioni, quam proderent mox versus 174. 5, ubi poeta se quintae aetatis, qua ipse vivat, tanto taedio affectum esse exclamat, ut aut ante eam mortuus, aut postea demum nasciturus esse malit. Quae autem porro apud Proclum leguntur: *ὡς γὰρ ἀποβλέψας εἰς τὸ κατ᾽ αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων γένος μετὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς τῶν ἡμιθέων λήξεως ἐπάγει·*

174. μηκέτ᾽ ἔπειτ᾽ ὤφειλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι,
175. ἀνδράσιν, ἀλλ᾽ ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.

haec sic non recte superiori annotationi subiuncta esse apparet. Nam propter causalem coniunctionem *γάρ* expectamus rationem eius iudicii, quod ibi commemoratum est, allatum iri; id autem non fieri, sed opponi potius aliquid videmus, quo poeta contra iniquos iudices defendatur: hanc ipsam, quam illi criminarentur, praedicationem beatae sortis heroum (*τὴν ἐξύμνησιν τῆς τῶν ἡμιθέων λήξεως*), horumque conditionem tam diversam ab sui temporis miseria poetae animum vehementius commovisse, ut in haec verba erumperet, *μηκέτ᾽ ἔπειτ᾽ ὤφειλον*, et quae sequuntur. Manifestum est igitur in Procli scholio post commemoratum aliorum iudicium aliquid excidisse, quo sibi illud improbari significaret, velut: *ἀλλ᾽ οὐκ ὀρθῶς ὑπειλήφασιν* vel tale quid. Est autem alia insuper corruptela tollenda. Nempe *ἐξύμνησις* illa, quam nonnulli ut nimis loquacem deleri volebant, haudquaquam

25) Conf. diss. de aetat. gen. hum. p. 12. (Opusc. II. p. 317.)

his tantum duobus versibus continetur, qui sunt 169. 170, sed pertinet
usque ad v. 174. Itaque in principio scholii non *τοῦτον καὶ τὸν
ἑξῆς*, sed *τοῦτον καὶ τοὺς ἑξῆς* scribendum est. In ipsis autem
poetae versibus non potest dubitari, quin recte a recentioribus editoribus
plerisque *ἐμβασιλεύει* scriptum sit pro eo, quod in codicibus extare
dicitur *ἐμβασίλευε*[26]). Nam, nisi quis forte totum hunc versum ut 17
insiticium eiiciat, — et abest sane a codicibus non paucis, — praesens
verbi tempus, non praeteritum res ipsa flagitat. Quod enim Lennepius
obiicit, Saturnum in beatorum insulis regnantem quamvis alii poetae
memorent, certe Hesiodo ignotum esse, quippe qui diserte Saturno
cum Titanibus caeli imperio deiectis sedem tribuat in tenebricosis
Tartari cavernis, Theog. v. 729 sqq. 813 sqq. 850 sqq.: huius
argumenti vis nulla esse potest, nisi apud eos, quibus persuasum sit,
eiusdem poetae et Theogoniam et hoc de aetatibus carmen esse.
Fatendum est autem, recepto praesenti *ἐμβασιλεύει* paullo duriorem
esse orationis structuram, quum pronomen *τοῖσι* non ad proximum
ἀθανάτων, sed ad eos referendum sit, qui ante memorati erant,
heroicae aetatis homines. Concedendum est igitur, quod Heyerus
dixit p. 25, melius poetam scripturum fuisse *τοῖς δὲ Κρόνος ἐμβα-
σιλεύει*. Sed multa sunt in his Hesiodeis, quae aliter scripta malles,
neque tamen propterea sic, ut sunt, scribi a poetis non optimis potuisse
neges. Nam quod idem Heyerus ad imperfectum *ἐμβασίλευε* tuendum
comminiscitur, sedem heroibus in finibus quidem terrae assignatam
esse, sed longe tamen remotam a Titanibus, quorum Saturnus rex
fuerit, idque indicari verbis *τηλοῦ ἀπ' ἀθανάτων, τοῖσιν Κρόνος
ἐμβασίλευε*, hoc quidem refutare non opus est.

Sequitur *αἶνος* seu fabella de accipitre et luscinia, v. 202—212,
ad quem locum memoratur in scholiis Aristarchi notatio: *τούτων δὲ
τῶν στίχων ὁ Ἀρίσταρχος ὀβελίζει τοὺς τελευταίους, ὡς ἀλόγῳ
γνωμολογεῖν οὐκ ἂν προσῆκον.* Nempe vituperabat, accipitri praeter
ea verba, quibus lamentantem lusciniam increpat, etiam generale
praeceptum tribui, *ἄφρων δ' ὅς κ' ἐθέλῃ πρὸς κρείσσονας ἀντι-
φερίζειν· νίκης τε στέρεται πρός τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει*,
utpote vel abhorrens a bestiae ingenio vel certe in hanc lusciniae cau-

---

26) Praeivit emendationem Graevius, Lectt. Hesiod. c. 5. p. 528 Loesn., adoptarunt Schrevelius, Krebsius, Buttmannus, Goettlingius, Lehrsius uterque, Vollbehrius, et alii fortasse plures, de quibus quaerere nunc non vacat.

sam minus conveniens: nam nec certabat ea cum fortiore, sed lamentabatur tantum, nec dedecus aut dolorem ereptae victoriae, sed certam necem sibi propositam querebatur. E recentioribus criticis alii hos
18 versus transponendos censuerunt post v. 212, scilicet ne accipitris, sed ipsius poetae praeceptum videretur, alii ne transpositione quidem opus esse iudicarunt. Ipse autem Aristarchus fortasse non negavit eos a poeta hoc loco positos esse, sed recte positos esse negavit. Constat enim obelum ab eo non iis solum versibus appositum esse, quos spurios, sed etiam quos minus probandos esse significaret, neque primus Horatius etiam Homerum nonnunquam dormitasse credidit.

Subiunguntur deinceps multa variaque morum praecepta, quae parum inter se cohaerere ne Heinsius quidem diffitetur. *Τὸ πλεῖστον*, ait in argumento graece scripto, p. 701 Loesn., *τῶν ὑποθηκῶν τῶν ἐνταῦθα κειμένων ὁ χαρακτὴρ ἀφοριστικός ἐστι καὶ ἀπόλυτος καὶ ἀσύνδετος ὡς ἐπίπαν ὁ λόγος.* Et apparet non modo quam difficile fuerit primis Operum collectoribus talia probabili quodam ordine disponere, sed etiam quam proclive postea interpolatoribus, multa passim assuere. Sed veterum criticorum notationes etiam ad hanc partem perpaucae sunt, quarum una, in schol. ad v. 274 memorata, non interpolationis suspicionem prodit, sed tantum ad unius vocabuli usum pertinet ab Homeri sermone alienum: *Τὸ σημεῖον*[27]), *ὅτι οὐδέποτε Ὅμηρος νόμον εἶπε.* Est hoc fortasse ex Aristonici *σημείοις Ἡσιόδου* petitum[28]), unde observatio quaedam, de forma vocabuli *λοχεοῖο*, etiam in schol. ad Theog. v. 178 fluxisse videri potest. — Sed spurios nonnullis visos esse duos versus, qui sunt 244. 245, ex Procli scholio colligas: *δεῖ δὲ συνάπτειν τὸ*

λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν, ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί,

(*τοὺς ἐν πολλοῖς φερομένους δύο στίχους ὑπερβάντα,*) *καὶ*

ἢ τῶνγε στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν,

19 *καὶ τὰ ἑξῆς*[29]). Nam quum in multis exemplaribus illos duos

27) Sic recte in codd. scriptum, subaudito scilicet verbo *παράκειται*, quod genus dicendi, vel e Venetis in Homerum scholiis notissimum, miror a Gaisfordio et Vollbehrio ignoratum esse, qui receperant ex Heinsii coniectura: *τοῦτο σημείωσαι.*

28) Cf. Lehrs. de Aristarch. stud. Hom. p. 2 et p. 7.

29) Deest vulgo copula ante versum alterum, quam addidit Vollbehr. Alterum mendum *τοῖς — φερομένοις* iam Wyttenbachius correxit, ad Plutarch. tom V, 2 p. 767.

versus extare dicit, non in omnibus extare significat. Scilicet omissi erant ab iis, qui eos spurios esse iudicabant: quorum iudicium etiam a Plutarcho probatum esse ex eodem Proclo discimus. — Interpolationis vestigia manifesta nec non a veteribus criticis animadversa deprehendimus v. 376 sqq.

Μουνογενὴς δὲ πάις εἴη πατρώιον οἶκον
φέρβεμεν· ὣς γὰρ πλοῦτος ἀέξεται ἐν μεγάροισι.
γηραιὸς δὲ θάνοις ἕτερον παῖδ' ἐγκαταλείπων,

quorum postremum non modo a Proclo eoque, quem is auctorem sequi solet, Plutarcho, sed etiam ab Aristarcho damnatum esse in Tzetzae scholiis legimus: *οἱ περὶ Πρόκλον καὶ Ἀρίσταρχον ἢ Πλούταρχον ἀδιανόητον τοῦτό φασιν εἶναι καὶ περισσόν.* Quamquam de Aristarcho res non satis certa est: nam et deest eius nomen una cum *ἢ* coniunctione in aliquot codicibus, neque in iis, quae nunc feruntur, Procli scholiis legitur [30]), ut coniicere liceat, subesse aliquem librarii errorem, qui quum ambigeret, utrius nomen, Plutarchi an Aristarchi, in eo, quod describebat, exemplo scriptum esset, utrumque ponere maluerit. Utut est, indignum certe Aristarcho iudicium de hoc versu nemo dixerit: nam pugnare haec inter se videntur, *μουνογενῆ* h. e. unigenitum filium optandum esse, et tamen alterum quoque post mortem relinquendum: erunt enim sic duo. Nisi forte quis sumat, unigenitum tantisper optandum dici, donec res familiaris satis aucta fuerit, ut is dimitti e domo paterna suosque sibi lares constituere possit, tunc autem alterum procreandum, qui post mortem patris heres in domo relinquatur. Vereor tamen, ne haec divinatio magis quam interpretatio dicenda sit. Aliam viam Moschopolus tentavit: *ἕτερον*, ait, *ἤγουν ἄλλον ἀντὶ σοῦ.* Sic nimirum non plus uno filio habebimus;

30) Ne Plutarchus quidem nominatur, sed dicitur simpliciter: *τὸ δέ γε „γηραιὸς δὲ θάνοις“ παρέγγραπτον ὡς ἀδιανόητον.* Apparet etiam hoc indicio, vere Wolfium iudicare, quum dicat, ad Scut. p. 82: „ne Proclus quidem integer, sed ab ineptis Graeculis ita excerptus et discerptus, vix ut unquam viri doctrinam agnoscas.“ Alia exempla, quibus appareat, a Tzetza adhuc lecta esse in Procli commentario, quae hodie non amplius leguntur, sunt ad v. 82 et 91. Et multa Proclo tribuuntur, quae ab illo scribi non potuisse manifestum sit. Unam quidem notam, qua Procliana dignosci ab alienis possint, Rankius indicavit, Comment. de Hes. O. et D. Gotting. 1838, p. 4; sed ea non sufficit, resque accuratiorem adhuc inquisitionem postulat.

is *μουνογενής* erit, quoniam solus est, idem autem *ἕτερος*, respectu patris, in cuius locum successurus est, alter domus possessor. Non displicuit haec interpretatio Rankio p. 24, nec discrepat ab ea Doederlinus, de quo Hermannus dixit in diurnis antiquariis ann. 1836 p. 532. Mihi talem sententiam ne pessimus quidem et indisertissimus poeta sic videtur expressurus fuisse, nihilque restare puto, nisi ut cum veteribus criticis hunc versum in hoc quidem contextu *ἀδιανόητον* esse fateamur. — Sed est praeterea memorabilis quaedam scripturae diversitas in versu primo, quum in plerisque codicibus sicut in editionibus ante Gaisfordianam omnibus non *εἴη* scriptum sit, sed *σώζοι*. Hoc Goettlingius ab iis profectum esse statuit, qui brevitatis causa uno versu quam duobus de eadem re uti mallent: mihi probabilius videtur, *εἴη* pro *σώζοι* ab aliquo interpolatore scriptum esse, qui poetae verba in aliam sententiam detorqueret. Poeta hoc dixit: unum filium optandum esse ad conservandam domum patriam s. stirpem, scilicet ne ea interiret: id enim significat *σώζειν τὸν οἶκον*, et interire aliquam domum nullo herede relicto in maximis malis habitum esse constat. Unum autem filium dixit, quoniam ad conservandam domum pluribus non opus est, immo praestat unum esse, ne bona inter plures divisa minuantur. Proximos autem duos versus, 377 et 378, ut in quibusdam olim exemplaribus non lectos esse credam, scholiastae verbis adducor, qui, posteaquam versum primum, de uno filio optando, criminandum videri posse dixit, ut scriptum ab indignante, quod non se solum pater procreaverit, ad diluendam eiusmodi criminationem primum alia profert, quae repeti hoc loco nihil attinet, deinde autem addit: *τὸ δὲ ἑπόμενον στιχίδιον ἔτι μᾶλλον λύει τὴν διαβολήν.* Id ad eum, qui in nostris editionibus sequitur, versiculum pertinere non
21 posse manifestum est: nam nihil est in hoc, quod criminationem istam diluere possit: neque magis ad tertium, quem *ἀδιανόητον* et ab hoc contextu alienum esse vidimus. Pertinet sine dubio ad eum, qui nunc quartus est,

ῥεῖα δέ κἂν πλεόνεσσι πόροι Ζεὺς ἄσπετον ὄλβον[31]),

qui si statim excipit illum

31) In codd. aliis *καί* aliis *κεν* scriptum est. Hermannus in Zimmerm. Diurn. antiqu. 1836 p. 532 proposuit: *ῥέα δέ κε καί* —. Mihi *κἄν*, licet ab Homeri sermone alienum, ab his Hesiodeis tamen non arcendum videtur. Cf. v. 357.

μουνογενὴς δὲ πάις σώζοι πατρώιον οἶκον,

et sententiarum apta compositio evadit, et scholiastae ratio constat.

In omnem reliquam Operum partem nulla memoratur veterum criticorum notatio, praeter unam Aristarchi ad v. 740, de qua antequam dico tangam prius insigniora quaedam interpolationis vestigia. Horum unum pertinet ad v. 405. 6:

Οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα,
κτητήν, οὐ γαμετήν, ἥτις καὶ βουσὶν ἕποιτο,

quorum versuum alterum ab Aristotele et Theophrasto aut non lectum, aut certe non pro genuino habitum esse ex alterius Polit. I, 1, 6, alterius Oecon. c. 1 iamdudum a viris doctissimis intellectum est. Et damnatum eum a quibusdam criticis fuisse etiam Philodemi verba ostendunt in libro IX de vitiis et virt., p. 46 ed Goettl.: *καὶ πῶς δέχεται* [*Θεόφραστος*] *γαμετὴν ὑφ' Ἡσιόδου λέγεσθαι, πολλῶν καὶ φασκόντων αὐτὸν γεγραφέναι „κτητήν, οὐ γαμετήν."* Nam quum multos sic statuisse ait, nonnullos tamen aliter sensisse haud ambigue indicat. Neque ex eo, quod a Proclo memoratum est: *λέγουσιν οἱ περὶ Τίμαιον Ἡσιόδῳ τὸν Ἀριστοτέλην πειθόμενον μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτὴν Ἑρπυλλίδι συνεῖναι τῇ θεραπαίνῃ, ἐξ ἧς αὐτὸν σχεῖν υἱόν*, quidquam amplius confici posse apparet, quam interpolatum locum iam Timaei temporibus fuisse[32]). Arguere autem interpolationem etiam structurae inconcinnitas videtur. — Alterum 22
interpolationis vestigium pertinet ad eum locum, qui est v. 633—640, ubi pater Hesiodi quaestus causa naviculatus esse, relictaque propter paupertatem patria sedem Ascrae tandem fixisse dicitur. Memorabilis autem ad hunc locum est scholiastae annotatio: *Ἔφορος δέ φησι τοῦτον εἰς Ἄσκρην ἐλθεῖν οὐ δι' ἐμπορίαν, ἀλλὰ φόνον ἐμφύλιον ἐργασάμενον.* Pugnat hoc Ephori testimonium cum versuum istorum professione, ut videatur eos ille aut non legisse in Operibus, aut, si legerit, suppositicios nullaque fide dignos iudicasse. — Nunc de v. 740. 41. et Aristarchi ad eum locum notatione videndum est. Versus hi sunt:

32) Timaeum Siculum intelligendum esse non potest dubitari. Hunc enim etiam adversus Aristotelem more suo *ἐπιτιμαῖον* fuisse ex Athenaeo VIII, 6 p. 342, Polybio XII, 8. 9, Suid. s. v. *Ἀριστοτ.* videmus. Cf. Goeller. de. orig. et sit. Syracus. p. 229.

Ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητι δὲ χεῖρας ἄνιπτος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσσω,

quibus hoc scholium adscriptum est: *Ἄλλοι γράφουσι* ΚΑΚΟΤΗΤΑ· *ἐπὶ κακότητα εἶδεν, ἀντὶ τοῦ ἐκακώθη. Ἀρίσταρχος δὲ ἀθετεῖ τὸν στίχον τοῦτον. Ἄλλοι κακότητα ἔπι, οἱονεὶ ἐπὶ κακῷ ἑαυτόν.* Corrupta haec esse nemo non videt: de emendatione assentiri Goettlingio non possum, qui quum illud quidem recte intellexerit, pro *ἑαυτόν* rescribendum esse *ἑαυτοῦ*, minus recte tamen in superiore parte scholii *εἶπεν* pro *εἶδεν* legi voluit. Nam ut taceam, ipsam hanc interpretationem, ut *ἐπὶ κακότητα* sit i. q. *ἐκακώθη*, vix cuiquam in mentem venire potuisse, manifestum alterius scripturae indicium offerunt aliquot Hesiodi codices, qui in illo versu non *κακότητι δέ*, sed *κακότητ' ἴδε* aut *κακότητα ἴδε* scriptum habent. Hanc autem loquutionem *κακότητα ἰδεῖν* grammaticis idem significare visam, quod est *κακωθῆναι*, nemo dubitabit, qui meminerit, e. c. *χάριν ἴδε*, Il. XI, 243, a schol. B. L. explicari verbo *ἐχάρη*. Nempe *ἰδεῖν* nonnunquam Graeci eo sensu dicunt, quo nos dicimus **erfahren** vel **erleben**, ut *κακότητα ἰδεῖν* sit **Unheil erfahren**, *χάριν ἰδεῖν*, **Freude erleben**: nec diversi generis est illud apud Homerum, *νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι*, **den Tag der Heimkehr erleben**. Igitur versum sic scriptum

ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητ' ἴδε, χεῖρας ἄνιπτος

interpretati sunt in hunc modum: *ὃς ποταμὸν διαβῇ, ἐκακώθη,*
23 *χεῖρας ἄνιπτος* sc. *ὤν*, h. e. *χεῖρας μὴ ἀπονιψάμενος*, cuius interpretationis veritatem equidem praestare nolo, sed placuisse eam nonnullis, et placituram hodieque uni aut alteri, certo scio. Scholiastae autem verba sic refingenda erunt: *Ἄλλοι γράφουσι* ΚΑΚΟΤΗΤ' ΙΔΕ, *κακότητα εἶδεν κτλ.* De altera lectione *κακότητ' ἔπι*, eiusque interpretatione non opus est dici. Aristarchus haud dubie neutram probavit, sed obelo versum notavit propter constructionis insolentiam sententiaeque obscuritatem. Hoc autem damnato etiam proximum servari non posse manifestum est.

Iam percensitis his veterum criticorum notationibis quotquot extant omnibus illud quidem manifestum fit, quod supra proposui, de nonnullis locis corrigendis aut etiam removendis ab iis disputatum; de maioribus vero carminis partibus aut eiiciendis aut aliter ordinandis quaesitum esse nullo indicio cognoscitur, sed quale nos nunc legimus, tale etiam illi legerunt et, si non probarunt, certe tulerunt. Neque

ullum insignioris alicuius diversitatis vestigium deprehenditur in plurimis aliorum scriptorum citationibus, in quibus, si quid a vulgatis exemplaribus discrepat, hoc et leve est nulliusque ad universam formam momenti, et facile ubivis explicari potest. Sed non vacat nunc hoc exemplis demonstrare, neque opus est in re minime obscura aut controversa.

Scrib. Gryphiswaldiae d. XIV m. Oct. MDCCCLV.

AD LYRICORUM GRÆCORUM FRAGMENTA.

3 Quum nuper, Commilitones, Graecorum lyricorum reliquias, quarum collectionem usui vestro accommodatam Mehlhornius curavit, nonnullis vestrum tractandas proposuerimus, in eoque negotio fieri non potuerit quin multae, quibus earum lectio passim impeditur, vel corruptelae vel difficutates nos adverterent, quarum si quando probabilem aut emendationem aut explicationem nondum ab aliis inventam videremus, nos ipsi aut medicinam adhibere corruptis aut lucem obscuris afferre conaremur: multa quidem in medium allata sunt, quae accuratius pensitata rursus abiicienda esse intelleximus, at de nonnullis tamen locis vel ab iis, quibus horum tractatio mandata erat, vel a nobis, qui vestra studia moderabamur, coniecturae quaedam prolatae sunt non improbabiles neque indignae, quae etiam cum aliis communicarentur. Quamobrem quum hasce academicarum prolusionum scriptiones vestra potissimum causa institutas esse iudicemus, non alienum nobis visum est, de nonnullis harum rerum vel in recordationem haud iniucundam communium studiorum, vel etiam in ceterorum usum, si qui sunt non alienato a Graecorum Musis animo, paullo accuratius hoc loco disserere. — Initium faciemus ab Archilochi fragmento apud Ioannem Stobaeum Flor. tit. 105 vol. III p. 358 Gaisf., n. XXXIII Lieb.

Τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα· πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν
Ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ κειμένους ἐπὶ χθονί,
Πολλάκις δ' ἀνατρέπουσι, καὶ μάλ' εὖ βεβηκότας
Ὑπτίους κλίνουσ'· ἔπειτα πολλὰ γίγνεται κακά,
Καὶ βίου χρῇ μὴ πλανᾶται, καὶ νόου παρήορος.

Quod in postremo horum versuum codices offerunt *χρῇ μή* corruptum esse apparet. Ac Grotius quidem cum C. Gesnero *χρήζων*

reposuit, aptissimum ad loci sententiam probatumque propterea Liebelio
p. 109, Iacobsio Anthol. I p. 43, Gaisfordio Poet. Gr. min. I p. 295;
improbatum autem Mehlhornio nobisque. Neque enim veri simile
videtur notissimum verbum et planissimum hoc loco in istum modum
a librariis corrumpi potuisse. Quod autem Abreschius Dilucc. Thucyd.
p. 716 rescribendum censuit *καὶ βίου χρήμῃ πλανᾶται*, repudiatum 4
est a VV. DD. non aliam ob causam, quam quia vocabulum rarioris
usus et nulla classicorum scriptorum auctoritate munitum admitti apud
Archilochum non posse censerent: cuius iudicii nobis quidem rationem
nullam satis idoneam habuisse videntur, nisi forte nihil in his vetusto-
rum poetarum fragmentis probandum est, cuius non etiam apud alios
non minus veteres exempla demonstrari possunt. Non extat sane
χρήμη vocabulum nisi apud unum personatum Herodotum vit. Hom.
c. 13: *τῶν βουλευτέων ἕνα λέγεται ἐναντιωθῆναι τῇ χρήμῃ
αὐτοῦ*, itemque cap. 14: *τοὺς ἐναντιωθέντας λόγους τῇ χρήμῃ
αὐτοῦ*, quem locum Suidas excitans *χρήμην* interpretatur *χρείαν καὶ
σπάνιν*: non autem adducor ut credam scriptorem istum, quum se
Herodotum simulare vellet, vocabulo usurum fuisse, quod non certa et
vetusta auctoritate probatum esset. Quod autem Suidas, aut is, quem
Suidas compilavit, illum unum testem citat, nolim inde colligi nusquam
alibi hoc vocabulum ab eo inventum esse. Primum enim quum scrip-
torem illum haud dubie Herodotum ipsum esse crederet, quid opus fuit
uno teste locupletissimo citato etiam alios addere? dein ne certum
quidem est, nullum praeterea allatum esse. Nam excidisse nonnihil
post illa personati Herodoti verba ipsum Suidae locum inspicienti
manifestum fiet: et quum *χρήμην* per *χρείαν* et *σπάνιν* explicet,
alteram certe explicationem ex Herodoti loco haurire non potuit: ibi
enim *χρήμη* *petitionem* significat: sed aliunde cognitam habere debuit.
Nulla igitur causa esse videtur, cur illud vocabulum ab Archilocho
usurpatum esse negemus; quum praesertim totidem plane litteris in
codicibus scriptum extet, quamquam in duas voculas librariorum errore
diremptum. Erit igitur *βίου χρήμη* *victus indigentia*: atque haec
propria est vocabuli *χρήμη* significatio, unde altera illa, quae apud
Pseudo-Herodotum est, facillime fluxit, quemadmodum etiam cognatum
vocabulum *χρεία* non modo *τὴν ἔνδειαν*, sed etiam *τὴν δέησιν*
significat. Thucyd. I, 37. Plutarch. Crass. 12. Quod autem dativum
Abreschius reponit, necessarius sane est hic casus, si reliquum locum
incorruptum esse statuas, neque nos id ita esse negabimus, quando-

quidem iste ad singularem numerum a plurali transitus, ut *πλανᾶται* dicatur et *παρήορος*, quum antea sit *ἄνδρας-κειμένους-βεβηκότας-ὑπτίους*, non habet quod peritum lectorem offendat, et sat multa eius exempla collecta sunt ab Heindorfio ad Platon. Gorg. § 75. Protag. § 28. Reisigio Coniect. in Aristoph. p. 153, Hermanno ad Viger. p. 934; attamen nobis quidem paullo concinnior oratio existere videtur, si scribamus

καὶ βίου χρήμη πλάναι τε καὶ νόος παρήορος,

ut poeta, posteaquam mala multa universe significavit, iam singula malorum genera maxime insignia commemoret, eamque commemorationem adiungat per copulativam particulam, quod quidem *συνῆθες σχῆμα* a Strabone dicitur lib. I cap. 2 p. 63 Tauchn., multaque eius generis exempla et Homerica a Strabone, et aliorum ab aliis congesta sunt, quorum nonnullos citavimus ad Isaeum p. 185. *Πλάναι τε* cum *πλανᾶται* quam facile a librariis permutari potuerit cuilibet apparet; *νόος* autem *παρήορος* non minus recte dicitur, quam *ἀνὴρ παρήορος νόον*, id quod vel illud Archilochi fr. LXXI p. 176 Lieb. manifestum facit: *τίς σὰς παρήειρε φρένας.* Conf. et *παρήορον ὄμμα* apud Tryphiodor. v. 373, et alia huius adiectivi exempla apud Iacobs. ad Anthol. I, 1 p. 160. II, 1 p. 342 et Blomfield. ad Aeschyl. Prom. v. 363 (371).

5 Progredimur ad Alcmanem, cuius insigne fragmentum extat apud Apollonium Lex. Hom. p. 407 Toll., apud Welckerum p. 25:

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
πρῶνές τε καὶ χαράδραι,
φῦλά τε ἕρπετα θ' ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
θῆρές τ' ὀρεσκῷοι καὶ γένος μελισσῶν,
καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυρᾶς ἁλός.

Haec omnia planissima et incorrupta sunt, nisi quod versu tertio aliquid turbatum esse suspicamur. Welckeri quidem sententiam, *φῦλά τε ἑρπετά τε* pro *φῦλα ἑρπέτων* accipientis, fatemur nobis obscuram esse: neque enim apparet, quid illud alterum *τέ* post *ἕρπετα* significare voluerit. Ut nunc versus scriptus est, non potest explicari nisi sic, ut *φῦλα* universum genus animantium significare dicas, quod per *τέ* particulam cum iis, quae prius commemorata sunt, *ὀρέων κορυφαί, φάραγγες, πρῶνες, χαράδραι*, coniungatur, dein autem rursus in partes suas dispescatur, quarum prima sint *ἕρπετα*, altera

ϑῆρες ὀρεσκῷοι, tertia γένος μελισσῶν, quarta denique κνώδαλα, quae omnia inter se particulis τέ et καί copulantur. Ita in verbis φῦλά τε ἑρπετά τε plane diversa erit utriusque copulae potestas: non enim copulantur inter se haec duo vocabula, neque alterum τέ ad alterum, ut moris est, refertur, sed prior particula substantivum suum φῦλα adiungit iis, quae ante dicta sunt, altera autem ἑρπετα non cum φῦλα sed cum iis quae sequuntur φύλων speciebus connectit. Id etiamsi logicae rationi non adversatur, habet tamen haud dubie aliquid molesti atque inconcinni, multoque planior et facilior evadet oratio, si unius litterae mutatione pro ϑ' ὅσσα reponamus τόσσα, quod quum etiam relativum esse ignorarent librarii, illud alterum in eius locum invexerunt. Iam ἑρπετα φῦλα recte adiunguntur superioribus, ipsisque rursus copulantur ϑῆρες ὀρεσκῷοι et quae sequuntur: atque sic demum illud verum est, quod Welckerus voluit, ut φῦλα ἑρπετα idem sit atque φῦλα ἑρπέτων. Ceterum de relativa pronominis τόσος significatione Hermannus monuit ad Pindar. Nem. IV, 7, et quod idem ad Hymn. Hom. in Cer. v. 66 hunc usum antiquioribus abiudicat, ad epicorum tantummodo sermonem pertinere videtur.[1])

Alcmanem Stesichorus sequatur, cuius fragmentum, a Scholiaste ad Euripidis Orest. v. 243 servatum, non recte Mehlhornius descripsisse videtur hoc modo:

Οὕνεκα Τυνδάρεως
ῥέζων πᾶσι ϑεοῖσι μιᾶς Κύπριδος λάϑετ' ἠπιοδώρου·
κείνα Τυνδάρεω
κούραις χωσαμένα διγάμους τριγάμους τε τίϑησι
καὶ λιπεσάνορας.

Nam apud Scholiasten non πᾶσι scriptum est, sed ἅπασι, neque μιᾶς Κύπριδος λάϑετ' ἠπιοδώρου, sed μιᾶς λάϑετο ἠπιοδώρου Κύπριδος, neque κείνα Τυνδ., sed κείνα δὲ Τυνδ., nec denique χωσαμένα, sed χολωσαμένα, quae omnia Melhornius satis violenter et sine idonea causa delendo aut transponendo mutavit, in plerisque 6
Blomfieldium sequutus Mus. crit. Cantabr. fasc. VI, unum χωσαμένα pro χολωσαμένα de suo addens, quia scilicet nihil frequentius horum verborum permutatione, neque χολωσαμένα versui, qualem quidem

1) Non dissimulabo tamen nunc praeferendam mihi videri Th. Bergkii emendationem, φύλλα τε ἕρπετα ϑ' ὅσσα —

ipse fuisse statuit, aptum est[2]). Paullo lenius Kleinius egit p. 126, neque tamen ipse meliorem versuum descriptionem dedit. Nobis haec vera videtur:

Οὕνεκα Τυνδάρεως ῥέζων ἅμα πᾶσι θεοῖσι
μιᾶς λάθετ' ἠπιοδώρου
Κύπριδος, κεῖνα δὲ Τυνδάρεω κόραις
χολωσαμένα διγάμους τριγάμους τε τίθησι
καὶ λιπεσάνορας — —.

Metra omnia plana et usitata sunt. Versus 1, in quo nihil nisi *ἅπασι* mutavimus in *ἅμα πᾶσι*, hexameter est herous, vel si quis hoc genus versuum a Stesichoro usurpatum esse dubitet[3]) — quamquam talis dubitationis ego me non socium esse profiteor — compositum dicere licebit e duobus dactylicis trimetris catalecticis in disyllabum, quales versus etiam Pindarus, alias hexametris abstinens, non semel usurpavit, velut Olymp. VIII Epod. 5: *ἔννεπε δ' ἀντίον ὀρμαίνων τέρας εὐθὺς Ἀπόλλων*, et Nem. XI Epod. 3: *εἰ δέ τις ὄλβον ἔχων μορφὰν παραμεύεται ἄλλων*. — Hunc vers. 2 subsequitur dactylicus item trim. catal. in disyll., sed praemissa anacrusi. Tertius est trochaicus trimeter catalect., prima dipodia gravi, reliquis levibus: nam *Τυνδάρεω* per synecphonesin pronuntiandum est. Tales sunt apud Pindarum Olymp. X Epod. 4. 5: *ἔνθα συγκωμάξατ', ἐγγυάσομαι | μή μιν, ὦ Μοῖσαι, φυγόξενον στρατόν*. — Quartus denique dactylicus est pentameter catal. in disyll., praemissa anacrusi, plane ut apud Pindarum Pyth. X, 3: *ἀριστομάχου γένος Ἡρακλέος βασιλεύει*, ex Hermanni quidem ratione, cui etiamsi Boeckhius obloquitur, *Ἡρακλέος* in *Ἡρακλεῦς* mutans, ipsum tamen hoc genus versuum nequaquam damnat. — Versu 3 *δέ* particula, quam Blomf. et Mehlh. expunxerunt, Kleinius autem in *δή* mutavit, et necessaria est propter metrum, neque offendere quemquam potest: nam aut adiungit hoc membrum priori, ut et ipsum ab *οὕνεκα* pendens, aut apodosin indicat, quemadmodum saepenumero *δέ* a Graecis usurpari nostis post *εἰ, ἐάν, ὅτε, ὅταν, ἐπεί* earumque similes particulas. Vid. Ast. ad Plat. Phaedr. p. 33. Buttm. ad Demosth. in Mid. p. 126. Herrmann. ad Hom. Hymn. in Cer. v. 409. Ven. v. 226 p.

2) Potuerat minore negotio *κούραισι χολωσαμένα* scribi, ut versus esset dactyl. hexam. cum anacrusi.

3) Vid. Klein. p. 63 et 68.

107. ad Soph. Electr. v. 27. ad Viger. p. 785. Utra autem h. l. verior sit ratio et supervacaneum est quaerere et difficile, ut in fragmento, discernere; nisi quis forte Stesichorum in *οὕνεκα* particulae usu non descivisse censeat ab Homeri consuetudine, apud quem illam semper ei enuntiationi, cuius rationem contineat, postponi Lehrsius probavit de Aristarch. stud. Hom. p. 69. Quod si ita sit, apparet nostro loco *δέ* non posse in apodosi esse. Et sane ego *οὕνεκα* neque apud Hesiodum neque apud alium vetustiorem poetam aliter collocatum 7 memini. — In eodem versu dativus *κούραις* (vel *κόραις*, ut propter metrum rescripsimus) dubitare aliquis possit an recte a Kleinio cum accusativo permutatus sit, ut pendeat a verbo principali *τίθησι*. Et fortasse Kleinium hoc quoque permovit, quod non filiabus sed patri tantummodo Venerem iratam fuisse crederet. Sed tamen haec in filias quoque, opinor, iram a patre transtulit: quod si concedamus, dativus multo magis quam accusativus Graecorum consuetudini respondet. Solent enim hi, si non semper, at plerumque tamen, ubi participio verboque finito unum obiectum apponendum est, obiecti casum participio, quoties hoc propius est, non finito verbo accommodare, velut Hesiod. Op. et D. 166: *τοῖς — ἤθε' ὀπάσσας κατένασσε*, ib. 505: *πόντῳ ἐμπνεύσας ὤρινε.* Herodot. 1, 66: *τῷ Λυκούργῳ ἱρὸν εἱσάμενοι σέβονται.* ib. 47: *ἐντειλάμενος τοῖς Λυδοῖσι — ἀπέπεμπε.* Thucyd. 1, 20: *τῷ Ἱππάρχῳ περιτυχόντες — ἀπέκτειναν.* ib. 144: *τούτοις ἀποκρινάμενοι ἀποπεμέψωμεν.* ib. 105: *τοῖς ἄλλοις ξυμβαλόντες ἐκράτησαν.* VII, 5: *Ἰώνων κρατήσαντας ἐξελάσασθαι.* VI, 6: *ὧν κρατήσας μὴ κατασχήσει.* Xenoph. Hellen. 1, 5, 6: *αὐτῷ προπιὼν — ἤρετο.* Plat. Legg. VIII, 6 p. 837: *Κλεινίᾳ ἐπᾴδων πειράσομαι πείθειν.* IX, 3 p. 856: *οἷς ἂν αἰτίαν ἐπιφέρων εἰς δικαστήριον ἄγῃ.* Demosth. pr. cor. p. 281, 22: *οὕς συ κολακεύων παρηκολούθεις.* Apollodor. III, 14, 3: *οὗ ἐρασθεῖσα Ἠὼς ἥρπασεν.*

Stesichoro Ibycum comitem adiungimus. Huius reliquias Schneidewinus nuper eruditissime emendata et explicata edidit Gottingae 1833; neque tamen in omnibus viro doctissimo rem bene cessisse iudicamus: veluti quod primo loco posuit splendidissimum fragmentum, ab Athenaeo XIII p. 601 servatum, non magis illius quam aliorum criticorum coniecturis ex omni parte perpurgatum videtur. Postremos enim fragmenti versus ita descriptos dedit:

– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑ *ἐμοὶ δ' Ἔρος οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν.*

Ὥστε δ' ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
Θρηΐκιος Βορέας ἀΐσσων παρὰ Κύπριδος ἀζαλέαις μανίαισιν ἐρεμνὸς, ἀθαμβεΐησι κραταιὸς,
παιδόθεν φυλάσσει
Ἡμετέρας φρένας.

Horum versuum tertium, quartum et quintum in unum systema dactylicum coniunctos esse vult cum clausula Ithyphallica. Nobis autem neque huius ipsius systematis membra satis commode disposita, neque illud, quo omnis haec descriptio tanquam fundamento nititur, concedendum esse videtur. Nam quum in codicibus Athenaei scriptum sit τε ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων, Schneidewinus ex isto τε effecit ὥστε, adversativa particula addita, atque sic versum nactus est logaoedicum dupl. dactyl. duplic. troch. catal., quales sunt illi, a quibus fragmentum nostrum incipit: ἦρι μὲν αἵ τε Κυδώνιαι | μαλίδες ἀρδόμεναι ῥοᾶν etc.; ab hoc dein novos impetus orationem sumere dicit ac per illud systema dactylicum decurrere usque ad clausulam Ithyphallicam, ita ut a verbis ἡμετέρας φρένας φυλάσσει alterius strophae initium fieri statuendum sit. Adversativam autem particulam post ὥστε requiri contendit propter sententiarum tenorem. Id nobis
8 secus videtur, sufficitque illud unum δέ, quod post ἐμοί positum libri exhibent. Est enim, nisi fallimur, sententiarum nexus hic, ut poeta omnia verno tempore laetissime florere, sibi autem perpetuam quandam hiemem atque procellas creari dicat per amorem, nullo quippe tempore quiescentem: quamobrem verba illa ἐμοὶ δ' Ἔρος οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν non pro integra enuntiatione habemus, sed haec οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν interposita et integrae enuntiationis subiecto Ἔρος adiecta esse censemus, cuius praedicatum in extrema demum stropha verbo finito φυλάσσει absolvitur. Neque igitur ὥστε δέ probamus, neque ἀλλ' ἅτε, quod Melhornio in mentem venit p. 111, sed unum ἅτε, cum Lobeckio ad Sophoclis Ai. v. 255, Iacobsio in Anthol. III, 2 p. 155, Hermanno in Ephemm. Lips. ann. 1817. II p. 2233, ut sensus sit: *mihi autem Amor nullo tempore quiescens Boreae instar ingruens animum vexat:* nam de φυλάσσει mox videbimus. Iam versus existunt hi:

– ⏖ – ⏖ – ⏑ ἐμοὶ δ' Ἔρος
οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥ|ραν, ἅθ' ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
Θρηΐκιος Βορέας, ἀΐσ|σων παρὰ Κύπριδος ἀζαλέαις μανίαισιν,

quorum primus dactylicus est tetrameter acatalectus, alter compositus

ex duobus logaoedicis dupliciter dactylicis dupliciter trochaicis catalecticis, tertius compositus ex eodem logaoedico cum dact. pentametro catalectico in disyllabum, ut maiore cum impetu longius superiore excurrat, id quod nobis a poeta aptissime et eximia cum arte factum esse videtur. — In proximo versu quod codices offerunt ἀθάμβησε corruptum esse apparet, repositumque in eius locum ἐθάμβησε merito a criticis repudiatum est. Neque vero ἀθαμβείησι placere potest, quod Hermannus rescripsit, aut ἀθαμβοσύνῃσι, quod Müllerum coniecisse Schneidewinus commemorat. Nam non solum lenius est pro rei conditione vocabulum, sed prorsus etiam ineptum, de numine praepotente et cui nihil non pareat, hoc praedicari, quod ab impetu in hominem faciendo nullo se stupore aut terrore praepediri sinat. Nam nihil aliud in verbo ἀθαμβείῃ inesse, si veri esse volemus, fateri debebimus. Requiri autem nobis videtur adiectivum aliquod, quo *rigidus*, *durus*, *immitis* Amor dicatur, quale aptius nullum inveniri posse censemus quam ἀστεμβής, quod et litteras intuenti non magnopere ab illo ἀθάμβησε abhorrere apparet, et quomodo in ἀθαμβής, unde rursus ἀθάμβησε extitit, mutatum sit, rationem nobis reddere posse videmur. Scilicet rarius et minus notum vocabulum glossemati cessit ad explicandum apposito, inepto quidem illi in huius loci contextu, sed quod tralaticium fuisse Hesychius ostendit, tom. I p. 582 ἀστεμβής· ἀθαμβής, ἀτάραχος. Et fuerunt haud dubie multi scriptorum loci, in quos haec explicatio quadraret, et ἀστεμβής recte dici posset idem atque ἀθαμβής vel ἀτάραχος esse; verum propria significatione longe aliud est, neque diversum ab ἀστεμφής, eiusdem stirpis vocabulo, quod ab ipso Hesychio explicatur τραχύς, χαλεπός, ἀκίνητος. Nimirum ἀστεμβής s. ἀστεμφής proprie est *immotus*, ut apud Homerum Iliad. III, 219: σκῆπτρον ἀστεμφὲς ἔχεσκε, quod Schol. Ven. A. et Eustath. explicant ἀστρεφές, ἀμετακίνητον, ductumque esse docent a στέμβω, *moveo, concutio*, cf. Etymol. M. p. 158, 30. Inde etiam ad animum refertur, ut Iliad. II, 344: ἔχων ἀστεμφέα βουλήν, h. e. ἀμετακίνητον, βεβαίαν, ut expl. Schol. Ven. B. et Eustath. Porro *invictus*, *inexorabilis*, *immitis*, ut in Anacreontis fragmento ap. Schol. Ven. A. ad Iliad. III, 219: σὺ γὰρ ἧς ἔμοιγ' 9
ἀστεμφής. Etiam poetae insuaves et duri ἀστεμφεῖς καὶ σκληροὶ dicuntur ab Aristophane apud Athenaeum I p. 30 C: τὸν Ἀθηναίων δῆμον οὔτε ποιηταῖς ἥδεσθαι σκληροῖς καὶ ἀστεμφέσιν οὔτε Πραμνίοις σκληροῖσιν οἴνοις. Denique in Duridis Elaitae ver-

sibus apud Stephanum Byz. v. Ἔφεσος p. 282 et in Anthologia tom. II p. 59:

> Ἠέριαι νεφέλαι, πόθεν ὕδατα πικρὰ πιοῦσαι
> Νυκτὶ σὺν ἀστεμφεῖ πάντα κατεκλύσατε;

noctem significari arbitror crudelem, rigidam [4]). Similiter igitur nostro loco Amor, cum Borea comparatus, ἀστεμβὴς vocatur propter rigidam duramque violentiam, quae nulla re flectitur aut retardatur, ἐρεμνὸς autem, ut λαίλαψ ἐρεμνὴ apud Homerum, quia nubes et tenebras obducit, quemadmodum γνωφώδη αἰθέρος φυσήματα sunt apud Euripidem Troad. v. 79. Formam ἀστεμβής autem praeter Hesychium etiam Etymologicum Gudianum agnoscit et, si recte locus se habet, Philoxeni poetae auctoritate comprobat, p. 85, 44: ἀστεφὴς [ἀστεμφὴς] καὶ ἀστεμφέως, ἀμετακινήτως καὶ ἰσχυρῶς, παρὰ τὸ στεμμω [στέμβω], ὃ σημαίνει τὸ κινεῖν συνεχῶς. οὕτω μέμνηται [κέχρηται] Αἰσχύλος. ἀστεμβὴς οὖν ὁ ἀμετακίνητος καὶ ἀστεμφής· οὕτω Φιλόξενος. — In reliqua fragmenti parte neque verbum φυλάσσει neque adverbium παιδόθεν incorrupta esse videntur. Φυλάσσειν enim de Amore tanquam procella hominis animum turbante et percellente longe ineptissimum esse quilibet intelligit, quamobrem alii τινάσσει coniecerunt, alii αἰθύσσει, Welckerus autem in Museo Rhenano ann. 1833 p. 251 φυράσσει, suae fabricae verbum. Nobis unice verum videtur, quod etiam doctissimo Müllero placuit, σαλάσσει. Παιδόθεν autem Naekius in Choerili fragm. p. 107 cum πεδόθεν commutandum suasit, aptissimum sane hoc loco, sed repudiatum tamen ab Hermanno propterea, quod quum ab Athenaeo hi versus pro documento afferantur, puerorum amoribus Ibycum deditum fuisse, non possit παιδόθεν deleri, quod si absit, nihil sit in hoc loco, ex quo poetam de puerorum amore loqui agnoscamus. Sed neque illud verum est, quod de Athenaeo Hermannus dicit, neque intelligo qua ratione, etiamsi παιδόθεν servetur, aliquid ex hoc adverbio de puerorum amore cognosci possit, nisi forte Hermannus παιδόθεν hoc sensu accipi vult, ut Amorem ex puero, cui scilicet insideret (quemadmodum apud Sophoclem ἐν μαλακαῖς παρειαῖς νεάνιδος ἐννυ-

4) Huc pertinet etiam ἀστέμβακτος, eiusdem stirpis vocabulum, apud Lycophronem Alexandr. v. 1117, ubi Clytaemnestra in Cassandram saeviens dicitur δύσζηλος, ἀστέμβακτα τιμωρουμένη, quod perperam a veteribus interpretibus, recte nuper a Bachmanno explicatum est.

χεύει) aut quem comitaretur, impetum facientem cogitemus. Hoc ego *εὐαριθμήτοις τισὶ* probabile fore confido: paullo probabilius Schneidewinus *παιδόθεν* significare putat *inde a pueritia*; sed huic quoque recte obloqui Welckerum iudico p. 253. Pessimam autem omnium coniecturam Mehlhornius protulit, *παῖς ὅθεν ἡμετέρας φρένας φυλάσσει*, quam ipse interpretatur: *ex quo puella mentem meam custodit* i. e. *occupatam tenet*. Nam neque *ὅθεν* pro *ἐξ οὗ*, hoc sensu ut sit *ex quo tempore*, unquam a Graecis usurpatum esse arbitror, neque *φυλάσσειν φρένας* recte dici de eo, qui in alterius animo dominetur, *τῆς ψυχῆς ἡνιοχεύων*, ut est alicubi apud Anacreontem, sed de zelotypo tantum, amatoris animum suspiciose observante. Amplector igitur Naekii emendationem, totumque locum, verbis leniter transpositis, quo versus evadat concinnior et prioribus apte conveniens, ita scribendum censeo:

ἐρεμνός, ἀστεμβής, κραται|ῶς πεδόθεν φρένας ἡμετέρας σαλάσσει.

cuius versus prius membrum iambico rhythmo s. trochaico cum anacrusi, admisto spondeo, accommodatissimum est ad pingendam rei gravitatem: similibusque numeris Pindarus usus est Nem. V str. 1: auget autem gravitatem hoc quoque quod eam arsin, quae est in media syllaba voc. *κραταιῶς*, statim altera arsis excipit ordinis logaoedici per tres dactylos, duos trochaeos decurrentis aptissimumque strophae finem imponentis. *Κραταιῶς* pro *κραταιός* codices offerunt.

Etiam in altero Ibyci fragmento, quod extat apud Scholiasten Platonis Parmen. p. 137 A., medicinam a Schneidewino adhibitam probare non possumus. Scripsit ille in hunc modum:

Ἔρος αὖτέ με κυανέοισιν ὑπὸ βλεφάροις τακέρ᾽ ὄμμασι δερκόμενος
κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἀπείρονα δίκτυα Κύπριδος εἰσέβαλεν,

quum apud Scholiasten legatur *εἰς ἄπειρα δίκτυα Κύπριδος βάλλει*. Displicet autem nobis illud *εἰσέβαλεν* non solum propterea, quia nullam causam probabilem exputare possumus, qua permoti librarii *βάλλει* in eius locum substituerint, sed magis etiam propter tempus verbi praeteritum hoc loco minime aptum. Subiunguntur enim statim haec: *ἦ μὰν τρομέω νιν ἐπερχόμενον*: qui autem adventantem Amorem a se timeri profitetur, is indicat, opinor, se nondum eius laqueis irretitum teneri, sed metuere ne capiatur. Itaque retinendum erit prae-

sens tempus *βάλλει* cum conandi significatione dictum, quam frequentissimam in hoc tempore esse nostis. Vid. Hermann. ad Soph. Ai. 1105. Seidler. ad Eur. Electr. 1262. Iph. Taur. 1284. Valcken. ad. Phoen. 1405. Apitz. ad Soph. Trach. p. 118. — Deinde ne *ἄπειρα* quidem mutari necesse erit, sed tantummodo *Κύπριδι* pro *Κύπριδος* rescribendum: et nihil frequentius casuum terminationibus a librariis corruptum esse constat. Iam existet versus hic:

κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἄπει|ρα δίκτυα Κύπριδι βάλλει.

compositus e dactylico tetram. catal. in syll. cum anacrusi, et dactyl. trimetr. catal. in disyll. item cum anacrusi.

In tertio fragmento apud Athenaeum XIII p. 564 F assentimur Schneidewino, *καλλικόμων* ad *Χαρίτων* referri debere neganti, non assentimur autem in eo, quod Boissonadi coniectura *νεανίδων* admissa metri integritatem pessumdari censet. Quid enim reprehendi possit in hac versuum descriptione?

Εὐρύαλε γλυκεῶν Χαρίτων θάλος,
Καλλικόμων μελέδημα νεανίδων,
11 *Σὲ μὲν Κύπρις ἅ τ' ἀγανοβλέφαρος*
Πειθὼ ῥοδέοισιν ἐν ἄνθεσι θρέψαν,

quorum primus et secundus logaoedici sunt tripl. dact. dupl. troch. catal., tertius dactyl. tetr. catal. in syll. cum anacrusi, quartus item, sed una syllaba tertio longior.

Ex Anacreonticis unum hoc loco carmen in Artemonem tractare libet, cuius quum probabilis restitutio nihil admodum difficultatis habeat, de interpretatione tamen non mediocriter inter se dissentiunt viri doctissimi. Recte autem nostro iudicio Bergkius, nuperrimus Anacreontis editor, apud quem hoc fragmentum legitur p. 110, priores duos versiculos

— ⏑⏑ — — ⏑⏑ — *ξανθῇ δέ γ' Εὐρυπύλῃ μέλει*
ὁ περιφόρητος Ἀρτέμων,

ex eodem quo reliqua carmine petita esse statuit: nonnulla tamen ante proximum versum omissa ab Athenaeo censemus. Sequuntur autem haec:

πρὶν μὲν ἔχων βερβέριον, καλύμματ' ἐσφηκωμένα,
καὶ ξυλίνους ἀστραγάλους ἐν ὠσὶ καὶ ψιλὸν περὶ
πλευρῇσι [δερμάτιον] βοός,
νεόπλυτον εἴλυμα κακῆς ἀσπίδος, ἀρτοπώλισιν
κἠθελοπόρνοισιν ὁμιλέων, ὁ πονηρὸς Ἀρτέμων,

κίβδηλον εὑρίσκων βίον,
πολλὰ μὲν ἐν δουρὶ τιθεὶς αὐχένα, πολλὰ δ' ἐν τροχῷ,
πολλὰ δὲ νῶτον σκυτίνῃ μάστιγι θωμιχθεὶς, κόμην
πώγωνά τ' ἐκτετιλμένος·
νῦν δ' ἐπιβαίνει σατινέων, χρύσεα φορέων καθέρματα
παῖς Κύκης[5]), καὶ σκιαδίσκην ἐλεφαντίνην φορέει,
γυναιξὶν αὔτως [ἐμφερής].

Uncinis inclusa addidimus, quae lacunas probabiliter explere viderentur. Αὔτως versu postremo cum comtemptu et indignatione dictum illustrabunt exempla a Buttmanno citata Lexilog. I p. 37. 38. Qualem autem hominem istum Artemonem fuisse putabimus, et quam ob causam περιφόρητον dictum? Nam Chamaeleonti, qui hoc illi cognomentum inditum esse dicit διὰ τὸ τρυφερῶς βιοῦντα περιφέρεσθαι ἐπὶ κλίνης, fidem haberi vetat Welckerus in censura libri Bergkiani, Mus. Rhen. ann 1835 fasc. 1 p. 156, et Bergkius quoque p. 114 de veritate explicationis dubitat propterea, quod de lectica nihil est apud Anacreontem, sed carpento Artemo vehi dicitur. Esset hoc fortasse aliquid, si integrum carmen, non fragmentum haberemus: mirum enim esset eius rei, unde cognomen homini datum, nullam a poeta mentionem fieri; nunc autem quid impedit, quominus Chamaeleontem verum dicere idque aut ex hoc ipso Anacreontis carmine, integro scilicet, aut ex aliis deperditis in eundem Artemonem scriptis cognovisse creda- 12
mus? nisi forte qui plerumque lectica gestari soleret, eum non etiam, ubi res ferret, carpento vehi potuisse iudicamus. Maior certe est Chamaeleontis, qui data opera de Anacreontis vita et scriptis egerat, quam Scholiastae nescio cuius auctoritas, qui ad Aristoph. Acharn. v. 815 περιφόρητον Ἀρτέμωνα in proverbio dictum esse autumat ἐπὶ καλοῦ καὶ ἁρπαζομένου πρὸς πάντων παιδός. In proverbium Artemonis nomen abiisse facile credo, idque is ipse, ad quem haec scripsit, Aristophanis locus fidem facit, Cratinum illo nomine appellans; sed de pulchris pueris, quos omnes expeterent et ad se raperent, illud usurpatum esse neque propter Aristophanem credibile est, qui Cratinum nobis non sane pulchrum et expetitum propter pulchritudinem proponit, neque περιφορήτους hoc sensu dictos esse aliunde novimus, aut dici potuisse arbitramur[6]). Quod autem de duobus Po-

5) Praestat, opinor, cum Hermanno legere παῖς ὁ Κύκης.

6) Probabilior est alterius Scholiastae explicatio, πολυφόρητον esse eum,

lycleti signis, Herculis altero, altero Artemonis a Welckero dicitur, huius argumenti vim nos nullo modo perspicere posse fatemur. Nam ut concedamus Herculem ab artifice et Artemonem tanquam contraria inter se et diversi generis exempla sculptos esse, (quamquam hoc Plinius certe non dicit H. N. XXXIV, 19, 2), qui minus apte luxuriosus homo et effeminatus, quam impudicus et cinaedus, ut Welckero videtur, viro forti et strenuo opponi potuit? — Obloquitur porro Welckerus iis, qui Artemonem Anacreonticum servilis conditionis fuisse statuerunt, assentiturque Petito, Miscellan. lib. VII cap. 7, in libertatem eum asserenti, primum propterea quod servo non recte *κίβδηλος βίος*, h. e. ut ipse interpretatur, impudica vita obiici possit, quippe cui non suo sed heri arbitrio vivendum sit: dein quod servo non liceat vivere quibuscum velit: Artemonem autem sua sponte cum *ἀρτοπώλισιν* et *ἐθελοπόρνοισι* vixisse: postremo quia Artemo ex paupere dives factus sit, teste Athenaeo; servum autem divitias sibi comparare non potuisse. Itaque etiam quae de *δουρὶ* et *τροχῷ* dicuntur, non de servilibus suppliciis accipi vult, sed de artibus et praestigiis Artemonis: fuisse enim hunc petauristam aut in simili aliquo genere artificem: *ἐν δουρί* idem esse atque *ἐν δορίδι*, *δορίδας* autem esse *μαχαίρας μαγειρικάς*, cuiusmodi cultro instructum Artemonem tales quasdam praestigias edidisse, quales Gitonem Petronii c. 94 ed Anton.: *ἐν τροχῷ* autem *αὐχένα ἔχειν* petauristam dici, qui cernulet et in machina vel rota traiiciat sese. Haec et his etiam ineptiora a Petito excogitata non miror; a Welckero, viro ingeniosissimo, credita et commendata sane quam nollem. — *Ἐν δουρί* non dubium est quin idem sit quod *ἐν ξύλῳ*, *ξύλον* autem, cui cervices Artemo inserebat, *κύφωνα* fuisse apparet h. e. *σκεῦος ξύλινον ᾧ τὸν αὐχένα ἐνθέντα δεῖ μαστιγοῦσθαι τὸν περὶ τὴν ἀγορὰν κακουργοῦντα.* Verba sunt Pollucis lib. X segm. 177. *Τροχῷ* autem etiamsi haud dubie non cervices solae sed cetera quoque membra eius qui castigandus erat imponebantur, nemo tamen mirabitur aut vituperabit poetam, qui haec disertius commemorare supersederit. Ceterum Artemonem cogitare debemus institorio aut simili cuidam quaestui deditum, fraudulenter agentem et *κακουργοῦντα περὶ τὴν ἀγοράν*: hic est enim ille *κίβδηλος βίος*, quem Anacreon ei obiicit: conversantem autem cum *πόρναισιν*,

---

qui multorum sermonibus celebretur; quemadmodum *Σίσυφος περιφόρητος* dicitur ab Eustathio, quem Barnesius citavit.

ἀρτοπώλισιν aliaque eiusdem generis plebecula circumforanea: propter fraudes commissas saepenumero *κύφωνι* et *τροχῷ* castigatum, aut verberatum mulcatumque et vexatum ab iis, quibus fraudem fecerat: quo pertinet illud *κόμην πώγωνά τ' ἐκτετιλμένος*. Servus fuerit an libertinus, nihil facit ad rem. Potuit enim et servus institor esse, et libertinus, dum ne civis esset, propter maleficia corpore plecti. Eundem postea ad magnas opes pervenisse nemini mirum videri potest, qui libertinos homines ditissimos saepenumero factos esse meminerit. Ut uno verbo dicam, talis fere Artemo cogitandus est, qualem Crispinum istum ex Iuvenale cognoscimus. Nam Crispinus quoque, quum servus esset, (*verna Canopi* Iuv. I, 26) libertatem et divitias nactus est, quibus ad luxuriam et mollitiem abutebatur *aestivum digitis sudantibus aurum ventilans*, fere ut Artemo *χρύσεα φορῶν καθέρματα* et *σκιαδίσκην ἐλεφαντίνην* gestans. Porro Crispinus institorium quaestum fecerat, *siluros vendens* (Iuv. IV, 33), quemadmodum Artemonem quoque in simili genere occupatum agnovimus. Denique sicut Crispinum Iuvenalis servili et barbaro habitu inducit, *patria papyro succinctum* IV, 24, ita Artemoni ab Anacreonte servilis et barbarus, ni fallor, vestitus tribuitur. Primum *βερβέριον* quamquam quid sit pro certo dici non potest, vocem tamen barbaram fuisse iudico, et significare capitis quoddam tegumentum, pileum aut mitram ab Asianis nescio quibus aut Thracibus Abderae vicinis gestari solitam, eamque fortasse in apicis formam superne constrictam et coarctatam, *ἐσφηκωμένον κάλυμμα*. Nam de corporis amictu, quod resti arcte constringeretur, nolim hoc cum Bergkio accipere, quum quia *κάλυμμα* frequentius certe de capitis tegumento dicitur, (cf. Aristoph. Lysistr. v. 530. 532.) tum quia de corporis amictu in sequentibus demum poeta loquitur. *Ξύλινοι ἀστράγαλοι* haud dubie tessellae sunt ligneae, pro bacis aut gemmis inaurium a pauperibus usurpatae. Et inaurium usum in Asianis gentibus etiam apud viros obtinuisse novimus, quum apud Graecos fere a mulieribus tantum gestarentur. Cf. Plin. H. N. XI, 37, 50. Sequitur vestis coriacea, quae et ipsa Graecis inusitata, (nam *διφθέρας* nemo obiiciet,) apud barbaros nonnullos in usu fuisse videtur, velut apud Persas teste Herodoto I cap. 71. Artemonis autem vestis quum *εἴλυμα ἀσπίδος* fuisse dicatur, non ea pellis cogitanda videtur, quae in ipso clypeo fuerat: haec enim et crassior haud dubie fuit, quam ut vestis ex ea confici posset, neque recte *εἴλυμα* dici potuit, quum non circumdet

clypeum et involvat undique, sed ex altera tantum parte tegat: cogitandum potius est de eo, quod *ἔλυτρον* ab Hesychio et Polluce VIII, 152, *σάγμα* ab Aristophane dicitur Acharn. v. 580, h. e. de sacco vel culeo coriaceo, quo clypeus indui solebat. *Νεόπλυτον* si verum est, corium illud nuper demum ablutum et sordibus suis purgatum cogitari debebit; sed scripsit fortasse Anacreon *νήπλυτον*, *immundum*, quod vocabulum non minus quam *νήπεκτος*, *νήπλεκτος*, *νηπενθής* aliaque similia et potuisse usurpari et usurpatum esse vix quisquam dubitabit, etiamsi exempla eius nulla in promptu sunt.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III Cal. Mart. MDCCCXXXV.

MANTISSA ANIMADVERSIONUM AD AESCHYLI PROMETHEUM.

Quum nuperrime Aeschyleam Prometheum commentariis meis 3
explicatam ediderim, eumque librum a plerisque eorum, qui haec prooemia legere solent, aut lectum esse aut lectum iri credam, non alienum esse statui, hac nunc scribendi opportunitate oblata ita uti, ut de aliquot illius fabulae locis disseram et quasi quandam mantissam commentariis meis addam. Mantissam autem dico, ne quid magni polliceri videar. Nam versabitur omnis haec disputatio in rebus minutis et specie admodum levibus: quamquam qui studiorum nostrorum rationem recte aestimare didicerunt, nihil in his litteris tam leve esse sciunt, quod non etiam ad res gravissimas permagni interdum momenti esse possit. Ceterum ad scribendam hanc mantissam induxit me libellus Adversariorum in Aeschyli Prometheum et Aristophanis Aves nuper a Fr. Wieselero, viro praestantissimo, editus, qui libellus quum absoluta demum mea editione ad me perlatus sit, fieri non potuit, ut in commentariis rationem eius haberem, id quod facturus fortasse in aliquot locis fuissem. Tractantur enim ab hoc duodecim fabulae Aeschyleae loci, quorum sex aut septem ego quoque tractavi. In his quum nullus sit, de cuius emendatione non longissime utriusque nostrum iudicia dissentiant, operae pretium fuerit, huius dissensionis causas atque rationes paullo accuratius exponere.

Primum igitur versu 49, quum vulgo scribatur

ἅπαντ' ἐπράχθη πλὴν θεοῖσι κοιρανεῖν·
ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός.

convenit quidem nobis cum Wieselero eatenus, ut verbum ἐπράχθη 4

corruptum, coniecturasque a criticis prolatas plerasque omnes reiciendas esse iudicemus: quod autem etiam Stanleii emendatio una omnium verissima, ἐπαχθῆ, eodem cum ceteris loco a Wieselero habita, et ne commemorata quidem est, magnopere improbamus. Movit eum fortasse Reisigii auctoritas, qui adiectivum ἐπαχθής, quoniam alibi in tragicorum fabulis non legitur, etiam hoc loco admitti posse negavit. Atqui si auctoritatibus standum est, non minor sane quam Reisigii in tali re auctoritas Hermanni habebitur, cui illam Stanleii emendationem probatam esse scimus. Quaeri autem ante omnia debebat, num quae probabilis ratio exputari posset, qua permoti tragici illud adiectivum fastidiissent, et si nullam esse appareret, non consulto sed casu factum censeri, ut in his quae extant tragoediis nusquam id usurparent. De sententia autem loci Aeschylei, et quam egregie huic illud ipsum ἐπαχθῆ conveniat, diximus in comment. p. 284, quae repetere hoc loco nihil attinet. Quod autem Wieselero placet, ut ἐπράθη scribatur, id nos, etiamsi in omnibus codicibus inventum esset, corruptum tamen et exturbandum dicere non dubitaremus, utpote prorsus ineptum. Ipse sententiam hanc existere autumat: „omnia vendita (h. e. in servitute) sunt praeter [quam] imperare diis." Neque dubium esse potest, quin significari his verbis voluerit, servos esse deos omnes praeter unum imperatorem, Iovem. Iam ut concedamus aliquantisper — quod profecto non debet concedi, — θεοῖσι κοιρανεῖν, diis imperare, dici potuisse pro deorum imperatore, θεῶν κοιράνῳ, ne sic quidem aliud dicetur illis verbis, nisi deorum imperatorem non esse venditum: quumque addatur statim, ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός, videbitur Aeschylus liberum dicere quicunque non venierit, qua ratione recusare non poterimus, quin vernas quoque in herili domo natos, aut helotas Spartanorum, quos venum dari a dominis non potuisse constat, aut si qui sub tyrannorum dominatione vivant, hos omnes Aeschylo liberos visos esse statuamus. Porro ceteri dii non simpliciter servire, sed veniisse et pretio mancipati esse dicentur, quod quam absurdum sit, non opus est demonstrare. Nam quod Wieselerus πραθῆναι etiam improprie dici autumat, testemque citat Orestem in Choeph. v. 902 haec dicentem:

διχῶς ἐπράθην ὢν ἐλευθέρου πατρός,

dicitur sane ibi ἐπράθην improprie: sed de eo dicitur, qui reapse non servus sed liber est; Wieselero autem talia exempla afferenda erant, ubi, qui serviret, licet non venditus esset, tamen πραθῆναι diceretur,

qualia neque sunt neque possunt esse. Ceterum quod Orestes illo loco dicit, hoc est, non quidem venditum se esse, sed abalienatum esse a matre lucri causa, quo scilicet ipsa et impunitatem sceleris et regnum cum Aegistho haberet [1]). Et agnoscit hanc lucri significationem Clytaemnestra, cui illud dictum est, quum contra quaerit:

ποῦ δῆθ' ὁ τῖμος, ὅντιν' ἀντεδεξάμην;

indicari sibi illud postulans, quo tanquam pretio abalienati filii potita sit: cui quod ille respondet,

αἰσχύνομαί σοι ταῦτ' ὀνειδίσαι σαφῶς,

testatur hoc quoque verborum superiorum illam quam diximus sententiam fuisse. Itaque similiter etiam nunc nobis quaerere licebit, si *πραθῆναι* dii dicuntur, sive proprio sensu sive improprio, *ποῦ δῆθ' ὁ τῖμος*; poterimusque versum explere in hunc modum: *τίς δὲ καὶ πρατὴρ ἔφυ*; quandoquidem non potest quisquam *πραθῆναι* dici, nisi sit aliquis quasi *πρατήρ*, qui lucrum inde perceperit; qui autem serviunt, *πραθῆναι* ita demum recte dicentur, si pro pretio in servitutem ab alio dati sint, quod quam recte in deos conveniat, supervacaneum est examinare.

Non magis probare possumus alterius loci emendationem v. 265, ubi codicum scriptura haec est:

ἐλαφρὸν, ὅστις πημάτων ἔξω πόδα
ἔχει, παραινεῖν νουθετεῖν τε τοὺς κακῶς
πράσσοντας· ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντ' ἠπιστάμην.

Versum tertium corruptum esse metrum arguit: emendandi viae duae iniri possunt, aut ut *τὸν κακῶς πράσσοντ'* scribatur, quemadmodum Stanleius aliique censuerunt, quibus ego assensus sum, quandoquidem non raro numeros nominum aut verborum a librariis permutatos esse constat, aut, si quis tamen pluralem hoc loco servatum velit, ut *ἐγὼ δέ* cum alia quapiam dictione commutetur, qua is qui loquitur — est

---

1) Similiter Electra loquitur, alio eiusdem fabulae loco, v. 130: *πεπραμένοι γάρ νῦν γέ πως ἀλώμεθα πρὸς τῆς τεκούσης, ἄνδρα δ' ἀντη[λ]λάξατο Αἴγισθον.* Nam recte ibi *πεπραμένοι* pro *πεπραγμένοι* scriptum esse vix dubitari potest. Abalienatos se et Orestem a matre queritur, ut frueretur haec adulteri matrimonio. — Ceterum alio genere translationis *πραθῆναι*, ut *ἐμπποληθῆναι* et *πωληθῆναι*, non raro dicuntur ii, qui fraude circumventi et decepti sunt, quos nos quoque vernacule loquentes *verrathen und verkauft* dicimus, similiterque Latini, ut est apud Plautum, cum ioculari imaginis amplificatione, Bacch. IV, 7, 16: O stulte stulte, nescis nunc venire te, atque in eo ipso astas lapide, ubi praeco praedicat. De Graecis vid. Intt. ad Aristoph. Ach. v. 382 et Brunck. ad S. Phil. v. 966.

autem Prometheus — semet ipse significet, in cuius dictionis locum illud ἐγὼ δέ tanquam glossema quoddam irrepsisse statuatur. Id Reisigio itemque Wieselero placuit, quorum alter αὐτός, alter autem
6 ὅδε δέ ab Aeschylo scriptum fuisse suspicatur. Nobis si horum alterutrum optandum sit, utrum praestet, plane non dubitari posse videtur. Nam quum opponat Prometheus chori praeceptis suam ipsius intelligentiam, suaque se sponte compertum habere dicat quod ille se docere voluerit, in tali oppositione quam apte αὐτός pronomine uti potuerit, quilibet intelligit. Neque additam pronomini etiam adversativam coniunctionem requiremus, quandoquidem, quae ita manifesto inter se opposita sunt, isto coniunctionis adminiculo haudquaquam egere videntur. Itaque nulla alteri coniecturae ὅδε δὲ commendatio ex addita coniunctione accedet: ipsum vero pronomen ὅδε non poterit non longe quam αὐτός deterius iudicari. Etsi enim ὅδε non raro etiam de prima persona dicitur, ut significetur eo is a semet ipse qui loquitur, vis tamen eius non haec est, ut is ipse alteri, solus aut sua sponte aliquid agens aliis vel hortantibus vel admonentibus vel aliquo modo ad eum pertinentibus opponatur, quemadmodum fit in pronomine αὐτός, sed est illa demonstratio mere localis, qua etiamsi possit, qui ita demonstratur, aliis quodammodo etiam opponi videri, non aliter tamen opponitur, nisi quatenus hoc loco, non alibi est, ut rectius discretionem hanc aut determinationem quam oppositionem dicendam esse appareat. Quodsi quis exempla pronominis ὅδε ita usurpati consideraverit, facile intelliget, alteri pronomini αὐτός, quod veram oppositionem indicat, plane non locum fuisse, veluti apud Euripidem Alcest. v. 752 Monk.: οὐ γὰρ τῷδ᾽ ἔτ᾽ ἐς ταὐτὸν στέγος νεῖσθε, h. e. οὐκ ἐμοί, non ἐμοὶ αὐτῷ, et ibid. v. 1109: οὐκ ἔστιν ἥτις τῷδε συγκλιθήσεται, ubi item potuit ἥτις ἐμοὶ aut etiam μοι, συγκλιθήσεται, sed ἥτις ἐμοὶ αὐτῷ συγκλιθήσεται non potuit dici. Et quod apud Aeschylum in prologo Persarum chorus dicit, τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων Ἑλλάδ᾽ ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται, potuit dicere ἡμεῖς μὲν — πιστοὶ καλούμεθα, non potuit ἡμεῖς αὐτοί. Accedit quod demonstrativum pronomen hoc sensu usurpatum semper etiam gestum quendam loquentis requirere videtur, quo adiuvetur quodammodo demonstratio: qualis gestus quam sit a vincti Promethei conditione alienus, non opus est exponere.

Longa illa de Atlante et Typhone oratio, quae legitur a v. 348 usque ad v. 377, utrum Promethei an Oceani sit, dissentiunt inter-

partes. Wieselerus mediam quandam viam ingreditur, ut partem huius orationis, usque ad v. 368, Oceano tribuat, reliqua Prometheo, illius sermonem interpellanti et continuanti. Et priorem quidem partem ut Oceano tribuat, Reisigii se rationibus permoveri dicit, quibus quae a me opposita sunt p. 295, 6, nolo nunc repetere: reliquam autem orationem, inde a verbis ἔνθεν ἐκραγήσονταί ποτε, Prometheo assignat duabus de causis: primum, quia vaticinium de futuro Aetnae incendio melius huic quam alteri conveniat, deinde quod commemoratio illa Typhonis, qui quamvis fulmine ictus saevire tamen non de- 7
sinat, ad consilium Oceani Prometheum flectere cupientis parum accommodata sit. Possum equidem haec accipere, quoniam mihi quoque illa verba, licet non sola, sed una cum omni superiore oratione, Promethei esse videntur: quod autem dispescitur a Wieselero oratio inter duos colloquutores, et Prometheus desubito alterius sermonem interpellare fingitur, praesertim in medio versu, id vero probari nullo modo potest. Quantum enim e superstitibus Aeschyli fabulis iudicare licet, abhorret hoc plane ab huius poetae consuetudine, qui nunquam non integris versibus personarum orationes concludit et exorditur: neque ullum est contrarii generis exemplum, praeter unum Promethei locum v. 982, ubi inchoatur versus Promethei exclamatione ᾤμοι, continuatur autem Mercurii verbis, τόδε Ζεὺς τοὔπος οὐκ ἐπίσταται. Id cur hoc loco ita Aeschylus instituerit, potest fortasse ratio haud improbabilis afferri:[2]) quamquam non repugnabo equidem, si quis erratum a librariis esse suspicetur, locumque ita refingat, ut primum ᾤμοι Prometheus exclamet extra versum, ac deinceps Mercurius repetita eadem exclamatione versum integrum pronuntiet. Et hanc rationem Lachmanno, viro intelligentissimo, placuisse memini[3]). Verum utut de hoc loco statuitur, in alterum illum locum rem adeo insolitam contra omnes codices inutili coniectura invehere, id, opinor, criticis

non di, non homines, non concessere columnae.

In eadem oratione versum 354

Τυφῶνα θοῦρον, πᾶσιν ὃς ἀντέστη θεοῖς,

corruptum esse satis constat. Wieselerus πάλιν pro πᾶσιν scribi iubet, idque referri vult ad pugnam Atlantis contra deos, quo devicto Typhon rursus bellum iis intulerit. Sed dubito ego quidem magno-

2) Cf. Hermann. epit. doctr. metr. p. 276.

3) De chor. syst. p. 124.

pore, licueritne ita πάλιν dici de repetito certamine alterius, quum neque socius huius certaminis Typhon fuerit, neque hoc ipsum in superioribus memoratum sit.

Versu 471 pro vulgata lectione ὥς τις Wieselerus pronomen relativum ὅστις, in aliquot codicibus inventum, restitui, omnemque locum in hunc modum scribi et interpungi vult:

Πέπονθας αἰκὲς πῆμ', ἀποσφαλεὶς φρενῶν·
πλανᾷ κακὸς δ' ἰατρὸς, ὅ σ τ ι ς ἐς νόσον
πεσὼν ἀθυμεῖ —.

Scilicet in vulgata scriptura, quum ὥς τις legitur et post πλανᾷ interpungitur, utcunque verba construuntur, semper orationem habemus ἀσύνδετον, quum nulla intercedat inter haec duo verba, πέπονθας et πλανᾷ, coniunctio. Huic igitur malo Wieselerus occurrens alterum
8 verbum, πλανᾷ, in unum cum nominibus κακὸς δ' ἰατρός membrum conflari vult, ut sic etiam δέ coniunctio, nominibus his interposita, ad verbum illud pertineat, idque ita cum superiore membro nectatur. Sententiam autem eandem esse, ac si dictum sit, πλανᾷ δὲ ὥς κακὸς ἰατρός, quod ut comprobet, ad Schneideri ad hunc locum annotationem provocat. Nempe docet ibi Schneiderus id quod nemo facile in dubium vocaverit, δέ coniunctionem etiam ab Aeschylo nonnunquam secundo, non primo vocabulo postponi, eiusque rei aliquot exempla commemorat. Atqui exempla huius nostri similia neque citavit, neque potuit, opinor, citare. Scilicet haec verba, κακὸς ἰατρός, pro appositione habenda erunt ad id subiectum, quod est verbi πλανᾷ, eiusque appositionis vis erit comparativa, ut saepe alibi. Iam vero in tali orationis conformatione, quum postposita sit verbo appositio, non potuit coniunctio, a verbo seiuncta, mediae appositioni inseri, sed debuit necessario inter verbum et appositionem collocari, πλανᾷ δὲ κακὸς ἰατρός: si anteposita esset appositio, potuit coniunctio vel secundo loco poni, ut insereretur appositioni, κακὸς δ' ἰατρὸς πλανᾷ, vel etiam tertio loco: κακὸς ἰατρὸς δὲ πλανᾷ, sed πλανᾷ κακὸς δ' ἰατρός absonum est, neque quisquam unquam sic loquitur. — Quid autem faciemus isto ἀσυνδέτῳ, erepta nobis hac medicina? Tolerabimus, censeo, aut, si opus fuerit, tuebimur similibus exemplis haud adeo difficilibus inventu. Nam est sane nihil hoc genere frequentius, ubi quis, quod primum universe proposuit, statim quale sit disertius eloquitur, ut nostro loco chorus, postquam universe Prometheum turpi malo laborare dixit, hoc iam quale sit exponit his verbis,

ἀποσφαλεὶς φρενῶν πλανᾷ et sequentibus. Sexcenta id genus, si quis hoc agat, invenire nullo negotio poterit: ego nunc tribus defungar exemplis Homericis, quae obiter quaerenti prima se obtulerunt. Il. II, 217: *αἴσχιστος γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθεν· φολκὸς ἔην, χωλὸς δ' ἕτερον πόδα κτλ.* Deformitas Thersitae, primum universe commemorata, statim per partes describitur. XXIV, 680: *Λητοῖ ἰσάσκετο καλλιπαρήῳ· φῆ δοιὼ τεκέειν, ἡ δ' αὐτὴ γείνατο πολλούς.* Od. IV, 445: *ἀλλ' αὐτὴ ἐσάωσε καὶ ἐφράσατο μέγ' ὄνειαρ· ἀμβροσίην ὑπὸ ῥῖνα ἑκάστῳ θῆκε φέρουσα.*

In verbis Promethei quae leguntur v. 509, 10:

οὐ ταῦτα ταύτῃ Μοῖρα πω τελεσφόρος
κρᾶναι πέπρωται,

recte Wieselerus *Μοῖραν* non **sortem** sed **Parcam** h. e. divam personam esse agnoscit: quod autem rescribi vult, *Μοῖρ' ὅπως τελεσφόρος κράνῃ,* videtur nobis sententiam loci corrumpere. Dicet enim ita Prometheus, nondum haec sic esse fato constituta, ut a Parca perficiantur, habebimusque Parcam fatalia decreta exsequentem, diversam itaque a Fato eique parentem, qualem vereor ut Prometheus agnoscat, 9
qui quum *Μοίρας* dicat *τῆς ἀνάγκης οἰακοστρόφους* (v. 512, 13) non ministras has alienae cuiusdam potestatis, sed summas rerum moderatrices a se haberi significat, omnium eventuum necessariam seriem ipsas praefinientes et gubernantes.

In Mercurii verbis, v. 1015,

αὐθαδία γὰρ τῷ φρονοῦντι μὴ καλῶς
αὐτὴ καθ' αὑτὴν οὐδενὸς μεῖζον σθένει,

quum sint qui *μεῖον* pro *μεῖζον* scribendum censeant, recte ab his Wieselerus dissentit: ipse autem in fine versus secundi interrogationis signum poni vult, quod qua ratione fieri possit, non perspicio. Nam interrogare Mercurius non potuit nisi aut hoc modo: **numquid est, quo plus polleat contumacia?** — in qua interrogatione indefinitum pronomen ponendum fuisse apparet, *μῶν τινος μεῖζον σθένει;* — aut hoc: **quidnam est, quo plus polleat contumacia?** ut pronomen poneret interrogativum: *τίνος ἔχει μεῖζον σθένος;* Qui autem sic interrogat: **nullane re plus pollet contumacia?** is significat, hoc, quod est in hac interrogatione positum, sibi non ita se habere videri, h. e. non videri sibi nihil esse, quo plus contumacia polleat, sed esse potius aliquid eiusmodi: quae sententia quam aliena sit a Mercurii persona, quis non intelliget? Vult enim profecto nihi

eiusmodi esse, et hoc ipsum planissime eloquitur in vulgata lectione: αὐθαδία οὐδενὸς (aut οὐδ᾽ ἑνὸς) μεῖζον σθένει: contumacia sine ulla re plus pollet, h. e. nihil contumacia sola per se, absque prudentia, vincere et superare potest [4]).

Restant aliquot loci a me, qui eos sanos esse iudicarem, silentio praetermissi, a Wieselero autem supervacaneis coniecturis attentati, idque tanta cum levitate, ut in plerisque ne causas quidem, cur vulgatam lectionem mutatam vellet, exponere conatus sit. Veluti versu 258, ubi interroganti choro

οὐδ᾽ ἔστιν ἄθλου τέρμα σοι προκείμενον;

Prometheus respondet:

οὐκ ἄλλο γ᾽ οὐδὲν, πλὴν ὅταν κείνῳ δοκῇ.

displicere sibi ostendit γέ particulum, cuius rationem Hartungus in doctr. part. I, pag. 392 reddere studuerit: cur autem displiceat et quid ab Hartungo erratum esse censeat, non dicit. Ipse hanc proponit emendationem:

οὐκ ἄλλοτ᾽ οὐδὲν, πλὴν ὅταν κείνῳ δοκῇ,

licetque suspicari, huius prae vulgata lectione praestantiam adeo ei manifestam visam esse, ut omni demonstratione supersederi posset. Nos hanc praestantiam, qualis sit, non perspicimus. Nam id quidem non credimus, concinnitatis cuiusdam amore eum permotum esse, ut
10 adverbio temporis relativo, ὅταν, alterum item adverbium temporis, ἄλλοτε, responderet. Nimis enim hoc puerile est. Ceterum γέ particula hoc loco plane ex vulgatissimo omnium scriptorum usu posita est in ea responsione, qua quis id ipsum, quod alter interrogaverit, ita esse affirmat, simulque aliquid insuper addit. Res est notissima diuque ante Hartungum a multis observata: et extant eius in hac ipsa fabula aliquot exempla, velut v. 253. 4, 515, 747, 769, 775.

Item v. 436 sqq. vulgatam lectionem

βοᾷ δὲ πόντιος κλυδὼν
ξυμπιτνῶν, στένει βύθος,
κελαινὸς δ᾽ Ἄϊδος ὑποβρέμει μύχος γᾶς.

refingi vult in hunc modum, ut pro βύθος rescribatur βαθύς, pertinens scilicet eodem quo κελαινὸς, ad μύχος, comma autem post

---

4) Similia quaedam exempla contulit nuper Sauppius ad Plat. Protag. p. 324 D.

[illegible] deleatur ponaturque post *στένει*, de quo se ambigere dicit, sitne pro dativo accipiendum, ut dicatur marinus fluctus cum [illegible] collidi, an pro verbo, ut dicatur scilicet fluctus marinus boare [illegible] gemere, quale asyndeton iure mireris ei in mentem venire potuisse, qui aliud, idque plane usitatissimum, v. 471, tolerare nequiverit. Sed magis mireris vulgatam lectionem cuiquam displicuisse. Nimirum quum in Robortelli editione *βαθύς* scriptum sit, manifesto typographi errore, in Mediceo autem codice, si minus hoc ipsum *βαθύς*, at certe *βάθος*, hoc satis causae fuit ad excogitandam istam emendationem.

Versu 852 Prometheus Ioni Apidis in Aegypto partum praedicens haec ait:

> *ἐνταῦθα δή σε Ζεὺς τίθησιν ἔμφρονα,*
> *ἐπαφῶν ἀταρβεῖ χειρὶ καὶ θιγὼν μόνον.*
> *ἐπώνυμον δὲ τῶν Διὸς γεννημάτων*
> *τέξεις κελαινὸν Ἔπαφον.*

Γεννήματα Wellauerus, Wunderlichius aliique multi ipsam illam contrectationem, versu superiore memoratam, dici statuerunt. Id Wieselerus improbat propterea quod „ita nimis abrupte et obscure loquutus esset poeta.“ Rescribendum igitur suadet, *ἐπώνυμον δὲ τῶν Διὸς γέννημ᾽ ἀφῶν*. Nimirum debebat Prometheus vaticinans omnia quam planissime et disertissime exponere, et hoc ipsum perspicuis verbis declarare, non de concubitu cogitandum esse, sed de contrectatione tantum: et si forte Io iam ex concubitu Iovis gravida esset, cavendum Prometheo erat, ne responderet sibi illa, filium suum Epaphum, utpote ab *ἐπαφῇ* dictum, non recte nunc *γεννημάτων ἐπώνυμον* dici: nam 11
γεννήματα quidem iam alio modo peracta, contrectationem autem illam nihil nisi quandam obstetricationem futuram esse.

Superest unus locus, de quo disputandum sit, in prologi initio, v. 6, ubi quum vulgo nunc ea scriptura recepta sit, quam vetus Aristophanis interpres ad Ran. v. 827 servavit,

> *ἀδαμαντίνων δεσμῶν ἐν ἀῤῥήκτοις πέδαις,*

Wieselerus codicum Aeschyleorum auctoritatem maiorem ratus hunc versum reponi vult,

> *ἀδαμαντίναις πέδαις ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις.*

Nempe hoc ipsum in Robortelli editione legitur: codices autem, quotquot collati sunt, omnes in *ἀῤῥήκτοις πέτραις* conspirant, suntque etiam qui *ἐν* praepositionem addant, itemque in omnibus *ἀδαμαντί-*

νοις aut ἀδαμαντίναις, et πέδαισιν aut πέδῃσιν extat. „Quivis unus“, inquit Wieselerus, „qui accurate pensitaverit, quantopere codices cum lectiones consentiant et ab ea, quae a scholiasta Aristophanis tradita est, discrepent, illi codicum consensui plus tribuendum censebit, quam scholiastae.“ Mihi contra, quo quis accuratius illum consensum consideraverit causamque eius reputaverit, eo minus ei tributurus videtur. Constat enim omnes illos codices ex uno exemplo originem habere, quod exemplum quum alius alio fidelius repraesentet, poterunt hinc inter se comparati alii aliis meliores aut deteriores dici, consensus autem omnium nihil aliud probabit, quam veteris illius exempli lectionem. Haec igitur quum opposita sit alteri lectioni, ab Aristophanis interprete servatae, non multorum nobis testimonia audire videbimur uni opposita, sed singulos utrimque testes esse censebimus, quorum utri fidem adiungamus, non aliunde nisi aut ex ipsorum auctoritate aut ex rei, quam testantur, natura ac probabilitate diiudicandum sit. Et de auctoritate quidem hoc unum nunc dicere possumus, nihil causae esse, cur illum Aristophanei scholiastae codicem, cuius praeter hoc unum specimen nihil nobis innotuit, non meliorem aut adeo deteriorem isto fuisse iudicemus, unde nostri codices fluxerunt, quem quidem non optimum fuisse multis argumentis colligitur. Rem autem ipsam per se contemplanti, non poterit dubium videri, utra lectio probabilior sit. Nam quod Wieselerus hanc quam scholiastes habet lectionem coniectori alicui deberi, non ex integriore libro servatam esse iudicat, nulla ratione facit. Quid enim in coniectoris illius libro scriptum fuisse credit, quod ille corrigendum putaverit? Hocine, quod nostri codices habent? Parum credibilis erit tanta corrigendi audacia. An illud, quod Wieselerus verum iudicat? Negabit ipse, corrigendi causam fuisse. Quamquam nos qui-
12 dem aliter iudicamus; et si vere hoc inventum in illo libro fuisset, tolerari non debuisse contendimus. Quis enim talem versum, non dicam Aeschylo, sed quolibet de trivio poeta dignum iudicet, ἀδαμαντίναις πέδαις, ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις, duabus partibus aequalibus in homoeoteleuta desinentibus? Aut quis ab Aeschylo uni verbo ὀχμάσαι in uno orationis membro, uno structurae tenore, haec duo πρὸς πέτραις et ἐν πέτραις adiungi potuisse credet?

τόνδε πρὸς πέτραις
ὑψηλοκρήμνοις τὸν λεωργὸν ὀχμάσαι
ἀδαμαντίναις πέδαις ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις.

Et hoc πρὸς πέτραις ὀχμάσαι ἐν πέτραις, ad rupes affigere in rupibus, significabit Wiefelero interprete: ad rupes ita affigere alterum, ut is simul etiam inclusus in rupibus h. e. in aliquo hiatu rupium lateat! — Talia si aut non assequutus aut abominatus aliquis ad coniecturam quamvis audacem confugisset, summopere laudaremus. Sed nequaquam tamen scholiastae illius lectionem ex huiusmodi coniectura ortam esse censemus: impressam enim habet certissimam veritatis notam, estque haud dubie ex incorrupto quodam fabulae Aeschyleae exemplo prompta: haec contra, quae in nostris codicibus leguntur, inepte excogitata sunt ad explendam depravati codicis scripturam. Nam primum ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις, pro πέδαις, scriptum erat, errore proclivi, et in Wellaueri etiam annotatione ad h. l. commisso: deinde media versus pars aliquo casu oblitterata, ut legi non possent nisi haec: ἀδαμαντίν — — ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις: denique in margine adscriptum πέδαις, quo scilicet illud πέτραις corrigeretur. Hoc postea corrector male abusus est ad explendam lacunam, et hinc nostrorum codicum lectiones ortae sunt. — Quae autem protulit praeterea Wiefelerus ad emendationem scilicet suam comprobandam: „videri Prometheum in aliquo rupis hiatu positum fuisse ita, ut pars tantum corporis promineret et in conspectum veniret, eamque sententiam egregie quadrare ad id, quod pluribus de causis pro certo sumi possit, Promethei imaginem quandam ligneam oculis eorum, qui spectarent, subiectam fuisse: posse enim statui, hanc imaginem ita comparatam fuisse, ut sola anterior pars exhibita esset, ut is, qui Prometheum agebat, non in ea, sed pone eam in hiatu rupis versaretur," haec nunc accuratius examinare non libet: et cur ligneum illud simulacrum, de quo illi non dubitandum videtur, mihi parum placeret, dixi in prolegomenis editionis meae p. 85. 86. Hoc tamen non gravabor profiteri, si fuerit tale simulacrum, malle me id in rupis hiatu magna ex parte delitescens, quam totum in theatri conspectu positum cogitari, ne scilicet ligneus ille Prometheus nimis cito aut taedium aut risum populo moveret. — Sed admonet me haec res alius cuiusdam Promethei, non lignei quidem, sed picti in vase fictili, itemque in hiatu 13
quodam pube tenus delitescentis, quem a Scrofanio, Italo archaeologo, acceptum nuper Geppertus, popularis noster, spectandum nobis proposuit in libro de antiquo Graecorum theatro, Lipsiae a. 1843 edito. Vereor tamen equidem magnopere, ne hic quoque Prometheus explodendus sit. Hominem enim pictum videmus adolescentem et im-

barbam, qua specie unquam Prometheum propositum esse parum credibile est. Is prominet dimidia fere sui parte e strue quadam lapidum, rudium quidem illorum, sed ordine tamen compositorum, ut esse solent in aedificiis, quae cyclopia dicuntur, nisi quod in hac pictura lapides satis parvi sunt, maximique eorum, si ad hominis mensuram comparentur, vix capitis modum excedunt, minimi, quantos facile manus totos comprehendat: universa autem species muri est aut imperfecti aut diruti, quali specie rupem, in qua Prometheus vinctus fuit, repraesentare nemo profecto potuit. Denique advolat ad hominem serpens alatus: quem pro aquila, Promethei corpus laniatura, a pictore substitutum esse aut potuisse substitui nunquam nobis persuadebitur. — Necesse est igitur aliud esse huius picturae argumentum: quodnam sit, non quidem pudeat me nescire, neque tamen, quid mihi videatur, dicere verecundabor, quum praesertim Iahnius noster, archaeologus peritissimus, idem sibi dudum visum esse significaverit, in Palamede p. 44, simulque eorum me admonuerit, quae in eandem sententiam a viro illustrissimo, duce de Luynes, scripta sunt in Annalibus inst. archaeol. tom. I, pag. 407 sqq. Videor igitur mihi hominem agnoscere in cavernam Trophonii descendentem; eamque sententiam etiam contra Welckeri disputationem, in Diurnis antiquariis a. 1838, p. 219, facile defendi posse arbitror. Nam quod is Palamedem repraesentari credit lapidibus obrutum, vix minus incredibile est, quam illud de Prometheo. Primum enim in lapidatione, quum lapides a magna multitudine coniiciuntur, hos nemo credet ita cadere posse, ut in muri diligenter constructi formam coeant, eum autem, in quem coniecti sunt, erectum stare, dum lapides ad pubem usque accumulantur et post eum adeo in altum exsurgunt, ut supra ipsius caput emineant, quemadmodum in hac pictura factum videmus. Non igitur intelligo, qui potuerit Welckerus ad ipsum adspectum provocare, qui mihi quidem omnem lapidationis cogitationem excludere et procul arcere videtur. Quod autem introitum in cavernam Trophonii repraesentari negat, non sane ostii instar videmus, patulo vel aditu vel descensu: sed ad Trophonii cavernam descensum fuisse legimus per foramen angustissimum, quo quum is qui descensurus erat pedes immisisset, subito occulta quadam vi intus abriperetur: idque foramen fuisse in latere specus cuiusdam non natura
14 sed arte facti, cuius circuitum probabile est lapidibus exstructum

fuisse in hunc modum, quem pictura repraesentat[5]). Et quod non omnem hunc circuitum depictum videmus, sed partem tantum eius cum ipso illo foramine atque homine intus collocato: necessario hoc ita pictor instituit, quandoquidem, si totum circuitum pinxisset, hominem necesse fuisset abscondi nec potuisse conspici. Fecit igitur, quod maxime consentaneum erat, ut muri imperfecti speciem repraesentaret, eumque ex altera parte humiliorem, quo propius draconem, ex hac parte advolantem, homini admovere posset. Hunc autem draconem ne nos quidem pro uno eorum accipimus, qui in caverna Trophonii esse dicebantur, quos quidem Welckerus recte negat alatos pingi potuisse: sed nihil obstat, quominus Agathodaemonem significari credamus, in cuius aede, qui oraculum consulebant, aliquamdiu morabantur. Is igitur nunc adest descendenti propitius, opinor, et opem laturus. Proxime Agathodaemonem ad dextram caduceus est, mercuriale signum, quo nihil aliud a pictore significatum coniicio, quam Trophonium, oraculi dominum. Quippe fuerunt qui ipsum Trophonium pro Mercurio haberent, uno de quinque, in quos huius numen a philosophantibus mythologis dispertitum est. — Denique litteras *ΑΓΑ*, paullo longius ad dextram positas quilibet, opinor, malet de Agamedis nomine interpretari, quam cum Welckero, de Palamedis, ut prima littera *Π* deleta, *Α* autem cum *Γ* permutata esse statuatur, quum praesertim ipse Welckerus huic se coniecturae non multum tribuere professus sit. Quae autem ab hoc causae proferuntur, quominus Agamedes significari credatur, hae mihi, si fas est litteratori contra archaeologum de huiusmodi artis arcanis dicere, inanes esse videntur. Aut ipsum Agamedem, aut rem aliquam ad Agamedem pertinentem, velut aram, non autem litteras initiales pingi debuisse contendit. Ipsum Agamedem cur noluerit pictor pingere, mihi satis manifestum videtur: aram qui postulat, demonstrare ante omnia debebit, fuisse aram Agamedi consecratam. Nam Pausanias quidem huic ab iis, qui in cavernam descensuri essent, arietem non ad aram, sed *εἰς βόθρον* sacrificatum esse scribit. De alia denique re quacunque ad Agamedem

5) Veram oraculi faciem talem fuisse, qualem pictor repraesentavit, nemo credet. Nam illam sic extra conspici non potuisse manifestum est. Usus igitur est libertate pictoribus concessa, ut quae abscondita essent quodammodo tamen significaret. Ceterum de vera oraculi facie subtilissime a Wieselero disputatum est: Das Orakel des Trophonios. Goetting. 1848.

pertinente, qua is melius quam primis litteris nominis significari potuisset aut debuisset, tum demum disputari poterit, si qualis haec res sit, fuerit demonstratum. — Itaque mihi quidem nihil obstare videtur, quominus id quod dixi argumentum huius picturae esse statuatur; neque in iis, quae in reliquis vasis partibus picta sunt, quidquam esse arbitror, quod huic interpretationi adversetur, etiamsi de singulis, quid sibi velint et quo pertineant, non potest certo demonstrari. Sed quemadmodum in philologicis ita etiam in archaeologicis multa esse puto, quae satius sit nescire, quam inanibus coniecturis operam ludere.

Scribebam Gryphiswaldiae mense Martio ann. MDCCCXLIV.

VINDICIAE IOVIS AESCHYLEI.

Quae tribus abhinc annis de Aeschyli Prometheo commentatus 3 sum, facile iis quidem omnibus probatum iri sperabam, qui libero necdum occupato diversis opinionibus animo disputationis meae viam attente persequi rationumque momenta ex aequo ponderare vellent ac possent; qui autem iam antea de fabulae illius argumento et consilio aliter secum statuissent, hos praevidebam profitebarque paullo aegrius mihi assensuros esse, non quo eos omnes veritatis minus amantes esse crederem, sed quoniam, quum semel aliquid pro vero amplexi sumus, ipse noster veritatis amor impedimento esse potest, quominus veriora, sed iis, quae adhuc vera nobis visa sunt, dissimilia aequo animo accipiamus. Idque tanto facilius accidere etiam optimo cuique solet, quo magis nova et ab iis, quae ipse sibi persuaserat, abhorrentia proferri videt, hoc praesertim tempore, quo multi nimio quodam novitatis studio abrepti levissima saepe commenta fidenter temere iactitant, nec desunt etiam, qui non tam quod ipsis persuasum sit, quam quod gratum aut vulgo aut potentioribus fore existiment, prae se ferre videantur. Hanc ob causam non miratus sum, in iis, qui meae de Aeschylo disputationi obloquerentur, etiam Godofredum Hermannum extitisse[1]), virum optimum veritatisque amantissimum, sed qui quum aliter dudum de Aeschyli tragoedia iudicaverit, tum iudicio suo non sine causa plurimum confidere solitus sit, nec facile concedat dissentientibus, me autem meosque mores ignoret, ut licuerit fortasse dubitare, id quod initio dissertationis suae significat, ex animone an consultius ratus ista scripserim. Is est Hermannus, cui me convictum

1) In dissertatione de Prometheo Aeschyleo Lips. a. 1845. edita.

manus dare haud puderet; is autem ego sum, qui auctoritate non facilius quam gratia movear, veritati omnium libentissime concedam. Itaque si vera Hermannum contra me disputasse viderem, publice me victum confiteri non sane cunctarer: nunc autem, quum re identidem
4 considerata non labefactatum meum de Aeschylo iudicium sed confirmatum sit, officii mei esse arbitror, ut causam semel susceptam tuear, neque alios in errorem induci talis viri auctoritate patiar.

Concedit Hermannus p. 4 verum esse, quod ego dixi, non debere tragoediam pugnare cum religione populari nec quae sancta et venerabilia sint, privare illa sanctitate atque in contemptum adducere; reprehendit tamen quod addiderim, non magis licere poetae tragico Iovem ut odio dignum tyrannum fingere, quam statuario in templo signum Iovis forma satyri aut vultu malevoli daemonis ponere: non enim comparari inter se ista posse, quia nec ridiculi quidquam in Aeschyleo Iovis persona, ut in satyro, nec tetri, ut in malevolo daemone, inveniatur. Quasi vero ego dixerim Iovem in Aeschyli fabula aut mihi aut aliis ridiculum ad instar satyri aut tetrum ad instar mali daemonis visum esse. Hoc dixi, Iovem illum permultis saevum, ingratum, iniustum odioque dignum visum esse, — et fuerunt adeo, qui eum cum Satana compararent; — talem autem Iovem proponere non magis licuisse, quam aut ridiculum aut tetrum; nam pariter utrumvis religioni contrarium esse. Id autem cur Hermannus nec recte et cupidius iudicatum diceret, nulla profecto causa erat[2]). Reprehendit porro Hermannus quod eodem loco a me scriptum est, non posse ab Aeschylo maximae temeritatis culpam averti, si in summo deorum exemplum proposuisset morum pravitatis, idque ait documento esse, aliter me de animo Iovis quam Aeschylum sentire, qui non putaverit se aliquid de maiestate Iovis detrahere. Possit haec facile aliquis in eam partem interpretari, quasi Hermannus pravitatem morum non alienam a maiestate Iovis Aeschylo visam esse censeat; sed quum statim addat, ne videri quidem pravos Iovis mores Aechylum voluisse,

2) Ne quis forte credat me ambigue saltem loquutum esse, ut errari facile de sententia mea potuerit, adscribam ipsa verba, quibus p. 13 usus sum: „*Was dem frommen Gemüthe ehrwürdig und heilig ist, das darf sie (die Tragödie) auf der Bühne nicht herabwürdigen, und dem Dichter war es eben so wenig erlaubt, hier den Zeus als einen hassenswürdigen Tyrannen darzustellen, als es dem Bildhauer erlaubt gewesen sein würde, im Tempel der Statue des Zeus eine Satyrgestalt oder das Antlitz eines boshaften Koboldes zu geben.*“

ostendit se plane mecum sentire, et utrique nostrum pravum Iovem sua maiestate ab Aeschylo proponi non potuisse videri. Cur igitur me reprehendit? Propterea scilicet, quod ego in Prometheo pravos Iovis mores non quidem esse, sed videri tamen dixi, idque Aeschylum voluisse: ille contra ne videri quidem tales, aut, si videantur, noluisse tamen hoc Aeschylum contendit. Id vero fieri non potuit, nisi aut malus poeta ille fuit, aut aliter atque nos de bonitate et pravitate morum iudicavit. Tam malum poetam fuisse, ut, quod noluerit, invitus tamen commiserit, nemo facile credet: restat igitur alterum; apparetque, Hermanno non illud dicendum fuisse, aliter me de animo Iovis, sed hoc potius, aliter me de morum pravitate sentire, atque Aeschylus sentiat aut sentire ipsi videatur. Sed hoc quale sit, mox accuratius videbimus: nunc considerandum est, quam ob causam Aeschylum ne videri quidem in hac fabula pravos Iovis mores voluisse contendat. „Non tulissent hoc", inquit, „aequo animo spectatores, nescientes in ea demum quae sequutura esset tragoedia Iovem qualis 5 revera esset appariturum [3])." Atqui hoc certe non nesciebant, sequuturam esse tragoediam, quae exitum certaminis reconciliatumque cum Iove Prometheum exhiberet, et spectaverant paullo ante aliam, in qua certaminis illius causa atque origo proposita erat. Nam trilogiam hanc igniferi, vincti et soluti Promethei nunc etiam Hermannus agnoscit. Itaque quum negat laturos spectatores fuisse talem sibi Iovem propositum, cuius mores summae pravitatis speciem haberent, quid aliud quam homines sibi fingit perquam imperitos, qui partem tanquam partem, non tanquam totum, aestimare nequiverint, ideoque, si quid esset in parte, quod per se solum displicere merito posset, non tulerint hoc propterea, quod exitum, licet mox cognitum iri scirent, atque etiam qualis futurus esset, facile suspicari possent, tamen quis esset futurus, nondum plane cernerent? Ego contra longe probabi-

3) Praeivit haec Iulius Caesar, vir doctissimus pariter et acutissimus, in censura libri mei Diurnis antiquariis inserta, ann. 1845 p. 329, illud maxime urgens, quod dixi p. 10, voluisse Aeschylum hac tragoedia animos spectatorum ita affici, ut saevum Iovem et crudelem sibi proponi crederent. Non quidem immerito Caesarem Hermannus circumspecte considerateque adversus me disputasse dicit: verum tamen ita disputavit, ut maiore etiam circumspectione et consideratione adhibita facile redargui posse videatur, id quod ego facere conatus sum in epistola ad ipsum Caesarem scripta, et ab hoc in Diurnis antiquariis ann. 1846 publicata, quam etiam his vindiciis nunc adiiciendam putavi.

lius arbitror, Aeschyli spectatores, quum unam, et mediam quidem trilogiae fabulam spectarent, satis prudentes fuisse, ut quem ad finem omnis res tenderet expectandum partemque ex toto iudicandam esse recordarentur, praesertim praeparatis iam prima fabula animis, id quod, etiamsi factum esse in hac trilogia demonstrari nequit, potuisse tamen fieri apparet. Itaque ista, quam Hermannus attulit, causa obstare Aeschylo non potuit, quominus hanc quidem partem trilogiae ita componeret, ut, si quis eam solam intueretur, non posset non saevum Iovem et importunum, Prometheum autem propter egregia facinora iniusto supplicio affectum credere. Sciebat enim eo magis omnes in exitum intentos fore, quo suum utrique locum restitutum iri expectarent, tantoque altius veritatem in mentes eorum penetraturam, quanto propius errorem ipsi fuissent. Hinc apparet etiam, quod porro Hermannus ex his, quae ipse posuit, manifestum fieri autumat, hodiernas me aut christianas de bonitate et pravitate morum opiniones Aeschylo supposuisse, id ista quidem ratione, qua ne videri quidem pravos Iovis mores Aeschylum voluisse colligit, nequaquam confici posse. Ceterum ego semper veterum opiniones non aliunde quam ex ipsorum monumentis cognoscendas esse statui: Aeschylus autem quid de bonitate aut pravitate morum sentiat, omnia eius carmina tam liquido demonstrant, ut qui mediocriter modo attendat falli hac in re non posse videatur. Atque de humanis quidem moribus ipsum Hermannum hoc mihi concessurum esse arbitror: obloquetur autem de divinis, imprimis de iis, quos Iovi Aeschylus tribuerit. Nam in errorem me inductum esse ait Iovis nomine, cuius non distinxerim duplicem usum: „Significat enim," inquit, „nomen illud nunc unum ex diis, qui supre-
6 mus habetur, nunc omnino divinam naturam, ut in Agamemnonis et Supplicum versibus, a quibus p. 21 profectus videtur Schoemannus. Ipsa id verba docent, Ζεὺς ὅστις πότ᾽ ἐστιν. Illis in versibus Aeschylus, ut omnes antiqui, quum universe de deo loquuntur, summa id reverentia facit, aeque ut Christiani perfectissimum et sanctissimum omnisque labis expers numen venerans. Valde ab eo deo diversus est is Iupiter, quem unius ex diis personam sustinentem potentia quidem praevalidum, cetera autem homini similem iisdem quibus humanam naturam affectionibus animi obnoxium cogitabant. Hos non distinguens Schoemannus fieri non potuit, quin pugnare secum Aeschylum crederet, qui quem alibi ut sapientissimum et iustissimum gubernatorem mundi praedicaret, in Prometheo ingratum, iniustum, saevum,

crudelem fecisset. Itaque deum, qualem Christiani colimus, Aeschyli animo obversatum ratus, necessario in eam incidere opinionem debuit, ut ista, quae in Iove vituperanda putaret, re vera non vitia sed furto Promethei provocatam iustam dei iram esse statueret, idque ostensum esse crederet ea tragoedia, quae soluti Promethei nomen gerens illam quam integram habemus sequebatur." In hac omni disputatione equidem nihil veri inesse video praeter hoc unum, quod Iovis nomen duobus modis a veteribus usurpatum esse dicit: nam est hoc sane verissimum dudumque ab aliis observatum, ut ignorari a nullo possit, qui modo mediocriter sit in hoc litterarum genere versatus. Fuerunt proinde, qui duos Ioves facerent, unum naturalem, ut ait Lactantius [4]), alterum fabulosum, h. e. unum qualem philosophi cogitarunt, totius mundi aut creatorem aut certe rectorem, cuius perfectissima esset vereque divina natura, alterum qualem poetarum fabulae impiae saepenumero et ridiculae proposuerunt, hominum simillimum nulliusque humanae labis expertem. Aeschyli autem Iupiter quantum distet a summo illo numine, quod Iovis nomine philosophi appellant, ego ipse compluribus libri mei locis indicavi [5]). Nam neque absolutum esse docui neque creatorem mundi, sed generatum diis antiquioribus et certis fati legibus obnoxium et ne erroris quidem immunem, praepotentem quidem, non autem omnipotentem, et in universum ab humanae naturae similitudine, sicut ceteros deos populares, non magnopere abhorrentem, neque igitur labis omnis expertem, siquidem etiam error in labe ponendus est iraeque atque amoris affectus, quibus ille nequaquam caret: verumtamen non insipientem, non impotentem animi, non effrenatum libidine, denique non deteriorem viro bono et probo, sed omnes deos hominesque, sicut potentia et imperio, ita etiam sapientia et virtute longissime superantem [6]). Talem Aeschyli Iovem quum plurimum ab illo vero deo, quem Hermannus in Agamemnonis et Supplicum canticis intelligi vult, tum etiam ab eo diversum esse apparet, quem fabulae vetustae, aut reapse aut specie saltem impiae 7

4) Institt. div. 1, 11, 37. Cf. Cudworth. system. intellect. c. IV. § 14 et 25. Valckenar. distr. p. 37.

5) Vid. p. 37. 38. 49. 98. 109. 132. 143.

6) Cf. L. Preller in Encyclop. real. a Paulio edita, tom. IV. p. 594, quem mecum consentire tanto magis laetor, quanto maiorem in eo doctrinam et harum praecipue rerum, quae ad mythologiam religionesque pertinent, peritiam omnes agnoscunt.

et ineptae et Aeschyli quidem aetate prudentioribus omnibus summopere improbatae, risu potius aut comtemptu quam cultu et veneratione dignum proponebant. De illo autem Iove Aeschyleo, quamvis esset eo, quem philosophi dicebant, aliquanto inferior, potuerunt tamen profecto ea omnia praedicari, quae Hermannus tantummodo de universa divina natura aut de tali, qualem Christiani colimus, deo accipienda esse opinatur: in quo quantum aberraverit ab Aeschyli mente ipsa illa duo cantica manifestum facient. Nam in Agam. v. 155 sqq. apertissime indicatur, ante Iovem illum, quem chorus tam piis precibus invocat, duos alios fuisse mundi dominos, Uranum primum, ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας, v. 162, ac deinde Saturnum, ὃς ἔπειτ' ἔφυ, v. 165, Iovem autem tertium extitisse, victorem decessoris, τριακτῆρα, et propterea ἐπινικίοις celebrandum, v. 167; ut iure mireris in re tam manifesta errorem cuiquam obiici potuisse illa formula, qua chorus in invocando utitur, Ζεὺς ὅστις πότ' ἐστιν, quae, etiamsi potuerit usurpari de illo Hermanni deo universe dicto, locum tamen habebat etiam in quovis uno de popularium deorum numero, et usurpabatur ab hominibus religiosis, qui nomina deorum ab hominibus tantum imposita esse reputarent, neque sciri posse, acceptane diis et naturae eorum convenientia essent, id quod etiam ipsi chori verba significant, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ, τοῦτό νιν προσεννέπω. In Supplicibus autem v. 519 sqq. eundem deum, qui ut ἄναξ ἀνάκτων, μακάρων μακάρτατος καὶ τελέων τελεώτατον κράτος invocatur, in eodem cantico chorus progenitorem suum et Ius ἐφάπτορα, v. 530, appellat, multisque verbis Ius aerumnas, propter huius ipsius Iovis amorem exantlatas, auxiliumque tandem ab eodem ei latum commemorat v. 566. Hinc apparet, unum ubivis Aeschylo Iovem esse, Saturni et Rheae filium, patris et Titanum victorem, Promethei adversarium, Ius amatorem, eundem denique, quem Prometheus in fabula cognomine maledictis insectatur exitiumque ei minatur ad exemplum eorum, qui ante ipsum regnaverint. Hic idem est, non alius, „de quo illis in versibus Aeschylus summa reverentia loquitur, aeque ut Christiani, perfectissimum et sanctissimum numen venerans." Quodsi cui tamen pugnare inter se videntur haec perfectissimi dei veneratio et ista rerum fabulosarum commemoratio, non intercedam equidem, quominus is Aeschylum repugnantia et parum convenientia componere et conciliare non recte conatum esse arguat: duos autem Aeschylo Ioves obtrudere nemo audebit, nisi qui eius in tractandis rebus divinis

rationem parum perspectam habeat. Deos ille omnes, quos populus publicis religionibus coleret, et esse deos credit et adorandos tanquam mundi rerumque humanarum praesides et moderatores, alium alio sapientia, virtute, potentia praestantiorem, honore tamen et reverentia dignos omnes. Atque hanc reverentiam et religionem non passim tantummodo inspersis dictis praeclaris, qualia etiam apud Euripidem multa sunt, hominum animis inculcat, sed est haec omnium eius tragoediarum summa, omnisque earum descriptio et compositio huc pertinet, non ut infinitam aliquam et absolutam naturam divinam, rerum omnium effectricem et moderatricem, sed ut hos ipsos deos, quorum nomina a maioribus tradita acceperat, quorum templa in urbibus con- 8
stituta erant, quos sacris et caerimoniis cives colebant, religiose venerandos esse doceret. Huic autem consilio attemperavit etiam fabularum, quas proponeret, delectum et tractationem. Nam profecto Aeschylus non magis quam quisquam illa aetate, qui paullo supra vulgum saperet, tam superstitiosus stulteque credulus fuit, ut quidquid de deorum rebus gestis vetustae fabulae narrarent, propterea quod antiquitus traditum erat et credebatur fortasse ab aniculis, sibi quoque credendum et pro vero habendum esse statueret; plurima haud dubie ficta, plane certum et indubitatum fortasse nihil esse iudicabat. Sed ut tragicus poeta alias ex his fabulis, quas nec deorum maiestate indignas et populo utiles aut esse aut tractatione sua effici posse existimaret, asciscebat, alias autem spernebat, easque aut silentio praetermittebat aut etiam apertis verbis reiiciebat; in quo delectu dissentire fortasse aliquis a summi viri iudicio possit, ipsam autem quam tenuit rationem agnoscere debemus talem esse, quae ad religionem omnia et pietatem unice referat, nihilque admittat variandorum et ornandorum carminum causa, quod ab illis seiunctum esse et deorum apud homines venerationi officere posse videatur. Itaque Iovem, ceterorum deorum longe praestantissimum, etiam ubi traditas de eo fabulas non spernit, non tamen propterea nihil diversum proponit ab isto fabuloso, quem sapientiores dudum spernere coeperant, utpote sola potentia et immortalitate, non vero sapientia et virtute quolibet mediocri homine praecellentem: non magis autem absolutissimum et perfectissimum numen, qualem summum et unum verum deum esse debere philosophi intellexerunt, sed quasi mixtum utroque et temperatum, quem, quum ab humanae naturae similitudine non nimis ab-

horreat, venerari tamen et adorare non solum propter potestatem, sed propter sapientiam, iustitiam, bonitatem deceat. Sic.

His in universum de Aeschyli Iove praemissis iam de Promethei fabula videndum est. In hac enim pravissimos Iovis mores plerisque visos esse nemo ignorat, neque Hermannus ipse olim aliter iudicavit. Nam crudelissimi tyranni exemplum in eius persona propositum esse dixit, idque apud Graecos offensionem habere potuisse negavit, ut in religionibus, quae totae ex huiusmodi fabulis essent compositae 7). Tantam igitur vir doctissimus apud Aeschylum eiusque aequales perversitatem religionis fuisse credidit, ut pravis deorum moribus non offenderentur, Iovemque crudelissimum tyrannum aequo animo ferrent. Nunc autem hactenus saltem mutavit iudicium, ut duos Aeschyli Ioves distingui velit, alterum fabulosum, qui salva religione etiam minus reverenter tractari potuerit, alterum perfectissimum et sanctissimum, summa semper cum reverentia memoratum: in Prometheo fabulosum istum proponi, ac ne hunc quidem tam pravum esse, quam plerisque visus sit, modo quis rem non ex hodiernorum theologorum aut ex philosophorum placitis, sed ex Aeschyli et eius aequalium opinionibus aestimare velit. Hoc igitur novum suum iudicium probaturus p. 5 ab
9 exponendo fabulae argumento initium facit. „Quum Titanes," inquit, „inter se deliberarent, utrum Saturnum an Iovem regnare oporteret, Prometheus effecit, ut ereptum Saturno regnum traderetur Iovi: quo ille potitus, Titanibus in Tartarum detrusis, munia singulis diis sua assignavit." Poterat dicere, Prometheum illud a se effectum esse gloriari: nam facilior fieret Iovis defensio, si ille fortasse meritum suum supra verum extulisset; sed mittamus hoc, audiamusque reliqua. „Iovi, quum deletis hominibus aliud novum genus creare vellet, Prometheus miseritus hominum obstitit, subductumque clam ignem cum mortalibus communicavit, quo compotitos artes docuit, quibus ab agresti feritate ad commodae et iucundae vitae cultum eveherentur. Quapropter iratus Iuppiter eum in Scythiae deserto rupi affigit." Ita exposito fabulae argumento, „quid", quaerit, „est in his, quod aut morum pravitatem Iovis arguat, aut probitatem suspectam reddat Promethei? Ingratus, inquit, Iuppiter est erga Prometheum, per quem est regnum adeptus. Prometheo ita videri non est mirum. Num vero, si regnat per Prometheum Iuppiter, propterea ferat adversantem

7) Dissert. de Aesch. Prom. solut. in Opusec. tom IV. p. 256.

pugnanti, nec puniat propter ignem clam surreptum datumque hominibus? Dominator mundi est Iuppiter, pro arbitrio suo cuncta regens, *παρ' ἑαυτῷ τὸ δίκαιον ἔχων*, asper novitate imperii, *ἅπας δὲ τραχὺς ὅστις ἂν νέον κρατῇ*, eoque inexorabilis, *ἀκίχητα γὰρ ἤθεα καὶ κέαρ ἀπαράμυθον ἔχει*: ceterum nec fato maior nec futurorum omnium gnarus. Similia legimus in Eumenidibus v. 620.

τὰ δ' ἄλλ' ἄνω τε καὶ κάτω
στρέφων τίθησιν οὐδέν, ἀσμένῳ μένει [8]).

Eiusmodi ingenium durum quidem est et violentum, sed nihil habet ignaviae, nihil quod indignum aut indecorum sit regi deorum. Severus est; severitas autem, etsi non amatur, tamen per se ne odii quidem caussas habet. Cui traditum est rerum omnium arbitrium, iure suo postulat ut sibi obediatur; iure suo etiam non obedientem punit: quod si Prometheo crudelissimas imponere poenas videbitur, non obliviscendum est immortales esse et qui punit et qui punitur, ut poenis quoque non potuerit Prometheus qualibus inter mortales affici." Sunt sane haec omnia verissima, sed sunt etiam adeo plana et perspicua, ut nihil eorum non sit a me quoque animadversum et expositum. Nam quod ingratus Iupiter Prometheo videatur, non mirum esse, neque id permovere nos posse ut idem iudicemus, monui libri mei p. 30, et in ipsa Aeschyli tragoedia ne eos quidem, qui Promethei supplicium aegre ferant, iniustitiam Iovi exprobrare ostendi p. 31. Durum illum dici et implacabilem adversus eos, qui imperio suo obnitantur; id vero necesse fuisse in novo imperio, quod debuerit contra quemvis rebellem fortiter stabiliri: pro arbitrio suo cuncta regere; sed iniustum illud arbitrium praeter Prometheum atque Io nemini videri: porro nec fato maiorem neque futurorum omnium gnarum, quemadmodum supra dixi p. 6, ita etiam in libro illo exposui. De sola crudelitate poenarum tacui, quippe quae, si non esset a iustitia seiuncta, vix videretur cul- 10
pari in deo contra deum posse; sed non aegre fero etiam huius rei excusationem ab Hermanno non praetermissam. Quid igitur differt inter me atque illum? Nihil profecto, nisi quod ille suum Iovem convenire Aeschyleae tragoediae, ego non convenire iudico. Huius igitur dissensionis causas, quoniam Hermannus aut non animadvertit aut dissimulavit, iam ego aperiam.

---

8) Ita refinxit Hermannus vulgatam lectionem, *οὐδὲν ἀσθμαίνων μένει*: parum probabiliter, meo quidem iudicio.

Regem nuper imperio potitum de amico, cuius auxilio regnum adeptus sit, propter factum aliquod, generoso quidem animi impetu sed contra regis imperium commissum poenas repetentem gravissimas, non modo in theatro sed ne in vita quidem magnopere reprehendendum iudicabimus, quod regni firmandi curam potiorem habuerit veteris amicitiae memoria. Verumtamen si factum illud amici saluberrimum patriae fuerit, sitque ille amantior populi, quam rex ipse, consulendumque populo etiam invito rege cum summo suo periculo certaque pernicie statuerit, nonne amabimus, non admirabimur eius animi magnitudinem, non laudabimus, quod regis iram mereri quam deesse populo maluerit, denique, si optare iubeamur, non hunc quam illum regem factum malemus? Atqui talis plane conditio est Iovis et Promethei, si Hermannum audiamus. Regnat quidem Iupiter, sed dignior regno Prometheus est. Nisi forte nihil referre dicamus, quali sit aut rex erga populum aut Iupiter erga homines animo. Nam hoc quidem manifestum est, illum in Prometheo Iovem, in quo Hermannus quidquam tragoedia indignum esse negat, talem esse, quem nemo non victum a Prometheo quam victorem esse maluerit. Odit enim genus humanum, deletum contra fati leges cupit, quumque delere nequeat, a Prometheo impeditus, sortem certe hominum quam miserrimam manere, neque emergere eos ex abiectissima conditione et ad perfectionem naturae suae pervenire, sed brutorum instar omnibus humanae vitae subsidiis carere vult, illumque, qui miseritus hominum ignem iis artesque attulerat vitaeque melioris viam monstraverat, crudelissimo supplicio afficit, immemor veteris beneficii, quo victoria ipsi regnumque ab hoc hominum fautore partum est. Hunc talem Iovem non immerito a quibusdam cum Satana comparatum esse fatebimur. Nam odium certe generis humani in utroque par est, quamvis dispari potentia modisque diversis grassentur. Hermannus autem hunc suum Iovem tragoediae, et Aeschyleae quidem, convenire iudicans quid aliud quam ipse sibi contradicit? quandoquidem professus erat, non debere tragoediam pugnare cum religione populari nec quae sancta et venerabilia essent privare illa sanctitate atque in contemptum aut odium adducere. Nisi forte odium nihil officere venerationi dicamus, religionemque veterum metum tantummodo fuisse odio mixtum. Nam duplicitatem Iovis ne obtendat, et licuisse dicat poetae in altero impium esse salva alterius sanctitate, hoc quidem effugium superiore disputatione ereptum est.

Sequitur ut de Prometheo videamus, quem quidem ego, nostri

sibi sensus christianamque disciplinam adhibens ideo vituperasse dicor p. 25, quod quas artes hominibus impertivisset, eae omnes non ad morum probitatem atque animi virtutem, sed ad vitae necessitates et 11
commoditates spectarent, ita ut homines ad solum utilitatis studium informaverit eoque non de bonitate vitae cogitantes pellexerit ad vitium; in quo sim p. 54 usque eo progressus, ut Prometheum vel diabolo aequipararem: quibus relatis exclamat indignabundus:

τλῆμον Προμηθεῦ, τοῦ δίκην πάσχεις τάδε;

Iure indignari virum optimum faterer, si dixissem ego ista omnia, et ita dixissem, ut ab illo relata sunt, neque addidissem etiam alia quaedam, quae ille aut non animadvertit, aut quacunque de causa referre noluit, quamvis magnopere ad rem pertinentia. Nam quod p. 50—52 de artibus dixi non ad probitatem ac virtutem, sed ad necessitates tantum commoditatesque vitae spectantibus, non sane vituperandi causa dixi, sed ut beneficia Promethei ex vero aestimanda neque maius quam par esset pretium iis statuendum esse docerem. Hanc ob causam non sufficere haec omnia ad veram humanitatem monui, sed requiri maius quiddam atque divinius, quod non impertiverit hominibus Prometheus neque potuerit impertire, quoniam huius dispensator unus sit is, qui *ἀριστοτέχνας πατὴρ, δαμιουργὸς δίκας τε καὶ εὐνομίας* est [9]), Iupiter et qui Iovis ministri ac socii sunt in vita hominum tuenda et regenda. Vituperavi autem p. 49 Prometheum propterea, quod opposuerit se Iovi in humani generis cura et tanquam educatione, cuius rectio et moderatio penes hunc unum esse deberet: vituperavi, quod ipse contra Iovis imperium suo modo hominibus consulere conatus sit, scilicet sapientiorem se Iove et meliorem et hominum amantiorem esse ratus, quodque perstiterit in hoc consilio, quamvis admonitus, summa cum pertinacia:

τὸ μὴ εἰδέναι γὰρ μηδὲν ὧν ἡμάρτανεν
ἔκκαυμα τόλμης ἱκανὸν ἔσχε καὶ θράσους.

Apparet autem, quo animo erga Iovem Prometheus fuit, eodem etiam homines ab eo institutos esse debuisse, itaque non amantes Iovem, non venerantes cum pietate, ut sapientem, iustum, bonum, patrem denique vitae suorum prospicientem bonaque omnia sapienter et iuste dispensantem, sed abhorrentes potius aut formidantes metu servili tanquam malevolum bonisque hominum invidentem, cuius asperitatem

---

9) Pind. fr. 29 p. 571 Boeckh.

et saevitiam anxie precibus et sacrificiis placare conarentur. Quodsi verum est, id quod est sane verissimum, ad omnem honestatem, iustitiam, temperantiam, omnem denique virtutem homines veteribus ac praecipue Aeschylo pervenire sine deorum auxilio non posse visos esse, neque existere unquam illas a pietate seiunctas, consequitur necessario, homines a Prometheo institutos similique erga deos animo impletos non potuisse pios deorumque amantes, ideoque ne virtutis quidem atque honestatis compotes esse. Atque hoc sensu in Prometheum convenire dixi nomen *διαβόλου*, p. 53, siquidem id nomen eum significat, qui alicuius animum ab altero abalienat. Id Hermanno in eam sententiam detorquere placuit, ac si plane Prometheum cum Satana comparassem, qui et ipse *διάβολος* a Christianis appellatur.
12 Ego abalienasse eum homines a diis dixi, eoque factum esse, ut a vera via illi aberrarent et in mala multa inciderent: Hermannus autem ita loquitur p. 6, ac si voluisse eum homines ad pravitatem pellicere dixerim. Quantum absim ab hac sententia, si minus omnis mea disputatio docebat, ex iis certe intelligi debuit, quae Themidem dicentem feci Prometh. solut. v. 608—618. 692—694, et quae huic Prometheus v. 741 respondet. Nam posteaquam exposuit Themis, omnes illas artes, quas Prometheus hominibus tradiderit, non obstitisse quominus hi pravi ac miseri evaderent, idque propterea evenisse, quod intempestive illas et praepropere tradidisset, poenitet Prometheum facti sui, et simulatque intelligere coepit, et sapientiam in Iove maiorem, nec minorem erga homines benevolentiam esse, odisse Iovem desinit reconciliarique cum eo cupit. Hinc manifestum est, quanta sit inter Prometheum et Satanam dissimilitudo, licet pariter uterque *διάβολος*, h. e. abalienator hominum a deo, dici potuerit. Alter enim non minore in homines quam in deum odio incensus est, alter, quum Iovem quidem ceterosque deos oderit, hominum tamen est amantissimus: alter sciens volensque homines ad pravitatem pellicit, quo eos miseros faciat, alter consultum hominibus vult, sed ignarus verae rationis ea iis beneficia tradit, quae videantur quidem non sint autem vere beneficia, sed pravitatis potius et malorum alimenta, scilicet si illa sola homines habeant, non adiunctis aliis bonis maioribus, de quibus non cogitaverat Prometheus neque impertire ipse ea hominibus potuerat. Hinc simul etiam illud intelligitur, quam vere Hermannus p. 6 me postulasse significet, ut morum virtutisque praecepta Prometheus traderet. Neque dixi unquam aliquid eiusmodi, nec potui profecto dicere, nisi

pugnare mecum ipse vellem. Negavi enim p. 46. 47. 51 Prometheum tribuere hominibus potuisse, quae a Iove tantum Iovisque amicis ad homines permanarent: neque postulavi igitur, ut tribueret ille, quae non poterat tribuere, sed hoc postulavi, ut ne ea quidem, quae poterat, hominibus impertiret contra Iovis imperium, neve opinaretur, quid conveniret iis tribui, et quando conveniret, se melius Iove perspicere. Sed operae pretium est ipsa Hermanni verba cognoscere. Nam postquam illud de morum virtutisque praeceptis, quasi meum errorem reprehendens, re vera autem nihil nisi suum prodens, proposuit, pergit deinde in hunc modum: „Id verso si fecisset Prometheus, (scil. ut morum praecepta traderet,) mirati essent spectatores supervacanea et quae nemo expectasset proferentem. Exemplis homines antiqui et monitis pro re ac tempore iactis ad virtutem instituebantur, non praecepta morum in doctrinae formam redacta ediscebant, aut, si quid huiusmodi, id poetarum carminibus expositum memoriae mandabant. Ita domi doctus scire unus quisque putabatur, quid fas et nefas, quid iustum et iniustum, quid aequum et iniquum, quid honestum et turpe, decorum et indecorum, bonum et malum esset, et recte quidem: est enim huius scientiae fons ratio, quae non aliunde accipitur, sed una cum homine nascitur, ut sine ea ne cogitari quidem homo possit.“ Viden quam diligenter summus vir provideat, ne quis persuaderi sibi patiatur Prometheum tanquam quendam ludi magistrum aut moralium professorem induci ab Aeschylo potuisse? Quis autem est, qui talia persuadere conetur? Me scilicet putabunt, qui librum meum non legerunt: qui autem legerunt, aut mirabuntur tam supervacaneam 13
Hermanni disputationem, aut etiam, si minus norint viri optimi animum, subesse nescio quid consilii suspicabuntur. Ceterum de morum disciplina apud veteres Graecos, et qua illi ratione homines ad omnem humanam civilemque virtutem efficacissime informari crediderint, quid ego sentiam non quidem ex iis, quae de Aeschyli Prometheo commentatus sum, ubi nulla erat huius rei explicandae occasio, sed ex libro antiquitatum Graecarum ante hos octo annos edito intelligere Hermannus si volet poterit, neque inveniet in eo quidquam, quod culpare tanquam ex vano haustum possit. Quod autem de ratione dicit, omnis moralis disciplinae fonte, non aliunde accepta, sed una cum homine nata, ut sine ea ne cogitari quidem homo possit, est sane verum neque veteribus ignotum: vereor tamen magnopere, ut quid illis hac de re visum sit, Hermannus recte perspectum habeat. An forte facilius

veteres ad virtutem quam ad ignis artiumque inventionem sola natura et ratione duce perveniri potuisse crediderunt, ut ad haec quidem opus fuerit divino quodam praeceptore, ad illam ipsa natura sufficeret. Hermanno quidem ita videri necesse est: alioquin ignis artiumque monstratorem Prometheum non magis ferret, quam virtutis ac morum. Nam ignem quid opus fuit a Prometheo afferri, quem possent homines vel fulmine incensis arboribus[10]) vel alio quolibet modo nancisci? artes autem quid attinebat ab illo monstrari, quarum nullam non paullatim „meditando extundere usus[11])“ et necessitas potuissent? Et tamen haec Aeschylus non ab hominibus inventa sed a Prometheo data esse voluit: scilicet mancam et debilem ratus humanam rationem auxilioque coelestium semper egentem. Eodem igitur modo inesse quidem in hominibus veteres intelligebant rationis facultatem eam, qua ad virtutem ac sapientiam eniti possent; sed hanc quoque per se solam mancam et debilem esse credebant, quae excitari alique deorum auxilio deberet. Itaque omnem virtutem, omnem sapientiam, omnem morum probitatem et honestatem, quamvis natura facti ad eam homines et praeformati essent, emersisse tamen initio et magis paullatim perfectam esse non sine diis iudicabant. Diis auctoribus in societates coire, civitates condere iurisque ac legum imperio parere homines didicisse[12]): deorum beneficio fieri, si quis animi bonis praeter ceteros excelleret, regere sapienter populum, exempla edere fortitudinis, temperantiae, iustitiae posset[13]): denique deos exorandos esse, non solum ut vitam et opes, sed ut *εὐαρμοστίαν* atque *εὐρυθμίαν* animi hominibus impertirent, tribuerentque *καλοῖς γενέσθαι τἀνδόθεν*[14]): quandoquidem, ut ait Plato, nulla virtus in homine nisi *θείᾳ μοίρᾳ* emer-
14 git, quam sententiam Iustinus Martyr[15]) non inepte comparat cum

10) Lucret. V, 1090 sqq.

11) Vergil. Georg. I, 133.

12) Cf. Soph. Oed. R. v. 863 sqq. Plat. Legg. 1 in. ibiq. Ast. p. 6. Demosth. or. ctr. Aristocr. § 70. Diodor. I, 94. Strab. X, p. 482. Aristid. Panath. p. 313. Clem. Alex. Strom. I, 26, 170. Platner. not. iur. et iust. ex Hom. et Hesiodi carm. p. 32 sqq. Wachsmuth. Antiquitt. I, 1 p. 87 et II, p. 113 ed. 2.

13) Pind. Isthm. III, 6. Ol. X, 10. IX, 30. V, 11. Simonid. ap. Plat. Protag. p. 339.

14) Plat. Phaedr. p. 279 B. cf. Clem. Alex. Strom. II, 5, 22. Pind. Ol. XIII, 115. Pyth. XI, 50.

15) Cohort. ad gent. c. 32, tom. 1. p. 92 ed. Ott.

christiana doctrina περὶ τῆς ἄνωθεν παρὰ θεοῦ κατιούσης ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας δωρεᾶς, ἣν πνεῦμα ἅγιον ὀναμάζουσιν οἱ ἱεροὶ προφῆται. Neque vero unus aut alter ita sentiebat e veteribus istis paganis, sed erat haec constans et infixa plerisque persuasio, cuius testes inde ab Homero et fabularum auctoribus usque ad Platonem plurimi produci possunt. Extitisse etiam non paucos qui aliter statuerent, quis aut nescit aut mirabitur[16]? Neque intercedo equidem, quominus horum sententia hodie alicui verior esse videatur: est enim huic noviciae doctrinae, qualem plerique nunc amplexantur, aliquanto convenientior. Sed illud tamen non ferendum esse arbitror, si quis hanc sapientiam etiam veteribus illis, Aeschylo eiusque similibus obtrudens deinde sibi, ad Livii exemplum, antiquas res tractanti animum fieri antiquum gloriatur. Mihi crede, non antiquus iste animus, sed plane totus novicius est.

Nunc Io contemplanda erit, de qua quae Hermannus mihi obiecit, haec quoque recte examinata nihil nisi falsam de Iove Aeschyleo persuasionem penitus animo eius insedisse demonstrant. Fatendum est sane, permultas de amoribus deorum fabulas ita aut fictas ab auctoribus aut diffictas a posterioribus esse, ut religiosae deorum venerationi non possent non magnopere officere: verumtamen qui nihil aliud iis omnibus quam amatoriam quandam libidinem et intemperantiam significari contendat, haud minus profecto peccet, quam qui in nulla id commissum esse credat. Probavi equidem, id quod alii quoque dudum intellexerunt, subesse huiusmodi fabulis, non quidem omnibus, sed tamen non paucis, eam sententiam, ut dii, quo genus humanum ad sui similitudinem extollerent, procreasse dicerentur ex mortalibus mulieribus filios, in quibus humana natura cum divina coniuncta esset, et qui ceteris aut exempla ederent ad imitandum, aut vitae eorum praeclaris factis et institutis prodessent. Id Hermannus neque auctore ullo testatum nec re comprobatum esse arguit, sed si quis homo alios virtute multum antecelleret, eum visum esse ab deo originem ducere, ut Tantalidas illos,

16) Novimus tamen huius contrariae sententiae ante sophistarum aetatem auctorem nullum: postea, labente vetere disciplina, latius serpsit. Huc pertinet, quod Cic. de N. D. III, 36 Academicum dicentem facit: „Virtutem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim iure laudamur et in virtute recte gloriamur, quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam?“

οἳ θεῶν ἀγχίσποροι
οἱ Ζηνὸς ἐγγὺς, οἷς ἐν Ἰδαίῳ πάγῳ
Διὸς πατρῴου βωμός ἐστ' ἐν αἰθέρι,
κοὔπω σφιν ἐξίτηλον αἷμα δαιμόνων.

Quid sit illud, quod re comprobatum esse negat, fateor me non satis intelligere. Nam quod totum fictum et commenticium est, qui potuit re comprobari? An forte hoc voluit, illos deorum filios non apparere ne in fabulosa quidem hisoria tales, quos merito quis dixerit divinam naturam humanae mixtam habere? Atqui hoc certe manifestum est, deorum filios ceteris mortalibus praestantiores creditos esse ideoque diis similiores. Qui si multa saepe faciunt, quae nobis quidem nequaquam divinae naturae convenire videantur, commune id habent cum parentibus. Non meliores deos aut deorum filios fingere fabularum auctores quam pro suo captu poterant: posteriores autem poetae fabulas ab ultima antiquitate traditas alii repetebant promiscue quales erant, aut exornabant etiam suo modo, nihil nisi voluptatem auditorum quaerentes, alii sanius iudicium ac delectum adhibebant, quaeque inepta et diis indigna viderentur, aut omittebant aut etiam apertis verbis reprobabant, ut *ἀοιδῶν δυστήνους λόγους*, cuius generis exempla apud Pindarum aliosque complura sunt[17]). In his etiam Aechylum esse iam supra monui, qui quum in Supplicibus Iovem ut perfectissimum deorumque omnium maxime divinum, simul autem in eodem cantico ut Ius amatorem celebret, necesse est etiam amorem illum non libidinosum, ut hominis intemperantis et nequam, sed dignum cogitaverit Iovis sui divinitate. Iam vero quam ob causam religiosi homines deos cum mulieribus concubuisse crediderint, duobus certe testimoniis disertis a me demonstratum est. Nam cum Alcmena Iovem congressum esse non libidinis explendae causa, sed ut filium procrearet semideum, et Diodorus testatur IV, 9, antiquiores auctores sequutus[18]), et Hesiodeus poeta in Scuto Herc. v. 29,

---

17) Pind. Ol. I, 52. IX, 38. VII, 21. cf. Seebeck, über den religiösen Standpunct Pindars, in Museo Rhen. ann. 1844, p. 594 sqq. — Ita Aeschylus Eum. v. 5 aperte obloquitur fabulae de Delphico oraculo per vim Themidi erepto, in Agam. tacite reiicit fabulam de Diana propter cervam interemptam immolari Agamemnonis filiam iubente, in Prometheo fabulam de sacrificio Meconensi. Cf. etiam quae Aristophanes Ran. v. 1053 sqq. Aeschylum dicentem facit.

18) Hoc enim ipse significat. Simile de amoribus Iovis iudicium ex antiquioribus haud dubie auctoribus servavit schol. Pindar. Nem. VIII, 6: *ὁ γὰρ Ζεὺς οὐ*

ὄφρα θεοῖσιν
ἀνδράσι τ' ἀλφηστῇσιν ἀρῆς ἀλκτῆρα φυτεύσαι.

„At“, inquit Hermannus p. 8, „numquid hic de genere humano ad deos evehendo, et non de gignendo deorum atque hominum propugnatore dictum est?“ Dictum est, opinor, de generando homine divino, qualis generari nisi a Iove non potuerit; et causam eius generandi hanc fuisse, ut hominibus mala depelleret. Movit igitur Iovem humanae salutis cura: nam quod simul etiam diis ἀρῆς ἀλκτῆρα generare voluisse dicitur, quod manifesto ad gigantomachiam pertinet, cuius Herculem socium fuisse fabulae ferunt, non spero a quoquam in eam sententiam detortum iri, quasi alioquin Iupiter Herculem non fuisset generaturus. Porro de evehendo ad deos genere humano fateor equidem nihil dictum esse, scilicet si quis haec ipsa verba a me commonstrari postulet. Sed quid est evehere homines ad deos? Hoc, nisi fallor: excitare, ut deorum quantum possint similes, gratique diis et 16
accepti fiant. Id autem per heroes, deorum filios, efficitur eo, quod hi exemplo suo ceteris virtutis viam monstrant, quamobrem etiam ipsi dii, a quibus ingeneratam heroes virtutem habent, facta eorum egregia montrasse hominibus dicuntur a poeta Homerico, hymn. in Sol. XXXI, 18:

ἡμιθέων ὧν τ' ἔργα θεοὶ θνητοῖσιν ἔδειξαν,

quod recte Ernestius interpretatur: proposuerunt hominibus tanquam παραδείγματα, exempla, ad quae se componerent. Hermannus autem quum fateatur p. 7, si quis homo alios virtute multum antecelleret, eum visum esse ab deo originem ducere, debebat etiam cur id ita visum esset quaerere. Nempe quia infixa haec erat veteribus persuasio, humanam naturam ipsam per se magnae cuiusdam et eximiae virtutis incapacem esse. Quamobrem quod Cicero ait, d. n. d. II, 65, neminem virum magnum sine aliquo afflatu divino unquam fuisse, hoc idem veteres illi sentientes pro afflatu stirpem atque generationem dixerunt. Nec latuit haec ratio viros doctissimos, quos in libro meo p. 143 laudavi: quodsi tamen Hermannum latuit, non certe ego in culpa sum.

μόνον δὲ ἐπιθυμίαν ἐμίγη τῇ Αἰγίνῃ, ἀλλ' ἵνα καὶ σπερμήνῃ τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῆς, Αἰακὸν, Πηλέα, Ἀχιλλέα, Νεοπτόλεμον. Οὗτοι οἱ ἔρωτες ἄριστοι, οἱ μὴ μόνον ὀρεγόμενοι τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ὥρας αὐτῆς, ἀλλ' ἀποτελεσμάτων ἀξιολόγων καὶ ἔργων ἐπιφανῶν τελεσιουργοί. Add. quae de Iovis cum Themide concubitu ex Pindaro refert Aristid. tom. II p. 142, laudatus a Prellero in Encyclop. real. tom. IV p. 613.

Quod autem in Epapho, Iovis et Ius filio, quidquam inesse negat, quod similiorem diis hominem, quam quemvis alium, prodat: respondebunt pro me Pindarus et Cicero, quorum alter, Nem. X, 5, multas in Aegypto civitates ab Epapho conditas esse testatur, alter, de re publ. I c. 7, nullam esse rem, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas, aut conservare iam conditas. Itaque si Epaphus rudes atque agrestes homines in Aegypto congregavit, civili societate coniunxit, legibus atque institutis a feritate revocavit, hoc, opinor, ne Hermannus quidem, quamvis magnifice de humana natura sentiat, cuiuslibet hominis fuisse contendet, sed eius, qui virtute et sapientia eximius esset: veterum vero, Aeschyli eiusque similium seu pietas seu superstitio perfici talia nisi divino instinctu non posse credebat, ideoque legum institutorumque civilium origines a diis, ut iam supra dixi, repetebat: unde apparet Epaphum re vera unum eorum fuisse, qui, illorum quidem iudicio, divini et deorum filii haberi deberent [19]).

Dicendum aliquid etiam de Alcmena est. Reprehendit enim me Hermannus, quod hanc volentem cum Iove concubuisse finxerim contra notissimam fabulam, quae deceptam esse narrat mariti Amphitruonis specie a Iove assumpta. Ego vero nihil de Alcmena dixi nisi hoc unum, fuisse eam postremam mortalium mulierum, quas Iupiter amaverit, Aeschylumque, quum et Ionem, quae prima fuerit, et Alcmenae filium Herculem in Prometheo induxerit, simul primum initium generandorum a Iove heroum ad generis humani salutem, et ultimum eius rei saluberrimumque hominibus fructum proposuisse. Hermannus autem, opponi a me Alcmenam Ioni ut ultimam primae videns, hanc
17 meam temporis comparationem suo arbitratu etiam ad animum utriusque traxit, ut, quemadmodum primae postrema, sic etiam nolenti volens opponeretur. Hermanni, inquam, est haec oppositio, non mea: mihi ut eam tribueret, haud dubie aliquo errore factum est facile condonando, nisi adiuncta esset etiam criminatio. Nam postquam me dicentem fecit, quod non dixi, captiosa me fallacia id dixisse autumat. Abstinuisset, vellem, hoc genere pugnandi, et, si me refutare cupiebat, inspexisset saltem accuratius, quid scriptum a me aut non scriptum

19) Celsus ap. Orig. ctr. Cels. 1, 67 p. 125 ed. Lomm.: *οἱ παλαιοὶ μῦθοι Περσεῖ καὶ Ἀμφίονι καὶ Αἰακῷ καὶ Μίνωι θείαν σπορὰν νείμαντες,* [*οἷς*] *οὐδ᾽ αὐτοῖς ἐπιστεύσαμεν, ὅμως ἐπέδειξαν αὐτῶν* [non *ἑαυτῶν*] *ἔργα μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἀληθῶς τε ὑπὲρ ἄνθρωπον, ἵνα μὴ ἀπίθανοι δοκῶσι.*

esset. Etiam illud, quod eodem loco de Ione dicit, non a Iove hanc punitam esse, qui eam amare non desierit, sed per Iunonis iram in mala sua incidisse, ita dictum est, quasi a me aut ignoratum aut dissimulatum sit. Atqui ego hoc ipsum exposui p. 59, sed addidi praeterea, quod res postulabat, passum tamen esse Iovem, ut a Iunone illa cruciaretur, et posteaquam satis castigata esset, ipsum Iunonis iram flexisse. De Alcmena autem, etiamsi dixissem, quod Hermannus me dixisse finxit, ne id quidem tali modo criminandum fuisse arbitror. Nam si Iovem illa pro marito suo habuit, certe volens amplexa est: quid autem factura fuisset, si verum scisset, neque narratur a veteribus, neque compertum esse Hermanno credo. Non improbabile tamen est, obtemperaturam fuisse Iovis voluntati, quandoquidem etiam postea, re comperta, neque ipsa indoluit neque maritus, sed laetati sunt Iovis favore, quemadmodum etiam aliae mulieres, velut Semele, illius amore et amplexu beatas se et honoratas censent. Ceterum etiam illud in ista fabula de fraude Iovis simulataque Amphitruonis persona, qui paullo attentius reputare velit, haudquaquam inepte aut impie fictum iudicabit: sed nolo ego hoc nunc exponere, utpote ad Aeschylum nihil pertinens, apud quem nulla fit illius rei mentio.

Restat ut de soluto Prometheo videamus, quem Hermannus, sua de Iove opinione deceptus, negat propterea solutum esse, quod destiterit a contumacia, peccasse se agnoverit, maiorem in Iove quam in se non solum potestatem sed etiam sapientiam, nec minorem humani generis caritatem esse intellexerit, ideoque dignum iudicaverit, cui cum ceteris diis omnique mundo et ipse pareret, sed propterea, quod Iupiter, fatali necessitate coactus, nisi cederet adversario, missaque superbia se feroci submitteret Promethei pertinaciae[20]), imminentem sibi cladem effugere non potuerit. Hic certaminis eventus quam dignus sit, non dico Iovis, sed cuiusvis etiam humani regis maiestate, quilibet sua sponte intelligit, neque eum Hermannus unquam Iove dignum iudicasset, nisi nimis hunc, ut fabulosum, ab Aeschylo contemptum et prorsus irreverenter tractatum esse crederet; in quo quantopere ab Aeschyli ratione aberraverit, satis a me demonstratum esse arbitror. Ostendi autem praeterea libri mei p. 26—28, ne Prometheo quidem satis dignum eiusmodi eventum iudicari posse: quam partem disputationis Hermannus intactam praetermisit, sive quod

20) Sunt haec ipsa Hermanni verba p. 11.

non haberet quae contra diceret, sive quod eam refutari non opus esse putaret. Ego autem ab iis, qui iudicare inter nos velent, nihil aliud
18 peto, nisi ut cognoscant saltem ipsi, quibus uterque nostrum rationibus nitatur. Sed ne quid ego quoque de adversarii argumentis reticuisse dicar, Hermannus p. 11, ut ostendat dubitari non posse, quin Prometheus etiam in tertia trilogiae tragoedia *perseveraverit in proposito, nec prius quam soluta essent vincula indicaverit, quae illa esset coniux, a cuius filio exutum iri oporteret potestate sua Iovem*, provocat ad v. 752, ubi quum quaesivisset Io, nullumne Iovi effugium fatalis sortis esset, respondet Prometheus,

οὐ δῆτα πλὴν ἔγωγ' ἂν ἐκ δεσμῶν λυθείς.

„neque isto solum versu" inquit, „sed saepe et gravius etiam has minas eloquitur, ut v. 167—177. 186—192. 503—517. 887—920. 969—971." Eloquitur sane; sed eloquitur aliis locis etiam alias. Nam v. 757 non ante se solutum iri affirmat, quam exciderit imperio Iupiter:

νῦν δ' οὐδέν ἐστι τέρμα μοι προκείμενον
μόχθων, πρὶν ἂν Ζεὺς ἐκπέσῃ τυραννίδος.

itemque v. 928 Iovis cladem atque exitium quasi utique eventurum praedicit:

πταίσας δὲ τῷδε πρὸς κακῷ μαθήσεται,
ὅσον τό τ' ἄρχειν καὶ τὸ δουλεύειν δίχα.

nec minus diserte v. 941:

δράτω, κρατείτω τόνδε τὸν βραχὺν χρόνον
ὅπως θέλει· δαρὸν γὰρ οὐκ ἄρξει θεοῖς.

et v. 958:

οὐκ ἐκ τῶνδε (περγάμων) ἐγὼ
δισσοὺς τυράννους ἐκπεσόντας ᾐσθόμην;
τρίτον δὲ τὸν νῦν κοιρανοῦντ' ἐπόψομαι
αἴσχιστα καὶ τάχιστα.

Haec qui audiverit, nonne coniici debere dicat, in postrema fabula Iovem imperio exutum, Prometheum autem a Iovis victore vinculis solutum esse? At, inquit, pugnat hoc cum aliis Promethei praedictionibus, et scimus praeterea non evenisse. Sane non evenit, et pugnat cum aliis: verum quae causa fuit Aeschylo, sapientissimo poetae, ut talia tamen Prometheum iactantem faceret et cum eventu rerum et ipsa inter se pugnantia, nisi ut ne nimis fidei istis praedictionibus ha-

beremus? Quod quum ita sit, apparet profecto, ex illis quae Hermannus attulit haudquaquam liquere, quemadmodum et qua ratione Aeschylus in tertia fabula Prometheum solutum fecerit. Et expositum hoc a me est, iisdem versibus citatis, libri mei p. 23, quam partem Hermannus rursus quasi non scriptam silentio praetermisit. Nonne videbitur autem huiusmodi silentio et dissimulatione causae suae apud aequos iudices plus nocuisse quam profuisse? — Porro maiestati Iovis Hermannus eo consultum opinatur, quod non gratuito liberaverit Prometheum, sed dato sibi piamenti loco Chirone, qui illius solutionem immortalitatis suae iactura redimeret. Usum esse hac fabula
Aeschylum ego quoque credo, ac proinde et ipse ea usus sum in eo quod 19
composui dramate v. 394 sqq., et qua ratione illud piamentum mihi interpretandum videretur exposui libri mei p. 147, quae hoc loco repetere nihil attinet [21]). Sed Hermannum si audiamus, Iupiter eo necessitatis adactus fuit, ut piamentum illud specie magis quam re fuisse dicendum sit, solvendusque utique Prometheus fuerit, sive obiret mortem Chiro, sive non obiret: namque, nisi solveret Prometheum, ipsi imminebat inevitabile exitium. Hoc, opinor, non maiestatis fuit, sed maximae vanitatis, si, qui reapse ad incitas redactus et plane victus erat, speciem tamen aliquam liberi arbitrii durae et ingratae necessitati praetextam cuperet. Neque magis honori Iovis consultum erit isto poenae simulacro, quod iniunctum Prometheo apud Aeschylum esse Athenaeus refert XV p. 674 D., ut coronam gestaret in vinculorum memoriam, cui addunt alii annulum cum lapide palae incluso in digito gestandum. Scilicet si poenam Iupiter remisit non tam sua voluntate, quam necessitate coactus, ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, quemadmodum Hermanno videtur, ista poenae admonitio nonne hoc effectura erat, ut meminisset simul Prometheus saevitiam adversarii sua constantia fractam, eumque, qui se dominum mundi gloriaretur, tamen, ne privaretur regno, ipsi sese submittere debuisse; cuius rei memoriam Iupiter, si non stultus erat, oblitteratam potius quam conservatam velle debebat.

21) Dissentit a me Hermannus p. 12 etiam de Apollodoro, cuius verba, II, 5, 11, 12: παρέσχε (Ἡρακλῆς) τῷ Διὶ Χείρωνα θνήσκειν ἀθάνατον ἀντ' αὐτοῦ (τοῦ Προμ.) θέλοντα, ego p. 48. not. sic interpretanda dixi, ac si, ex Apollodori quidem sententia, moriendum Prometheo fuerit, nisi Chiro eius vicem obiret. Ipse nihil aliud illis verbis significari vult, nisi mortem Chironis mercedem fuisse solutionis e vinculis. Atqui hoc si voluit Apoll., non ἀντ' αὐτοῦ sed ὑπὲρ αὐτοῦ dicere debuit.

Talia Aeschylum facere potuisse, sicut olim negavi, ita nunc qu[illegible]mpernego, negabuntque, credo, omnes, qui qualem ille Iovem, non [illegible] alibi, sed unum ubique et eundem cogitaverit, ex ipso intellexerunt. Et me quidem ut oppugnarem falsas opiniones, quarum multos magnosque patronos esse non ignorabam, nihil profecto aliud impulit, quam contracta per assiduam lectionem cum Aeschylo familiaritas, natusque hinc amor non poetae modo summi, sed viri sapientissimi, deorumque, quos coleret, maxima cum pietate reverentissimi. Quodsi in enarrando Aeschyleae fabulae argumento et consilio multa posuisse videor a vera religione, quam nos Christiani profitemur, non nimis abhorrentia, culpandus tamen propterea non sum, nisi si demonstratum fuerit, abhorrere haec ab Aeschyli mente: sin conspirant autem et consentanea sunt iis, quae de diis rebusque divinis illum sensisse reliquae eius fabulae docent, non sane ego vituperandus sum, sed Aeschylus ipse, qui talia senserit, quae eum sensisse multi quum non animadverterint ipsi, tum aegre ferant ab aliis animadversa. Ego autem ut non irascor hebetioribus, ita ne dissensionem quidem et reprehensionem eorum, qui nihil nisi sua sibique convenientia probant, magnopere curo. Multa vident pictores in umbris et in eminentia, quae nos non videmus: multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati[22]). Eodem igitur modo etiam in rebus ad religionem spectantibus fieri potest, ut qui minus hoc genus attendere soliti sint, plurima non videant, quae aliorum oculos attendere haec et observare consuetos facile feriant. Neque illud recuso, quominus vere de me iudicasse Rauchensteinius, vir praestantissimus, censeatur, quum me, quae essent apud Aeschylum cum religione coniuncta, quasi per microscopium spectata enarrasse diceret. Nempe microscopium non ea nobis ostendit, quae nulla sunt, sed quae, quum adsint, facile tamen oculos fugiant, quique spernit microscopii usum, saepenumero non modo non videt, quae sunt, sed videtur etiam sibi videre, quae nec sunt neque esse possunt: id quod in hac Aeschyli fabula permultis accidit. Quodsi in hac enarranda, sicut in ea, quam ipse de soluto Prometheo composui, nonnunquam verbis atque genere dicendi usus sum hodiernae magis et christianae disciplinae quam veterum ethnicorum propriis, vel excusandum hoc vel etiam probandum esse arbitror. Nam et ipse, qui scribebam, hac disciplina innutritus eram, et legi me atque

22) Verba haec Ciceronis sunt, Academ. II, 7, 20.

olligi ab iis cupiebam, qui eadem pariter imbuti essent: enarrandus autem mihi erat poeta, ethnicus quidem ille, sed in multis tamen magnisque rebus non nimis certe cum hac disciplina discordans, quamvis ea, quae sentiret, forma admodum dissimili multoque minus ad rem accommodata induens: quae formarum discrepantia quum apud plerosque recto rerum intellectui adeo offecisset, ut quae formis dissiderent, etiam reapse prorsus diversa esse crederent, non sane effecissem quod volebam, nisi rem ita, ut agnosci ab omnibus posset, hoc est exutam forma ethnico poetae propria, aliaque ad nostrorum hominum captum accommodatiore indutam proposuissem. Nam quod Hermannus me p. 10 quasi evocare Aeschyli manes et violento baptismate Christianos facere autumat: non moveor facetiis, sed argumenta requiro, quae a viro ingeniosissimo nulla aut certe non vera prolata sunt; quem quidem ob id ipsum, quod Christianum a me fieri Aeschylum suum queritur, vereor ne multi Christianorum illud, quod maxime sit christianae religionis proprium, quo eniti Aeschylo non magis quam cuiquam de veteribus contigerit, non satis cognitum habere dicant. Sed haec disputare non meum est: de meo autem Prometheo soluto, quemadmodum olim, quum eum ederem, ita etiam nunc profiteor, formam ei et colorem antiquitatis habitumque Aeschyleum deesse, et compluribus eum vitiis laborare, quae peritos non fugient, a me autem ut commemorentur nihil opus est. Ad duo tamen ab Hermanno mihi obiecta paucis respondere placet. Primum, quod negat tragoediam hanc nominari posse, quia metu et miseratione careat, iudicarunt contra alii, horum utriusque tantum inesse, quantum satis sit ad tragoediae nomen antiquo sensu tuendum. Nam et miseratione lectorem affici, quum Prometheum videat aerumnas suas et solum et cum Titanibus conquerentem, et metu, dum incertum sit, persuaderine sibi salubria consilia patiatur, an persistat in pertinacia exitiabili. Sed esto: verius iudicaverit Hermannus; mea nihil interest, qui nunquam adspiraverim ad poetae tragici laudem, et optaverim ipse, ut opus illud aliquis susciperet poetica facultate me magis pollens. Quod autem porro culpat,
omnes quas inducam personas spirare illam communis caritatis ple- 21
nam virtutem, quam christiana doctrina praecipiat, nescio cur communem caritatem dicat, quae dicenda fuit reverentia Iovis, non ut potentissimi solum, sed ut optimi, h. e. ut sapientis et iusti et paterno erga homines amore praediti, qualem Iovem et ab Aeschylo et a quovis cordato illius aetatis ethnico creditum esse, satis, ut arbitror, demon-

stratum est. Non improbat Hermannus Herculis cum Christo comparationem, quam Ioannes Diaconus instituit, a me p. 139 commemoratus; sed utitur hac occasione ut demonstret, quantum tamen intersit inter antiquam et christianam doctrinam. Id ego me non ignorare credo: sed multa tamen etiam conspirare video, videruntque ipsi apostoli et antiqui ethnicae superstitionis impugnatores Christiani, quorum plurimi talia ethnicos non ipsos excogitasse, sed a Moyse et prophetis accepisse crediderunt, quum contra ethnici de suorum scriptis multa ad Christianos fluxisse contenderent. Id autem, quod Hermannus tanquam proprium antiquitatis et a christiana doctrina maxime diversum memorat, illi quoque parti, qua ceteris animantibus similes sumus, ius suum esse concessum, hoc, quantum quidem ego sciam, ne a nostra quidem religione alienum est: verum non plus illi parti quam ius suum concedi debere, et summum in virtutibus locum obtinere pudorem, continentiam, temperantiam, etiam veteres illi intellexerunt. Quod autem addit tanquam consectarium ex illo alteri parti concesso iure, fluctuare antiquorum virtutem cupiditatibus et modo huc modo illuc impelli, ut, si vincat melior pars, tamen non pudeat alteri quoque aliquid indulsisse: hoc alterum, indulgere aliquid corpori et cupiditatibus, ne Christiani quidem veremur aut vetamur; fluctuare autem et modo huc modo illuc impelli, neque coercere cupiditates ratione posse, veteribus non magis quam nobis decorum visum est. Caritatem autem communem amoremque etiam inimicorum praecipit quidem nobis lex divina, quam illi nondum noverant: sed prae se ferre hunc amorem quis nostrum ausit? Re vera, quod veteribus Hermannus proprium tribuit, amare amicum, inimicum odisse, idem etiam nos facimus, agnoscimusque hac in parte, sicut in aliis multis, vitam nostram doctrina deteriorem esse. Sed quid, quaeso, haec omnia ad Aeschylum aut ad meam soluti Promethei tragoediam? Non enim ego tam ineptus fui, ut talia praecepta dari fingerem. De iustitia tantum, de pace, de concordia, de moderatione, de pietate Themis mea loquitur, quas virtutes qui a veteribus minoris quam a nobis aestimatas dicat, summam profecto iniuriam iis faciat. Hermannus autem quemadmodum illud in Ioanne Diacono probat, quod Herculem quodammodo cum Christo comparari posse dixit, ita etiam hoc recte factum agnoscere debebat, quod Prometheum idem cum Adamo composuit: *Οὐκ ἄτοπον*, inquit, *καὶ ἐπὶ τοῦ προπάτορος ἐκλαβέσθαι τὸ νόημα, ὡς ἠπάτησε μὲν τὸν δημιουργὸν ὁ πρωτόπλαστος*

τὴν ἐντολὴν παραβὰς, ἐξόριστος δὲ γέγονεν ἐκ τότε τῆς Ἐδέμ, καὶ — τὴν ἐπίπονον κληροῦται διαγωγὴν καὶ τὴν ἐς τὸ κλαυθμῶνος πέδον κατάκρισιν, — ἕως οὗ Ἡρακλῆς ἐλθὼν, ὁ ἐμὸς Ἰησοῦς, τῶν δεσμῶν ἠλευθέρωσεν. Comparatur igitur hominis ex Edem relegatio cum supplicio Promethei, peccatum autem huius cum illius delicto: nec fugit, opinor, Ioannem, id quod neminem fugere potest, quantum tamen differat inter hos duos, quippe quum alter sua 22
sponte deliquerit, sapientia sua et virtute nimium confisus, alter inductus sit a callido dei hominumque adversario: sed simul illud rectissime animadvertit, typicam esse Promethei personam exemplumque in eo proponi animi humani divino numini reluctantis,

ὅθ᾽ ἡ φρόνησις τοῦ θεοῦ μεῖζον σθένειν
ζητεῖ, τὸ γαῦρον δ᾽ ἐν φρεσὶν κεκτημένοι
δοκοῦμεν εἶναι δαιμόνων σοφώτεροι.

Itaque illius adversus Iovem certamine repraesentatur humana arrogantia et superbia divino imperio renitens, nec mirum, qui Promethei animi aliquam in se similitudinem habent, huic potius quam Iovi favere. Aeschylum autem longe aliter et de Iove et de humana natura sensisse omnis eius poesis clamat, ut manifestum sit, nihil eius animo fingi alienius potuisse, quam istam solvendi Promethei rationem, quae Hermanno placuit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. IV. Id. Iul. MDCCCXLVI.

UEBER DEN PROMETHEUS DES AESCHYLUS.

An Herrn Professor Caesar.

Verehrtester Herr Professor!

Durch Ihre umsichtige und eingehende Beurtheilung meiner Arbeit über den Aeschyleischen Prometheus haben Sie mich zu wiederholter Erwägung und Prüfung der von mir aufgestellten Ansichten veranlasst, und da der Gegenstand, um den es sich handelt, Ihnen gewiss nicht weniger als mir der allgemeinen Theilnahme werth zu sein scheint, so befürchte ich keine Fehlbitte zu thun, wenn ich Sie ersuche, den nachstehenden, zur Rechtfertigung und festeren Begründung meiner Ansichten bestimmten Bemerkungen einen Platz in eben der Zeitschrift zu gönnen, in welcher Sie Ihr Urtheil über mich gesprochen haben. Eine öffentliche Beantwortung dieses Urtheils scheint mir um so nöthiger, je mehr ich Grund habe anzunehmen, dass Viele ihm beistimmen, wie denn vor Kurzem auch der hochverehrte Meister unserer Studien, G. Hermann, dasselbe ganz zu dem seinigen gemacht, und zugleich durch weitere Ausführung einiger von Ihnen nicht besprochenen Punkte zu ergänzen unternommen hat. Ich lasse es dahin gestellt sein, ob Sie in dem, was H. vorträgt, wirklich eine Ergänzung in Ihrem Sinne finden mögen; was ich meinerseits dagegen einzuwenden habe, ist soeben in einer dem Lectionsverzeichnisse der hiesigen Universität für das künftige Wintersemester vorangeschickten Abhandlung, Vindiciae Iovis Aeschylei, von mir dargelegt worden, zu deren Vervollständigung nun der gegenwärtige Aufsatz dienen mag, insofern er diejenigen Punkte erörtert, die H. als von Ihnen hinlänglich erwiesen angenommen hat.

Als ein Hauptargument gegen meine Auffassung der Prometheustrilogie machen Sie S. 329 d. Rec. zunächst den auffallenden Widerspruch geltend, in welchem die von mir angenommene Lösung des Kampfes mit dem Eindruck stehe, den das erhaltene Stück auf Jeden machen muss, der sich ihm „ohne eine durch andere Rücksichten bedingte Stimmung" hingiebt, und den es mithin nach der Intention des Dichters auch zu machen bestimmt war. „Wie?" sagen Sie, „des frömmsten Dichters Intention war es, das Wesen, welches er als das höchste, gerechteste, von allem Makel freie erkannte, als das ungerechteste und tyrannischste darzustellen, und zwar so, dass Niemand, der dem Sinn des Dichters folgte, es anders auffassen konnte? Trieb er da nicht ein gefährliches, seine Frömmigkeit sehr in Frage stellendes Spiel mit dem Volksglauben? trifft ihn da nicht der Vorwurf, den Herrn der Herren, der Seligen Seligsten zu einem blossen Bühnenzweck benutzt, und den Glauben an die Gerechtigkeit des höchsten Wesens auf eine höchst bedenkliche Weise erschüttert zu haben? Konnte er es wagen, ein Stück von dieser Tendenz, dessen endliche Auflösung im ganz entgegengesetzten Sinne der Zuschauer doch nicht ahnen sollte, dem an der herkömmlichen Religion gläubig oder abergläubig haftenden Publikum vorzuführen?" Aber, frage ich dagegen, aus welcher Stelle meines Buches entnehmen Sie denn, dass, nach meiner Ansicht von der Intention des Dichters, der Zuschauer die endliche wahre Lösung gar nicht habe ahnen sollen? Sie berufen sich auf S. 10; aber dort ist ja blos von dem Eindruck die Rede, den der gefesselte Prometheus für sich allein betrachtet machen müsse, und folglich auch machen sollte? So lange man sich lediglich auf dem Gesichtspunkt hält, sage ich Seite 12, auf den unsere Tragödie uns stellt, so lange kann man schwerlich eine andere Ansicht fassen. Ist denn aber dadurch die Ahnung einer Lösung im entgegengesetzten Sinne ausgeschlossen? oder war es überhaupt nur möglich sie auszuschliessen, bei Zuschauern die mit „einer schon durch andere Rücksichten bedingten Stimmung," mit der Ueberzeugung nämlich herantraten, dass der Gott in der That ein ganz anderer sei, als er hier zu sein scheine, dass er nicht bloss ihnen, sondern auch dem Dichter ein anderer sei, und dass sie jetzt nur erst einen Theil der ganzen Dichtung sähen, den Schluss aber, und mit ihm die befriedigende Lösung noch zu erwarten hätten. Ich könnte hinzufügen, dass sie auch schon durch das erste Stück der Trilogie auf die endliche Lösung vorbereitet

sein mochten: doch ich verzichte darauf, weil wir von diesem Nichts wissen, und weil mir auch das Angeführte schon vollkommen genügend scheint. Ein gefährliches Spiel mit dem Volksglauben aber würde Aeschylus nur dann getrieben, den Glauben an die Erhabenheit des Zeus würde er nur dann auf eine bedenkliche Weise verletzt haben, wenn er dem Eindrucke, den der gefesselte Prometheus machte, nicht wirklich eine Lösung im ganz entgegengesetzten Sinne hätte folgen lassen.

Ich wende mich nun zu Ihrer zweiten Einrede. Wie Sie nämlich soeben meine Ansicht als unverträglich mit der Frömmigkeit des Dichters dargestellt haben, so stellen Sie sie jetzt als unvereinbar mit den Forderungen der Kunst dar. „Allerdings," sagen Sie, „pflegte der Dichter die trilogische Compositionsart zu sichtbarer Darstellung der Conflicte zu benutzen, deren Lösung die höchste Aufgabe der dramatischen Kunst schien; aber es liegt in der Natur dieser Conflicte, dass es schwankend bleibt, auf welcher Seite das Recht liege, und die endliche Versöhnung eben in der Lösung dieses Zweifels, in der Ausgleichung der von beiden Seiten verfolgten einander gegenüberstehenden Rechte besteht. Hier dagegen wäre nach des Verfassers Ansicht in Wahrheit alles Recht nur auf der einen, alles Unrecht auf der andern Seite, der Dichter aber hätte, um dieses nachher hervortreten zu lassen, zuerst auf den Berechtigten den vollsten Schein des Unrechts geworfen, für den nicht Berechtigten die vollste Sympathie, die dem Rechte zu Theil wird, erweckt, und darin sollen wir seine „ungemeine Kraft und Kunst" erkennen. Wir zweifeln sehr, ob das wahre Kunst wäre." Lassen Sie mich Ihnen gestehn, dass ein solcher Einwand mir noch unerwarteter und befremdlicher war, als der obige. Das freilich war mir nicht unbekannt, was namentlich bei den Verhandlungen über die Antigone in den letzten Jahren vielfältig erörtert worden ist, dass die höchste tragische Wirkung aus der Darstellung solcher Conflicte hervorgehe, wo jede von beiden Parteien, in einseitiger Verfolgung dessen befangen, was ihr als Recht erscheint, eben in dieser Einseitigkeit das wahre Recht verkennt, und so gerade in demjenigen fehlt, worin sie am meisten recht zu thun glaubt; aber dass überall nur Conflicte dieser Art für die Darstellung der Tragödie geeignet, oder nur solche von den klassischen Tragikern dargestellt worden seien, — ich müsste besorgen, Sie zu beleidigen, wenn ich dies für Ihre Meinung ansähe. Ohne Zweifel meinten Sie wohl nur dies, dass, da einmal ein

solcher Conflict tragischer als jeder andere, und ein solcher auch namentlich für die trilogische Compositionsart vorzugsweise geeignet sei, man annehmen müsse, Aeschylus werde auch wohl den Conflict zwischen Zeus und Prometheus am liebsten in solcher Weise aufgefasst, und also Recht und Unrecht, Wahrheit und Irrthum zwischen beide Gegner möglichst getheilt haben. Mit andern Worten, ein Conflict zwischen dem höchsten Gott und dem Vertreter der Menschheit eignete sich Ihrer Meinung nach zu einer des Aeschylus würdigen trilogischen Darstellung nur dann, wenn auch dem höchsten Gotte sein Maass von Unrecht und Irrthum zugetheilt wurde, woraus denn folgen würde, dass Aeschylus entweder jenen Conflict gar nicht darstellen oder dass er ihn auf eine Weise darstellen musste, die sich mit seiner Verehrung des höchsten Gottes schwerlich vereinigen liess. Er konnte den Forderungen, die Ihre Poetik an ihn macht, nur genügen auf Kosten seiner Religiösität. Ihre Poetik, sage ich; denn dass die Poetik der Alten solche Forderungen wirklich gemacht habe, würde jedenfalls erst zu erweisen sein. Ich denke, den Alten schien auch ein Kampf, wo Irrthum und Schuld nur auf der einen Seite stehn, und eine Lösung, wo der Irrthum gebüsst und die verkannte Wahrheit anerkannt wird, ein würdiger und schicklicher Gegenstand tragischer Darstellung. Ein solcher Kampf nun und eine solche Lösung ist nach meiner Ansicht in der Prometheustrilogie vom Aeschylus dargestellt worden: und wenn der Dichter es verstand, den Zuschauer selbst für die Seite des Unrechts und des Irrthums aufs lebhafteste zu interessiren, ihn auf einen Standpunkt zu stellen, dass er trotz seiner mitgebrachten andern Ueberzeugung dennoch nicht umhin konnte, auch mit dieser Seite lebhaft zu sympathisiren, und dass er also um so gespannter der endlichen Lösung und Beruhigung entgegensehn musste, das sollte nicht wahre Kunst sein? Ich zweifle sehr, dass eine Theorie, die dies läugnen möchte, die wahre sei. Doch mag man darüber denken wie man wolle, wer die Kunst nicht anerkennt, der wird doch wenigstens die Kraft des Dichters anerkennen müssen, eine Kraft, die sich an Ihnen selbst wie an so vielen Andern aufs glänzendste bewährt hat. Denn was anders als eine Wirkung seiner mächtigen Kraft ist es, dass Sie an dem Standpunkte, auf welchen der gefesselte Prometheus Sie gestellt hat, so fest halten, dass Sie so ungerne ihn aufgeben, ihn, wenn nicht ganz, doch wenigstens theilweise behaupten wollen?

Unmittelbar an jenen Einwand von Seiten der Kunst knüpfen Sie

nun die folgende Bemerkung: „Auch fühlt Hr. S. bei dieser Ansicht selbst die Nothwendigkeit, in unserm Drama wenigstens Andeutungen des erst im folgenden Stück in sein rechtes Licht zu setzenden richtigen Verhältnisses zu finden; aber eben dadurch kommt er mit sich selbst in einen gewissen Widerspruch. Zwar hebt der Vf. S. 31 alle Züge hervor, welche die Ansicht, dass Zeus im Unrecht sei, als nicht bewiesen darstellen sollen, und behauptet, bei der entgegengesetzten Auffassung gehe man von einer Ansicht aus, die noch erst des Beweises bedürfe; aber er selbst hat ja gesagt, dass eben diese Vorstellung bei dem Hörer zu erwecken die Absicht des Dichters gewesen sei." Das habe ich allerdings gesagt, aber nicht, dass die Absicht des Dichters sich darauf beschränkt habe. Er erweckte jene Vorstellung vielmehr nur deswegen, um dem Falschen nachher das Wahre desto wirksamer gegenüberzustellen. Und wenn es nun in der That auch schon in unserer Tragödie an Andeutungen des Wahren nicht fehlt, so war doch für den Erklärer wohl auch die Nothwendigkeit vorhanden, diese nicht unbeachtet zu lassen, und ich würde gerechten Tadel verdienen, wenn ich sie übersehn hätte. Dabei soll ich nun aber in eine offenbare Inconsequenz verfallen sein, indem ich S. 33 sage, man thue dem Okeanos Unrecht, wenn man in ihm nur furchtsame Unterwürfigkeit und ein kraftloses Wohlmeinen finden wolle, dem es an Energie gebreche, das Würdige und Grosse zu thun, da ich doch vorher S. 11 gesagt habe, er erscheine nach dem ersten Eindrucke als ein gutmüthiger Schwächling, der die sittliche Grösse seines Freundes gar nicht zu begreifen im Stande sei. Meine Inconsequenz wird also wohl darin bestehn, dass ich, nachdem ich vorher den ersten Eindruck geschildert, nachher das Ergebniss einer von der Gewalt dieses Eindruckes nicht mehr befangenen, besonneneren Betrachtung ausspreche, und dadurch jenen als Täuschung bezeichne. Mit welchem Rechte aber Sie darin eine Inconsequenz finden, gestehe ich nicht einzusehn.

Hierauf beginnen Sie, meiner Ansicht die Ihrige entgegenzustellen. Sie erkennen an, dass der Eindruck, den die Tragödie, für sich betrachtet, mache, dem Prometheus günstig sei; jedoch nicht in dem Maasse, dass gegen den Prometheus gar kein Bedenken erhoben werden könnte, ganz in Uebereinstimmung mit meiner S. 30 gegebenen Auseinandersetzung: „aber," setzen Sie hinzu, „auf der andern Seite können wir eben so wenig zugeben, dass der Wahrheit nach alles Recht auf Seiten des Zeus sein könne; sonst dürfte, wie schon bemerkt,

das vorliegende Stück nicht überwiegend den entgegengesetzten Eindruck machen." Das haben Sie allerdings vorher bemerkt, aber Sie haben es nicht bewiesen: denn Ihre Behauptung, dass dies keine wahre Kunst gewesen sein würde, kann doch unmöglich als ein Beweis gelten sollen. Aus dieser unbewiesenen und unerweislichen Behauptung nun, und aus Ihrer Ansicht über die allein zulässigen tragischen Conflicte folgern Sie denn weiter, dass auch in diesem Kampfe des Prometheus auf beiden Seiten eine einseitige Verfolgung des Rechtes bis zum Uebermaass, eine ὕβρις, stattfinden müsse, welche, wenn sie nicht ausgeglichen werde, beide Theile nicht zum Ziele führe; die Ausgleichung aber müsse in dem Zurückführen beider Theile auf das rechte Maass bestehn, und das Verhältniss werde wohl ein ähnliches sein, wie wir es in einer andern, ihren Stoff aus derselben mythischen Sphäre entlehnenden Composition unsers Dichters, in der Orestia erkennen. Im Prometheus nämlich sei dem Zeus eine ähnliche Stellung gegeben, wie den Eumeniden in dem Schlussstücke der Orestia: Zeus sei hier nicht der höchste Gott des Volksbewusstseins, nicht der sonst vom Aeschylus so erhaben geschilderte; sondern, wie in den Eumeniden, so führe uns auch im Prometheus der Dichter die Zeit der noch unentwickelten Weltordnung vor; wie jene finstern Urmächte ihr Wesen einer Veränderung und Läuterung unterwerfen müssen, um in der bestehenden sittlichen Weltordnung eine Stelle zu finden, die jeden Streit im Reiche der Götter aufhebe, so sei auch dieser Zeus in seiner schroffen Opposition gegen das höhere Göttergeschlecht ein selbst der Entwickelung fähiges, der Läuterung bedürftiges Wesen, und der Dichter begehe keine Sünde, wenn er diesen in einem gehässigen Lichte erscheinen lasse. Den Process, den er mit den Eumeniden vornahm, habe er wohl auch bei dem höchsten Gotte, der nicht minder als ein gewordener gedacht wurde, sich erlauben dürfen. Dies ist, wie Sie selbst nicht unbemerkt lassen, auch Dissens Ansicht, gegen die ich meine Einwendungen S. 29 meines Buches vorgetragen habe. Die eine dieser Einwendungen ist: es sei kein triftiger Grund vorhanden, dem Aeschylus eine solche Vorstellung von einem noch unvollkommenen, der Entwickelung und Läuterung bedürftigen Zeus zuzuschreiben. Dissen gehe nämlich davon aus, dass im gefesselten Prometheus Zeus doch wirklich tyrannisch handle, womit er nichts anders meinen könne, als dass die Bestrafung des Prometheus, so unverhältnissmässig für das Vergehen, ein Uebermaass tyrannischer Gesinnung zu verrathen

scheine. Nun sehen wir aber aus den vorhandenen Ueberresten des gelösten Prometheus, dass Zeus nach den Jahrhunderten, die seit der Handlung des gefesselten verflossen sind, noch eben so hart ist als vorher. Denn nicht nur lässt er die Strafe des Prometheus fortdauern, sondern er hat sie sogar noch verschärft durch den Adler, der an seiner Leber nagt. Dies deutet, sage ich, auf keine Sinnesänderung, und ich halte mich [deswegen] überzeugt, dass Zeus dem Aeschylus in seinem Thun und Wollen unwandelbar und ewig sich selber gleich blieb, und dass mithin, wenn der Zeus des gefesselten Prometheus ein Tyrann war, auch der des gelösten es gewesen sei, und wenn dieser nicht, dann ebensowenig auch jener. Dem letzten Theile dieser Argumentation werfen Sie S. 334 eine petitio principii vor: ich habe darum jetzt eine Causalconjunction eingeschaltet, die ich früher gespart hatte, in der Meinung, dass der Zusammenhang auch ohne sie nicht verkannt werden könnte. Ist nun etwa meine Folgerung nicht richtig? Ist Zeus, wie er zu Anfang des gelösten Prometheus erscheint, weniger hart als im gefesselten? Und wenn er dies nicht ist, was haben wir denn für einen Grund zu der Annahme, dass Aeschylus im gelösten den höher entwickelten und edleren, im gefesselten aber den noch unvollkommenen der Entwickelung und Läuterung bedürftigen Zeus hat darstellen wollen? Der Grund, sagen Sie, müsse sich aus Ihrer bisherigen Darstellung ergeben: wahrscheinlich wohl aus Ihrer Behauptung über die Natur der tragischen Conflicte; denn Alles, was Sie ausserdem sagen, kann doch nur die von mir selbst S. 29 anerkannte Möglichkeit einer solchen Ansicht von Zeus erweisen, keineswegs aber, dass Aeschylus sie wirklich gehabt, oder, wenn er sie hatte, dass er sie in dieser Trilogie dargestellt habe. — Meiner andern Einwendung, dass ich mir nicht denken könne, wie Aeschylus die im Laufe der Zeit eingetretene Umwandelung des Zeus auf angemessene Weise in seiner Tragödie habe darstellen können, setzen Sie Folgendes entgegen: „Wie der Dichter die Sinnesänderung des Zeus eintreten liess, wissen wir freilich nicht, weil wir überhaupt sehr wenig von dem gelösten Prometheus wissen; das hindert aber die Vermuthung, dass eine solche eingetreten sei, ebensowenig, als der Verfasser durch die eiserne Consequenz und Starrheit des Prometheus in unserem Stücke sich gehindert gesehn hat, dessen Sinn im folgenden beugen zu lassen." Hiergegen erlaube

ich mir zuvörderst zu bemerken, dass meine Einwendung nicht war, *wir wüssten nicht*, sondern ich *könne mir nicht denken*, wie Aeschylus die Umwandlung des Zeus aus einem grausamen Tyrannen in einen sittlich erhabenen Herrscher schicklich habe darstellen, d. h. namentlich wie er sie habe motiviren können. Die Umwandlung des Prometheus aus einem trotzigen Gegner in einen Freund und Verehrer des Zeus lässt sich begreifen als Folge einer Belehrung über seinen früheren Irrthum, wie sie ihm in meinem Versuche stufenweise durch die Titanen, die Gäa, den Herakles, endlich durch die Themis zu Theil wird; und dann erscheint er mir in dieser Umwandelung, in dieser Bereitwilligkeit, dem jetzt erst richtig erkannten sich unterzuordnen, grösser und edler, als in seinem früheren Trotze: womit übrigens nichts von dem zurückgenommen sein soll, was ich selbst über die mir sehr wohl bekannten Mängel jenes Versuches gesagt habe. Ebenso wird in den Eumeniden die Umwandlung der Erinyen durch den weisen Zuspruch der Zeustochter Athene motivirt, indem diese ihnen das Vorgegangene in seinem wahren Lichte zeigt, und sie überzeugt, dass ihnen dadurch ihr altes wohlbegründetes Recht nicht genommen, dass sie auch fernerhin als mächtige und ehrwürdige Gottheiten bestehn und geachtet werden sollen.

Wenn Sie daher sagen, „auf ähnliche Art wie in den Eumeniden dürfen wir uns also auch wohl hier die Versöhnung der streng zürnenden Macht denken,“ so könnte es scheinen, als ob Sie auch über dem Zeus, wie über den Eumeniden eine höhere Weisheit annehmen, durch die er belehrt und somit umgestimmt würde. Das ist nun aber doch Ihre Meinung nicht; vielmehr „nachdem der Sturm sich gelegt, die Verhältnisse sich geordnet, die Berechtigung des Zeus zur Weltherrschaft von Göttern und Menschen, also auch vom Prometheus, anerkannt ist,“ soll der streng zürnende versöhnt sein. Aber, mein Verehrtester, Versöhnung des streng zürnenden, und Umwandelung aus einem grausamen Tyrannen, wie Zeus im gefesselten Prometheus erscheint, in einen sittlich erhabenen Herrscher, wie ihn der Menschenfreund Prometheus ehren und lieben konnte, oder, um mich Ihres eigenen früheren Ausdruckes zu bedienen, Entwickelung und Läuterung des noch unvollkommenen zu dem vollendeten obersten Gotte der gegenwärtigen Weltordnung, das sind doch zwei gar sehr verschiedene Dinge. Zürnen gegen einen Empörer, Strafe verhängen über den eigensinnig Trotzenden, durfte doch wohl auch der schon vollkommen

entwickelte Zeus; und dass Zeus auch damals schon, als er scheinbar tyrannisch den Prometheus strafte, nicht unversöhnlich war, hat ja Aeschylus selbst durch den Mund des Okeanos ausgesprochen. Sie meinen freilich S. 332, das sei eine schwach begründete Meinung des guten Alten; aber warum? Hat doch Okeanos, der nach Prometheus' eigener Aussage V. 331 Alles gemeinschaftlich mit ihm unternommen hatte, an sich selbst schon die Erfahrung von der Versöhnlichkeit des Zeus gemacht. Aber freilich, er hat sich nicht trotzig gegen ihn aufgelehnt, sondern der höheren Macht und Weisheit unterworfen: darum ist er ungestraft geblieben: und auch Prometheus' Strafe, weiss er, wird aufhören, sobald er sich selbst erkennt, sobald er aufhört zu trotzen und sich dem Zeus unterordnet. Das ist nun freilich dem Prometheus noch nicht möglich, dem widerstrebt sein Stolz, und die hohe Meinung, die er von sich selbst, die geringe, die er vom Zeus hat: aber liegt denn nun die Schuld nicht bloss an ihm? kam es nicht bloss darauf an, dass er sich selbst erkannte, wie Okeanos ihm V. 310 empfiehlt; und bedurfte es deshalb einer „wesentlichen Modification des Charakters des Zeus," wie Sie meinen? Das einzige vielmehr, dessen es bedurfte, war die Sinnesänderung des Prometheus, die dieser freilich jetzt noch nicht über sich gewinnen kann, die aber in dem folgenden Stücke doch nothwendig eingetreten sein muss: und es fragt sich also bloss, wie der Dichter dieselbe hier habe motiviren können. Nach meiner Ansicht nur so, dass er den Prometheus seines früheren Irrthums inne werden, ihn sowohl sich selbst und seine That, als auch den Zeus und dessen Wesen und Gesinnung, die er vorher verkannt hatte, im wahren Lichte erkennen liess, wobei denn Zeus derselbe blieb, der er von Anfang an gewesen war, und sein Verfahren gegen den Prometheus nicht als eine ὕβρις des noch unentwickelten Gottes, sondern als ein Akt der, wenn auch streng, doch nicht unverdient strafenden Gerechtigkeit erschien: nach Ihrer Ansicht dagegen so, dass Zeus wirklich ein anderer wurde, als er gewesen war, und Prometheus dem Vollkommneren die Ehre erwies, die er dem Unvollkommneren verweigert hatte. Für diese Ansicht, die, wie ich gezeigt zu haben glaube, durch Nichts bisher von Ihnen vorgebrachtes begründet ist, führen Sie nun S. 333 auch noch Folgendes an: „Wäre," sagen Sie, „der Zeus im Prometheus nicht dieser unentwickelte Gott, so konnte bei ihm selbst die Befürchtung nicht vorhanden sein, noch einmal entthront zu werden: er konnte nicht mit den gestürzten Göttern

in eine Kategorie gebracht werden;" und S. 335: „der ganze Conflict beruht darauf, dass Prometheus wirklich auf ein Wissen pochen kann, das den Zeus von ihm abhängig macht. — Ist Zeus, wie Hr. S. will, als ewig derselbe und unwandelbar in der ganzen Composition des Dichters aufgefasst, so kann er nicht von den Drohungen des Prometheus so geängstigt sein, wie er in den Worten des Hermes erscheint." Aber lassen Sie mich zunächst einmal fragen, woher Sie denn eigentlich wissen, dass Zeus wirklich seinen bevorstehenden Sturz befürchte, dass er wirklich nur aus solcher Furcht den Hermes absende, um den Prometheus zur Entdeckung des Geheimnisses zu vermögen, von dem die Fortdauer seiner Herrschaft abhänge? Weil Prometheus es sagt und glaubt? Dass dies nichts beweisen könne, ist wohl augenfällig; und überdies habe ich in meinem Buche S. 22, 23 die Voraussagungen des Prometheus näher beleuchtet, und gezeigt, wie wenig ein sicheres Wissen aus ihnen hervorgehe. Auch berufen Sie selbst sich nicht auf diese, sondern nur auf die Sendung des Hermes, durch welchen Zeus dem Prometheus befiehlt, ihm die Ehe kund zu thun, von der er prahle, und wer jenen vom Throne stürzen solle. Ist es nun etwa von selbst klar, dass Zeus solchen Befehl nur aus Furcht habe erlassen können? Mir scheint das keineswegs so ganz unzweifelhaft. Zeus konnte den Befehl auch deswegen erlassen, damit der Hass und Trotz des Prometheus sich in seiner vollen Grösse zeige, ganz ebenso wie er in der Theogonie bei dem Opfer zu Mekone nur deswegen sich unwissend stellt, damit Prometheus seinen beabsichtigten Trug vollführe, und so seine Gesinnung vollkommen offenbar werde. Und ich sehe nicht, durch welchen Grund Sie mich nöthigen könnten, dem Zeus des Aeschylus lieber jene Furcht, als dieses Motiv zuzuschreiben. Aber ich will Ihnen freiwillig einräumen, was Sie verlangen: Zeus soll wirklich die Möglichkeit einer Entthronung gefürchtet, wirklich kein Mittel gewusst haben, die Gefahr abzuwenden, wenn Prometheus es ihm nicht entdeckte: daraus würde denn doch nur folgen, dass Zeus weder allmächtig und vom Schicksal unabhängig, noch allwissend und seiner eigenen Moira vollkommen kundig sei. Dies habe ich selbst S. 38 auseinandergesetzt. Meinen denn Sie nun etwa, er sei nur zu Anfang noch nicht allmächtig und allwissend gewesen, aber es nachher bei weiterer Entwickelung geworden? Ich meines Theils meine, dass der Zeus der Volksreligion, der Zeus, wie Aeschylus ihn auffasste, auch in seiner höchsten Entwickelung immer nur relativ, nicht absolut der höchste

gewesen sei. Als ein gewordenes, nicht ursprünglich vorhandenes Wesen, als ein Erzeugniss von Ursachen, die vor ihm da waren, ist auch er von einer ausser ihm seienden Nothwendigkeit abhängig, derselben, die ihn selbst und Alles von Anbeginn hat entstehen lassen. In dem Gebiete zwar, welches ihm in der von jenen uranfänglichen Ursachen ausgegangenen Entwickelung der Welt zugefallen, ist er der oberste Herrscher: aber er hat in eben dem, woher er seinen Ursprung hat, auch seine nothwendige Beschränkung, und dies ist seine Moira: und so ist es denn auch wohl möglich, dass, obgleich er innerhalb seines Gebietes Alles weiss und vermag, doch die Moira, von der er selbst abhängt, ihm nicht vollständig klar und offenbar ist. Zu einer höhern Idee des Zeus hat sich Aeschylus schwerlich erhoben, und von solcher Idee konnte die Möglichkeit einer Entthronung durch einen Grösseren niemals ausgeschlossen werden, worüber ich ebenfalls S. 109 und 136, 137 ausführlich gesprochen habe. Ihrem Zeus nun aber soll diese Möglichkeit nur in seinem früheren unvollkommneren Zustande drohen, später nicht mehr, und Sie wollen also mit Ihrem entwickelten und vervollkommneten Zeus viel höher hinaus, rücken ihn dem Gott des Christenthums viel näher, als ich, den Sie beschuldigen, christliche Ansichten in den Aeschylus hineinzutragen.

Ein fernerer Punkt, den ich zu erledigen habe, betrifft die Aeusserungen der Nebenpersonen in unserer Tragödie, von denen keine, wie Sie S. 332 richtig bemerken, selbst diejenigen nicht, die entschieden auf der Seite des Zeus stehn, Gründe vorzubringen vermögen, welche den Prometheus im Unrecht erscheinen zu lassen geeignet wären, woraus denn folgen soll, dass auch nach der Intention des Dichters Prometheus nicht ohne Weiteres als strafbarer Empörer, Zeus als unfehlbarer Weltregent aufgefasst werden dürfe. Was Sie hinzufügen, der ganze Gang des Stückes bringe nichtsdestowenigen den Eindruck hervor, dass Prometheus bei dem sich immer steigernden und zuletzt nur noch auf seine Kunde von dem bevorstehenden Sturze des Zeus übermüthig trotzenden Starrsinn nicht beharren könne; sei er auch nicht eigentlich im Unrecht, so sehe man doch, dass hier der Punkt sei, wo er werde umkehren müssen: dies muss ich bekennen, nicht zu verstehen. Woraus sieht man denn, dass er nicht beharren könnte? Weil Zeus ihn in den Tartarus zu schleudern droht? Er lässt sich ja hinabschleudern. Weil er nicht vermögen wird, die Qualen des Tartarus, oder was ihm nach dem Wiederaufsteigen aus diesem bevorsteht,

länger zu ertragen, auch nicht so lange, bis der von ihm vorausgesehene Mächtigere kommen und den Tyrannen entthronen wird? — Ich wünschte, Sie hätten hier Ihre Meinung mit Ihren Gründen etwas deutlicher auseinandergesetzt, statt sich bloss auf den *Eindruck*, auf ein *Man sieht doch* zu berufen, was für denjenigen, der nun einmal nicht sieht und auf den der Gang des Stückes diesen Eindruck nicht hervorbringt, — und dass sich Viele und keinesweges geringe Leute in diesem Falle befunden haben, kann Ihnen ja nicht unbekannt sein, — unmöglich die Stelle von Gründen vertreten kann. — Hinsichtlich aber der Aeusserungen der Nebenpersonen, aus denen Sie einen Beweis zu Gunsten des Prometheus entnehmen zu können meinen, erlauben Sie mir mit meiner Antwort hierauf zugleich das zu verbinden, was ich gegen eine frühere Stelle Ihrer Recension zu sagen habe, wo Sie den von mir behaupteten höheren sittlichen Adel des Zeus und den Irrthum und die Schuld des Prometheus ebenfalls durch die Aeusserungen der Nebenpersonen zu widerlegen suchen. „Welche der in dem vorliegenden Stücke auftretenden Personen erkennt den höheren sittlichen Adel des Zeus an?“ fragen Sie mich S. 337. Ich frage dagegen: welche, ausser dem Prometheus, leugnet ihn? Dass Hephästos nur von der Härte und Strenge des neuen Regiments redet, Okeanos als Motiv seines Rathes an den Prometheus, sich zu unterwerfen, nur die Furcht vor noch härteren Strafen geltend macht, kann doch nicht als Beweis dienen sollen, dass auch in der That der Zeus in diesem Stücke von dem Dichter nur als der Mächtigere, nicht als der Bessere gedacht worden sei. Denn welchen Grund konnte Aeschylus haben, jenen Personen das richtige Verständniss und Urtheil in den Mund zu legen? Gebot ihm nicht vielmehr seine Kunst, in dieser Tragödie, die den Widerstand des Prometheus auf seinem höchsten Punkte darstellen und die Theilnahme des Zuschauers für den menschenfreundlichen Götterfeind in Anspruch nehmen sollte, Alles zu vermeiden, wodurch jener Widerstand sogleich als ein unberechtigter erscheinen und die Theilnahme für ihn beeinträchtigt werden musste? — „Wer schreibt,“ fragen Sie weiter, „dem Zeus die Absicht zu, nach Vertilgung des vorgefundenen Menschengeschlechtes ein anderes und besseres zu schaffen?“ Niemand allerdings von den im vorhandenen Stück auftretenden Personen; und dennoch drängt uns Alles zu dieser Annahme. Wer spricht überhaupt von der beabsichtigten Vertilgung und der Erschaffung eines neuen Geschlechtes? Nur Prometheus. Und welchen Grund

schreibt er dem Zeus zu? Gar keinen. Wir haben deswegen zwischen folgenden drei Möglichkeiten wählen. Entweder Zeus wollte das Menschengeschlecht vertilgen um ein besseres zu schaffen, oder er wollte es vertilgen, weil es aus der Zeit der ihm verhassten Titanenherrschaft stammte, oder endlich, er wollte es vertilgen aus einer unmotivirten Zerstörungslust: denn eine vierte Möglichkeit, er habe ein schlechteres Geschlecht erschaffen wollen, darf ich wohl mit Stillschweigen übergehn. Das erste nun von jenen dreien wollen Sie nicht zugestehn, weil es nicht ausdrücklich bezeugt ist. Aber ist denn das zweite oder dritte bezeugt? Wenn Sie also eins von diesen beiden annehmen, so können Sie es nur in Folge Ihrer anderweitig bestimmten Ansicht über den Charakter des Zeus thun. Wollen Sie nun etwa das dritte? dann haben Sie einen nicht bloss unentwickelten, der Vervollkommnung bedürftigen, sondern Sie haben einen bösartigen Zeus, der ganz offenbar an sittlichem Werthe weit unter seinem Gegner steht, und der nicht bloss der Vervollkommnung, sondern einer gänzlichen und radikalen Umwandlung bedürfen wird, um der Weltherrschaft werth zu sein. Oder wollen Sie lieber das zweite? Ich denke, Ihr Zeus erscheint nicht weniger bösartig, wenn er die Menschen bloss aus solchem Grunde, als wenn er sie aus gar keinem Grunde vertilgen will. Es dürfte also doch wohl die erste Annahme die einzig zulässige sein. — Ihre letzte Frage ist: „wo ist es auch nur angedeutet, dass Prometheus, der wiederholt als Wohlthäter der Menschen gepriesen wird, dies nicht auf die rechte Art gewesen sei?“ Allerdings nirgends: nirgends aber auch, dass er es auf die rechte Art gewesen sei. Die Stellen, wo von seinen Wohlthaten gegen das Menschengeschlecht geredet wird, — diejenigen abgerechnet, wo er selbst sich preist, die, wie Sie zugeben werden, hier nicht in Betracht kommen dürfen, — sind folgende. Erstens, in den Worten des Kratos V. 7 bis 9, wo der Feuerraub als eine *ἁμαρτία* bezeichnet wird: zweitens, in den Worten des Hephästos V. 30, wo ihm ein Ueberschreiten der Gebühr Schuld gegeben wird: drittens, in den Worten des Kratos V. 82, wo seine That als eine *ὕβρις* bezeichnet wird: viertens in den Worten der Okeaniden V. 251, wo die blinden Hoffnungen, die Prometheus den Menschen eingeflösst, ein *μέγ' ὠφέλημα* genannt werden: fünftens, in den Worten derselben V. 450 folg., wo seine That als eine eigenwillige, aus übergrosser Vorliebe für die Menschen hervorgegangen, bezeichnet wird: sechstens, in den Worten der Io V. 596, wo Prometheus als Wolthäter des ganzen

Menschengeschlechts anerkannt wird: siebentens endlich, in den Worten des Hermes V. 925, wo seine That, ähnlich wie von Kratos, als ein ἐξαμαρτεῖν εἰς θεοὺς bezeichnet wird. Die Aeusserungen des Kratos und Hermes werden Sie natürlich, als parteiisch und einseitig, nicht gelten lassen, und ich gebe sie Ihnen gerne Preis, wogegen Sie mir denn auch zugestehn werden, dass ich dem Urtheil der Io kein allzugrosses Gewicht einräume. Es bleiben also nur Hephästos und die Okeaniden übrig. Den ersten bezeichnen Sie selbst S. 332 als theilnehmend für den Prometheus, der der wiederholten Ermahnungen von Seiten der rohen Gewalt bedürfe, um das ihm aufgetragene Werk zu vollführen, dem er widerstrebend seine Hände leiht, und der nur die Härte und Strenge eines neuen Regiments als Grund für die harte Bestrafung, nur die bittere Nothwendigkeit, den Willen des Vaters zu vollführen, als Grund für seinen Antheil an dieser Bestrafung anzuführen vermöge. Nicht weniger gross ist die Theilnahme der Okeaniden, die sie theils durch Klagen über die Härte des Zeus, theils dadurch an den Tag legen, dass sie den Titanen, auch als der Abgrund ihn verschlingt, nicht verlassen wollen. Und dennoch billigen weder sie noch Hephästos die That des Prometheus; beide vielmehr tadeln sie als ein Ueberschreiten der Gebühr, ein eigenwilliges, übermässiges Streben für die Menschheit. Der eigentliche Sinn und Gehalt dieses Tadels bleibt freilich unklar: klar aber ist doch soviel, dass er die Auflehnung des Prometheus gegen den Willen des Zeus betrifft. Ob diese Auflehnung bloss als unklug gegen den Mächtigeren, oder ob sie auch als unsittlich gegen den Weiseren und Besseren getadelt werde, ist nicht deutlich. Wer nun aber, wie Sie, einen noch unvollkommnen und unentwickelten Zeus annimmt, der muss sich natürlich die untergeordneten Götter noch unvollkommner denken, und kann ihnen kein anderes Motiv als das der furchtsamen Klugheit zutrauen, die da räth, dem Mächtigeren zu gehorchen, wer er auch sei. Steht es aber so um die Nebenpersonen des Stückes, wie können Sie denn verlangen, dass die rechte Würdigung der That des Prometheus, wie ich sie mir denke, durch Andeutungen in den Reden dieser Nebenpersonen hätte begründet werden sollen, die ja zu solcher Würdigung durchaus unfähig sein mussten. Gewiss, diese Würdigung musste anderswoher genommen werden, und konnte nirgendswo anders hergenommen werden, als aus dem, was uns sonst über des Dichters religiöse Weltansicht, über sei-

nen Glauben von Zeus und dessen Verhältniss zur Menschheit bekannt ist.

Sie tadeln mich S. 338, dass ich mich für meine Auffassung der durch Prometheus dem Menschengeschlechte zu Theil gewordenen Güter auf den Platonischen Protagoras berufen habe. „Wer berechtigt uns," sagen Sie, „Plato und Aeschylus auf eine Linie zu stellen, und das religiöse Bewusstsein und die Mythenauffassung des einen nach dem rücksichtlich des Charakters der Zeit und der Individuen so wesentlich verschiedenen Standpunkte des andern zu messen?" Darauf könnte ich mehreres erwiedern, was mich jetzt zu weit führen würde: darum hier nur soviel. Ich denke, meine ganze Darstellung S. 50 ff. muss zeigen, dass jene Auffassung unabhängig von Plato sei. Versuchen Sie es nur einmal und streichen in meiner Einleitung S. 50, 2 die Worte „mit dem Platonischen Protagoras," S. 51, 14 die Worte „wie Protagoras es nennt," und S. 52 unten die ganze Stelle „Klarer noch tritt dies beim Platonischen Protagoras hervor" sammt dem folgenden Satze fort; ich bin überzeugt, Sie werden finden, dass mein Raisonnement auch ohne alle Berufung auf Plato's entsprechende Ansicht vollkommen bestehe, wie ich mich denn auch hinsichtlich der höheren, sittlichen Güter, die den Menschen auch nur von den Göttern kommen können, ja nicht auf Plato, sondern auf Aeschylus selbst und seine Zeitgenossen, Simonides und Pindar, berufen habe. Dass Prometheus, der götterfeindliche Titan, diese Güter den Menschen gegeben habe oder habe geben können, werden Sie nicht behaupten: auch das werden Sie wohl eingestehn, dass ein Leben nur mit den Mitteln zur Befriedigung der niedern Bedürfnisse, aber ohne jene sittlichen Güter, kein der Menschheit wahrhaft entsprechendes, und Prometheus, so gut er es auch mit den Menschen meinte, doch, wenn er sie den Göttern entfremdete, von denen, nicht nach mir oder nach Plato, sondern nach Aeschylus, Simonides, Pindar, jene Güter stammen, nicht unbedingt als Wohlthäter der Menschheit angesehen werden konnte. — Sie sagen ferner: „Nicht das bestreiten wir, das Aeschylus, wie die auf gleicher geistiger Höhe stehenden Zeitgenossen, die Gottheit in höchster ethischer Vollendung aufgefasst, dass er in ihr die Quelle der Tugend gesehn habe; aber dass es seine Absicht gewesen sei, in der Mittheilung jener auf die äussere Existenz gerichteten Güter das Verbrechen des Prometheus zu bezeichnen, weil er sie dadurch vom rechten Wege abgeleitet, und ihn zum Verführer der Menschen eben deswegen zu

stempeln, weil er sie klug und nicht gut gemacht, das ist es, was wir nicht zugeben können.“ Ich habe in der Vorrede den Wunsch ausgesprochen, dass man bei dem Widerspruche, den ich voraussah, sich nicht verdriessen lassen möge, meine Behauptungen und die Auseinandersetzung ihrer Gründe überall im Zusammenhange zu prüfen; und diesen gewiss billigen Wunsch wiederhole ich auch jetzt. Solche Prüfung wird zeigen, dass auch ich die Schuld des Prometheus gar nicht in die Mittheilung jener Güter an und für sich, sondern vielmehr darin gesetzt habe, dass er, um meine eigenen Worte S. 49 zu wiederholen, dem Zeus in demjenigen widerstrebt habe, worin dieser allein zu gebieten hatte, in der Führung und Erziehung des Menschengeschlechts, dass er (S. 47) die Rathschlüsse des Zeus in selbstgefälligem Dünkel auf seine bessere Einsicht gemeistert, als ungerecht und tyrannisch gescholten, und durch keckes Eingreifen zu stören und zu vereiteln unternommen habe. Sie wird ferner zeigen, dass ich die Richtung auf das Niedere ebenfalls nicht an sich, sondern nur deswegen getadelt habe, weil sie einseitig war und eben um dieser Einseitigkeit willen, die das Höhere ausschloss, die Menschen vom wahren Wege abführte, woraus denn auch klar ist, dass, wenn ich den Prometheus als Verführer der Menschen bezeichne, ich dabei nur die nothwendige Folge seines Eingreifens in die göttliche Führung des Menschengeschlechtes, nicht eine auf Verführung und Verderben gerichtete Absicht meine. Prometheus ward der Verführer der Menschen vielmehr aus Irrthum, weil er die nothwendigen Folgen seiner Handlung nicht vorhersah, und dieser Irrthum hat seine Quelle in selbstgefälliger Ueberschätzung seiner eigenen Weisheit und Einsicht, dass er besser als Zeus zu wissen meinte, was den Menschen, und wann es ihnen fromme und nöthig sei. Dies Alles scheint mir nun aber so einfach und nahe liegend, dass ich mich nur darüber wundern kann, wenn man dem Aeschylus die Fähigkeit absprechen will, es von seinem Standpunkte aus ebensogut zu erkennen. Sie indessen gestehn ihm S. 339 doch wenigstens eine Ahnung davon zu, und nehmen somit zurück, was Sie S. 329 ausgesprochen, dass Ihnen meine Ansicht Nichts als ein Phantasiebild, eine Illusion scheine. Es käme demnach bloss darauf an, uns über den grössern oder geringern Grad von Klarheit zu verständigen, mit welcher Aeschylus sich das, was nach Ihrem eigenen Eingeständniss in seiner eigenen Weltanschauung begründet war, zum Bewusstsein gebracht habe. Sie reden nun so, als ob ich ihm vollkommen entwickelte, christliche Ideen

von einer der Menschheit anhängenden Sündhaftigkeit, welche nur durch Hingabe an die göttliche Gnade zur Erlösung gelange, zugeschrieben habe. Was ich aber wirklich gesagt habe, ist nur dies, dass Aeschylus eine den Göttern befreundete Gesinnung der Menschen für die nothwendige Bedingung ihres Glückes angesehn, dass er geglaubt habe, wie alle andere Güter, so kämen auch die höchsten Gaben der Sittlichkeit und Tugend nur von den Göttern. Und ich sollte meinen, dies haben auch Sie wohl im Aeschylus gefunden, und Sie werden mir beistimmen, wenn ich sage, dass, wer es nicht gefunden, auch gar nicht verdiene, dass man über den Aeschylus mit ihm rede. In diesem Sinne aber, und nur in diesem, nicht in dem christlichen, den Sie meinen, ist Alles das gedacht, was ich über die That des Promethus, über seine Verführung der Menschen und über die Art der Versöhnung mit dem Zeus vorgebracht habe. Findet man darin etwas dem Christlichen Analoges, eine Vorahnung des Christenthums, gleichsam eine fides implicita, um mit Hieronymus zu reden, so habe ich Nichts dagegen: Alles wahrhaft Religiöse ist dem Christenthum verwandt.

Soll aber damit gemeint sein, dass es eben deswegen nicht antik, oder — da das Antike gerade in dieser Beziehung eine ebenso grosse Mannichfaltigkeit von Standpunkten zeigt, als die neueste Zeit, — dass es nicht Aeschyleisch sei, so hoffe ich dagegen gezeigt zu haben, dass wenigstens die Einwendungen, die Sie vorgetragen haben, meine Ansicht, sofern sie nur unentstellt und im Zusammenhange aufgefasst wird, nicht treffen oder widerlegen. Dass übrigens meine eigene Nachdichtung des gelösten Prometheus in Ton und Haltung vielmehr modern als Aeschyleisch sei, habe ich selbst ausdrücklich genug gesagt; aber von dieser Nachdichtung handelt es sich auch gar nicht, sondern lediglich von meiner Einleitung und der dort S. 63 ff. gegebenen Entwickelung. Dass aber Sie, mein Verehrtester, es vorgezogen haben, zu der Dissen'schen Ansicht über die Art, wie Aeschylus den Conflict zwischen Zeus und Prometheus gefasst und die Lösung gegeben habe, zurückzukehren, wundert mich um so mehr, weil Sie mir dadurch in Widerspruch mit eben den Forderungen zu gerathen scheinen, die Sie gegen mich haben geltend machen wollen. Sie verlangen nämlich, ich hätte mich bei der Reconstruction des gelösten Prometheus durchaus nur an die Andeutungen halten sollen, die sich im Gefesselten finden, und Sie tadeln es mehrmals, dass ich mich weiter umgesehen und von meiner anderweitigen Kenntniss, oder, wenn Sie

wollen, von meiner Vorstellung über den religiösen Standpunkt des Aeschylus ausgegangen bin. Wollen wir nun aber diesen Standpunkt ausser Acht lassen und die Reconstruction des gelösten Prom. lediglich von dem Gefesselten aus unternehmen, so müssen wir, wenn wir consequent sein wollen, nothwendig zu einem derartigen Ergebniss kommen, wie es Gravina, Schütz u. A. und am schroffsten Bellmann aufgestellt haben: Zeus muss ein undankbarer, hassenswürdiger Tyrann sein, wie Prometheus ihn schilt, da nirgends in unserm Stücke sich eine Aeusserung für das Gegentheil findet; er muss im Gelösten entweder gestürzt werden oder sich vor dem Prometheus demüthigen; denn dies wird ja ausdrücklich im Gefesselten vorausgesagt, und von Anerkennung eines Unrechts von Seiten des Prometheus, von einer Ausgleichung, bei der auch Er gegen Zeus gefehlt zu haben gestände, ist in dem erhaltenen Stücke gar nichts angedeutet. Sie müssen also dies von anderswoher erschliessen, sei es aus Ihrem Kunstgesetze über die Natur der tragischen Conflicte, sei es aus Ihren Ansichten über die Religion des Dichters. Damit haben Sie also sich ebendasselbe erlaubt, was Sie mir nicht erlauben wollen, und also selbst das Fundament Ihrer Critik verläugnet. Sie haben durch die That anerkannt, dass man sich nicht lediglich an den Gefesselten halten dürfe. Nur soweit soll man doch nicht gehn, als ich gegangen bin, so sehr Unrecht soll doch Prom., so ganz Recht Zeus nicht haben. Deshalb also greifen Sie zu der Vorstellung von einem in dem vorhandenen Stücke noch unvollkommen, nachher aber entwickelten und geläuterten Zeus, und schreiben diese unbedenklich dem Dichter als die Grundidee seiner Dichtung zu, ohne dazu, wie ich glaube gezeigt zu haben, durch irgend eine bei ihm selbst vorkommende Aeusserung berechtigt zu sein. Dass an und für sich betrachtet der Zeus des Volksglaubens, als ein gewordener, solche Vorstellung nicht ausschliesse, habe ich schon bemerkt, und ich könnte Ihnen selbst einige sprechende Belege dafür geben, dass Manche im Alterthum ihn sich in der That als einen solchen gedacht haben, der erst allmählich herangereift, und nach Ablegung jugendlicher Fehler und Mängel mit der Zeit zu dem erhabensten Wesen geworden sei; aber dem Aeschylus dürfen wir doch diese Vorstellung nicht so ohne Weiteres leihen, noch sie zur Erklärung seiner Dichtung gebrauchen, ausgenommen wenn es gar keine andere mögliche Erklärungsart gibt. Da es nun aber eine solche allerdings gibt, so bedarf es für ihre Auffassung positiver Beweise, die Sie nicht gege-

ben haben und nicht geben können. — Und worin soll denn eigentlich Ihrer Meinung nach das Unrecht, die ὕβρις des noch unentwickelten Zeus bestanden haben? Lag darin ein Unrecht, wenn er dem untergeordneten Titanen nicht gestattete, im dünkelhaften Vertrauen auf besseres Wissen und Wollen seinen Geboten zuwider das zu thun, was Er nicht gut hiess? Hatte Prometheus ein Recht des Widerstrebens gegen ihn? musste Zeus ihn gewähren lassen, seinen Trotz, seine Lästerungen ertragen, ohne ihn dafür zu strafen? Das werden Sie nun wohl nicht verlangen; aber Sie werden vielleicht das Unrecht des Zeus eben darin finden, dass, was Prometheus wollte, Er nicht wollte; in welchem Falle Sie denn nothwendig den Prometheus für den Weiseren und Besseren erklären müssen; oder, wenn dies nicht, vielleicht darin, dass Zeus nicht lieber durch Güte und Belehrung den Prometheus von seinem Vorhaben abzubringen gesucht habe. Dann würde Ihnen aber obliegen zu zeigen, dass Prometheus schon damals, als seine That mit ihren Folgen noch ungeschehen war, der Belehrung empfänglich, und bereit gewesen sein würde, seine vermeintliche Weisheit der höhern des Zeus unterzuordnen, was, wie Sie eingestehn werden, durchaus im Widerspruch mit seinem Character steht. Oder sollte etwa das Unrecht des Zeus nur in dem Uebermaass und der Härte der Strafe bestehn? So hätte denn auch im gelösten Prom. die Ausgleichung wohl darin bestehn müssen, dass er dem Prom. wegen dieses Uebermaasses eine Genugthuung gegeben, sich mit den Umständen, den noch ungeordneten Verhältnissen des neuen Regiments, seiner eigenen noch jugendlich unentwickelten Natur entschuldigt, etwa auch für die Zukunft grössere Mässigung und königlicheres Handeln verheissen hätte. Und ein solches Bild des höchsten Gottes, ein solches Stück aus seiner Jugendgeschichte, einen in jugendlicher ὕβρις das Maass überschreitenden, allmählich erst, einem schwachen Sterblichen gleich, zur Besonnenheit gelangenden Zeus, der, wenn er seinen Feind nicht versöhnte, nothwendig seinen Thron verlieren musste: dies seinen Zuhörern vorzuführen, das, meinen Sie, hätte sich mit der Religiösität des Aeschylus besser vertragen, dadurch würde er weniger „den Glauben an die Gerechtigkeit des höchsten Wesens auf eine höchst bedenkliche Weise erschüttert", weniger „ein gefährliches, seine Frömmigkeit sehr in Frage stellendes Spiel mit dem Volksglauben getrieben haben", als wenn er, wie ich es mir denke, zuerst zwar ein falsches, einseitiges, unwahres Bild hinstellte, unmittelbar darauf aber

die Wahrheit in desto hellerem und wirksamerem Lichte zeigte? — Ich sollte meinen, die Antwort könne nicht zweifelhaft sein. Und so glaube ich denn, dass Alles, was Sie gegen meine Auffassung des Prom. vorgebracht haben, sich mit gleichem oder grösserem Rechte gegen die Ihrige wenden, von gültigen Gründen aber, wie ich sie für die meinige aufgestellt, sich Nichts für die Ihrige vorbringen lasse. Möge nun die Sache nochmals Ihnen und allen unbefangenen und vorurtheilslosen Forschern zur allseitigen Erwägung empfohlen sein.

Greifswald. Schömann.

EMENDATIONES AGAMEMNONIS AESCHYLEAE.

3 Quum Aeschyleam Agememnonem hoc semestri auditoribus nostris praelegeremus, ne saepius ac diutius quam vellemus in emendandis locis corruptis, qui plurimi sunt in hac fabula, morari cogeremur, hanc rationem inire placuit, ut de huiusmodi locis iudicium nostrum inter praelegendum paucis tantum verbis significaremus, accuratiorem autem disputationem proximae scriptioni academicae reservaremus, quae hibernarum scholarum indici praemittenda esset. Sic enim et nostrae et auditorum commoditati melius consulere videbamur, quam si intermisso identidem interpretationis cursu ad criticas quaestiones deverteremus, animosque totos modo in praestantissimae tragoediae virtutibus defixos subito ad minutum hoc et spinosum genus disputandi avocaremus, ac pro summi poetae versibus librariorum errores codicumque sordes tractaremus. Quamvis enim multas corruptelas superiorum criticorum sollertia iam sustulerit, ad quorum disputationes remittere auditores liceat, restant tamen non pauciores, quae quum nondum a quoquam emendatae, partimque ne animadversae quidem sint, aut intactae et tanquam desperatae relinqui, aut aliter quam a superioribus factum est tentari debeant. Harum unam atque alteram sic ego mihi emendasse videor, ut de emendationis veritate dubitari a peritis certe non posse confidam; in aliis, si minus ipsam veritatem assequutus esse, propius tamen fortasse quam superiores ad eam accessisse iudicabor. Quoniam autem non doctis solum et peritis, sed tironibus quoque nunquam antehac in Aeschyli lectione versatis haec disputatio scribenda fuit, accuratius nonnunquam et copiosius etiam talium emendationum rationes exponendae esse videbantur, quae apud doctiores nulla demonstratione egerent. Tirones vero ante omnia

docendi sunt, quam multis quamque gravibus omnis generis corruptelis omnes fere Aeschyli tragoediae affectae sint, quamque multae saepenumero mutationes in paucorum verborum ambitu faciendae sint, ad speciem fortasse audaces, reapse autem certae et necessariae. Nam non solum levius illud et tralaticium genus vitiorum in Aeschyli codicibus corrigendum est, quod litterarum aut syllabarum similium permutatione aut prava vocabulorum coniunctione, aut verborum ac versuum vel omissione vel transpositione aliisque eiusmodi erroribus constat, a quibus ne attenti quidem librarii satis tuti esse solent, praesertim quum describunt quae ipsi non intelligunt, id quod in Aeschyli 4
fabulis saepenumero accidisse nemo mirabitur; sed alia multa sunt aliquanto graviora et ad emendandum difficiliora. Horum primum genus e scripturae compendiis ortum est. Apparet enim in eo codice, unde nostri omnes derivati sunt, saepenumero non integra vocabula omnibus litteris perscripta fuisse, sed partem quandam, modo extremam modo mediam, omissam et siglis tantum notatam [1]), quae ubi aut deessent aut negligerentur aut secus acciperentur, permultos pepererunt librariorum errores, eosque nonnunquam tales, ut omnis locorum sententia mutaretur et perverteretur. Peius etiam genus corruptelarum, et quod facilius fallere possit, ex interpretamentis natum est, quum quae aut obscurae alicuius aut inusitatae dictionis explicandae causa ab aliquo enarratore adscripta erant, post a librariis pro emendationibus haberentur expulsisque genuinis in orationem poetae inferrentur [2]). Accessit denique correctorum mala sedulitas, qui quum vi-

1) Tironum causa aliquot decurtatorum vocabulorum exempla apponam ex huius ipsius fabulae codicibus superstitibus enotata, unde cognoscent saltem quale sit hoc genus corruptèlarum. Sic igitur *λέξει* v. 38. pro *λέξειεν* est in cod. Flor. *παλίντροπ.* pr. *παλιντρόποις* v. 745. in Farn., *πρόπαρ.* pr. *προπάροιϑ'* v. 982. in Flor. *ταλάϊν* pr. *ταλαίνας* v. 1102. in Ven. et Flor. *νύμφ.* pr. *νύμφας* v. 1138. in iisdem. Imprimis saepe vocabulorum exitus propter compendia permutati sunt, ut v. 115. *βοσκομένην* in Farn. pro *βοσκομένους*, v. 435. *ἐχϑρῶν* pr. *ἐχϑρά* in eodem, v. 717. *πικροῦ* pr. *πικράς* in Flor. ne de iis dicam, ubi similitudo litterarum permutationis causa fuit.

2) Hinc est quod v. 110. omnes codices habent *δίκας πράκτορι* pro eo quod Hermannus verissime restituit *πράκτορι ποινᾶς*, item v. 98. *εἰπεῖν* pro *αἰνεῖν* (*αἰνεῖ*) Flor. et Farn. v. 103. *ϑυμοφϑόρον* pr. *ϑυμοβόρον* Med. v. 184. *Ἀργείων* pr. *Ἄργους* omnes, v. 202. *αὐδᾷ* pr. *ὀργᾷ* Guelph. et Farn., v. 267. *ἀγγέλου* pr. *ἀγγάρου* omnes, v. 403. *δόξαι* pr. *δοκαί* omnes, v. 405. *παραλλάξασα* pr. *παραλλαγᾷ* omnes, v. 527. *τυράννων* pr. *κοιράνων* Flor., v. 1087. *τύπτει* pr. *ϑενεῖ* omnes, v. 1123. *δήγματι* pr. *δάκει* omnes.

tiosa, aut quae ipsi vitiosa esse crederent, corrigere pro captu suo conarentur, nimis saepe ex mediocri et sanabili vulnere ulcus fecerunt longe malignius, tantoque ad curandum difficilius, quanto tectius est falsamque sanitatis speciem prae se fert. Atque hae omnes corruptelarum causae non raro in uno eodemque loco concurrerunt, ut non unum atque simplex vitium extiterit, sed multa inter se coniuncta aliaque ex aliis nata, quorum nisi caput et fontem detexeris, medicinam frustra tentes. — Haec igitur corruptelarum genera in Aeschyli codicibus omnia, et creberrime quidem, deprehendi periti non ignorant, imperiti docendi sunt. Et poterunt doceri e superiorum criticorum commentariis, eo maxime, quem e Godofredi Hermanni schedis ante biennium M. Hauptius edidit, in quo et codicum scripturas omnes accurate consignatas, et genera vitiorum plerumque indicata, multa etiam egregie emendata videbunt. Ac licet ne Hermannus quidem omnia aut animadverterit aut recte tractaverit, nihilo minus tamen longe omnes superasse dicendus est, qui nostra memoria partim in Britannia partim in Germania Aeschylo emendando operam dederunt.

5 Sed nobis nunc in Aeschyleis locis tractandis hunc ordinem sequi placet, ut a facilioribus, quorum simplex corruptela certaque emendatio est, ad difficiliora graviusque corrupta progrediamur.

Promptissima emendatio est vers. 1203. ed. Herm., ubi chorus, postquam Cassandram audivit de coena Thyestae liberisque ad vescendum patri propositis vera praedicantem, haec ait:

τὴν μὲν Θυέστου δαῖτα παιδείων κρεῶν
ξυνῆκα καὶ πέφρικα, καὶ φόβος μ' ἔχει
κλύοντ' ἀληθῶς οὐδὲν ἐξῃκασμένα.

Quid autem significare dicemus haec *οὐδὲν ἐξῃκασμένα*? Stanleius quidem, quum vertit non ex coniectura prolata, *οὐδὲν* pro *οὐ* dictum esse statuit, verbo *ἐξεικάζειν* autem eam significationem tribuit, qua simplex quidem *εἰκάζειν* dicitur, ut sit coniecturam capere ex notis quibusdam atque indiciis, nunquam autem illud compositum. Nam *ἐξεικάζειν* semper est i. q. *ἐξομοιοῦν*, assimilare, simile facere, *ἐξῃκασμένος* i. q. *ὅμοιος*, quemadmodum ab Aeschylo Sept. ctr. Theb. v. 426 fulmen Iovis dicitur *οὐδὲν ἐξῃκασμένον μεσημβρινοῖσι θάλπεσιν τοῖς ἡλίου*: haudquaquam simile meridianis Solis caloribus. — Schützius autem, qui locum sic convertit: metus me occupat, vera te dicere, haud conie-

cturas proferre audientem, de verbo ἐξεικάζειν in eodem quo Stanleius errore versatur, sed adverbium ἀληθῶς cum κλύοντα coniunctum sic accepisse videtur, quasi ἀληθῶς κλύειν idem sit atque ἀληθέα κλύειν. Hoc refutare non opus est. Diversam ab utroque, sed non meliorem viam Blomfieldius iniit: nam οὐδὲν ἐξῃκασμένα significare putat non modo levi similitudine expressa, ut subaudiri necesse sit sed prorsus assimilata atque congrua. Cuinam igitur? Nempe veritati rerum. Et fortasse hanc veritatis significationem invenire sibi visus est in adverbio ἀληθῶς, quasi ἀληθῶς ἐξῃκασμένα idem sit quod ἀληθέσιν ἐξῃκασμένα. Quid plura addam? Certum est Aeschylum scripsisse ἀληθῶς οὖσιν ἐξῃκασμένα, et οὐδὲν pro οὖσιν librariis deberi. Nam ἀληθῶς ὄντα sunt res vere gestae, vaticinia autem rebus vere gestis congrua easque, ut gestae erant, sic referentia, recte dicuntur ἀληθῶς οὖσιν ἐξῃκασμένα.

Non minus certa emendatio est v. 1211, ubi Cassandrae, vaticinia sua a choro non recte percepta videnti, haec verba in codicibus tribuuntur:

ἦ κάρτ᾽ ἄρ᾽ ἂν παρεσκόπεις χρησμῶν ἐμῶν.

Piget superiorum conamina referre, quorum nemo in constructione verbi παρασκοπεῖν cum genitivo casu offendisse videtur, licet nulla sit huius defendendae ratio. Unus Musgravius accusativum requiri intellexit, proposuitque ἦ κάρτ᾽ (voluit κάρθ᾽) ὅρον παρεσκ. Aeschylus autem scripsit

ἦ κάρτα νοῦν παρεσκόπεις χρησμῶν ἐμῶν,

unde postquam καρταναν factum est, correctores alterum ἂν in ἄρ᾽ mutarunt. Quodsi qui forte sint, qui νοῦν v. mentem vaticiniorum sibi probari postulent, hi Fischerum adeant, ad Aristoph. Plut. v. 55, ubi legitur: πυθοίμεθ᾽ ἂν τὸν χρησμὸν ἡμῖν (vulgo ἡμῶν) ὅ τι νοεῖ.

Versuum 1243 et 1244 ordinem in codicibus turbatum rectissime 6
Hermannus restituit:

ὀμώμοται γὰρ ὅρκος ἐκ θεῶν μέγας,
ἄξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός.

sed quae ab eodem interpretatio proposita est, Opusc. II. p. 81, vereor ut teneri possit: magnum enim ab diis dictum est iusiurandum, revocaturam eum esse necem prostrati patris. Immo

non hoc solum dii iurarunt, rediturum in patriam Oresten, sed perfecturum vindictam necis paternae: *πράξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός.* Nam *πράττειν* pro *πράττεσθαι* etiam alibi Aeschylus dixit, Eum. v. 614: *φράζειν Ὀρέστῃ τῷδε τὸν πατρὸς φόνον πράξαντα μητρὸς μηδαμοῦ τιμὰς νέμειν.* — In proximo versu

τί δῆτ' ἐγὼ κάτοικος ὧδ' ἀναστένω;

Hermannus *μέτοικος* scripsit, quemadmodum iam ante H. L. Ahrens coniecerat. Respici enim ait ad v. 1234, ubi Cassandra se ab Apolline e patria deductam esse queritur ad mortem Argis obeundam, confirmarique emendationem etiam proximis versibus, ubi opponantur *τῇ μετοίκῳ* illi, qui in patria interempti sint. Atqui vix credo eam, quae captiva in peregrinam terram deducta sit, recte *μέτοικον* dici potuisse, quum praesertim non habitatura ibi, sed statim moritura sit[3]): neque rationem video, cur facillimam Scaligeri emendationem *κάτοικτος* spernamus. Nam id quidem nemo dubitabit, quin prorsus personae suae convenienter Cassandra dicere possit: quid ego sic lamentabilis conqueror? An forte hoc ipsum huic emendationi offecit, quod nimis facilis ideoque parum sagax visa est? Certe sagacius Auratus *πρόοικος* coniecisse dicitur. Nempe sic est nonnunquam vir summus, ad instar venatoris illius Callimachei, *τὰ μὲν φεύγοντα διώκειν οἶδε, τὰ δ' ἐν μέσσῳ κείμενα παρπέταται.* Nam hoc non credo eum movisse, quod *κάτοικτος* alibi non legitur. Ne *ἔποικτος* quidem alibi legi arbitror, quam uno Aeschyli loco, Ag. v. 1582; neque tamen propterea a quoquam in dubium vocatum est.

Versuum 1282 sqq. in codicibus haec forma est:

7 *ἡλίῳ δ' ἐπεύχομαι*
πρὸς ὕστατον φῶς, τοῖς ἐμοῖς τιμαόροις
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμοῦ
δούλης θανούσης εὐμαροῦς χειρώματος.

quae quum manifesto corrupta aliterque ab aliis tentata sint, Hermannus

---

3) *Μετοίκους* Reisigius, enarr. Oed. Col. p. CXXV, recte monet a poetis generatim dici eos, qui sedibus suis mutatis alieno in loco habitent; sed hoc ipsum, ut habitent ibi, non negligendum est. Quamobrem non recte puto ab eodem Reisigio et ab Hermanno in Ag. v. 57 *τῶν δὲ μετοίκων* de pullis vulturum accipi e nido abreptis, licet praeiverit hanc explicationem scholiastes. Intelligendi sunt ipsi vultures in altissimis locis nidulantes et in summo aethere volitantes, ideoque caelestium deorum quodammodo inquilini.

ingeniosissimam quidem, sed audaciorem tamen quam opus erat coniecturam proposuit. Nam Agamemnonis quoque mentionem fieri debuisse censuit, ne Cassandra suam a regis causa seiungeret ac futuros illos ultores non Agamemnonis sed ipsius poenas ab interfectoribus repetituros esse diceret. Igitur versum aliquem de Agamemnone excidisse statuit, quumque apud Hesychium *ἀσκεύοις* ex Aeschyli Agamemnone citetur, quod vocabulum in superstitibus fabulae partibus nusquam legitur, id in hac ipsa Cassandrae oratione commodissime usurpari potuisse ratus, verbis aliquot transpositis integroque versu addito sic locum refinxit:

ἡλίῳ δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς βασιλέως τιμαόρους
ἴσας δίκας φανέντας ἀσκεύοις ὁμοῦ
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ἐμοῦ
δούλης θανούσης εὐμαροῦς χειρώματος.

Mihi autem vix videtur Aeschylus post possessivum *ἐμοῖς* statim otiosum illum et supervacaneum genitivum *ἐμοῦ* additurus fuisse: deinde, quum aliae multae magnaeque sint huius fabulae lacunae, Hesychianum illud *ἀσκεύοις* facile potuit in alia quapiam parte legi: denique Agamemnonis hoc loco mentionem necessariam fuisse non existimo. Nam de hoc quidem eiusque ultione Cassandra iam ante quantum satis fuit dixerat; nunc de semet ipsa loquens non vituperanda est, si ultores illos, licet ipsos quidem unius regis mors ad vindictam vocatura sit, tamen solum tanquam suae caedis vindices memorat. Immo videtur mihi hoc Aeschyleae arti magis consentaneum, quippe quem alias quoque semper de una quaque re separatim dicere videam, neque facile miscere, quae quamvis reapse coniuncta, efficacius tamen singulatim proponi intelligat. Itaque omni additamento abstinendum esse puto, locumque, paucis verbis leniter mutatis unoque versu transposito, sic scribendum:

ἡλίου δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς, τοὺς ἐμοὺς τιμαόρους,
δούλης θανούσης, εὐμαροῦς χειρώματος
ἐχθροῖς, φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμά.

Et *ὁμά* pro *ὁμοῦ* scribendum esse iam Stanleius vidit, quod vocabulum, licet alias apud epicos tantum lectum, alienum tamen a tragicorum sermone nemo dicet, praesertim Aeschyli, qui etiam alia quae-

dam epica ascivit, a ceteris tragicis, quantum quidem constet, non usurpata.

Hi loci, quorum facilis et, nisi me animus fallit, certa emendatio fuit, ex uno omnes episodio sunt, in quo Cassandrae persona inducitur;
8 quo episodio nihil quidquam excellentius, nihil ad animos auditorum vel horrore vel admiratione vel misericordia permovendos efficacius a quoquam ullius aut gentis aut aetatis poeta factum est. Et prospera quadam fortuna accidit, ut haec pars tragoediae, sicut longe ceteris praestantior est, ita etiam corruptelis paucioribus et levioribus tantum afficeretur. Restant tamen nonnullae in eius parte priore, de quibus, antequam ad reliquam fabulam accedam, dicendum esse videtur. — Primum igitur v. 1009—1011 Clytaemnestra Cassandram ut regias aedes secum introeat hortata sic loquitur:

ἀλλ' εἴπερ ἐστὶ μὴ χελιδόνος δίκην
ἀγνῶτα φωνὴν βάρβαρον κεκτημένη,
ἔσω φρενῶν λέγουσα πείθω νιν λόγῳ.

Hoc ἔσω φρενῶν plerique cum λέγουσα coniungentes interpretantur: ita loquens ut intelligat ac mente percipiat. Sed nullum extat loquutionis hoc sensu usurpatae exemplum: nam quae ab Hermanno afferuntur, Soph. Phil. v. 1325, γράφου φρενῶν ἔσω, et Eurip. Med. v. 316, ἔσω φρενῶν ὀρρωδιά μοι, longe diversam significationem habere apertum est. Klausenius cum Bothio ἔσω φρενῶν i. q. φρονίμως, prudenter, esse voluit, Schützius denique verba sic construxit, φωνὴν βάρβαρον ἔσω φρενῶν κεκτημένη: quorum utrumvis pariter insolens et improbabile est. Mihi Aeschylus scripsisse videtur εἰ σωφρονεῖ, idque mutatum esse vel librariorum errore vel correctorum inscitia, quibus duplex illa protasis, εἴπερ et mox εἰ, offensioni fuerit. Sunt autem huius generis exempla non admodum rara, quum priori conditioni subiungitur altera, quo indicetur, quod prius positum est, ad id quod in apodosi dicitur efficiendum ita demum valere, si accedat etiam altera conditio, quemadmodum hoc loco non satis est intelligere Cassandram quae Clytaemnestra dicat, nisi etiam recte sapiat, ut id, quod intellexerit illam dicere, etiam faciendum sibi statuat neque contumaciter respuat, κακῶν φρενῶν κλύουσα, ut paullo post Clytaemnestra ait v. 1023. Exempla autem duplicis protaseos ex utriusque linguae scriptoribus suppeditabunt Heindorf. ad Plat. Phaed. p. 51 sq. Ellendt. Lex. Soph. 1 p. 493. Madvig. ad Cic. de fin. p. 332.

V. 1085 vaticinantis de regis caede Cassandrae verba haec leguntur:

> ἆ ἆ ἰδοὺ, ἰδού· ἄπεχε τῆς βοὸς
> τὸν ταῦρον· ἐν πέπλοισιν
> μελαγκέρῳ λαβοῦσα μηχανήματι
> τύπτει.

Pro μελαγκέρῳ alii μελάγκερων scripserunt, idque nonnullis placuit, Agamemnonem cum tauro comparari credentibus nigris cornibus praedito. Mihi hoc perineptum videtur: nec minus ineptum, quod in altera lectione epitheton illud ad μηχανήματι appositum ideo putant, quo indicetur ictibus ferri Agamemnonem quasi nigris cornibus peti. Repudiatur ista interpretatio vel hoc uno argumento, quod μηχάνημα non de ictibus ferri dici potuit, sed tantum de artificio, quo virum Clytaemnestra irretiverat, h. e. de ἀπείρῳ illo ἀμφιβλήστρῳ, ut alibi vocatur. Huic autem epitheton a cornibus ductum nullo modo convenire apparet, sed debetur illud librariis, quibus, quum antea vaccam et taurum nominari viderent, nunc quoque horum cornua obversabantur. Aeschylum autem scripsisse credo μελαγκότῳ μηχανήματι. Nam ut atrocem iram μέλανα κότον dici potuisse nemo ambiget, sic illud atrocis irae artificium recte μελάγκοτον μηχάνημα dici potuisse manifestum est: neque dubitari de hoc adiectivo propterea debebit, quod aliud eius exemplum fortasse non extat. Pro τύπτει autem Hermannus θένει scriptum fuisse suspicatur propter strophicum versum 1076, qui ab iambo, φόνου, incipit; sed debuit potius θενεῖ, quoniam praesens θένω nullum est. Nam quod statim subiungitur πίτνει, praesens post futurum in prophetica oratione neminem offendet; τύπτει autem ex interpretatione illatum est, cuius generis sat multa sunt in Aeschyli codicibus exempla, unumque et alterum mox a nobis tractabuntur.

In proximis chori versibus 1092 sqq.

> κακῶν γὰρ διαὶ
> πολυεπεῖς τέχναι θεσπιῳδοὶ
> φόβον φέρουσιν μαθεῖν,

parum credibile est φόβον μαθεῖν dici potuisse pro eo quod est metus sensum percipere. Credibilius est Aeschylum scripsisse φόβον φέρουσιν μάταν: timorem afferunt, quo nihil tamen proficitur, quemadmodum τὸ μάταν ἄχθος supra v. 154 de sollicitudine

dicitur, qua quis incassum nulloque cum fructu angitur. Et talia futurorum malorum praesagia etiam v. 246 chorus recusavit.

V. 1096. Cassandra canit sortem suam conquerens:

ἰὼ ἰὼ ταλαίνας κακόποτμοι τύχαι.
τὸ γὰρ ἐμὸν θροῶ πάθος ἐπεγχέασα.

quorum versuum alter, quum antistrophico v. 1106 una syllaba longior sit, ab Hermanno mutatus est, prima persona *θροῶ* in secundam *θροεῖς*, participio autem ex feminino *ἐπεγχέασα* in masculinum *ἐπεγχέας* mutato. Id probari nullo modo potest. Nam chorus nihil nisi de vaticiniis Cassandrae dixerat infaustis sibique auditu ingratis, quod profecto non erat sortem illius conqueri. Immo recte se habet *θροῶ*: incipit enim ipsa nunc iam sua mala lamentari. Sed *ἐπεγχέασα* ex interpretatione irrepsit pro eo, quod Aeschylus scripserat, *ἐπεγχυτόν*: meam calamitatem, inquit, Agamemnonis calamitati admixtam. Scilicet quia in fatis fuit, ut una cum Agamemnone ipsa quoque periret, propterea huius sorti suam admixtam dicit. Sed interpretes, quasi diceret se, postquam Agamemnonis sortem questa sit, nunc adiecturam suae sortis querimoniam, *ἐπεγχέασα* adscripserunt. Similiter participium pro nomine verbali irrepsit v. 405, *παραλλάξασα* pro *παραλλαγᾷ*, et Choeph. v. 65 *καθαίροντες* pro *καθαρσίοις*, quod recte Hermannus restituit. — Neque erat, quod in proximo versu,

ποῖ δή με δεῦρο τὴν τάλαιναν ἤγαγες;

pro secunda persona tertia *ἤγαγεν* scriberetur. Vera est codicum scriptura: obversatur enim Cassandrae animo Apollo, quem appellaverat supra v. 1032 et 1036, ab eoque se huc deductam questa erat v. 1046; neque opus erat nunc quoque diserte eundem nominari, quandoquidem nemo facile tam tardus est, quin etiam sine nomine quis intelligendus sit perspiciat.

10 In chori verbis v. 1112:

τὰ δ' ἐπίφοβα δυσφάτῳ κλαγγᾷ
μελοτυπεῖς ὁμοῦ τ' ὀρθίοις ἐν νόμοις,

illud *ὁμοῦ τ'* falsum esse non potest dubitari; sed non minus falsa est Hermanni emendatio: *μελοτυπεῖς ὁμοῦ στένουσ' ὀρθίοις ἐν νόμοις*. Sic enim ille scripsit, integro pede ad versum addito, propterea quod etiam in stropha v. 1102 sic ab Aeschylo scriptum fuisse coniecit: *ἀκόρετος βοᾶς φιλοίκτοις ταλαίναις φρεσίν*. Et leguntur sane haec duo epitheta in cod. Ven. et Flor.; sed veram scripturam servavit cod. Farn., in quo solum *φιλοίκτοις* extat, omisso eius interpreta-

mento *ταλαίναις*. In Mediceo *φεῦ ταλαίνας* aut *φεῦ ταλαίναις* esse dicitur, ortum, ut arbitror, ex *φιλταλαίναις*, quum scriba a vero vocabulo ad eius interpretamentum aberraret et sic utrumque in unum conflaret. In antistrophico autem sine dubio scribendum est

μελοτυπεῖς ἄμουσ' ἐν ὀρθίοις νόμοις.

Nam *ἄμουσα* Cassandrae vaticinia dicuntur eadem ratione, qua Sphingis infausta aenigmata *ἀμουσόταται ᾠδαὶ* apud Euripidem, Phoen. v. 814. *Ὀρθίοις* disyllabum est per synizesin.

Mox Cassandra, postquam vetera Pelopidarum scelera commemoravit, chorum compellat interrogans: *ἥμαρτον, ἢ θηρῶ τι τοξότης τις ὥς; ἢ ψευδόμαντίς εἰμι θυροκόπος φλέδων;* h. e. quid ais? veraxne tibi esse videor, an mendax et vana? atque his deinde subiungit v. 1155:

ἐκμαρτύρησον προὐμόσας τό μ' εἰδέναι
λόγῳ παλαιὰς τῶνδ' ἁμαρτίας δόμων.

quae verba quin corrupta sint dubium esse non potest. Absurdum est enim postulare, ut chorus iuratus testimonium dicat, ipsam ea, quae cecinerat, fama accepisse, *λόγῳ εἰδέναι*: nam neque scire chorus potest, famane accepta an divinitus inspirata cecinerit, et si cecinit fama accepta, non iam vates, qualem se esse affirmat, sed nihil diversa a quovis relatore veteris memoriae videbitur. Atque etiam si cum Hermanno scribas *τὸ μὴ εἰδέναι*, partem quidem corruptelae, nondum tamen totam sustuleris. Nam *προὐμόσας τὸ μὴ εἰδέναι* non is dici potest, qui alterum, sed is tantum, qui semet ipsum nescire aliquid iurat: ut nihil dicam de mirifica talis iuris iurandi postulatione. Aeschylus scripsit *ἐκμαρτύρησον πορὺμοσάσῃ μὴ εἰδέναι* — h. e. tu mihi testis esto (scil. utrum vera an falsa sim), postquam tibi affirmavero, me nihil istarum rerum fama compertum habere. Scilicet haec affirmatio in his ipsis verbis inest. Ad loquutionem conferri potest v. 1143: *καὶ μαρτυρεῖτε συνδρόμως ἴχνος κακῶν ῥινηλατούσῃ τῶν πάλαι πεπραγμένων.* — *Ἐκμαρτυρεῖν* pro *μαρτυρεῖν* de praesentis, non, ut in forensi sermone, de absentis testimonio non solum Aeschylus dixit Eum. v. 453, sed etiam Aeschines in Timarch. p. 126 (§ 107), ubi recte scholiastes interpretatur *ἐκφῆναι διὰ μαρτυρίας*. — Respondet chorus: *καὶ πῶς ἂν ὅρκου πῆγμα γενναίως παγὲν παιώνιον γένοιτο;* h. e. non sibi opus esse significat Cassandrae affirmatione, quoniam nihil ex eo solatii percepturus sit, si de veritate eius praedictionum sibi persuasum fuerit.

Nam manifestum est, tanto maiorem eius sollicitudinem fieri debere,
quanto minus de veritate praedictionum illarum dubitare liceat. *Παι-*
11 *ώνιον* de eo, quod sollicitudinem consolatur, eodem modo dictum est,
atque supra v. 99: *παίων τε γενοῦ τῆσδε μερίμνης.* — Sequuntur
deinceps haec:

> *θαυμάζω δέ σε*
> *πόντου πέραν τραφεῖσαν ἀλλόθρουν πόλιν*
> *κυρεῖν λέγουσαν, ὥσπερ εἰ παρεστάτεις.*

Sed *πόλιν* in versu secundo ineptum est: neque enim de civitate, sed tantum de regia domo Cassandra dixit. *Ἀλλόθρους* ipsa est, pro *πόλιν* autem scribendum *πάνυ*, coniungendumque cum verbis sequentibus. Librariis haec collocatio adverbii fraudem fecit. Neque ferendum fuit, quod codices in primo versu habent, *θαυμάζω δέ σου.* Huiusmodi constructionum deliciae grammaticorum acumini admodum placere solent; ab Aeschyli ingenio abhorrent.

V. 1166. Postquam Cassandra se ab Apolline amatam esse dixit, chorus interrogat:

> *ἦ καὶ τέκνων εἰς ἔργον ἠλθέτον νόμῳ;*

fueruntque qui illud *νόμῳ* satis defendi posse crederent Homerico illo, *ἣ θέμις ἀνθρώπων πέλει, ἀνδρῶν ἠδὲ γυναικῶν*, aliisque similibus. Sed aliud est *νόμος*, aliud *θέμις* vel *δίκη*. Neque Butleri coniectura, *ἠλθέτην ὁμοῦ*, vera est, sed scribendum *γάμῳ*, quod vocabulum non solum de iustis nuptiis, sed de amatoria consuetudine saepissime a tragicis usurpari nemini ignotum esse debet.

In Cassandrae verbis v. 1187:

> *οὐκ οἶδεν οἷα γλῶσσα μισητῆς κυνὸς*
> *λέξασα κἀκτείνασα φαιδρόνους, δίκην*
> *Ἄτης λαθραίου, τεύξεται κακῇ τύχῃ.*

omnes, quod sciam, *φαιδρόνους* de *simulata laetitia* acceperunt, quemadmodum etiam in Eum. v. 622 *εὔφροσιν* non unus aut alter interpretum, sed plerique omnes de *simulata benevolentia* dictum esse opinantur. Scilicet licuisse poetae illud ipsum omittere, quod maxime ad rem pertineret, atque sic contrarium eius dicere, quod intelligi volebat. Quumque videam hodieque esse, qui in Eum. istam interpretationem tueantur, neque audiant verum docentes me ad h. l. et Bernhardium Syntax. p. 83, iisdem etiam illud *φαιδρόνους* numquam non satis placiturum esse certo scio. Qui autem saniore iudicio sunt, malent, opinor, mecum scribere *φαιόνους*, eadem significatione qua

μελανόφρων et κελαινόφρων (Eum. v. 451), quemadmodum etiam φαιοχίτων pro μελαγχίτων Aeschylus dixit Choeph. v. 1046.

Haec sunt quae in Cassandrae episodio non improbabiliter mihi emendasse videor: nunc de proxima parte fabulae videbimus, cuius item aliquot vulnera curanda erunt, sed nec nimis gravia illa, nec admodum sanatu difficilia. Ac primum quidem in Clytaemnestrae verbis, quae post perpetratam regis caedem in scenam prodiens loquitur, v. 1332 sq.:

πολλῶν πάροιθεν καιρίως εἰρημένων
τἀναντί' εἰπεῖν οὐκ ἐπαισχυνθήσομαι.
πῶς γάρ τις ἐχθροῖς ἐχθρὰ πορσύνων, φίλοις
δοκοῦσιν εἶναι, πημονὴν ἀρκύστατον
φράξειεν ὕψος κρεῖσσον ἐκπηδήματος;

scribendum utique cum Hermanno πημονῆς ἀρκύστατ' ἄν: sed quod 12
idem in versu tertio πᾶς pro πῶς scripsit, nollem factum[4]). Vulgatae lectionis sententia haec est: non me pudet nunc aliter loqui, atque olim tempori serviens (καιρίως) dissimulanter loquuta sum: quo enim modo possit aliquis insidias inimicis insuperabiles struere, scilicet nisi sic, ut ego, in tempore dissimulet? Reticetur autem haec conditio, utpote facile e contextu subintelligenda, usitato Graecorum more in huiusmodi enuntiationibus post γάρ et ἐπεί, quum superius dictorum ratio redditur, ubi noster sermo aliquod adverbium, ut sonst vel anders, usurpare solet ad omissam protasin significandam. Quodsi Aeschylo quoque scribere placuisset: πῶς γάρ τις ἄλλως ἐχθρὰ μηχανώμενος ἐχθροῖς, φίλοις δοκοῦσιν εἶναι, πημονῆς ἀρκύστατ' ἂν φράξειεν; nemo profecto haesisset. Sed de ista omissione res in vulgus nota est et iam in scholasticis libris tradita, ut a Krügero in gr. gr. § 54, 12, 9 p. 173 ed 1. et Naegelsbach. ad Il. 1, 223.

V. 1382 in oratione Clytaemnestrae, qua choro caedem regis haud inultam fore minanti respondet, haec leguntur:

λέγω δέ σοι
τοιαῦτ' ἀπειλεῖν ὡς παρεσκευασμένης

4) Olim in Opusc. 1 p. 98 vir summus πῶς retinuerat, scripserat autem πημονῆς ἀρκυστάτων φράξει' ἂν ὕψος —, quod cur postea repudiaverit periti sua sponte intelligent, minus periti cognoscere poterunt ex Elmsleii annotatione ad Eurip. Med. v. 416.

ἐκ τῶν ὁμοίων χειρὶ νικήσαντ' ἐμοῦ
ἄρχειν· ἐὰν δὲ τοὔμπαλιν κραίνῃ θεός,
γνώσει διδαχθεὶς ὀψὲ γοῦν τὸ σωφρονεῖν.

Qualem fere sententiam contextus postulet, non obscurum est: talem scilicet: suadeo tibi huiusmodi minis tum demum uti, si me superaveris imperiumque nactus fueris; quibus dein apte opponitur: sin contra deus fecerit, (nempe ut ego te superem,) sero sapere disces. Sed in codicum scriptura neque sententia neque constructio verborum iusta agnosci potest. Primum enim haec verba ὡς παρεσκευασμένης ἐμοῦ ἄρχειν, quae nihil aliud significare possunt, quam: ut quae parata sim imperare, hoc loco prorsus inepta esse apparet. Qui potuit enim Clytaemnestra chorum ad minandum provocans hac ratione uti, quod ipsa ad imperandum parata esset? Deinde, etiamsi aliquis ista ὡς παρεσκευασμένης ἐμοῦ ἄρχειν ferri posse censeat, tamen quid sibi velint haec, quae interposita sunt, χειρὶ νικήσαντ' nemo dixerit. Nam sive dativum, νικήσαντι, esse statuis, sive accusativum, νικήσαντα, pariter et collocatio verborum et sententia perversa est. Nam quod Hermannus hanc striblíginem ferendam tamen putat atque sic interpretandam: iubeo te talia minari, ut me parata imperare mihi, qui vicissim me vi vicerit, idque esse: minitare, si libet; ego parata sum, si, quemadmodum ego nunc potentior sum, sic tu me viceris, ferre imperium: equidem ista latina non minus quam graeca perverse dicta esse arbitror. Quis enim unquam dixit: parata sum mihi imperare aliquem pro eo quod est parata sum alicuius imperium ferre aut alicui parere:
13 παρεσκευασμένη εἰμὶ ἄρχειν τινὰ ἐμοῦ pro ἄρχεσθαι ὑπό τινος?
— Aliorum conamina referre nolo. Emendationem locus poscit haudquaquam difficilem:

λέγω δέ σοι
τοιαῦτ' ἀπειλεῖν ὡς παρεσκευασμένῳ
ἐκ τῶν ὁμοίων χειρὶ νικήσαντ' ἐμοῦ
ἄρχειν —.

h. e. age vero, minare mihi, quippe quum te paratum esse videam in certamine aequis viribus suscipiendo me superare. Et apparet hoc „quippe quum" cum acerba quadam irrisione dici: nequaquam enim senes illos tantum valere iudicat, ut certamen secum aequis viribus inire victoriamque sperare possint. Ἐκ τῶν ὁμοίων non est vicissim, quemadmodum Hermannus voluit, sed, ut

dixi, aequis viribus s. opibus, eadem vi praepositionis, quae est infra v. 1608: ἐκ τῶν δὲ τούτου χρημάτων πειράσομαι ἄρχειν πολιτῶν. Significatur enim id, quo quis adiuvatur tanquam instrumento rei alicuius efficiendae.

Paullo post, v. 1396, Clytaemnestra dicit:

οὔ μοι φόβου μέλαθρον ἐλπὶς ἐμπατεῖ.

Infinitivum ἐμπατεῖν restituendum esse dudum alii viderunt, sed ineptam hoc loco domum formidinis Hermannus demum removit, scripsitque οὔ μοι φόβου μέλαθρ᾽ ἂν ἐλπὶς ἐμπατεῖν. Mihi tamen probabilius est ab Aeschylo scriptum esse οὔ μοι φόβους μέλαθρον ἐλπὶς ἐμπατεῖν. Pluralem illum habet etiam Sophocles, Oed. R. v. 917: ἀλλ᾽ ἔστι τοῦ λέγοντος, ἂν φόβους λέγῃ: neque opus fuit ἂν particula, quae rem a conditione suspensam, hac autem impleta certo expectandam significaret. Cf. Thucyd. I, 127: νομίζοντες ἐκπεσόντος αὐτοῦ ῥᾷον σφίσι προχωρεῖν τὰ ἀπὸ των Ἀθηναίων, quo loco, quum commemorata sit conditio, ἐκπεσόντος αὐτοῦ, magis etiam ἂν in apodosi desiderari possit. Et similia exempla omissae huius particulae apud inf. praes. aor. et fut. post verba sperandi et expectandi sat multa sunt. Vid. Brem. ad Demosth. Olynth. 1 in Schaeferi appar. crit. I, p. 204 sq.

In eadem Clytaemnestrae oratione haec leguntur, de Cassandra una cum Agamemnone interfecta, v. 1409.

κεῖται φιλήτωρ τῷδ᾽· ἐμοὶ δ᾽ ἐπήγαγεν
εὐνῆς παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς.

Parum probabiles priorum coniecturas merito Hermannus sprevit, sed ne ipse quidem probabiliorem attulit, εὐχῆς pro εὐνῆς, quod a[illegible]i voluit de voto Clytaemnestrae, cuius ea compos facta esset interfecto Agamemnone. Vellem autem addidisset etiam, in hac duorum genitivorum compositione utrum horum ab altero regi vellet, et quid esset aut εὐχὴ τῆς ἐμῆς χλιδῆς aut ἐμὴ χλιδὴ εὐχῆς: nam utrocunque modo haec construantur, non videtur apta huic loco sententia evadere. Retinendum puto vocabulum a codicibus traditum, casu tantum mutato, et in superiore versu pronomine possessivo pro personali posito: ἐμῇ δ᾽ ἐπήγαγεν εὐνῇ παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς: hanc caram suam amasiam, inquit, adduxit Ag. lecto meo tanquam condimentum deliciarum mearum. Lecto meo, h. e. meis et Aegisthi nuptiis, quae quidem aptissime hoc loco commemorantur post commemoratos paullo ante Agamemnonis et Troianarum mulierum 14

amores, v. 1401, quos ipsa ulta erat Aegistho in lectum suum recepto, par scilicet pro pari referens Agamemnoni. Neque dubitari potest, quin Aeschylus Clytaemnestram, licet initio fortassis odio tantum mariti Aegistho se dederit, mox tamen etiam amore huius captam esse voluerit, quo pertinent in Choeph. v. 590 sqq. *γυναικῶν ἔρωτες παντόλμοις ἄταισι σύννομοι*, et *θηλυκρατὴς ἀπέρωτος ἔρως*: quin ipsa se, quod tamdiu viro carendum esset, caelibis vitae taedio ad adulterium illectam esse fatetur v. 908 [5]).

Mox in commaticis chori canticis 1449 sqq. haec leguntur:

ἦ μέγαν οἴκοις τοῖσδε
δαίμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς.

quorum versuum priorem corruptum esse antistrophus arguit, penthemimeres dactylicum, *ὡς μὲν ἀναίτιος εἶ*, pro quo qui aut *εἶ συ* aut *ἐσσί* scripserunt, non tamen restituerunt legitimam apud Aeschylum aequabilitatem numerorum, quum in strophico spondeus sit pro dactylo antistrophi. Itaque Hermannus scribendum censuit

ἦ μέγα δώμασι τοῖσδ'
αἵμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς,

in quibus *μέγα* pro *μάλα* accipi, *δαίμονα* autem ex ante dictis subaudiri vult: parum, ut mihi videtur, probabiliter. Duae se offerunt faciliores emendandi viae: altera, ut statuamus codicum lectionem ortam esse ex interpretamento alicuius adiectivi ab Aeschylo positi, velut *ἦ μέγαν αὐτογενῆ δαίμονα* h. e. *συγγενῆ*, quemadmodum *συγγενὴς πότμος* dicitur a Pindaro Nem. V, 40. Isthm. I, 40, aut *ἦ μέγαν οἰκίδιον δ.*, quemadmodum *κατοικίδιοι δαίμονες* dici solent, aut etiam *ἦ μέγαν ἐγγενέταν δ.*, ut apud Apollonium Rh. IV, 1549 *δαίμονες ἐγγενέται* dei indigenae sunt, potuitque haud dubie etiam alastor domesticus *ἐγγενέτης* dici. Altera via haec est, ut scribatur *ἦ μέγαν ἐν μελάθροις δαίμονα*, eamque, ut facillimam, equidem praetulerim. Potuit autem vulgata existere vel ex correctione, quum oblitterata praepositione *ἐν* turbatum metrum aliquis restituere quadamtenus saltem conaretur, vel etiam sic, ut vocabulum ab interprete adhibitum a librariis per errorem pro genuino poneretur. Tertiam quandam coniecturam, quae nescio cui in mentem venit, *ἦ μέγαν Ἀτρεΐδαις*, cur spernendam ducam, non opus est exponere.

---

5) Ab Homero quoque et Pindaro et Sophocle rem sic proponi monui in comm. ad Eum. p. 56. 57. Addi poterat etiam Eurip. Orest. 26. 27. et 568.

Paullo post, item in commaticis, v. 1479, codices haec habent:

βιάζεται δ' ὁμοσπόροις
ἐπιρροαῖσιν αἱμάτων
μέλας Ἄρης· ὅποι δὲ καὶ προσβαίνων
πάχνα κουροβόρῳ παρέξει.

Προβαίνων iam dudum Canterus reposuit, *πάχνα* Hermannus, cruorem hoc vocabulo significari credens, sententiamque sic interpretans: et quoquo progrediens nativoro cruori eas exhibebit, nempe *ὁμοσπόρους ἐπιρροὰς αἱμάτων*. „*Ὅποι δὲ καὶ προβαίνων*", inquit, „idem est atque *ὅποι δ' ἂν καὶ προβῇ*." Id mihi perquam incredibile videtur, et *πάχνα* de cruore inauditum certe ac sine exemplo. Aeschylum scripsisse suspicor:

— — *ὅμοια δ' αὖ προβαίνων*
ποινᾷ κουροβόρῳ παρέξει.

h. e. et porro progrediens similia rursus exhibebit, persequendo poenam liberorum devoratorum. *Ποινὰ κουροβόρος* est *ποινὰ κούρων βρωθέντων*, ut *εὐάγων τιμά* apud Pindarum Nem. X, 71 est *τιμὰ ἀγῶνος καλοῦ*, similiaque apud Matthiaeum, gr. gr. § 446 not 3. c. *Ὅμοια* postquam in *ὅποι* corruptum fuit, etiam *δ' αὖ* a correctoribus metri causa in *δὲ καί* mutatum est.

V. 1491. Clytaemnestra propter mactatam Iphigeniam iure occisum Agamemnonem arguit:

ἀλλ' ἐμὸν ἐκ τοῦδ' ἔρνος ἀερθὲν
τὴν πολύκλαυτόν τ' Ἰφιγένειαν
ἀνάξια δράσας ἄξια πάσχων
μηδὲν ἐν Ἅιδου μεγαλαυχείτω
ξιφοδηλήτῳ
θανάτῳ τίσας ἅπερ ἦρξεν.

Correxerunt *τὴν πολυκλαύτην Ἰφιγένειαν* Porsonus, *τῆς πολυκλαύτης Ἰφιγενείας* Hermannus, propterea scilicet, quia postremam huius nominis syllabam in accusativo produci non posse statuebant; neque id iniuria, quamquam Dindorfium, virum praestantissimum, aliter iudicare video. Sed mederi huic incommodo, simulque planiorem verborum constructionem et sententiam restituere licebit uno versu transposito et participio *πάσχων* in verbum finitum mutato:

ἀλλ' ἐμὸν ἐκ τοῦδ' ἔρνος ἀερθέν,
τὴν πολυκλαύτην Ἰφιγένειαν,
μηδὲν ἐν Ἅιδου μεγαλαυχείτω.

Cum acerbissima ironia haec dicta esse apparet: nolo eum gloriari apud inferos de filia mea, Iphigenia, a se mactata. Verbum *μεγαλαυχεῖν* sic cum accusativo participii constructum nihil offensionis habet. Sequitur

> *ἄξια δράσας ἄξια πάσχει*
> *ξιφοδηλήτῳ*
> *θανάτῳ τίσας ἅπερ ἦρξεν.*

Nam *ἄξια δρ.* pro *ἀνάξια δρ.* scribendum omnes intellexerunt, estque hoc cum eadem ironiae acerbitate dictum; praesens autem tempus *πάσχει* propterea, quod nunc quoque apud inferos Agamemno poenam a se exactam, scelus non inultum esse aegre fert.

V. 1562 narrat Aegisthus, ut patri suo Thyestae ab Atreo liberorum mactatorum carnes in convivio pro epulis appositae fuerint, absconditis extremitatibus, ille autem sic deceptus execrabilem dapem voraverit:

> *τὰ μὲν ποδήρη καὶ χερῶν ἄκρους κτένας*
> *ἔθρυπτ' ἄνωθεν ἀνδρακὰς καθήμενος,*
> 16 *ἄσημα δ' αὐτῶν αὐτίκ' ἀγνοίᾳ λαβὼν*
> *ἔσθει βορὰν ἄσωτον, ὡς ὁρᾷς, γένει.*

Duo manifestissima in hoc loco vitia dudum ab aliis correcta sunt, primum *ἔθρυπτε*, quod in *ἔκρυπτε* mutandum, deinde *ἄσημα δ' αὐτῶν*, pro quo, mutata simul interpunctione verborum, *ἄσημ'· ὁ δ' αὐτῶν* — scribendum fuit. Sed restant duo alia *ἄνωθεν* et *καθήμενος*. Nam hunc singularem vel ipsum adverbium *ἀνδρακάς* refutat, siquidem *ἀνδρακὰς καθῆσθαι* de uno graece non magis, quam viritim sedere latine dici potest[6]). Et Hermannus quidem *καθημένοις* scripsit, accusativum, *καθημένους*, propterea repudiandum autumans, quia non id egisset Atreus, ut convivas celaret, sed ut coram convivis Thyesten. Atqui arbitror tamen etiam convivas pariter omnes celandos fuisse, quorum profecto nemo, si vidisset abscissas puerorum extremitates, taciturus fuit. Itaque haec quidem repudiandi accusativi causa nulla fuit, neque vero dativus illo sensu, ut esset coram convivis dici potuit. Tamen dativum et ipse probo, sed construendum illum cum proximo adiectivo *ἄσημα*. *Ἄνωθεν* qui probarunt, de loco sedendi, acceperunt. Sed ad celanda, quae celari Atreus volebat, nihil intererat

6) Futilis est annotatio in cod. Farn.: *ἀνδρακὰς ἀντὶ τοῦ καθ' ἑαυτόν*.

superiore an inferiore loco, ἄνωθεν an κάτωθεν sederet, praesertim quum singulae separatim convivis mensae appositae essent. Hoc enim significat adverbium ἀνδρακάς, fuitque is mos aetatis heroicae, ut ex Homero constat. Cf. Plutarch. Quaestt. sympos. II, 10, 1 et Nitzsch. ad Od. tom. 1. p. 27. Itaque incredibile est, otiosam istam et supervacaneam loci designationem ab Aeschylo esse; debetur librariis veram lectionem corrumpentibus, quae fuit ἄνευθεν, quemadmodum iam Blomfieldius suspicatus est, citato loco Homerico ad rem comprobandam accomodatissimo. Il. XXII. 367: ἦ ῥα καὶ ἐκ νεκροῖο ἐρύσσατο χάλκεον ἔγχος, καὶ τόγ᾽ ἄνευθεν ἔθηκε. Idem significat χωρίς in Herodoti narratione de simili quadam Astyagis atrocitate, I c. 119: τοῖσι μὲν ἄλλοισι καὶ αὐτῷ Ἀστυάγεϊ παρετιθέατο τράπεζαι ἐπιπλέαι μηλείων κρεῶν· Ἁρπάγῳ δέ, τοῦ παιδὸς τοῦ ἑωυτοῦ, πλὴν κεφαλῆς τε καὶ ἄκρων χειρῶν τε καὶ ποδῶν· ταῦτα δὲ χωρὶς ἔκειτο ἐπὶ κανέῳ κατακεκαλυμμένα.

In eadem Aegisthi oratione v. 1568 haec sunt de Thyeste, postquam rem cognoverit:

μόρον δ᾽ ἄφερτον Πελοπίδαις ἐπεύχεται,
λάκτισμα δείπνου συνδίκως τιθεὶς ἀρᾷ.

Versum secundum Abreschius, Animadv. in Aeschyl. lib. II, c. 23 p. 399 sic convertit: *despectum in convivio detestans ac diris devovens*, additque deinceps: „poterat eodem, opinor, sensu scribi τιθεὶς ἀράν." Hoc Hermannus recepit, et mirum est non ab omnibus receptum esse, qui de sententia loci idem atque Abreschius sentirent. Nam ἀρᾷ τιθέναι τι, *aliquid diris devovere*, graece non dici certum est:[6a]) alterum illud, ἀρὰν τιθέναι h. e. ἀρὰν ποιεῖσθαι, potuit fortasse videri pro ἀρᾶσθαι dictum esse, et ἀρὰν τιθέναι τι pro ἀρᾶσθαί τι eodem modo, quo supra, v. 781, ἀνδροθνῆτας Ἰλίου φθορὰς ψήφους ἔθεντο pro φθορὰς ἐψηφίσαντο. Utque multa, alias incredibilia, in Aeschylo tamen credibilia visa sunt, sic potuerunt fortasse etiam ἀρὰν τιθέναι τι (v. ἀρᾶσθαί τι) ferendum putare pro eo quod est: 17
aliquid cum execratione exprobrare. Iam vero quid est λάκτισμα δείπνου? *Impiam hospitalis mensae violationem*, inquit Schützius, elegantius quam Abreschius, sed sensu non diverso, conferrique iubet locum iam ab hoc citatum, Lycophr. v. 137, ubi de

6a) Tamen fuit qui hoc crederet, comparans hanc locutionem cum ea, quae est apud Archilochum: τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα.

Paride dicitur: ἔτλης θεῶν ἀλοιτὸς ἐκβῆναι δίκην, λάξας τράπεζαν κἀνακυπώσας θέμιν. Itaque voluerunt illi λάκτισμα δείπνου idem esse quod ἀτίμωσιν τραπέζας, quemadmodum Aeschylus supra loquutus est v. 677; quodque de Paridis iniuria recte dicitur, idem etiam de Atrei facinore dici potuisse opinati sunt. Miror Schützium, elegantis alioquin ingenii virum, et hoc nomine ceteris interpretibus plerisque longe praestantiorem, non persensisse, quam hoc incredibile et poeta vel mediocri, nedum Aeschylo, indignum esset. Namque Paridis peccatum, quamvis vituperabile et iusta deorum animadversione dignum, tamen, si cum Atrei facinore comparatur, leve et humanum videri debet. Ille, alienae mulieris amore captus, hospitii ius violavit; Atreus, fratris odio inflammatus, sanctissima naturae iura conculcavit, innocenti puerorum sanguine se polluit, filiorum viscera patri comedenda dedit, denique id sceleris commisit, cuius atrocitatem nullo satis gravi verbo notare licet, quod omnem humanitatis captum excedit, adeo ut Sol ipse, qui tot hominum scelera quotidie intuetur, tamen hoc conspecto oculos obvolvisse dicatur. Et Thyesten, tam immani facinore laesum, nihil aliud conquestum esse, quam mensae hospitalis aut potius convivii violationem? idque non aliquem de trivio versificatorem, sed Aeschylum, omnium, quotquot fuerunt, poetarum longe principem sic fecisse? Absit ab illo dedecus hoc; absint interpretes talia ferentes! Satius profecto fuerat, illos audire, qui Thyesten comperto facinore exsilire de sede mensamque eversam pedibus conculcare fecerunt, quae sententia, quamvis manifesto falsa neque ullo modo ex Aeschyli verbis elicienda, tamen, si rem ipsam intuearis, minus inepta minusque hoc poeta indigna videri debet. Quid autem Aeschylus dixerit, statim patefiet. Nota sunt ex Homero ἀναθήματα δαιτός, μολπὴ καὶ φόρμιγξ, quum vel cantor aliquis epulantes cantu suo oblectat, vel ipsi quoque convivae per vices canunt: eaque coenae oblectamenta ἀκροάματα sunt vel ἀκούσματα, quod vocabulum apud Atticos magis quam illud alterum usitatum fuisse grammatici testantur. Nunc autem, in hoc infausto Atrei convivio, pro cantu hilari et delectabili dira Thyestae vox audita est, quum iustam domui perniciem imprecaretur,

ἄκουσμα δεῖπνου συνδίκως τιθεὶς ἀράν.

Nullo amplius verbo opus est. Tantum de adverbio συνδίκως addam, non videri id mihi, cum Hermanno, trahendum ad proximum versum, οὕτως ὀλέσθαι πᾶν τὸ Πλεισθένους γένος, et significare i. q. communiter, communi iustitia, sed esse potius i. q. πρεπόντως. Nam

σύνδικον, praeter vulgares significationes, etiam id esse puto, quod alicui recte et condecenter conveniat: neque enim diversae stirpis sunt δίκη et decet. Sic Pindarus, quum phormingem dicit Apollinis et Musarum σύνδικον κτέανον, non communem his sed aptam atque decentem dicit, atque sic Aeschylus, quum Thyesten pro acroamate convivii diras devotiones συνδίκως inclamasse dicit, id eum iuste reique atroci condecenter fecisse dicit, potuitque eodem sensu etiam ἐνδίκως dicere.

Perpetrato facinore ab Atreo sese adhuc parvulum cum patre terra 18
expulsum esse Aegisthus memorat v. 1573:

τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἐπὶ δέκ' ἀθλίῳ πατρὶ
συνεξελαύνει τυτθὸν ὄντ' ἐν σπαργάνοις.

Tredecim Thyestae filios fuisse nemo memorat: tres tantum aut a nonnullis quattuor fuisse dicuntur. Neque ipsum per se credibile est, duodecim ab Atreo mactari potuisse. Recte igitur Emperius locum corruptum esse iudicavit; sed quae ab eo correctiones proponuntur, in Diurn. antiquar. ann. 1835, una p. 635, τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔλιπε κἀθλίῳ πατρὶ συνεξελαύνει, altera p. 1000, μ' ἐπὶ δύσ' vel ἐπὶ δύ' ἀθλ. πατρί, harum neutram probabilem esse quilibet haud dubie Hermanno assentietur. Ipse Hermannus scripsit: τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἐπίδεχ' ἀθλίῳ πατρί, novum et inauditum vocabulum commentus ἐπίδεξ, idque passive dictum suspicatus „de eo, qui post alios acceptus sit, ut hic de Aegistho post mactatos fratres patri nato.“ Ad hoc genus coniecturae non facile confugiendum est, nisi quum ceterae viae aut emendandi aut interpretandi frustra tentatae sunt. Hoc autem loco permirum est nemini in mentem venisse τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔτι, praeterquam uni G. C. W. Schneidero, qui anno 1839 Agamemnonem cum commentario edidit sane futilissimo et absurdissimis nugis referto, quae causa fuisse videtur, ut nemo eum inspicere aut quae ab homine tam imperito et insulso prolata essent repetere voluerit. Haec tamen coniectura nequaquam spernenda erat. Duobus pueris mactatis, tertius adhuc superstes erat: id et conveniebat dici et dicitur aptissime: τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔτι. Δεκάθλιος autem non est verendum ne quis cum eodem Schneidero itidem ut τρισάθλιος dictum esse credat. Scribendum erit δυσαθλίῳ. Nisi quis forte hoc propterea spernat, quod nimis facile inventu est. Nam sunt sane nonnulli tam inepte fastidiosi, et illius, cuius supra mentionem feci, venatoris similes, ut quae in medio

posita sunt arripere nolint, longius remota quaerant, scilicet sagacitatis laudem ex his maiorem fore rati.

Aliquanto plus negotii facessunt priores tragoediae partes inde a parodo chori usque ad quartum s. Cassandrae episodium, in quibus praeter leviores quasdam corruptelas non pauca tam graviter affecta sunt, in melicis praesertim, ut de certa atque indubitabili emendatione, nisi quando meliores codices reperti fuerint, desperandum esse videatur. Dicam nunc non quidem de omnibus, sed de praecipuis, versuum ordinem sequens. Itaque in anapaesticis v. 97 sqq. ubi chorus Clytaemnestram alloquitur:

τούτων λέξασ᾽ ὅ τι καὶ δυνατὸν
καὶ θέμις αἰνεῖν
παίων τε γενοῦ τῆσδε μερίμνης,

non offendor equidem liberiore verborum structura, qua praeter necessitatem *τὲ* particula addita est[7]), sed infinitivum illum *αἰνεῖν* permu-
19 tandum esse aio cum verbo finito *αἰνεῖ.* Tulerunt infinitivum qui *αἰνεῖν* idem quod *λέγειν*, *δηλοῦν* aliaque indicandi verba significare posse crediderunt, quod mihi secus esse videtur, quaeque ad probandam istam sententiam afferunt, omnia diversi generis sunt. Velut quod a Klausenio citatur, Ag. v. 1449, *ἦ μέγαν — δαίμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς*, licet potuisset etiam *λέγεις* dici, tamen *αἰνεῖς* fortiorem habet praedicandi notionem, quae in altero non inest. Choeph. v. 187, *ἐγὼ δ᾽ ὅπως μὲν ἄντικρυς τάδ᾽ αἰνέσω* — est i. q. approbem, de coniectura ante proposita. Ib. v. 276 Hermannus recte scripsit *τάς δ᾽ αἰνῶν νόσους*, *αἰνῶν* autem non est simpliciter dicens, sed denuntians, praedicens. In incerta fabula fr. 305. *γένος μὲν αἰνεῖν ἐκμαθὼν ἐπίσταμαι Αἰθιοπίδος γῆς*, eodem sensu *αἰνεῖν* dictum est, quo *εὔχεσθαι* apud Homerum. Choeph. v. 549, *αἰνῶ δὲ κρύπτειν τάσδε συνθήκας ἐμάς*, est i. q. *παραινῶ*, iubeo, suadeo, quemadmodum Suppl. v. 165, *αἰνῶ φυλάξαι τἄμ᾽ ἔπη δελτουμένας* et Soph. Phil. 1380, *ὦ δεινὸν αἶνον αἰνέσας, τί φῄς ποτε;* Denique

7) De hac anacoluthia satis ab Hermanno dictum est, et video Doederlinum quoque, qui alia non pauca exempla interpretando removit, huic loco pepercisse, Lectt. Hom. spec. II, p. 9. Naekius ad Valer. Cat. p. 299 etiam latina quaedam huius generis exempla habet, in quibus Vergilianum illud Aen. IX, 401: Suspiciens altam lunam et sic voce precatur, ubi deletam ab Heynio copulam Wagnerus et nuper Paldamus noster restituerunt.

nullum locum inveniri arbitror, in quo non adiuncta huic verbo appareat aliqua aut praedicandi et laudandi, aut approbandi, aut suadendi, praecipiendi, admonendi significatio, vel, ut una definitione omnia complectar, *αἰνεῖν* non est dicere simpliciter vel indicare, sed semper habet aliquam iudicii ac voluntatis adsignificationem, quae eadem est etiam in substantivo *αἶνος*. Hinc fabulae *αἶνοι* dicuntur, quoniam hoc genus narrationum semper aliquid praecepti in se habet: et Ulixis quoque narratio, Od. XIV, quam manifestum est eo consilio narrari, ut admoneatur Eumaeus vestem algenti praebendam esse, propterea ab Eumaeo, mentem Ulixis perspiciente, *αἶνος* dicitur, v. 508. Quum autem *αἶνος* de threno dicitur, velut Ag. v. 1513 manifestum est, hic quoque significationem alicuius praedicationis obtinere. — Hinc igitur apparere puto, nostro loco *αἰνεῖν* ferri non posse, sed scribendum esse, *ὅ τι* — *Θέμις αἰνεῖ* h. e. quod Fas te dicere vel iubet vel approbat sive sinit.

Omnium vexatissimus locus est v. 105:

— — *ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει*
πειθὼ μολπὰν ἀλκὰν σύμφυτος αἰών.

de quo si diversas interpretum sententias omnes percensere vellem, liber mihi conscribendus esset. Tenuerunt nonnulli codicum lectionem, quam Klausenius sic interpretatur: dii me ad canendum suscitaverunt iusti*que* temporis adventu fiduciam suppeditaverunt. De iusto tempore mox: nunc de iusta verborum constructione videndum erit. Unum habemus nominativum, *αἰών*, verbum item unum *καταπνείει*, accusativos autem ab hoc verbo pendentes tres *πειθώ*, *μολπάν*, *ἀλκάν*. Non poterunt igitur, qui rectae constructionis leges servare volent, aliter haec accipere, quam ut *αἰών* sive tempus inspirare dicatur fiduciam, cantum, robur. Additum adverbium *θεόθεν* significabit, hoc fieri divinitus. Quid igitur? deorumne numine hanc vim tempori tributam esse dicemus, ut illa tria inspiret? an *θεόθεν* ad unum accusativum *πειθώ* pertinere censebimus, ut significetur, fiduciam illam, quam tempus inspiret, divinitus inditam esse? Sic ergo dii potius quam tempus eam inspirare dicendi erant, idque Klausenius quoque sensisse quodammodo videtur, quum in interpretando deos tanquam subiectum enuntiationis ponat. Quamquam qua ratione reliqua verba construxerit, nullo modo perspici potest. Certissimum est autem, rectam sanamque eorum constructionem nullam esse. Schützius in ed. minore ann. 1800 edita *πειθώ* nominativum esse statuit, lo-

cumque sic convertit: adhuc enim fiducia divinitus immissa cantum inspirat, potentiam vero aetas congenita, additque in parenthesi: quia illud, quod narraturus sum, ipse vivendo attigi. Omitto durissimum prorsusque incredibile asyndeton: nam debebat *ἀλκὰν δὲ σύμφ. αἰών* dici: omitto magis incredibilem obscuritatem dicendi, ut *σύμφυτος αἰών* sit vitae tempus rei gestae aequale; tantum de potentia illa quaeram, quae qualisque sit. Nempe eam Schützius intelligit, quam chorus ipse paullo ante significavit, quum dixit *κύριός εἰμι θροεῖν*. Atqui hoc significat potius fas est me dicere; aut si maxime potestatem significari dicas, interest tamen aliquid inter potestatem et potentiam, neque unquam quisquam, qui quidem graece sciat, eiusmodi canendi potestatem *ἀλκάν* dici potuisse concedat. Bothius, quemadmodum ex Dindorfii annotatione video, (nam ipsius Bothii editionem inspicere non potui,) scribi voluit: *ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει πειθὼ μολπᾶν ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών*, idque convertit: nam adhuc viribus coniuncta aetas divinitus inspirat fiduciam canticorum: neque aliter O. Müllerus in Script. minor. 1 p. 277, cuius haec est conversio: denn noch haucht mir durch Götterhülfe die Zuversicht der Lieder das der Kraft nicht gestorbene Alter ein. Atqui primum *ἀλκᾷ ξύμφυτος αἰών* nullo modo dici potuit aetas senilis adhuc vigens viribus, sed ea demum aetas, cui robur natura sua insitum est, qualis est virorum, non senum, ex quibus chorus constat. Deinde robusta aetas nullam potest inspirare fiduciam, nisi talium rerum, ad quas robore opus est. Num igitur robore opus est ad rerum memoriam cantu repetendam? Non est verendum, ne quis lateribus tamen robustis opus fuisse dicat ad laborem canendi perferendum. Porro quid sibi vult illud *θεόθεν*? An peculiari quodam divino auxilio opus fuit ad istam fiduciam, quam quilibet satis robustus ex ipso robore suo capere posset? Divinitus indita illa potius fiducia videbitur, si quis aliquid supra vires suas atque robur tamen fidenter suscipit. Denique *πειθὼ μολπᾶν* non potest significare fiduciam ad canendum: neque enim unquam *πειθώ* cum genitivio rei de tali fiducia dicitur, qua quis ad suscipiendam rem impellitur. Neque igitur Franzii ratio probari potest, qui *πειθὼ μολπᾶν* eodem sensu dictum, *ἀλκὰν* autem de expeditione bellica accipit, ut *αἰὼν ἀλκᾷ σύμφυτος* sit tempus huic bello fatis praefinitum, quod quum nondum praeterierit, hinc fiduciam canendi senibus inspirari, quia sperent scilicet adhuc victoriam post certum tempus promissam.

Hermannus recte quidem intellexit, πειϑὼ μολπᾶν isto sensu dici non potuisse, ideoque πειϑὼ nominativum esse statuit et verbi καταπνείει subiectum, cui pro obiecto μολπάν, accusativo casu, adiungit, sed de reliquorum verborum sententia non magnopere a Franzio discrepat. Nam ἀλκάν et ipse de bello, αἰῶνα ἀλκᾷ σύμφυτον de tempore accipit quod bello fatis praefinitum sit, constructionem vero hanc esse putat, ut ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών per appositionem adiectum sit ad πειϑώ, quo significetur id quo nitatur ea fiducia. De huiusmodi appositione quid alii sensuri sint nescio: mihi quidem vix credibilis esse videtur. Deinde, ut possit ἀλκά de bello accipi, — quamquam locorum, ubi sic accipi potest, velut Sept. ad. Theb. v. 855 aliorumque ab aliis citatorum diversa tamen ab hoc nostro ratio est; sed hoc nunc disputare non vacat, — certe ἀλκᾷ σύμφυτον αἰῶνα „satis usitato genere 21
dicendi," ut Hermannus autumat, de tempore fatis ad bellum perficiendum destinato dici potuisse nunquam credam, neque quae ab Hermanno ad comprobandam hanc interpretationem exempla afferuntur quidquam similitudinis habere existimo. Horum alterum est Soph. Oed. Col. v. 7: στέργειν γὰρ αἱ πάϑαι με χὠ χρόνος ξυνὼν μακρὸς διδάσκει: atqui aliud est ξυνών, aliud σύμφυτος, aliud est tempus cum re coniunctum, sive per quod ea res permansit, aliud autem tempus rei nondum peractae sed adhuc peragendae fatis praefinitum. Alterum exemplum est Oed. R. v. 1082: οἱ δὲ συγγενεῖς μῆνές με μικρὸν καὶ μέγαν διώρισαν, ubi συγγενεῖς μῆνες sunt menses vitae meae aequales, qui me nascente coeperunt, quasi mecum nati sunt, unaque mecum adoleverunt creveruntque, non autem menses vitae meae fatis praefiniti. Σύμφυτον autem, praeter propriam significationem, de eo dicitur, quod cum altero natura sua coniunctum est, vel quod alteri congruum atque consentaneum est, ut aut consequatur ex eo, ut ex causa effectus, aut gignat alterum, ut effectum causa [8]). Ita-

8) Sic infra, v. 141, Iphigeniae sacrificium Calchas dicit νεικέων τέκτονα σύμφυτον, ex quo Clytaemnestrae odium erga maritum quasi naturaliter ortum est. Magnopere enim falluntur, qui hoc per hypallagen dictum volunt pro νεικέων συμφύτων, idque de odiis inter cognatos interpretantur. Neque enim cognati (σύμφυτοι) inter se fuerunt Agamemno et Clytaemnestra. Rectius hypallagen esse dicemus in altero, quod ibi additur, epitheto οὐ δεισήνορα. Nam expectari potius debebat νεικέων οὐ δεισηνόρων. Sed haec hypallage neque dura neque insolens est, similiaque exempla complura tractata sunt ab Ellendtio, Lex.

que *ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών*, si unquam aliquid, hoc quidem certe, quod viri doctissimi voluerunt, significare nunquam poterit. Manifestum est igitur aliquam corruptelam subesse, idque etiam Schützium, non quidem anno 1800 sed tamen anno 1784, quum priorem de maioribus, editionibus rursusque anno 1811, quum alteram publicaret, persensisse video. Scripsit enim in utraque *πειθὼ — ἀλκᾷ σύμφυτος αἰέν*. Neque tamen hoc *αἰέν* verum esse puto, sed scripsisse Aeschylum arbitror

ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει
πειθὼ μολπὰν ἀλκᾷ σύμφυτον ᾄδειν.

h. e. adhuc enim divinitus fiducia inspirat mihi cantum fortitudini congruum (h. e. qualem fortes canunt)[8a]) canendum. Nam *μολπὰ ἀλκᾷ σύμφυτος* est i. q. *μολπὰ ἄλκιμος*. Corruptela nata est ex unius litterae *δ* omissione: quippe postquam *αἰειν* pro *αἰδειν* scriptum fuit, id a librariis aut a correctoribus in *αἰών* mutatum est.

In eodem cantico v. 115 haec sunt de duabus aquilis gravidam leporem devorantibus:

βοσκόμενοι λαγίναν ἐρικύματα φέρματι γένναν
βλαβέντα λοισθίων δρόμων.

Et *φέρματι* etiam in Mediceo legi Franzius et Hermannus aiunt, quum alii *φέρματα* ex eo codice enotarint, ut a Turnebo scriptum est. Debebat utique hoc reponi, itemque *ἐρικύμονα*, quod in Flor. et Farn.
22 extat, pro *ἐρικύματα*. Dativus correctoribus debetur, qui gravidam leporem non putabant *φέρματα* dici potuisse vel propter numerum pluralem, quum non plus una esset, vel propter ipsam formam vocabuli, quae id potius, quod gereretur in utero, quam matrem in utero gestantem significare videretur. Atqui huius formae vocabula non raro etiam activam significationem habent, velut *ὄμμα* est quod videt, non quod videtur, *ἔχμα* apud Hom. quod retinet, non quod retinetur, *μείλιγμα*, id quod placat aliquem, non quod placatur, *μνῆμα*, quod monet, non quod

Soph. II, p. 84, qui unus omnium subtilissime de hac figura exposuit. — Ceterum quoniam versus 141 mentionem feci, addam obiter, non videri mihi aliquid excidisse; sed si quid tamen exciderit, id neque *μῆνιν*, cum Lachmanno, neque *φωτός*, cum Hermanno, sed infinitivum potius *κρᾶναι* esse crediderim, pendentem illum a *σπευδομένα*.

8a) Hoc ne de robusta voce acciperetur non verebar: et tamen id censori cuidam accidisse video. Idem etiam ΑΙΔΕΙΝ in ΑΙΩΝ corrumpi nunquam potuisse tanquam de tripode pronuntiavit.

netur, *δορυφόρημα* dicuntur *οἱ δορυφοροῦντες*, quin *λάλημα* apud Soph. Ant. v. 320 est *ὁ λαλῶν*. Pluralem autem huiusmodi abstractorum saepenumero etiam de uno dici videmus, velut *Πιτθέως παιδεύματα* de Hippolyto apud Eurip. Hipp. v. 11. *συγκοιμήματα* de una uxore apud eundem Androm. v. 1274, *τεχνήματα* de uno poculo Soph. Phil. v. 36, aliaque apud Wakefield. Silv. crit. IV p. 48, Porson. append. ad Toup. p. 402 et ad Eur. Or. v. 1051, qui usus quum non una ubivis ratione explicandus sit, hoc quidem loco pluraliter *φέρματα* una lepus propterea dici potuisse videtur, quia plures in utero fetus gestabat, ideoque non simpliciter sed multipliciter *φέρμα* erat. Scribendum igitur: *λαγίνας ἐρικύμονα φέρματα γέννας*: idque iam Prienium voluisse video [9]).

Cantat deinde chorus, ut angantur improbi scelerum conscientia 23
utque deorum castigatione etiam repugnantes ad sanam mentem revocentur, v. 166 sqq.:

στάζει δ' ἔν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
μνησιπήμων πόνος, καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν.

Mirum est codicum scripturam *ἐν θ' ὕπνῳ* tamdiu ab editoribus tolerari potuisse, licet copula *τὲ* nullam aptam explicationem admittat: nam quod quis fortasse dicat, respondere ei proximum *καί*, ineptum est. Recipienda igitur est Emperii emendatio *ἀνθ' ὕπνου*, qua recepta etiam hoc intelligitur, qua ratione verbum *στάζει* ab Aeschylo usurpatum sit, quod Klausenius mirifice interpretatur de sanguine incitato, nuper autem nonnemo corrigendo removere conatus est. Nempe *στάζειν* eleganter de somno dicitur, quem solent poetae cum rore comparare fessis corporibus instillato eaque recreante. *Ὑγρὸς γάρ ἐστιν ὁ ὕπνος*, inquit Orus in Etymol. M. p. 80, 33, eoque refert Homericum illud *νήδυμος ἀμφιχυθείς*, cuius similia *ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν* aut *περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος* Heynius ad Verg. Aen. III, 510, comparavit cum latini poetae dictione: f e s s o s s o p o r i r r i g a t a r t u s. Et frequentatur maxime a latinis poetis haec imago, ut Verg. Aen. I, 692: V e n u s A s c a n i o p l a c i d a m p e r m e m b r a q u i e t e m

9) De versibus 127 et 137 dixi Gottingae in conventu philologorum ann. 1852, quae, quoniam disputatio mea in Actis eius conventus edita est, repetere hoc loco nolo. Tantum dico, in altero versu *οἴκτῳ* mihi pro *οἴκῳ* scribendum videri, alterum autem locum sic refingendum: *τερπνὰ τούτων, αἰτῶ, ξύμβολα κρᾶναι, δεξιὰ μέν, κατάμομφα δὲ φάσματ' Ἀτρειδᾶν.*

irrigat. Sil. Ital. X, 355: oculisque quietem inrorat. Alia dabunt Barth. ad Stat. Theb. II, 144. Burm. ad Valer. Flacc. II, 16. VIII, 72. Drakenborch. ad Sil. Ital. VIII, 121. notavitque ad Stat. VI, 27 scholiastes: sic somnus a pictoribus simulatur, ut liquidum somnum ex cornu super dormientes videatur effundere. — Improbis autem, inquit Aeschylus, non somnus instillatur in praecordia, sed pro somno cura et sollicitudo. *Πρὸ καρδίας* enim est i. q. in praecordia, quorum etiam graecum nomen *τὸ προκάρδιον* est. — Sequitur deinceps

δαιμόνων δέ που χάρις βίαιος,
σέλμα σεμνὸν ἡμένων.

Sic enim, *βίαιος*, scribendum est, non *βιαίως* cum codicibus, neque *βίαια* cum Hermanno, qui hoc pro adverbio esse et cum secundo versu coniungi voluit, peioribus numeris et minus apta sententia. Nam *βιαίως ἧσθαι* de eo demum aliquis dicet, quem significare vult sedem per vim occupatam tenere, id quod etiamsi potuit de diis iunioribus dici, qui veteribus pulsis regnum obtinuerunt, tamen ut hoc loco commemoraretur nihil opus fuit. Contra aptissime *χάρις βίαιος* dicitur hoc genus beneficii divini, quum homines malis admoniti ad sanam mentem revocantur, ut *ἄκοντες σωφρονεῖν* discant habeantque, ut paullo ante dictum est, v. 164, *τῷ πάθει μάθος*. Et ut *χάρις βίαιος*, sic etiam *εὐμενὴς βία* dicitur Suppl. v. 1038. Quae una causa Hermanno obstitit, quominus verum agnosceret, metrica fuit. Nam quum in antistropho v. 178 *παλιρρόθοις* legatur, in strophico amphibrachyn necessarium esse credidit. Sed correxerunt illud Ahrensius et Franzius, alter *παλιρρόχθοις* scribens, alter, hoc non improbato, etiam *παλιρροίβδοις* proponens. Quidni autem *παλιρροίοις*? Nam omnes tres formae pariter et solitariae et ad analogiam recte factae sunt. Ceterum *βίαιος* etiam feminino genere dici nemo sibi probari postulabit. De numeris autem dubitare, qui aures habent, non poterunt, quin rectius prior versus in *βίαιος* finiatur, quam alter a *βίαια* incipiat.

Recte autem Hermannus scripsit v. 184:

24 *τρίβῳ κατέξαινον ἄνθος Ἄργους,*

pro eo, quod codices habent, *Ἀργείων*, quod ex interpretamento ortum est numerosque corrumpit. Nam corripi mediam syllabam, id quod nonnulli voluerunt, non licet. Sed in antistrophis v. 196. 7 minus probo quod ab Hermanno scriptum est

μιαίνων παρθενοσφάγοισιν
πέλας πατρῴους χέρας ῥεέθροις.

Codices habent μιαίνων παρθενοσφάγοισιν ῥεέθροις πατρῴους χέρας βωμοῦ πέλας. Non dubito autem, quin hoc βωμοῦ πέλας a correctore sit, qui quum excidisset praeposito πρό ante βωμοῦ, sarcire lacunam conaretur, inductus etiam fortasse corrupta strophici versus lectione Ἀργείων, si eodem quo recentiores quidam errore id pro cretico habuit. Sed etiam ῥεέθροις aliquo casu invectum est pro vera scriptura ῥοαῖς, quam reponendam esse strophicus versus demonstrat. Denique in stropha cur Aeschylum τρίβῳ, insolitam hoc sensu formam, praetulisse alteri τριβᾷ censeam, nullam causam video. Nam codicum nostrorum in huiusmodi re nulla auctoritas est.

In eadem antistropho, ubi Agamemnonis verba referuntur de postulato filiae sacrificio anxie deliberantis, haec leguntur v. 199 sqq.:

πῶς λιπόναυς γένωμαι ξυμμαχίας ἁμαρτών;
παυσανέμου γὰρ θυσίας παρθενίου θ᾽ αἵματος ὀργᾷ
περιόργως ἐπιθυμεῖν θέμις· εὖ γὰρ εἴη.

de quorum lectione atque interpretatione multa a multis admodum inter se diversa prolata sunt, quae repetere et confutare longum est. Mihi quidem non dubium est, quin hoc a choro dicatur: Agamemnonem, posteaquam aliquamdiu incertus animi fluctuaverit, postremo concedendum esse sociorum voluntati filiamque immolari debere statuisse: neque enim nefas haberi posse, quod tam vehementer id ab exercitu flagitaretur, quandoquidem aliter placari Diana obstaculumque ab ea expeditioni obiectum removeri non posset. De sententia, quin aptissima sit, nemo facile ambiget. Immo necesse fuit hoc dici, non nefariam Agamemnoni visam esse sociorum flagitationem; nam sic demum intelligi potest, cur concedendum esse, quamvis aegre, tandem tamen animum induxerit. Ad infinitivum ἐπιθυμεῖν subaudiendam aliquis dixerit τὴν ξυμμαχίαν superius nominatam: nam significari τοὺς ξυμμάχους; ego tamen Aeschylum subiectum disertius significasse credo, sic: ὀργᾷ περιόργῳ σφ᾽ ἐπιθυμεῖν θέμις. Sed postrema tria verba haud dubie corrupta sunt. Hermannus quidem ea sic explicari posse autumat, ut subaudiatur sententia, ad quam causalis particula γάρ referatur, nempe: sic fiat. „Ita“, inquit, „quod brevissime dixit poeta, accipiendum est hunc in modum: nam, quoniam evitari non potest, optandum ut bene vertat.“ Ergo, quamvis subaudias illud sic fiat, nondum tamen procedit interpretatio

nisi etiam amplius aliquid subaudiatur. Tale artificium interpretandi non vereor ne multis placiturum sit: mihi quidem perquam improbabile videtur. Suspicabar aliquando Aeschylum scripsisse: εἰ δ᾽ ἄρ᾽, εἶεν: quodsi ita est, age — esto — fiat! Nam εἰ δ᾽ ἄρα sic elliptice usurpatur, ubi, quid subaudiendem sit, e superioribus obscurum esse non potest, ut hoc loco εἰ δ᾽ ἄρα θέμις ἐστί. Sic Demosthenes loquitur, Mid. p. 559, 26: ἐπεὶ περιαιρεθεὶς τὰ ὄντα ἴσως μὲν οὐκ ἂν ὑβρίζοι· εἰ δ᾽ ἄρα, ἐλάττονος ἄξιος ἔσται. Nunc autem nihil mutandum esse iudico praeter unam litteram: pro γάρ enim τἄρ᾽ scribendum est. Nam τἄρα h. e. τοὶ ἄρα usurpatur, ubi aliquid consequens esse cum quadam asseveratione ponitur, ut hoc loco: quandoquidem fas est sacrificium ab exercitu flagitari, ergo optandum est certe, ut bene eveniat. Quam saepe τἄρ et γάρ permutentur a librariis nemo nescit. Cf. Ellendt. Lex. Soph. 1 p. 215.

In postremis huius cantici verbis, v. 240.

> πέλοιτο δ᾽ οὖν τἀπὶ τούτοισιν εὔπραξις, ὡς θέλει
> τόδ᾽ ἄγχιστον Ἀπίας γαίας μονόφρουρον ἕρκος,

quid sit illud ἄγχιστον ἕρκος non intelligo. Schützius quidem cum aliis Clytaemnestram designari putans, „chorus“ inquit „de regina loquitur, quam propius ad se accedere videt.“ At quis unquam alterum propius accedentem huiusmodi adiectivo, superlativo praesertim, designavit? Scholiastes τὸ συγγενικὸν interpretatur, videturque de senibus accepisse terrae ipsius, quam tuentur, utpote patriae suae quasi proximis cognatis. Blomfieldius contra eos designari credit, ad quos absente rege haec tutela proxime pertineat. In cassum laborant qui explicare inexplicabilia quovis modo conantur. Aeschylus scripsit εὔπιστον, unde ἄπιστον, hinc ἄγγιστον et ἄγχιστον ortum est. Designant autem his verbis senes semet ipsi, utpote absente regi soli ad terram tuendam una cum regina relicti. Et comparari aptissime possunt cum illis Persarum senibus, qui a Xerxe in Persia relicti curas suas et consilia cum Atossa communicant, ipsique de se dicunt τάδε μὲν Περσῶν — πιστὰ καλεῖται. Nam quod Hermannus his Argivis obiicit, stolidam et importunam esse iactationem, si μονόφρουρον ἕρκος se dicant, qui paullo ante (v. 82) ipsi se ὄναρ ἡμερόφαντον ἀλαίνειν dixerint: non reputavit scilicet vir summus, illo loco tantummodo de bellico robore sermonem fuisse: hoc sese carere dixerunt, ad arma gerenda invalidos, puerorum adeoquo umbrarum similes. Nihilo minus tamen iidem consilio satis valere possunt, et ut πρόβου-

λοι rei publicae praeesse. An vero, si Clytaemnestram cum Hermanno designari sumimus, plus bellici roboris in muliere quam in senibus fuisse dicemus?

In oratione Clytaemnestrae v. 271 sqq.:

ὑπερτελής τε, πόντον ὥστε νωτίσαι,
ἰσχὺς πορευτοῦ λαμπάδος πρὸς ἡδονὴν
πεύκης τὸ χρυσοφεγγές, ὥς τις ἥλιος,
σέλας παραγγείλασα Μακίστου σκοπαῖς.

probandum est quod Hermannus scripsit σκοπῷ: sed in explicanda totius loci structura frustra laboravit. Desideratur utique verbum finitum, idque intelligens Bambergerus sagacissima coniectura παρηγγάρευσε pro παραγγείλασα proposuit. Id quum explicatum esset adscripto verbo usitato παρήγγειλε, hoc ipsum a librariis illius loco scriptum, ac dein a correctoribus metri causa in παραγγείλασα mutatum esse perquam veri simile est. Nisi quis forte illud potius πρὸς ἡδονήν in versu secundo vitiatum esse credat, permutandumque cum aliquo verbo finito, velut προηλάθη. Id mihi olim in mentem venit, ante quam Bambergeri emendationem nossem: nunc nescio an haec praeferenda sit. — In eadem Clytaemnestrae oratione v. 289, quod 26
codices habent ὤτρυνε θεσμὸν μὴ χαρίζεσθαι πυρός, Hermannus cum aliis compluribus mutavit in μὴ χατίζεσθαι, quod interpretatur: *ne desideraretur* h. e. ne destitueret exspectantes. Mihi probabilius videtur Aeschylum scripsisse μὴ χρονίζεσθαι, *ne tardaretur*. Cf. Sept. ad Theb. v. 54: καὶ τῶνδε πύστις (sive πίστις) οὐκ ὄκνῳ χρονίζεται, in quo versu item χαρίζεται pro χρονίζεται scriptum est in Stobaei codice A., Floril. VII, 86.

Sequitur chori stasimum, praestantissimum illud quidem, sed aliquot locis adeo a librariis corruptum, ut plane intelligi nequeat. Primum in stropha prima, postquam dictum est, impios esse qui res humanas a diis respici et male facta puniri negent, haec leguntur, v. 358:

πέφανται δ' ἐγγόνους
ἀτολμήτων ἄρη
πνεόντων μεῖζον ἢ δικαίως.

Hermannus edidit: πέφανται δ' ἐκγόνοις ἀτολμήτως Ἄρη πνεόντων μ. ἢ. δ. idque interpretatur: *apparuit natis intolerabiliter maiorem quam fas erat Martem spirantium.* Quid apparuerit, e superioribus intelligi vult, nempe divinam male factorum animadversionem. Atqui haec nunc quidem non natis sive posteris (ἐκγόνοις),

sed ipsis qui deliquerunt apparuit. Loquitur enim chorus de Paride et Troianis: hos Iovis vindictam expertos esse, horumque exemplo patefieri, non impunita esse hominum male facta. Itaque etiamsi verum est, maiorum delicta saepenumero a posteris demum lui, tamen in hoc contextu hanc sententiam non aptam esse apparet. Deinde haud scio quam recte illud *Ἄρη πνεόντων* de Paride atque Troianis dici potuerit. Nam Martem spirare dicuntur, qui ferocia aut odio instigati vim et arma spectant bellique et certaminum cupidi sunt et hostilia perpetrant, quemadmodum infra v. 1194 Clytaemnestram videmus *ἄσπονδον Ἄρη φίλοις πνέουσαν*; Paridis autem et Troianorum delictum non ex tali ferocia aut odio natum erat, sed ex illius libidine, horum nimia securitate, quam diuturna felicitas opumque affluentia pepererat, *φλεόντων δωμάτων ὑπέρφευ*, ut est v. 361. Itaque recte Emperius *Ἄρη* ab hoc loco alienum esse intellexit, scripsitque *ἀρά*, quo vocabulo recepto iam aptum habemus enuntiationis subiectum: *πέφανται ἀρά*, apparuit pernicies: quo sensu id vocabulum non solum ab epicis sed etiam ab Aeschylo usurpatur Suppl. v. 76. Merito hanc amici emendationem probavit doctissimus Bambergerus in programmate gymn. Brunovic. a. 1835 edito p. 14, idemque pro *ἐγγόνους* non *ἐκγόνοις*, quod propter eam quam exposui rationem improbandum est, sed *ἔκγονος* reponi voluit, ut dicatur pernicies male factorum (*ἀτολμήτων*) progenies. Neque sane vituperanda est haec coniectura, sed probabilius tamen et minus etiam a librorum lectione distans est *ἐγγὺς οὐδ'*, unde quam facile *ἐγγόνους* fieri potuerit ipse aspectus docet. Atque habemus sic etiam accuratiorem numerorum aequabilitatem: nam antistrophicus quoque versus 375, *μελαμπαγὴς πέλει*, in longam syllabam exit; eamque rem in Aeschylo haud parvi faciendam esse periti sciunt.

Longe corruptissima autem et plane pro desperata habenda est eiusdem stasimi stropha secunda v. 394. Sed de hac antequam disputo, de antistropha videndum est, quae, quamquam et ipsa non
27 incorrupta, paullo certiorem tamen medicinam admittere videtur. Leguntur ibi v. 410 in codicibus haec: *τὸ πᾶν δ' ἀφ' Ἑλλάδος αἴας συνορμένοις πένθεια τλησικάρδιος δόμων ἑκάστου πρέπει.* quae qui scripserunt, *συνορμένοις* haud dubie accipi voluerunt de iis, qui e Graecia in bellum profecti essent. Sic scholiastes: *τῶν συνηγμένων ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἁπάντων τοῖς οἴκοις ὀδυνηρὰ πένθησις διαπρέπει*: neque aliter recentiores, velut Klausenius, qui vertit: omnino

vero iis, qui e Graecia profecti sunt, domi uniuscuiusque ortus est luctus animum affligens, et Schützius: propter eos qui e Graecia profecti sunt etc. Atqui hos si designare Aeschylus voluit, articulum participio addi necesse fuit; ne de casu dativo dicam, cuius commode explicandi nullam rationem video. Nam quod Schützius ei causalem significationem tribuit, habeat sibi. Scholiastes legisse videri possit *συνορμένων* et mox *δόμοις*: sed huic non multum tribuendum est. Aeschylum autem scripsisse crediderim *συνορμένα*, quod quum in vetusto codice, nostrorum omnium fonte communi, per compendium scriptum esset, hinc error describentibus obiectus, ut *συνορμένοις* ponerent, idque de militibus in bellum profectis acceptum necessario etiam alteri corruptelae ansam dedit, ut *ἀφ' Ἑλλάδος αἴας* scriberetur pro eo, quod scribendum erat, *ἐφ' Ἑλλάδ' αἶαν*. Possit etiam *ἀν' Ἑλλάδ' αἶαν* coniici; sed illud praefero propter faciliorem mutationem. Itaque versus habebimus hosce:

τὸ πᾶν δ' ἐφ' Ἑλλάδ' αἶαν
συνορμένα πένθεια τλησικάρδιος
δόμων ἑκάστου πρέπει.

Omnino autem per Graecam terram coortus luctus corda mordens unius cuiusque domus conspicuus est. Numeri concinni, sententia apta. Nam *τὸ πᾶν*, adverbii instar, omnino, in universum, recte dicitur propterea, quod, quum antea de unius Menelai eiusque domus dolore dictum esset, nunc ad universae Graeciae dolorem transitur: *ἐφ' Ἑλλ. αἶαν* dictum, ut *ἐπὶ γαῖαν εἰσὶ δύο* ap. Hes. O. et C. v. 11. et *ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν* aliquoties apud Homerum.

Haec si non improbabiliter restituta sunt, etiam de strophicis coniecturam audere licebit. In codicibus scriptum est: *πάρεστι σιγᾶς ἄτιμος ἀλοίδορος ἄδιστος ἀφεμένων ἰδεῖν*, nullis numeris nullaque sana sententia. Iambicos versus restitui antistropha postulat, unde apparet non posse aut *σιγὰς* aut *σιγῶσ'* aut *σιγῶν* scribi, quae omnia ab uno aut altero critico proposita sunt, sed *σιγᾶς* librariorum errori deberi, nato illi ex geminatione duarum primarum litterarum vocabuli sequentis. Deinde in *ἀφεμένων* syllabam secundam *ει* esse debere iam alii intellexerunt. Quaenam autem probabilis verborum sententia fuisse videbitur? Cantat chorus, qualis dolor in domo Menelai excitatus fuerit propter Helenae fugam. Lamentabantur, inquit, domestici prophetae: *ἰώ, ἰὼ δῶμα, δῶμα καὶ πρόμοι, ἰὼ λέχος καὶ στίβοι φιλάνορες*. His, opinor, non incommode talis sententia

subiungi potuit: *πάρεστι σῖγ' ἀτίμως — δόμους — ἀφειμένους ἰδεῖν*: licet videre domum silentio (h. e. sine valedictione) contumeliose desertam. Sic *σῖγ' ἀτίμως* coniunguntur etiam in Choeph. v. 86, et omnis enuntiatio comparari potest cum Eum. v. 168: *πάρεστι γᾶς ὀμφαλὸν προσδρακεῖν αἱμάτων βλοσυρὸν ἀρόμενον ἄγος ἔχειν*. De duobus vocabulis, *ἀλοίδορος* et *ἄδιστος*, quid faciam nescio. Interim amplector Hermanni coniecturam, qui pro
28 *ἄδιστος* reposuit *αἴσχιστ'*, in *ἀλοίδορος* autem, quod miris modis alii interpretari conati sunt, duo vocabula latere arbitror, alterum illud quod supra scripsi *δόμους*, alterum *ἄλαι* h. e. *ἄλᾳ*,, quo nomine fortasse desertricis Helenae fuga invidiose designari potuit. Sic versus existunt hi

πάρεστι σῖγ' ἀτίμως
ἄλᾳ δόμους αἴσχιστ' ἀφειμένους ἰδεῖν.

strophicis, quos supra posui, duobus prioribus ad amussim exaequati.

Initium antistrophae secundae in codicibus hoc est, v. 402 sqq.:

ὀνειρόφαντοι δὲ πενθήμονες
πάρεισι δόξαι φέρουσαι χάριν ματαίαν.
μάταν γὰρ εὖτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν,
παραλλάξασα διὰ χερῶν
βέβακεν ὄψις κτλ.

Hermannus in versu secundo *πάρεισιν δόκαι* reposuit, vere haud dubie, nisi quod *δοκαί* potius scribendum fuisse Dindorfius monet; in quarto *παραλλαγαῖσι*, si minus vere, haud procul tamen a vero. Sed in constructione versus tertii et sequentium expedienda falli videtur. Nam quod ait *μάταν* coniungendum esse cum *βέβακεν*, reliqua autem brevius dicta esse pro *εὖτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν ὁρᾷ*: haec brevitas inaudita atque incredibilis est, nec puto recte *μάταν* cum *βέβακεν* coniungi posse propter sententiam. Scripsisse Aeschylum suspicor:

μάταν γὰρ ηὖκτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν,
παραλλαγᾷ δὲ διὰ χερῶν
βέβακεν ὄψις —.

In eiusdem cantici antistropha tertia v. 449, ubi in codicibus scriptum est,

βάλλεται γὰρ ὄσσοις Διόθεν κεραυνός.

ὄσσοις Hermannus in hanc sententiam interpretatur, ut lumine oculorum et vita privari dicantur quos Iovis fulmen feriat. Id non magis

credo, quam quod Klausenio placuit, fulmen oculis Iovis emissum dici. Scribendum erit *ὀξύς*.

Denique in epodo v. 454 codices habent:

> *πόλιν διήκει θοὰ βάξις· εἰ δ' ἐτητύμως,*
> *τίς οἶδεν; ἤ τοι θεῖόν ἐστι μὴ ψύθος;*

Hermannus *ἐτήτυμος* scripsit, cum Aurato, et *εἴ τι* pro *ἤ τοι*. Est autem vel sic perquam inelegans oratio: verusne sit rumor, quis scit? nisi divina aliqua fraus est. Nam quum prius illud verusne sit rumor, quis scit? ostendat eum, qui sic interrogat, de veritate rumoris dubitare, non conveniebat huic dubitationi illud nisi —, h. e. conditionem negativam adiungi, quasi aliquid illi dubitationi opponeretur. Nam nisi sic demum recte diceretur, si superiora verba confidentiam, non dubitationem significarent. Accedit, quod etiam *μή* loco insolito positum iustam offensionem habet. Itaque scribendum est: *οὐδ' ἐτητύμως τις οἶδεν, ἤ τι θεῖόν ἐστιν ἢ ψύθος.* Nam *ἐτητύμως εἰδέναι* 29 proba loquutio est, qua utitur Aeschylus etiam infra v. 1255: *ἢ — ἢ* pro *πότερον — ἢ* non solum epici dicunt, de quibus nemo dubitat, sed etiam tragici, de quibus sine causa Hermannus controversiam movit ad Elmslei edit. Medeae, in Opusc. III p. 198. Aeschylo certe hunc usum etiam Doederlinus concedit ad Soph. Oed. Col. v. 80.

Sequitur alterum episodium, a. v. 480 ad v. 659, cum narratione nuntii, in qua pauca quaedam et leviora vitia emendanda nobis relicta sunt. Primum enim v. 615,

> *εὔφημον ἦμαρ οὐ πρέπει κακαγγέλῳ*
> *γλώσσῃ μιαίνειν· χωρὶς ἡ τιμὴ θεῶν.*

vereor ut probari possit Hermanni iudicium, qui postrema verba convertit praemium sine diis est, sententiamque hanc esse vult: „praemium accipit malorum in re laeta nuntius tale, cui non favent dii." Certe graviter vituperandus foret poeta, si talem sententiam, malis nuntiis mala praemia contingere, tam perplexe eloqui voluisset. Rectius Stanleius aliique sententiam hanc esse iudicarunt: honorem diis alias aliis habendum esse h. e. suo cuiusque tempore, nec propitiorum et infestorum numinum honores miscendos atque confundendos. Eam sententiam Aeschylum sic eloquutum esse credo: *χωρὶς ἡ τιμὴ* (vel quod verius puto, *αἱ τιμαὶ*) *θεοῖς*: diis sui cuique separatim honores habendi, alio tempore iis, qui propitii sunt, laeto animo grates agendae, alio tempore illis, qui mala immittunt, planctus et lamenta debentur. — Terminationum permutatio etiam v. 618 vitium

peperit. Neque enim dubito, quin, cum Blomfieldio, scribendum sit *πόλει μὲν ἕλκος ἓν τὸ δήμιον τυχόν*, non *τυχεῖν*, ut codices habent. Duo *πήματα ἄπευκτα* nuntius commemorat, alterum publicum, universae civitati grave, *τὸ δήμιον τυχόν*, alterum singulis familiis dolendum, *πολλοὺς πολλῶν ἐξαγνισθέντας δόμων*. Nam *ἐξαγνισθέντας* pro *ἐξαγισθέντας*, quod in codd. est, confidenter reponendum esse aio. Quodsi in superiore membro *τυχεῖν* dixisset, debuit etiam in altero membro infinitivum *ἐξαγνισθῆναι*, non *ἐξαγνισθέντας* dicere, nisi forte gratum facere grammaticis quibusdam, voluit, ut hoc quoque mutatae subito structurae exemplum aliis a se collectis adderent. Sed hi contenti esse poterunt eo, quod paullo infra v. 624—626 sibi oblatum vident. — Denique v. 623 *παιᾶνα τόνδ' Ἐρινύων* non potest verum esse. Neque enim ea, quae in superioribus versibus conditionaliter dicta sunt, *ὅταν δ' ἄπευκτα πήματ' ἄγγελος φέρῃ*, pro paeane Furiarum haberi possunt. Scribendum igitur *παιᾶνα τῶν Ἐρινύων*. Codicum scriptura hinc orta est, quod quum *τόν* pro *τῶν* scriptum esset, correctores fulciendi versus gratia illud *δ'* addiderunt. Articulus autem tanto minus offendere debet, quod *Ἐρινύων* nomen appellativum magis quam proprium est. Vid. quae dixi ad Eum. p. 63. Cf. Prom. v. 940: *οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί*.

31 In secundi stasimi stropha secunda v. 697 sqq. Aeschylum scripsisse suspicor:

> *πολέα δ' ἔσχ' ἐν ἀγκάλαις νεοτρόφου τέκνου δίκαν,*
> *φαιδρωπὸν ποτὶ χεῖρα σαίνοντα γαστρὸς ἀνάγκαις.*

Codices habent *φαιδρωπός* et *σαίνων τε*, quam lectionem qui tueri volent, his necesse erit aut *ἔσκε* scribere cum prioribus, aut *ἔσχε* cum Hermanno neutrali significatu dictum statuere, quod quam durum sit in hoc contextu neminem fallere potest. Accedit quod in codicum scriptura non recte separatim ponuntur quae res ipsa coniungi postulat. Nam non aliud est *φαιδροπὸς ποτὶ χεῖρα*, aliud autem *σαίνων*, sed catulus ille leonis *ποτὶ χεῖρα σαίνει φαιδρωπός*, ad manum domini hilariter adulans accedit. Vulgatae lectioni nihil praeter codicum auctoritatem patrocinatur, quae quanti facienda sit, in his praesertim fabulae partibus, ubi Mediceus deficit, peritis exponi non opus est. — Neque recte Hermannum v. 693 *ὧδ'* pro *οὕτως* scripsisse puto. Mutanda potius fuit antistropha, v. 700 sqq. in hunc modum: *χρονισθεὶς δ' ἀπέδειξεν ἔ — θος τὸ πρὸς τοκέων· χάριν — γὰρ*

τροφεῦσιν ἀμείβων —. Ad eundem modum etiam strophae versus dimetiendi erunt.

Quarta huius cantici stropha tam misere corrupta est, ut emendari, nisi quando integriores codices opem tulerint, vix posse videatur. Sed quemadmodum in desperatis aegrotis medici tentare tamen aliquam medicinam solent, sic in huiusmodi locis non invidendum est critico, si coniecturam, quamvis ancipitem, non tamen absurdam periclitetur. In primo quidem versu,

> φιλεῖ δὲ τίκτειν ὕβρις μὲν παλαιὰ νεάζουσαν ἐν κακοῖς
> βροτῶν ὕβριν,

nihil offensionis est; in proximis autem,

> τότ᾽ ἢ τόθ᾽ ὅταν τὸ κύριον μόλῃ
> νεαρὰ φάους κότον,

postrema tria verba plane sensu cassa esse apparet, neque priora satis sana esse videntur. Primum enim ipsa haec loquutio ὅταν τὸ κύριον μόλῃ certe insolens est et sine exemplo, neque id quod Hermannus posuit, ἔστ᾽ ἂν ἐπὶ τὸ κύριον μόλῃ, multum probabilitatis habet. Quid est enim ἐπὶ τὸ κύριον μολεῖν, de insolentia dictum? Porro autem illud quoque vix credo ab Aeschylo dictum esse, insolentiam solere novam ex se insolentiam parere τότ᾽ ἢ τότε, h. e. **serius ocius**, quemadmodum recte haec formula ab interpretibus accipitur. Nam insolentiae propriam hoc esse puto, ut nullo non tempore insolenter agat. Sed serius ocius exitium insolentes consequitur, ubi fatalis terminus advenerit. Itaque si scribamus τότε δ᾽ ἢ τότ᾽, ἢν τὸ κύριον μόλῃ τέλος —, et loquutionem habebimus usitatam, (κύριον τέλος est Eum. v. 534. τέλος μολεῖν dicitur Sept. Theb. v. 348), neque vero nimis audacter aut additum versui breve vocabulum, quod excidere facile potuit, aut τότε δ᾽ ἢ pro τότ᾽ ἢ repositum, aut ἢν pro ὅταν scriptum videbitur. Nam hoc quidem ὅταν facile ex interpretamento irrepere potuit, praesertim si statuas, in cod. ἂν scriptum fuisse, quod aliquoties pro illo altero etiam in tragicorum codicibus inveniri constat, potuitque interpretationem postulare videri, ne haberetur pro 32
particula potentiali. Versus autem est iambicus trimeter, ut antistrophus v. 744, quamquam non plane iisdem pedibus incedens. Sed hoc postea curabitur: nunc videamus tria illa inexplicabilia νεαρὰ φάους κότον. Hermanni sententia, qui κότον delevit, ut ex interpretamento illatum ad δαίμονα, v. 783, adscripto, haud facile cuiquam probabitur, siquidem neque opus fuit ulla huius vocabuli interpretatione, neque

apparet, qua ratione aliquis *δαίμονα* interpretari *κότον* potuerit. Non magis probabile est *νέᾳ ῥαφῇ*, quod ille pro *νεαρὰ φάους* posuit. Voluit nimirum novam insolentiae machinationem significari. Atqui *ῥαφή* de dolosis callidisque consiliis, maximeque de clandestinis dicitur, quae minus insolentiae, h. e. feroci et protervo animo, quam fraudulento ac malitioso convenire videntur. Sed ipsum illud, quod in codicibus scriptum est, *φάους* contrarii vocabuli, *σκότον*, iam superiores quosdam criticos admonuit, idque mihi quoque verum esse videtur. Pro *νεαρά* reponendum erit *νεαρόν* aut, quod mihi aptius esse videtur, *νέατον*. His igitur receptis versus habemus hosce:

τότε δ' ἢ τότ', ἦν τὸ κύριον μόλῃ τέλος,
νέατον φάους σκότον,

pendetque accusativus a verbo *τίκτειν* in versu primo. Reliqua sic restituenda erunt:

δαίμονά τιν' ἄμαχον ἀπόλεμόν τ',
ἀνίερον θράσος μελαίνας μελάθροισιν ἄτας,
εἰδομέναν τοκεῦσιν.

in quibus nihil a codicibus discessi, nisi quod in versu primo *δαίμονά τιν'* pro *δαίμονά τε τόν* scribendum, in fine versus autem *τ'* addendum fuit. Codicum scripturam vitiosam esse vel hinc intelligi potest, quod sic ille *δαίμων* distingui videtur a mentis occaecatione, quam insolentia ad extremum parere dicta est, quum dubitari non possit tribus his nominibus *σκότον, δαίμονα, θράσος ἄτας*, unam eandemque rem designari. Nam ipsa illa mentis occaecatio daemonis instar homines in perniciem abripit, ipsa nihil aliud est, quam Ates temeritas. Post *ἀπόλεμον* autem cur *τ'* addiderim, ex antistropha patebit, quam nunc adscribam sic ut debet emendatam.

Δίκα δὲ λάμπει μὲν ἐν δυσκάπνοις δώμασιν, τὸν δ' ἐναίσιμον τίει βίον·
τὰ δὲ χρυσόπαστ' ἔδεθλα σὺν πίνῳ χερῶν
παλιντρόποις λιποῦσ'
ὄμμασιν ὁσιότροπα προσέβα,
δύναμιν οὐ σέβουσα πλούτου παράσημον αἴνῳ·
πᾶν δ' ἐπὶ τέρμα νωμᾷ.

In versu secundo codices habent *τὰ χρυσόπαστα δ' ἐσθλά* aut *τὰ χρυσόπαστ' ἐσθλά*: *ἔδεθλα* autem scribendum esse iam Auratus coniecit, receperuntque Schützius et Hermannus, ut evidentissime verum. Partculam *δέ* transponi necesse fuit, quo versus strophico

exaequaretur, eaque transpositio tanto minus improbabilis videri debet,
quod in codice Farn. particula post χρυσόπαστα plane non comparet.
Porro codices habent παλιντρόποις ὄμμασι λιποῦσ᾽, quae item 33
responsionis causa transponenda fuerunt [10]). Eandem ob causam pro
ὅσια scripsi ὁσιότροπα, vocabulum licet alias fortasse non lectum,
recte tamen formatum, ut ὁμοιότροπος, κακότροπος, αἰολότροπος
et similia: quam facile autem duae syllabae postremae propter sequens
-προς — excidere potuerint, in aperto est. Denique quod in codicibus
legitur τοῦ post προσέβα, articulum huc ex sequente versu venisse
Hermannus censet, quum supra scriptus esset ad πλούτου: idque
haud dubie verum est.

In anapaestis chori Agamemnonem advenientem salutantis quod legitur v. 769, θάρσος ἑκούσιον ἀνδράσι θνήσκουσι κομίζων, Hermannus interpretando tueri conatus est: dictum enim esse acerbe de mortifera expeditione, vexisse Agamemnonem (ad Troiam) spontaneam audaciam mori volentibus viris. Ego mihi haec non minus quam graeca obscura esse fateor, quum neque qui sint illi mori volentes viri intelligam, quibus Agamemno spontaneam audaciam ad Troiam vexerit, neque volentes mori propterea iam morientes dici potuisse credam. Verissime alii emendarunt θράσος ἀκούσιον: et θράσος quidem etiam in cod. Flor. scriptum est; reliquerunt autem ineptum illud θνήσκουσι, pariterque de morituris aut mori non recusantibus dici potuisse opinati sunt. Mihi persuasum est Aeschylum tam mirifice non loquutum esse, sed sic potius: θράσος ἀκούσιον ἀνδράσιν ἀποκνοῦσι κομίζων. h. e. audaciam involuntariam afferens (s. iniungens) viris detrectantibus, ut significetur cives etiam invitos a rege coactos esse ad expeditionem. Ex ἀποκνοῦσι quum ἀποθανοῦσι factum esset, hoc correctores propter metrum ferri non posse intelligentes in θνήσκουσι mutarunt. Coniiciat aliquis ἀνδράσιν ὀκνοῦσι, quum facilius etiam ὀκνοῦσι in θανοῦσι corrumpi potuerit, et sic θνήσκουσι a correctoribus poni; sed non credo tamen ab Aeschylo primam illius verbi syllabam in thesi productam esse.

In proximo diverbio Clytaemnestrae et Agamemnonis, quod illam

10) Ne sic quidem plane respondet strophico antistrophus, si νέατον v. νεαρὸν pro anapaesto habetur. Sed licuit, opinor, Aeschylo hoc per synizesin pro iambo usurpare, quod genus synizeseos, quamvis rarum, non tamen inauditum esse Hermannus monet, Elem. doctr. metr. p. 53.

codices v. 851 dicentem faciunt, εἴ τε δημόθρους ἀναρχία βουλὴν καταρρίψειεν, non credo sic ab Aeschylo scriptum esse. Interpretes quidem βουλήν de senatu quodam accipiunt, cui regnum absente rege tuendum fuerit; sed id si intelligi Aeschylus voluisset, paullo disertius haud dubie eloquutus foret. Scripsisse eum suspicor βουλὴν κακὴν ῥάψειεν. — Neque incorrupta sunt Agamemnonis verba v. 899: γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦντ' ἐμέ. Quippe γνώμην διαφθείρειν vix recte dicitur, qui alteri concedens non perseverat in sententia, sed is potius qui alteri persuadet, ut deterius consulat. Itaque scribendum erit: γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦσ' ἐμήν. — Proxima verba Clytaemnestrae v. 900: ηὔξω θεοῖς δείσας ἂν ὧδ' ἔρδειν τάδε, plerique sic interpretati sunt: vovistine diis metuens sic facturum te ista? aut etiam, quoniam sic ἄν particula non conveniret sententiae, sublato signo interrogationis, in hunc modum: vovisses haec ita facere, si aliquid metuisses. Neutram interpretationem ferri posse recte Hermannus monuit. Immo ridicula est sententia, si ὧδ' ἔρδειν τάδε accipitur de recusatione Agamemnonis, quum se negat per stragula incessurum esse. Nam id se non
34 facturum vovere sic demum potuisset, si praevidisset fore ut stragula sibi redeunti substernerentur. Hermannus scripsit δείσασ' ἄν, restituto signo interrogationis, sed interpretatione nulla addita: neque ego exputare possum, quid hoc significare voluerit. Aeschylum autem scripsisse aio: εὖξαι θεοῖς δείσας· σὺ δ' ὧδ' ἔρδειν τάδε. h. e. precibus placa deos si eos (eorum animadversionem) metuis; sed fac quod te iubeo. Conformationem orationis, haud raram illam in huiusmodi adhortatione, quae ante dictis opponitur, comprobabunt aliquot exempla. Hom. Od. XXII, 431: μήπω τήνδ' ἀνέγειρε· σὺ δ' ἐνθάδε εἰπὲ γυναιξίν. Hesiod. O. et D. v. 402: χρῆμα μὲν οὐ πρήξεις· σὺ δ' ἐτώσια πόλλ' ἀγορεύσεις. Soph. El. v. 394: ταῦτα μὲν μέθες· σὺ δὲ τεμοῦσα κρατὸς βοστρύχων ἄκρας φόβας — δός. Eur. Tro. 420: ἕπου δέ μοι πρὸς ναῦς· σὺ δ' ἡνίκ' ἄν σε Λαρτίου χρήζῃ τόκος ἄγειν, ἕπεσθαι. Et in ipsa hac Agam. v. 1019: εἰ δ' ἀξυνήμων οὖσα μὴ δέχει λόγον, σὺ δ' ἀντὶ φωνῆς φράζε καρβάνῳ χερί. — Paullo post interroganti Agamemnoni: ἦ καί συ νίκην τήνδε δήριος τίεις; respondet Clytaemnestra v. 910: πιθοῦ· κράτος μέντοι πάρες γ' ἑκὼν ἐμοί. In interrogatione illa qui scribendum censuerunt ἦ οὐ καὶ σὺ —, sententiam non recte percepisse videntur. Hoc dicit Agamemno: Num vere tu hanc vi-

ctoriam contentione dignam aestimas? Itaque ἦ οὐ alienum est: *καί* autem non ad *σύ* pertinet, ut sit tu quoque, sed ad *δήριος τίεις*, estque sic dictum, ut in convertendo id quod supra posui „vere" usurpari debeat, de quo usu, quoniam obiter exponi non potest, consulendi erunt Doederlinus ad S. Oed. Col. 147 et Ellendt. Lex. Soph. I, p. 889. Hinc apparet etiam *συ* non acuendum sed encliticum esse. De constructione verbi *τίω* cum genitivo, quem pretii vocare solent, non opus est dici. Iam vero quid ad hanc interrogationem Clytaemnestra? Respondetne quod interrogata est? Immo pergit instare: parere sibi Agamemnonem iubet. Atqui, dicat aliquis, eo ipso, quod hoc iubet, respondet etiam quodammodo ad illius interrogationem, quippe quum iterata hac compellatione satis appareat, eam victoriae cupidissimam esse. Est hoc pessimum genus corruptelarum, quae aliqua veri specie fallere indiligentes, ab iis autem, qui minus recto iudicio utuntur, etiam defendi possint. His itaque illud *πιθοῦ* non invidebimus. Qui autem Aeschylum recte norunt, ab eoque non id, quod aut tolerabile aut excusabile, sed quod ubique optimum reique convenientissimum sit, dici solere sciunt, hi, opinor, librariorum errorem agnoscent, Aeschylumque scripsisse credent *τί δ᾽ οὔ*; Quidni? nempe: quidni victoriam contentione dignam aestimem? quod idem est ac si respondeat: sane dignam aestimo. Similiter *τί δ᾽ οὐχί* in responsione a Clytaemnestra usurpatur etiam v. 262. Atque sic demum etiam illud adversativum *μέντοι* in proximo membro recte se habere intelligetur. Nam postquam victoriam vel contentione dignam sibi videri dixit, apte adiungit: verum tamen tu mihi eam volens, *ἑκών*, h. e. sine contentione concede.

Restat stasimum tertium; nam huius quoque aliquot vulnera graviora curam nostram postulant. Statim in prima stropha, v. 950 sqq., quae in codicibus extant: *χρόνος δ᾽ ἐπεὶ* (*ἐπὶ* Farn.) *πρυμνησίων ξυνεμβόλοις ψαμμίας ἀκάτας* (*ἀκάτα* Flor.) *παρήβησεν* (*παρήβησ᾽* Farn.) *εὖθ᾽ ὑπ᾽ Ἴλιον ὦρτο ναυβάτας στρατός*. haec quid significare possint difficile dictu est. Nam etiamsi *χρόνος δ᾽ ἐπεί* dictum videri possit pro *χρόνος δ᾽ ἐστὶν ἐπεί* — diu est, ex quo —, deest tamen sic verbo *παρήβησε* suum subiectum. Sin quis verba construat in hunc modum: *ἐπεὶ δὲ χρόνος παρήβησεν, εὖθ᾽ ὑπ᾽ Ἴλιον ὦρτο στρατός* i. e. postquam tempus exolevit, quum exercitus adversus Ilium profectus est, non modo absonam habemus sententiam dictionemque mirificam, sed deest etiam huic

protasi apodosis sua. Nam sequitur nihil nisi hoc: *πεύθομαι δ' ἀπ' ὀμμάτων νόστον αὐτόμαρτυς ὤν*, quod pro apodosi illorum accipere nemo sanus volet. Recte igitur Hermannus illud *χρόνος δ' ἐπεί* corruptum esse intellexit, reposuitque *χρόνος δέ τοι*. Hoc, ut maxime probabile, accipimus: reliquorum emendatio, quae minus prospere viro summo successit, nobis sic perficienda esse videtur, ut scribamus

χρόνος δέ τοι πρυμνησίων ξυνεμβολαῖς
ψαμμιᾶν ἀκάτων παρήβησεν, εἶσθ' ὑπ' Ἴλιον
ὦρτο ναυβάτας στρατός.

Verbum *παρηβᾶν* licet insolentius non tamen incommode usurpatum est de tempore quasi exolescente atque consenescente. Nam quemadmodum et *ζῶν χρόνος* dicitur et *γηράσκων*, Soph. Trach. v. 1159. Aesch. Prom. v. 985. Eum. v. 283, quidni etiam *ἀκμάζων*, *ἡβῶν*, *παρηβήσας*? Bello Troiano tempus suum fuit fatis destinatum: itaque fuit hoc tempus bello quasi congenitum, ut *συγγενεῖς μῆνες* apud Sophoclem dicuntur, de quibus supra dictum est, et una cum bello tempus quoque tum viguit tum consenuit atque exolevit. Ad bellum eiusque aerumnas significandas percommode memorantur navium in littore stationes: has enim, ut maxime aerumnosas, etiam nuntius conquestus erat v. 533 sqq. Dicuntur autem hae stationes *ξυνεμβολαὶ πρυμνησίων ψαμμιᾶν ἀκάτων*, quoniam subductae in littoris arenam naves eiectis retinaculis religantur. Nam quemadmodum Pers. v. 391 *κώπης ξυνεμβολή* de remis dicitur, qui multi simul in aquam incidunt, sic etiam *πρυμνησίων ξυνεμβολαί* recte dici potuit de retinaculis multarum navium simul in littus coniectis ibique alligatis h. e. de multarum navium statione in littore: quamobrem J. G. Schneideri coniecturam in lex. gr. propositam recipere non dubitavi. Cum dativo casu, *ξυνεμβολαῖς*, construitur illud *χρόνος παρήβησε* eodem modo, quo apud Eurip. Ion. v. 353: *χρόνος δὲ τίς τῷ παιδὶ διαπεπραγμένῳ;* aut apud Herod. II, 124: *χρόνον ἐγγενέσθαι τριβομένῳ τῷ λαῷ*, aliaque similia ap. Valck. ad Herod. II, 2. — *Ἀκάτας*, quod codices habent, mutandum fuit in *ἀκάτων*, partim quod illa altera forma nominis parum auctoritatis habet, partim etiam quod pluralis numerus aptior hoc loco quam singularis est quum de *ξυνεμβολαῖς*, coniunctis multorum funium eiectionibus, multarum itaque navium stationibus sermo sit. Et apparet etiam, quomodo altera forma invecta sit. Nam si ab Aeschylo *ψαμμιᾶν* scriptum, id autem in *ψαμμίας* corruptum fuit, consentaneum fuit etiam *ἀκάτας* huic adiectivo

accommodari. Denique εὖϑ᾽ ὑπ᾽ Ἴλιον ὤρτο ναυβάτας στρατός dubitari non potest quin falsum sit. Nam tum quidem, quum exercitus ad Ilium profectus est, non exolevit aerumnarum tempus, sed fuit hoc ipsum eius initium. Itaque scribendum fuit αἶσϑ᾽ ὑπ᾽ Ἴλ. ὦ. ν. στρ., pronomine ad ψαμμιᾶν ἀκάτων relato.

Non levior est corruptela strophae secundae, v. 968 sqq., quamquam huius bonam partem iam superiores critici emendarunt: restat tantum ut perficiatur emendatio. In codicibus hi versus leguntur:

μάλα γάρ τοι τᾶς πολλᾶς ὑγιείας
ἀκόρεστον τέρμα. νόσος γὰρ γείτων ὁμότοιχος ἐρείδει.

quorum prior quas ob causas mutari debeat, quoniam neminem latere 36
potest, a nobis nunc exponi non opus est. Requiruntur autem duo dochmii, et quidem huius formae, alter ⏑⏑⏑⏑́⏑ –, alter ⏑́⏑⏑⏑ –; nam in antistropho v. 981 dubitari non potest quin aut cum Porsono scribendum sit τὸ δ᾽ ἐπὶ γᾶν ἅπαξ πεσὸν ϑανάσιμον, aut servato eo verborum ordine, qui in codicibus est, τὸ δ᾽ ἐπὶ γᾶν πεσόν γ᾽ ἅπαξ ϑανάσιμον, inserta particula post πεσόν, quod genus emendandi, licet paene infamatum nonnullorum criticorum abusu, hoc tamen loco nihil offensionis habet [11]). Itaque alter dochmius in stropha hic erit: μάλα γέ τοι τὸ τᾶς — de quo nemo dubitat: alterum ut efficiamus, pro adiectivo πολλᾶς aliud iustae mensurae vocabulum quaerendum erit, nec dubito quin Aeschylus ἄγαν scripserit, cuius interpretamentum πολλᾶς librariorum errore invectum est. In nomine ὑγιείας aut corripienda pronuntiando syllaba penultima, ut in δείλαιος, γεραιός aliisque nonnunquam fieri constat, aut scribendum cum Franzio ὑγιέας, aut cum Hermanno ὑγιΐας. — In versu secundo ἀκόρεστον τέρμα, etiamsi id cum Hermanno in malam partem interpretemur, tamen nihil aliud significare poterit quam cuius homines supra modum cupidi sint satiarique eo nunquam possint, quemadmodum infra v. 1304, τὸ γὰρ εὖ πράττειν ἀκόρεστον ἔφυ πᾶσι βροτοῖσιν. Sic autem non potuit causalis enuntiatio subiungi, νόσος γὰρ γείτων ὁμότοιχος ἐρείδει. Absurde enim hoc diceretur, homines valetudinis propterea supra modum cupidos esse, quod morbus ei vicinus esset, quae res restinguere potius cupiditatem deberet. Quamobrem probandum videri possit quod Schützins proposuit, ἀπά-

---

11) Multo minus aptam particulam esse post adiectivum in v. 968, qui ab Hermanno sic scriptum est: μάλα γέ τοι τὸ πολέος γ᾽ ὑγιΐας — neminem fugiet.

ρεστον τέρμα: nimiae valetudinis et prosperitatis exitus ingratus: nam in propinquo sunt morbus et calamitas. Sed supersederi tamen hac coniectura potest, dummodo pro γάρ causali reponatur adversativum δέ, quod a librariis non semel cum illo permutatum esse constat. Nam sic et sententiae consulitur et numerorum aequabilitati, siquidem brevem post νόσος syllabum requiri antistrophi comparatio docet. — Iam sequuntur in codicibus haec:

καὶ πότμος εὐθυπορῶν ἀνδρὸς ἔπαισεν ἄφαντον ἕρμα.

ad quorum constructionem nihil desiderandum esse Hermanno concedimus: nam παίειν hoc sensu cum solo accusativo, licet rarius, non tamen inauditum est; sed deesse aliquid nobis videtur quum ad numerorum rotunditatem, tum vero ad sententiam. Quippe non quaevis prospera fortuna ad scopulum impingit, sed ea tantum, quae immodica est aut qua quis non recte utitur. Id ipse Aeschylus testatur v. 731: *οἴκων εὐθυδίκων καλλίπαις πότμος αἰεί.* et Eum. v. 521: *ἑκὼν δ' ἀνάγκας ἄτερ δίκαιος ὢν οὐκ ἄνολβος ἔσται.* Deinde credo equidem Aeschylum etiam ἕρμα illud, ad quod nimia aut improba felicitas impingat, quale sit paullo disertius indicasse. Postremo, si quis tamen haec potuisse saltem omitti contendat, utpote ex ante dictis intelligenda, etiam antistrophi, de quibus statim dicendum erit, fidem faciunt aliquid hoc loco excidisse. Commodissime et ad sententiam et ad numeros explendos scribi poterit:

37 *καὶ πότμος εὐθυπορῶν ἀνδρὸς ὑπὲρ τὸ μέτρον*
θᾶσσον ἔπαισε πρὸς ἄτας ἄφαντον ἕρμα.

Et hoc quidem πρὸς ἄτας etiam Prenius addi voluit, in Museo Rhen. vol. VII ann. 1850 p. 388.

In antistropha primi duo versus nihil difficultatis habent. Nam quod ambigi potest, utrum πεσόν γ' ἅπαξ an ἅπαξ πεσόν legendum sit, nullius momenti est, sed proxima statim verba, ut in codicibus scripta sunt, τίς ἂν πάλιν ἀγκαλέσαιτ' ἐπαείδων, duo non ambigua habent corruptelae indicia. Primum enim πάλιν abest a Farn., et recte abest: nam poetae nihil opus fuit hoc supervacaneo additamento: interpres id adscribere potuit, quo planiorem faceret vim verbi ἀγκαλέσαιτο. Deinde quod in eodem Farn. extat τίς τ' ἀγκαλέσαιτ', demonstrat ἂν ab eo, qui hunc codicem scripsit, non lectum esse neque necessariam in tali interrogatione particulam esse evincunt exempla a Reisigio de ἂν part. p. 132, ab Hermanno Opusc. IV p. 140 et 157 et a Maetznero ad Antiph. p. 130 collecta: sed non mirum,

additam a correctoribus omissam aegre ferentibus. Aeschylum scripsisse arbitror τίς δ' ἀγκαλέσαιτ' ἐπαείδων, repetita coniunctione δέ, cuius repetitionis exempla non absimilia vid. ap. Buttmann. in excurs. XII ad Demosth. Mid. p. 152 et ap. Ellendt. in Lex. Soph. p. 392. Sic demum iusta existit huius versus cum strophico aequabilitas, quam neglexisse Hermannum miror, ex cuius descriptione strophicus v. 970 a spondeo γείτων, antistrophus autem ab anapaesto πάλιν ἀγκ. incipit. Sequuntur deinceps in codicibus haec: οὐδὲ τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν Ζεὺς αὔτ' ἔπαυσ' ἐπ' εὐλαβείᾳ: sic enim est in Flor., in Farn. autem τότ' et ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε. — Fuerunt qui illud ἐπ' εὐλαβείᾳ sibi intelligere viderentur: scilicet — multi enim admirabiles Aeschylo contigerunt interpretes. Alii utrumvis, ἐπ' εὐλαβείᾳ vel ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε, ex interpretamento irrepsisse credunt; quamquam quale hoc et quorum verborum interpretamentum fuerit difficile dictu est. Ceterum ne omissis quidem his verbis sana sententia evadit, etiamsi forte quis insuper corrigat οὐδὲ — — Ζεὺς ἂν αὔτ' ἔπαυσεν. Nam foret hoc: neque Iupiter rursus cohibuisset eum, qui defunctos ab inferis arte sua revocare potuit: cuius apodoseos si protasin quaeras, nihil invenias nisi hoc: si quis defunctos in vitam revocaret, aut ut, liberales simus, si liceret defunctos in vitam revocare. Non invidebimus si cui hoc placeat. Hermannus quidem, qui olim similem quandam coniecturam tentaverat, postea rectiore iudicio usus eam spernendam esse intellexit, expunctaque negatione οὐδέ, expuncto etiam adverbio αὖτε, expunctis denique verbis ἐπ' εὐλαβείᾳ v. ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε, scripsit Ζεὺς δὲ τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν ἔπαυσεν. Et αὖτε quin recte expunctum sit non dubito: videtur enim αὐτέπαυσε ex ἀπέπαυσε ortum esse; οὐδέ autem non deleri sed mutari debuit cum εἴγε: nam οὐ et εἰ, δέ et γέ facillime inter se permutantur. In reliquis non recidendum aliquid sed addendum potius erat: nam ut in stropha, sic etiam in antistropha aliquot verba interciderunt. Scripsisse Aeschylus videtur:

εἴγε τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν
Ζεὺς ἀπέπαυσε τέχνας οὐκ ἐπ' ἀβλαβείᾳ.

Sic enim et numeros habemus strophico versui exaequatos, et aptam sententiarum connexionem. „Quis“, inquit, „mortuum hominem 38
revocare in vitam possit? quandoquidem eum, qui unus olim hac arte pollebat, ut ab inferis mortuos reduceret,

(apparet Aesculapium designari,) Iupiter artem suam exercere vetuit, non cum impunitate. h. e. non sine poena, *ὥστε μὴ ἀβλαβῆ εἶναι*. Cf. Theogn. v. 757: *Ζεὺς μὲν τῆσδε πόληος ὑπειρέχοι αἰθέρι ναίων αἰεὶ δεξιτέρην χεῖρ᾽ ἐπ᾽ ἀπημοσύνῃ*. — In reliqua parte antistrophae recte Hermannus cum Schützio scripsit: *προφθάσασα καρδίαν γλῶσσα πάντ᾽ ἂν ἐξέχει*, pro eo quod codices habent, *καρδία γλῶσσαν ἂν τάδ᾽ ἐξέχει*. sed quae praecedunt, *εἰ δὲ μὴ τεταγμένα μοῖρα μοῖραν ἐκ θεῶν εἶργε μὴ πλέον φέρειν*, non video qua ratione defendi possint. Schützius quidem, in editione anni 1811, priorem *μοῖραν* fatum, alteram autem Clytaemnestram esse vult, Parcae comparatam. Id mihi perabsurdum videtur. In editione minore ann. 1800 verterat: nisi Parca Parcam divinitus constitutam cohibuisset, quod quid sit non intelligo, neque si quis sortem pro Parca substituat, satis perspicio, qua ratione sors divinitus constituta sorte cohiberi dicatur. Non deerunt fortasse ingeniosiores, qui qualemcunque tamen sententiam aliquo modo extundant, laudentque etiam fortasse poetam propter argutum genus dicendi. Mihi huiusmodi argutiae longe abhorrere videtur ab Aeschyli grandiloquentia, proboque quod Blomfieldius et Boissonadius scripserunt *μοῖρα μοῖρά μ᾽ ἐκ θεῶν*. Nam talis anadiplosis hoc loco non potest non perapta videri [12]).

Scrib. Gryphiswaldiae die S. Ioannis. MDCCCLIV.

---

12) Sero animadverti emendationem versus 203 (p. 24.), *ὀργᾷ περιόργῳ σφ᾽ ἐπιθυμεῖν*, occupatam esse a Bambergero in progr. ann. 1835. Tanto magis eam veram esse confido. Nam formam adiectivi *περίοργος* defendi non opus erit, apud eos certe, qui adverbium *περιόργως*, non *περιοργῶς*, scripserunt. Et formantur eodem modo *εὔοργος* et *δύσοργος*. — De verss. 1241 sqq. (p. 6. 7.) itemque de v. 197 (p. 24.) admoneor ab amico, horum quoque emendationes occupatas esse ab Hartungo.

AD SOPHOCLIS AIACEM.

Quod apud Terentium legimus de hominibus sapientiae suae plus 3
justo confisis, facere eos intelligendo ut nihil intelligant, id nobis saepenumero in quosdam veterum scriptorum interpretes convenire visum est, quorum ut quisque et ab ingenio et a doctrina instructissimus videri vult, ita difficillime adducitur, ut aliquid etiam a se non satis intelligi confiteatur, quaeritque potius artificium aliquod, quo, quae non assecutus sit, videatur tamen explicuisse. Ex hoc genere exemplum, unum de multis, nunc Vobis, Commilitones, proponere decrevimus, quo, si nihil aliud, hoc certe discatis, non temere ubique magnis istis interpretandi artificibus fidem habendam esse.

Apud Sophoclem in Ajace Agamemnon Teucrum objurgans, quod nimis magnifice et cum ipsius Agamemnonis ceterorumque ducum contemptu Ajacis virtutem praedicaverit, haec ait vv. 1236. 1237. Br.

ποῖον κέκραγας ἀνδρὸς ὧδ' ὑπέρφρονα; 4
ποῖ βάντος, ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ οὐκ ἐγώ;

h. e. de quali viro crepas tam magnifica?
quo profectus ille est, aut ubi constitit, ubi non ego?

Quibus verbis nihil aliud dicit Agamemnon, quam non esse quod Ajacis virtus tanquam incomparabilis praedicetur, quippe qui nihil nisi secum una gesserit, nullum in proelium profectus sit, nusquam adversus hostes constiterit, nisi cum Agamemnone. Atque hanc esse horum versuum mentem neminem vestrum non statim intellecturum confidimus, neque quisquam adhuc aliter interpretatus est, praeter unum editorem, eumque omnium longe celebratissimum, qui alterius quidem versus explicationem proponit plane diversam. Pro *ποῖ* enim, quod a Brunckio et Erfurdtio duorum codicum testimonio receptum

est, *ποῦ* esse restituendum; *ποῦ* autem hic non proprie *ubi*, sed, ut solitum in indignatione, fere idem quod *πῶς* esse. Jam totum versum ita convertit: *quomodo profectus ille est aut constitit alicubi, ubi non ego steterim?* Ac ne quis putet non multum interesse inter utramque interpretationem, illud *ubi non ego steterim* eam vim habere monet, ac si dictum sit: *ubi ille ac non ego potius steterim.* Quodsi hoc in illius locum substituamus, haec erit sententia: *quomodo constitit ille alicubi, ubi ille steterit, ac non ego potius?* Id vero quum fieri nullo modo possit, ut consistat aliquis aliquo loco, ubi tamen non hic ipse, sed potius alius quispiam consistat, apparebit haud dubie nihil aliud dictum esse his verbis, nisi Ajacem nusquam constitisse. Confitebimur, arbitror, hoc omnes; nisi tamen mirabimur istam sane mirificam perplexitatem sermonis, quae quasi dedita opera sententiam loquentis obscuret audi-
5 toremque ludificet. Quotum enim quemque in ipso Atheniensium theatro fuisse putamus, qui, quum haec audiret, non ita potius acciperet, uti nos supra interpretati sumus, ut negaret Agamemnon Ajacem quidquam sine se gessisse, non autem, ut nihil eum gessisse contenderet. Quodsi quaerat aliquis, quid permoverit subtilissimum interpretem, ut tam miram rationem comminisceretur, permovit eum versus 1281, ubi Teucer ad Agamemnonis criminationem respondens,

οὐχ ὅδ' ἦν, ait, Ajacem designans, *ὁ δρῶν τάδε,*
ὃν οὐδαμοῦ φῂς οὐδὲ συμβῆναι ποδί;

His enim verbis quum manifesto ad illa, quae supra adscripsimus, responderi videatur, id quod etiam vetus scholiastes animadvertit; haeserunt in iis alii quoque interpretes; nimirum quod hic responderi videatur ad aliquid quod Agamemnon re vera non dixerit. Et Musgravium quidem ab emendatione auxilium satis infeliciter petentem nihil nunc moramur: Erfurdtius autem se plane assentiri Triclinio profitetur, cujus haec est ad hunc locum adnotatio: *φασὶν ἐνταῦθα, ὡς συκοφαντεῖ Τεῦκρος Ἀγαμέμνονα. οὐ γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν αὐτοῦ λόγοις πρὸς τοῦτον τοιοῦτόν τι εὕρηται, ἀλλ' ἔφη· ποῦ βάντος ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ οὐκ ἐγώ; φαμὲν οὖν ὅτι, ὥσπερ κατὰ τὰς ἔριδας συμβαίνει προφέρειν ἔσθ' ὅτε τὸν ἀντίδικον ἀπολογούμενον τῷ προηγουμένῳ τῆς δίκης τοιαῦτα, ἃ οὐδέποτ' αὐτὸς ἐφθέγξατο, οὕτω κἀνταῦθα.* — Schneiderus denique hanc esse v. 1281 sententiam putat, ut Ajacis opera, quam in proeliis ediderit, nullius pretii fuisse dicatur. At enim ne hoc quidem responsum aptum foret Agamemnonis criminationi, qui nihil nisi negaverat Ajacem quidquam sine

se gessisse; quantum pretii Ajacis operae statuendum esset, non dixerat. Neque verum est, quod Schneiderus credit, οὐδαμοῦ cum quo- 6
libet verbo conjunctum aliquod vile ac sine pretio designare. Quem enim auctorem citat, Erfurdtium ad Antigon. v. 183, is quidem verba quae ibi exstant: τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω, infinitivum εἶναι supplendum esse monens, recte explicat: *in nullo honoris loco esse dico.* Est enim οὐδαμοῦ εἶναι, φαίνεσθαι, νομίζεσθαι idem atque Latinorum *nullo numero v. loco esse v. haberi,* quem usum, praeter eos, quos Erfurdtius laudat, illustravit Heindorfius ad Plat. Georg. p. 34; quis autem inde colligat συμβαίνειν οὐδαμοῦ esse: *operam dare quae nullius sit pretii?* — Nos quidem cum Erfurdtio Triclinii rationem probamus, ita tamen ut paullo accuratius explicandam putemus; quod prius quam faciamus, de ista altera explicatione pauca addenda esse videntur. Ait enim vir acutissimus esse hunc locum, si quidem sua sententia probanda sit, iis adnumerandum, in quibus ad primam speciem abundanter posita videatur particula οὐ. Ac sane potuit etiam ita dici: ποῦ βάντος ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ ἐγώ; sed diversa tamen sententia. Negaret enim ita Agamemnon, Ajacem quoquam profectum esse et usquam constitisse, ubi ipse stetisset; nunc autem, e nostri quidem interpretis sententia, non esse contendit ubi Ajax constiterit, ac non potius ipse. Quamobrem abundare negationem nemo dixerit, qui hanc interpretationem probet, sed potius deesse adverbium μᾶλλον. Hoc vero omitti nullo modo potuit, quum omnis sententiae vis in eo posita sit, ut se potius Agamemnon quam Ajacem alicubi constitisse dicat. Nam quod monet interpres pronomen ἐγώ voce erigendum esse; quamvis erigamus, nihil tamen proficimus, nisi suppleatur illud μᾶλλον, quo omisso quid sibi velit οὗπερ οὐκ ἐγώ nemo recte perspicere potest. At doctissimus interpres non μᾶλλον suppleri, sed pleniorem hujuscemodi locutionem cogitari vult: πῶς γὰρ ἔβη ἢ ἔστη, οὗπερ οὐκ
ἐγὼ σταίην, ἀλλ' ἐκεῖνος; Atqui hoc ipsum ἀλλ' ἐκεῖνος, sine quo 7
verba illa ad istum modum intelligi prorsus non possunt, eo minus supplendum poëta auditoribus relinquere debuit, quo minus quidquam inesset in ipso orationis tenore, quod tale supplementum flagitare videretur. Haec est enim bene loquendi lex, ut nihil reticeatur, nisi quod omissum esse ex ipsa orationis connexione pateat. Nostro autem loco ne hic quidem ipse vir sagacissimus de tali supplemento cogitaturus erat, nisi versu 1281, h. e. post interjectos versus quattuor et quadraginta, in ea verba incidisset, quae ut ad illa priora aliquo modo

adaptaret, hoc suum artificium commentus est, magnopere, ut arbitror, et a Sophoclis elegantia et a Graecae linguae consuetudine alienum. Nam quod confert Thucydidis locum III, 36: *μετάνοια ἦν αὐτοῖς καὶ ἀναλογισμός, ὠμὸν τὸ βούλευμα ἐγνῶσθαι, πόλιν ὅλην διαφθεῖραι μᾶλλον, ἢ οὐ τοὺς αἰτίους*, quod idem esse dicit atque: *οὐ τοὺς αἰτίους, ἀλλὰ μᾶλλον πόλιν ὅλην*: hic quoque ratio eum fefellisse videtur. Nolumus quidem illud nimis urgere, quod Reisigius monuit ad Sophocl. Oed. Col. comm. crit. p. 238, ne hoc quidem *ἀλλὰ μᾶλλον πόλιν ὅλην* sententiae satisfacere, nisi etiam *μόνον* ad *οὐ τοὺς αἰτίους* suppleatur; quippe tota urbe eversa necesse fuisse ut etiam sontes perirent; sed prudentissime nobis de hac formula *μᾶλλον ἢ οὐ* Buttmannus disseruisse videtur ad Demosthenis Midian. p. 144. 145. „Quippe," ait, „qui dicit, *τοῦτο μᾶλλον ποιήσω ἢ ἐκεῖνο*, affirmatione ad *τοῦτο* relata, mente negat idem respectu *ἐκείνου*: quod suffecit usui ad effingendam formulam *μᾶλλον ἢ οὐκ ἐκεῖνο*." Consentit cum Buttmanno etiam Aug. Matthiae gr. Gr. p. 805. ed. sec.; eademque etiam Schaeferi sententia esse videtur, qui in not. ad Demosth. orat. in Timoth. p. 1198, 15 apte comparavit Gallorum atque Italorum idioma, *ne* et *non* ponentium post *plus que* et *più che*. Aliam viam ingreditur Reisigius l. l., rursus aliam Eduar-
8 dus Haenisch ad Lysiae amatorium p. 46; sed de his nunc accuratius disputare non vacat. Restat enim ut videamus de vera ratione versuum Sophocleorum inter se conciliandorum, qua de re probari nobis Triclinii sententiam supra diximus, paullo tamen accuratius explicandam. Nempe dixerat Agamemnon Ajacem nusquam fuisse, nisi ubi ipse quoque fuisset. Hoc Teucer in eam sententiam detorquet, quasi Ajacem Agamemnon usquam fuisse negaverit. Scilicet Agamemnonem nusquam fuisse indicare vult. Quodsi Agamemnon nusquam fuerit, Ajax autem nusquam nisi ubi Agamemnon, efficitur Ajacem non magis usquam fuisse. Atque hoc ita planum atque facile videtur, ut verbum non amplius addendum sit.

Quod reliquum est, monendi nobis estis, Commilitones, ut feriarum, quas proxime instare nostis, otio bene ac salubriter h. e. in honesta animi atque corporis recreatione, non per desidiam atque ignaviam consumpto, ad hibernas scholas, quas Vobis indicimus, tempestive redeatis, oblatisque discendi opportunitatibus naviter atque industrie utamini. Valete.

Scr. Gryphiswaldiae m. Augusto a. MDCCCXXVIII.

AD EURIPIDIS MEDEAM.

Rem nobis facere videmur nec Vobis, Commilitones, ingratam, neque a nostro officio alienam, si, quemadmodum aliquoties iam fecimus, in prooemiis scholarum indici praemittendis argumenta tractamus ex ipso scholarum nostrarum orbe desumpta, quo aut quae coram Vobis proposita sunt, uberius et accuratius scripto explicata recognoscatis, aut ad ea, quae mox audituri estis, praeparatis auribus mentibusque veniatis. Hanc ob causam, quum nuper in Euripidis Medea nonnullis Vestrum interpretanda versati simus, hujus nunc fabulae locos aliquot difficiliores tractare placuit, de quibus aut ab Elmsleio, primario Medeae editore, aut ab iis, qui post Elmsleium in hac fabula operam collocarunt, dissentiendum nobis esse videtur. — Statim in prologo v. 10 sqq.

οὐδ' ἂν — κατῴκει τήνδε γῆν Κορινθίαν
ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισιν, ἁνδάνουσα μὲν
φυγὴ πολιτῶν ὧν ἀφίκετο χθόνα κτλ.

hanc scripturam ab Elmsleio receptam non quidem praeferimus vulgatae *φυγῇ*, probabilem tamen et ipsam, rationibusque non satis validis a Matthiaeo damnatam esse censemus. Nam quum Elmsleius vestigium huius scripturae apud scholiastam sibi deprehendere visus esset, id vestigium Matthiaeus nullum esse contendit, si modo verba scholiastae recte accipiantur. Quod enim is dicat *τὸ δὲ ἁνδάνουσα, ὀρθὴ ἀντὶ δοτικῆς, ἀντὶ τοῦ ἁνδανούσῃ*, hoc tantum sibi velle, quum proprie *exilium* Medeae, non haec ipsa, placere Corinthiis dici debuisset (*ἁνδανούσῃ φυγῇ*,) poetam inversa dictione non exilium, quod debebat, sed Medeam propter exilium placuisse dicere. Tale iudicium qua ratione scholiastae tribui possit fatemur nos non intelligere. Est enim illud ipsum quod ex vulgata scriptura Euripides dicit, Medeam Corin-

thiis placuisse, adeo proprie ac rei convenienter dictum, ut pro eo alterum istud, ut exilium ejus, non ipsa, Corinthiis placuisse dicatur, nemo facile requirat nisi qui sensu communi careat. Quamobrem grammatici observationem, nominativum pro dativo positum esse, equidem non ad hanc quam codices habent lectionem pertinere credo, sed cum Elmsleio statuo eum *ἁνδάνουσα φυγή* legisse, eaque verba in hunc modum accepisse, quasi pro *ἁνδανούσῃ φυγῇ* dicta essent, nominativo absolute
4 aut per quandam *ἀντίπτωσιν* posito. Ac ne quis obiiciat eum, ut nunc quidem verba eius scripta extant, solius participii, non etiam, ut deberet, substantivi mentionem facere: dubitari non potest quin hoc scholium cum aliis non paucis e vetustioribus commentariis excerptum sit ab homine satis indocto, qui quum lectionem hodie vulgatam in suo exemplo inveniret, ideoque *φυγῇ* non *φυγή* scriptum videret, huius vocabuli mentionem in describendo scholio omittendam duceret. — Quodsi de antiquitate illius lectionis non videtur dubitari posse, iam de interpretatione videndum est: quam quidem Elmsleio minus bene cessisse indicamus. Per appositionem enim haec verba *ἁνδάνουσα φυγή* dici existimat eadem ratione, qua infra v. 1217: *κεῖνται δὲ νεκροὶ παῖς τε καὶ γέρων πατὴρ πέλας, ποθεινὴ δακρύοισι συμφορά*, et Heraclid. v. 70: *ἱκέται δ' ὄντες ἀγοραίου Διὸς βιαζόμεσθα καὶ στέφη μιαίνεται, πόλει τ' ὄνειδος καὶ θεῶν ἀτιμία*: quorum locorum hanc rationem esse apparet, ut quae per appositionem adiecta sunt, de toto enuntiato priore praedicentur. Scilicet illud ipsum, quod pater cum filia exanimatus iacet, casus dicitur lacrimabilis, huiusque praedicati causa ac ratio in eo ipso quod enuntiatum erat posita est: itemque quod supplices violantur ac serta polluuntur, hoc ipsum eiusmodi est, ut urbis dedecus ac deorum iniuria dici possit. At vero in eo, quod Medea Corinthum concesserat, nihil est cur hoc exilium Corinthiis placere dici possit; quamobrem tali appositioni, qualem Elmsleius statuit, locum non fuisse arbitror. Et tamen, quum neque ad *ἀντίπτωσιν* neque ad absolutos nominativos confugere liceat, per appositionem illa verba dicta esse opportet, verum ita ut haec appositio non ad totum enuntiatum, sed ad subiectum tantummodo pertineat. Subiectum autem grammatice quidem Medea est: sententiam si spectes, non haec sola est, sed simul etiam maritus ac liberi. Nam *Μήδεια ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισι* quid est aliud quam *Μήδεια καὶ ὁ ἀνὴρ καὶ τὰ τέκνα*? Quod quum ita sit, potuit etiam apponi nomen collectivum, ad Medeam simul cum

marito ac liberis pertinens, quale est hoc ipsum *φυγή*, quod saepenumero sensu collectivo dicitur, ut *φυγάδας* significet, e. c. Thucyd. VIII, 64: *καὶ γὰρ καὶ φυγὴ αὐτῶν ἔξω ἦν — καὶ αὕτη μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἐπιτηδείων ἔπρασσε κτλ.* Xen. Hell. V. c. 2, 9: *καὶ γὰρ συγγενεῖς πολλοὶ ἔνδον ἦσαν τῶν φευγόντων καὶ — — κατάγειν ἐβούλοντο τὴν φυγήν.* Isocr. de Big. p. 351: *στρατηγήσαντες τῆς φυγῆς.* Plura vid. ap. Sturz. Lex. Xen. h. v. Schaefer. ap. Ast. addend. ad Plat. Legg. p. 115, 11, eundemque ad Plutarch. tom. V. p. 286. — Hac igitur ratione illud *ἁνδάνουσα φυγή* probabiliter explicari posse videtur; quamquam, ut iam ante dixi, non eo haec nunc a me disputata sunt, quo commendarem hanc lectionem prae ea quam codices nostri omnes offerunt, sed ut tolerari tamen et ipsam posse ostenderem. — Qui sequitur genitivus *πολιτῶν*, pro quo dativum dederunt Barnesius, Brunckius, Porsonus, etiamsi plane similibus exemplis muniri non potest, non tamen videtur contra rationem attractionis positus esse, quamobrem assentiendum est Matthiaeo, nihil mutandum pronuntianti. Erunt quidem fortasse, qui plane similem dicant locum Sophoclis Electr.. v. 652: *φίλοισί τε ξυνοῦσαν οἷς ξύνειμι νῦν, εὐημεροῦσαν, καὶ τέκνων ὅσων ἐμοὶ δύσνοια μὴ πρόσεστιν*, quandoquidem Hermannus „haec“, inquit „proprie ita dici debebant, *καὶ τέκνοις* (*ξυνοῦσαν*), *ὅσων ἐμοὶ δύσνοια μὴ πρόσεστι*, sed per attractionem *τέκνων ὅσων* iuncta sunt“. Nobis tamen hic genitivus non tam per attractionem quam partitiva significatione positus esse 5 videtur, ut plena loquutio subsit haecce: *καὶ τέκνων τούτοις, iis ex liberis meis*, potuissetque genitivus poni etiam si non *ὅσων* sed *ὅσοις* aut *ὅσα* sequeretur, velut in tali sententiae conformatione: *καὶ τέκνων ὅσοις ἐμοῦ δύσνοια μὴ πρόσεστι* — aut *ὅσ' εἰς ἐμὲ μὴ μῖσος ὤπλισε.*

Paullo infra, v. 16, haec verba *καὶ νοσεῖ τὰ φίλτατα* novissimus editor, Pflugkius, interpretatur: *et discrimen adest carissimi pignoris.* „*Τὰ φίλτατα*“, addit, „alibi eximie dicuntur parentibus liberi, cf. Hemsterhus. ad Lucian. T. 1 p. 177. Valck. ad Phoen. 437; sed et maritus uxori, ut Herc. F. 514; denique proximus quisque et maxime dilectus.“ ex quibus verbis non satis perspici potest quo sensu id vocabulum hoc loco accipi velit: nam discrimen quidem adest et liberis et marito et ipsi quoque Medeae. Vereor autem ut *νοσεῖν* de discrimine et periculo recte acceperit: nam quum *νοσεῖν* dici soleat quidquid deteriore ac non eo quo debebat statu est, hoc quidem loco *τὰ φίλτατα νοσεῖ* commodissime accipiemus de uxore et marito, qui

quum deberent inter se amici esse, alienato et infesto animo erant. Erit igitur *νοσεῖν* hic quoque idem fere quod *στασιάζειν* vel *διχοστατεῖν* v. 15; quemadmodum frequentissime hoc verbum usurpari satis constat. Vid. quae laudantur a Baehrio ad Plutarch. Philopoem. p. 6. *Τὰ φίλτατα* autem de iis, qui se invicem amare debebant, etiamsi quam maxime infesti sint, eodem modo dicitur ut Androm. v. 176: *διὰ φόνου δ' οἱ φίλτατοι χωροῦσιν.* Aesch. Cho. 228: *τοὺς φιλτάτους γὰρ οἶδα νῷν ὄντας πικρούς.*

V. 44 speciosissimam Mureti coniecturam

οὔτοι ῥᾳδίως γε συμβαλὼν
ἔχθραν τις αὐτῇ καλλίνικον ᾄσεται

pro codicum scriptura *οἴσεται* Porsoni exemplo a ceteris editoribus receptam unus quod sciam Pflugkuis repudiavit: et recte, meo iudicio. Quamquam quod hic exemplum affert ad probandam loquutionem *καλλίνικον φέρεσθαι*, Pindar. Nem. III, 27: *καματωδέων δὲ πλαγᾶν ἄκος ὑγιηρὸν ἔν γε βαθυπέδῳ Νεμέᾳ τὸ καλλίνικον φέρει*, possit, qui pertinacius obniti velit, interpretando removere. Licebit enim coniungere *ἄκος τὸ καλλίνικον*, *medelam illam praeclarae victoriae* h. e. quae constat praeclara victoria, qua ratione admissa non iam *τὸ καλλινικον* sed *ἄκος* a verbo *φέρει* pendet, neque illud substantivi instar est, sed adiectivum substantivo iunctum. Sed est tamen illa loquutio eiusmodi, quae ipsa se etiam sine exemplis facile tueatur: me autem ut *οἴσεται* servandum iudicem, non solum codicum consensus permovet, sed haec quoque ratio, quod *καλλίνικον ᾄδειν* non ipsius victoris esse arbitror, sed eorum qui victoriam ei gratulantur, concelebrant, laudant. Ita Herc. F. v. 689: *τὰν Ἡρακλέους καλλίνικον ἀείσω μολπάν* chorus dicit Herculis victorias celebraturus, et Electr. v. 866: *ἀλλ' ἐπάειδε καλλίνικον ᾠδὰν ἐμῷ χορῷ*, exhortatio est chori ad celebrandam Orestis de Aegistho victoriam. Neque quod Herc. F. v. 180 de Hercule dictum est *τὸν καλλίνικον μετὰ θεῶν ἐκώμασε*, quidquam facere potest ad contrariam sententiam probandam. Quippe aliud *ᾠδή* est, aliud *κῶμος καλλίνικος*, pompa propter victoriam ducta, in qua etiamsi cantantur haud dubie *ᾠδαὶ καλλίνικοι*, cantantur tamen non ab ipso victore, sed a comitantibus cantoribus ac choreutis. Non magis huc pertinet locus ab Elmsleio laudatus Phoen. v. 1719: *μοῦσαν ἐπὶ καλλίνικον ἔβαν*: significat enim non *cecini* sed *adeptus sum, merui* laudatorem victoriae cantum.

V. 139: *οὐδὲ συνήδομαι, ὦ γύναι, ἄλγεσι δώματος,* 6
ἐπεί μοι φιλία κέκρανται.

Miror Matthiaeum *ἐπεὶ μή* scripsisse, quum *μή* in tali orationis tenore neque rationem habeat et classicorum certe scriptorum usu respuatur: nam Plutarchi, Luciani ac similium, quorum exempla ab Hartungio subministrata nuperus grammaticae graecae compositur attulit, nullam in tali re auctoritatem esse apparet. Proximum *φιλία* pro *φίλια* etiam contra codices a Porsono et Elmsleio receptum laudo propterea quod *φίλια*, etsi ipsum per se satis bonum, hoc tamen loco aliquam ambiguitatem haberet propter praegressum substantivum *ἄλγεσι*. Et versum quoque aptiorem esse puto glyconicum, quam compositum ex iambo et ithyphallico, qualis hic foret, altera arsi soluta. Nam quod Hermannus commendat *ἐπεί μοι φίλον κέκρανται*, quamquam et codicum numero et scholiastae quoque testimonio probatum, vix credo graece dici *δῶμα κέκρανται φίλον*, *domus amica facta est.* Habet enim *κραίνω* hanc vim ut significet aut *efficere ut existat* quod antea non fuit, aut *perficere, ad exitum et eventum perducere*, nunquam autem ad qualitatem tantum rei pertinet, ut sit *aliquid tale vel tale reddere.* Itaque et *εὐχὰς, ἀρὰς, ἐέλδωρ κραίνειν* dicitur et *ἔριν, ἔχθραν, φιλίαν κραίνειν*: sed *ἄνδρα ἀνδρὶ ἐχθρόν, δῶμά τινι φίλον κραίνειν* non dicitur.

Vers. 210: *οἶδα γὰρ πολλοὺς βροτῶν σεμνοὺς γεγῶτας.* Non debebat Elmsleius scholiastae obloqui, idem hoc significare docenti quod *σεμνοὺς νομιζομένους*: quin illud ipsum, quod Elmsleius ponit, *σεμνοὺς ὄντας*, si poeta scripsisset, eodem sensu accipiendum foret. Nam non de moribus, quos quis vere habeat, sed de iis, quos hominibus habere videatur, Medeam loqui ea quae sequuntur manifestum faciunt *οἱ δὲ — δύσκλειαν ἐκτήσαντο καὶ ῥᾳθυμίαν*, h. e. *δύσκλειαν ῥᾳθυμίας*, et v. 214 *δίκη γὰρ οὐκ ἔνεστ᾽ ἐν ὀφθαλμοῖς βροτῶν, ὅστις πρὶν ἀνδρὸς σπλάγχνον ἐκμαθεῖν σαφῶς, στυγεῖ δεδορκώς.* Et *σεμνὸν γενέσθαι* de eo, qui non quidem reapse superbus sit, sed ab hominibus tamen pro superbo habeatur, non magis mire dictum videri potest, quam *σεμνότητα λαβεῖν* v. *κεκτῆσθαι* eodem sensu dictum, quemodmodum v. c. *κακίαν ἀντιλαβεῖν* apud Thucydidem III, 58 non is dicitur, qui reapse malitiam in se suscipit, sed qui malitiae infamiam contrahit, aut *ὅστις τὰ μὴ προσόντα κέκτηται κακά* apud Eur. Hel. 281, qui vitia, quae non habet, habere tamen creditur, aut *τὴν δυσσέβειαν εὐσεβοῦσ᾽ ἐκτησάμην* ap. Soph. Antig. 924: *quum pia*

essem impietatem nacta sum, h. e. impietatis crimen in me coniectum est. — Matthiaeus autem, qui σεμνοὺς γεγῶτας convertit: *magnam de se existimationem concitarunt*, loci rationem non satis perspectam habuisse videtur. Non enim de magna existimatione, sed de vitii suspicione Medea loquitur, omnisque sententiae tenor hic est, ut causam exponat, cur foras progressa sit, contra scilicet quam ipsius animus et patrius mos, quippe Asianae mulieris, ferebat. Egressa sum, inquit, ne vos me vituperetis: scio enim quam prompti homines ad vituperandum esse soleant quamque facile vitia alteri affingant. Duo autem potissimum genera vitiorum commemorat, ea scilicet, quorum crimen sibi, si non egressa foret, maxime timendum fuisse videbat, superbiae aut ignaviae. Σεμνός autem saepenumero *superbum* significat aut eum qui affectata quadam gravitate et dignitatis ostentatione conspicuus est. Conf. Hippolyt. v. 92, quem locum iam Elmsleius contulit, μισεῖν τὸ σεμνὸν καὶ τὸ μὴ πᾶσιν φίλον, cui mox v. 94 τὸ εὐπροσ-
7 ήγορον opponitur. Add. Muret. Var. Lectt. p. 234 Wolf. et Spanhem. ad. Aristoph. Nub. v. 48.

Vers. 279: ξυμβάλλεται δὲ πολλὰ τοῦδε δείματος. Matthiaeus genitivum propterea positum esse credit, quia poeta, quum ξυμβάλλεται scriberet, cogitarit de συνάρασθαι, συλλαμβάνεσθαί τινος πράγματος, *adiuvare*, cuius vis in συμβάλλεσθαι, *conferre ad aliquid*, quodammodo insit. Quod comparat haec inter se, non potest reprehendi: modo ne genitivum ad συμβάλλεσθαι positum ex quadam permutatione notionis explicandum putasset. Est enim eadem utrobique structurae ratio, ut genitivus partitivus sit, pendeatque a subaudienda partis notione, quemadmodum ipse in grammatica p. 633 et 624 rectius quam in comment. ad h. l. exponit. Mirifice rem perturbat Pflugkius, confundens primum Musgravii rationem a Matthiaeo in prima grammaticae editione p. 434 adoptatam cum altera, quam δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι suppeditarunt, (nam Musgravius quidem hunc genitivum comparat cum eiusmodi exemplis quale est προφέρειν ὁδοῦ — ἔργου ap. Hesiod. O. et D. v. 179. τοῦ πολέμου καλῶς καθίστασθαι ap. Thuc. III, 92 et similibus, in quibus vis genitivi haec est, ut notionem eius cui additur vocabuli quodammodo definiat commemorata re ad quam illa pertineat, quae vis a partitiva significatione sane diversa est.) dein ipse genitivum a πολλά pendere statuens, ut πολλὰ τοῦδε δείματος συμβάλλεται significet: *multae huius timoris causae conveniunt:* quasi συμβάλλεσθαι sit i. q. συνέρ-

χεσθαι. Veram rationem praeter Lysiae locum iam a Matthiaeo grammat. p. 634 commemoratum aperient duo alii, alter Isocratis, in quo, pariter ut apud Lysiam, plena est loquutio, de permutat. p. 75 Orell. *μέρος τι συμβεβλημένος τοῦ μὴ κατὰ τρόπον γνωσθῆναι περὶ αὐτῶν*, alter Aristotelis, in quo, sicut apud Euripidem, partis notio non verbis expressa sed tacite subaudienda est, de generat. animal. V c. 7. p. 164. Bekk. *τοῦ δὲ φύσει τὰ τοιαῦτα συνίστασθαι ξυμβάλλεται καὶ ἡ θερμότης τοῦ τόπου*, quod plenius dictum foret *τὶ* v. *μέρος τι συμβάλλεται*, quemadmodum nostro loco *πολλὰ ξυμβάλλεται μέρος τι τοῦδε τοῦ δείματος*: *multa sunt, quae partem (suam quidque) huius timoris mihi conferant.*

Vers. 480. *οὐδ' ἔχω μαθεῖν,*
ἢ θεοὺς νομίζεις τοὺς τότ' οὐκ ἄρχειν ἔτι,
ἢ καινὰ κεῖσθαι θέσμ' ἐν ἀνθρώποις τὰ νῦν.

Ita libri omnes, nisi quod in Puteano *εἰ θεούς* scriptum est. Hoc Reiskius, Musgravius, Porsonus dederunt, ac praeter hos etiam Bothius et Pflugkius; alteram scripturam Elmsleius revocavit, probatque etiam Matth. in commentario, licet in ipso fabulae contextu *εἰ* ediderit. Hermannus ad Soph. Oed. Colon. v. 80. vehementer se dubitare ait de veritate huius usus *ἤ* particulae, idque cur faciat in censura Medeae Elmsleianae aperuisse. Sed haec ipsa censura nihil nisi argumenta ab Elmsleio prolata non satis esse ad probandum idonea demonstrat, atque quum nihil neque facilius neque frequentius sit commutatione particularum *εἰ* et *ἤ*, eiusmodi exempla postulat, in quibus aut certo non esse *εἰ* positum credi possit, aut neutra particula in priore membro inveniatur: rationes vero, cur *ἤ* in priore membro pro *εἰ* poni non putuerit, atque, si utraque particula in codicibus extet, *εἰ* utique 8
praeferri, si *ἤ* tantummodo scriptum sit, hoc corrigi debeat, nullas exponit. Quod ad exempla attinet, sunt quaedam Homerica, qualia Hermannus requirit, in quibus certo non esse *εἰ* positum credi possit, quippe quum non *ἤ* monosyllabum, quod potuisset pro *εἰ* per errorem substitui, sed *ἠέ* disyllabum habeant, velut Iliad. X, 308: *ἐκ τε πυθέσθαι ἠέ φυλάσσονται νῆες θοαὶ ὡς τὸ πάρος περ, ἢ ἤδη χείρεσσιν ὑφ' ἡμετέρῃσι δαμέντες φύξιν βουλεύουσι μετὰ σφίσιν.* XIII, 327: *ὄφρα τάχιστα εἴδομεν ἠέ τῳ εὖχος ὀρέξομεν ἠέ τις ἡμῖν.* XVII, 180: *καὶ ἴδε ἔργον, ἠὲ πανημέριος κακὸς ἔσσομαι, ὡς ἀγορεύεις, ἤ τινα καὶ Δαναῶν — σχήσω ἀμυνέμεναι.* Od. I, 175: *καί μοι τοῦτ' ἀγόρευσον ἐτήτυμον, ὄφρ' εὖ εἰδῶ, ἠὲ νέον*

μεθέπεις ἢ καὶ πατρώϊός ἐσσι ξεῖνος. His exemplis accedit grammaticorum auctoritas, velut Odyss. IV, 712 ubi vulgo scribitur: οὐκ οἶδ' εἴ τίς μιν θεὸς ὤρορεν ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφορμήθη ἴμεν ἐς Πύλον, Aristarchum ἤ τις scripsisse scholia cod. Ambr. Pal. Harl. docent, eademque ἤ pro εἰ positum in huiusmodi enuntiatis indirectam interrogationem aut dubitationem habentibus diserte agnoscunt ad I, 175. III, 72. 172. Neque rationem obstare arbitror, siquidem ἤ primitiva significatione non διαζευκτικὸν est sed ἐρωτηματικόν, et mutato tantum accentu ex ἦ ortum, id quod ipse Hermannus agnoscit diss. de ellipsi et pleonasm. Opusc. 1 p. 209. Quod si ita est, etiam in priore bimembris enuntiationis membro non minus recte quam in posteriore ponetur, ac ne a simplici quidem interrogatione indirecta arcendum erit, quemadmodum Odyss. XVI, 138 ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον, ἢ καὶ Λαέρτῃ αὐτὴν ὁδὸν ἄγγελος ἔλθω; ubi tamen olim et εἰ et ἤ quoque scriptum fuisse schol. Harl. ostendunt: et Iliad. VIII, 111. ὄφρα καὶ Ἕκτωρ εἴσεται ἢ καὶ ἐμὸν δόρυ μαίνεται ἐν παλάμῃσιν, quemadmodum pro vulg. εἰ καὶ scholiorum auctoritate Spitznerus scripsit. Tragicis vero poetis, ut in aliis rebus multis, ita in hoc quoque ἤ particulae usu interrogativo, licebat haud dubie a vulgari suae aetatis consuetudine recedere et ad epicorum exemplum orationem conformare: librariis autem pronior profecto lapsus ab ἤ ad εἰ quam contra fuit. Quamobrem etiam in hoc Medeae versu et ubicunque in similibus tragicorum locis ἤ pro εἰ libri aut omnes aut meliores offerunt, mutatione abstinendum erit.

Vers. 487: ἄγ' ὡς φίλῳ γὰρ ὄντι σοι κοινώσομαι,
δοκοῦσα μὲν τί πρός γε σοῦ πράξειν καλῶς;
ὅμως δ', ἐρωτηθεὶς γὰρ αἰσχίων φανεῖ.

Ita Elmsleius scribendum intellexit e codicum fere omnium lectione μέν τι, quam scholiastam quoque in exemplo suo habuisse verba eius ostendunt, quum altera μή τι, quam Musgr., Pors., Matth., Pflugk., receperunt, admodum exiguae sit auctoritatis. Quamquam quod hanc Elmsleius ne graecam quidem esse contendit, facile erat ad refutandum, refutatumque est ab Hermanno. Sed Elmsleii lectionem commendat primum ὅμως δέ versu proximo, quippe quod concessivam particulam μέν in priori membro flagitare quodammodo videatur: deinde aliquanto fortior et vividior existit oratio figurata, quum interrogatio pro negatione ponitur: exempla autem huius usus, si quae ab Elmsleio

proferuntur, minus apta videbuntur, accomodatiora ad tuendam huius loci scripturam subministrare poterit Matth. ad Phoeniss. v. 878.

Vers. 718 sqq. τούτοις δ', ὁρκίοισι μὲν ζυγείς, 9
ἄγουσιν οὐ μεθεῖ' ἂν ἐκ γαίας ἐμέ·
λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἀνώμοτος,
φίλος γένοι' ἂν κἀπικηρυκεύμασιν
τάχ' ἂν πίθοιο.

Consenserunt fere editores post Musgravium omnes in constituenda huius loci lectione ea quam proposui; et duo certe primi versus, si codicibus aliquid tribuendum est, vix videntur aliter scribi posse: nam *μέν* versu primo, et *οὐ* versu secundo omnes tenent. Tertio autem versu *ἀνώμοτος* non extat nisi in tribus Parisinis supra scriptum: ceteri omnes *ἐνώμοτος* habent: quamquam illud et sententia postulare videtur et scholiastae quoque prioris auctoritas comprobat: ait enim: *μὴ ὀμόσας δὲ φίλος γένοιο αὐτοῖς διὰ τοῦ ἐπικηρυκεύματος.* Versu quarto *κἀπικηρυκεύμασι* in codicibus extat omnibus: olim tamen etiam *κἀπικηρυκεύματα* lectum esse, scholia demonstrant. Denique versu quinto pro *τάχ' ἄν*, quae Wyttenbachii coniectura est, codices omnes *οὐκ ἄν* habent, quod quidem cum hoc qui nunc est loci contextu non magis quam *ἐνώμοτος* conciliari posse videtur. Nam quum satis manifesta sit duorum membrorum haec oppositio, ut altero dicatur, quid Aegeus facturus sit, si iure iurando Medeae se obstrinxerit, altero, quid, si se non obstrinxerit, apparet, postquam iuratus eam non traditurus esse dictus est, nunc hoc sequi debere, iniuratum eum facilius adversariorum postulatis cessurum h. e. Medeam ipsis traditurum esse. Tamen codicum lectioni *ἐνώμοτος* et *οὐκ ἂν πίθοιο* accedit etiam alterius scholiastae auctoritas, hos versus in hunc modum interpretantis: *εἰ δὲ ἔλθοις εἰς τὴν σύμβασιν τῶν ἐμῶν λόγων καὶ συνθήκας ἐνωμότους ποιήσαιο πρὸς ἐμέ, εὖ οἶδα ὅτι μοι φίλος γένοιο καὶ ἐπίκουρος ἀσφαλής, καὶ οὐκ ἂν τὴν πρὸς ἐκείνους φιλίαν προκρίναις. ἐπικηρυκεύματα γάρ εἰσι τὰ διὰ τῶν κηρυγμάτων γιγνόμενα πρὸς φιλίαν. κεῖται οὖν ἡ λέξις ἀντὶ τῆς φιλίας. τῇ δὲ εὐθείᾳ ἀντὶ δοτικῆς κέχρηται. ἔδει γὰρ εἰπεῖν· καὶ τοῖς ἐπικηρυκεύμασιν οὐκ ἂν πίθοιο.* Hac scholiastae explicatione tanquam certissimo fundamento nisus Hermannus posteriorum trium versuum lectionem eam quam vel codices offerunt vel scholiasta probat servandam, priores autem duos in contrariam eius quae nunc inest sententiam refingendos statuit. Nam

quum opposita inter se haec duo membra esse agnoscat, non sint autem inter se opposita ὁρκίοισι μὲν ζυγείς et θεῶν ἐνώμοτος, neque ἄγουσιν οὐ μεθεῖ' ἂν ἐκ γαίας ἐμέ et ἐπικηρυκεύμασιν οὐκ ἂν πίθοιο, alteram enuntiationem ex affirmativa negativam facit, μέν in μή mutato, alteram ex negativa affirmativam, pro οὐ μεθεῖ' ἂν scribens ἂν μεθεῖ' ἄν. — Nobis, ut verum fateamur, neque illud satis caute factum videtur, quod e scholiastae interpretatione hanc quam ipse reponi vult lectionem, non autem eam, quae in codicibus extat, illi obversatam fuisse concludit; neque, si maxime scholiastam ita legisse constaret, meliorem hanc lectionem iudicamus ea, quae ab editoribus probata est. Nam quae statim subiunguntur verba Medeae τἀμὰ μὲν γὰρ ἀσθενῆ, quum causam indicent, cur timendum sibi sit, ne ab Aegeo deseratur, necesse est hunc eam timorem in eo, quod proxime praecessit membro, eloquutam esse. Quodsi Hermanni emendationem probes, perversa erit sententiarum consequutio: primo loco timorem eloquetur, secundo loco spem ac fiduciam, tertio loco causam timoris. Atque hoc iam Schaeferus animadvertit: „nam", inquit, „quod continuo sequitur τἀμὰ μὲν γὰρ ἀσθενῆ clarissime ostendit in Medeae responsione meliorem feminae conditionem debere praecedere, sequi deteriorem." Deinde non recte Medea diceret Aegeum sibi amicum fore iure iurando dato: nam amicus quidem iam erat, atque id modo illa verebatur, ut satis firmus foret et hanc amicitiam pluris faceret quam adversariorum interpellationes. — Sed ne hoc quidem constat, scholiastam ita legisse: potuit illud ipsum legere, quod in codicibus scriptum est, et nihilo tamen minus locum ita ut fecit interpretari. Nam quod Hermannus incredibile dicit, grammaticos qui hanc interpretationem in medium attulere — novimus tamen nos quidem unum tantummodo — adeo caecos fuisse, ut non modo oppositionem membrorum corruere in codicum scriptura non animadverterent, sed ne illud quidem viderent, ineptissime idem eidem opponi, ὁρκίοισι μὲν ζυγεὶς et λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἐνώμοτος, eodemque modo etiam utramque apodosin idem continere: scio ego sane ut quisque ipse est acutissimus, ita difficillime alios hebetes credere, sed tamen causam nullam video, cur grammaticum istum acutiorem fuisse sumat, quam aut olim Josuam Barnesium, aut nostra memoria Fridericum Henricum Bothium, quorum alter, codicum lectionem sequens et versionem loci adscribens hancce: *his enim, si iure iurando mihi devinctus fueris, abducere volentibus me ex agro non permittes nec trades:*

verbis vero compositione facta et dis iure iurando obstrictus, amicus mihi eris et inimicorum meorum legationibus non parebis, sensum loci hac versione satis expeditum esse autumat; Bothius autem etiam disertius „nihil omnino“, inquit, „hic mutandum est, modo ne quaeras oppositionem verborum *τούτοις — ἐμέ* et sequentium *λόγοις-πίθοιο,* quae nihil aliud sunt quam *ἐπεξήγησις*, affirmato quippe eo, cuius contrarium Medea negavit in praegressis, qua figura nihil usitatius in rebus quae nostra interest ut recte constituantur stabilianturque.“ His itaque duumviris si scholiastam tertium adiungas, nullum in eius interpretatione indicium inesse videbis lectionis ab ea quam codices offerunt diversae. Non magis autem illud probo, quod Hermannus e scholiastae verbis *καὶ οὐκ ἂν τὴν ἐκείνων φιλίαν προκρίναις,* eum non *οὐκ ἂν πίθοιο,* sed *οὐκ ἂν προθεῖο* scriptum invenisse concludit. Nam si ita legisset, non potuisset *ἐπικηρυκεύματα* pro *ἐπικηρυκεύμασι, εὐθεῖαν* (voluit, opinor, *αἰτιατικήν*) *ἀντὶ δοτικῆς* positam dicere, neque accusativum per omissionem praepositionis *διά* explicare. Utraque enim explicatio ostendit verbum ab eo lectum esse eiusmodi, cui accusativus non recte adiungeretur, quale verbum non *προθεῖο* sed *πίθοιο* est. Hoc unum igitur ambigi poterit, utrum quod ille legit ab Euripide scriptum an vitiatum fuerit. Atque *πιθέσθαι ἐπικηρυκεύματα* non opinor scribi potuisse, licet *πάντα, ταῦτα, πολλὰ πιθέσθαι* recte dicatur: restat igitur ut aut *ἐπικηρυκεύματα* aut *πίθοιο* vitiatum sit: si *πίθοιο,* potuit hoc ex *πίθοι σε* mutatum esse eo fortasse facilius, quo rarior est activae formae *ἔπιθον* usus; si *ἐπικηρυκεύματα*, non potest hoc nisi ex *ἐπικηρυκεύμασι* depravatum esse: idque ego, quum codices consentiant, verum esse arbitror. Item *ἀνώμοτος*, non *ἐνώμοτος*, scribi cum tribus codd. Paris. oppositionis ratio flagitat, eademque *οὐκ ἂν* tolerari non posse demonstrat. Praestat tamen fortasse *κείνων* quam *τάχ᾽ ἂν* 11
reponere: nam *ἂν* quidem semel positum sufficiebat (vid. ad Isae. p. 371. Herm. ad S. Electr. v. 790 et de partic. *ἂν* p. 192 sqq.) pronomen vero, ad *φίλος γένοι᾽ ἂν* non minus quam ad *ἐπικηρυκεύμασι* pertinens, paene necessarium videtur. — Quae autem Hermannus huic lectioni obiicit, facile videntur removeri posse. Primum haec verba *λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἀνώμοτος* negat sic intelligi posse, ut sententiarum in hac lectione connexio postulat, *si nudis tantum sermonibus mecum conveneris neque deos testes adhibueris,* ac *συμβῆναι λόγοις* significare vix aliud quam *dictis alterius accedere* h. e. *facere quod*

aliter postulet. Scilicet ita Hermanno visum est quum censuram Elmsleii scriberet; ad Vigerum autem p. 759 *λόγοις συμβῆναι* convertit *colloqui cum aliquo*. Nobis neutrum verum esse videtur; sed quum *συμβαίνειν* sit i. q. *σύμβασιν ποιεῖσθαι*, h. e. *compositionem facere, pacisci*, (vid. Abresch. Diluc. Thucyd. p. 244.) *λόγοις* autem dubitari nequeat dici posse pro *διὰ λόγων*, nihil obstare arbitramur quominus h. l. interpretemur: *si nudis verbis pepigeris*. At, inquit, *λόγοις* sic nude positum non potest hanc vim habere ut *nuda verba* significet. Sane quidem in ipso vocabulo per se spectato non inest haec vis, et sunt *λόγοι* verba etiam iurati: sed nostro loco, quum opponantur inter se *ὁρκίοισι μὲν ζυγείς* et *λόγοις δὲ συμβάς*, manifestum fit non alios *λόγους* cogitari debere quam qui non sint cum iure iurando coniuncti h. e. nuda verba, quod quo minus dubium esse possit ipse Euripides cavit additis verbis *καὶ θεῶν ἀνώμοτος*: nam qui *λόγοις καὶ ἀνώμοτος συμβῆναι* dicitur, hunc apparet dici verbis tantummodo et sine iure iurando pactum esse.

Vers. 831: *πῶς δ' ὄμματα προσβαλοῦσα*
τέκνοις ἄδακρυν μοῖραν
σχήσεις φόνου;

Rectissime cum Hermanno haec verba ita interpretabimur: *πῶς σχήσεις μοῖραν τὴν σὴν ὥστε ἄδακρυν φόνου εἶναι;* Alii *μοῖραν φόνου* pro *φόνον* dici putant eadem circumloquutione qua *μοῖρα θανάτου* v. 957 aliaque similia dicuntur: quo sensu autem *φόνον ἄδακρυν σχήσεις* accipi velint, non exponunt. Nobis haec loquutio aut id significare videtur, quod Hermannus merito absurdum dicit, *caedem s. caedis sortem inhibebis sine lacrimis* h. e. *sine lacrimis temperatura es a caede:* aut nihil omnino significare. Nam quod illi fortasse crediderunt *φόνον ἔχειν* de eo dici posse, qui caedem perpetrare sustineat, id manifesto falsum est. Sed Hermannus etiam *φόνου* cum *φόνον* permutari iubet, quod extat sane in aliquot codicibus, ipsique vel propterea praeferendum videtur, quia, si *φόνου* legatur, statim sequentibus verbis *οὐ δυνάσει*, rudis existat hiatus, quem ab Euripide admissum credi non posse. Esse autem *ἄδακρυν μοῖραν σχήσεις φόνου* idem quod *οὐ δακρύσεις φόνον*, figura dicendi tragicis satis usitata, de qua videndi sint Porson. ad Eur. Phoen. v. 300. Seidler. ad Iph. Taur. 1061. ipse ad Viger. p. 899. Aptissime comparari posse Aeschylum in Agam. v. 822: *δίκας γὰρ οὐκ ἀπὸ γλώσσης θεοὶ κλύοντες, ἀνδροθνῆτας Ἰλίου φθορὰς ἐς αἱματηρὸν τεῦχος οὐ διχοῤῥόπως*

ψήφους ἔθεντο, i. e. φθορὰς ἐψηφίσαντο. Ita hic ἄδακρυν μοῖ-
ραν σχήσεις φόνον idem esse ac ἀνέξει μὴ δακρύουσα τὸν φό- 12
νον vel πῶς σχήσεις μοῖραν τὴν σὴν ὥστε μὴ δακρύουσαν εἶναι
τὸν φόνον. Nam ἄδακρυν μοῖραν poetam dicere ut effectum com-
plectatur, quum satis fuisset dicere σχήσεις δάκρυα. Simillime So-
phoclem in Electra v. 241 γονέων ἐκτίμους ἴσχουσα πτέρυγας ὀξυ-
τάτων γόων. Ut Euripides φόνον scripserit, ita Sophoclem potuisse
etiam γονέας scribere. — Haec ille: quae ego me nec satis omnia in-
telligere et quae intelligam qua ratione probari possint non perspicere
fateor. Figura illa dicendi, quam significat, ea est, quum loquutio ali-
qua ex verbo et verbi obiecto composita ita usurpatur, quasi sit ipsa
unius verbi transitivi instar, ideoque aliud etiam praeter illud quod in
ipsa loquutione iam inest obiectum, et quidem accusativo casu, adiun-
gitur. Fit autem hoc duobus modis, quorum utriusque rationem at-
que indolem probe perspectam habere oportet, ut quam late pateat
quibusve finibus inclusa sit illa figura cognoscamus neque dici posse
opinemur quae rectae rationi adversantur. Et primum quidem genus
hoc est, quum verbi eius, quod est in illa loquutione, significatio, sive
haec transitiva est seu intransitiva, addito aliquo nomine substantivo
ita quasi temperatur, ut existat nova quaedam actionis transitivae no-
tio, cui obiectum aliquod accusativo casu adiungi possit; velut in illo
quod Hermannus usurpavit Aeschyli exemplo verbum τίθεσθαι quum
actionem significet ponendi, haec significatio addito substantivo ψῆφον
ita temperatur et cum substantivi notione coalescit, ut existat nova
notio actionis transitivae ψηφίζεσθαι, cui iam recte accusativus
φθορὰς adiungi potest. Simili ratione γόους θησόμεθ' ἃ πάσχομεν
Euripides dixit Orest. v. 1119, quia θέσθαι verbum cum substantivo
γόους coalescit in unam notionem verbi γοᾶσθαι: et ἐξάρχειν quum
solum *exordiri* significet, addito autem substantivo μολπὴν actio si-
gnificetur cuius exordium fiat, utrumque coalescit in notionem actionis
transitivae exordiendae, ut sit *exordientem canere*, quam ob causam
Aeschylus dicere potuit μολπὴν ἐξάρχειν θεούς, similiterque Euripi-
des Orest. v. 949: κατάρχομαι στεναγμὸν ἄταν, et Androm. 1201:
δεσπόταν γόοις κατάρχειν h. e. δεσπόταν κατάρχοντα γοᾶσθαι.
Porro verbum τεθνάναι adiuncto substantivo τῷ δέει temperatur
ita, ut existat notio timendi paene ad mortem, quamobrem dici potest
τεθνάναι τῷ δέει τοὺς πολεμίους, cuiusmodi exempla sunt ap.
Demosth. Phil. I p. 53, 10. de fals. leg. p. 366, 25. Schaef. App. crit.

p. 603. Eadem ratione Sophocles Oed. Col. v. 223 dicit δέος ἴσχετε μηδὲν ὅσ' αὐδῶ, quia ἔχειν et δέος coalescunt in notionem verbi δεδιέναι, et paullo audacius Euripides in Bacch. v. 1281: λέγ' ὡς τὸ μέλλον καρδία πήδημ' ἔχει, pro δέος πήδημα ponens, ut effectum timoris, quemadmodum τρόμος saepenumero dicitur. Est igitur ἡ καρδία πήδημα ἔχει i. q. ἡ καρδία πηδᾷ, quemadmodum ἡ καρδία τρόμον ἔχει i. q. ἡ καρδία τρομεῖ: quod quum πήδημα ut τρόμος pro eo, cuius effectus est, h. e. pro timore dicatur, consequitur etiam πήδημα ἔχειν ut τρόμον ἔχειν eodem sensu quo δέος ἔχειν usurpari et cum accusativo eius rei quam quis timet construi posse. Porro quum μοχθεῖν sit *laborare*, haec significatio addito substantivo θεραπεύμασι ita temperatur, ut alia existat haece: μοχθηρῶς θεραπεύειν, quamobrem Euripides dicere potuit Phoeniss. 1590: ἃ πόδα σὸν τυφλόπουν θεραπεύμασιν αἰὲν ἐμόχθουν. Atque passivorum quoque verborum significatio ita potest addito substantivo temperari, ut existat actionis transitivae notio, velut ad τήκεσθαι, *consumi*, si addas dativum γόοις,
13 ut sit *lamentis consumi*, hinc notio evadit *lamentandi adeo ut consumaris*, ac proinde accusativus addi poterit eius rei, quam quis lamentatur, quemadmodum Euripides dixit Orest. 850: τὸ μέλλον ἐξετηκόμην γόοις. Haec omnia exempla hoc inter se commune habent, quod accusativus adiungitur non a verbo ipso ac solo per se spectato pendens, sed ab ea actionis notione, quae existit e verbi cum substantivo coniunctione; differunt autem inter se eo, quod in aliis substantivum illud actionem transitivam indicat, quae ipsa sua vi accusativum regere videri possit, ut θεράπευμα aliaque verbalia, in aliis non est eiusmodi substantivum, sed accusativus manifesto non nisi ab ea notione pendet, quae e coniunctione verbi et substantivi enascitur, velut in ψῆφον θέσθαι Ἰλίου φθοράς. Sunt etiam pauci aliquot loci, in quibus ne haec quidem verbi cum substantivo coniunctio sufficit ad efficiendam notionem actionis transitivae quae accusativum regat, sed adiectivum etiam adiungi necesse est, veluti in Soph. Electr. 1370: ἥ σε λιπαρεῖ προὔστην χερί: neque enim licuit dicere ἥ σε προὔστην χερί, nisi adiungeretur adiectivum λιπαρεῖ, quo adiuncto enascitur transitiva huius loquutionis notio et constructio eadem quae verbi λιπαρεῖν. — Sequitur secundum huius figurae genus, de quo pauca monere satis erit. Pertinent enim huc eae loquutiones, qualis est ap. Sophoclem Trachin. v. 59: πολλὰ μέν σ' ἐγὼ κατεῖδον ἤδη πανδάκρυτ' ὀδύρ-

ματα τὴν Ἡράκλειον ἔξοδον γοωμένην, in qua uterque accusativus
ὀδύρματα et *ἔξοδον* a verbo *γοωμένην* sed dispari ratione pendet.
Nimirum cuilibet verbo transitivo duo accusativi adiungi possunt, quo-
rum alter ipsam actionem, cuius iam in ipso verbo inest significatio,
disertius eloquatur, quale est *γοᾶσθαι γόον*, — quod genus obiectum
internum brevitatis causa appellare licebit — alter autem rem aliquam
externam designet, ad quam illa actio pertingat, quale est *γοᾶσθαι
τὸν ἄνδρα*: utroque autem obiecto adiuncto talis quaedam loquutio
existet *πολλοὺς γόους τὸν ἄνδρα σου γοωμένη*. Jam vero potest
fieri, et fit non raro, ut interni obiecti loco non id nomen ponatur,
quod eiusdem ac verbum ipsum stirpis sit, sed aliud, eiusdem tamen
aut similis significationis, et quod possit cum illo salva sententia per-
mutari, veluti quum pro *γόους γοᾶσθαι* dicatur *ὀδύρματα γοᾶσθαι*,
quemadmodum a Sophocle factum est. Ex hoc genere apparet esse
παιᾶνα ὑμνοῦσα τὸν Λάτους γόνον ap. Eurip. Hercul. F. 683. *ἐπευ-
φήμησατε παιᾶνα Διὸς κόραν* Iph. Aul. 1468. *λιγυρὰ δ' ἄχεα
βοᾷ τὸν προδόταν* Med. 208, aliaque multa quorum ratio non obscura
est. — Jam ut ad nostrum Medeae locum revertamur, loquutionem
istam *μοῖραν ἴσχειν ἄδακρυν φόνον* ad hoc secundum genus nullo
modo pertinere manifestum est; videndum igitur erit, num forte ad
primum genus pertineat. Ex hoc autem genere illum quidem Aeschyli
locum, quem Hermannus aptissime comparari posse dicit, prorsus
alienum esse iudico. Apud Aeschylum enim e verbis *ψῆφον θέσθαι*
emergit notio verbi *ψηφίζεσθαι*: sed ex *μοῖραν ἴσχειν* qualis tandem
actionis transitivae notio emergere possit, cui accusativus *φόνον* recte
adiungatur? Nempe non solum *μοῖραν ἴσχειν* sed *μοῖραν ἄδακρυν
ἴσχειν* considerandum est, ut apud Soph. Electr. non solum *προὔ-
στην χερί* sed *λιπαρεῖ προὔστην χερί*. At plurimum tamen inter utrius-
que loquutionis rationem interesse arbitror: nam quum dativi illi *λιπα-
ρεῖ χειρὶ* quodammodo adverbii vice fungantur verbique notionem ita tem-
perent, ut abeat in transitivi *λιπαρεῖν* significationem, contra in *ἴσχειν
μοῖραν ἄδακρυν, cohibere sortem expertem lacrimarum* hoc inest: *cohi-* 14
bere sortem ut sit lacrimarum expers, vel quemadmodum Hermannus ipse
explicat *ἴσχειν τὴν μοῖραν ὥστε ἄδακρυν εἶναι*, indicaturque effectus
verbi *ἴσχειν*, h. e. indicatur qualis fiat sors per eam actionem, quam *ἴσχειν*
verbum indicat. Quodsi in hac qualitate inest notio actionis transitivae,
cui obiectum accusativo casu adiungi possit, apparet tamen hunc ac-
cusativum, si adiungatur, nullo modo pendere a verbi notione sub-

stantivo et adiectivo adiuncto temperata, sed tantummodo ab adiectivo qualitatem illam indicante, ut plane diversum sit hoc genus ab ea figura de qua supra exposuimus. Veluti si dictum foret ab Euripide *πῶς βιώσει ἄδακρυς τὸν φόνον*, nemo, opinor, dixerit accusativum propterea positum esse, quia *βιώσει ἄδακρυς* idem significet quod *οὐ δακρύσεις*, sed verbum et adiectivum seiungenda esse videbit, et accusativum tantummodo ab adiectivo pendere propterea quia hoc ipsum idem significet quod *οὐ δακρύουσα*. Hanc ob causam si quis vel hanc structuram *βιώσει ἄδακρυς φόνον* vel illam *σχήσεις μοῖραν ἄδακρυν φόνον* probare velit, ei nihil nisi hoc probandum erit, adiectivum *ἄδακρυς* cum accusativo construi. Id ego etiamsi potuisse fieri non nego — quemadmodum *ἀνήκοος* nonnunquam cum accusativo construi notum est — tamen ut factum a Graecis esse credam, certa exempla expecto, qualia donec proferantur, nolim in ambigua loci Euripidei scriptura accusativum genitivo praeferre. Neque hiatum aegrius toleraverim quam structuram inauditam: qui tamen si sit adeo intolerabilis, leniri poterit si cum Musgravio et Elmsleio *ἢ* pro *οὐ* scribatur.

Vers 1052. *ἀλλὰ γάρ ἐστιν*
μοῦσα καὶ ἡμῖν ἣ προσομιλεῖ
σοφίας ἕνεκεν· πάσαισι μὲν οὔ.
παῦρον γὰρ δὴ γένος ἐν πολλαῖς
εὕροις ἂν ἴσως
κοὐκ ἀπόμουσον τὸ γυναικῶν.

Ita hunc locum Hermannus scribi iubet ex Porsoni coniectura, nisi quod *κοὐκ*, a Porsono in *οὐκ* mutatum, servandum ipsi videtur: certissime enim, inquit, eadem ratione *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον* dictum est, qua usitatissimum illud *πολλὰ καὶ μεγάλα*. At nobis haec ratio, qua *πολλὰ καὶ μεγάλα* dici solet, ab ea, quam noster locus postulat, prorsus diversa esse videtur. Nam *πολλὰ καὶ μεγάλα* dicuntur quae simul et multa et magna vel multa eaque magna sunt, ad quod exemplum si de mulierum genere Euripides dixisset *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον τὸ γυναικῶν*, paucas easque sapientes mulieres esse dixisset. Non autem hoc aut voluit aut potuit, sed ex mulieribus quamvis multis paucas tantummodo sapientes esse. Itaque non coordinata inter se sunt illa adiectiva, quemadmodum ea quae copula iunguntur, sed subordinatum alterum alteri, quum *παῦρον* ex universa mulierum multitudine partem aliquam exiguam eximat, quae *οὐκ ἀπό-*

μουσος sit; in quali subordinatione copulativae particulae locum non esse apparet. Ita si velis aliquem dicere non multorum verborum esse, sed pauca eaque vera dicere, in qua sententia coordinata haec adiectiva erunt, hunc recte *οὐ πολλῶν λόγων εἶναι* dices, *ἀλλ' ὀλίγα καὶ ἀληθῆ λέγειν*: contra si quem multa quidem, sed in his pauca tantummodo vera proferre dicas, dices cum Euripide Iph. Aul. 957: *ὃς ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ λέγει*, ubi manifestum est non potuisse *ὀλίγα καὶ ἀληθῆ* dici, non magis quam nostro loco *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον* ea qua Hermannus voluit ratione. Sed non magis etiam si cum Porsono *οὐκ* non *κοὐκ* legas sententia loci constabit, quae non potuit nisi ita fere efferri: *ἐν πολλαῖς παῦρον ἂν εὕροις τὸ οὐκ ἀπόμουσον* vel *παῦρον ἂν εὕροις γένος οὐκ ἀπόμουσον*. Nunc autem quum *τὸ γυναικῶν* dictum sit, apparet non de parte tantummodo sed de universo genere aliquid praedicari. Itaque retinendum quidem censeo *κοὐκ ἀπόμουσον*, hoc tamen non coniungendum cum *παῦρον δὲ γένος*, sed cum superioribus *πάρεστι μοῦσα καὶ ἡμῖν*, ut eadem haec sententia in fine periodi repetatur, illa autem verba *πάσαισι μὲν οὔ· παῦρον — εὕροις ἂν ἴσως* pro parenthesi interposita sint. Idem etiam Pflugkium sensisse eius interpunctio ostendit. Sed versu quarto *παῦρον δέ τι δὴ* legendum videtur, quod supra scriptum est in cod. Rom. A. Ceteri pronomen omittunt: *γάρ* ex coniectura Porsonus scripsit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. VII. Id. Mart. MDCCCXXXVI.

OBSERVATIONES IN THEOPHRASTI OECONOMICUM ET PHILODEMI LIB. IX DE VIRTUTIBUS ET VITIIS.

Non immerito Socrates apud Ciceronem [1]) dicitur primus devocasse philosophiam de caelo et in urbibus collocasse, et in domos quoque introduxisse et coëgisse de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. Quamvis enim multi etiam ante Socratem enumerari possint,

qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,

vel praeceptis vel exemplis propositis docuerint, idque Homerum adeo *planius ac melius Chrysippo et Crantore* fecisse Horatius iudicet [2]), tamen qui subtiliorem docendi rationem artemque disserendi his rebus adhibuerit e veteribus illis vix quemquam invenimus. Nam ne de poetis loquar illoque genere praeceptorum, quod per Hesiodi imprimis et gnomicorum carmina sparsum est, etiam septem illos qui dicuntur sapientes non tam philosophos quam viros prudentes fuisse comperimus, qui absque subtiliori arte ac disciplina breviter ac simpliciter praeceperint, quae multiplex rerum usus et experientia non vulgaris suppeditasset [3]): quae autem Pythagoras eiusque discipuli [4]), aut Eleaticorum

1) Tusculan. V, 4. Cf. Acad. poster. 1, 4.

2) Epist. 1, 2 v. 3. 4.

3) *Καταμάθοι ἄν τις αὐτῶν τὴν σοφίαν τοιαύτην οὖσαν, ῥήματα βραχέα ἀξιομνημόνευτα ἑκάστῳ εἰρημένα.* Plat. Protag. p. 343 B. Ex his quae ad domesticam administrationem pertinent Plutarchus proposuit Sept. Sap. conv. c. 12 et hinc desumpta Stobaeus Flor. 85, 14 tom. III p. 176 Gaisf. Chilonem imprimis Diog. Laert. tom. I p. 46 Huebn. praecepisse memorat: *μανθάνειν τῆς αὑτοῦ οἰκίας καλῶς προστατεῖν.*

4) De veterum Pythagoreorum disciplina ethica, imprimis politica, praeter eos

principes Parmenides et Zeno[5]) de vita et moribus paullo subtilius
philosophati sunt, haec et pauca fuerunt nec magni ad eam quae postea 6
extitit morum doctrinam momenti, et uberioribus Socratis et Socraticorum disputationibus mox plane obscurata. Socratem vero ipsum de omni hominum vita civili ac domestica omnique genere officiorum subtiliter et accurate disputantem Platonis nobis et Xenophontis libri repraesentant, quamquam admodum plerumque dissimili ratione, in qua dissimilitudine uter illorum ad magistri sententiam propius accesserit vix satis certo ubique dignosci potest[6]). Sed unum est harum disputationum genus, quod apud Platonem obiter tantummodo et carptim, multo autem copiosius et accuratius apud Xenophontem tractatur, de administratione domestica, estque Xenophontis de ea libellus, qui Oeconomicus inscribitur, sane praestantissimus et Socratis sapientia, meo quidem iudicio, aliquanto dignior, quam plerique eorum sermonum, qui in Memorabilium libris referuntur. Post Xenophontem primus Aristoteles[7]) paullo accuratius hanc moralis philosophiae partem tractasse, et quae ab illo fusius ac liberius disputata erant, subtiliore quadam et severiori disserendi ratione usus, ad iustae artis formulam et descriptionem revocasse videtur: sed de duobus, qui hodie Aristotelis nomen praeferunt, oeconomicis libellis alterum subditicium et ab illius ingenio non minus quam aetate alienum esse nunc quidem satis inter omnes constat[8]); alter utrum ab ipso Aristotele an ab eius auditore

---

quos citavimus in Antiquitt. i. p. Gr. p. 92, 4 cf. H. Ritter, *Geschichte der Pythag. Philosophie* p. 38 sqq. et p. 52. Ipsum Pythagoram Jamblichus cap. 30 dicit *οὐδὲν ἧσσον θαυμασθῆναι διὰ τὴν οἰκονομίαν ἢ τὴν φιλοσοφίαν*, idemque cap. 17 in classibus discipulorum etiam *πολιτικοὺς* et *οἰκονομικούς* fuisse perhibet. De recentiorum Pythagoreorum scriptis oeconomicis cf. not. 9.

5) Utrumque Eleatis leges scripsisse memorant Strab. VI p. 252. Plutarch. cfr. Colot. c. 32 et Diog. Laert. IX, 23 (tom. II p. 348) e Speusippo. — E sophistis praecipue Protagoras commemorandus est, quem Plato Protag. p. 319 A. docuisse testatur *εὐβουλίαν περί τε τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν τις ἄριστα τὴν αὑτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν.*

6) Tractavit hanc quaestionem C. A. Brandis, *Grundlinien der Lehre des Sokrates*, in Museo Rhenano ann. 1827. Vid. impr. p. 122 sqq. et p. 129.

7) Aequalis Xenophontis fuit Antisthenes, cuius *Οἰκονομικὸς* commemoratur a Diogene Laertio VI, 16 (tom. II p. 11.); Aristotelis aequalis Xenocrates, cuius item *Οἰκονομικὸς* nominatur ab eodem IV, 12 (tom. I p. 268).

8) Conf. Niebuhr. opusc. philol. 1 p. 412 sqq. Ceterum ne pertinet quidem

Theophrasto scriptus sit, controversum est. Reliquorum autem philosophorum oeconomica scripta, praeter pauca recentiorum imprimis Pythagoreorum fragmenta[9]), plane perierunt, ac nuper demum unam quasi ex magno naufragio tabellam fortuna nobis retulit, Philodemi Epicurei, Ciceronis aequalis, de administratione rei familiaris disputa-
7 tionem, maioris operis de virtutibus oppositisque vitiis particulam, in Herculani ruderibus repertam, non admodum illam quidem vel disserendi subtilitate vel orationis elegantia commendabilem, verumtamen in tanta aliorum de hoc argumento scriptorum iactura haudquaquam sane contemnendam. Ediderunt hanc Franciscus Iavaronius et Carolus Maria Rosinius in voluminum Herculanensium tomo tertio, Neapoli ann. MDCCCXXVII, et post hos Carolus Goettlingius, una cum Aristotelio et anonymi oeconomico, Ienae ann. MDCCCXXX. Et de Neapolitanis quidem editoribus nunc dicere nolo, nec satis tuto possum, quum ipsam eorum editionem nunquam viderim: popularis autem noster quum praeclare de tribus illis opusculis vel illustrandis vel emendandis meruerit, permulta tamen aliis facienda reliquisse iudicandus est: neque id mirum, in Philodemo praesertim, plurimis et maximis in papyro lacunis aliisque mendorum generibus misere foedato, quae lectionem in nulla non pagina plus semel impediant sententiamque scriptoris obscurent. Hanc ob causam quum nos et olim nonnihil curae his libellis impenderimus, et hoc ipso tempore ad lectionem eorum revocati simus, non ab re visum est aliquot emendationis nostrae et interpretationis specimina publice proponere. Sed Philodemi quum tripertita sit disputatio, verseturque primum in Xenophontis, deinde in Aristotelis, vel, ut ipse ait, Theophrasti oeconomico iudicando, postremo autem

---

hic libellus ad eam quae vere dicitur oeconomiam, quum nihil de domestica administratione praecipiat, sed tantummodo varia artificiorum exempla proponat, quibus civitates earumque principes usi sint ad angustias aerariorum sublevandas.

9) Pleraque horum apud Ioannem Stobaeum servata sunt, e Brysonis, personati haud dubie, *Οἰκονομικῷ* (Floril. tit. 85, 15) Callicratidae libro *περὶ οἴκου εὐδαιμονίας* (ib. 70, 11. 85, 16. 17. 18), Hieroclis *οἰκονομικῷ* (ib. 85, 21), non diverso, ut arbitror, a libro *περὶ οἰκιῶν* s. *π. οἴκων*, quem ipse citat in fr. libri *περὶ γάμου* ib. 67, 22. — Aliquot loci a Stobaeo etiam e Dionis oeconomico excerpti sunt (tit. 42, 12. 62, 46. 74, 59. 60. 85, 12. 13), qui quin Chrysostomus sit, non dubium videtur. Plurimi autem non de omni administratione domestica, sed de una alterave parte scripserunt, veluti de coniugio, de liberorum educatione, de servorum tractatione, de divitiis rectoque earum usu, de apparatu domestico (*περὶ σκευῶν*), quos percensere longum est.

loco propria Epicureorum oeconomiae praecepta edat, nos nunc in ea potissimum parte continebimur, quae ad Theophrasti oeconomicum pertinet, simulque Philodemi de auctore libelli testimonium contra Goettlingium tueri conabimur; quae contra Xenophontem disputantur, nunc quidem plane praetermittemus; de propriis Philodemi praeceptis pauca quaedam delibabimus.

Exorditur Theophrastus a discrimine civilis et domesticae administrationis, easque non eatenus solum inter se differre ait, quatenus quae subiecta utrique sunt, civitas et domus, inter se distent, sed etiam eo, quod in altera plurium, in altera unius sit imperium: *ἡ μὲν πολιτικὴ ἐκ πολλῶν ἀρχόντων ἐστίν, ἡ οἰκονομικὴ δὲ μοναρχία.* Conspirare haec cum iis quae Aristoteles docet Polit. I, 2 p. 11, 21 et III, 10 p. 103, 2, iam Goettlingius monuit. A Philodemo autem p. 45, 13 Goettl. totum hoc exordium reprehenditur, primum quia supervacaneum fuerit de politicae et oeconomicae discrimine exponere: *οὐδὲν γὰρ εἰς οἰκονομικὴν τὸ διαφέρειν τῆς πολιτικῆς*: deinde quod ne verum quidem sit politicam neutiquam, oeconomicam vero utique unius administrationem esse, neque unquam esse in utraque, quae ad alterius similitudinem accedant: *καὶ ἔτι ψεῦδός ἐστι τὸ τὴν πολιτικὴν πάντως μὴ μοναρχίαν εἶναι, καὶ τὸ τὴν οἰκονομικὴν πάντως μοναρχίαν, καὶ μήποτε ἀναλογοῦντ' εἶναι περὶ ἑκατέραν.* Pro *καὶ ἔτι* in editionibus legitur *κἂν εἰ*, quod ferri non posse mihi quidem 8 certissimum videtur. Nam quod Goettlingius nos ad notulam suam in Arist. Polit. p. 285. remittit, ubi *κἂν εἰ* apud Aristotelem saepius pro *καὶ εἰ* inveniri docet: ego ne hoc ipsum quidem *καὶ εἰ* huic loco convenire arbitror, quum nulla sit inter hanc periodum eamque quae praecessit, quae paullo ante a me adscripta est, conditionalis vel concessiva connexio, sed hoc unum aptum, ut postquam prius Theophrasti propositio tanquam supervacanea reprehensa est, nunc altera reprehensio per continuativas particulas adiungatur. Quodsi tamen illud *κἂν εἰ* in papyro plane ac certo scriptum extat, necesse erit negativam particulam addi: *κἂν εἰ μὴ ψεῦδός ἐστι*, ut haec sit Philodemi sententia: supervacaneam utique esse istam de discrimine politicae et oeconomicae disputationem, etiamsi non falsum sit quod dicatur. Sed vix tamen credo, hoc a Philodemo concessum esse, quum praesertim sit haud dubie in illo placito, quod reprehendi posse videatur, ipsaque illa verba *καὶ μήποτε ἀναλογοῦντα εἶναι περὶ ἑκατέραν* vix possint alio consilio addita videri, quam quo facilius Theophrasteae sententiae falsitas

patesceret. Nam si simpliciter assentiebatur Philodemus Theophrasto, quid opus erat ad sententiam eius hoc etiam addere, nunquam esse in politica administratione, quod ad domesticae, neque in domestica, quod ad politicae administrationis similitudinem accederet? Hanc enim eius verborum sententiam esse non dubito. Contra si reprehendere Theophrasti placitum voluit, non inepte haec addidisse videri debet, quum saepenumero accidat et in civitatum administratione ut imperium unus, sicut in domo pater familias, exerceat, et in domestica, ut haec non unius domini, sed multorum, qui parere domino deberent, voluntate et arbitrio regatur. Ceterum nihilo minus Theophrastum facile defendi posse apparet. Non enim respicienda philosopho nisi ea vel civitas vel domus erat, quae recte et rationi convenienter constituta est. Domum autem ab aliis praeter unum patrem familias gubernari non minus contra rationem est, quam civilem administrationem omnem unius imperio regi. Scilicet civilem administrationem cum Aristotele et Theophrasto non dicimus nisi eam, quae est liberae civitatis, in qua necesse est imperium inter plures partitum esse: quodsi contra est, non iam est libera civitas dicenda, neque administratio civilis s. *πολιτική*, sed *μοναρχική*, h. e. aut *βασιλικὴ* aut *δεσποτικὴ* aut *τυραννική*. — Atque etiam alteram Philodemi reprehensionem, quod supervacaneum fuisse dicit illa exponi, removeri posse iudicamus. Tetigit enim illa Theophrastus propterea, quod arctissima sane intercedit inter politicam et oeconomicam coniunctio, pertinetque haud dubie aliquid ad utriusque vim et naturam rectius perspiciendam, ut quid commune inter se habeant, quid sibi quaeque proprium, intelligatur.

9 Ait porro Theophrastus, quum politicae artis sit et constituere initio civitatem et constitutam recte administrare, hinc apparere, oeconomicae quoque utrumque esse, et ut paret domum, et ut paratam administret. Hoc qua ratione consequatur ex illo altero non accuratius demonstrat: neque id opus fuisse Philodemus censet. — Sequitur deinde definitio civitatis: esse eam multitudinem domuum cum agris rebusque ad usum necessariis talem, quae sibi ipsa ad bene vivendum sufficere possit: hinc consequi ut domestica administratio prior sit civili, siquidem domus ipsa prior sit civitate, utpote e domibus exorta: *δῆλον ὅτι πρότερον γενέσει ἡ οἰκονομικὴ πολιτικῆς ἐστι· καὶ γὰρ τὸ ἔργον· μόριον γὰρ οἰκία πόλεώς ἐστιν.* In his quod domus eiusque administratio *γενέσει* prior esse dicitur civitate et administratione civili, pugnare Goettlingio videbatur cum Arist. Polit. I, 2 p. 4,

22 et 29, ubi civitas *φύσει* prior esse dicitur singulis hominibus, quemadmodum totum prius sit partibus suis; unde consequi intelligebat etiam domo civitatem priorem habendam esse. Sed mutavit postea vir doctissimus iudicium, et recte quidem. Nam aliud est *φύσει πρότερον εἶναι*, aliud *γενέσει*. Ac *φύσει πρότερον* totum partibus suis qua ratione dicatur non obscurum est, breviterque etiam a nobis expositum in Antiquitt. iur. publ. Gr. p. 57, 4; *γενέσει* autem prius esse dicitur, non quod ipsa natura ac notione, sed quod existentia prius est priusque in conspectum venit: quamobrem in civitatem ac domum illud ipsum cadit, quod de alio rerum genere Aristoteles profitetur Phys. VIII, 7, *τὸ τῇ γενέσει ὕστερον τῇ φύσει πρότερον εἶναι*.

Iam ad ipsam oeconomicam eiusque opus scriptor accedens, primum quae sint partes domus exponit: *μέρη δὲ οἰκίας ἄνθρωπός τε καὶ κτῆσίς ἐστιν*. — *Ἄνθρωπον* Philodemus de domino s. patre familias accepisse videtur, unde nata est speciosa huius loci reprehensio, de qua mox dicemus. Sed Theophrastus haud dubie singulari numero usus est ad genus universe designandum; intelligi autem voluit quicunque in domo homines sub patris familias administratione et potestate vivunt. Quamquam dubitarit forsan aliquis, utrum servos quoque *ἀνθρώπου* nomine comprehenderit, an, quum opponat *ἄνθρωπον* et *κτῆσιν*, servos huic potius accensuerit: siquidem servi sunt *κτήματα*, et *κτῆσις* nihil aliud est quam *κτημάτων* universitas. Cf. Arist. Polit. I, 2 p. 6, 17 ed. Goettl.: *τὸ κτῆμα ὄργανον πρὸς ζωήν ἐστι, καὶ ἡ κτῆσις πλῆθος ὀργάνων ἐστί, καὶ ὁ δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον*. Attamen nostro quidem loco servos a reliqua *κτήσει* seiunctos et *ἀνθρώπου* appellatione comprehensos credo, primum propterea, quod etiam postea, cap. 5 init., a reliquis *κτήμασιν* distinguit *τὸ βέλτιστον καὶ ἡγεμονικώτατον· τοῦτο δὲ ἦν ἄνθρωπος* h. e. *δοῦλος*: deinde quia hoc ipso capite, paucis post versibus, ubi de hominibus in domo loquitur, uxorem dicit *πρῶτον τῶν ἐλευθέρων*, non *τῶν* 10
ἀνθρώπων, quod fecisset, opinor, nisi tacite *ἄνθρωπον* in duas species, alteram *τῶν ἐλευθέρων*, alteram *τῶν δούλων*, divisisset. Quamquam hanc divisionem quod tam obscure significavit non iniuria reprehendas. Ceterum conferenda cum hoc loco sunt quae Aristoteles disputat Polit. I, 2 in. et Callicratidas *περὶ οἴκων εὐδαιμονίας* apud Stobaeum Floril. tit. 85, 16 tom. III p. 179. Gaisf.: *τῶν δὲ μερέων*

αὐτοῦ (scil. *τοῦ οἴκου*)[10]) *δύο πρῶτα καὶ μέγιστα, ἄνθρωπος καὶ κτᾶσις, τὸ κυβερνώμενον καὶ τὰν χρᾶσιν ἐμπαρεχόμενον*· et paullo post: *τῶν δὲ συμπλαρούντων τὸν οἶκον ἀνθρώπων τοὶ μὲν συγγενέες τοὶ δὲ οἰκῆοι.*

Sequuntur deinceps apud Theophrastum haece: *ἐπεὶ δὲ πρῶτον ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ἡ φύσις ἑκάστου θεωρεῖται, καὶ περὶ τῆς οἰκίας ἂν ὁμοίως ἔχοι· ὥστε καθ' Ἡσίοδον δέοι ἂν ὑπάρχειν*

οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα.

τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων. — Quod ait unius cuiusque rei naturam primo in minimis eius partibus cognoscendam esse, conspirat cum iis, quae Aristoteles aliquoties praecepit (vid. Goettling. annot. p. 69.); quod autem adiungit *ὥστε — δέοι ἂν ὑπάρχειν*, sane obscurius dictum est propter nimiam brevitatem. Voluit autem hoc haud dubie: *itaque, quia domus quoque natura in minimis eius partibus cognoscenda est, ponamus has, quas Hesiodus commemorat, tanquam minimas.* Sed quum tria Hesiodus nominet, *οἶκον, γυναῖκα, βοῦν ἀροτῆρα*, Theophrastum nunc ita loqui videmus, quasi duo tantum sint: *τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων*: id quod iam e veteribus nonnullos permovit, ut priorem tantum versiculi partem a Theophrasto positam fuisse crederent, omissis verbis *βοῦν τ' ἀροτῆρα*, quae quidem etiam a Philodemi exemplo abfuisse statim videbimus. Verum poterat, opinor, Hesiodus Theophrasto tribus illis nominibus duas tantum res significasse videri, siquidem *οἶκον* intellexit res ad victum necessarias, quo pertinent habitatio cum agro quem colas cuiusque proventu alaris, cui rei quum *βοῦν ἀροτῆρα* adhiberi necesse sit, licebat sane utrumque *τροφῆς* nomine comprehendi. Itaque ego integrum versiculum retinendum esse censeo.

Nunc Philodemi censuram audiemus. Probat is primum quod de partibus domus, itemque quod de cognitione rerum in minimis partibus dictum est: *τῶν δ' ὑπὲρ τῆς οἰκονομικῆς*, ait, *ἴδιον τὸ μέρη λέγειν τῆς οἰκίας ἄνθρωπον καὶ κτῆσιν, ἴδιον δὲ καὶ τὸ τὴν ἑκάστου φύσιν ἐν τοῖς ἐλαχίστοις θεωρεῖσθαι, διὸ καὶ τῆς οἰκονομι-*
11 *κῆς, καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν.* Hoc igitur et proprium oeconomicae dicit, et dignum quod quaeratur. In proximis vero offendit: [*πῶ*]*ς*

10) Vulg. ante Gaisf. *αὐτῆς*, quod ferri non posse manifestum est, quum nullum aliud quo referatur nomen praecesserit quam *συγγενικὰ κοινωνία*. *Αὐτῶν* autem, quod Gaisf. e duobus codd. dedit, plane non habet quo referatur.

[δ' ἐπέ]ζευκται τούτο[ις]· ὥστε καθ' Ἡσίοδον δέοι ἂν ὑπάρ[χει]ν „οἶκον μὲν πρ[ώτ]ιστα [γυν]αῖκά τε." τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐ[λευ]θέρων; εἰ μὴ κτῆσις, ὥς γ[ε κα]ὶ τροφή, γαμετή, καὶ ταῦ[τα συ]νοικονομοῦσα. Apparet verba illa, βοῦν τ' ἀροτῆρα, a Philodemo non lecta esse apud Theophrastum: nam casu aut etiam consulto haec eum omisisse nemo credet. Ceterum in scribendo et interpungendo hoc loco a prioribus editoribus discedendum iudicavi. Hi enim verba illa καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν a superioribus divulsa cum sequentibus coniunxerunt: καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν πῶς ἐπέζευκται —, quod non debuisse fieri sententiarum nexus demonstrat. Nimirum Philodemus, postquam probavit nonnulla, nunc his alia opponit, quae improbanda ipsi videntur: quamobrem non recte oratio procederet per καί, particulam copulativam, sed requiritur necessario adversativa, ἀλλ' ἄξιον ἐπιζητεῖν aut ἄξιον δ' ἐπιζητεῖν, non autem καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν. Quam autem nos post πῶς inseruimus litteram δ', eadem quae primas proximi verbi litteras lacuna papyri hausit. Interrogativam orationis conformationem in huiusmodi reprehensionibus aptissimam esse nemo non sentit; et utitur eadem Philodemus continuo in proximis, καὶ πῶς p. 46, 5. 7. 11. 15. 19. 20, καὶ τί v. 10, καὶ διὰ τί v. 13, 18. 24. Praeterea ex τοῦτο, quod in papyro comparet, cur τοῦτόγε potius quam τούτοις Neapolitani editores et Goettlingius facerent, nulla causa erat: in extrema autem periodo quum dederint καὶ ταῦ[τα μὲ]ν οἰκονομοῦσα, quid hoc μέν significare voluerint prorsus non intelligo. Sententia Philodemi satis plana est. Reprehendit primum illud ὥστε — δέοι ἂν ὑπάρχειν, ut cuius cum superioribus connexio non appareat: neque id iniuria, siquidem paullo propter brevitatem obscurius Theophrastum loquutum esse negari non potest, quemadmodum iam supra diximus. Deinde quum duas partes domus poni videret, ἄνθρωπον et κτῆσιν, ἄνθρωπον autem de patre familias acciperet, non poterat non in eam sententiam induci, ut quidquid praeter patrem familias in domo est, γαμετὴν non minus quam τροφήν, in κτήσει numerari putaret, id quod merito absurdum esse censebat. Atque hoc est quod dicit, εἰ μὴ κτῆσις, ὥς γε τροφή, καὶ γαμετή: *nisi forte in possessione, sicut victus, ita etiam uxor est:* quod ironice dictum apparet pro eo, quod proprie dici poterat: *siquidem in possessione sane uxor non est numeranda.* Addit autem καὶ ταῦτα συνοικονομοῦσα: *quum praesertim socia sit mariti in domo administranda:* quo magis scilicet rei absurditas manifesta fiat. Apparet autem

hanc omnem reprehensionem niti falsa illa vocabuli ἄνθρωπος interpretatione, mirorque hoc a Goettlingio non perspectum, qui quum et ipse ἄνθρωπον patrem familias dici credat, et tamen contra Philo-
12 demum disputet, pugnat profecto secum ipse, et ad defendendum Theophrastum ea profert, quae nihil pertineant ad rem. Sed haec nunc accuratius exagitare longum est.

Proxima Theophrasti verba in hunc modum refingenda sunt: *ὥστε δέοι ἂν τὰ περὶ τὴν τῆς γυναικὸς ὁμιλίαν οἰκονομήσασθαι καλῶς· τοῦτο δέ ἐστιν, ὁποίαν τινὰ δεῖ ταύτην εἶναι παρασκευάσαι: necesse est consuetudinem cum muliere recte instituere, h. e. talem, qualem eam esse oportet, efficere.* Vulgo scribitur *τὸ ποίαν τινὰ δεῖ*: sed interrogativum pronomen *ποίαν* in tali contextu poni non potuit, in quo nulla est neque directa neque indirecta interrogatio, sed relatio tantummodo ad subaudiendum pronomen qualitatis demonstrativum, quasi dicas *τοιαύτην τινά, οἵαν δεῖ.*

Sequitur locus de *κτήσει*: cuius quidem praestantissimum genus esse dicitur ex agri cultura; huic proximum quodcunque ex terrae proventu victum praebet, veluti *ἡ μεταλλευτική*. Vituperantur artes sellulariae, ut quae corpus animumque corrumpant, laudatur agri cultura tanquam roboris et fortitudinis procreatrix. Huic similes sententias quum apud alios multos, tum apud Aristotelem invenias: sed nostro scriptori maxime Xenophontis oeconomicum obversatum esse credo, cap. 4, 2. 5, 1—17. 6, 5. 8—10; et quod hic 6, 10 *ἔξω τῶν ἐρυμάτων τὰ ἐπιτήδεια* agricolis esse dicit, iisdem fere verbis apud Theophrastum legimus, *μόνων γὰρ τούτων τὰ κτήματα ἔξω τῶν ἐρυμάτων ἐστίν.*

Exponitur deinde paullo accuratius, quomodo hominibus in domo agendum sit, ac primum quidem cum uxore. Huius quoque de coniugio disputationis bona pars e Xenophontis oeconomico ducta est, imprimis quae p. 5, 26 et deinceps leguntur, e Xenoph. c. 7, 19—30. Alia ex Aristotele sunt, de naturali studio similium sui procreandorum, p. 5. 5 sq., e Polit. I, 1 p. 2, 14; de diversa ratione coniungendi maris et feminae inter homines quam apud bestias, p. 5, 10 sq., ex Ethic. Nicom. VIII, 14 p. 148, 3 sq.; denique de perpetuitate animalium *οὐ κατ᾽ ἀριθμόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος*, p. 5, 22, e libro de gener. animal. II, 1 p. 731 extr. Bekk. — In his omnibus Philodemus nihil notavit, nisi quod initio dicitur *τῶν περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἡ κατὰ γυναῖκα πρώτη ἐπιμέλεια*: neque enim opus esse ad bene beateque

vivendum, ut quis matrimonium contrahat, neque omnino coniugalia praecepta ad oeconomiam, quae vulgo dici soleat, pertinere. Atque hoc quidem quale sit alibi videbimus: illud alterum autem ex Epicuri sententia dictum est, quippe qui, ut est apud Diog. Laert. X, 119 tom. II p. 571, in *διαποριῶν* libro *μὴ γαμήσειν μηδὲ τεκνοποιήσειν τὸν σοφὸν* statuerit, in libro de natura autem, *κατὰ περίστασιν ποτὰ βίου γαμήσειν καὶ διατραπήσεσθαι.*

Sequuntur apud Theophrastum praecepta coniugalia haece: *πρῶ-* 13
τον μὲν οὖν νόμοι πρὸς γυναῖκα καὶ τὸ μὴ ἀδικεῖν. Coniiciebat aliquis scribendum esse: *πρῶτος μὲν οὖν νόμος πρὸς γυναῖκα κείσθω,* [aut *κεῖται*] *μὴ ἀδικεῖν.* Ego vulgatam lectionem servari posse puto. *Νόμοι πρὸς γυναῖκα* eodem sensu dicuntur, quo *τὰ πρὸς τὴν γυναῖκα δίκαια* in personatae Theanus epistola p. 228 (in I. C. Wolf. mull. graec. fragm. Lond. 1739.). Ait igitur certas quasdam conversandi cum uxore normas ac leges esse debere, earumque unam et praecipuam hance, *μὴ ἀδικεῖν*, *ne iniuria afficiatur:* quemadmodum non raro generis alicuius universi commemorationi una quaedam et praecipua species per solam copulam adiungi solet. Vid. quae diximus ad Plut. Ag. p. 75. — Ex iniuriis deinde unam nominatim commemorat: *ἀδικία δὲ ἀνδρὸς αἱ θύραζε συνουσίαι γινόμεναι.* Hanc enim lectionem nemo non praeferet alteri, quae in aliquot codicibus extat, *αἱ θύραζε συνιοῦσαι γυναῖκες.* Goettlingius eandem utrique sententiam subesse credit, ut significentur mulieris conversationes extraneae, quibus maritus iniuria afficiatur, comparatque cum Theophrasti praecepto hoc Hesiodi, *μηδὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἐξαπατάτω αἱμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν,* quod mihi prorsus ab hoc loco alienum esse videtur. Non enim de mulieris erga virum, sed de viri erga mulierem iniuriis Theophrastum loqui omnis loci contextus manifestum facit. Sunt igitur *αἱ θύραζε συνουσίαι γινόμεναι* adulteria viri et amatoria consuetudo cum extraneis mulieribus, quemadmodum etiam Iavaronius intellexit p. 166 ed. Goettl.; neque *θύραζε συνουσίαι* pro *θύρασι* dictum peritos offendere potest. *Συνουσίαν* autem ut *συνεῖναι* de amatoria consuetudine dici notum est, utiturque hoc verbo de Alcibiadis adulteriis Plutarchus vit. Alcib. c. 8: (*ἡ Ἱππαρέτη*) *λυπουμένη ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὸν γάμον ἑταίραις ξέναις καὶ ἀσταῖς συνόντος.* — Proximorum Theophrasti verborum scriptura apud Goettlingium haud dubie corrupta est: *περὶ δὲ ὁμιλίας μήθ' ὥστε δεῖσθαι ἴσως παρόντος,*

μήϑ' ὡς ἀπόντος ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν. Nam quem Goettlingius sensum esse dicit; *ὥστε δεῖσϑαι ἴσως καὶ ἄλλης ὁμιλίας παρόντος ἀνδρός*, neque ipsum, qualis sit, satis intelligo, et quonam interpretandi artificio inventus sit, nolo quaerere. Bekkerus ita scripsit: *μήϑ' ὥστε δεῖσϑαι, μήϑ' ὡς ἀπόντων ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν*, quae nihilo magis intelligere possum. Illud tamen recte factum, quod verba *ἴσως παρόντος*, ex uno codice a Goettlingio recepta, rursus eiecit. Manifestum enim vel ipsum illud *ἴσως* facit, esse hanc coniecturam alicuius, qui corrupto loco subvenire conaretur. *Ἀπόντος* contra, quod in duobus codicibus pro *ἀπόντων* legitur, non erat spernendum. Persanatum locum habebimus negativo pronomine *μηδέν* vel potius
14 *μηϑέν* [11]) ante alterum *μήϑ'* inserto, quod quam facile excidere potuerit apertum est. Hoc igitur inserto, ut sit *μήϑ' ὥστε δεῖσϑαι μηϑέν, μήϑ' ὡς ἀπόντος ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν*, sententia haec est: *oportere uxorem nec plane non requirere maritum, neque absentiam eius non posse aequo animo ferre.* Atque hoc ipsum voluisse philosophum proxima statim verba liquido demonstrant: *ἀλλ' οὕτως ἐϑίζειν, ὥστε ἱκανῶς ἔχειν καὶ παρόντος καὶ μὴ παρόντος.* De loquutione *μηδὲν δεῖσϑαι, non requirere, non desiderare* vid. quae congessi ad Plutarch. Ag. c. 4 extr. Pro *ὡς ἀπόντος* poterat sane concinnius scribi *ὥστ' ἀπόντος*, et foret hoc utique reponendum, si in vetere scriptore Attico versaremur, a quorum consuetudine *ὡς* pro *ὥστε* dictum abhorrere videtur (cf. Saupp. ad Lycurg. p. 94.); nunc autem neque hic usus particulae offendere potest, cuius etiam alia duo in hoc libello exempla extant, p. 7, 8 et p. 9, 13, et concinnitatem in tali qualis haec est scriptiuncula neglectam esse non mirabimur. — Quae deinceps adduntur de *ornatu mulierum* rursus e Xenophonte ducta videntur, Oecon. 10, 1 sqq.

Hinc pergit ad *κτημάτων* curam, quorum quum praestantissima et maxime necessaria pars homines, i. e. servi sint, de horum tractatione diligentius praecipit. Esse horum duo genera, villicos (*ἐπιτρόπους*) et operarios (*ἐργάτας*): illos, quorum opera liberaliora sint, statim puerulos apta disciplina ab hero instituendos esse: in quo consentit cum Xenophonte, apud quem Oecon. 12, 3. 4 Ischomachus interrogatus a Socrate, *πότερον, ὅταν δεηϑῇς ἐπιτρόπου, καταμαϑὼν ἐάν που ᾖ ἐπιτροπικὸς ἀνήρ, τοῦτον πειρᾷ ὠνεῖσϑαι — ἢ αὐτὸς παιδεύεις*

11) Vid. Lobeck. ad Phryn. p. 182.

τοὺς ἐπιτρόπους; respondet: *αὐτός, νὴ Δία, ὦ Σώκρατες, πειρῶμαι παιδεύειν*, atque deinceps rationes, cur ita faciat, prudenter exponit, quas si Philodemus reputasset, non reprehendisset fortasse Theophrastum, ut facit p. 46: *καὶ διὰ τί παῖδας κελεύει παρασκευασάμενον τρέφειν καὶ παιδεύειν, οἷς τὰ ἐλευθέρια τῶν ἔργων προστακτέον, μᾶλλον ἢ πεπαιδευμένους ὑπ' ἄλλων ἠγορασμένους*; Ita enim scribendum censeo pro eo quod editum est *ἠγμένους*, ex male intellecto scripturae compendio. Iustior videri potest altera reprehensio, quod non recte servos primam et maxime necessariam partem possessionis Theophrastus dixerit, contra quam Hesiodus: nam hic primum posuit *βοῦν ἀροτῆρα*. Neque enim negari potest, esse domum etiam sine servis posse, quemadmodum Aristoteles ipse Polit. I, 1 p. 3, 5 significat: *ὁ γὰρ βοῦς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησίν ἐστιν*. At enim nunc de *οἰκίᾳ τελείῳ* h. e. de domo bene et commode instructa agitur, quae servis carere non posse videbatur, quo plus hero ad negotia liberaliora otii suppeteret. Cf. Arist. Pol. 1, 2 in.: *οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων*. — Tractationem servorum porro hanc esse debere praecipit, *ὡς μήτε ὑβρίζειν ἐᾶν, μήτε ἀνιέναι, καὶ τοῖς μὲν ἐλευθεριωτέροις τιμῆς μεταδοτέον, τοῖς δ' ἐργάταις τροφῆς πλῆθος*. Merito in his Bekkerus offendit: nam 15
ἀνιέναι non recte ita per disiunctivas particulas *τῷ ὑβρίζειν ἐᾶν* tanquam diversum opponi videtur, quum alterum alteri coniunctissimum sit, et servos suos qui *ἀνίησιν*, i. e. nimis laxe habet, hoc ipso lascivos fieri patiatur: *ἀνιέμενοι γὰρ ὑβρίζουσιν καὶ τῶν ἴσων ἀξιοῦσιν ἑαυτοὺς τοῖς κυρίοις*, ut ait Aristoteles Polit. II, 6 p. 53, 28. Maluit igitur Bekkerus *μηδὲ ἀνιέναι*, ut copula *τέ*, quae est in *μήτε* ante *ὑβρίζειν* posito, referatur ad proximam demum enuntiationem *καὶ — μεταδιδόναι*. Sed alio ducere videtur Philodemus, qui p. 47 in. de nostro loco iudicium profert, *τὸ δὲ μήθ' ὑβρίζειν ἐᾶν τοὺς δούλους, μήτε -- ἔζειν — ἀνέκτως εἴρηται*. Integrum verbum, cuius priorem partem lacuna subtraxit, Neapolitani editores *πιέζειν* fuisse suspicati sunt, Goettlingius *μαλακίζειν*, cui similem atque verbo *ἀνιέναι* sententiam tribuisse videtur. Sed interest haud dubie aliquantum: a Philodemo autem neque *μαλακίζειν* neque *πιέζειν*, sed potius *ἀνιάζειν* scriptum esse crediderim, et a Theophrasto *ἀνιᾶν*, quod facile in *ἀνιέναι* depravari potuit, quum praesertim statim sequatur *καί*. — Legitur praeterea apud Philodemum: *καὶ τοῖ[ς μὲν ἀ]ληθινωτέροις τιμῆς μεταδοτέον, τοῖς δ' ἐργάταις τροφῆς πλείονος*, in quibus illud

[ἀ]ληθινωτέροις, etiamsi vere hae ipsae duodecim litterae in papyro extant, neque evanidae formae Neapolitanos fefellerunt, tamen dubitari non potest quin commutandum sit cum ἐλευθεριωτέροις. Nam quod Goettlingius ait: οἱ ἀληθινοὶ sunt ii, qui περὶ τὴν ἀλήθειαν sunt occupati i. e. philosophiae vel perspicientiae veri operam suam navantes: hoc neque verum est, neque, si maxime verum esset, quidquam ad rem pertineret. Nam foret haec philosophi laus, non servi, qui quidem si ἀληθινὸς dicitur, vereor ut alius intelligi possit, quam qui *vere servus* sit, quemadmodum in eo, quod Goettlingius refert, Stilponis dicto, qui dicenti cuidam, *admirantur te ut belluam*, οὐμενοῦν, respondit, ἀλλ᾽ ὡς ἄνθρωπον ἀληθινόν, hoc nequaquam *hominem veri studiosum*, ut Goettlingio visum est, sed *vere hominem s. hominem veri nominis* significat. Ita τὸ ἀληθινὸν κάλλος, *pulchritudo quae vere dici debet*, ἀληθινὸς πλοῦτος, *verae divitiae*, ἀληθινὸς φίλος, *amicus hoc nomine dignus*. Servus autem ἀληθινὸς et nomine suo dignus is est profecto, qui minime est ἐλευθέριος, ideoque plane ab hoc loco alienus.

Praeceptorum quae sequuntur summa haec est: vini potionem servis aut nunquam aut raro concedendam: labores, castigationes et alimenta recte et ex cuiusque merito dispensanda, ut melius sit melioribus, neu pari se cum deterioribus conditione haberi videntes et ipsi depraventur, (quod idem a Xenophonte praecipitur Oecon. 13, 10): porro genera servorum eligenda esse, quae ad opus faciendum optima, et neque ignava neque nimis animosa sint: praemium autem omnibus libertatem proponendam, quo libentius serviant, finem fore et mercedem sibi datum iri sperantes: porro contubernia quoque permittenda
16 et liberorum procreationem, quo magis his quasi pignoribus obstringantur: cavendum ne multi eiusdem gentis servi in eadem domo sint, (quod etiam Aristoteles caveri iubet Polit. VII, 9, 9; item Plato Legg. VI p. 777 et Varro R. R. 1, 17 ubi cf. interpp.): denique ferias et festivorum temporum recreationes servorum magis quam liberorum causa comparandas esse. Et huius quidem rei his verbis ratio affertur: *πλείονα γὰρ ἔχουσιν αὐτοὶ* (sc. *οἱ δοῦλοι*), *αὕπερ ἕνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη*: quorum Goettlingius hunc sensum esse ait: *πλείονα γὰρ ἔχουσιν οὗτοι τοῦ πάθους, οὗπερ ἕνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη*, — *πάθος* autem illud nihil aliud esse vult, quam *nimium comissationum amorem*. Mihi vero non dubium est, quin labores a Theophrasto et aerumnae significentur, quorum levandorum causa eiusmodi

festivitates et recreationes institutas esse pervulgata est et sane verissima veterum scriptorum sententia. Vid. Plat. Legg. II, 1 p. 50 c. Astii comm. p. 92. Horat. Ep. II, 1, 140 ibiq. intt. In structura autem horum verborum, quod *οὗπερ ἕνεκα* ait, quum tamen *πλείονα* praecesserit, non est quod offendamur, etiamsi a Philodemo p. 47, 2 *πλέον*, non *πλέονα*, scriptum esse videatur: nam pro certo nihil affirmari potest, quum post *πλέον* statim lacuna sit. Est enim haec non inusitata brevitas dicendi, ut relativum pronomen accommodetur non ipsi, quod praecessit, nomini, sed potius universi generis notioni, cuius hoc nomine pars indicatur, et quod ipsum subaudiendum lectori relinquitur. Itaque hoc loco *πλείονα οὗπερ ἕνεκα* — significat *plura eius generis, propter quod* —; idque genus, ut dixi, labores et aerumnae sunt. Cf. etiam Priscian. XVII, 20, 156 p. 81 Kr. — Ceterum in Philodemi censura horum praeceptorum sunt quidem aliquot satis graves corruptelae: sed has, quoniam probabilis emendatio in praesens non suppetit, praetermittemus.

Pergit deinde Theophrastus ad bonorum (*χρημάτων*) curam,
quam contineri dicit his quattuor generibus, ut oeconomus et parare
bona, et custodire, et apte disponere, et recte iis uti sciat; quae omnia
etiam Xenophon requirit, quamquam alio docendi ordine usus, nec
tam diserte singula enumerans et inter se componens. Atque hunc
Theophrasto etiam in hac parte obversatum esse, vel ex uno loco probabile fit p. 8, 17, ubi eadem utitur perforati dolii similitudine, quae
est apud Xenophontem cap. 7, 40. — Philodemus autem tralaticia
haec omnia et pervulgata esse iudicat, nec satis recte inter se composita. Verba eius plurimis lacunis mutilata sunt, quarum nunc eas
tantum significabo, de quarum supplementis mihi cum prioribus editoribus non convenit, eaque statim proponam, quae mihi probabiliora
esse videntur. *Καὶ μὲν τὸ τέτταρα δεῖν εἶναι τοῦ συνήθως οἰκο-*
[νόμου προσαγ]ορευομένου π[ερὶ τὰ χ]ρήματα, τό τε κτητικὸν καὶ τὸ
φυλακτικὸν καὶ τὸ κοσμητικὸν καὶ τ[ὸ χρηστικόν, οὔτε] παρ[ὰ τοῖς]
πολλ[οῖς ἀγ]νοού[μενον, ἀλλὰ] καταδ[ηλότατ]ον — — — *[ο]ὔτ᾽ ὀ[ρ]θῶς*
[ταῦτ᾽] ἔχοντ[α] σ[υγχωρήσο]μεν, οὐδὲ κατὰ τὴν τέχνην, τοῦ γε κοσμη- 17
τικοῦ παρὰ τὸ κτητικὸν καὶ φυλακτικὸν οὐκ ὄντος. Priores editores haec ita restituere conati sunt: *καὶ μὴν τὸ τέτταρα δεῖν εἶναι τοῦ συνήθως οἰκο[νόμου εἴδη πορ]ευομένου π[ρὸς τὰ χ]ρήματα, τό τε κτητικὸν κτλ. παρ[ὰ] πολλ[ῶν] νοού[μενον, οὐ] κατὰ δ[έον].* Et *εἴδη* quidem posuerunt propterea, quod a Theophrasto hoc vocabulum

usurpatum est p. 8, 13: *εἴδη δὲ τοῦ οἰκονόμου τέτταρα, ἃ δεῖ ἔχειν περὶ τὰ χρήματα*: quasi necesse fuerit Philodemo, aut factum ab eo in aliis locis, ut ipsa Theophrasti verba repeteret: *πορεύεσθαι πρὸς τὰ χρήματα* autem quem sensum habeat, huic quidem loco convenientem, neque ipsi explicaverunt, neque ego exputare possum. Nostrum autem supplementum, quod totidem habet cum isto altero litteras, ut spatio quidem lacunae non minus certe accomodatum esse appareat, comprobatur quodammodo etiam altero loco p. 46, 17, ubi legimus *τὴν συνήθως νοουμένην οἰκονομίαν*. Minus confido proximo supplemento, *οὔτε παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀγνοούμενον ἀλλὰ καταδηλότατον*: aptius tamen credo quam quod a prioribus repositum est. Quae sequuntur in papyro adeo lacunosa sunt, ut tuto suppleri non possint: postrema tantum verba in eum quem proposui modum non improbabiliter restitui posse videbantur, probabilius quidem certe quam a prioribus factum est, qui totum locum, inde a verbis [οὐ] *κατὰ δ*[έον], ita continuarunt: *ὃ τὰ π*[εριτ]*τὰ τέ*[μνει, τοῦ σχ]*ολά*[ζε]*ιν αὐτο*[μα]*θῶς* [τοῦτ] *ἔχοντ*[ο]*ς*, [εἶναι νομίζο]*μεν*, *οὐδὲ κατὰ τὴν τέχνην κτλ*., quorum nihil ego quidem intelligo. Nostrae lectionis sententia planissima, iisque, quae adduntur statim a Philodemo, convenientissima. Vituperat enim quod *τὸ κοσμητικόν*, h. e. apta dispositio, eodem cum paratione bonorum et custodia loco haberi videatur, quum tamen longe minoris momenti sit et cum iis comparari non possit: si quidem, addit, *τὸ κοσμητικὸν* hoc sensu accipitur, ut sit *recte omnia et suo loco disponere*: *εἴγε τὸ τάττειν ὡς δεῖ καὶ ἔνθα δεῖ τοῦτο λαμβάνεται, καθάπερ ἔοικεν*. Nam hoc etiamsi iucunditatem aliquam et utilitatem quoque habeat, reprehendi tamen Theophrastum debere, qui id *ἀντιδιαιρεῖν ἠξίου τοῖς ἀναγκαιοτάτοις*, h. e. in ista divisione cum ceteris, quae plane necessaria sint, non iucunda solum et utilia, componere voluerit.

Parandorum bonorum praecepta nulla dantur praeter hoc unum, ut certa quadam ratione omnia *κτήματα* descripta sint, pluraque fructuosa quam infructuosa, et opera ita divisa, ne omnis res familiaris in uno periclitetur: *διῃρῆσθαι δὲ δεῖ τῶν κτημάτων ἕκαστον, καὶ πλείω τὰ κάρπιμα εἶναι τῶν ἀκάρπων, καὶ τὰς ἐργασίας οὕτω νενεμῆσθαι, ὅπως μὴ ἅμα κινδυνεύσωσιν ἅπασιν*. Sunt sane haec paullo obscurius dicta: manifestum tamen est agrorum potissimum culturam et rustica opera respici, quorum non unum aliquod genus ita tractandum, ut omnis lucri spes in eo solo sit, sed ita potius opera

describenda, ut, si unum male cesserit, hoc damnum reliquorum fructu 18
sustentari possit. Philodemi de hoc praecepto iudicium apud Goettlingium ita scriptum extat: *φιλοχρημάτου δὲ τὸ παραινεῖν τῶν ὑπαρχόντων πλείω τὰ κάρπιμα τῶν ἀκάρπων, εἴ γε τὰ προσοδικὰ καὶ ἀπρόσοδα ταῦτ' ἔλεγεν·* (quod fecit haud dubie: sed quam levis haec reprehensio sit, nemo non videt.) *εἰ γὰρ τὰ χρήσιμα, καὶ ἄχρηστα κοινῶς· πάν[τα γὰρ] δεῖ χρήσιμα κελεύειν, καὶ μηδὲν ἄχρηστον.* Alterius membri, *εἰ γὰρ — κοινῶς*, hunc sensum Goettlingius esse vult: *sin vero χρήσιμα intelligit τὰ καρπίμα, inutilia sunt omnino quae dixit*: in quo verborum contextu adverbium *omnino* non potest non pro eo accipi, quod est *plane* vel *utique*; quo sensu *κοινῶς* non dicitur. Neque vero *ἄχρηστα* plurali numero recte positum videri potest, quum quod antea dictum est, *τὸ παραινεῖν*, singularem potius requirat. Equidem non dubito quin ita hic locus scribendus et interpungendus sit: *εἰ γὰρ τὰ χρήσιμα καὶ ἄχρηστα, κοινῶς πάν[τα ἔ]δει χρήσιμα κελεύειν καὶ μηδὲν ἄχρηστον*, h. e. *nam si τὰ κάρπιμα et τὰ ἄκαρπα non, ut supra sumptum est, fructuosa et infructuosa, sed simpliciter utilia et inutilia dixit (s. intellegi voluit), debebat potius hoc praecipi, ut omnia in universum utilia essent et nihil inutile.* Quod Goettlingius in interpretando *sin vero* posuit pro eo quod Philodemus dixit *εἰ γάρ*, etiamsi reprehendere nolo, minus tamen accurate sententiarum connexionem expressit, quae non adversativa sed causalis est. Nimirum alteram verborum *κάρπιμα* et *ἄκαρπα* interpretationem, quam priore loco posuit, Philodemus veriorem sibi videri significat eam ob causam, quod si altera illa, quam posteriore loco ponit, accipiatur, Theophrasti praeceptum plane absurdum sit; apparere enim non hoc praecipi debuisse, ut plura sint utilia quam inutilia, sed ut omnia utilia, nihil autem inutile sit. Ceterum quod a me positum est *πάν[τα ἔ]δει*, etiam ad spatium lacunae melius convenit, quam Goettlingii *πάν[τα γὰρ] δεῖ*: nam quum Neapolitani editores *πάν[τες] δεῖ* scripserint, trium, non quinque litterarum spatium vacuum invenisse videntur.

Reliqua Theophrasti praecepta ad custodiam bonorum et inspectionem pertinent, in quibus simul etiam aptae dispositionis mentionem facit; de recto usu autem dicere plane praetermisit. In custodia *τοῖς τε Περσικοῖς*, ait, *συμφέρει χρῆσθαι καὶ τοῖς Λακωνικοῖς*. Persica quae dicat mox ipse exponit: *Περσικὰ δὲ ἦν τὸ πάντα ἐπιτάττειν καὶ πάντ' ἐφορᾶν αὐτόν*, quod de rege Persarum Xenophon

commemorat Oecon. c. 4, 6—8. Apud eundem c. 12, 20 illud etiam relatum est, quod Theophrastus paullo infra laudat p. 9, 4, Persae cuiusdam dictum, qui interrogatus, *τί μάλιστα ἵππον πιαίνει, ὁ τοῦ δεσπότου ὀφθαλμός*, respondit: cuius plura similia apud alios extant.

19 Vid. Burmann. et Schwab. ad Phaedr. II fab. 9, 28. Gesner. ad Cat. R. R. 4, 2. *Τὰ Λακωνικὰ* autem quid sint obscurius est. Nam quod Goettlingius affert Catonis praeceptum R. R. c. 2, 7, *patrem familias vendacem, non emacem esse oportere*, itemque aliud ex Plinio H. N. XVIII, 5 s. 6, *agro, ut homini, quamvis quaestuosus sit, si tamen et sumptuosus, non multum superesse*, idque sibi ait videri vere Laconicum esse praeceptum: quamvis sit Laconicum — nolo enim nunc contra dicere — tamen nihil profecto ad custodienda bona atque inspicienda, sed ad comparanda potius et augenda pertinere fatebimur. Neque plus proficimus ex iis quae Muellerus, item a Goettlingio citatus, de Laconum oeconomia docet Dor. tom. II p. 204: patres familias agri sui proventum, h. e. fruges et fructus ab Helotibus colonis acceptos, in forum apportare ibique cum aliis rebus necessariis permutare solitos fuisse. Nam ne hoc quidem proprie ad custodiam pertinet, et mox hoc ipsum Theophrastus de Atheniensibus dicit: *ἀποδιδόμενοι ὠνοῦνται*, neque opus est in parvis oeconomiis, (quales scilicet erant fere Atheniensium), *ἡ τοῦ ταμιείου θέσις* h. e. horrei s. conditorii ad asservandos custodiendosque fructus comparati. Manifestum est enim *ἀποδιδόμενον ὠνεῖσθαι* nihil aliud significare posse, quam venditarum rerum pretio statim alias quibus opus sit coemere, id quod nihil magnopere discrepat ab eo more, quem Laconum fuisse Muellerus docuit: et hos quoque probabile est fructus suos non ipsis semper mercibus, sed saepe etiam nummis permutasse, unde post quae vellent compararent. Itaque illum quidem Laconicum morem, quem Theophrastus cum Persico componit, ab hoc, quem ipse Atticum vocat, diversum esse apparet. Atque hunc quidem parvis possessionibus aptum esse quum hoc loco significat, tum etiam paullo infra p. 9, 21 profitetur: *ἐν μὲν οὖν ταῖς μικραῖς κτήσεσιν ὁ Ἀττικὸς τρόπος τῆς διαθέσεως τῶν ἐπικαρπιῶν χρήσιμος*. Nam non aliam hoc loco *διάθεσιν* significari arbitror, quam quae supra indicata est, *ἀποδιδόμενον ὠνεῖσθαι*, ut supersederi possit magnis horreis et operosa quadam custodia et dispositione. Contra in magna et locuplete domo aliud *διαθέσεως* genus esse iubet, *διαμερισθέντων καὶ τῶν πρὸς ἐνιαυτὸν καὶ τῶν κατὰ μῆνα δαπανωμένων*, quod etiam

Xenophon praecipit Oecon. 9, 8. Item utensilia dispescenda, quae eorum quotidie et quae rarius usurpentur, et haec quidem procuratoribus (τοῖς ἐφεστῶσι) demandanda esse, ipsi autem domino identidem omnia inspicienda, ne ignoret quid supersit et quid deficiat: porro aedes et ad rerum custodiam et conservationem et ad hominum commoditatem et salubritatem aptas esse oportere, cellis et conclavibus cuique rerum hominumque generi convenientibus instructas, situque ad valetudinem salubri collocatas; quae omnia pariter a Xenophonte praecipiuntur cap. 9, 2 sqq.: denique ianitorem quoque (θυρωρόν) constituendum πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εἰσφερομένων καὶ ἐκφερομένων, h. e. ne fraudes committantur a familia circa res quae vel reponuntur in aedibus vel expromuntur: quae omnia praecepta ad magnas multo magis quam ad parvas oeconomias spectare et sua sponte apparet et ipse Theophrastus admonet. His deinde statim subiungit: πρὸς εὐχρηστίαν δὲ σκευῶν τὸ Λακωνικὸν (scil. χρήσιμόν ἐστι)· χρὴ γὰρ ἓν ἕκαστον ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ κεῖσθαι· οὕτω γὰρ ἂν ἕτοιμον ὂν οὐ ζητοῖτο: quibus gemina sunt quae Ischomachus uxori praecipit apud Xenophontem cap. 8, 2. 3. 20. Manifestum est autem hoc quoque ad copiosas potius et locupletes domos quam ad parvam et angustam rem familiarem pertinere, ad easdem igitur, ad quas etiam Persica administratio pertinuit, cui in superioribus adiunctam vidimus Laconicam (πρὸς δὲ φυλακὴν τοῖς τε Περσικοῖς συμφέρει χρῆσθαι καὶ τοῖς Λακωνικοῖς), oppositam vero Atticam administrationem, parvarum illam domuum, et in quibus vix opus sit ταμιείῳ et accuratiore custodia et dispositione. Et sane Athenis, Theophrasti praesertim aetate, perpaucos vixisse divites et opulentos, plerosque pauperes et in tenui re familiari, nemo dubitabit, non magis quam apud Persas ingentes fuisse multorum divitias. Sed Lacedaemonios pauperes fuisse accepimus et in universum a diligentiore quadam rei familiaris cura legibus et moribus alienos, ut mireris apud hos custodiam et dispositionem rerum magnis copiis accommodatam, quae tanquam notum et illustre exemplum ad imitandum proponi, et cum Persica administratione coniungi potuerit. Huius rei explicandae duas vias esse video: alteram, ut dicamus non privatarum domuum administrationem a Theophrasto respici, sed publicam, quippe quum, ut Schneideri verbis utar, praef. ad Anonymi Oecon. p. XVI, „quaecunque ad civium omnium convictum publicum erant necessaria, ad annuum usum et diurnum promenda, servarentur reposita in horreis et apothecis magnis, quorum custodia erat penes servos, cura et inspe-

ctione dominis relicta"; atque hoc esse illud Laconicum, quod imitandum commendetur: alteram autem viam hanc, ut reputemus antiquos Spartanorum mores ac paupertatem, cum aequabili fere omnium possessionum modo, dudum Theophrasti aetate exolevisse. Quem enim non multis post huius mortem annis statum civitatis fuisse legimus, ut universus Spartanorum numerus non esset supra septingentos, ex quibus centum fere, qui agros possiderent, huius initia dubitari non potest quin longe priora fuerint, et Aristoteles iam sua aetate cives Spartanos haud amplius mille numerat, summamque inter hos bonorum inaequalitatem fuisse testatur. Ponamus itaque horum ducentos, qui agros haberent: magna in his latifundia fuisse necesse est, quum ad ducentos pervenissent, quae olim novem millibus, aut, si hunc numerum non
21 ante occupatam Messeniam factum esse statuimus [12]), quattuor certe millibus et quingentis suffecerant. In tantis igitur copiis diligenti custodia et accurata dispositione opus fuisse nemo mirabitur, et credibile est hac in re Spartanos prae ceteris excelluisse, translata nunc in privatorum oeconomiam ea ratione, quam olim in publica tenuerunt.

Percensuimus quaecunque in hoc libello de administratione domestica praecipiuntur: in quibus quamvis multa sint plane Aristotelia, omnis tamen ista scriptiuncula, sive rerum tractatarum ambitum, sive ipsam tractandi rationem, sive formam et compositionem totius opusculi intuemur, talis nobis esse videtur, qualem ab ipso Aristotele scriptam esse vix credibile sit. Primum enim consentaneum est Aristotelem in oeconomica tradenda eundem doctrinae ambitum complexurum fuisse, qui ab ipso Polit. lib. I cap. 2 descriptus est his verbis: *ἐπεὶ δ' ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἕκαστον ζητητέον, πρῶτα δὲ καὶ ἐλάχιστα μέρη οἰκίας δεσπότης καὶ δοῦλος, καὶ πόσις καὶ ἄλοχος, καὶ πατὴρ καὶ τέκνα, περὶ τριῶν ἂν τούτων σκεπτέον εἴη, τί ἕκαστον καὶ ποῖον δεῖ εἶναι. Ταῦτα δ' ἐστὶ δεσποτικὴ καὶ γαμικὴ (ἀνώνυμον γὰρ ἡ γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς σύζευξις), καὶ τρίτον ἡ τεκνοποιητική· καὶ αὕτη γὰρ οὐκ ὠνόμασται ἰδίῳ ὀνόματι.* Tres hic poni videmus oeconomicae partes, de servis, quae *δεσποτική*, de coniugio, quae *γαμική*, de liberis, quae *τεκνοποιητική*, vel aptiore vocabulo *πατρική* dicitur cap. 5 p. 22, 17. His deinceps quarta adiungitur, *ἡ κτητική*. Nam quum multis et variis vitae instrumentis opus sit, quae bona, *κτήματα*, vocantur: de his quoque

12) Vid. antiquit. i. p. Gr. p. 116 sq.

vel comparandis vel administrandis et utendis in oeconomica praecipi necesse est. Ex his autem quattuor partibus noster oeconomicus primam quidem et secundam attigit, nonnulla etiam ad quartam pertinentia praecepit; tertiam vero, in qua de liberis eorumque tractatione agendum erat, plane silentio praetermisit: quam quo minus ipsum Aristotelem praetermissurum fuisse credamus, vel illa vetant quae Polit. I, 5 p. 23, 8 profitetur: *φανερὸν τοίνυν ὅτι πλείων ἡ σπουδὴ τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τὴν τῶν ἀψύχων κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν τούτων ἢ περὶ τῆς κτήσεως, ὃν καλοῦμεν πλοῦτον, καὶ τῶν ἐλευθέρων μᾶλλον ἢ δούλων.* Neque suspicari licet hanc partem aliquo casu interceptam esse: nam ubi verus erat eius tractandae locus, post praecepta coniugalia, nullum est in codicibus lacunae vestigium: neque Philodemum quidquam de liberorum tractatione in hoc libello legisse ex eius silentio manifestum est. Quodsi quis forte opponat praetermissam hanc partem esse eam ob causam, quod de liberorum educatione satis iam in Politicis dictum esset: alia haud dubie est civilis, alia domesticae educationis ratio, neque propterea qui alteram in Politicis tractaverat, alteram in oecono- 22
mica tradenda praetermittere debuit. — Iam vero in iis ipsis rebus, quae noster oeconomicus complexus est, non modo summam ubique exilitatem et plane mirificam brevitatem, sed magnam quoque tractationis inaequalitatem animadvertimus. Nam ubi de viri et mulieris coniunctione loquitur, etiam in causas huius coniunctionis sibi inquirendum putavit, easque positas esse ostendit partim in communi omnium animantium natura, qua impellantur ad sui similium procreationem, partim in propria hominum indole, quae talis sit in utroque sexu, ut alter alterius auxilio ad bene vivendum indigeat, sintque ad alia vitae officia viri, ad alia mulieres natura sua aptiores: et ad subolem quoque procreandam homines non eo solum instinctu moveri, quo cetera animalia, ut naturae serviant generis propagatione, sed etiam mutui auxilii et utilitatis e liberis percipiendae causa. Contra ubi ad servorum tractationem accedit, nihil de servitutis natura et origine, iustane an iniusta, et quanam utrumque conditione, necessaria an supervacanea videri debeat, exponit, sed uno verbo servos *κτημάτων πρῶτον καὶ ἀναγκαιότατον* ait, quod ita simpliciter et absque demonstratione positum non immerito Philodemus reprehendit. Ac si quis hanc quoque disputationem propterea omissam esse dicat, quod in Politicis 1, 2 p. 7—12 accurate pertractata fuerit: etiam illa, quae de viri et mu-

lieris coniunctione legimus, iam alibi tractata erant, et repetuntur tamen nihilo minus in oeconomico, scilicet quia ad rem pertinere visa sunt, quemadmodum non minus certe ad rem pertinuit, ubi de servorum tractatione praecipiendum erat, servitutem ipsam eiusque vim et naturam explicare: quamobrem qui de altero diligenter exposuit, alterum ne verbo quidem tetigit, non poterit non inaequabili quodam et inconstanti docendi genere usus esse videri. — Brevitas autem quum ubivis summa, tum in ea potissimum parte, quae de quattuor oeconomici circa bona virtutibus agit, tanta est, ut pleraque praecepta perobscura, omnis autem hic locus prorsus mancus atque imperfectus dici debeat, praesertim si quis eum comparet cum illis, quae in Politicis lib. 1 cap. 3. 4 multo copiosius et accuratius disseruntur. Nihil enim in hoc libello de κτητικῆς ambitu et a quaestuaria (χρηματιστικῇ) discrimine, quam multi temere oeconomicae partem, et praecipuam quidem, fecisse in Politicis dicuntur: nihil de variis bonorum generibus, praeter ea quae cap. 2 p. 4, 15—5, 2 quasi in transcursu attinguntur, quum multus de his sit Aristoteles in Politicis: nihil denique de recto bonorum usu, quum tamen Aristoteli τὸ χρήσασθαι multo magis ad oeconomiam pertinere visum sit quam τὸ πορίσασθαι, Polit. I, 3 p. 12, 28. Nolo alia enumerare in ceteris partibus, de quibus quum in oeconomica dicendum fuisse et res ipsa et eorum quae in Politicis delibantur
23 tur comparatio doceat, nulla tamen in nostro libello ne verbo quidem tenus mentio fit. Nam vel illa, quae commemoravi, eiusmodi esse arbitror, quae si quis omnia reputaverit, omnemque libelli formam et compositionem consideraverit, facile iis accedat, qui ab Aristotele hunc abiudicandum esse censuerunt. Atque ego quidem, quum primum hunc oeconomicum perlegerem, in eam statim coniecturam incidi, ut discipuli alicuius scriptiunculam mihi legere viderer, qui quae magistrum docentem audiverat pro captu suo summatim in chartam coniecisset, aliis breviter significatis, aliis praetermissis, aliis paullo accuratius repetitis, prout quidque aut percepisset aut meminisset. Et nunc etiam, libello identidem relecto, aut huiusmodi scriptiunculam scholasticam esse credo, aut, si a magistro scriptam, certe nihil aliud quam brevem quendam et subitarium ὑπομνηματισμόν, praecipua rerum capita leviter adumbrantem, de quibus vel in schola vel iusta scriptione accuratius disserendum esset; quales ὑπομνηματισμοὺς quum ab Aristotele tum ab aliis relictos esse constat. Cf. A. Stahr, Aristotelia II p. 243. Utrumcunque autem est, ne ita quidem Aristotelis, sed alterutro

modo Theophrasti hunc libellum esse credo propter Philodemi testimonium, cui maior haud dubie fides haberi debet, quam veteribus illis nescio quibus Aristoteliorum operum collectoribus, iisdem qui etiam alterum istum oeconomicum Aristoteli tribuerunt, quem hodie omnes subditicium esse consentiunt. Quamquam testimonium illud Goettlingius nobis eripere conatur, locumque admodum in papyro mancum et corruptum, pessime autem a Neapolitanis editoribus suppletum, in eam sententiam interpretatur, ut Philodemus dissentiri quidem ab aliis de auctore libri, et a plerisque eum Theophrasto vindicari, sibi tamen ipsi contra videri dicat. Verba Philodemi cum editorum supplementis haec sunt: *[Δ]ῆλον δὴ διότι καὶ πρὸς [τὰ πλεῖσ]τα τῶν Θεοφράστου [διαλεγό]μεθα, ταῖς δυνάμε[σιν] ἐκεῖθεν κεκεφαλαι[ω]μέ[νοι, μ]ᾶλλον δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλ[λων]· ἅπαντες γὰρ ὡς ὑπὲρ [τούτου] μετηλλεύκασιν, ὁπότε [καὶ] Θεόφραστος ἀποψομέ[νοις αὐτ]οῖς διαλλάττει·* quorum Goettlingius praef. p. XIII hanc interpretationem proponit: *Apertum est cur disputandum nobis sit etiam adversus Theophrasti placita, secundum artes philosophicas ad res primarias ea redigentibus, vel potius non Theophrasti sed aliorum. Omnes enim de hoc libro quasi is esset Theophrasti disputarunt, etiam in iis locis, ubi facile intelligere poterant, si comparare res voluissent, Theophrastum ipsum dissentire cum doctrina huius libri.* Deinde addit: „Vides statim ipsum Philodemum dubitare de auctore libri, quem dicit plerosque pro Theophrasti fetu habere, quum appareat longe diversum abire Theophrastum a sententiis illius.“ Invitus facio ut a viro doctissimo et veri studiosissimo dissentiam; sed istam tamen loci restitutionem atque interpretationem non possum non prorsus improbabilem dicere. Nolo nunc quaerere, qua ratione permotus *διότι* maluerit *cur* conver- 24
tere, quam pro *ὅτι* accipere, qui usus huius particulae et frequentissimus est apud huius aetatis scriptores et huic loco aptissimus [13]); neque cur *διαλεγόμεθα* potius scripserit, quam id quod in promptu erat, et nunquam non de huiusmodi dissensione usurpari solet, *διαφερόμεθα*; sed *ταῖς δυνάμεσιν* pro iure convertat „*secundum artes philosophicas*“, et quasnam has artes esse credat — nisi forte regulas,

13) Fortasse hoc ipsum *διότι* plane non a Philodemo scriptum est, sed locus ita restituendus: *δῆλον δ' ἤδη ὅτι.* — Nam *δ' ἤδη* certe paullo aptius videtur quam *δή*. Sed hoc quum non magnopere ad rem nostram pertineat, non opus est accuratius nunc a me demonstrari.

quibus in referenda summatim sententia alterius utendum sit —, et qua ratione perfectae actionis participium a Philodemo positum credat, si is de relatione nondum a se facta, sed nunc ipsum facienda loqueretur, quum linguae lex aut infectae actionis participium, *κεφαλαιούμενοι*, aut etiam aoristi, *κεφαλαιωσάμενοι* h. e. *ἐὰν κεφαλαιωσώμεθα*, posceret, — qua ratione denique medium genus verbi pro activo usurpatum defendi et explicari possit, plane non intelligo. Neque illud recte fecit, quod *τὰ τῶν ἄλλων* interpretatur *aliorum* placita, quum significentur placita *ceterorum*: aut quod *τῶν ἄλλων* dici potuisse credit, si Philodemus illa placita *alius cuiuspiam* quam Theophrasti dicere voluit, quum dicendum haud dubie fuisset *ἄλλου τινός*: prorsus autem absonum, quod *μεταλλεύειν ὑπέρ τινος* eos dici potuisse opinatur, qui aliquem controversi operis auctorem esse contendant, quum *μεταλλεύειν*, si translate usurpatur, nihil significare possit nisi *abdita scrutari et pervestigare*, et hoc ipso sensu ab eo, quo Philodemus utitur, dicendi genere alienum sit: postremo omnium maxime mirum, quod *ὁπότε καί* non *quandoquidem etiam* e constanti usu loquendi, sed i. q. *καὶ ὁπότε*, hoc ipsum autem i. q. *καὶ ἐν* (*τούτοις, ἐν*) *οἷς* significare voluit, et *ἀποψομένοις* interpretatus est *si comparare res voluissent*, quum neque *ἀφορᾶν* sit *comparare*, (ac ne *inspicere* quidem et *diligenter contemplari*, si quis hoc fortasse pro illo altero maluerit), neque participium futuri dici possit de ea actione, quam quis, quum debuisset facere, praetermisisse arguitur. Itaque falsam esse istam interpretationem, et nequaquam ita demonstrari illud posse, quod Goettlingius voluit, manifestum est. Nobis vero, dum probabilem loci corruptissimi restitutionem et intellectum quaerimus, illud maximopere dolendum est, quod Neapolitanam editionem oculis usurpare non licuit. Ita enim neque de lacunarum spatiis, neque de iis verbis, quae extra lacunas sunt, satis compertum habemus, indubiaene omnia et perspicuae lectionis, an, quod veri similius est, nonnulla eorum, litteris in adusto papyro plus minus evanidis et ad cognoscendum difficilibus, ex coniectura potius editorum quam e certa lectione posita sint. Interim videtur nobis Philodemi oratio in hunc fere modum restitui posse: *[δ]ῆλον δ' ἤδη ὅτι* (aut etiam *δῆλον δὴ διότι*) *καὶ πρὸς [τὰ πλεῖσ]τα τῶν Θεοφράστου [διαφερό]μεθα, ταῖς δυνάμε[σιν] ἐκεῖθεν κεκεφαλαι[ω]μέ[να, μ]ᾶλλον δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλ[λων]· ἅπαντες γὰρ ὥσπερ [οὐδὲν] μετηλλ[άχ]ασιν, ὁπότε καὶ Θεόφραστος ἀπ' [αὐτοῦ]ἐ[ν ὀλίγ]οις διαλλάττει.* h. e. *apparet autem nos etiam a plerisque Theo-*

phrasti placitis dissentire, quae, quod ad ipsas sententias attinet, summatim inde (h. e. e Xenophontis oeconomico) *repetita sunt, ac magis etiam a ceterorum* (sc. oeconomicae scriptorum). *Omnes enim quasi nihil immutarunt, quandoquidem etiam Theophrastus ab eo* (h. e. a Xenophonte) *in paucis discrepat. Ταῖς δυνάμεσιν*, si quidem haec lectio certa est, nihil aliud significare poterit, quam quod a me expressum est. Non absimilis vocabuli potestas est apud Sextum Empiricum adv. Mathem. VII, 16, ubi Plato dicitur eorum, qui philosophiam in physicam, ethicam et logicam diviserunt, *δυνάμει ἀρχηγός*, quum *ῥητότατα* Xenocrates, Peripatetici et Stoici hanc divisionem proposuerint. Scilicet quod Plato praeiverat, si quis rem ipsam ac sententiam spectet, id illi disertius verbis eloquuti sunt. Item apud Eusebium Praep. euang. XIV, 18, *Ἀρίστιππος οὐδὲν ἐν τῷ φανερῷ περὶ τέλους διελέξατο, δυνάμει δὲ τῆς εὐδαιμονίας τὴν ὑπόστασιν ἔλεγεν ἐν ἡδοναῖς.* Aristippus quum nihil de fine bonorum apertis verbis doceret, tamen, si quis vim et sententiam eorum, quae docuit, consideret, beatam vitam voluptatibus constare dixit. — *Ἐκεῖθεν* apud Philodemum ad Xenophontis oeconomicum pertinere manifestum est: de hoc enim in superiore periodo dixerat: *οὐδὲν ἔτι δεῖ προσδιατρίβειν τοῖς Ξενοφῶντος οἰκονομικοῖς.* Quam vere autem Theophrasti pleraque, si quis *τὰς δυνάμεις* spectet, e Xenophontis oeconomico summatim translata (*κεκεφαλαιωμένα*) dicantur, vel ex iis quae passim supra a nobis commemorata sunt satis apparet[14]). Idemque etiam a ceteris oeconomicae scriptoribus factum esse non improbabile est: quamobrem hi dici potuerunt *quasi nihil* immutasse. Quod *ὥσπερ* posuimus pro *ὡς ὑπέρ*, violentiam certe mutationis accusari non posse confidimus: et *ὥσπερ οὐδέν*, licet exempla plane gemina, quibus haec ipsa utriusque vocis consociatio probetur, non in promptu sint, potuisse tamen dici nemo facile negabit, qui non raro *ὥσπερ* pro *quasi* vel *propemodum* usurpari meminerit. Cf. Heindorf. ad Plat. Cratyl. § 3. 26
Neque *μετηλλάχασιν* pro *μετηλλεύκασιν* repositum offendere quemquam poterit, quum nihil sit in codicibus litterarum *α* et *ευ*, *χ* et *κ*

---

14) Maximam libelli huius partem e Xenophonte ductam esse animadvertit etiam C. H. Rau, *Ansichten der Volkswirthschaft* (Lips. 1821.) p. 7, ubi hanc de eo sententiam dicit: *Man könnte dies Buch für einen Auszug aus Xenophon, mit Stellen aus der Aristotelischen Politik verbrämt, halten, wozu bloss im sechsten Kapitel etwas Eigenthümliches ohne besonderen Werth gekommen ist.*

permutatione frequentius. Vid. Bast. comment. palaeogr. p. 765 et Schaef. ind. ad Gregor. p. 1042. *Ἀποψομένοις* tam manifesto falsum est, ut etiam audaciori medicinae locus concedendus sit: quamquam omnis mea audacia in eo consistit, ut ab editoribus Neapolitanis evanidas quinque litteras pronominis *αὐτοῦ* pro quattuor hisce *οψομ* falso habitas esse credam. Apte denique nectitur oratio per coniunctionem *ὁπότε, quandoquidem.* Nam quod ab ipso Theophrasto factum erat, id ab aliis scriptoribus Theophrasto inferioribus factum esse minus profecto mirandum fuit.

Hactenus de Philodemi testimonio: nunc reliquas Goettlingii rationes examinabimus, quibus confisus Aristoteli potius quam Theophrasto hunc libellum tribuendum esse contendit. Primum enim quae in hoc libello de bonis matrimonii et liberorum procreationis proponuntur p. 5, 17 sqq.: *καὶ ἡ τῶν τέκνων κτῆσις οὐ λειτουργίας ἕνεκεν τῇ φύσει μόνον οὖσα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ὠφελείας. ἃ μὲν γὰρ ἂν δυνάμενοι εἰς ἀδυνάτους πονήσωσι, πάλιν κομίζονται παρὰ δυναμένων, ἀδυνατοῦντες ἐν τῷ γήρᾳ· ἅμα δὲ καὶ ἡ φύσις ἀναπληροῖ ταύτῃ τῇ περιόδῳ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ᾽ ἀριθμὸν οὐ δύναται, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος.*, haec prorsus pugnare ait cum iis quae Theophrastum in libro de coniugio scripsisse Hieronymus refert adv. Iovinian. I, 47 p. 315 Maff.: *porro liberorum causa uxorem ducere, ut vel nomen nostrum non intereat, vel habeamus senectutis praesidia et certis utamur heredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius nominetur: quum et filius non statim patris vocabulum referat, et innumerabiles sint, qui eodem appellentur nomine? Aut quae senectutis auxilia sunt, enutrire domi qui aut prior te forte moriatur, aut perversissimis sit moribus? aut certe quum ad maturam aetatem venerit, tarde ei videaris mori?* Etiam alia eodem libro a Theophrasto disputata esse de matrimonio, quae prorsus abhorreant a doctrina Aristotelis, qui sapienti et amore frui et liberis operam dare et matrimonium inire non permiserit modo sed suaserit etiam: quae omnia secus Theophrastum; cuius rei testem citat Diog. Laert. V, 51. — Atqui hic quidem testis nullus est: nihil enim neque hoc loco neque in omni illa vita Theophrasti relatum legimus, ex quo quid hic de matrimonio statuerit cognoscatur: nisi forte ex eius testamento, cuius ibi exemplum a Diogene affertur, Goettlingius eum nec liberos reliquisse et fortasse etiam coelibem vixisse collegit. Hoc autem quam leve sit non opus est de-

monstrare. Sed ne ex iis quidem, quae ab Hieronymo relata sunt, veram Theophrasti sententiam satis tuto perspici posse arbitror. Posuit enim haec Hieronymus in libro adversus Jovinianum, virum egre- 27
gie cordatum et vanae superstitionis adversarium, qui quum alios perversae cuiusdam religiositatis errores, tum illud praecipue impugnaverat, quod multi opinabantur, gratiorem Deo et pietati convenientiorem coelibatum esse quam matrimonium. Adversus hunc Hieronymus argumenta undecunque corradens etiam illum protulit Theophrasti locum ex aureolo, ut ait, libro de nuptiis, in quo quaeratur, an vir sapiens ducat uxorem. Scilicet dubitari non potest, factum a Theophrasto esse id quod consentaneum erat in tali quaestione, ut et quae pro matrimonio et quae contra disputari possent, omnia congereret: neque ex illis, quae Hieronymus, consilio suo serviens, ex altera huius disputationis parte excerpsit, quae contra matrimonium scripta erat, consequitur, non etiam in diversam sententiam, hoc est pro matrimonio, multa a Theophrasto disputata fuisse, quibus illa aut confutarentur aut circumscriberentur. Quid? quod illa ipsa, quae excerpsit Hieronymus, non de matrimonio in universum, sed de matrimonio sapientis dicta erant, h. e. eius, qui philosophiae et litteris studeret. His igitur studiis Theophrastus matrimonium officere iudicavit: non posse simul libris et uxori operam dari: multos esse magnosque in uxorem et liberos sumptus faciendos, plurimas quotidie molestias exhauriendas, quae aequitatem animi perturbarent et a litteris avocarent: denique plura omnino esse, quae dissuaderent sapientibus matrimonium liberorumque procreationem, quam quae commendarent, et ex iis ipsis, quae commendationis causa afferrentur, plurima in contrariam potius partem converti posse. Sed quid, quaeso, pertinent haec ad maiorem partem hominum? qui istius, quam Theophrastus dixit, sapientiae parum curiosi, naturae potius vocem sensumque communem sequuntur, neque otiosa vita in umbra et inter libros frui, sed omni viri boni ac civis officio naviter fungi volunt. Nam hi sunt, opinor, quibus oeconomiae praecepta dari convenit. An credemus ipsum Hieronymum, quamvis sanctiorem coelibatum matrimonio crederet, si forte ad oeconomicam docendam accessisset, non fuisse tamen matrimonium commendaturum, ut et naturae conveniens et ad rem domesticam recte administrandam plane necessarium? Ita ergo etiam Theophrastus matrimonium, etiamsi sapienti suo dissuaserit, oeconomo certe non potuit non commendare. Et in domestica administratione illum pariter atque Xe-

nophontem et Aristotelem praecipuas partes uxori assignasse vel ex eo colligi potest, quod Stobaeus tit. 85, 7 tom. III p. 175 eum dixisse refert, *οὐ χρὴ τὴν γυναῖκα δεινὴν ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀλλ' ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς εἶναι.*

Firmissimum porro causae suae praesidium Goettlingius inde repetit, quod pleraque in hoc oeconomico libello cum Aristotelis placitis adeo conspirent, ut non possint non ad hunc ipsum auctorem referri,
28 et uno etiam loco, qui est cap. 3 in., Aristotelis dictum, Polit. 1, 1 p. 2, 14, citari videatur his verbis: *ὑπόκειται γὰρ ἡμῖν ἐν ἄλλοις.* — Sed satis constat Theophrastum, sicut alios Aristotelis auditores, in iis, quae de iisdem cum magistro argumentis disseruerunt, huius vestigia premere solitos, tantamque multorum ex his cum Aristotele similitudinem fuisse, ut non modo ad illustrandos obscuros, sed etiam ad emendandos corruptos Aristoteliorum librorum locos horum imitatorum scripta adhiberi potuerint. Vid. Brandis in Mus. Rhen. 1 p. 283 et Stahr. Aristotel. II. p. 80—84. Id igitur a Theophrasto etiam in Politicis factum esse, quum per se credibile sit, tum vel ex eo colligas, quod Dionysius Halicarn. A. R. V, 73 *aesymnetas* a Theophrasto *αἱρετοὺς τυράννους* dictos esse refert, plane ut ab Aristotele Polit. III, 9 p. 101, 21 horum principatus *αἱρετὴ τυραννίς* vocatur: ex quo ipse Goettlingius praef. ad Oecon. p. XVI Theophrasti Politica nihil nisi Aristoteliorum epitomam fuisse paullo fortasse calidius coniecit; alii autem hos ipsos quos habemus Aristotelis Politicorum libros non ab hoc sed a Theophrasto scriptos esse opinati sunt. Itaque nemo mirabitur etiam illam de naturali ad similium procreationem instinctu sententiam — quae ne propria quidem Aristotelis fuit — in aliquo Theophrasti libro, sive Politico sive alio, propositam fuisse, eoque pertinere illud *ὑπόκειται ἡμῖν*, sive hoc ipse Theophrastus, sive ex eius scholis aliquis discipulus scripsisse statuitur. Neque magis mira videri potest ceterorum in oeconomico nostro placitorum cum Aristoteliis convenientia. Quod autem Goettlingius, ut aliquid tamen iis quoque concedatur, qui olim, quemadmodum ipse Philodemum dicentem fecit, libellum nostrum Theophrasto vindicare studuerunt, epitomam hanc esse vult ex uberiore Aristotelis libro a Theophrasto confectam: hoc mihi quidem, universam eius indolem et conformationem intuenti, longe minus veri simile videtur, quam id quod supra posui, aut discipuli scriptionem hanc esse e scholis Theophrasti summatim et minus accurate repetitis, aut, si ipsius Theophrasti, nihil nisi subitarium com-

mentariolum iustae rerum tractationi quasi praeludentem. Nam epitomas vere Goettlingius p. XV eo maxime consilio confici solitas esse dicit, ut aut discentibus facilior ad ipsa maiora opera aditus pararetur, aut qui haec legere non possent, aliqua saltem praecipuarum rerum cognitione instruerentur, cui consilio libellus tam mancus, tam obscurus, tam tumultuarie scriptus inservire nullo modo potuit. Ut autem inter Aristotelis opera hic libellus reciperetur, factum haud dubie propter magnam cum Aristotelis placitis convenientiam: eaque ipsa causa, meo iudicio, etiam maiorem Philodemi testimonio auctoritatem conciliat, qui sane tam Aristotelium libellum Aristoteli tribuere non dubitasset, nisi eum ad Theophrastum potius pertinere compertum habuisset.

Reliquum est, ut, quemadmodum pollicitus sum, etiam de ipsius 29
Philodemi praeceptis oeconomicis pauca delibem. Is igitur primum p. 49, 13 de ambitu huius disciplinae non convenire sibi cum Aristotele et Theophrasto ostendit: neque enim hoc sibi propositum habere, ut doceat, qua ratione domestica vita instituenda sit, ut bene in domo vivi possit, sed quomodo agendum sit circa bonorum comparationem et conservationem: eamque esse veram ac propriam oeconomiae notionem. *Διαλεξόμεθα τοίνυν*, inquit, *οὐχ ὡς ἐν οἴκῳ καλῶς ἔστιν βιοῦν, ἀλλ' ὡς ἵστασθαι δεῖ περὶ χρημάτων κτήσεώς τε καὶ φυλακῆς, περὶ ἃ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸν οἰκονομικὸν ἰδίως νοεῖσθαι συμβέβηκεν*: quemadmodum etiam in superioribus, p. 41, 6, oeconomiae opus hoc esse dixit, *τὸ πορίζειν πολλὰ χρήματα καὶ φυλάττειν, πῶς* (scr. *ὅπως*) *διαμενεῖ τὰ πορισθέντα καὶ προϋπάρχοντα.* Neque aliter vulgo ab hominibus oeconomiae notionem acceptam esse vel ex eo patet, quod ipse Aristoteles, ubi ex vulgari consuetudine, non e sua sententia loquitur, Ethic. Nicom. 1, 1 *τέλος οἰκονομίας πλοῦτον* dicit, et Polit. I, 2 p. 5, 27 oeconomiam nonnullis eandem quam *χρηματιστικήν* videri profitetur. Et Xenophontem quoque, si quis eius librum accuratius examinaverit, non abhorrere ab vulgari usu animadvertet. Quamquam enim initio cap. 1, 2 boni oeconomi hoc esse dicit, *εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον*, quod sane latius patet, mox tamen §. 8 *οἶκον* idem quod *κτῆσιν* esse statuit; et quaecunque deinceps de oeconomi officiis praecipiuntur, in ea tantum parte versantur, quam *κτητικήν* Aristoteles dixit, et ad bona vel comparanda, vel tuenda, conservanda, disponenda pertinent. Ampliorem autem oeconomiae ambitum et honestius officium Plato assignavit. Artem enim esse voluit domus

ac familiae recte regendae, neque quidquam esse inter *οἰκονομικὸν* et *βασιλικὸν* aut *πολιτικὸν* discriminis, nisi quod in maiore quodam hominum ac rerum orbe horum quam illius administratio versetur. Vid. Polit. p. 259 A. B. Amat. p. 138 C. Hinc etiam Legg. III. p. 694 C. Cyrus propterea, quod liberorum suorum educationem neglexerit eosque mulieribus permiserit, *oeconomiam* parum curasse dicitur, *οἰκονομίᾳ οὐδὲν τὸν νοῦν προσεσχηκέναι:* ex quo apparet, Platoni non minus quam Aristoteli ad oeconomiam pertinere visum esse id omne genus officiorum, quod ab hoc *τεκνοποιητικῆς* s. *πατρικῆς* nomine comprehenditur, Polit. 1, 2 p. 5, 25 et c. 5 p. 22, 17. Itaque de ambitu quidem oeconomiae hi inter se consentiunt, licet de discrimine eius et politicae non immerito dissentiat a Platone Aristoteles. Cf. supr. p. 7. Neque posteriores ex Academia et Lyceo philosophos, si quid de oeconomica disseruerunt, alios disciplinae terminos fecisse consentaneum est; quamquam de horum nullo, praeterquam de Theophrasto, aliquid ad notitiam nostram perduravit: et recentiores quoque illos,
30 qui se Pythagoreos haberi voluerunt, eundem oeconomicae ambitum tenuisse fragmenta a Stobaeo tit. 85 servata demonstrant. Aliter autem statuerunt non solum Epicurei, quorum sententiam modo e Philodemo cognovimus, sed etiam Stoici (vid. Stobae. Eclog. II, 7 part. II p. 188 Heer.), qui quum oeconomicam definirent *θεωρητικὴν ἕξιν καὶ πρακτικὴν τῶν οἴκῳ συμφερόντων*, *οἶκον* tamen non alio sensu accepisse videntur, quam quo a Xenophonte accipitur, ut sit i. q. *κτῆσις*: nam *οἰκονομίαν* dixerunt esse *διάταξιν περὶ ἀναλωμάτων καὶ ἔργων, καὶ κτήσεως ἐπιμέλειαν καὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἐργαζομένων*[15]): quippe hunc unum quaestum, qui ex agri cultura percipitur, praeter ceteros probandum rati, quemadmodum fere etiam a Xenophonte et Aristotele factum est. Et sicut Aristoteles a *κτητικῇ*, quae est quarta oeconomiae pars, constatque in quaestu laudabili et necessario, seiungit eorum quaestum, qui nihil nisi pecuniam quovis modo et supra neces-

15) Hoc loco aliquis uti possit ad excusandum hodiernum nominis abusum, quum oeconomia dicitur quasi proprie de rei rusticae tractatione, quod merito Baumstarckius noster improbat in libro egregio, *Kameralistische Encyclopaedie* (Heidelb. 1835.), p. 58. Idem vir doctissimus et, quod equidem longe pluris facio, integerrimus eam quam Plato et Aristoteles dixerunt oeconomiam, h. e. universam administrationem domesticam, ab hac, quam ceteri dicunt, rei familiaris et bonorum administratione aptissimis nominibus distinguit, alteram *Haushaltung* appellans, alteram *Wirthschaft*.

sitatem coacervare student, quales sunt mercatores aliique id genus
homines, quorum ars *χρηματιστική* est, nihilque ad oeconomiam per-
tinet: eodem modo etiam Stoici hanc *χρηματιστικὴν* ab oeconomia
seiunxerunt, dixeruntque *ἐμπειρίαν περιποιήσεως χρημάτων ἀφει-
δῶς, καὶ ἕξιν ὁμολογουμένως ἀναστρέφεσθαι ποιοῦσαν ἐν συνα-
γωγῇ χρημάτων, καὶ τηρήσει καὶ ἀναλώσει πρὸς εὐπορίαν.* Epi-
curei quoque, licet divitiarum studium haudquaquam a sapiente alienum
iudicarent, neque possessionis modum sola necessitate finirent, certa
tamen quaestus genera non minus quam ceteri improbarunt, et Philo-
demus tria tantum sapiente digna esse pronuntiat, de quibus mox di-
cendum erit. Sed de divitiarum studio et hinc definiendo oeconomicae
doctrinae consilio Philodemi locus pravo editorum supplemento in
alienam sententiam detortus est, p. 49, 20: *φιλοσόφῳ δ' ἐστὶ πλού-
του μ*[ικρ]*όν, ὃ παρεδώκαμεν* [εὐκαίρ]*ως τοῖς καθηγε*[μόσιν] *ἐν τοῖς
περὶ π*[λοῦ]*του* [λόγ]*οις· ὥστε τὴν οἰκο*[νομία]*ν τῆς τε τούτου κτή-
σεως καὶ τῆς τούτου φυλακῆς παραδίδοσθαι.* Prima verba si forte
hoc significare editores crediderunt, sapienti parvas opes sufficere, et
linguae vim intulerunt, et mentem Philodemi se non assequutos esse
ostendunt, cuius proxima omnis disputatio in eo occupatur, ut divitias
optabiles esse doceat. Sin vero eam sententiam esse voluerunt, quam
quidem lingua solam admittit, ut philosopho exiguae opes esse dican-
tur, hanc res ipsa falsam esse demonstrat: nam non paucos philo-
sophos perdivites omni tempore fuisse quis nescit? Scribendum est: 31
φιλοσόφῳ δ' ἐστὶ πλούτου μ[ελητέ]*ον*: atque ita demum etiam illud
consectarium, *ὥστε τὴν οἰκο*[νομία]*ν κτλ.*, recte adiunctum esse apparet.
Intermedia vero enuntiatio in hunc modum restituenda videtur: *ὃ παρ-
εδώκαμεν* [ἀκολούθ]*ως τοῖς καθηγε*[μόσιν] *ἐν τοῖς περὶ πλούτου
λόγοις: quod proposuimus consentanee cum magistris in iis quae de
divitiis disputarunt*, aut etiam *disputavimus*. Nam hoc quidem non sa-
tis discerni potest, utrum suam de divitiis disputationem significet, an
aliorum, ex veteribus sectae suae principibus, quos *καθηγεμόνας* dicit,
velut Metrodori, cuius librum *περὶ πλούτου* et Diogenes L. comme-
morat X, 24 tom. II p. 461, et mox ipse Philodemus citat. vers. 24.
Quodsi hoc sumimus, quod sane probabilius est, illud *ὃ παρεδώκαμεν*
pertinere dicemus ad superiorem aliquem locum huius ipsius operis de
virtutibus et vitiis. Neapolitanum supplementum *εὐκαίρως* pro *ἀκο-
λούθως* non est verendum ne quis praeferre velit: neque quod Goett-
lingius scripsit, *ὃ παρεδώκαμεν* [πάντα καθ]*ὼς τοῖς καθηγε*[μόσι δο-

κεῖ], quidquam probabilitatis habet, quum nec tantum sit lacunae spatium inter *καθηγε* — et *ἐν τοῖς περὶ πλούτου*, ut verbum *δοκεῖ* excidisse videri possit, et mirifica prorsus ratione illud *πάντα* positum, quum praecesserit *δ' παρεδώκαμεν*, non *ἃ παρεδώκαμεν*. — Metrodorum autem Philodemus disputasse ait contra eos, quibus Cynicorum vivendi genus facillimum et maxime curis vacuum videretur: *πρὸς τοὺς ἐροῦντας ἴσως, ὅτι πολὺ κουφοτάτην καὶ ῥάστην οἱ κυνικοὶ διαγωγὴν ποιοῦνται, πᾶν αὐτῶν περι*[*αιροῦν*]*τες εἰς τὸ δυνατόν*. Ita enim apparet scribendum esse pro eo quod editores posuerunt, *πᾶν αὐτῶν περι*[*φέρον*]*τες*. Cf. p. 55, 12: *εἰ περιῄρηκέ τις ἑαυτοῦ τὸ πρὸς μηδὲν ἄλογον κακοπαθεῖν*. et p. 61, 1: *ἂν ζῆλον ἀζήλων καὶ φόβον ἀφόβων περιαιρῇ τις αὐτοῦ*.

Sequitur deinceps locus de divitiarum commodis et incommodis, illaque his longe plura et maiora esse demonstratur, ex quo conficitur, divitias sapienti nequaquam contemnendas esse. Sed hunc locum, quoniam longior est, itemque proximum, de recto sapientis erga divitias habitu, nunc quidem praetermittemus, eaque statim percensebimus, quae de optima ratione opum parandarum proponuntur p. 59, 6: *Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ἀκολουθοῦντε*[*ς δεῖν*] *μὲν* [*ν*]*ο*[*μίζεσ*]*θαι πορισμὸν ἀ*[*ρείω*]*ν εἶναι τὸν δορίκτητον, κα*[*ὶ χρῆσ*]*ιν, οἵαν ἐποιήσατο* [*Γε*]*λλίας ὁ Σικελιώτης καὶ Σκόπας ὁ Θετταλὸς καὶ Κίμων καὶ Νικίας οἱ Ἀθηναῖοι, δοξοκόπων ἀνθρώπων εἶναι, κατὰ σοφίαν* [*δ'*] *οὐδετέραν, ὡς κἂν* [*αὐ*]*τοὶ μαρτυρήσαιεν οἱ βίοι τῶν τὰ τοιαῦτα γραφόντων*. Horum primam partem non recte ab editoribus expletam esse quilibet, opinor, animadvertit. Primum enim illud *ἀκολουθοῦντες* quid significet quove pertineat non potest intelligi. Quodsi hoc pro eo dictum esse crediderunt, quod est *ἐφεξῆς*, erraruut haud dubie magnopere; neque omnino potest *ἀκολουθεῖν* aliter usurpari, nisi
32 ut aut adiunctus sit dativus eius rei, quam quis sequitur, aut adsit certe in propinquo, unde adsciscatur: cuiusmodi nihil est in omni hoc verborum contextu. Deinde *ἀρείων*, quo vocabulo bellicosos homines significari voluerunt, poetarum est, et a Philodemi oratione prorsus alienum; ipsa autem sententia „*nos dicamus quaestum bellicum bellicosorum hominum iudicari debere*" sane quam putida. Melius igitur locum supplebimus in hunc modum: *ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ἀκολουθοῦντε*[*ς οἷς ἔφα*]*μεν ο*[*ὐ φαίνεσ*]*θαι πορισμὸν ἀ*[*γαθὸ*]*ν εἶναι τὸν δορίκτητον*. *Nos dicamus, convenienter iis quae proposuimus, non bonum videri quaestum bellicum.* In reliquis Goettlingius rem bene admini-

stravit, verissimeque pro *Callia*, quem Neapolitani adsciverant, *Gelliam* reposuit, laudatis Diodor. XIII, 83. Athen. I, 5 p. 4. Valer. Max. IV, 8, ext. 2, ex quibus locis cognoscimus hominem, ut Valerii verbis utar, opibus excellentem, sed multo etiam animo quam divitiis locupletiorem, semperque in eroganda potius quam in contrahenda pecunia occupatum, adeo ut domus eius quasi quaedam munificentiae officina crederetur. Cimonis liberalitatem Plutarchus commemorat vit. Cim. c. 10 et Corn. Nep. c. 4; neque Niciae aut Scopae divitiae et magnificentia obscurae sunt [16]). Adversativam particulam post *κατὰ σοφίαν* editiones non habent, videlicet aut deletam in papyro aut describentium errore praetermissam: nam carere ea oratio non posse videtur. *Οὐδετέραν* ad *κτῆσιν* et *χρῆσιν* pertinere apparet. De postremae partis sententia in Goettlingii explicatione acquiesco, Theophrastum praecipue eiusque *βίους* s. libros *περὶ βίων* respici credentis, quum praesertim ab hoc eiusmodi liberalitatem, quali Cimon aliique usi sunt, in libro de divitiis laudatum esse Cicero testetur, de Offic. II, 16.

Percensentur porro a Philodemo alia quaestus genera, quae non sint probanda: *γελοιότατον δὲ καὶ τὸ πορίζειν ἀφ᾽ ἱππικῆς καλὸν οἴεσθαι.* Scilicet huiusmodi quaestum, a Xenophonte oecon. 3, 8 obiter commemoratum, alii fortasse post hunc magis etiam commendaverant. Proxima verba corrupta sunt: *τὸ διὰ πο — — ικῆς, δούλων ἐρ[γα]ζομένων, οὐκ [ε]ὔκληρον· τὸ δ᾽ ἐξ ἀμφοτέρων, αὐτὸν ἐνεργοῦντα, μανικόν.* Iavaronii supplementum *ποριστικῆς* merito Goettlingius respuit; ipse *πωλητικῆς* proposuit, aliquanto certe probabilius. Sed offendit me tamen nonnihil asyndeton, quod mihi perincommodum et a Philodemi usu, quantum quidem ex his fragmentis cognosci potest, alienum esse videtur. Hanc ob causam non *τὸ διὰ πο —*, sed *τὸ δὲ* 33
ἀπὸ legendum esse arbitror; de nomine autem supplendo quominus tuto coniici possit, obstat corruptela in praedicato *οὐκ-υκληρον.* Priores editores, quum *εὔκληρον* scriberent, hoc quid significare vellent non docuerunt, nisi forte Goettlingii sententiam ex appositis ab eo Catonis verbis colligere licet, de R. R. cap. 1: *est interdum praestare*

16) De Nicia cf. Plutarch. in ei. vit. c. 3 et 11, et comp. Nic. c. Crass. c. 1. Scopae ut divitis et magnifici non raro mentio fit: sed incertum plerumque, utrum antiquior intelligendus sit, Simonidis aequalis, an minor, qui circ. 400 a Chr. vixit. Cf. Perizon. ad Ael. V. H. XII, 1 p. 111 ed. Kühn. Spald. ad Quintil. XI, 2, 15. Boeckh. ad Pind. Pyth. expl. p. 344.

mercaturis rem quaerere, ni tam periculosum siet; et paullo post: *mercatorem autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo; verum, ut supra dixi, periculosum et calamitosum.* Credíditne igitur talem quandam sententiam etiam in verbis *οὐκ εὔκληρον* inesse? Mihi quidem non alia huius adiectivi significatio comperta est, nisi ut sit i. q. *fortunatus, prospera fortuna florens*: mercaturam autem, eamque per servos factitatam, cur improbandam Philodemus hoc potissimum nomine iudicaverit, quod infortunata esset, plane non perspicio, quum ab inhonestate potius eius vituperatio repetenda fuisse videatur. Ab hac enim si recesseris, quid in hoc est infortunati, si quis aut tabernario et cauponario servorum suorum quaestu, aut mercaturis eorum et negotiationibus alatur? Beatorum potius hominum et locupletium hoc esse dixeris, ex quibus non paucos olim talem quaestum per servos exercuisse constat. Vid. Demosth. pro Phorm. p. 957 et librum nost. de ord. iudic. Att. p. 559. Itaque si teneamus *πωλητικήν*, equidem pro *οὐκ εὔκληρον* scribendum suaserim *οὐκ εὔσχημον*: nam mercatura, etiam per servos factitata, quin Epicureis sicut ceteris philosophis omnibus parum honesta visa sit, nemo dubitabit. Et fieri facile potuit, ut litterae *σχ* et *μ* in semiusto papyro delitescentes cum *κλ* et *ρ* permutarentur. Ceterum quum ipsum illud *πωλητικῆς* prorsus incertum sit, etiam hanc emendationem incertissimam esse non opus est monere. Fuit enim fortasse a Philodemo longe aliud quaestus genus commemoratum, cui aliud etiam praedicatum conveniret; sed illud quale fuerit, in tam infinita coniectandi materia, aliis quaerendum relinquere malo. — Sequuntur deinceps haece: *ταλαίπωρον δὲ καὶ τὸ γεωργοῦντ' αὐτὸν οὕτως ὥστε αὐτουργεῖν· τὸ δ' ἄλλων ἔχοντα γῆν, κατὰ σπουδαῖον.* quorum haec postrema absurda sunt. Sed hanc absurditatem iam Goettlingius animadvertit, scribendumque intellexit: *τὸ δὲ δι' ἄλλων* (scil. *γεωργοῦντα πορίζειν*), *ἔχοντα γῆν, κατὰ σπουδαῖον*; *ex agricultura per alios quaestum facere, si quis fundum possideat, sapientem decet.* Afferuntur deinde rationes huius sententiae: quod paucissimas habeat talis vita cum extraneis implicationes (*ἐπιπλοκάς*), unde multae saepe molestiae enascantur, iucundissimae autem oblectationis et secessus atque conversationis cum amicis facultatem praebeat, lucrum denique proborum virorum iudicio honestissimum: *παρὰ τοῖς* [*ἐπιεικέσι*]*ν εὐσχημονεστάτην πρόσοδον.* Hoc enim *ἐπιεικέσιν* malo reponere, quam quod Goettlingius scripsit [*εὐσχήμοσι*]*ν*, quum hoc vo-
34 cabulum eo, quem hic locus postulat, significatu de hominibus usur-

pari non credam. Antea conieceram *παρὰ τοῖς* [*σοφοῖς πασῶ*]*ν εὐσχημονεστάτην πρόσοδον*, totidem supplementi litteris; verum *omnium honestissimum* hoc lucrum Philodemo non videri ea quae mox sequuntur demonstrant. Proximum locum, quamvis lacunosum, certa propemodum ratione mihi videor supplere posse. In editionibns haec leguntur: *ο*[*ἱ γὰρ εὐ*]*σχ*[*ή*]*μον*[*ες ο*]*ὐδὲ ἀπὸ συνοικίας καὶ δοι . . . . . ν* [*δούλων* ponit Iav.] *ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων μηδαμῶ*[*ς*] *ἀπρεπεῖς*: sententia, si Iavaronium audias, haec: *decentia enim neque a magno comitatu neque a servorum peritia et doctrina pendet.* Prudentius Goettlingius se quid dixerit Philodemus non tuto assequi fatetur, divinasse autem aliquando locum ita restitui posse: *οἱ γὰρ εὐσχήμονες οὐδὲ ἀπὸ συνοικίας, καὶ δόντων ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων, μηδαμῶς ἀπρεπεῖς*, ut significaret: *nam si vel practicam utilitatem spectas, magnopere placet contubernium honestorum virorum propter mutuum commercium experientiae et artium, quibus pollent.* Haec, quoniam ab ipso auctore spreta sunt, a me nunc refutari nihil opus est. Necesse est autem a Philodemo post agri culturam, de qua modo dixit, aliud quaestus genus commemoratum esse, quod et ipsum non inhonestum iudicaret. Ait enim paucis post versibus, *ἀλλὰ ταῦτα μὲν δεύτερα καὶ τρίτα*, ponitque dein eum quaestum, quem praestantissimum habet, et prae quo illos duos, de quibus antea dixerit, agri culturam illudque alterum, quod lacuna subtraxit, secundo tantum et tertio loco censeri vult. Hanc ob causam ita locum suppleo: *ο*[*ὐ μὴν ἀ*]*σχ*[*ή*]*μον*[*ες ο*]*ὐδ' αἱ ἀπὸ συνοικίας καὶ δι' οἰ*[*κετῶ*]*ν, ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων μηδαμῶς ἀπρεπεῖς*: *non autem inhonesti sunt ne ii quidem reditus, qui ex elocatis aedibus percipiuntur et a servis peritiam aut artem aliquam habentibus nequaquam turpem.* Servavi accurate lacunarum spatia, et litteras quoque omnes, nisi quod *οὐδ' αἱ* posui pro *οὐδὲ* et *δι' οἱ* pro *δοι* —, lenissima utrumque mutatione. Repetitam post *οὐ μήν* negationem *οὐδὲ* ut comprobem nemo requiret. *Συνοικίας* notum est *insulas* dici seu aedes ampliores, quae pluribus habitandae elocabantur. Harum e locariis proventum in urbibus celebrioribus, velut Athenis, quo magna peregrinorum multitudo confluebat aut inquilini erant frequentes, quibus proprias aedes habere non licebat, satis plerumque magnum fuisse in aperto est. Vid. comm. in Isae. or. de Menecl. her. §. 27 p. 213. Praeponebant autem his aedibus domini ut plurimum servum aliquem aut etiam libertum, qui eas custodiret ac tueretur, locariaque ab inhabitantibus colligeret: isque apud Athenienses

dicebatur *ναυκληρεῖν τὴν συνοικίαν*. Vid. Isae. de Nicostr. her. §. 19 cum comm. p. 333. Et hanc ob causam huic quaestui Philodemus statim adiunxit eum, qui servorum pensionibus constat. Nam qui servos habebant artem aliquam aut opificium callentes, hi eos aut in fabricis (*ἐργαστηρίοις*) sub magistro (*ἡγεμόνι, ἐπιτρόπῳ*) coniunctos, aut etiam singulos separatim opus facere iubebant et de mercede quam meruissent certas ipsis pensiones (*φορὰς* s. *ἀποφοράς*) persolvere. Cf. Antiquitt. i. p. Gr. p. 186 sq. Hunc igitur quaestum e servorum operibus, modo non turpibus, Philodemus sapientem decere pronuntiat. — Iam vero quale genus quaestus primarium ei et honestissimum videatur, non sine voluptate cognoscent quicunque docendis bonis artibus aluntur, ii praesertim, quibus lauta discentium honoraria publici stipendii tenuitatem compensant. *Πρῶτον δέ*, inquit, *καὶ κάλλιστον ἀπὸ λόγων φιλοσόφων ἀνδράσιν δεκτικοῖς μεταδιδόμενον ἀντιμεταλαμβάνειν εὐχαριστό*[τατα, οἷ]*α μετὰ σεβασμοῦ παντελῶς ἐγένετ' Ἐπικούρῳ· λόγων δὲ ἀληθινῶν καὶ ἀφιλονείκων καὶ συλλήβδην εἰπεῖν ἀταράχων·* [ἐπεὶ] *τό γε διὰ σοφιστικῶν καὶ ἀγωνιστικῶν οὐδέν ἐστι βέλτιον τοῦ διὰ δημοκοπικῶν καὶ συκοφαντικῶν.* Lectio totius loci certa, quamobrem lacunas non significavi praeter duas, aliter a me quam a prioribus expletas. Nam Iavoronius *εὐχάριστο*[ν, καθ']*ἅ* scripsit, Goettlingius *εὐχάριστο*[ν]....*ἅ*, sed verius sibi videri ait *ὅσα*. Ego quod reposui lacunae spatio et sententiae pariter accommodatum est. Deinde verius esse *ἐπεί*, quam vel *ὡς*, quod Iavaronio, vel *ὅτι*, quod Goettlingio placuit, nemo facile negabit. Est enim in huiusmodi contextu harum particularum *ἐπεί — γε* usus paene legitimus. Cf. exempla a Schneidero ad Xenoph. Hier. 7, 3 p. 250 et a nobis ad Plut. Ag. 10, 3 p. 128 citata. Ceterum *ἀληθινοὺς λόγους καὶ ἀφιλονείκους* non alios Philodemo videri manifestum est, quam Epicureorum, quos quum *ἀταράχους* dicit, idem haud dubie significat, quod Lucretius quum eos V, 11

fluctibus e tantis vitam tantisque tenebris
in tam tranquillo et tam clara luce locasse

praedicat. Etiam *σεβασμὸς* ille et veneratio magistri prope divina propria fere Epicureorum fuit, quibus exprobrat Plutarchus adv. Colot. c. 17 *τοὺς βρόμους καὶ κροτοθορύβους καὶ σεβάσεις καὶ ἐπιθειάσεις* Epicuri, plane ut hodie Hegelianis nimiam divini sui praeceptoris adorationem ab adversariis exprobrari videmus. *Σοφιστικοὺς* autem *λόγους* et *ἀγωνιστικοὺς* Academicorum potissimum recentiorum et Stoicorum

intelligi debere arbitror, *δημοκοπικοὺς* vero et *συκοφαντικοὺς* rhetorum, ad publicas et forenses actiones discipulos instituentium, a quibus quanto opere Epicurus abhorruerit notum est.

Sequuntur deinceps praecepta conservandae rei familiaris, cuius loci nunc initium saltem, pessime corruptum, quantum fieri potest perpurgare conabor. Est hoc a Neapolitanis ita refictum: *ὧν δ' ἐπιτη-
δευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων,
τὸ μὲν συν[ετ]ὸν ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν
[φ]ό[β]ων. οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν ἐ[νδείκνυσ]ι λαμπρό- 36
τατ[ον, οὐδὲ] οὐσ[ία, οὐδὲ πολλά]κις πολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λα-
γν[εία, οὐδὲ πε]ριβλέψε[ια] κα[τὰ δι]ακόσμους καὶ τὰ τούτοις ὁμοιό-
τροπα*: sententiamque secundae periodi Iavaronius hanc esse credidit: *qui pecuniam non profundat neque in pravum usum invertat, eum adprime splendidum esse: non enim luxuriosam vitam et intemperantem, nec magnificos vasorum apparatus reddere hominem illustrem.* His refellendis supersederi posse arbitror. In popularis autem nostri editione locus ita scriptus est: *ὧν δ' ἐπιτηδευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων, τὸ μὲν συνε[τ]ὸν ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν ὀ[ργ]ῶν· οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν εἰ......ι λαμπροτατ..........ουσ.........κις [π]ολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λαγν[εία ... . ἡ πε]ριβλέψε[ια] κα.......α..σμοῖς καὶ τὰ τούτοις ὁμοιότροπα*: intentatis plerisque vulneribus relictis, quod sane melius erat, quam Neapolitanorum temeritatem imitari. Interim tamen, quum quid fere dixerit Philodemus ex iis quae servata sunt satis certo perspici possit, hanc nos loci restitutionem neque ineptam neque temerariam visum iri speramus: *ὧν δ' ἐπιτηδευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων, τὸ μὲν σύν[ολ]ον ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν [δ]ο[ξ]ῶν· οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν εἰ[κός, ὡς αἱ] λαμπρότατ[αι κακίαι ποι]οῦσ[ι πολλά]κις, [π]ολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λαγν[εία, ἔτι δὲ πε]ριβλέψε[ια] κα[ὶ τῦφος] ἄ[κο]σμος καὶ τὰ τούτοις ὁμοιότροπα: quibus autem studendum est et ad acquirenda bona et ad ea quae adsunt conservanda, horum summam existimare oportet inesse in cupiditatum atque opinionum recto habitu: nihil enim effundere nec perdere convenit, ut vitia maxime insignia saepenumero faciunt, magnificentia victus et lascivia, praetereaque fastus et elatio immodesta, et quae sunt horum similia.* *Τὸ μὲν σύνολον* plane certum esse arbitror, etiamsi in papyro, quantum e Goettlingii editione

III.

cognosci potest, *συνε.ον* non *συν..ον* aut *συνο..ον* esse visum sit: nam quam facile fuerit legentibus in hoc loco, h. e. prope ipsam lacunam, falli, quilibet intelligit. Nec minus certum videtur *δοξῶν* pro *ὀργῶν*, quod Goettlingius, aut *φόβων*, quod Neapolitani posuerunt: qui quidem hoc ipso, quod scripserunt [φ]ό[β]ων, vestigium unius ante *ο..ων* in papyro litterae deletae indicare videntur, quod indicium Goettlingius neglexit. Quam apte autem coniungantur *ἐπιθυμίαι καὶ δόξαι*, non opus est monere: neque quidquam hac coniunctione frequentius est. Porro ante singula, quae deinceps nominantur, vitia necesse est cum adiectivo [α]ἱ *λαμπρότατ*[αι] nomen generale positum fuisse, quale nullum aptius inveniri poterit quam *κακίαι*. *Λαμπρὸς* etiam in malam partem dici vel lexica docent, verbumque *ποιεῖν*, superiorum verborum *ἐκχεῖν καὶ ἀνατρέπειν* notioni revocandae inserviens, frequentissimi usus est. Cf. ad Isae. p. 372. Krueger ad
37 Dionyn. p. 36. *Περιβλέψειαν* alibi me legere non memini: videtur tamen hoc vocabulum certum esse, et apte dici de iis, qui se conspici ab hominibus et admirabiles videri volunt; quamobrem ad explendam proximam lacunam cognatum vitium *τύφον* advocavi, cui deinceps accommodandum fuit adiectivum ἄ[κο]σμος, deleta litterula *ι*, quam Goettlingius habet in *α..μοις*, aut *υ*, quae in Neapolitanorum supplemento [δι]α[κό]σμους comparet. Neutram liquido in papyro lectam esse coniicio, sed aliquem fortuitum ductum legentes fefellisse. Ceterum quo melius universa Philodemi sententia perspiciatur, adscribam etiam quae porro ab eo vitia enumerantur, quorum omnium lectio plane certa est: *καὶ πάλιν ἐκστατικὴ φρίκη θεῶν καὶ θανάτου καὶ ἀλγηδόνων καὶ τῶν ταύτας παρασκευάζειν δοξαζομένων, ὥστε, ἂν ζῆλον ἀζήλων καὶ φόβον ἀφόβων ἐφ' ὃν* (scr. ὅσον) *ἐνδέχεται περιαιρῇ τις αὐτοῦ, καὶ ποριστικὸς ἔσται καὶ φυλακτικὸς ὡς προσήκει.*

Finem faciam, si unum adhuc de parsimonia praeceptum proposuero, quod etiam ipsius Philodemi postremum est. *Φίλων μὲν τοίνυν ὑπαρχόντων, φειστέον μᾶλλον, ἵν'* [εὐπορῶσι]ν *καὶ τελευτήσαντος* [φίλ]ο[υ], *κα*[ὶ] *οἷα τ*[έ]κνα *θετέον· οὐχ* [ὑ]*παρχόντων δέ, καὶ τῆ*[ς] *ἀ*]κ[ρ]*ιβεστέρας οἰκονομίας* [ἀμ]ε[λητέ]ον, *οὐχ ὅτι τ*[ῆ]ς *φειδοῦς*: *qui amicos habet, hunc magis parcum esse convenit, ut supersit illis aliquid etiam mortuo amico, suntque hi quasi pro liberis adoptandi; qui autem nullos habet, hunc etiam diligentiore rei familiaris cura supersedere decet, non modo (s. nedum) parsimonia.* Utrum *ἔχωσιν*, quod in editionibus legitur, an *εὐπορῶσιν*, quod ego reposui, verius sit, non potest

discerni nisi accuratius cognito lacunae spatio, de quo mihi non satis compertum est. Ceterum ferri etiam ἔχωσι posse non diffiteor. Pro κα[ὶ] Goettlingius κἂ[ν] dedit, non aptius hoc loco, quam quod Neapolitani posuerunt κα[ὶ δὲ]: prorsus autem absonum τῆς ἀκρ. οἰκον. χρηστέον, quod ab his, aut τῆς ἀκρ. οἰκον. μελητέον, quod ab illo scriptum est. Apparet enim Philodemum, postquam dixit qua conditione parsimonia concessa sit, nunc in opposito membro non potuisse nisi de iis dicere, quibus abstinere parsimonia conveniat. Pro οὐχ ὑπαρχόντων rectius μὴ ὑπαρχόντων scripsisset; sed discrimen utriusque negationis ab huius aetatis scriptoribus saepe negligi dudum ab aliis observatum est.

Scrib. Gryphiswaldiae Id. Mart. MDCCCXXXIX.

DE DIONYSII THRACIS GRAMMATICA, I.

3 Quod proverbii loco dici solet, Commilitones, habere sua fata etiam libellos, id quum alii aliis modis quotidie verum esse experiantur, tum nos potissimum, qui in antiquarum litterarum tractatione versamur, fatorum quandam vim coecam et iniquam non possumus quin vel admiremur vel doleamus, quoties ex tam ingenti veterum scriptorum numero quid perire siverint fata sua, quid servaverint, nobiscum reputamus. Nam nimio saepius accidisse videmus, ut ea nobis inviderit fatorum iniuria, quorum iacturam nullo modo compensari posse intelligimus, pepercerit contra non paucis, quae si interiissent non facile quisquam desideraret. Id autem vix in ullo scriptorum genere magis evenit, quam in grammaticis: siquidem ex innumerabilibus Alexandrinae ac Pergamenae doctrinae fructibus, plurimorum olim et ingeniosissimorum hominum labore et industria partis, non fere quidquam praeter famam et tenuia specimina ad nostram aetatem duravit, contra Byzantiorum obscurae et ineptae plerumque sedulitatis monumenta non pauca, et plura profecto quam opus erat, servata sunt. Ita horum Technis et Canonibus frui ad satietatem et taedium licet; Aristophanis, Aristarchi, Cratetis nomine et auditione, incerta plerumque et obscura, contentos esse oportet. Neque enim ex hac florentis grammaticae veteris aetate quidquam ad nos pervenit praeter paucos Apollonii Alexandrini et eius filii Herodiani libros, ac ne hos quidem aut integros omnes aut germanos. Nam Epimerismos certe istos, qui Herodiani perhibentur, non huius sed longe recentioris et vilissimi cuiuspiam magistelli praecepta continere neminem esse arbitramur qui dubitet.[1])

1) Monuit de his Epimerismis etiam Boeckhius in praeclara dissertatione de

Artem vero ex tam multis, quas ab illis compositas esse accepimus, nullam habemus nisi unius Dionysii, eamque ipsam quum non volumine magis quam rebus exilem, tum ne certae quidem et indubitatae auctoritatis. Sunt enim et fuerunt iam pridem, qui non Dionysium illum veterem, Teris filium, Aristarchi discipulum, a patris stirpe Thracem, ab urbe natali Alexandrinum, a civitate in quam receptus erat Rhodium appellatum[2]), sed alium quempiam hominem obscurum, Byzantiae scholae magistrum, libelli huius auctorem esse censerent. Hanc igitur quaestionem hoc tempore tractandam et si fieri possit diiudicandam sumpsimus: rem sane leviusculam propter ipsius li- 4
belli indolem, sed quae pertinet tamen aliquo modo ad artis nostrae historiam.

Ac primum quidem ab Dionysio illo Thrace Aristarchi discipulo praeter alia multa grammatici generis scripta etiam *παραγγελμάτων* librum compositum esse Sexti Empirici testimonio constat: eumque librum non mediocri auctoritate floruisse vel hoc unum demonstrat, quod Sextus ille, duobus amplius saeculis Dionysio recentior, in eo libro, quem contra Grammaticos scripsit, huius potissimum placita sibi excutienda et redarguenda sumpsit, cuius rei non aliam causam probabilem habere potuit, nisi quod haec prae ceteris celebrata et vulgo recepta esse videret. Iam vero non extant solum illa, quae ab Sexto tanquam Dionysii afferuntur, in hoc nostro libello totidem fere verbis omnia, sed universa libri compositio et conformatio ea est, ex qua diuturnae illius et pervulgatae auctoritatis causa certissime cognosci possit. Scilicet quum brevissimo licet compendio omnem tamen elementariae grammaticae ambitum complecteretur, easque vel definitiones vel partitiones proponeret, quibus commode uberior singularum partium explicatio adiungi et tamquam fundamentis quibusdam superstrui posset, essetque praeterea propter ipsam voluminis exiguitatem parvo parabilis, ut facile in omnium manibus esse posset, factum est ut qui elementa grammaticae tradebant, hunc potissimum in scholis usurpare et discentibus explicare solerent. Itaque non adeo mirum videri potest, tot aliis Grammaticorum operibus longe uberioribus hunc tenuissimum

---

critica Pindari tractandi ratione, Comm. Acad. Boruss. Class. hist. et phil. ann. 1822. 23. p. 309.

2) Conf. Suid. tom. I. p. 598. Kust. Strab. XIV, 2. p. 199. Tauchn. Meurs. Rhod. p. 95. 96.

libellum superstitem fuisse, et non modo ad Sexti aetatem perdurasse, sed una cum ipsa disciplina grammatica etiam Byzantium commigrasse, ubi in Theodosiorum et Choeroboscorum non minus quam olim in veterum magistrorum scholis tractaretur. — Quodsi quis hanc ipsam libelli exilitatem et tenuitatem argumenti inferiorem iudicet Alexandrini grammatici eiusque non sane ignobilis persona, is rem haud ex vero aestimare dicendus sit. Nimirum sicut ceterarum artium ita huius nostrae grammaticae elementa, quae nunc quidem plerisque levissima et vix ludimagistrorum studiis et stilo digna videri solent, neque facilia initio erant ad inveniendum, et postquam tandem aliquando magnorum virorum ingeniis inventa erant, non tam cito pervulgari et vilescere poterant, ut non iis vel perficiendis vel ad popularem usum accommodandis et propagandis etiam doctissimorum illa aetate hominum studia collocari cum aliquo laudis et honoris fructu potuerint. Et quanti laboris fuerit fundamenta artis nostrae firma et solida ponere, quamque sero ac paullatim positis fundamentis reliquarum partium exaedificatio successerit, non ignorant historiae litterariae periti et nuper admodum subtiliter et accurate Ioannes Classenus exposuit doctissimo libello de primordiis grammaticae graecae Bonnae ann. 1829 edito. — Quamobrem quum aliena ab Dionysii dignitate huiusmodi libelli confectio videri nequeat, hoc tantum quaerendum est, utrum hoc quod nunc in manibus est opusculum propter res quas continet et praeceptorum rationem ab hoc an ab alio potius diversae sectae et aetatis scriptore compositum videri debeat. Dubitatum hac de re etiam apud Byzantios fuisse iampridem is, qui primus hanc grammaticam ex apographo Hamburgensi edidit, I. A. Fabricius Bibl. Graec. tom. VI p. 310 Harl. docuit, excerptis locis scholiastarum, quos nuper integros una cum ipsa grammatica Bekkerus publicavit Anecd. Gr. tom. II; nuperrime autem Carolus Goettlingius, vir imprimis doctus et acutus, quum Theodosii Artem ederet (quae tamen non tam ipsa Ars vocari debebat, quam huius nostrae Artis commentarius) in praefatione p. V. VI. pro certo statuit, Byzantium fuisse huius libelli auctorem, si quis fuerit Byzantius veteris illius Dionysii cognominis [3]); magis tamen credibile censuit non unius

3) Scilicet quod Scholiastae isti p. 672 de Dionysio quodam loquuntur *Πηροῦ* vel *Πησοῦ* filio, qui Thrax dictus sit aut a patria, aut propter linguae asperitatem, aut etiam *κατὰ πλάνην*, apparet eos nihil nisi hariolatos, et patris nomen ex *Tere*, qui veteris illius pater fuit, aut ab ipsis aut a scribis corruptum esse.

esse opus, sed compositum a pluribus collegii oecumenici a Constantino Magno in palatio Octogono instituti doctoribus; plures cur statuere maluerit quam unum paucissimarum paginarum compositorem non explicavit. Huic indicio subscripsit Augustus Matthiae in altera gr. Gr. editione tom. 1 p. 15. Contrariam autem sententiam ante Goettlingium Classenus dixerat, qui l. l. p. 81 „hoc" inquit „certissime pronuntiare audeo, esse libellum illum, quem Dionysii nomine inscriptum habemus, re vera a celebri illo Aristarchi discipulo profectum, quamquam ipsa eius libri scholia gravissimam de ea re dubitationem movent et alium potius Dionysium eius auctorem volunt." Nobis neutra sententia ex omni parte vera videtur, sed mediam quandam viam tenendam arbitramur, ut neque omnia in hoc libello, qualia nunc sunt, a Dionysio scripta, neque contra totum a Byzantio aliquo magistro confectum dicamus. Universa eius forma ac compositio, rerum tractandarum ordo, definitiones pleraeque et distributiones partium orationis cur Dionysio abiudicentur, causam nullam videmus; sed ut in libello eiusmodi scholastico et ad institutionem elementariam per multa saecula adhibito fieri paene necesse fuit, ut mutatae subinde doctrinae adaptaretur, refictas quasdam partes et aliter atque a Dionysio factum erat conceptas a serioribus magistris esse censemus.

Primum Dionysii est definitio grammaticae, licet paullulum haec quoque immutata. Ipsum enim ita finiisse Sextus testatur adv. Mathem. 1, 3, p. 228 ed. Fabr.: *γραμματική ἐστιν ἐμπειρία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι λεγομένων.* libellus noster hanc habet definitionem: *γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.* Illam alteram formam veriorem esse non dubitamus, quum identidem a Sexto repetatur, imprimis p. 231, ubi de Ptolemaei Peripatetici reprehensione huius finitionis loquitur: *ἐγκαλεῖ δὲ αὐτῷ καὶ τὸ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐμπειρίαν αὐτὴν ἀποφαίνειν.* nam quod h. l. ut et p. 230 *κατὰ τὸ πλεῖστον* scriptum est pro *ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον,* nihil facit ad rem. Reprehendenda autem adversariis Dionysii finitio propterea videbatur, quod istam *ἐμπειρίαν* non simpliciter et absolute dixisset, sed additis verbis *ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον* excepisset quaedam, ad quae grammatici peritia non pertineret. Quae quam iusta sit reprehensio nunc nihil attinet quaerere: permovisse autem posteriores videtur, ut verba illa delerent; quamquam quum postea rursus illa *ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ* participio *λεγομένων* anteponerent,

nihilo tutiorem ab istiusmodi reprensoribus definitionem evasisse apparet.

Item Dionysii est enumeratio partium grammaticae: *μέρη δὲ αὐτῆς εἰσὶν ἕξ· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβὴς κατὰ προσῳδίαν,* 6 *δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους; τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὕρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων,* quae totidem verbis a Sexto 1, 12 p. 268 repetitur, nisi quod is in tertia parte *πρόχειρος* adjectivum omittit et pro *γλωσσῶν* habet synonymum vocabulum *λέξεων.*

Quae sequuntur *περὶ ἀναγνώσεως, περὶ τόνου, περὶ στιγμῆς, περὶ ῥαψῳδίας,* licet neque Sexti neque aliorum testimoniis muniri possint, ita tamen cum prioribus illis cohaerent et in universum ita comparata sunt, ut nullam auctoris diversitatem prodant; quae autem §. 7 *στοιχείων* nominis ratio affertur, *στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοῖχόν τινα καὶ τάξιν,* hanc Dionysio vindicat Ammonii Hermiae testimonium, iam a Classeno citatum: *τὸ τοῦ στοιχείου ὄνομα τὴν ἐκφώνησιν σημαίνει διὰ τὸ ἔχειν στοῖχόν τινα καὶ τάξιν, φησὶν ὁ Διονύσιος.* Comm. in Arist. de interp. fol. 10.

In partibus orationis percensendis dubitari non posse videtur, quin Dionysii rationem noster libellus in universum repraesentet. Octo enim orationis partes, easdem quas Dionysius enumerat, ab Aristarcho eius magistro constitutas esse novimus, quum alii illius aetatis grammatici Stoicorum rationem sequuti quinque tantum agnoscerent, participium verbo, articulo pronomen, appellationi adverbium tanquam *ἐπίθετον ῥηματικόν,* praepositionem coniunctioni tanquam *σύνδεσμον προθετικόν* subiicientes, nomen vero proprium et appellationem tanquam diversa seiungentes. Ordinem quoque harum partium, ut primum locum *nomen* obtineat, alterum *verbum*, tertium *participium*, quartum *articulus*, quintum *pronomen*, sextum *praepositio*, septimum *adverbium*, octavum denique *coniunctio*, eundem esse videmus, quem in illa grammaticorum Alexandrinorum schola vulgo receptum fuisse Apollonius docet, rationibus cur ita ordinatae sint subtiliter explicatis, de Constr. 1, 3 p. 10 sqq. Bekk. — Sed hic magnam nobis dubitationem scholiastae obiiciunt, quum p. 672 technicorum nescio quorum testimonium citent, Dionysium Thracem illum veterem *appellationem* a *nomine* seiunxisse, *articulum* cum *pronomine* coniunxisse: *θέλουσιν οὖν τινὲς μὴ εἶναι γνήσιον τοῦ Θρᾳκὸς τὸ παρὸν σύγγραμμα,*

ἐπιχειροῦντες οὕτως, ὅτι οἱ τεχνικοὶ μέμνηνται *Διονυσίου* τοῦ *Θρᾳκὸς* καὶ λέγουσιν ὅτι διεχώριζε τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος καὶ συνῆπτε τὸ ἄρθρον καὶ τὴν ἀντωνυμίαν. — Illud de nomine et appellatione unde acceptum referant, nequeo coniicere: vereor tamen ut aut locupletem auctorem habeant, aut si quem habeant, hunc satis recte intellexerint. Aristarchum certe nomen et appellationem, quae a Stoicis, ut modo diximus, seiungebantur, in unam partem coniunxisse constat[4]), et licet nequaquam Dionysium ita in magistri verba iurasse credamus, ut ab eo dissentire religiosum haberet, — et dissensisse eum ab Aristarcho non semel quum in criticis rebus tum in his technicis etiam scholia Veneta in Iliadem satis demonstrant,[5]) — hac tamen in parte nulla probabilis causa excogitari posse videtur, quae discipulum permoverit, ut verissima illius ratione repudiata Stoicos potius sequeretur. — De pronomine autem et articulo coniunctis testem habemus exceptione maiorem Apollonium, quem non dubito 7
quin iste quoque scholiastes ante oculos habuerit, quum praesertim etiam aliud quoddam scholium in simili dubitatione, de qua mox dicendum erit, Apollonium citet ἐν τῷ ῥηματικῷ συντάγματι. Hic igitur in libro de pronomine p. 4 B.: καὶ *Ἀπολλόδωρος*, inquit, ὁ *Ἀθηναῖος* καὶ ὁ *Θρᾷξ Διονύσιος* καὶ ἄρθρα δεικτικὰ τὰς ἀντωνυμίας ἐκάλεσαν. Non tamen omne pronominum genus hoc ἄρθρων δεικτικῶν nomine comprehensum esse arbitror, sed ea tantummodo, quorum propria vis in demonstrando est, quae δεικτικαὶ ἀντωνυμίαι Graecis posterioribus, *demonstrativa* Latinis sunt. Est autem omnino haec de pronominibus veterum doctrina parum adhuc explorata. Stoicos omnia, ne personalibus quidem exceptis, ἄρθρα vocasse perhibent[6]); Aristarchum ἀντωνυμίας ab ἄρθροις seiunxisse manifestum videtur ex eius definitione ἀντωνυμιῶν, quas λέξεις dixit κατὰ πρόσωπα συζύγους, teste Apollonio de pron. p. 1. de constr.

4) Quintil. Inst. or. 1, 4, 20. *Alii tamen ex idoneis dumtaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus et aetate nostra Palaemon, qui vocabulum sive appellationem nomini subiecerunt tanquam speciem eius.* Plane ita Dionysius p. 634: ἡ γὰρ προσηγορία ὡς εἶδος τῷ ὀνόματι ὑποβέβληται. quamquam haec verba in Fabricii editione desunt.

5) Vid. e. c. Schol. A. ad Iliad. II, 262. XI, 424, XII, 158. XV, 741. XXIV, 110.

6) Vid. locos a Classeno citatos p. 74—76. Definitio tamen ἄρθρου, quae Stoicis a Diogene Laertio tribuitur, pronomina non comprehendit. Vid. infr.

II. 5 p. 100 Bekk. Hac enim definitione personalia tantum cum reciprocis et possessivis eum comprehendere voluisse arbitror, ut demonstrativa ὅδε, οὗτος, αὐτός, ἐκεῖνος excluderet.[7]) Et noster quoque Dionysius, licet aliam habeat ἀντωνυμίας definitonem, a posterioribus haud dubie magistris insertam, — est autem eadem fere, quam Apollonius habet de pronom. p. 10 A.[8]) — tamen tota illa sectione, qua de ἀντωνυμίαις exponit, ita loquitur, ut de personalibus tantummodo ἐγώ, σύ, ἵ, eorumque derivativis reciprocis et possessivis eum cogitasse appareat; demonstrativorum nullam prorsus neque hoc loco neque alibi mentionem habet, quamobrem etiam enarrator eius Theodosius, cuius aetate haec dudum ab omnibus ἀντωνυμίαις accensebantur, postquam de personalibus et possessivis copiose exposuit, demonstrativorum obiter tantum in fine capitis et tanquam appendicis loco mentionem iniicit his verbis p. 86: εἰσὶ δὲ καὶ ἀντωνυμίαι τινὲς δεικτικαί, οἷον τὸ ἐκεῖνος καὶ τὸ τοῦτο καὶ τὸ αὕτη, ὁ [Goettl. τὸ] γὰρ ταῦτα λέγων ἔοικεν ὥσπερ καὶ διὰ τοῦ δακτύλου τὸν περὶ οὗ λέγει δεικνύειν. Haec igitur sunt illa, quae Dionysius ἄρθροις adnumeravit, neque id sane absurde; addito autem δεικτικῶν vocabulo distinxit ab iis, quae nos nunc quoque ἄρθρα vocamus, quae quidem Stoici, ut a demonstrativis aliisque pronominibus secernerent, ἀοριστώδη vocarunt non aliam ob causam, quam quod haec etiam de indefinitis ac incertis personis usurpari viderent, velut quum dicimus ὁ περιπατῶν κινεῖται, pro ὅστις περιπατεῖ, κινεῖται. Minus autem recte Classenus p. 85 demonstrativa apud Dionysium nominibus adnumerari narrat. Adnumerantur enim non ὅδε, οὗτος, αὐτός, ἐκεῖνος, quae substantivorum loco sunt, sed τοσοῦτος, τηλικοῦτος, τοιοῦτος, quae adiectiva sunt pronominalia quantitatis et qualitatis, vel si malis pronomina adiectiva, qualitatem et quantitatem demonstratione significantia. — Itaque quantum equidem ex his vestigiis intelligere possum, haec quae nos nunc verba uno pronominum genere comprehendere rursusque in suas species distribuere solemus, apud Dionysium fuerunt tribus generibus divisa, ex quibus

7) Cf. Priscian. XVII, 1106.

8) Apollonii definitio haec est: ὁριστέον οὖν τὴν ἀντωνυμίαν ὧδε· λέξιν ἀντ᾽ ὀνόματος προσώπων ὡρισμένων παραστατικήν, διάφορον κατὰ τὴν πτῶσιν καὶ ἀριθμόν, ὅτε καὶ γένους ἐστὶ κατὰ τὴν φωνὴν ἀπαρέμφατος. In Dionysii libro haec exstat: ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανομένη προσώπων ὡρισμένων δηλωτική.

ἀντωνυμίας dicebat personalia cum reciprocis et possessivis, demon-
strativa autem *ὅδε*, *οὗτος*, *αὐτός*, *ἐκεῖνος* articulis accensebat, sed 8
δεικτικῶν nomine a ceteris distincta, indefinita [9]) denique et interro-
gativa non minus quam adiectiva illa pronominalia nominibus subiun-
gebat. Hanc eius rationem etiam hoc, quod nunc in manibus est,
compendium repraesentat, nisi quod *ἄρθρων* definitio eos tantum-
modo, qui a nobis quoque articuli dicuntur, cum *ὑποτακτικοῖς* com-
prehendit [10]), exclusis pronominibus demonstrativis, quae nunc quidem
nusquam comparent. Atque hoc ipsum ego pro documento esse ar-
bitror hunc libellum neque a Byzantio aliquo magistro compositum
esse: is enim demonstrativa haec pronomina non neglexisset; neque
talem, qualis nunc est, a Dionysio illo vetere profectum esse: is enim
aliam articuli definitionem proposuisset, qua etiam demonstrativa
pronomina comprehenderentur. — Ad haec *διασκευάσεως* vestigia
aliud accedit in verbi definitione. Nam quum Dionysius, teste Apollo-
nio [11]), Stoicos sequutus verbum ita finiret, ut *λέξιν* diceret *κατηγό-
ρημα σημαίνουσαν*, in nostro libello haec exstat definitio, paullo ad
vulgarem captum accommodatior: *ῥῆμά ἐστι λέξις ἄπτωτος, ἐπι-
δεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν καὶ
πάθος παριστῶσα.*

---

9) Indefinitivum et interrogativum *τίς* etiam Bernhardius pronominum numero eximendum et adiectivis potius accensendum statuit, Syntax. p. 439: miro, ut mihi quidem videtur, iudicio.

10) Definitio haec est, p. 640: *ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῇ κλίσει τῶν ὀνομάτων*. melior sane, quam Theodosii, qui p. 82 etiam *μονοσύλλαβον* addit, quod nihil ad rem facit, neque ex omni parte verum est. Addit praeterea turpem errorem, et vix noviciis recentium linguarum praeceptoribus condonandum, quum articuli hunc usum esse statuit, ut significet *τὸ γένος τοῦ ὑποκειμένου ὀνόματος*, quem errorem pridem Apollonius refutaverat de constr. 1, 3. p. 23 Bekk. Quos autem Apollonius impugnat, Stoici fuerunt, si fides Diogeni Laertio vit. Zen. c. 39 tom. II p. 125 Huebn. Hi enim *ἄρθρον* dixerunt *στοιχεῖον λόγου πτωτικόν, διορίζον τὰ γένη τῶν ὀνομάτων καὶ τοὺς ἀριθμούς, οἷον ὁ, ἡ, τό, οἱ, αἱ, τά.* Apparet autem hanc definitionem non generis esse, sed speciei tantum, hoc est eorum, quae *ἄρθρα ἀοριστώδη* illi dixerunt. Generis definitionem Diogenes neglexit.

11) Schol. ad Dionys. p. 672: *ὅτι δὲ ἄλλος ἐστὶν ἐκεῖνος* (scil. Dionysius Aristarchius) *καὶ ἄλλος οὗτος* (libelli nostri auctor) *δηλοῖ καὶ ὁ παρ' ἀμφοτέρων ὁρισμὸς τοῦ ῥήματος· οὗτος μὲν γὰρ τὸ ῥῆμα ὁρίζεται „ῥῆμά ἐστι“ κ. τ. λ. ὁ δὲ Διονύσιος, ὥς φησιν Ἀπολλώνιος ἐν τῷ ῥηματικῷ, οὕτως διωρίζετο· ῥῆμά ἐστι λέξις κατηγόρημα σημαίνουσα.*

Haec sunt, in quibus nostrum libellum a germana Dionysii grammatica diversum esse demonstrari potest: in reliquis nihil invenitur quod non liceat ad hunc auctorem referre; neque illa ipsa eiusmodi esse videntur, ut totum opusculum recentioris fabricae esse arguant. Quamobrem tenebimus, opinor, quod supra positum est: esse quidem Dionysii hanc grammaticam, sed nonnullis partibus a posterioribus magistris mutatam et recentiori arti ac disciplinae accommodatam. — Haec igitur hactenus. Restat nunc, quum iam appropinquante feriarum tempore hibernis scholis finem imposituri simus, ut Vos Commilitones, ex hac quotidiana docendi ac discendi consuetudine aliquantisper cum bonis votis dimittamus, simulque Vos exhortemur, ut ad aestivas scholas suo tempore frequentes reversi, eandem, quam adhuc nobis probastis, alacritatem ac discendi cupiditatem afferatis. Valete.

Dab. Gryphiswaldiae Cal. Mart. MDCCCXXXIII.

DE DIONYSII THRACIS GRAMMATICA. II.

Disputavimus aliquot abhinc annis [1]) de Dionysii Thracis arte 3
grammatica, quem libellum, quum viri quidam doctissimi ab illo, cuius nomen praefert, auctore abiudicatum recentiori cuipiam magistro Byzantio tribuissent, vindicavimus quidem veteri illi grammatico Aristarcheo, ita tamen ut simul non omnia, quae nunc in eo libello legimus, ab ipso Dionysio scripta, sed nonnulla a posterioribus magistris profecta esse doceremus; qui quidem, quum uti eo in scholastica institutione solerent, facere profecto non potuerunt, quin, si quid mutatae subinde doctrinae grammaticae non amplius convenire viderent, id ad eam, quam ipsi probabant, rationem mutarent ac refingerent. Nisi quis forte aut tam religiosos hós fuisse credat, ut vererentur integritatem libelli contaminare, ne scilicet alia Dionysium docuisse pueruli existimarent, quam quae vere docuisset, aut tam stulte ambitiosos, ut relictis quae ipsi improbarent, gloriolae apud auditores materiam ex eorum refutatione quaererent, aut denique eadem omnia, quae Dionysius probavit, etiam Byzantiae scholae magistris probata esse contendat: quod longe aliter se habere non ignorant harum litterarum periti, iis autem, qui minus sunt in hoc studiorum genere versati, aliis etiam ac pluribus, quam quae a nobis olim prolata sunt, argumentis demonstrari potest. Sunt tamen horum pleraque ex interiore grammaticae historia repetenda, ut, qui uti iis velit, longa narratione mutataeque per saeculorum decursum doctrinae expositione supersedere non possit, quandoquidem plurimi et gravissimi huius historiae grammaticae loci parum adhuc illustrati sunt, peritumque aliquem et in omnibus veterum grammatico-

1) In prooemio ind. schol. aest. ann. MDCCCXXXIII.

rum libris strenue versatum scriptorem expectant, qualis ut mox hanc provinciam suscipiat, tanto magis optandum est, quanto minus ab eo, qui nuper unam gravissimam operis partem, historiam doctrinae de partibus orationis, sibi persequendam sumpsit, ad pleniorem et accuratiorem harum rerum cognitionem profectum esse videtur. Nos quidem impraesentiarum quominus ad longiores et intricatiores quaestiones descendamus et tempore nobis concesso et huius scriptiunculae angustiis impedimur: quamobrem hoc unum nunc agere decrevimus, quod facillimo negotio et brevissima disputatione confici potest, ut
4 quae olim ex doctrina de pronominibus a nobis allata sunt, de quibus alia Dionysium docuisse diximus, quam quae hodie in illo libello traduntur, contra errores vanasque opiniones a Lerschio nuper oppositas defendamus ac tueamur.

Summa autem disputationis nostrae haec fere fuit. A Dionysio Thrace pronomina cum articulis coniuncta, itaque unam apud eum partem orationis fuisse, quae duae sunt in hoc quod in manibus est libello, non scholiastam solum Byzantium p. 672., sed testem aliquanto locupletiorem et omni exceptione maiorem, Apollonium Alexandrinum docere, cuius haec sunt verba, de pron. p. 4.: *καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Θρᾷξ Διονύσιος καὶ ἄρθρα δεικτικὰ τὰς ἀντωνυμίας ἐκάλεσαν*[2]. Iam quum in nostro libello *ἄρθρα* nulla sint, nisi qui vulgo dicuntur articuli, pronomina autem *ἀντωνυμίαι*, non *ἄρθρα* dicantur, manifestum hinc esse, *ἄρθρων* nomen apud veterem Dionysium latius quam in isto libello patuisse. Neque tamen credibile esse omnia pronomina, etiam personalia ac possessiva, *ἄρθρα* ab eo dicta fuisse, quippe quae iam ab Aristarcho *ἄρθρων* consortio exempta et aptiore *ἀντωνυμιῶν* nomine appellata esse satis constet, cuius rationem cur a discipulo repudiatam credamus, nulla profecto causa est. Videri igitur *ἄρθρα δεικτικά* Dionysio non alia nisi demonstrativa pronomina fuisse, in quae sane etiam ipsum hoc nomen multo aptius quam in personalia et possessiva convenit: *ἀντωνυμίας* autem non omnia, quae posteriores ita dicunt, sed haec sola tantummodo personalia cum possessivis et, si quis haec quoque non omittenda censet, *ἐθνικὰ* illa, *ἡμεδαπός ὑμεδαπός*. Id autem eo esse verisimilius,

2) Scholiastae etiam disertius, *οἱ τεχνικοὶ μέμνηνται Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς καὶ λέγουσιν, ὅτι — συνῆπτε τὸ ἄρθρον καὶ τὴν ἀντωνυμίαν. Ὁ δὲ παρὼν τεχνικὸς τὸ ἄρθρον καὶ τὴν ἀντωνυμίαν δύο μέρη γιγνώσκει.*

quod, etiamsi definitio ἀντωνυμίας in libello nostro eadem fere est, quam quae ab Apollonio proponitur, una cum personalibus eorumque subole etiam demonstrativa pronomina, ea quidem quae substantiva sunt, complectens, tamen in tota illa sectione, §. 22., quae de ἀντωνυμίαις accuratius exponit, personalia tantummodo cum reciprocis et possessivis commemorantur, demonstrativorum autem neque hoc loco neque alibi in toto libello mentio fit et plane nec vola nec vestigium apparet. Hinc igitur haec duo consequi: primum ἀντωνυμίας definitionem eam, quam hodie legimus, non esse ab ipso Dionysio profectam, sed ab aliquo recentiore grammatico insertam, fortasse ex Apollonio, cuius libros quam sedulo illi triverint neminem latet, Dionysium autem aliam posuisse, in personalia tantummodo eaque quae hinc descendunt conceptam: deinde ἄρθρων definitionem apud Dionysium diversam ab hac, quae articulos tantum complectitur, eamque talem fuisse, quae etiam demonstrativa pronomina substantiva comprehenderet.

Videndum nunc est, quae his argumentis a Lerschio obiiciantur. „*Apollonius*," inquit, „*non demonstrativa tantum, sed in universum pronomina a Dionysio ἄρθρα δεικτικὰ appellata esse testatur, ideoque in huius definitione articulorum ut demonstrativa pronomina includerentur non debuit postulari*[3]). Hic ego primum illud *ideoque* 5
qua ratione Lerschius dixerit, quo diutius considero, eo minus intelligere possum. Nam eorum quae antecedunt verborum quum haec haud dubie sit sententia, ut ex Apollonii verbis omnia in universum pronomina, quae quidem huic ἀντωνυμίαι erant, Dionysio ἄρθρα δεικτικά fuisse conficiatur, necesse est, in his etiam demonstrativa fuisse: quod si ita est, propter id ipsum etiam definitio ἄρθρων ea proponi debuit, quae si non omnes species huic generi subiectas diserte commemoraret, quadraret tamen in omnes nullamque excluderet; qualis utrum sit illa, quae hodie extat, an contra nihil nisi articulos, qui vulgo dicuntur, praepositivum et postpositivum comprehendat, Lerschius ipse viderit. An definitiones nimis angustas, a dialecticis reprehensas, grammaticos decere censet? Non opinor: sed dormitasse eum, quum illud suum

3) Ne quis Lerschii verba aut perperam a me accepta aut in alienam sententiam conversa suspicetur, ipsa, ut ab eo scripta sunt, apponam: „*Nun sagt uns aber Apollonius nicht, dass Dionysius die Demonstrativa ἄρθρα δεικτικὰ genannt habe, sondern im Allgemeinen die Pronomina; folglich haben wir in seiner Definition der Artikel keinen Einschluss der Demonstrativa zu erwarten.*" Die Sprachphilosophie der Alten II. p. 97 sq.

aliisque scriberet, non possum quin existimem. Neque vero superiore isto enuntiato quid faciam satis scio. Nam si vere Apollonius omnia in universum pronomina a Dionysio ἄρθρα δεικτικά vocata esse testatur, idque Lerschius ex eius verbis confici censet, nonne intellexit, hoc testimonium quantopere suae ipsius de doctrina Dionysii opinioni adversaretur? Nam ipse quidem personalia pronomina, quemadmodum in nostro libello, ita etiam a Dionysio ab articulis seiuncta, et proprio ἀντωνυμίας nomine appellata, demonstrativa autem, οὗτος, ἐκεῖνος et similia, pariter cum interrogativis, indefinitis, iisque quae adiectiva pronomina qualitatis et quantitatis dicimus, nominibus adiuncta esse credit, ut nullum plane genus pronominum reliquum sit, quod potuerit ἄρθροις accenseri. Et tamen haec omnia in universum Dionysio ἄρθρα fuisse ex Apollonio nobis opposuit! Profecto aut non debebat hunc testem producere [4]), aut quae ipse de personalibus ἀντωνυμίαις ac demonstrativis ὀνόμασι scripserat, una litura tollere. Sed hoc eum non perspexisse quum prorsus incredibile videri debeat, necesse est aliud quippiam ei obversatum esse, quo suam opinionem cum Apollonii testimonio conciliari posse crederet: cuiusmodi nihil equidem invenio, nisi hoc unum, ut statuerit Dionysium ἄρθρων appellationem plane non tanquam propriam unius alicuius et a reliquis discretae partis orationis usurpasse; sed tanquam communem tribus verborum speciebus genere diversis tribuisse, quarum unam in nominibus poneret, alteram proprie ἀντωνυμίαν diceret, tertiae denique, deficiente, ut opinor, commodiore nomine, communem illam ἄρθρων appellationem tanquam propriam daret. Et sane non abhorrere se ab hac sententia, etsi non hoc loco, ubi maxime ad rem pertinebat, ut
6 perspicue quid sentiret eloqueretur, alibi tamen ostendit [5]), quamquam in eo non satis sibi constans, quod ibi incertum esse ait, quodnam genus pronominum Dionysius ἄρθρα dixerit, nunc autem omnia in

4) Mirum est non etiam hic eodem eum confugisse, quo paullo ante, p. 66, contra Goettlingium effugio usus est: *Endlich ist es ja sogar möglich, dass Apollonius in dem Beinamen Θρᾴξ irrte, was bei der Anzahl so vieler Schriftsteller dieses Namens gar kein Wunder wäre.* Videtur nimirum ipse persensisse, eiusmodi errorem in hoc scriptore prorsus incredibilem esse.

5) P. 66: *Sie (Apollodorus und Dionysius) nannten die Pronomina nicht allein ἀντωνυμίας, sondern auch ἄρθρα δεικτικά, wobei es noch unentschieden bleiben muss, welche Pronomina es waren, die gelegentlich von Beiden einmal ἄρθρα genannt worden. Also ist hier von keiner eigentlichen Definition (ὁρίζομαι) die Rede, sondern von einer blossen Bezeichnung (καλέω).*

universum non modo ἄρϑρα sed ἄρϑρα δεικτικὰ ab eo dicta fuisse propter Apollonii testimonium credit. Videbimus igitur primum de demonstrativis. Quibus tandem rationibus permoti haec a Dionysio minus quidem accurate ἄρϑρα δεικτικά nonnunquam vocata, in divisione partium autem, ubi propriam vim et naturam eorum spectaret, nominibus attributa esse credemus? Operae pretium est Lerschium ipsum audire. „*Classenius*“, inquit, „*ita statuit, et recte quidem. Nam profecto* ὅδε, οὗτος, αὐτός, ἐκεῖνος *neque quod ad significationem neque quod ad formam attinet ita sunt ab* ὅστις, τοσοῦτος, τοιοῦτος *diversa, ut excogitari ratio possit, cur Dionysius, quum haecce nominibus attribuerit, non pariter illa quoque eodem traxisse videri debeat.*“ Ad haec pro nobis Apollonius respondebit: primum formarum similitudinem non obstare debere, quominus verba vel simillimae formae diversis tamen partibus orationis annumerentur: οὐ γὰρ φωναῖς, inquit, μεμέρισται τὰ τοῦ λόγου μέρη, ἀλλὰ σημαινομένοις [6]): deinde significationem illorum verborum haudquaquam ita similem esse, ut coniungi in eadem orationis parte debeant, sed adeo potius diversam, ut diversis etiam partibus attribuenda sint. Nam quis nescit Apollonium aliosque haec quidem, οὗτος, ὅδε, αὐτός, ἐκεῖνος pariter nobiscum et cum omnibus, qui quidem noti sint, Graecis grammaticis pronomina dixisse, illa autem, quae nobis et Latinis grammaticis fere omnibus pariter pronomina dicuntur, ὅστις, τοσοῦτος, τοιοῦτος, nominibus annumerasse, quibus haec ipsa, non autem illa superiora, etiam in hac, quam habemus, Dionysii arte attributa videmus. Et rationem quoque, cur ita haec verba dirimenda sint, non uno loco Apollonius disertissime explicat. Scilicet proprium pronominis hoc esse statuit, ut substantiam tantummodo remque certam ac definitam significet [7]), quamobrem quae aut rem incertam et indefinitam, ut τίς, ὅστις, aut qualitatem vel quantitatem, ut οἷος, τοιοῦτος, ὅσος, τοσοῦτος, significent, non pronomina esse sed nomina potius dicenda vel infinita, vel qualitatis et quantitatis [8]). — Fefellit in hoc Apollonium ratio, neque ego me participem huius erroris haberi volo. Nam neque illud verum est, ea, quae Apollonius pronomina dicit, substantias tantummodo significare: (consignificant enim certas quasdam substan-

6) De pron. p. 85 A. Similia, et ad hanc ipsam causam pronominum pertinentia, vid. ap. Priscian. II, 4, 19 et XIII, 6, 29.

7) Vid. de pron. p. 10 A. p. 33 B. p. 39 B.

8) Ib. p. 33 B. p. 37 C.

tiarum relationes vel ad orationem, ut personalia, vel ad intuitionem aut cogitationem loquentium, ut demonstrativa); neque ea, qua illi nomina esse videntur, etiamsi quantitatem aut qualitatem significant, non tamen propterea longe a nominibus diversa sunt, quippe quum
7 haec qualitates aut quantitates ipsas appellando notas faciant, illa autem nihil nisi relationes qualitatum vel quantitatum aut ad intuitionem aut ad cogitationem, pariter ut illa superiora substantiarum, indicent. Itaque et *τίς* et *ὅστις* recte pronomina habentur, quum et substantias significent et earum quandam ad intuitionem aut cogitationem loquentis relationem, hanc scilicet, ut ignotam ei nec satis definita ac certa notione comprehensam substantiam designent; et *τοιοῦτος, τοσοῦτος, ποιός, ποσός*, pronomina sunt, non nomina, quum non nominent qualitatem aut quantitatem, quemadmodum *καλός, μέγας, τρίπηχυς*, sed tantummodo similem quandam earum relationem indicent. Verum haec ratio quum a veteribus grammaticis non satis plane perspiceretur, factum est, ut diversis utraque pronomina partibus attribuerent, id quod quum vel Apollonium, unum omnium acutissimum, fecisse videamus, ecquis Dionysium fecisse mirabitur, tot aetatibus priorem et aliquanto minus adhuc exculta arte grammatica? — At, obiiciat mihi Lerschius, hoc ipsum ego infitior, Dionysium in eodem atque Apollonium errore versatum esse: errasse eum multo gravius contendo. Nam Apollonius, etiamsi non omnino verum vidit, hoc tamen certe perspexit, *ὅδε, οὗτος, αὐτός, ἐκεῖνος* e nominum consortio eximenda et pronominibus adiungenda esse: Dionysius autem ne hoc quidem intellexit, sed pariter omnia nominibus adiunxit. — Talem sententiam tam parum per se probabilem qui persuadere aliis cupit, argumenta certe aut aliquid argumentorum simile proferre debebit: cuiusmodi nihil prorsus a Lerschio prolatum est. Illud enim de formarum et significationum convenientia nullius ponderis esse modo demonstravimus [9]). Neque vero testis illius opinionis quisquam est, sed qui unus praeter Apollonium aliquid de Dionysii doctrina de pronominibus

9) Eodem pertinent quae verbis supra commemoratis a Lerschio adduntur: „*Endlich wird schon aus der Definition hinreichend offenbar, dass auch die Demonstrativa in denselben Bereich gehören; denn Dionysius sagt ja: Ἀναφορικὸν δὲ (ὄνομά) ἐστι ὃ καὶ ὁμοιωματικὸν καὶ δεικτικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν καλεῖται, τὸ ὁμοίωσιν σημαῖνον, οἷον τοσοῦτος, τηλικοῦτος, τοιοῦτος. Dieselbe Antapodosis aber, die in den Letztern liegt, findet sich ja auch in ὅδε-ὅς, οὗτος-ὅς, αὐτός-ὅς, ἐκεῖνος-ὅς.*“ Et tamen haec *ἀνταπόδοσις* non obstare

memoriae prodidit, Priscianus, interrogativa quidem et infinita et qualitatis et quantitatis pronomina a Dionysio pariter atque ab Apollonio et Herodiano in nominibus numerata esse dicit [10]), de substantivis autem pronominibus demonstrativis prorsus tacet, quod non fecisset, opinor, neque ita Dionysium cum duobus alteris coniunxisset, si tanta inter utrosque dissensio fuisset. Itaque quum neque commemorentur in Dionysii libro haec pronomina in nominibus, neque quisquam ea his attributa ab eo fuisse testetur, denique nulla probabilis ratio afferri possit, cur hoc eum fecisse credamus, plane tanquam commenticiam 8 ac temere confictam Classenii et Lerschii opinionem respuendam esse apparet [11]).

Iam de altero ἄρθρων δεικτικῶν genere videndum est. Nam qui de omnibus in universum pronominibus hanc appellationem a Dionysio usurpatam esse ex Apollonii verbis colligit, is non potest non etiam personalia pronomina ita ab eo appellata credere. Hoc autem qui potuerit ei in mentem venire, qui tamen his ἀντωνυμίας nomen etiam a Dionysio inditum esse non dubitet, difficile est ad intelligendum. Cur enim ἀντωνυμίας Dionysius dixerit, nisi quia ἄρθρων appellationem in personalia pronomina non convenire intellexit? et cur δεικτικὰ haec quoque vocaverit, quum δείξεως, quae vere dici

---

visa est Apollonio, quominus alterum genus nominibus, alterum pronominibus attribueret: et apparet, prorsus eadem illorum nominum definitione, qua Dionysius utitur, etiam Apollonium uti potuisse.

10) Priscian. de XII vers. Aen. c. 8. § 139. tom. II. p. 329 Kr. „Supradictas dictiones (loquitur autem de *quis*, *qui*, *qualis*, *talis*, *quantus*, *tantus*, *quot*, *tot*) Apollonius, Herodianus et Dionysius inter nomina rationabiliter posuerunt." Rectiore ordine hos nominat paullo infra c. 10. § 173. p. 340: „infinita vel interrogativa vel relativa vel redditiva Dionysius et Apollonius et Herodianus rationabiliter inter nomina posuerunt. Sunt autem substantiae vel qualitatis vel quantitatis vel numeri infinitae."

11) A philosophis permultis omnia in universum, quae grammaticis pronomina sunt, in nominibus numerata esse nemo ignorat. Scilicet fecerunt hoc necessario ii omnes, qui duas tantummodo, quae vere dici possent, partes orationis agnoscerent, de quibus Boeth. Introd. ad Syllogism. p. 561 Bas.: „Philosophi — duas tantum orationis partes esse docuerunt, quidquid plenam significationem tenet, si quidem sine tempore significat, nomen vocantes, verbum vero, si cum tempore. Atque ideo adverbia quidem atque pronomina nominibus iungunt: sine tempore enim quiddam constitutum definitumque significant." Cf. et Ammon. ad Aristot. de interp. p. 99 a 27. Sed ad Dionysium ceterosque grammaticos, qui octo partes ponebant, hoc nihil pertinere manifestum est.

possit, nihil haec in se habeant? Non est profecto dubitandum, quin Apollonius illo, quem supra adscripsimus, loco minus accurate loquutus sit, quumque scribere debuisset, *Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Θρᾷξ Διονύσιος καὶ ἄρθρα δεικτικὰ τὰς δεικτικὰς ἀντωνυμίας ἐκάλεσαν*, adiectivum ante *ἀντωνυμίας* repetere neglexisse, idque eo excusatius, quod quae statim subiunguntur exempla Homerica [12]) nullam plane dubitationem relinquere poterant, de quonam genere pronominum loqueretur. Ipse quidem Apollonius aliique grammatici etiam personalia pronomina in *δεικτικαῖς ἀντωνυμίαις* numerare solent: verum a Dionysio quoque haec duo genera non discreta fuisse, hinc non probabile fieri arbitror.

Consequitur ergo sola pronomina demonstrativa *ἄρθρα δεικτικὰ* Dionysium dixisse, nomine non passim tantummodo, ubi res ita ferret, minusque proprie usurpato, sed vero illo ac plane proprio, utpote ad vim eorum et naturam maxime accommodato, et quo eiusdem haec cum iis, quae hodieque *ἄρθρα* vocantur, generis habenda et in una parte orationis ponenda esse indicaret. Et sane origine ac primitiva significatione non diversos articulos a demonstrativis esse nemo diffitetur; nomen autem illud pariter utrisque convenire facile demonstrari potest. Quippe pertinet hoc ad mutuam illam relativorum et demonstrativorum *ἀνταπόδοσιν*, qua *ὅς* eiusque redditiva *ὁ, ὅδε,*
9 *οὗτος, αὐτός, ἐκεῖνος*, quae quidem ubique, si non posita sunt, at suppleri tamen possunt et tacite cogitantur, orationis membra inter se vinciunt ad instar eorum qui in corpore articuli sunt membrorumque iuncturam efficiunt [13]). Ceterum Stoici quum acute animadvertissent,

---

12) Sunt haec Il. I, 12 *ὁ γὰρ ἦλθε.* Od. XIV. 161 *τοῦ δ' αὐτοῦ λυκάβαντος.* Od. XIII, 79 *καὶ τῷ νηδύμος ὕπνος.* Il. XIX, 97 *ἀλλ' ἄρα καὶ τὸν Ἥρη.* XXI, 198 *ἀλλὰ καὶ ὃς δείδοικε.* XXIII, 9 *ὃ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων.* Od. XIII, 88 *ὣς ἡ ῥίμφα θέουσα.* II, 206 *εἵνεκα τῆς ἀρετῆς.* XIV, 36 *ὁ δὲ προσέειπεν ἄνακτα.* Il. V, 736 *ἣ δὲ χιτῶν' ἐνδῦσα.* in quibus omnibus articulus praepositivus aut postpositivus vim suam primitivam servat, ut pro demonstrativo *οὗτος* aut etiam pro anaphorico *αὐτός* accipiendus sit: quod ubi fit, grammatici aut *ἀντωνυμικὸν ἄρθρον* esse dicunt, ut Schol. ad Iliad. III, 132, aut *εἰς ἀντωνυμίαν μετάγεσθαι, ἀντωνυμίαν γίγνεσθαι, ἀντωνυμίᾳ ἀνθυπάγεσθαι.* Apollon. l. l. Eustath. ad Il. I, 9 p. 22 extr.

13) *Τὴν συμβολὴν τῶν κώλων* veram causam fuisse, cur hae dictiones *ἄρθρα* dicerentur, vel ex iis quae Apollon. p. 4 B refert, manifestum est. Cf. Simplic. ad Arist. Categ. p. 47 b 36 Brand.: *καὶ γὰρ ταῦτα (τὰ ἄρθρα) οἷον σύνδεσμοί εἰσι.* Et fuisse propter hanc causam, qui etiam nomen *συνδέσμων* iis inde-

etiam personalia pronomina, licet hanc membrorum copulandi facultatem non haberent, propria tamen natura ac significandi ratione eiusdem cum illis generis esse, non dubitarunt *ἄρθρων* nomine etiam haec comprehendere in unamque cum illis partem orationis coniungere. Sed grammatici, communi illa utrorumque natura minus animadversa, seiunxerunt rursus quae illi coniunxerant, quumque in personalibus pronominibus magis illam vim agnoscerent, qua fit ut in nominum vicem usurpari videantur, in relativis autem et demonstravis hanc coniungendorum membrorum facultatem potissimum respicerent, illas *ἀντωνυμίας* appellarunt, his *ἄρθρων* nomen reliquerunt, donec paullatim, id quod dudum Stoici senserant, in his quoque similem quam in personalibus proprietatem significationis inesse perspexerunt, ideoque et ipsa eodem *ἀντωνυμιῶν* nomine appellata in unam cum illis partem coniunxerunt, ita ut *ἄρθρων* nomen solis articulis, praepositivo et postpositivo, non satis recte ex pronominum consortio exclusis, relinqueretur. Id quis primus e grammaticis fecerit, nescimus: Dionysium

[illegible]

rent, in unaque articulos et convinctiones parte ponerent, e Dionysio Hal. colligi potest de comp. verb. c. 2. p. 10 Goettl., ubi Stoici dicuntur *χωρίσαι ἀπὸ τῶν συνδέσμων τὰ ἄρθρα*, quod testimonium a R. Schmidio de Stoic. gram. (Hal. 1839. 8.) p. 37 paullo calidius spretum esse arbitror. Quidni enim unam *συνδέσμων* partem facere potuerint, in duas rursum species divisam, alteram *πτωτικήν*, in qua essent articuli, alteram *ἄπτωτον*, in qua essent convinctiones cum praepositionibus? Quamquam quinam sint, qui id fecerint, e Dionysio cognosci non potest. — Posteriores grammatici, postquam reliqua *ἄρθρα* pronominibus accenseri coeperant, nomen illud solis his, quos hodieque articulos vocamus, relictum ad horum *συνάρτησιν πρὸς τὰ ὀνόματα* retulerunt (cf. Apollon. de constr. 1, 3 p. 17, 8 Bekk. et Ammon. ad Arist. de interpr. p. 99 a 41), nec defuerunt qui generibus potissimum distinguendis articulos inservire opinati (vid. Theodos. p. 82. Goettl.), quum *ἄρθρα* nonnunquam etiam genitalia dicantur, hinc has dictiones nomen accepisse statuerent, et e nostratibus plerique eodem errore decepti vernaculam articuli appellationem *das Geschlechtswort* procuderunt, exstititque adeo nuperrime unus ab Hegelio philosophus, (ut est haec secta praeter ceteras *dare pondus idonea fumo*,) qui admodum subtiliter et philosophice has nugas exornaret, Michelet, *Anthropologie u. Psychologie* (Berlin 1840), p. 373. Ceterum refutavit futilissimam opinionem iam dudum Apollonius de constr. 1, 5 p. 23. Sed neque ab illa *πρὸς τὰ ὀνόματα συναρτήσει* articulos initio dictos esse manifestum est, quum haec non cadat nisi in praepositivos, subiunctivorum autem et pronominum diversa sit ratio. Indicat autem hanc etiam Priscianus XVII, 8, 52 tom. II, p. 36, quum *relationis* causa haec a Stoicis inter articulos posita esse dicit. Nam propter mutuam inter se relationem vel, ut nunc loqui solent, correlationem fit ut membra orationis coniungant.

non fecisse demonstravimus: Apollonius contra et hanc distributionem amplectitur, et illud nos docet, fuisse; qui etiam interrogativa et infinita et quae qualitatis et quantitatis significationem habent, non, ut
10 ipse statuit, in nominibus, sed una cum personalibus et demonstrativis in pronominibus numerarent, quemadmodum etiam a Stoicis haec omnia uno ἄρθρων genere comprehensa fuisse constat[14]. Sed ea ratio apud Graecos grammaticos postea fere delituit, imprimis, ut arbitror, propter contrariam Apollonii et Herodiani auctoritatem; Latinis contra, si non omnibus, at plerisque saltem probata est[15], quamquam Prisciano Apollonii ratio verior videtur[16].

Sufficiunt haec, ut opinor, ad demonstrandum, Dionysii de pronominibus doctrinam diversam fuisse ab ea, quam hodie sub eius nomine legimus, quae plane est ad Apollonii rationem concinnata: et esse hoc unum satis manifestum interpolati a posterioribus libelli vestigium. Sunt sane etiam alia complura: sed haec nunc propter eas, quas diximus, causas persequi non licet. Restat igitur, ut Vos, Commilitones, moneamus et exhortemur, ut iam exacto hoc hiberno studiorum curriculo feriarum otium non modo ad requiem relaxationemque animorum, sed etiam ad recolenda et commentanda magistrorum dictata prudenter et salubriter conferatis, moxque ad aestivas scholas, quorum indici haec praefati sumus, tempestive revertamini.

Scrib. Gryphiswaldiae Idibus Martiis MDCCCXLI.

---

14) Cf. Priscian. l. l.

15) Charis. p. 132 sq. Putsch. Diomed. p. 318 sqq. Rhemm. Palaem. p. 1376. Valer. Prob. p. 1403 sq. Asper. p. 1730. Donat. p. 1752. Serv. in Donat. p. 1785. Cledon. p. 1866 et 1905 sq. Augustin. p. 1991 et 1994. Isidor. orig. 1, c. 7.

16) De XII vers. Aen. c. 2, 34 tom. II, p. 290. Ib. 8, 137 p. 327. Institt. gramm. II, 4, 18 tom. I, p. 68, et c. 6, 30 p. 76.

DE ACCUSATIVO PRONOMINUM SIGNIFICATIONE CAUSALI USURPATO.

In tractanda grammatica graeca non diu est quum priorum via 3
relicta, quibus omnis linguae cognitio usu magis et observatione quam ratione et intelligentia contineri videbatur, subtiliorem disputandi rationem instituere, neque solum quid diceretur a Graecis, sed etiam quam ob causam quidque aut deberet dici aut liceret, accuratius quaerere coepimus: qua in disciplina quum multa iam a multis subtiliter inventa et explicata sint, restant tamen non pauca, de quibus vulgo aut ambigi solet aut minus recte statuitur. Ex hoc genere unum nunc breviter tractare placuit, usum pronominum quae accusativo casu posita causae et rationi alicuius rei indicandae inserviunt: velut quum *τοῦτο, τό, ταῦτα propterea*, *τί* autem *cur* significare dicitur. Hunc enim usum quum veteres grammatici haud aliter explicari posse crederent, nisi per ellipsin praepositionis *διά* (vid. Schol. ad Aristoph. Nub. v. 334. Acharn. v. 90. Apollon. de Syntax. p. 285 Sylb.[1]) Gregor. Corinth. de dial. Att. §. VI.) eaque explicatio etiam a recentioribus probaretur, velut a Lamb. Bosio de ellips. p. 676, primus eam sprevit Godofredus Hermannus in diss. de ellipsi et pleonasmo p. 169. Opusc. tom. I. p. 198, aliamque rationem, si non deteriorem, at non sane multo meliorem commentus est. Nam postquam concessit, ista pronomina plerumque adverbiorum

1) Corrupta est loci scriptura ap. Sylb.; numquid Bekkerus, et qua ratione, mutaverit nescio, quum huius ed. non praesto sit. Apparet autem pro τῷ *καὶ οὔτοι πολὺν χρόνον* — legendum esse τὸ *καὶ οὔτι πολὺν χρόνον ἔμπεδον ἦεν*, citarique pro exemplo praep. *διὰ* omissae locum Hom. Iliad. XII, 9, quo etiam alter Apollonius usus est Lex. Hom. p. 656.

loco posita esse, „quaerenti," inquit, „quomodo hoc factum sit, non ellipsis, verum multo planior ratio sese offert. Initio enim haec quoque pronomina, uti debebant, cum verbo construebantur: ut Iliad. III, 176:

ἀλλὰ τάγ' οὐκ ἐγένοντο, τὸ καὶ κλαίουσα τέτηκα.

i. e. *quam ego rem deflens contabesco*. Huiusmodi igitur constructionum frequenti usu fieri non potuit, quin pronomen simpliciter *quare* vel *propterea* significare inciperet. Hinc etiam ibi usurpari coepit, ubi verbum cum eo non posset construi: ut apud Theocritum XIV, 3:

ταῦτ' ἄρα λεπτός,
χὠ μύσταξ πολὺς οὗτος, ἀϋσταλέοι τε κίκιννοι."

4 Statuit igitur vir ingeniosissimus Graecos falsa quadam similitudinis specie deceptos, quum conformationem verborum, non vim atque significationem intuerentur, vitiose loquutos esse: nam vitiose dici quis neget, quae contra veram rationem dicantur? *τὸ γὰρ μὴ ταῖς κατὰ φύσιν λέξεσι κεχρῆσθαι κακία*, ut ait Apollonius de pronom. p. 7 B. — Igitur hanc rationem non multi videntur probasse; qui autem postremi istam structuram attigerunt, Bernhardius in Syntax. Gr. p. 130, et nuperrime I. A. Hartungius in libello propter eruditionis copiam ac soliditatem non minus quam propter iudicii sobrietatem ac subtilitatem in paucis commendabili, de casuum formis et significationibus, Erlangae 1831 p. 48, quum veriorem utique viam ingressi sint, non tamen videntur nobis vel penitus rem perspexisse, vel plane satis ac perspicue declarasse: quamobrem quid nobis videatur paullo accuratius explicabimus. — Ac primum quidem illos pronominum accusativos, *τί*, *τό*, *τοῦτο*, *ταῦτα*, qui ita ponuntur, ut possint cum *διὰ τί*, *διὰ τοῦτο* etc. commutari, non minus quam quosvis alios aliorum vocabulorum accusativos inservire objectis verborum significandis, pro certo nunc ponimus et confesso. At vero quum horum quae obiecta dicimus non unum genus sit, neque actionis notio (quae quidem in quolibet verbo, iis quoque quae neutra vulgo et intransitiva dicuntur, inesse statuenda est, ne substantivo quidem verbo *εἶναι*, *esse* excepto [2]), eodem ad omnia modo pertineat, de his ante omnia videndum est. Sunt igitur horum duo omnino genera, quorum utrumque rursus in suas partes ac species dividi potest: alterum, quum opponitur verbo res quaedam externa, ad quam eius actio pertineat et transeat quodammodo, quod

2) Vid. egregium C. F. Beckeri librum: Organism. der Sprache p. 64 sqq. Add. Hartung. p. 55. 56. Mehlhorn. in Seebod. et Jahn. Nov. Annall. philol. 1831. fasc. I. p. 25.

ubi fit, transitivum esse verbum dicemus, alterum quum actionis obiectum illud ipsum est, quod agitur, quod quoniam non extra positum, sed cum ipsa actione arctissime coniunctum est, ut altero sublato alterum simul tolli necesse sit, non temere internum verbi obiectum mihi dixisse videor ad Isaeum p. 389. Veluti quum dicimus nos *γελᾶν τὴν τῶν πέλας μωρίαν*, externum est risus nostri obiectum, quod et tolli possit et cum alio commutari, ut tamen risus maneat, e. g. *τὴν κακίαν, τὴν ἀβελτερίαν, τοὺς λόγους, τὰ πράγματα*: contra quum dicimus *γελᾶν ἥδιστον γέλωτα*, alterius cum altero eam coniunctionem esse apparet, ut quem ridere dicamus, ei necessario etiam risum tribuamus, cui risum tribuamus, eum necessario etiam ridentem cogitemus. Nimirum unius cuiusque verbi notio in duas partes dividi potest, quarum altera est actionis nudae ac purae, quae communis est omnium omnino verborum, quidquid est illud, in quo ista actio versatur; altera autem eius est, quod agitur, h. e. in quo quaeque actio versatur. Ita qui ridet, qui plorat, qui canit, qui saltat, hi omnes hoc habent commune, quod agunt aliquid, proprium autem sibi quisque id, in quo haec actio versatur, risum, ploratum, cantum, saltum. Quamobrem harum partium etiam suo utraque vocabulo designari potest, et designatur saepissime quum in nostro vernaculo tum in Anglorum sermone *to do weep, to do laugh* etc., in quibus loquutionibus infinitivus est instar substantivi verbalis; et simile quid, licet rarius et multo arctioribus finibus inclusum, apud Graecos fieri solet, quum verborum notionem 5
substantivis verbalibus eloquuntur adiuncto verbo *ποιεῖσθαι*. Aliquot huius usus exempla congesserunt Valckenarius ad Herodot. III, 25, 3. Hoogeveen ad Viger. p. 285. Bergman. ad Isocr. Areop. p. 68. Matth. gr. Gr. p. 775, quibus add. *φυγὴν ποιεῖσθαι, δίωξιν ποιεῖσθαι* pro *φεύγειν, διώκειν* apud Thucyd. III, 33 *παράδοσιν ποιεῖσθαι* V, 100 *ἁρπαγὴν ποιεῖσθαι* VIII, 62. *τέκνωσιν ποιεῖσθαι* II, 44. *οἰκείωσιν ποιεῖσθαι* IV, 128. *διδαχὴν ποιεῖσθαι* IV, 126. *ζωὴν ποιεῖσθαι* Herodot. II, 36. *ἐπίδειξιν ποιεῖσθαι* Plat. Phaed. c. 47. *ὀργὴν ποιεῖσθαι* ap. Eurip. Med. 879. Orest. 1629 et quae paullo frequentius inveniuntur *ἀπόβασιν ποιεῖσθαι, ἔκβασιν ποιεῖσθαι, δρόμον ποιεῖσθαι, πρόνοιαν ποιεῖσθαι* pro *ἀποβαίνειν, ἐκβαίνειν, τρέχειν, προνοεῖσθαι*. — Iam vero apparet, ita verbi notione in duas partes dirempta, alteram alterius obiectum esse: ex quo consequitur, si ambas uno verbo comprehensas eloquaris, in hoc et actionis et obiecti s. eius quod agitur notiones coniunctas esse. Fit autem saepissime ut obiecti

notio, licet iam ipso verbo comprehensa, tamen etiam extrinsecus apponatur, substantivo vocabulo significata, neque tamen aliter, quam si haec ipsa vel a qualitate, vel a quantitate vel alia quapiam ratione accuratius definienda videatur, veluti *δίωξιν διώκειν ταχεῖαν*, *καθῆσθαι ἕδραν καλήν* Eurip. Heracl. v. 55. *πτῶμα πίπτειν θανάσιμον* Id. Electr. 690. *στάσιν ἱστάναι τὴν Ἰνοῦς* Id. Bacch. 925. *χρείαν χρῆσθαι ἣν ἂν ἐθέλωσιν* Plat. Legg. IX. p. 868. B. *ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα* Euang. Matth. II, 10. Quod quum etiam adiectiva verborum quodammodo instar sint, quippe quae participiorum naturam habeant, nisi quod temporis notatione carent, consentaneum est his quoque substantiva eadem ratione apponi: ex quo genere sunt *κακὸς πᾶσαν κακίαν*, *τὰς πέντε κινήσεις ἀκίνητον* ap. Plat. Tim. p. 40. B. *ἄδικος ἑκάστην ἀδικίαν* ap. Aristotel. Eth. V, 6. quae citavit Bernhard. p. 117. *ἄτιμος τὴν τοιαύτην ἀτιμίαν* ap. Thucyd. V, 34. *δούλας δουλείαν χαλεπωτέραν* ap. eund. ib. c. 9. *σοφὸς τὴν ἐκείνων σοφίαν*, *ἀμαθὴς τὴν ἀμαθίαν* ap. Plat. Apolog. c. 8. aliaque apud alios. — Iam vero quum ista substantiva non alio consilio addi soleant, nisi ut accedat aliquid, quo notio eorum accuratius definiatur, apparet sane ipsorum secundarias tantummodo esse partes, primarias autem eorum vocabulorum, quae istam definitionem contineant, sive haec adiectiva sint, sive pronomina: quamobrem nihil impedit, quo minus substantivis istis addendis supersedeatur (quippe quorum notio iam in ipso verbo insit), et sola adiectiva vel pronomina ponantur: quod ubi fit, haec non alio quam neutro genere poni posse apparet. Itaque ex *ἡδὺν γέλωτα γελᾶν* omisso substantivo fieri oportet *ἡδύ* vel *ἡδέα γελᾶν*, ex *θανασίμους εὐωχίας εὐωχεῖσθαι* — *θανάσιμα εὐωχεῖσθαι* Lucian. Gall. c. 26. ex *ἴσας τιμὰς τίειν* — *ἶσα τίειν* Hom. Od. I, 432. ex *μακρὰς οἰμωγὰς οἰμώζειν* — *μακρὰ οἰμώζειν* Aristoph. Plut. 111, in quibus loquutionibus, quarum sat multa exempla Fischerus congessit ad Weller. III, 1. p. 216, vulgo adiectiva pro adverbiis posita esse dicunt: neque id reprehendendum, modo ne, qua illud ratione fiat, quaerere obliviscantur. Eadem autem ratione etiam pronomina pro adverbiis poni posse apparet, velut *τάδε μαίνεται* apud Hom. Iliad. V. 185, quod planum est idem esse, ac *τήνδε τὴν μανίαν μαίνεται*, ut recte accepit Hartung. p. 52, significatione non diversum est ab *οὕτω μαίνεται*, quemadmodum *τόδ' ἱκάνεις* h. e. *ταύτην τὴν ἷξιν ἱκάνεις* ap. eund. ib. XIV, 298, i. q. *ἐνθάδε ἱκάνεις*, et *ταῦτα ἠπεροπεύειν* III, 399, h. e. *ταῦτα τὰ ἠπεροπεύματα ἠπεροπεύειν* i. q. *οὕτως ἠπε-*

ροπεύειν. Conf. Bernhard. p. 106. Quodsi demonstrativorum loco 6
interrogativa substituas, *τί μαίνεται* h. e. *τίνα μανίαν μαίνεται* idem significabit quod *πῶς μαίνεται*, *τί ἱκάνεις* h. e. *τίνα ἵξιν ἱκάνεις* i. q. *πῶς* vel *πῇ* vel *πόθεν ἱκάνεις*, *τί ἠπεροπεύεις* h. e. *τίνα ἠπεροπεύματα ἠπεροπεύεις* i. q. *πῶς ἠπεροπεύεις*; — Atque hinc iam proclivis est via ad illorum locorum explicationem, in quibus *τί* (*τίνα*), *τοῦτο* (*τό*), *ταῦτα* pro adverbiis causalibus *cur* et *propterea* posita sunt, ut cum *διὰ τί*, *διὰ τοῦτο* permutari possint. Nimirum qui quaerit e. g. *τί με διώκεις*, nihil aliud quaerit, nisi quaenam v. qualis sit illa persequutio. Iam vero ad qualitatem rei penitus cognoscendam saepenumero hoc ipsum requiritur, ut quaenam sit rei causa atque origo cognoscatur: quodsi is qui interrogatur hanc esse mentem interrogantis intelligit, ut causam rei requirat, recte respondebit ad hunc modum: *τοῦτό σε διώκω, ὅτι ἐχθρόν μοι ὄντα ὁρῶ*. Nihil autem frequentius est isto genere interrogandi, ut quaenam sit aliqua res interrogantes nihil nisi hoc scire cupiamus, quam ob causam illa fiat v. facta sit. Veluti apud Sophoclem Oedipus, quum multitudinem Thebanorum ante fores regiae congregatos videat, *ὦ τέκνα*, inquit, *Κάδμου τοῦ πάλαι νέα τροφή, τίνας ποθ᾽ ἕδρας τάσδε μοι θοάζετε*; *quinam hic est consessus vester? quid est, quod hic consedistis?* h. e. *quam ob causam consedistis?* Apud eundem in Oed. Col. v. 351 Oedipus Ismenam interrogans: *Νῦν δ᾽ αὖ τίν᾽ ἥκεις μῦθον, Ἰσμήνη, πατρὶ φέρουσα; τίς σ᾽ ἐξῆρεν οἴκοθεν στόλος*; nihil aliud interrogat, nisi quae illi causa fuerit domo proficiscendi, ad quam interrogationem Ismena respondet v. 358: *ἃ δ᾽ ἀμφὶ τοῖν σοῖν δυσμόροιν παίδοιν κακὰ νῦν ἐστι, ταῦτα σημανοῦσ᾽ ἐλήλυθα*. Similiter Philoct. v. 598: *τίς ὁ πόθος αὐτοὺς ἵκετο*; *quaenam cupido eos cepit mei revocandi?* h. e. *qui factum est, ut haec eos cupido caperet?* Ibid. v. 1198: *οὐκ ἂν φράσειας, ἥντιν᾽ αὖ παλίντροπος κέλευθον ἕρπεις ὧδε σὺν σπουδῇ ταχύς*; *nonne dices, quamnam viam tanto studio tamque celeriter retrorsum legas?* h. e. *quam ob causam istam viam retrorsum legas?* — cui respondet alter: *λύσων ὅσ᾽ ἐξήμαρτον ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ*. Eurip. Suppl. v. 148 Theseus ex Adrasto quaerens, cur filiam suam Tydeo in matrimonium dederit, *τίν᾽ εἰς ἔρωτα*, inquit, *τῆσδε κηδείας μολών*; *in quamnam huius affinitatis cupiditatem adductus es?* h. e. *quam ob causam* —, cui ille respondet: *Φοίβου μ᾽ ὑπῆλθε δυστόπαστ᾽ αἰνίγματα*. Denique apud Homerum: *τέκνον, τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος*; *quinam luctus animum tuum*

incessit? h. e. *quam ob causam?* Et apparet, opinor, etiam illud *τί κλαίεις;* non aliter accipiendum esse, quam pro eo quod est *τίνα κλαυθμὸν κλαίεις; quid fles?* h. e. *quam ob causam fles?* sicut ap. Soph. Oed. Col. v. 325: *τέκνον τί δ' ἦλθες; quid venisti?* h. e. *cur venisti?* quasi dicas: *τίν' ἔλευσιν ἦλθες*, quemadmodum, quod supra vidimus: *τίς σ' ἐξῆρε στόλος;* et apud Aristoph. Plut. v. 19: *ἣν μὴ φράσῃς ὅ τι τῷδ' ἀκολουθοῦμέν ποτε; nisi dicas, quid sit quod hunc sequamur*, quasi *ἥντινα ἀκολουθίαν ἀκολουθοῦμεν*. — Iam vero sicuti interrogativum pronomen substantivis aptatur, quum quis causam rei cognoscere vult, eodem modo demonstrativum adiungitur, quum quis rationem indicat, quamobrem aliquid fiat. Soph. Philoct. v. 684: *τόδε δὴ θαῦμά μ' ἔχει, πῶς ποτε — — πανδάκρυτον οὕτω βιοτὰν κατέσχεν.* Eurip. Hecub. v. 181: *τί νέον καρύξασ' οἴκων μ'; ὥστ' ὄρνιν, θάμβει τῷδ' ἐξέπταξας; hoc terrore*, inquit, h. e. *ter-*
7 *rore propter istum tuum clamorem excitato.* Similiter Latini, velut Livius II, 22: *Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset. — Hac ira consules in Volscum agrum legiones ducere.* Apparet pronominis non aliam vim esse, nisi ut iram consulum indicet ea re, quae ante commemorata est, excitatam. Sallust. Iugurth. c. 82: *Metellus Roma per literas certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Eo dolore impeditus legatos ad Bocchum mittit*, h. e. huius rei dolore. Similia quaedam tractavit Heldius ad Caesar. B. C. II, 20. III, 60. et Ramshorn. Gramm. §. 159, 2, b. p. 354. Et notissima sunt illa apud Terentium Andr. I, 1, 99: *Haec* (ita enim recte Bentl. pro *hinc*) *illae lacrumae, haec illast misericordia* h. e. ex hoc fonte. Phorm. V, 8, 23: *Haec illae erant itiones crebrae et mansiones diutinae Lemni? haecine erat ea quae nostros fructus minuit vilitas?* h. e. *propter hanc causam itiones susceptae, hinc profecta vilitas.* Ad hunc igitur modum etiam talia accipienda esse apparet, quale hoc est apud Homerum Iliad. XI, 693: *ταῦθ' ὑπερηφανέοντες Ἐπειοὶ χαλκοχίτωνες ἡμέας ὑβρίζοντες ἀτάσθαλα μηχανόωντο. haec superbientes* h. e. *ita, hanc ob causam superbientes* (scil. propter cladem ab Hercule nobis illatam), *hac superbia elati — iniqua moliebantur.* Aristophanes Acharn. v. 90: *ταῦτ' ἄρ' ἐφενάκιζές σύ.* i. q. *τούτους τοὺς φενακισμοὺς ἐφενάκιζες. Haec erant tua mendacia*, i. e. *hoc erat, quod mendaciis nos fallebas* (scil. alter dixerat *ὄρνιν παρέθηκεν ἡμῖν· ὄνομα δ' ἦν αὐτῷ Φέναξ*). Pac. v. 416: *ταῦτ' ἄρα πάλαι τῶν ἡμερῶν παρεκλεπτέτην* (*ταῦτα τὰ κλέμματα παρεκλεπτέτην*) *hae erant istae detra-*

ctiones: hoc erat quod iamdudum de diebus aliquid detrahebant. Nub.
v. 334: *ταῦτ᾽ ἄρ᾽ ἐποίουν ὑγρᾶν Νεφελᾶν στρεπταίγλαν δάϊον
ὁρμὰν (ταῦτα τὰ ποιήματα ἐποίουν). haec erant ista carmina: hoc
erat quod carminibus celebrabant nubium vim.* Thesmophor. v. 168:
*ταῦτ᾽ ἄρ᾽ ὁ Φιλοκλέης αἰσχρὸς ὢν αἰσχρῶς ποιεῖ: hoc est, quod
Philocles, quum deformis sit, deformia carmina facit.* Plurima huius
generis exempla suppeditat Koenius ad Gregor. p. 30 Schaef., quorum;
si quis semel rationem loquutionis perspexerit, non difficilis est expli-
catio. Neque maior est difficultas in iis, quae adiectivis adiuncta pro-
nomina habent: nam qui *ταύτην τὴν σοφίαν σοφὸς ἐγένετο* qua ra-
tione dicatur intelligit, is etiam quid sit *τοῦτο σοφὸς ἐγένετο* non ig-
norabit, ac proin hoc quoque ita dici posse videbit, ut significet: *haec
fuit eius sapientia: hac ratione v. hanc ob causam sapiens factus est,*
non minus quam *ταῦτ᾽ ἄρ᾽ ἐφένακιζές συ: hanc ob causam mentitus
es.* Igitur in Theocriti loco, quem supra adscripsimus, *ταῦτ᾽ ἄρα λε-
πτός*, quasi dicas *ταύτην τὴν λεπτότητα λεπτός*, nihil aliud est quam
haec est tua macies i. e. *hanc ob causam macer es;* et apud Aristoph.
Pac. v. 618: *ταῦτ᾽ ἄρ᾽ εὐπρόσωπος ἦν: haec erat eius pulcritudo,
hoc est, quod pulcra fuit.* Et huius quidem circumloquutionis, qua et
in hoc et in aliis exemplis usi sumus, hanc vim esse apparet, ut dis-
iunctim proponantur, quae a Graecis coniunctim poni solent. Divellitur
enim pronomen ab ea parte orationis, cuius ea quam supra exposuimus
ratione obiectum est, et praemittitur cum verbo substantivo, unde
existit novum quoddam membrum orationis, quod dein relativi ope
cum altero coniungitur. Iam igitur hoc ipsum relativum pro obiecto
accipiendum esse apparet; praemisso autem demonstrativo illud prae-
monstramus quodammodo, simulque ad ea, quae ante dicta sunt, respi- 8
cientes, eiusmodi quid illud esse significamus, quod ex his existat et
consequatur. Imperite igitur faciunt, qui in talibus loquutionibus *quod*
coniunctionem, non pronomen esse opinantur. Iam vero relativi pro-
nominis haec est propria vis et natura, ut simul etiam demonstrationi
inservire possit, neque opus habeat demonstrativo, quo referatur:
quamobrem saepenumero nihil interest, utro pronomine utaris. Velut
quod est apud Euripidem Hecub. v. 13: *Νεώτατος δ᾽ ἦν Πριαμιδῶν·
ὃ καί με γῆς ὑπεξέπεμψε*, poterat etiam sic dici: *τὸ καί με γῆς
ὑπεξέπεμψε*, vel plenius: *τοῦτ᾽ ἦν, ὅ μ᾽ ἐξέπεμψε: hoc erat, quod
me amandabat* i. e. *haec (hanc ob causam instituta) erat amandatio
quam faciebat.* et apud Homer. Iliad. XVII, 403: *πολλὸν γὰρ ἀπά-*

νευθε νεῶν μάρναντο θοάων, τείχει ὑπὸ Τρώων· τό μιν οὔποτε ἔλπετο θυμῷ τεθνάμεν poterat etiam scribi *ὅ μιν οὔποτε ἔλπετο*: *hoc erat quod sperabat eum non periisse* i. e. *hanc spem habebat, hinc sperabat.* Alios huius generis locos Homericos congesserunt Tollius ad Apollon. Lex. Hom. p. 656. et Dammius p. 1647, quos nunc percensere et ad veram rationem revocare nolumus. Satis est enim, viam qua id fieri debeat, demonstrasse: demonstratam persequi vestrum erit, Commilitones, eorum certe, qui vere in his literis proficere cupiant. Neque enim ulla in re quisquam doceri aliquid potest, nisi et ipse discere studeat. Discit autem non is, qui nihil ipse agens auribus tantummodo aliena verba excipit et memoriae infigit, sed qui sequitur docentem quaerendi et cognoscendi industria, indicataque veri inveniendi via suis ipse viribus usus quantum possit progredi conatur. Hoc igitur Vos omnes, et qui hisce studiis operam datis, et qui aliis doctrinis Vos addixistis, strenue ac naviter agite. Valete.

Scrib. Gryphiswaldiae d. XIV. Mart. MDCCCXXXI.

AD IUVENAL. III, 116.

Visum est, Commilitones, hac prooemii scribendi opportunitate 3
uti ad illustrandum locum Iuvenalis, non illum quidem e difficillimorum atque intricatissimorum numero, quales non pauci sunt apud hunc poetam, sed in quo explicando tamen omnibus adhuc interpretibus illud accidisse videmus, quod saepenumero etiam doctissimis atque acutissimis accidit, ut notissimarum rerum, quae semel animadversae omnem errorem tollerent, plane immemores, aut alienissima amplecterentur, aut de certa explicatione desperarent. Est autem ille locus apud Iuvenalem Sat. III. v. 116—118.

Stoicus occidit Baream, delator amicum
Discipulumque senex, ripa nutritus in illa
Ad quam Gorgonei delapsa est pinna caballi.

Stoicum illum P. Egnatium Celerem esse, ICtum suae aetatis non ignobilem, Bareae Sorani amicum atque clientem, nunc quidem omnes consentiunt; neque potest hac de re ulla esse dubitatio, quum e Tacito 4
Annal. XVI, 32 et Cassio Dione LXII, 26 Soranum sub Nerone maiestatis reum huius Egnatii testimonio oppressum esse sciamus. Iam vero quod hic a poëta *nutritus* dicitur *in illa ripa*, *ad quam Gorgonei caballi pinna delapsa sit*, nesciverunt interpretes quomodo explicarent. Vetus quidem scholiastes Tarsum Ciliciae urbem his verbis significari opinatur: ait enim: *Apud Tarson, civitatem Ciliciae, quam praeterfluit (perfluit* scribendum esse non temere Cramerus censet*) amnis Cydnus; cuius urbis conditor Perseus, cui* (l. *qui*) *nomen civitati ex facto dedit, quia ibi una ex talaribus pinnis ei decidit.* Atque hanc Tarsi nominis originem ἀπὸ τοῦ ταρσοῦ etiam alii complures tradiderunt (vid. Vales. ad Ammian. Marcell. XIV, 8, Cramer ad h. l. et Creuzer Symbolic. IV. p. 53 ed. sec.); sed Iuvenalem non de illa fabula cogitasse vel inde pa-

tet, quod de Pegasi, non de Persei pinna loquitur. Itaque alii Corinthum significari putaverunt, alii Thebas Boeotias et montem Heliconem, alii Cretam insulam, suae quisque sententiae e variis de Pegaso fabulis praesidia petentes; quorum quidem commenta singulatim redarguere et longum est et supervacaneum, quum neque Corintho, neque Thebis, neque Creta, sed Beryto, nobilissimo Phoeniciae oppido multorumque olim et clarissimorum ICtorum seminario P. Egnatium oriundum fuisse Dio testetur LXII, 26. Itaque aut errasse oportet Dionem, id quod nemini verisimile videri poterit, aut ripa illa, ad quam delapsam Pegasi pinnam poëta dicit, eadem erit, in qua sita est Berytus, Egnatii patria. Neque vero opus est ad hanc sententiam tuendam eo confugere, ut cum Ruperto mythum aliquem hodie ignotum poëtae animo obversatum esse statuamus. Notissima enim est fabula de Perseo et Andromeda; eamque ipsam esse, ad quam Iuvenalis respexerit, nullo negotio demonstrari potest, dummodo haec tria teneamus: primum, *pinnam caballi* dictam esse pro ipso caballo, Pegaso, quippe pinnato, per notissimam synecdoches figuram, veluti etiam pro avibus locis innumeris pinnae dicuntur (cf. Burm. ad Propert. III, 8, 11) et Nonnus aliquoties *πτερὸν ὕπνου* dixit pro somno, quem alatum poëtae atque artifices finxerunt (conf. Ruhnken ep. crit. II, p. 159); deinde *delabi* non eum solum dici, qui decidat, sed etiam qui devolet aut qui aequabili motu descendat; denique *ripam* non solum fluminum esse, sed etiam maris, h. e. ripas etiam pro litoribus dici, non minus quam litora pro ripis; quae quidem aut nota sunt cuilibet, aut, si cui ignota sint, facile vel e lexicis disci possunt. Haec itaque si teneamus, superest ut demonstretur illam ipsam ad ripam, in qua sita est Berytus, Perseum cum pinnato caballo delapsum Andromedam servasse. Atque factum hoc esse apud Ioppen oppidum plerique tradiderunt, velut Strabo XVI, 2, p. 369 Tauchn., Pausanias IV, 35, 6, Pomponius Mela I, 11 extr. Plinius H. N. IX, 5, Solinus c. 34, atque, ut reliquos mittamus, etiam Iosephus de bello Iud. III, 9, p. 251 Haverc. Quid quod etiam vestigia quaedam eius rei perdurasse putabantur. Nam, ut ait Iosephus, *τῶν Ἀνδρομέδας δεσμῶν ἔτι δεικνύμενοι τύποι πιστοῦνται τὴν ἀρχαιότητα τοῦ μύθου*, et quum fons apud urbem esset aquae rubicundae, in hoc, ut Pausanias ait, Perseum interempta bellua, cui Andromeda exposita fuerat, cruorem abluisse incolae narrabant; denique ossa quoque huius belluae ex oppido Ioppe Romam asportata et a M. Scauro in aedilitate populo Romano ostensa Plinius tradit, longitudine pedum quadraginta,

altitudine costarum Indicos elephantos excedente, spinae crassitudine
sesquipedali. — Sita est autem Ioppe in eadem ripa qua Berytus, erat-
que Iuvenalis quidem aetate non Iudaeorum, sed Phoenicum, id quod
e Plinio H. N. V, 13 colligi potest. Nam situ quidem ad Palaestinam
pertinet, fueratque olim in Iudaeorum ditione, quibus quum a Syris
erepta esset, Romanorum iussu a Demetrio rege restituta est. (Ioseph.
Antiq. Iud. XIII, 9, p. 659.) Inde a Pompeio rursus Iudaeis adempta
et Syriae provinciae attributa (id. ib. XIV, 4, p. 690), a Iulio Caesare
autem illis reddita est (id. ib. c. 10, p. 704). Postea bello Iudaico sub
Nerone a Romanis diruta (id. de bello Iud. III, 9, p. 250, 251), post
restitutionem Phoenicibus tradita esse videtur. Ceterum totum hunc
tractum litoralem ab Aegypto ad Ciliciae oram montemque Amanum
etiam communi vel Syriae vel Phoeniciae nomine a Graecis Romanis- 6
que geographis comprehendi solere constat. Vid. Strab. XVI, 2 in.
p. 353. Pomp. Mela I, 11. Plin. V, 12. Cf. Hadr. Relandi Palaestina
lib. 1, cap. 24 et C. D. Beckii histor. univers. tom. I, p. 253, ed.
sec. — Ex his autem omnibus satis apparere videtur, nihil sane dif-
ficultatis esse in Iuvenalis loco, et potuisse Egnatii patriam commo-
dissime ita, ut a poëta factum est, significari.

Igitur haec hactenus. Quod reliquum est, monemus Vos, Commilitiones, ut, quemadmodum adhuc facere soliti estis, et scholis, quas vobis in omni literarum genere plurimas oblatas videtis, et reliquis discendi subsidiis, ad quae facillimus Vobis aditus patet, strenue ac diligenter utamini, literarum autem studia cum morum sanctitate et honestatis pietatisque amore coniungenda esse recordemini, quae ubi absint, neminem, quantumvis in literis profecerit, neque veram laudem adipisci, neque salubres doctrinae fructus percipere posse mementote.

Scr. Gryphisvaldiae mense Octobri a. MDCCCXXVII.

DE EMENDANDO LOCO CICERONIS DE NAT. DEOR. II, 3.

3 Persuasum nobis est, Commilitones, nullis ad Vos verbis opus esse, quibus ad certamina, quae hodie in proximum annum indicuntur, impigre et alacriter ineunda Vos cohortemur. Nam quum ipsum hoc genus eruditae concertationis tale sit, quod omnes generosioris animi adolescentes facile sua sponte alliciat, tum etiam Vestrum non paucos esse, qui industriam nobis suam et sollertiam huiusmodi speciminibus probare cupiant, superiorum certaminum eventus docuit. Poteramus igitur omni praefatione supersedere, statimque hoc agere, quod agendum est, ut novas quaestiones, quibus pertractandis proximo anno vires vestras exerceri volumus, Vobis proponeremus: sed servandum tamen putavimus traditum a maioribus morem, qui nullam huiusmodi scriptionem non aliquid litterariae disputationis habere voluerunt, quo scilicet etiam sic Vos commoneremini, nullum plane tempus, nullum locum studiosis hominibus a litteris vacare debere. Versabitur autem nostra nunc disputatio in difficiliore quodam loco Ciceroniano, non quo
4 omnia, quae in eo obscura sunt, illustremus: id enim rerum ibi tractatarum ratio minus hodie cognita non patitur: sed ut mendum demonstremus, satis illud quidem, ut nobis certe videtur, manifestum, neque difficile ad corrigendum, sed quod omnes tamen adhuc fefellit, mirasque nonnullorum et plane incredibiles peperit interpretationes. Est ille locus *De natura deorum* lib. II cap. 3, ubi Cicero de neglectis illa aetate auspiciis e Balbi Stoici persona conquerens inter alia haec dicit: *Itaque maximae rei publicae partes, in his bella, quibus rei publicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt.* Apparet tria hoc loco commemorari militarium auspiciorum genera: primum *peremnia*, quae observanda erant ab im-

peratoribus exercitum amnem traducturis, porro *ex acuminibus*, quae qualia fuerint ignoramus neque varias virorum doctorum coniecturas percensere libet: fuisse tamen hoc totum auspicium militare, satis constat[1]). Tertium genus, ut nunc quidem Ciceronis verba scripta sunt, in eo constitisse videri debet, ut *viri vocarentur*, et eiusmodi fuisse, ut vetus illa nuncupatio testamentorum, quae in procinctu fiebat,
aliqua ratione cum eo coniuncta esset. Ac Turnebus quidem[2]), quem 5
alii multi sequuti sunt, hoc ipsum *viros vocare*, in quo auspicia inessent, de militibus accipit testamenta nuncupantibus, quos arbitratur, quum testes adhibendi essent, eos potissimum advocare solitos, qui essent bonis nominibus, veluti Valerios, Salvios, Statorios, Victores, scilicet ut his pronuntiatis instante proelio salutem sibi et victoriam auspicarentur. — Atqui hac interpretatione admissa non publicum habebimus auspicium, ab imperatore pro exercitu et re publica captum, sed privatum quoddam, quod quilibet ipse sibi faceret; qualis auspicii vis ad rem publicam, ex Romanorum disciplina augurali, nullo modo pertinere poterat. Ciceronem autem de publicis tantum auspiciis loqui, h. e. de iis, quae pro re publica ab eo, cui populus magistratum et ius auspiciorum tradidisset, observari deberent, neminem fugere potest. Quin si verum dicere volumus, ne *auspicium* quidem in ista bonorum nominum pronuntiatione, sed *omen* inerat: et quamvis saepe utriusque rei discrimen a scriptoribus minus accuratis negligatur, ut vel omen dicatur pro auspicio, vel auspicium pro omine[3]), in tali tamen loco, qualis est hic Ciceronis, proprietatem sermonis a bono scriptore neglectam resque
diversas ineleganter confusas esse vix quisquam sibi persuaderi patietur. 6
Porro nihil plane inest in verbis Ciceronis, quo ista pronuntiatio bonorum nominum significata videri possit. *Viros vocari* negat, nihil amplius. Nisi quis forte viros vocari non aliter aut potuisse aut solitos esse credat, quam nominatim, nec nominatim, nisi ita, ut simul omen, vel, si quis improprie loqui malit, auspicium ex bonis nominibus caperetur, ideoque hoc in ista formula, etiamsi verbis non expressum, intellectum tamen semper et subauditum esse censeat. Denique *viros vocari* quis unquam aliter dixit, quam aut de populo a magistra-

1) Cic. de divin. II, 36, 77, ad quem locum cf. Giesium p. 293 priorum sententias accurate referentem.

2) Adversar. XXII, c. 12. p. 756. ed. Argentor. ann. MDCIV.

3) Vid. Nonius p. 357 Merc. et Schol. Bob. ad Cic. or. pro Scauro tom. V, 2. pag. 474 Orell. cf. Bremi ad Sueton. August. c. 92.

tibus illicium vocando, aut de militibus ab imperatore ad proelium
educendis? Hic enim proprius fuit et solemnis huius formulae usus [4]):
7 eandem ad privata negotia testesque ternos aut quaternos [5]) traducere
nullo modo licuit.

Apparet, opinor, Turnebi interpretationem probari non posse,
senseruntque hoc etiam alii, neque tamen meliora protulerunt. Heindorfius quidem, quum hoc membrum *„ex quo in procinctu testamenta perierunt“* deletum vellet, ostendit sane Turnebi rationem sibi displicere: sed alterum illud *„nulli viri vocantur“* quo sensu accipiendum quamve in eo significationem auspicii inesse crederet, dicere supersedit. Beiero [6]) contra illud de testamentis utique servandum esse omniaque aptissime cohaerere videntur; quamquam non eodem quo Turnebus modo, sed paullo aliter locum interpretatur. „Etenim“, inquit, „in committendis proeliis funestum omen, quod nuncupandis heredibus militum in procinctu stantium datum videri poterat, mox obruebatur bonis ominibus nominum virorum, qui vocabantur, ut obviam irent hosti.“ Interest igitur inter hanc interpretationem et illam alteram hoc, quod, quum Turnebus viros vocari a militibus cre-
8 deret testamenta facientibus, Beierus id rectius ad imperatorem retulit

4) De populo illicium vocato vid. Varr. de L. L. VI, 86 p. 108 Muell., ubi adscripta est tota formula, qua censores utebantur, quum ad censendum *viros vocari* iuberent. In altero genere usurpatam formulam e Sabidio retulit vetus interpr. Veron. ad Verg. Aen. X, 241 (ap. Alb. Lion in edit. Serv. tom. II, p. 322), quo in loco, quamvis misere lacero, haec tamen verba certa sunt: — — — *salutareque siet. viros voca proelium ineant.* Hinc etiam Gellius, de his ipsis in procinctu testamentis exponens, XV, 27, 3, loquutionem rite usurpat: *„quum viri ad proelium faciendum in aciem vocabantur.“* Ad utrumque genus pertinet Macrobii locus, Saturn. I, 16 p. 288 Zeun. *„Vitabant veteres ad viros vocandos etiam dies, qui essent notati rebus adversis: vitabant etiam ferias, sicut Varro in augurum libris scribit in* [corr. *inesse*, cum R. Merkelio prolegg. ad Ovid. Fast. p. CXV.] *haec verba: Viros vocare feriis non oportet; si vocarit, piaculum esto.* Quod autem Servius ait ad Verg. Aen. X, 241: *viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate conveniunt*, ineptum est et plane commenticium.

5) Haud amplius enim in illo genere testamentorum opus fuisse Plutarchus memorat vit. Coriolani cap. 9.: *ἦν δὲ τότε τοῖς Ῥωμαίοις ἔθος εἰς τάξιν καθισταμένοις καὶ μέλλουσι τοὺς θυρεοὺς ἀναλαμβάνειν καὶ περιζώννυσθαι τὴν τήβεννον, ἅμα καὶ διαθήκας ἀγράφους τίθεσθαι, τριῶν ἢ τεττάρων ἐπακουόντων ὀνομάζοντας τὸν κληρονόμον.*

6) Ad Ciceron. fr. orat. pro Scauro p. 183.

copias adversus hostes educturum: a quo quum viri vocarentur, faustum omen ex bonis nominibus capi solitum esse satuit, quo funestum testamentorum omen quasi obrueretur: ex quo (i. e. postquam) autem testamenta illa in procinctu nuncupari desierint, etiam alterum illud, ut viri bonis nominibus ad proelium ineundum vocarentur, non amplius esse observatum.

Cohaerere sane sic satis omnia videntur; probandam tamen hanc interpretationem nihilo magis iudico. Quippe videmus etiam hic omen perperam in auspiciis numeratum, fictamque formulae significationem, ut *viros vocare* idem sit ac *viros bonis nominibus vocare,* plane ut apud Turnebum. Sumptum est praeterea moris fuisse, ut nominatim viri vocarentur ominaque caperentur ex nominibus, cuius rei, in educendis quidem contra hostem copiis, nullum extat apud veteres scriptores indicium: causamque moris hanc unam fuisse, quod funestum omen nuncupatorum a militibus heredum faustis nominum ominibus obruere studuerint, unde factum, ut postquam semel testamenta in procinctu fieri heredesque nuncupari desierint, etiam viri non amplius vocarentur, nominumque omina vel, si placet, auspicia negligerentur. Quasi vero bona omina non ubique per se sola satis optabilia Romanis visa sint. Equidem eos, si vere id genus ominum in viris vocandis captaverint, nequaquam tamen propter testamenta hoc fecisse crediderim, non magis quam quum in vectigalibus elocandis aut in delectu militum ex nominibus omina cape- 9
rent, aut in lustrando populo aut exercitu ad hostias deducendas bonis nominibus homines eligerent [7]).

Restat tertia sententia, eaque una omnium minime inepta, quam C. O. Muellerus, vir nunquam satis lugendus, in libro de Etruscis II p. 115 proposuit. Videtur huic, quum nefas antiquitus fuerit viros inauspicato vocari, semper in hac formula etiam illud *auspicato* subauditum esse, adeo ut *viros vocare* plane idem significaret atque *populum* aut *exercitum auspicato vocare*. Apparet hanc sententiam propter hunc unum Ciceronis locum excogitatam, in quo quum neque Turnebi neque Beieri interpretationem ferri posse vir doctissimus intelligeret, quaesivit aliquid quod saltem non absurdum esset. At parum tamen

7) De ominibus in vectigalium locatione et in delectu captis vid. Fest Pauli s. v. *Lacus Lucrinus* p. 121 Muell. Reliqua memorat Cicero de divin. 1, 45, 102, et plura etiam de omni hoc genere ominum ex nominibus congesta sunt a scriptoribus apud Giesium p. 161 citatis.

mihi quidem eiusmodi subauditio convenire videtur summae Romanorum in formulis diligentiae, quam satis constat tantam tamque anxiam fuisse, ut vel repetere eandem rem identidem et pluribus verbis quam disertissime eloqui mallent, quam committere, ut aliqua omissione errori aut
10 calumniae locus fieret. Nunquam igitur eos in hac formula illud ipsum omissuros fuisse credam, in quo uno ritus ac religionis significatio inesset.

Itaque, quum nulla de tribus interpretationibus satisfecerit, quumque manifestum sit, auspiciorum commemorationem in hoc tenore sententiae abesse non posse, in ipsis autem verbis *nulli viri vocantur* neque inesse neque subaudiri posse alicuius auspicii significationem, apparet profecto locum aliqua corruptela depravatum esse. Scripserat, opinor, Cicero: *nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus, nulla quum viri vocantur*: post autem, oblitterata aliquo casu coniunctione *quum*, antecedens pronomen *nulla* proximi vocabuli causa a correctoribus mutatum, eoque modo haec quam omnes libri habent lectio enata est. Iam emendati loci sententiam et planissimam habemus, et verissimam: nam auspicia, quum viri vocarentur, illa aetate non amplius observari solita esse etiam aliunde satis constat. In proximis Ciceronis verbis *ex quo* non temporalem significationem habet, ut significet *ex quo tempore* v. *postquam*, quemadmodum Beiero visum est, sed causalem, ut permutari possit cum *quare* v. *quamobrem*. Nimirum olim ad testamenta nuncupanda milites in procinctu collocati ea mora utebantur, quam auspiciorum observatio afferebat [8]):
11 postea vero, quum praetermissis auspiciis nullaque mora interposita statim ad proelium faciendum educerentur, testamentorum in procinctu faciendorum tempus idoneum non relinquebatur, ex quo haec perire necesse fuit [9]).

Sed hactenus haec: nunc id agamus, cuius causa Vos, Commilitones, alloquuti sumus. En igitur, vocantur etiam a nobis viri, non

8) Sabidius apud schol. Veron. ad Verg. Aen. X, 241: [*is apud quem*] *in exercitu auspicium imperiumque erat, in tabernaculo in sella sedens auspicabatur coram exercitu pullis e cavea liberatis. — — — Interim ea mora utebantur qui testamenta in procinctu facere volebant.*

9) Mirifico errore Caesaris locum de b. G. I, 39, 5 Davisius in commentario ad h. l. Freinshem. ad Flor. III, 10, 12. Ev. Otto ad Institt. p. 203 aliique ad testamenta in procinctu retulerunt. „*Vulgo*", inquit C., „*totis castris testamenta obsignabantur*": in quo vel hoc ipsum verbum *obsignabantur* de tabulis et iure

quidem ad manus cum hostibus conserendas cruentumve pugnae discrimen, sed ad mite cum sodalibus certamen contentionemque eruditionis et industriae: et auspiciis utimur, non tripudiis solistimis aut soniviis, sed ipsa huius diei luce faustissima, laetisque gratulationibus, quibus modo Regis Augustissimi FRIDERICI GVILELMI IV sacra natalicia a nobis concelebrata sunt. Rata erunt auspicia, si Vos, Commilitones, studium et industriam adhibebitis. Accipite ergo quaestiones a praeceptoribus Vestris in proximum annum propositas. — —

Gryphiswaldiae prid. Id. Octob. MDCCCXLI.

---

ordinario cogitari iubet. Neque enim instabat illo ipso tempore proelium militesque iam ad arma vocati erant, sed exspectabant tantummodo post paucos dies pugnandum fore. Testamentorum in procinctu non magis unquam Caesar mentionem facit, quam auspiciorum ante committendum proelium observatorum.

COMMENTATIO I AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

3 Non ignorant qui modo mediocriter in hoc genere litterarum versati sunt, quam multis adhuc quamque gravibus mendis Ciceronis scripta, quum cetera, tum praecipue philosophica deformentur, quibus eluendis parum plerumque subsidii codices, quotquot hactenus collati sunt, suppeditent. In mendosissimis autem merito illud opus numeratur, quod haud scio an propter gravitatem quaestionis ceteris omnibus praeferendum sit, libros dico de natura deorum, ex quibus quum omnis Epicureorum atque Stoicorum theologia, tum quae contra utrosque ab Academicis disputari solerent, facilius certe ac plenius quam ex alio ullo antiquitatis monumento cognosci possunt. Horum librorum quum novam paremus editionem, eamque talem, quae lectionem quidem rerumque intellectum expeditiorem studiosis adolescentibus faciat, criticam autem annotationem accuratiorem non capiat, quumque tamen fieri non possit, quin aliquot locis vulgatam a superioribus scripturam vel codicum auctoritate vel certis rationibus permoti deseramus: de huiusmodi locis per libellorum academicorum, qui subinde nobis scribendi sunt, opportunitates paullo accuratius disputare placuit. Et hoc quidem tempore, quoniam propter spatii brevitatem in paucis consistendum est, decem locos ex libro primo pertractabimus.

Itaque I, 8, 19 Velleius Epicureus Platonem oppugnans, quaeque in Timaeo de rerum principiis dicta sunt reprehendens, etiam quinque formarum mentionem facit, quas ille nulla ratione introduxerit. Unde vero, inquit, ortae illae quinque formae, ex quibus reliqua
4 formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? Quae autem sint hae quinque formae, quibus effici animum Plato sensusque pari dixerit, nemo adhuc interpretum docuit

Nam quod Davisius ad Ficinum nos ablegat, qui in comm. ad Plat. Timae. c. 27 (immo c. 28 p. 1451 Bas.) quinarium numerum compositioni partitionique animae convenire, eumque effici vult essentia, eodem, altero, statu, motu (*οὐσίᾳ, ταὐτῷ, θατέρῳ, στάσει, κινήσει*), non quid Ficinus, sed quid Plato dixerit, quaeritur: Plato autem neque proposuit sic istum numerum quinarium neque ad efficiendum animum adhibuit, quae autem adhibuit, idem, alterum, mixtumque ex his genus tertium, septemque horum temperationes, haec a Velleio non designari apertum est. Nihilo melius aut etiam deterius F. A. Wolfius [1]), qui, quum eundem istum numerum quinarium nobis offerat, auctorem huius non Ficinum, ut Davisius, sed ipsum, si diis placet, Platonem citat, Timae. p. 43 sqq. (voluit p. 34 sqq.) et philosophiae Platonicae enarratorem Tennemannum, tom. III p. 48 sqq., quorum utrumque qui inspexerit, nihil profecto nisi ludificatum se a viro doctissimo esse intelliget. Permirum est autem, nullum adhuc Ciceronis interpretem eius loci memorem fuisse, qui est in Timaeo p. 53 sqq., ubi exponitur a Platone, quomodo demiurgus rudem atque informem materiam ordinare instituerit, adhibitis quinque formis, cubo, tetraedro, octaedro, icosaedro et dodecaedro, quarum quattuor priores terram, ignem, aerem et aquam efficerent, quae elementa vulgo dicuntur, quinta autem illud genus materiae, quod omnem mundum complecteretur atque contineret, quam *πέμπτην οὐσίαν* sive quintam essentiam posteriores dixerunt [2]). — Animum vero effici his quin- 5 que formis nec Plato dixit, neque, ut arbitror, Velleius dicere potuit. Quid autem hic dixerit, statim apparebit. Docet enim Plato perquam accurate, a p. 64 A. usque ad p. 68 E., quomodo quinque illae formae varie temperatae apteque cadentes animum afficiant et ad partem eius intelligentem (*τὸ φρόνιμον*) perveniant sensusque varios, quas nostri sensationes dicunt, pariant. Hinc iam manifestum est Velleium dixisse:

1) Vid. Wolfii Analecta litter. I, 2 p. 310.

2) De omni hac Platonis doctrina e Pythagoreorum fontibus derivata vid. Wyttenbachii annotationem ad Plat. Phaed. p. 304—306, Boeckh. Philolaus etc. p. 160 sqq. J. S. Könitzer, üb. Verhältniss, Wesen und Form der Elementarkörper nach Platons Timaeus. Progr. gymn. Neo-Ruppin. a. 1846: de quinta essentia cf. Macrob. in somn. Scip. I, 14, 20 p. 85 ed. Ian. — Plato autem, quasi praevidisset fore, ut Velleius aliquis originem illarum quinque formarum sibi explicari postularet, occurrit respondendo, p. 53 D.: *τὰς δὲ τούτων ἀρχὰς ἄνωθεν θεὸς οἶδε καὶ ἀνδρῶν ὃς ἂν ἐκείνῳ φίλος ᾖ.*

apte cadentes ad animum afficiendum, verbaque eius unius litterulae mutatione a librariis in falsam sententiam detorta esse.

Pergit porro Velleius in Platonis reprehensione: **Longum est ad omnia, quae talia sunt, ut optata magis quam inventa videantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum.** Merito quaesiverunt Davisius aliique, **illa palmaris** quid rei esset. Nam quod in uno codice adscriptum est **irrisio**, hoc unde ortum sit, recte idem Davisius perspexit, nempe ab aliquo lectore, qui irrideri his verbis Platonem observaret. Quod autem nonnullis placuit, ut subaudiatur **sententia**, quoniam Velleius initio disputationis suae futiles et commenticias sententias promiserit: subaudiri illud tam longo intervallo vix posse videtur, et probabilius est, **palmaris** librariorum errore scriptum esse pro **palmarest**, ac deinde a correctore **illa** pro **illud**. Sed ut vera sit lectio vulgata, — nolo enim pertinaciter repugnare,[2b]) — illud tamen certe quod sequitur, **quidem**, dubitari non potest quin corruptum sit. Neque enim apta est hoc loco coniunctio, — debebat certe **sed illa quidem palmaris** scribi —, et abest in melioribus codicibus. Scri-
6 psit, opinor, Cicero **quod idem**, unde quum a librariis **quidem** factum esset, addiderunt postea alii **quod**, utpote ad constructionem membrorum prorsus necessarium. Aptissimum autem hoc loco **idem** esse nemo negabit: neque offendere debet, quod mox, post relativam sententiam, alterum pronomen demonstrativum **is** ex abundanti additum est. Nam repeti hoc modo notionem in superiore membro significatam tralaticium est a multisque notatum, et fieri hoc etiam, ubi notio illa non substantivo aliquo sed pronomine significata sit, aliquot exemplis demonstratum est a Madvigio ad Cic. de Finn. V, 8, 22. Imprimis autem frequentatur haec repetitio notionis per demonstrativum pronomen in contrariorum oppositione, ubi **is** pronomen quasi adversativae coniunctionis instar est: velut nostro loco etiam **tamen** poni potuisse apparet. Ceterum nonnunquam in tali contrariorum oppositione non, ut hoc loco factum est, alterum eorum per relativam enuntiationem proponitur, sed duo membra demonstrativa ex adverso

---

2b) Handius quidem ad Wopkens. Lectt. Tull. p. 24 non dubitat, quin **sententia** subaudiri commode possit. Contra Zumptius ad Verrin. p. 297 et 700 **res** potius subaudiri vult, fretus duobus exemplis admodum incertis.

ponuntur, pronomen autem idem, sicut in priore, sic etiam in posteriore membro usurpatur: velut lib. III, 39, 93: Sed quo modo iidem dicitis non omnia deos persequi, iidem vultis a diis immortalibus hominibus dispertiri ac dividi somnia? quam structuram miror doctissimis viris adeo ignotam fuisse, ut etiam de emendatione cogitarint. Addam igitur unum saltem exemplum plane geminum, Acad. II, 20, 63: qui tibi constares, quum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse diceres?

I, 8, 20. In Velleii contra Stoicos disputatione haec leguntur: Pronoea vero si vestra est, Lucili, eadem requiro quae paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatum; sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum. Sententia quidem plana est: quaerit enim Velleius, eademne sit Stoicorum Pronoea cum deo Platonico, de quo ante dixerat, an diversa; sed quis, quaeso, qui aliquem latinitatis usum atque intellectum habet, 7
eadem pronomen in hac verborum collocatione cum Pronoea, quemadmodum sententia postulat, non autem cum his quae continuo sequuntur, requiro quae paullo ante, construi posse credet? — Dubitari non potest, quin alterum eadem, ad Pronoea pertinens, exciderit. Id si quis cum Heindorfio proxime ante alterum scriptum fuisse sumat, Pronoea vero si vestra est, Lucili, eadem, eadem requiro, proclivem sane librariis errorem fuisse fatebimur, sed tamen collocationem istam verborum nullo modo probabilem esse dicemus. Nam profecto hoc vestra est postponi coniunctioni conditionali non potuit, nisi si id ipsum, Stoicorum esse Pronoeam, conditionaliter poneretur, quod contra esse apparet. Quodsi quis huic malo medeatur duabus vocibus transpositis: Pronoea vero vestra si est, Lucili, eadem: alia offensio haud lenior existit, ex collocatione verbi substantivi, quae hoc encliticе, uti debebat, pronuntiari non patitur, et emphaseos cuiusdam speciem affert, quae prorsus ab hoc loco aliena est, quippe qui nihil nisi praedicati cum subiecto copulationem requirat. Amplectendam igitur censemus Lambini correctionem, etiam F. A. Wolfio probatam: Pronoea vero vestra si eadem est, Lucili, eadem requiro etc.

I, 10, 24. Quae vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogi-

tari quidem possit; in qua non video ubinam mens constans et vita beata possit insistere: quodque in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit, cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam mundi pars est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu; quae, si mundus est
5 deus, quoniam mundi partes sunt, dei membra partim ardentia partim refrigerata dicenda sunt. Adscribendus fuit totus locus, quamvis paullo longior, quoniam certa emendatio demonstrari non potest, nisi connexione sententiarum recte perspecta. Obscurat autem hanc interpunctio vulgata, quae talis est, ut relativa sententia, quod in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit, de celeri conversione, qualis mundi sit, in qua mens constans et vita beata insistere non possit, intelligi debere videatur. Atqui sic in proximo membro, terra enim profecto, quoniam mundi pars est, pars est etiam dei, quid sibi velit causalis coniunctio enim, perspici non potest. Nam rationem superioris iudicii his verbis non reddi apparet, siquidem terra veteribus non videbatur, sicut mundus, contorqueri, sed in media parte mundi immota quiescere [3]). Recte autem omnia procedunt, si sententia illa relativa ad sequentia trahitur. Existit enim argumentatio huiusmodi: Terra, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei: terrae autem partes aut ardent aut rigent: ergo etiam dei partes sive membra ardere aut rigere consequitur. Hoc autem, ardere aut rigere, quum in humano corpore molestum sit, non dubium videtur Epicureo, quin pariter etiam in deo molestum sit. Dirimendum igitur illud, Quodque in nostro corpore — —, a superioribus erat interpunctione maxima, quemadmodum iamdudum a Matthiaeo et Madvigio intellectum est [4]): neque obstat huic interpunctioni que coniunctio, qua saepenumero Cicero etiam tunc utitur, ubi ad rem novam et a superioribus diversam oratio

---

3) Plerique saltem, in quibus et Epicurei et Stoici, sic statuerunt; paucis quibusdam terra moveri videbatur. Vid. quae ad Cleomedis libellum perutilem lectuque haud iniucundum a Bakio afferuntur p. 362.

4) Vid. Matthiae. in prolusione schol. ann. 1816, quae repetita est in eius Scriptis miscell. p. 54, et Madvig. ad C. de Fin. III, 22, 73.

progreditur, ut potuerit etiam *Porro* vel *Iam vero* dici. Notarunt hunc usum Madvigius ad C. de Finn. p. 476 et Goerenzius ad C. de 6
Legg. p. 47. — Quid autem verbo illo *significetur* faciendum est? Interpretandumne cum Wytenbachio in hanc sententiam, ut non ipsa ac tota res molesta, sed quasi quaedam umbra rei et imago intelligatur? Optare hoc quidem est, non interpretari: nam sic illud verbum in Latinorum sermone usurpari nec demonstratum est a Wyttenbachio nec poterit demonstrari. Rectius ergo Davisius et Heindorfius verbum corruptum esse iudicarunt, quamquam emendare non conati sunt: alter tantummodo *sentiatur* aut *sensu percipiatur* aut tale quid requiri ait. Nobis scripsisse Cicero videtur *sic afficiatur* (scil. corpus nostrum), quod et ad sententiam prorsus accommodatum est, et depravari in illud alterum propter quandam similitudinem litterarum facile potuit.

I, 10, 25. Velleius, postquam Thaletis sententiam commemoravit, qui aquam, mente adiuncta, initium rerum fecerat, huic contradicit his verbis: *Si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore.* Corrupta haec esse, si nihil aliud, ipsa certe membrorum comparatio docet. Duae enim conditiones uni sententiae altera praeponi altera postponi ita demum possunt, si, quae postponitur, nihil nisi alterius accuratiorem quandam definitionem continet: nostro autem loco alteram ab altera prorsus diversam esse videmus [5]). Apparet igitur excidisse alterius conditionis apodosin: haec autem, quae adest, *cur aquae adiunxit*, non potest non manca videri propter omissam obiecti designationem, quod quamvis apertum sit *mentem* esse, tamen in hoc quidem ver- 10
borum contextu reticeri non decuit. Alteram porro apodosin, eam quae posteriori conditioni nectatur, illi superiori contrariam esse debere apparet, ut, quemadmodum illa mentem aquae, sic haec aquam menti adiungendam fuisse neget. Singula verba praestare nemo volet: universam sententiam probabiliter sic restitui posse credo: *Si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquae mentem, menti*

5) Heindorfius locum sic restitui posse credit: *Si dii possunt esse sine sensu, cur aquae mentem adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore.* „Nam“ inquit, „protasis haec, *si dii possunt esse sine sensu*, per epexegesin quandam deinceps iteratur.“ Hoc refutari nihil opus est. Non magis contra eos disputandum, qui, sententia loci non perspecta, *motu* pro *mente* scribi voluerunt.

autem cur aquam adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore[6]). Scilicet Velleius non opus fuisse vult illa aquae et mentis commixtione, quae Thaleti placuit, sed satis fuisse aut aquam solam poni sine mente, si quidem fieri possit, ut mente ac sensu carentes dii sint, aut mentem sine aqua, si possint dii absque corpore sola mente constare. Quodsi quis tamen vacillare hanc Velleii disputationem dicat, haud equidem refragabor: ita enim loquitur, quasi Thales aquam mente adiuncta deum esse dixerit, quod non est credibile, et duo ista contraria sic ponit, quasi alterutrum sumi necesse sit, quod sane non concedendum est; sed scribarum nobis, non scriptoris peccata corrigenda sumpsimus[7]): a scribis autem quam facile peccari potuerit, oculis ab aquae ad aquam aberrantibus, ipse aspectus manifestum facit.

I, 23, 65. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia: hinc, quodcunque in solum venit, ut dicitur, effingis atque efficis. Quae primum nullae sunt: nihil est enim, quod vacet corpore; corporibus autem omnis obsidetur locus; ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Deesse aliquid ad argumentationis integritatem recte Lambinus et Davisius perspexerunt, mirorque Heindorfium his obloquentem nihilque requirentem. „Nempe," ait, „atomi nullae sunt, si non est inane spatium seu κενὸν illud Epicuri, in quo possunt agitari. Recte igitur Cotta nullas esse atomos ex eo docet, quod nihil sit quod vacet corpore." Atqui, ut concedam alterum ex altero sic, ut Heindorfio visum est, consequi, — quamquam hoc ipsum vereor ut concedi possit, — Cottam certe tali argumentatione non usum esse ipsius verba demonstrant. Quae primum nullae sunt —, ita qui loquitur, ostendit sese, posteaquam

6) Eodem fere modo iamdudum Lambinus scribi voluit: Si dii possunt esse sine sensu, cur mentem aquae, cur aquam menti adiunxit, si etc. omissis verbis et mente post sensu, quorum omittendorum nulla ratio est. Reliquae emendationi cur meam praeferendam arbitrer, perlecta hac disputatione lectores etiam me tacente intelligent.

7) Debebam, si hoc agerem, etiam de illis verbis dicere, quibus Thaletis sententia refertur: aquam dixit esse initium rerum, deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Neque enim fuit haec vere Thaletis sententia, neque, si esset, Velleii obiectiones in eam convenirent. Nunc autem satis est Krischium laudare, de Thalete diligenter disputantem: Die Theolog. der Gr. Denker p. 38 sqq. quamquam de Velleii obiectionibus ne is quidem verum vidit, p. 41.

nullas esse atomos docuerit, aliud quid de iisdem dicturum esse, et quidem, ut arbitror, hoc: si maxime sint, nihilo magis tamen id quod adversarii velint, statui de iis posse. Deinde postrema verba, ita nullum inane, nihil individuum esse potest, ostendunt utriusque rei probationes propositas fuisse, non, ut Heindorfius voluit, alteram, tanquam ipsam per se manifestam, tantummodo alterius probandae causa assumptam. Itaque quum dubitari non possit locum mutilatum esse, partem argumentationis supplere poterimus ipsius Ciceronis verbis, Acad. I, 7, 27: quae primum nullae sunt: nihil est enim *in rerum natura minimum, quod dividi nequeat;* reliquae partis qualis sententia fuerit, probabiliter coniici potest: verba ipsa nemo se restituere posse sperabit. Sed scriptum fuisse huiusmodi quid videtur: *deinde, ut sint, moveri per inane non possunt, siquidem id dicis inane,* quod vacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus; ita etc.[8])

I, 27, 77. Arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem omnium. Quis tam coecus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret etc. Recte Heindorfius aliique illud omnium neque ferri in ista, quam posuimus, 12 interpunctione, neque vero ad sequens membrum trahi posse iudicarunt. Quod autem in codice D. Moseri mutato ordine scriptum est, Quis omnium, correctorem sapit, non minus quam quod Heindorfius et Orellius e codice Glogaviensi receperunt, Etenim. Verae lectionis vestigium servare videtur cod. Oxf. e: nam quod in eo scriptum est mirum, quid est aliud quam nimirum? cuius prima syllaba quam facile inter duas m delitescere potuerit, in aperto est. Neque abhorret hoc adverbium ab huiusmodi interrogatione figurata, quae certae et indubitatae negationis instar est, quasi dicas: nimirum nemo tam coecus fuit: quamobrem, licet similia exempla nunc quidem non in promptu sint, tamen, ratione fretus, reponendum esse nimirum arbitror.

I, 29, 82. Quid igitur censes? Apin illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? Tam hercle quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu nun-

8) Conf. etiam Lambin. ad Lucret. 1, 260 p. 47, qui locum sic scribit: quae primum nullae sunt: nihil est enim minimum. deinde nullum est inane: nihil enim est quod vacet corpore. etc.

quam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina,
cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non
est talis Argiva nec Romana Iuno. Ergo alia species Iuno-
nis Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis. Duo postrema vocabula
in codicibus ad unum omnibus desunt: nam quod Ursinus se ea in
suo quodam libro vetustissimo repperisse ait, hoc testimonium nulla
fide dignum esse satis constat. Sunt tamen haud dubie necessaria, si
quidem superiora omnia sana esse censentur. Nam quum tres Iunones
memoratae sint, Sospita, quae eadem Lanuvina est, Argiva, Romana,
nunc in hac specierum comparatione hanc tertiam praetermitti non
potuisse apparet. Hanc ob causam editores plerique inde a Davisio
Ursinianum illud additamentum recipere non dubitarunt. Fateor
tamen equidem, aliquid scrupuli mihi residere de ipsa illa Romana
Iunone: nam nemo, quod sciam, Iunonem aut propria quadam specie
Romae insignem aut illo cognomento appellatam fuisse tradidit.
13 Quodsi quis tamen incredibile dicat, Romanam hanc Iunonem ab ali-
quo correctore invectam esse, fortasse minus id incredibile videbitur,
si in superiore membro non, quod nunc vulgatum est, illam *nostram*
21 Sospitam, sed id, quod aliquot codices habent, illam *vestram* So-
spitam, ab illo correctore lectum esse statuamus. Et videtur utique
haec vera lectio. Nam quod statim additur: quam *Tu* nunquam ne
in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina etc., propius
quodammodo ad Velleium, (hunc enim Cotta alloquitur,) quam ad ce-
teros Sospitam illam pertinuisse demonstrat. Nempe Sospita Iuno ab
initio propria Lanuvinis fuit, ac postea demum etiam Romae recepta
est; Velleium autem Lanuvinum fuisse colligimus e c. 28, 79, ubi
Roscius municeps eius dicitur: siquidem eum, quem ibi significari vix
dubium esse potest, Q. Roscium comoedum, e Lanuvio fuisse Cic. de
divin. 1, 36, 79 ostendit[9]). Itaque si vestram ab illo, quem diximus,
correctore legebatur, offendere eum poterat, quod Lanuvinae huic Iu-
noni Argiva tantum, h. e. peregrina opponeretur, quasi nullam Romani
quoque Iunonem haberent, quum praesertim mox Iovem Capitolinum
memorari videret, et in eodem quo illum templo etiam Iunonem con-
secratam esse sciret. Hanc igitur ob causam ista duo verba, nec
Romana, adscripsit, quibus deletis etiam illo Ursini additamento,

9) Video etiam Krischium l. l. p. 20 hoc argumento usum esse ad patriam
Velleii demonstrandam.

quod ab omnibus codicibus abesse diximus, non amplius opus esse apparet.

I, 32, 89. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum, quae funditus gens vestra non novit, argumenti sententiam conclusisti. Spreverunt Heindorfius et Orellius Manutii coniecturam quem, et recte quidem. Nam Cicero, licet, dialecticorum dicens, homines significaverit, tamen quum morem horum dicit, artem ac praecepta intelligit, eique notioni pronomen 14 accommodat. Ex eodem genere est, quod legitur in or. ctr. Pison. c. 29: etiam litteris, quod fere ceteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus: cogitat enim perpoliri litteris. De legg. I, 16, 45. Est enim virtus perfecta ratio, quod certe in natura est, hoc scilicet, ut perficiatur ratio. Ibid. II, 27, 69: dicam de magistratibus: id enim est profecto, quod rem publicam contineat maxime, nempe id, ut magistratus sint. Tuscul. 1, 2, 4. ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, id scilicet, quod musicorum est. — Sed postrema verba vitiata sunt. Nam neque argumenti sententia dici potuit pro sententia argumentando probata, neque unum Velleius argumentum, sed plura attulerat. Itaque vel propterea Lambino assentiri non possumus, qui argumento scribendum suasit, persuasitque Heindorfio; probaremus argumentis, quod Manutio placuit, nisi ipsa loquutio, argumentis sententiam concludere, abhorrere videretur ab ea, quam hic locus postulat, significatione, qua de re dictum est a Madvigio ad C. de Finn. p. 66. Sed quum in aliquot codicibus argumenta scriptum sit, hoc aliquis recipiendum, pro sententiam autem sententiae scribendum censeat. Praestat tamen, opinor, argumenti summam. Nam summam et sententiam a librariis alibi quoque permutata esse constat (vid. Madvig. l. l. p. 314.), quemadmodum etiam II, 4, 12 in plurimis codicibus pro summa constat scriptum est sententia constat; summa argumenti autem i. q. summa rationis, de Or. II, 38, 158. summa connexio h. e. conclusio ap. Quintil. I. O. V, 14, 17.

I, 40, 110. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum, quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit seiunctum a delicatis et obscoenis voluptatibus. Laudandi sunt Lambinus et Heindorfius, quod negationem ante pudeat, quamvis in nullo codice repertam, inserere tamen non dubitarunt: est

enim plane necessaria, idque tam perspicue iam ab Heindorfio demonstratum est, ut mirer non persuasum esse Orellio, qui nescio quam urbanitatem in vulgata lectione sibi invenire visus est, eamque tueri his verbis conatur. „Erant Epicurei", inquit, „qui pudore quodam commoti negarent Epicuro placuisse obscoenas voluptates. Salsissima autem *εἰρωνείᾳ* (nimirum haec est urbanitas) significat Tullius Velleium, qui fidenter agere solebat (supra §. 18), nequaquam fuisse e genere illo Epicureorum nimis religiosorum. Quocirca etiam §. 13: annuere te video." Atqui hoc quidem annuere nihil aliud significat, quam fateri Velleium, dicta esse ab Epicuro quae adversarii culpent: pudeatne ipsum illorum an non pudeat, ex hoc nutu intelligi non potest. Nostro autem loco, si omittitur particula negativa, Cicero non hoc dicet, quod Orellius vult, esse inter Epicureos, quos magistri vocum pudeat, nempe nonnullos, sed pudere earum, praeter Velleium, omnes. Reliqui enim dicuntur, qui aliqua vel magna vel exigua parte excepta relinquuntur: exceptus autem nunc unus Velleius est: reliqui ergo omnes sunt. Omnes vero Epicureos, praeter Velleium, pudere istarum vocum, hunc unum non pudere, id profecto Cicero ne cum ironia quidem dicere potuit. Itaque Orellius, si addere negationem invitis codicibus dubitabat, aut aliquorum pro reliquorum, cum Boherio scribere, aut etiam cum Davisio eam negationem, quae nunc est ante arbitror, transponere ante pudeat debebat, ut Velleius aut cum plerisque Epicureis aut cum omnibus facere diceretur. Sed horum utrumvis Lambini emendationi postponendum esse persuadebit fortasse alius loci comparatio, ubi item unus Velleius reliquis Epicureis dissimilis esse dicitur, II, 29, 74: nec vero hoc in te convenit, unum moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum, sed quum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit. Ita enim hic locus scribendus est: vulgo in te unum convenit, quod alii aliter emendare, nonnulli etiam defendere frustra conati sunt.

Haec hactenus: iam ea proponenda sunt, quae ad crastini festi celebrationem pertinent. — —

Scrib. Gryphiswaldiae prid. Id. Octob. MDCCCXLIX.

COMMENTATIO II. AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

Quod anno superiore facere coepimus, ut hac academicarum scriptionum opportunitate uteremur ad emendandos aut illustrandos aliquot locos Ciceronis librorum de natura deorum, in hoc instituto pergendum tanto magis esse videtur, quod nec scriptorem facile quemquam eorum, qui haec lecturi sunt, omnium studiis magis quam Ciceronem communem, neque libris eius ullos diligenti criticorum cura aut digniores aut magis indigentes esse censemus. Quamobrem quum in programmate prid. Id. Oct. anni sup. edito decem libri primi locos tractaverimus, qui nobis aut corrupti aut a corruptelae suspicione vindicandi esse viderentur, nunc reliquos huius generis locos ex eodem libro persequemur, deque iis sic disputabimus, ut cur quisque locus aut emendandus aut vindicandus sit, patefiat, et vera aut emendandi aut interpretandi ratio certis argumentis demonstretur; quod si effecerimus, nonnihil sane utilitatis ex hac disputatione redundaturum speramus in optimorum adolescentium studia, qui ad criticam artem nobis non modo praeceptis, sed magis etiam exemplis instituendi sunt.

Vindicandus autem statim in principio, I, 1, 1, is locus est, ubi haec quaestio de natura deorum et ad agnitionem animi pulcherrima, et ad moderandam religionem necessaria dicitur. Codices omnes agnitionem habent, praeter duos Wowerianos unumque Oxf. e, in quibus cognitionem legitur: quumque superiores plerique illud alterum probassent, F. A. Wolfius [1]), quemadmodum olim Lambinus, pauciorum codicum lectionem unice veram esse contendit. Nam agnitionis vocabulum proprio sensu acceptum alienius esse ait a talis disputationis initio, ubi quaestio simpliciter dici debue-

1) Analect. littr. Vol. 1 p. 280.

rit, ut hodie loquimur, et theoretice et practice pulcherrima s. gravissima; neque vero pro cognitione agnitionem hoc loco poni potuisse propter sensus ambiguitatem, licet non desint exempla, ubi „paene" pro cognoscendi verbo legatur agnoscere, ut infra c. 18, 49 et de Finn. V, 18, 49. Horum argumentorum mihi neutrum verum esse
4 videtur. Ac primum quidem hoc de ambiguitate nollem a viro doctissimo usurpatum: neque enim unquam boni scriptores agnitionem pro cognitione, agnoscere pro cognoscere dixerunt, et Wolfius ipse, quum „paene" ita dici ait, pugnat paene secum. Nam aliquid certe discriminis, quamvis exiguum, esse fatetur: quod si ita est, non sane verendum erat, ne peritis lectoribus et discriminis illius gnaris ambiguitas errorem obiiceret. Atque in ipsis illis duobus locis, quos indicavit, discrimen illud declarari potest. Nam cap. 18, 49 quum Velleius Epicuri placita et inventa acutius et dicta subtilius esse dicat, quam ut quivis ea possit agnoscere, hoc dicit, non facile quemvis ea percipere veritatemque eorum intelligere posse, id quod non significaret, si cognoscere dixisset. Nam cognosci possunt etiam quae non intelliguntur: agnitio sine perceptione et intellectu nulla est. Item in altero loco, de Finn. V, 18, 49, ubi versus ex Homero conversi hi sunt:

O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulixes?
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus.

Exaudire quidem Sirenum cantum et cognoscere Ulixes etiam in praetervehendo poterat, non minus quam verba alloquentium exaudit atque cognoscit: agnoscere autem cantum h. e. quae et qualia illae canerent intelligere non poterat, nisi flecteret navem cursumque inhiberet. Nempe, ut rem brevi complectar, cognoscere in universum dicitur, ubi res aliqua a nobis animadvertitur et ad notitiam nostram pervenit, agnoscere autem tum demum, ubi notis quibusdam, quae et qualis ea res sit, iudicare et statuere possumus. Itaque quum latius pateat cognoscere quam agnoscere, illud quidem licebit, ut cognoscere dicamus, ubi potuerit etiam accuratius agnoscere dici[2]): agnoscere autem pro cognoscere dici non licebit. Neque enim opus est, etiamsi quando notitia nostra cum certo de rei qualitate iudicio coniuncta est, hoc etiam verbis diserte indicari; ubi autem notas nullas

2) Cf. Nonius p. 276 Merc. — Madvig. ad C. de Finn. p. 281. Zumpt ad Verrin. p. 887.

habuimus, unde, qualis esset res a nobis cognita, iudicare et statuere possemus, ibi illud verbum, quod talis iudicii ex notis facti significationem habet, usurpari absonum est. Ad demonstrandum utrinsque verbi discrimen facere potest etiam Pacuvii versus a Prisciano citatus, X. p. 887 Putsch.:

In turba Oresti cognita, agnota est soror.

Cognita est enim Iphigenia simul atque conspecta in turba et discreta a ceteris est: agnita autem, postquam, quaenam esset, notis quibusdam intellectum est, nempe soror Orestis. Potuit etiam:

In turba Oresti visa, cognita est soror,

non diserte expressa iudicii significatione, quoniam haec satis manifesta fit, ex addito sororis vocabulo, quo significatur, quamnam ille eam esse intellexerit. Contra apud Ciceronem de N. D. II, 38, 96: tenebras tantas — ut per biduum nemo hominem homo agnosceret, non recte diceretur cognosceret, quoniam res ipsa hoc indicari postulat, nullas fuisse notas, quibus quis perciperet atque intelligeret, quis esset cui occurreret. Neque Acad. II, 27, 86: simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur: quod quid sit, declarat alter locus II, 7, 20: primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt aut Andromacham, quum id nos ne suspicemur quidem. Scilicet periti certas quasdam notas habent, unde illud intelligant: minus periti, quibus notae illae desunt, cognoscere quidem cantum possunt, agnoscere autem non possunt. — Ita animum agnoscere recte dicetur, qui, qualis sit animus, notis quibusdam intelligit, vel, ut Forcellinius interpretatur, qui naturam eius cognoscit. Ad talem autem animi agnitionem haec de natura deorum quaestio propterea pertinet, quod, natura divina cognita, certis quibusdam notis animi nostri cum divis cognatio perspici potest: eamque esse Ciceronis sententiam intellexerunt Turnebus Advers. XIV, 14, Davisius ad h. l. aliique plures, e quibus nunc O. Müllerum, Script. min. I. p. 231 et Krischium, in libro de vett. philos. placitis theologicis p. 7, nominare satis est. Neque perspicio, qua ratione Wolfius hanc interpretationem ab huiusmodi disputationis initio alienam esse dicat. Nempe quaestionem simpliciter theoretice et practice pulcherrimam s. gravissimam dici debuisse vult: apparet autem agnitionem animi ad θεωρίαν, religionis moderationem ad πρᾶξιν pertinere. Quodsi illud „simpliciter" urgendum est, ut quasi nuda quaedam et generalis θεωρίας significatio necessaria fuisse dicatur, non indicato simul, quo illa per-

timeret quave in re versaretur, prorsus eodem modo etiam alterum illud ad moderandam religionem reprehendi debebat: nam etiam in hoc non nude et generaliter illud practicum significatur, sed quale sit et quo pertineat indicatur. Itaque legem istam Wolfii Ciceronem certe non sequutum esse videmus: neque nos, opinor, veram eam esse agnoscemus. Quod autem ille commendat, cognitionem, tantum abest ut praeferendum sit, ut mihi quidem etiam deterius et ambiguitatis crimini magis obnoxium esse videatur. Nam quum agnitionem animi nemo non eam esse intelligat, qua animus agnoscatur, cognitio animi dubitari potest, utrum ea dicatur, qua cognoscatur animus, an qua cognoscat ipse aliud, quam quidem Wolfius significari vult, citans etiam Gellii locum N. A. IX, 2, de genitivi significatione modo obiectiva, ut nunc loquimur, modo subiectiva. Atqui hic ipse genitivus animi subiectiva significatione ad cognitionem additus Heindorfium offendit; neque immerito: certe alterum huiusmodi exemplum me legere non memini, et quae similia videri possint, iudicium animi, de or. II, 89, 363, ap. Sallust. Iug. c. 4, 4, munificentia animi, ib. c. 7, 7, virtus animi Catil. 2, 3., timor animi, animi cura de or. III, 1. aliaque plura apud Kritzium ad Sall. 1 p. 304, tamen accuratius consideranti diversa esse videbuntur. Sed nolo hoc nunc persequi: concedam nihil offensionis illam loquutionem habere: ambiguitatem quidem certe, ista lectione admissa, maiorem esse quam in illa altera, satis apparere puto. Quod autem Heindorfius ne agnitionem quidem animi sibi satis placere profitetur propter brevitatem atque obscuritatem a Ciceronis more alienam, requiritque ad humanae mentis, v. ad nostrorum animorum agnitionem —: quid obscurum, quid non obscurum sit, alii aliter iudicare solent: velut mihi loci sententia satis aperta videtur, aliisque visa est; Heindorfio ut aliter videretur, nescio an ipsius potius quam loquutionis culpa accidisse dicendum sit.

Sequuntur apud Ciceronem haec: de qua tam variae sunt
6 tamque discrepantes sententiae, ut magno argumento esse debeat, causam id est principium philosophiae esse inscientiam. In his postremum vocabulum, inscientiam, pro eo, quod olim legebatur, scientiam, editores inde a Davisio omnes receperunt, universaque loci sententia quum ab aliis, tum maxime ab Ernestio [3]), tam luculenter explanata est, ut nihil a me addi opus

3) In clav. Cicer. s. v. inscientia.

sit. Restat tamen una offensio in verbis id est principium, quibus qua ratione Cicero illud alterum, causam, interpretari voluerit aut potuerit, non facile perspicias. Neque enim obscura videri poterat huius verbi significatio, ut quis eam sibi accuratius explicari postularet, neque verum est, idem esse principium atque causam. Nam principium licet nonnunquam etiam causa dici possit, propria tamen eius significatio alia est, suntque persaepe rerum principia a causis magno opere diversa. Absonum erat autem interpretando ei vocabulo, de cuius significatione dubitari non posset, alterum adhibere significationis latius potentis atque variae. Id, opinor, sentientes Wyttenbachius et Heindorfius ista tria verba pro spuriis habuerunt, neque Wolfius, quum patrocinium eorum susciperet, ea protulit, quae satis ad persuadendum valeant. Expressum enim a Cicerone illud esse vult, quod graece dicatur *αἰτία καὶ ἀρχή* sive *ἀρχὴ αἰτιώδης*. Atqui *αἰτία καὶ ἀρχὴ* quum dicitur, copulantur duae notiones sic, ut in unam utraque rem cadere, non autem ut alterum vocabulum eandem cum altero notionem habere dicatur, quemadmodum fieret, si diceretur *αἰτία ἤγουν ἀρχή*: quum autem *ἀρχὴ αἰτιώδης* dicitur, prius vocabulum, quod latioris significationis est, addito adiectivo *αἰτιώδης* definitur et ad certum significatum revocatur, quod in vulgata apud Ciceronem lectione contra esse videmus. Tamen quod Wyttenbachius suspicatus est, verba ista glossam esse hominis, qui causam non intelligeret, parum credibile est. Credibilius videtur, a librariis erratum esse: cuius erroris originem satis probabiliter demonstrari posse puto. Scripserat Cicero: ut magno argumento id esse debeat, causam et principium philosophiae esse inscientiam; sed pronomen id a describentibus omissum, post in margine adscriptum, ab aliis mox alieno loco ante et insertum est, quo facto quam proclive fuerit pro id et corrigere id est, neminem fugit[4]). Necessarium autem esse pronomen id, si legatur debeat, quod codices praeter unum, in quo est debent, omnes tuentur, recte iam Ernestius intellexit. — Causam et principium Cicero coniunxit, quo utrumque significaret, et

4) Transponendo pronomine sanandus est etiam locus de Legg. 1, 4, 12: quamobrem quum placebit experiendum tibi censeo. M. Id, si quidem, Quinte, nullum esset in experiendo periculum. Scrib.: experiendum id tibi censeo. M. Si quidem etc. — Omissi a librariis pronominis exemplum est d. N. D. II, 66, 167, ubi scribendum: Nec vero id ita refellendum est.

propter inscientiam factum esse, ut homines philosopharentur; scilicet scientiae cupiditate, et ex hac ipsa inscientia, quum se nihil scire persentiscerent, natum esse principium philosophiae, et primum quasi gradum factum esse ad scientiam enitendi.

Paullo post e Lambini emendatione legitur: *quid est enim temeritate turpius?* eamque emendationem, quattuor codicum postea collatorum duarumque veterum editionum, Basileensis et Ascensianae, auctoritate confirmatam, merito recentiores editores ad unum omnes receperunt, neque quisquam, quod quidem ego meminerim, im-
7 probavit praeter F. A. Wolfium, qui explosam a ceteris et reiectam lectionem *fortius* vindicare argutulae cuiusdam interpretationis artificio conatus est. Negat se moveri exemplis, quae Lambinus aliique attulerunt, ut turpitudinem temeritati quasi propriam attribui solere ostenderent: nam posse, quod turpe sit, tamen etiam aliis nominibus censeri. Potest sane: modo apta ea nomina et rei convenientia sint. Temeritas autem qua ratione *fortis* censeri potuerit, Wolfius me non docuit; cuius omnis disputatio huc redit, ut Ciceronem, qui antea de cohibenda assensione dixerit, quoniam ea cohiberi sine aliqua vi non possit, huic nunc opposuisse statuat vim temeritatis, quae incautos et imprudentes abripiat atque in errorem inducat. Itaque *quid est temeritate fortius?* idem significare vult, atque: quid habet maiorem vim, quam temeritas? Sed quamvis magna vis temeritatis esse censeatur, *fortis* quominus dicatur ipsa eius natura obstare videtur. Nisi forte etiam levitatem, inconstantiam, ignaviam, pigritiam, quorum vitiorum vim magnam esse nemo negabit, propterea *fortes* dici posse credimus. Quid est enim illa, quam Cicero dicit, temeritas, nisi levitas quaedam animi, quae obfirmare se contra errorum illecebras falsamque speciem non possit, sed facile atque inconsiderate assentiatur? quae profecto *fortis* h. e. firma atque constans dici nullo modo potuit [5]. Atque etiamsi quis ipsa temeritatis natura illud nomen respui minus intelligat, hoc tamen certe loco non vim eius, sed turpitudinem potius a Cicerone commemorandam fuisse universa sententiarum connexio manifestum faciet. Nam postquam propter ingentem placitorum varietatem et discrepantiam, quae magnum inscientiae documentum haberi deberet, prudenter Academicos assensionem a rebus incertis et

5) *Imbecilla* potius huiusmodi assensio dicebatur a Stoicis. Tuscul. IV, 7, 15.

quae sciri non possent cohibuisse dixit, iam, quo magis eos prudenter fecisse appareat, ex adverso ponit, quod contrarium est, assentiri sine ulla dubitatione rebus incertis et incompertis, idque indignum sapiente esse dicit. Atque hoc facit bimembri oratione: primum brevius: turpem esse temeritatem; deinde explicatius: temeritatem maximam esse in assensione inconsiderata, eamque indignissimam esse sapientis gravitate. Qua ratione autem haec duo membra cum superiore enunciatione cohaereant, manifestum facit causalis coniunctio enim, priori membro inserta. Nimirum sic omnia inter se connexa sunt: prudenter fecerunt Academici, quod in tanta sententiarum discrepantia assensionem cohibuerunt, neque temere uni alicui sententiae assenserunt: nam hac temeritate nihil est turpius. Iam cogita cum Wolfio: prudenter fecerunt, quod non temere assenserunt, nam temeritate nihil est fortius: intelliges profecto perversam et ineptam esse sententiarum compositionem.

Cap. V, 12. Non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur, sed ii, qui omnibus veris falsa quaedam adiuncta dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi et assentiendi nota: ex quo existit et illud, multa esse probabilia, quae quamquam non perciperentur, tamen, quia visum haberent quendam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur. — Offendere debent haec imperfecta, perciperentur, haberent, regeretur, praesenti tempori verbi existit contra regulam subiuncta: turbatumque aliquid a librariis esse etiam variantes codicum scripturae suspicionem faciunt, quorum unus exstitit, unus exitit, pro perciperentur autem unus percipiantur, denique pro haberent item unus habent offert. Non dubito equidem, quin extitit a Cicerone scriptum sit, nec moveor Wolfii rationibus, quibus ille vulgatam scripturam defendit.[6]) „Hic deflexus

6) Dissentit a Wolfio etiam Beierus ad Cic. de Offic. tom. II. p. 3. Sed locum emendari vult in hunc modum: quae quamquam non percipiantur (e cod. Rehd.), tamen, quia visum habeat (e cod. Ox. e.) quendam illustrem, his sapientis vita regetur. Removetur esse sic ἀνακολουθία vulgatae lectionis, de qua dictum est a nobis in annotatione edit. nostrae; sed hanc ἀνακολουθίαν perquam excusabilem esse apparet: emendatio autem illa ut supervacanea est, ita nihil praesidii habet ex istis duobus codicibus, quorum scripturas nemo non correctori cuipiam deberi intelligit.

temporum" inquit „post praesentia nihil habet omnino, quod offendere debeat; quum multa eiusdem modi exempla vel non quaerenti occurrant. Unum et insigne infra c. 15, 39. 40. inde a verbo fluerent: plurima apud alios scriptores." Atqui illud quidem exemplum, quod est c. 15, 39. 40., accuratius inspicienti haudquaquam eiusdem modi esse videbitur. Refert enim ibi Cicero Chrysippi placita, verbo usus ait enim: quemadmodum saepenumero in referendis placitis alienis, quamvis ante longum tempus propositis, tamen, quia in scriptis hodieque extant, praesenti tempore inquit, ait, dicit et similibus uti omnes consuevimus. Sed apparet talia praesentia de priorum placitis minus proprie usurpari, quum proprie et ad veritatem convenienter praeteritis utendum fuerit: atque hinc fit, ut in eiusmodi relationibus ille, quem Wolfius dixit, deflexus temporum facilis et frequens sit, velut in hoc ipso libro c. 22, 61: quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset, sed mediocri prudentia? Sic enim ibi omnes codices habent: nam quod Ursinus se in antiquo libro sit invenisse testatur, nullam fidem habet. Sat multa huius generis exempla collegerunt Wopkensius, Lectt. Tull. II, 2 p. 126 [7]), Kruegerus de consequut. temp. p. 52. 53, Madvigius ad Cic. de Finn. p. 464, qui etiam rationem huius dicendi generis, quamque late id apud Ciceronem pateat, prudenter aperuit, quum eandem iam ante eum Handius in annotatione ad Wopkensium p. 47 breviter significasset. Nihil igitur eiusmodi exempla ad tuendam nostri loci scripturam valere possunt. — Maior de et coniunctione dubitatio est. Eam enim sunt sane plurimi, qui pro etiam a Cicerone usurpatam esse nolint. Ego vero hac in re Wolfium potius audiendum puto, neque damnandum, quod, quamvis raro factum sit, tamen, cur nunquam factum sit, nemo perspicere possit [8]). Nam quum de ceterorum scriptorum usu satis constet, qui Ciceronem ab eo plane

[illegible]

7) Admiscuit tamen Wopkensius nonnulla generis diversi, quemadmodum recte Handius notavit. Horum in uno, d. N. D. II, 56, 141: in aedificiis architecti avertunt ab oculis ea, quae profluentia necessario taetri aliquid essent habitura. — imperfectum conditionale est, et apodosin habet ad eam protasin, quae latet in participio profluentia, quod nihil est aliud quam si profluerent. Quamobrem ne potuisse quidem h. l. praesens usurpari manifestum est. — De imperfectis praesenti historico subiunctis non opus est dici.

8) Tractarunt hanc quaestionem quum alii, tum omnium accuratissime Handius in Tursellino tom. II. p. 490 sqq. Maxime huc pertinent, quae p. 513 et 518 collecta sunt. Cf. et Diedrich. in Diurn. antiquar. ann. 1837 p. 375.

abhorruisse contendunt, non rationibus pugnant, sed nihil nisi exem- 9
pla quum pauca tum incerta et suspicioni obnoxia esse aiunt: qua de re, ante quam Ciceronianorum librorum codices omnes ea, qua par est, diligentia examinati et singulorum locorum auctoritates perpensae fuerint, certo iudicari non potest. Interim ego Ciceronem in epistolis certe et in scriptis philosophicis, quae sermonem familiarem et quotidianum imitantur, et pro etiam dixisse credo, ubi vim illam, quam habet etiam, paullo lenius significari satis esset. Nostro autem loco si retinemus et, omissam alteram sententiam, quo tacite respiciatur, facile subaudire poterimus. Nempe ex Academicorum ratione, omnibus veris falsa quaedam adiuncta esse dicentium, haec duo extiterunt, ut et in quaestionibus ad solam cognitionem pertinentibus s. theoreticis veri similitudinem (τὸ πιϑανόν), et in iis, quae ad mores vitamque regendam pertinerent, probabilitatem (τὸ εὔλογον) sequerentur. Cf. Acad. II, 10, 32: volunt enim probabile aliquid esse et quasi veri simile, eaque se uti regula et in agenda vita et in quaerendo ac disserendo.

Cap. IX, 21: Sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur; spatio tamen qualis ea fuerit intelligi non potest, quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus, nullum quum tempus esset. Haec est codicum Regii, Mediani Moserianorumque complurium lectio, quam etiam veteres editores ante Davisium, quantum quidem ego sciam, omnes tenuerunt: in aliis autem codicibus intelligi potest sine negatione legitur, horumque auctoritatem Davisius, Ernestius, Orellius, Moserus sequuti sunt, quum Heindorfius et Nobbius vulgatam ante Davisium lectionem restituerint. Apparet autem in tali re non tam codicum auctoritatem quam rationis momenta spectanda esse, quam quum Heindorfius recte perspexisset satisque demonstrasset, adversarium tamen Wolfium nactus est, cuius disputatio quum imposuisse ceteris videatur, paullo accuratius nobis refutanda veraque loci sententia explicanda est. Sic igitur ille: „Si levem" inquit „membrorum traiectionem notemus, hanc minime obscuram habebimus sententiam: Fuit quaedam ab initio temporis aeternitas, quae spatio quidem qualis aut quanta fuerit, potest intelligi, h. e. animo, ratione, cogitatione fingi, sed quam nulla temporum circumscriptio metiebatur: quod (s. quoniam) cogitari omnino nequit tempus aliquod tum fuisse, quum nondum ullum tempus esset." Addit deinde: „Etiam simplicius sic dixeris:

Tempus sensu quodam verbi iam fuit, antequam mundus noster conditus esset; etsi tum — χρόνῳ illo ἀχρόνῳ — aevi mensuram non, ut nunc, menses et anni faciebant.“ et paucis interiectis: „Huc accedit, quod nuper verissime monitum est, verbo tamen vel ipso satis excludi additam negationem, atque etiam eo, quia Cicero in proximis, isto tam immenso spatio, post ampliorem παρενθήκην nullo modo potuisset in vocabulum spatii incidere, nisi antea idem spatium posuisset ad explicanda innumerabilia saecula.“ Horum omnium equidem nihil verum esse iudico. Nam, ut initium ab eo faciam, quod postremo loco positum est, isto tam immenso spatio Ciceronem non potuisse dicere, nisi etiam antea eodem spatii vocabulo ad innumerabilia saecula designanda usus esset, id prorsus vanum nullaque ratione dictum est. Nam quum spatii vocabulum, itidem ut temporis, duobus modis usurpari soleat, ut aut infinitum nullisque terminis inclusum, nulla mensura descriptum dicatur, aut definitum atque mensurabile, nihil obstabat profecto, quominus Cicero nunc immensum spatium diceret, etiamsi antea aut plane non usurpasset hoc vocabulum, aut mensum spatium significasset. Deinde ut verbo tamen excludi negationem crederet, haec haud dubie ratio virum doctissimum induxit, quod per adversativam coniunctionem superiori enuntiationi, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, necessario contrariam enuntiationem affirmativam opponi debuisse putaret. Atqui fefellit eum vera membrorum inter se relatio atque connexio, quae talis est, ut huic membro, fuit quaedam ab inf. temp. aeternitas — opponatur illud adversativum, spatio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest, quae autem interposita est enuntiatio relativa, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, tantummodo ad aeternitatis notionem disertius explicandam pertineat. Non igitur huic, sed superiori membro illud tamen opponitur, et rectissime se hanc oppositionem habere manifestum est. Nam fuisse quandam aeternitatem pro certo et confesso ponitur; sed quamvis fuisse aeternitatem statuendum sit, tamen qualis ea spatio fuerit, intelligi non posse confitendum est. Atque sic demum etiam proxima enuntiatio causalis recte adiungitur. Quippe propterea illud intelligi non posse dicitur, quod ne in cogitationem quidem cadat, ut fuerit tempus, quum nullum tempus esset. Nimirum tempus, quod proprie atque usitate dicitur, et cuius notio atque intelligentia omnium animis informata est, necessario

etiam mensurae notionem sibi adiunctam habet[9]): quamobrem ante mundi ortum, quum nihil esset, quod metiri quidquam posset, ne tempus quidem, proprie dictum, fuisse apparet: quodsi quis tamen de antemundano quodam tempore loquitur, is improprie loqui et, ut logici aiunt, contradictionem in adiecto admittere dicendus est. Atque hoc est, quod Velleius in cogitationem cadere negat, sive aliis verbis, quod intelligentiae nostrae vim et notionem fugit neque informari animo potest[10]): recteque hoc enuntiato comprobat atque confirmat id, quod ante dixerat, aeternitatem, qualis spatio fuerit, intelligi non posse. Nam intelligere, quale aliquid spatio sit, quid est aliud, nisi quam magnum aut parvum, quam longum aut breve sit, h. e. quam mensuram habeat, intelligere? Aeternitas autem, quum omnem mensurae notionem excludat, qualis spatio vel quanta fuerit, intelligi non potest. Eum igitur, qui, licet nullam temporis circumscriptionem, h. e. nullam mensuram aeternitatis esse concessisset, tamen spatio qualis aut quanta ea fuisset, intelligi a se posse dixisset, quae Wolfii opinio est, omnes profecto dialectici, ipsique etiam Epicurei, quamvis minus in dialecticis versati, omnes denique, qui quid esset intelligere didicissent, iure ac merito aut admirati essent aut risissent.

Cap. X, 23: Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset. Nemini dubium esse potest, quin locus corruptus sit. Nam, ut nunc est, qui vidisse animi naturam negantur, iidem tamen intelligentes dicuntur, in quam figuram animus cadere posset, et ita dicuntur, quasi propterea illam 11
vidisse negentur, quod hoc intellexerint, id quod prorsus contra mentem loquentis ipsumque per se absurdum esse apparet. Itaque Lambinus tres emendationes proposuit: unam, ut scriberetur: nullo modo animi naturam intelligentes non viderunt, in quam figuram cadere posset; alteram: nullo modo viderunt animi naturam, non intelligentes in quam fig. cad. poss.; tertiam denique: non viderunt animi naturam nullo modo in eam figuram cadere posse. Harum primam, et magis etiam postremam, iusto violentiores esse et nihil probabilitatis habere apertum est; media autem, quamvis

9) Cf. de invent. 1, 26, 39. 27, 40.

10) Infinita enim intelligentiam fugiunt: τὰ ἄπειρα οὐκ ἔστι διεξελθεῖν νοοῦντα. Arist. Analyt. post. 1, 14.

ad sententiam non inepta, nemini tamen praeter Davisium placuisse videtur. Neque id mirum est. Quippe diligentiorem sermonis Ciceroniani observatorem participium illud, non intelligentes, offendit, cuius loco, in huiusmodi quidem contextu, verbum potius neque intellexerunt aut quum non intelligerent expectares. — Gruterianae lectioni: non viderunt animi naturam intelligentis in quam f. c. p., in duobus codicibus repertae et a Boherio probatae, non sine causa Davisius opposuit, nunquam sic a Cicerone animum intelligentem dici pro ea parte animi, quae sit rationis et intelligentiae particeps: quocum consentiens Wolfius „nihili est" inquit, „animus intelligens, quoniam Latine intelligentiam non animus habet, sed pars animi, mens." Id igitur etiam contra Ernestium dicendum erit, qui in Gruteri lectione hoc unum mutavit, ut, vitandi scilicet graecismi causa, natura pro naturam poneret, quemadmodum postea Moserus in uno codice scriptum invenit; probavitque eam scripturam etiam Wyttenbachius prae ea, quam ipse antea excogitaverat: nullo modo videntur animi naturam intellexisse in quam f. c. p., quae sane, quamvis ad sensum apta, nullo modo tamen probabilis videri potest. Denique Eichstadius scribendum coniecit: nullo modo viderunt animi natura et intelligentia in quam f. c. p., eique assenserunt Wolfius, Matthiaeus, Moserus, ego autem in ea, quae mox prodibit, horum librorum editione etiam sic excudi iussi, non quod mihi constaret de emendationis veritate, sed quod lenissima saltem esset, eaque recepta locus sine ulla offensione legi posset, quod quidem in illius edi-
11 tionis consilio imprimis spectandum fuit. Verius autem hoc puto, ut participium sive intelligentes sive intelligentis plane deleatur. Atque genitivum quidem ab aliquo correctore positum esse nemo dubitabit; sed nominativum non minus correctori deberi arbitror, qui quum vim verbi viderunt non ultra accusativum animi naturam pertinere posse opinaretur, ideoque deesse aliquid putaret, unde proxima verba, in quam figuram cadere posset, penderent, participium illud adscripserit, sive addita negatione sive non addita: quis enim, quantum ille sapuerit, scire potest? Structurae autem illius, quam attractionem hodie dicunt, exempla apud Ciceronem complura in epistolis et libris philosophicis reperiuntur, velut in hoc ipso libro d. N. D. I, 26, 73: istud quasi corpus et quasi sanguinem quid sit
12 intelligis? Tuscul. 1, 24, 56: sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius

corporis figuram videor posse dicere, unde concreta sit quo modo facta sint. De republ. I, 46: quam (rempublicam) simul et qualis sit et optimam esse ostendam. De Invent. II, 57, 150: Vim rei qualis et quanta sit cognoscamus. De Div. II, 50, 103: Videsne Epicurum — quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse ostenderit? Ad Famil. IV, 1: Rem vides quomodo se habeat[11]. — Ceterum testatur Wolfius, se in vetere quadam editione natura non naturam scriptum, molestum autem illud participium omissum vidisse: consultone, ait, et ex codice, an incuria, quis dixerit?

Cap. X, 24. Quodque in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum est, cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Dictum est de hoc loco in programmate anni superioris, ubi pro significetur, cuius verbi probabilem interpretationem nullam esse cum Davisio et Heindorfio iudicarem, scribendum sic afficiatur conieci. Fugerat me tunc, nescio quomodo, Beieri annotatio ad C. de Offic. I, 15, 46, qui Wyttenbachii interpretationem eam, quam equidem opinabilem, non autem probabilem nedum demonstrabilem esse dixi, unice verum esse credit, ut significetur sit i. q. se ostendat, vel, quemadmodum ille mox accuratius definit, ut significari dolor aut molestia ea dicatur, cuius quasi quaedam umbra atque imago sentiatur. Hoc igitur Beierus amplexus, „nos" inquit „similiter de levi quadam et fugiente affectione, qua obiter tantum tangimur, et de doloris aut morbi quasi quibusdam praenuntiis vix ac ne vix quidem sentiendis dicimus: es meldet sich an, es lässt sich eine leise Anwandlung spüren." Me tamen nondum poenitet iudicii mei, quum optare hoc, non interpretari esse dixi: nam istum illius verbi in Latinorum sermone usum aut demonstratum esse a Wyttenbachio, aut demonstrari posse nego. Quod enim ille graecum ἐπισημαίνειν comparavit, Beierus nostrum sich anmelden, quodque aliquis fortasse etiam id, quod dici solet eine Andeutung, aut alia eius generis advocabit, haec omnia nihil ostendunt, nisi licuisse etiam Latinis, si voluissent, verbum significare simili quodam modo usurpare: vere id sic usurpatum

11) Cf. qu. laud. Gies. ad C. de Div. II, 38, 80. 50, 103. Beier. ad fragm. orat. pr. Tull. etc. p. 21, et, qui de omni hoc genere diligenter exposuit, C. T. A. Krüger, de Attractione § 58. sqq.

esse, hoc profecto ista ratione non demonstratur. Nam quousque quaeque lingua in dilatanda verborum significatione et huc atque illuc transferenda processerit, non ad aliarum linguarum similitudinem, sed ex eius ipsius usu et observatione statui debet, neque quidquam magis cavendum grammatico, quam ne, quod potuerit fortasse dici, continuo etiam dictum esse credat. Sunt quidem a Beiero etiam exempla quaedam prolata, si minus ipsius verbi significo, at substantivi tamen significatio, quibus istam interpretationem stabiliri putaret; sed horum exemplorum vis ad probandum nulla est. Attulit autem haec duo: Cic. de Offic. 1, 15, 46: neminem omnino esse negligendum,
13 in quo aliqua significatio virtutis sit: et III, 11, 47: nostra respublica — Cannensi calamitate accepta maiores animos habuit, quam unquam rebus secundis: nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Sed hoc quidem loco manifestum est, nihil aliud dici, nisi nullum timoris signum editum esse, nihil dictum aut factum, quod timorem significaret. Item in altero loco aliqua significatio virtutis idem est haud dubie, atque aliquid quod virtutem in homine esse significet, h. e. unde coniicias, aliquid in eo virtutis esse. Addam ipse tertium locum, de Off. I, 36, 131: anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. h. e. quibus tanquam signis certissimis hoc ostenditur, non adesse constantiam. Nihil igitur his et similibus exemplis demonstrari potest, nisi, quod nemo dubitat, significationem alicuius rei dici, quum signis quibusdam ostendatur, rem eam adesse; de umbra autem rei et imagine, ut Wyttenbachius, aut de levi affectione et quibusdam quasi praenuntiis morbi advenientis significationem dici solitam, id neque ista exempla, neque alia, ut opinor, docent. Ad nostrum autem locum ut revertamur, loquitur ibi Velleius de ea molestia, qua rigentes aut ardentes afficiuntur; rigentibus autem aut ardentibus non hoc, quod signa quaedam advenientis ardoris aut rigoris existunt, sed illud ipsum ardere aut rigere molestum est [115]).

In eodem capite X post verba supra adscripta continuatur oratio hoc modo: Terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones inhabita-

115) Significetur ferri non posse intellexit etiam Lachmannus ad Lucret. p. 351: ipse autem sic iacitetur scribendum putat.

biles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque longinquo solis abscessu: quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia partim refrigerata dicenda sunt. — Beierus ad C. de Off. 1, 5, 15 haec verba si mundus est deus loco suo mota esse censet, qui fuerit in prima statim enuntiatione, ante haec: quoniam pars mundi est. Et potuerunt sane ibi illa verba recte poni, rectius etiam, quam hoc loco, ubi nunc leguntur: potuerunt autem etiam sic poni: quae quoniam partes mundi sunt, si mundus est deus, dei membra etc.; quumque illa, quae Beiero placuit, transpositio aliquam probabilitatis speciem habeat propter simile utriusque membri initium, quoniam pars mundi est, et, quoniam partes mundi sunt, tamen illa altera lenior fortasse videri potest propter maiorem loci propinquitatem. Neque raro peccatum esse huiusmodi verborum transpositionibus quum alibi tum in horum librorum codicibus videmus, velut infra c. 32, 89, ubi verba quid (v. quî)[9]) autem est istuc gradatim? quae in omnibus codicibus leguntur post haec: quid opus erat te gradatim istuc pervenire? a recentioribus editoribus, Facciolati monitu, recte collocata sunt post verba: sumpsisses tuo iure. Item II, 54, 134 pro eo, quod scriptum est: dentibus autem in ore constructis manditur atque ab his extenuatur et molitur cibus, mihi non dubium videtur, quin scribendum sit: manditur ab his atque extenuatur etc. —; ne de aliis locis dicam, ubi codices ipsi eadem verba alii aliter collocata habent. Sed in nostro tamen loco supersederi transpositione posse arbitror, quum reputo, in familiari sermone, qualis est in his libris, et in ea scribendi festinatione, quam alia quoque exempla sat multa pro- 14
dunt, non incredibile esse, ut Cicero ipse illa verba minus accurate inseruerit, quae tolerari certe etiam hoc, ubi nunc extant, loco posse nemo facile negabit.

Cap. X, 25. Atque haec quidem vestra, Lucili: qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. Non qualia Stoicorum, sed qualia ceterorum philosophorum placita sint, Velleius expositurus est: quamobrem, ne contrarium diceret eius, quod volebat et debebat,

12) Quî h. l. rectius quam quid scribi, non dubium videtur. Permutata haec sunt etiam II, 2, 5 ubi quî reponendum esse intellexerunt Lambinus et Davisius, et II, 13, 38, ubi quî est in cod. Rehd. Cf. et Madvig. Opusc. II. p. 265. Zumpt. ad Verrin. p. 225.

fuerunt, qui genitivum superiorum ab eorum, quibus appositus est, verborum continuitate interpungendo separarent, ut constructio haec esset: qualia vero sint superiorum. Imperitioribus hoc placere potuisse non miror: miror autem Beierum ad C. de Off. 1, 15, 46 eandem rationem amplexum; qui quae tanquam similia attulit exempla genitivi a verbis, unde penderet, longius distracti, haec perquam diversi generis esse facile apparebit. Sunt autem haud amplius duo, alterum de Finn. III, 1, 3: Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile vel spinosum potius disserendi genus, in quo et ratio manifesta est, cur genitivus primo loco positus sit, neque quidquam est in reliqua verborum complexione, quicum ille construi possit, nisi hoc ipsum unde pendet, disserendi genus, ut nulla existat ex hac collocatione ambiguitas. Neque magis in altero loco, de Off. II, 9, 34: quamobrem intelligentiae iustitia coniuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium. Nam de verbis inter quantum et virium interpositis primum volet non potuisse aliter collocari manifestum est; eique verbo alterum habebit apte sociatur: reliqua pertinent ad virium notionem definiendam, et quasi adiectivi instar sunt. Nostro autem loco nemo non genitivum cum eo potius, quod proximum est, ultimo, quam cum remotiore qualia construendum esse credet. Quodsi tamen aliter construi Cicero voluit, peccasse in hac verborum collocatione dicendus erit, et ita peccasse, ut ab homine loquendi perito, nedum a summo dicendi artifice peccatum esse prorsus incredibile sit. Itaque alii, excidisse aliquid suspicati, varia supplementa proposuerunt, Davisius: qualia vero alia sint, quod etiam in duobus codicibus repertum est; Ernestius: alia vero qualia sint; Heindorfius: reliquorum non sunt meliora; qualia vero sint etc.; Doederlinus autem transpositionis medicinam etiam huic loco adhibendam suasit: qualia vero sint superiorum —. Apparet in tali re nihil pro certo statui posse; tamen si horum unum optandum sit, transpositionem equidem praetulerim. De supplementis autem minime placere potest alia vel aliorum. Nam quum Velleius omnium sectarum placita percursurus esset, non sic indefinite aliorum vel alia, sed definite reliquorum vel reliqua aut ceterorum vel cetera dicere debebat. Atque hoc cetera ego in mea editione posui, non quo hoc unum probabile censerem, sed quia certe non improbabile, et ponendum utique aliquid erat, quod structurae et sententiae accommodatum esset.

Cap. XI, 26. Anaxagoras — omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione designari et confici voluit Sic hunc locum codices, ut videtur, omnes exhibent; Davisius tamen reposuit et motum; quem ego sequendum iudicavi duabus de causis. Primum propter multos Graecorum scriptorum locos, qui, quum de hac Anaxagorae doctrina referunt, non solum διακόσμησιν, h. e. descriptionem, commemorare solent, sed etiam κίνησιν, h. e. motum, sine quo illam descriptionem confici non potuisse apertum est. Praeter eos, quos iam Davisius citavit, vid. alios plurimos apud Schaubachium, Anaxagorae Claz. fragmm., p. 68. 100. 104. 108 sq. 129 sq. Neque erat cur Cicero, omisso eo, quod ad integritatem relationis pertineret, alterum illud, modum, ponere mallet, quod addi ad descriptionem nihil opus fuit. Deinde quae statim opponi a Velleio facit: in quo non vidit, neque motum sensui iunctum et continentem in infinito ullum esse posse —, cogunt propemodum, ut etiam supra de motu aliquid dictum esse statuamus. Nam quod Heindorfius obiicit, non tamen eundem utrobique motum intelligi posse; alterum enim rerum, alterum mentis motum esse: hoc facile dissolvi potest. Nimirum Epicureo necesse videbatur, quod moveret alterum, id ipsum quoque moveri; res itaque a mente moveri sine ipsius mentis motu non potuisse. Fueritne haec vere Anaxagorae sententia, an non fuerit [13]), nihil ad rem: nam Epicureos ceterorum sententias nunquam non suo modulo interpretatos esse et diiudicasse satis constat. Videtur hoc etiam Krischius significare velle p. 66 not., qui qua ratione tamen Davisii emendationem spernat, fateor me non perspicere. — Denique codicum in tali re auctoritatem nullius momenti esse quilibet concedet. 15

Cap. XI, 28. Parmenides commenticium quiddam coronae similitudine efficit: Stephanen appellat: continente ardore lucis orbem, qui cingit coelum. Mirum est hunc indicativum cingit a plerisque patienter toleratum esse: nam primus Ernestius „melius“ inquit „foret cingat“, quod deinde ab Heindorfio, Mosero, Orellio repositum est. Sed ecce, patronum vetus lectio nacta est insperatum, Krischium, p. 109. Is enim his verbis, contin. ard. lucis orbem, qui cingit coelum, non amplius quid Parmenidi placuerit referri, sed ipsius referentis iudicium interponi

---

13) Conf. Aristot. Phys. VIII, 5.

vult. Hunc pro certo statuisse, extimum esse lucis orbem eoque coelum cingi, quum Parmenides στεφάνην suam in medio positam esse voluerit. Ita est profecto: nihilo minus tamen isti interpretationi omnis huius loci conformatio planissime repugnat. Primum enim haec verba, cont. ard. lucis orbem, ad explicandum apposita esse, qualem stephanen illam divinam Parmenides esse dixerit, ipsa haec appositio manifestum facit, quamobrem etiam connexam his verbis enuntiationem relativam ad eandem explicationem pertinere consentaneum est. Qui autem Ciceronem sic obiter Parmenideae sententiae contradicere voluisse credit, non reputavit, primum, hoc ipsum, aliter Parmenidi visum esse, verbulo saltem significari debuisse: deinde, huius-
16 modi contradictionem prorsus supervacaneam hoc loco, et paene puerilem esse. Nam sive media fuit illa stephane, sive extima, Velleio, ex cuius persona haec omnia dicuntur, ceterisque Epicureis aeque tamen commenticia esse videbatur. Quidni igitur fatemur, quod res est? errasse Ciceronem, aut eum, quem is in hac parte auctorem sequitur, de Parmenidis sententia, qui error quam facilis quamque excusabilis fuerit, non opus est exponere. Mutationem vero illam unius litterae, ut ex indicativo coniunctivus fiat, non reformidabit, qui in nullo genere frequentius a librariis peccatum esse recordetur. Et quoniam huc me oratio deduxit, alia quaedam permutatorum modorum exempla ex hoc ipso libro primo considerare placet.

Primum igitur statim in hac ipsa paragrapho codices omnes habent: quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem ceteraque generis eiusdem ad deum revocat. Satis autem constat hodie inter viros peritissimos, Ciceronem quippe qui nunquam non cum coniunctivo modo construxisse. — Sed eius, de quo supra diximus, loci simillimus est alter, cap. 43, 120, ubi de Democriti placitis haec a Cotta dicuntur: Tum enim censet imagines divinitate praeditas inesse in universitate rerum: tum principia mentis, quae sunt in eodem universo, deos esse dicit; tum animantes imagines, quae prodesse nobis solent vel nocere. Credemusne hic quoque non e Democriti, sed ex ipsius loquentis mente haec quae sunt — quae solent dicta esse, ut Academicus esse re vera ea mentis principia in universo, et esse istas imagines, easque nobis prodesse aut nocere affirmet? Id quidem absurdum esse nemo non videt. Tolerarunt tamen illos duos indicativos omnes ante Heindorfium, qui admonuit saltem de vitio: tolerarunt etiam postea

Orellius, Moserus, Nobbius, quorum patientiam equidem mirari quam imitari malui. — Contra coniunctivus corrigendus erat in his, quae leguntur c. 27, 77: accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Posterius membrum nihil nisi descriptionem sive circumloquutionem habet eius, quae ante significata est, opinionis; haec autem opinio est reapse, non cogitatur tantum esse, eisque, quorum est ea opinio, videtur reapse nihil pulchrius homine, non sumitur tantum a dicente aut coniicitur, ita eis videri. Quodsi quem illud fortasse conturbet, atque eo coniunctivum, ut in re incerta positum, tueri conetur, — quandoquidem nihil tam ineptum est, quod non uni aut alteri grammatico placere videas, — illud fortasse tantum ad verbum accessit pertinet, non ad opinionis descriptionem. Reponendum est igitur aut videtur, aut, quod equidem verius puto, videbatur. Nam loquitur Cicero de antiquis temporibus, quum primum homines deorum figuras fingere coeperunt: solent autem plerumque et Latini et Graeci et nostrates quoque in earum rerum commemoratione, quae non solum fuerunt aliquo priore tempore, sed etiamnum sunt ac perdurant, tamen, ubi haec commemoratio tantummodo rerum olim factarum relationi inseritur ad eamque complendam pertinet, illas quoque ipsas tanquam quae tum, quum hae res gererentur, fuerint, non tanquam quae etiamnum sint, hoc est praeterito non praesenti verbi tempore commemorare. — Item vitiosus coniunctivus est c. 31, 85: In hac ita exposita sententia sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fe- 17
cisse consulto. Nam fecerit tum demum dici poterat, si ex eorum, de quibus sermo est, mente illud diceretur: quod contra esse apparet. Illi enim consulto Epicurum, non propter inscitiam ita fecisse putabant, quorum opinioni a Cotta id, quod res est, opponitur, fecisse illum ideo, quia plane loqui nesciret. Scribendum est igitur fecerat. — Idem genus vitii ab Ernestio notatum est c. 15, 41, ubi codices praeter unum omnes sic habent: in secundo autem (libro) vult Orphei, Musaei, Hesiodi Homerique fabellas accomodare ad ea, quae ipse primo libro de diis immortalibus dixerit. Immo dixerat, quod ab Ernestio commendatum receperunt Heindorfius et Moserus in ed. minore. Nam quod Orellius e Chrysippi mente haec dicta vult, ad ea, quae primo libro a se proposita essent, lectorem remittentis, id in hac quidem conformatione orationis nullo modo probabile est. Nobbius dix(er)it scripsit, scilicet indicativum probans, de plus-

quamperfecto dubitans, quam dubitationem vanam esse periti intelligent. — Etiam in his, quae statim sequuntur: ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur, coniunctivus sint Ernestium non immerito offendit, quem qua ratione Heindorfius recentioresque editores omnes ferri posse iudicarint, ignoro, nisi forte de nescio qua coniectura dicentis atque incertitudine aut modestia cogitarunt, quod genus defensionis in huiusmodi librariorum erroribus nimio saepius a viris etiam doctissimis adhiberi videmus. Talem igitur aut aliquam non meliorem defensionem paratam esse auguror etiam his locis: c. 24, 68: quod enim ex atomis sit, id natum aliquando sit, aut c. 33, 93: istisne fidentes somniis non modo Epicurus et Metrodorus et Hermarchus contra Pythagoram, Platonem Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? et magis etiam c. 18, 48: ea figura profecto est, quae pulcherrima sit omnium: de quibus locis quoniam satis a Madvigio dictum est ad C. de Finn. p. 448, a me nunc disputari nihil attinet. Idem vir doctissimus p. 591 aliisque locis compluribus contrarium quendâm errorem exagitavit de indicativo modo in interrogatione pendente sive indirecta, quem hodieque multi etiam a Cicerone usurpatum esse volunt. Velut nuper admodum in Iahnii annalibus philol. et paedag. vol. LV, p. 291 extitit qui cum Beiero apud Ciceronem de Offic. II, 7, 23 recte scribi contenderet: huius tyranni obitus declarat, quantum hominum odium valet ad pestem, ad quod exemplum etiam I, 7, 23 Beierus scripsit: audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sunt ducta, et in or. pro Flacc. c. 6, 13 probatur hoc: ut memineritis, quarum rerum invidia certus est inquisitioni locus constitutus, et or. in tog. cand. II, 1 p. 553 Orell.: me qua amentia inductus est ut contemnat, constituere non possum. Harum igitur sordium amatores ne illud quidem sibi eripi patientur, quod est de N. D. I, 41, 116: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo. — Sed de modorum confusione satis dictum: iam reliqua persequar, locorum ordine servato.

Cap. XIII, 32. Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone uno dissen-
18 tiens. Haec verba, si ita accipiantur, ut lex loquendi postulat, absurda esse apparet; sin, cum Mosero, uno idem significare dicamus, quod

in una re, non modo inauditum genus loquendi Ciceroni obtrudemus, sed falsam etiam sententiam. Falsum est enim, quod Moserus ait, deos populares maiorumque institutis acceptos Aristotelem non, ut Platonem, esse statuisse: qua de re, quoniam accuratiorem disputationem hic locus non capit, satis est C. Zellii laudare dissertionem, De Aristotele patriarum religionum aestimatore, Heidelbergae a. 1847 editam. Scribendum autem esse apud Ciceronem non dissentiens plerique dudum intellexerunt, neque ego nunc Moseri dissensum commemorassem, nisi eum falsa ista interpretatione uti viderem ad impugnandam aliorum de proximo loco sententiam. Quod enim quaerit mox Velleius: ubi deinde illi tot dei, si numeramus etiam Caelum deum? iure mireris, tot illos deos dici, quasi permulti sint, quum antea praeter Caelum tres tantum ab Aristotele propositi esse dicantur, mens, mundus et alius quidam mundo praefectus. Hinc suspicio nascitur, aliquid in ista Aristoteliorum deorum commemoratione excidisse, idque Heindorfius etiam eo probabile esse iudicavit, quod antea Velleius Aristotelem a Platone, qui multo plures deos statuebat, non dissentire dixisset. Huic igitur Moserus falsam istam corruptae lectionis interpretationem opponere non debebat. Ceterum equidem hactenus tamen ab Heindorfio dissentio, ut non tam popularium deorum, quam astrorum divinitatis mentionem desiderem. Nam divinitatem Aristoteles non minus quam Plato, etiamsi non eodem plane modo, astris tribuebat [14]). Populares autem deos, Iovem, Iunonem, Minervam, Neptunum ceterosque horum similes cum Caeli divinitate conciliari haud aegre potuisse apparet: astris vero qui divinitatem tribuebat, quum astra in caelo essent, deum deorum sedem facere videbatur, id quod ab adversariis, quales quidem Epicurei erant, qui, quemadmodum quidque diceretur, non magnopere attendebant [15]), facile arripi poterat ad illam sententiam irridendam: eoque mihi haec Velleii interrogatio pertinere videtur.

Cap. XIV, 36: Atque hic idem alio loco aethera deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus etc. Sine causa Heindorfius, dubitans cum Davisio de lectionis veritate, ex codice Rehdigerano, quocum conspirat fere Glogaviensis, reposuit: sed intelligi qui potest —. Correctoris est haec scriptio, conditionalis enuntiatio-

---

14) Cf. Trendelenb. ad. Ar. de anima p. 373.

15) Hoc exprobratur iis a Balbo II, 29, 73.

nis rationem in tali contextu non perspicientia. Defendit vulgatam Wopkensius, Lectt. Tull. II, 1, p. 121 sqq., compluribus allatis exemplis, ubi coniunctio si „dubitationem significet, ut ostendatur, in modo dictis inesse aliquid falsi aut certe dubii"; aliaque iam Hor. Tursellinus attulerat, de partic. p. 955, si particulam correctioni inservire autumans. Hi ut non persuaderent Heindorfio, propterea fortasse factum, quod non plane gemina huius nostri loci illa exempla sunt; qualia si quis postulet, ne mihi quidem in promptu esse fateor. Sed tamen qui rationem huius dicendi generis perceperit, leviore formarum varietate non conturbabitur. Ratio autem haec est. Quae dicuntur de aliqua re,
19 agnosci ab altero et probari non fere poterunt, nisi si res illa vero ac suo nomine designata sit. Hinc igitur, quum significare volumus, quod dictum est non videri nobis eiusmodi, ut agnosci probarique possit, conditionis illius brevem quasi admonitionem addere solemus, quasi plene dicamus: agnosci illud poterit, si nomen verum est; si minus, non. Ita Cicero ad Famil. IX, 17, 1, postquam dixit: de lucro prope iam quadriennium vivimus, statim, ut significet, se tamen hoc ut plane verum agnosci nolle, addit: si aut hoc lucrum est, aut haec vita. Eiusdem generis reliqua sunt: et ad hoc exemplum poterat etiam hoc loco dici: aethera deum dicit: si hic deus est, qui nihil sentit etc., pro quo quod dixit si intelligi potest, non rei haec sed verborum tantum discrepantia est, poteratque etiam in epistola illa dici: si intelligi potest aut huiusmodi lucrum aut vita huiusmodi.

Cap. XIV, 36: Aliis autem libris rationem quandam per omnem naturam rerum pertinentem ut divinam esse affectam putat. Pro eo, quod olim legebatur, omnium naturam rerum, editores inde a Lambino omnem n. r. reposuerunt, comprobataque est haec emendatio etiam aliquot codicum auctoritate. Quid intersit inter has duas loquutiones, aliqua ex parte, quamquam non nimis accurate, Bakius exponit ad C. de Legg. p. 451, quod nunc persequi nihil attinet. Sed etiam in postremis verbis aliquid vitii esse omnes consentiunt: de emendatione minus constat. Codex Palat. habet: ut divina sit affectam; similiter cod. Eliensis, sed effectam pro affectam: quae quum Davisio „librariorum facinora" visa sint, aliis fortasse confirmare videbuntur Beieri emendationem ad C. de Offic. I, 4, 12 itemque ad fragm. orat. pr. Tull. p. 21 propositam: ut divina esset effectum putat, hac sententia: putasse Zenonem, (de hoc enim Velleius loquitur,) argumentis a sese demonstratum esse, vim

illam esse divinam. At quamvis potuisse hanc sententiam sic enuntiari concedas, tamen negari non potest, habere istam dictionem aliquid quum insolentiae tum ambiguitatis, ut ea usum esse Ciceronem minus credibile sit. Addi potest, quod in omni hoc alienorum placitorum recensu Velleius ubique satis habet, quid aliis placuerit simpliciter indicare, nulla eiusmodi demonstrationis ac fiduciae commemoratione addita. Malo igitur eis assentiri, qui ut librariorum errore ex *vi* natum putant, unde consequitur, etiam *divina* pro *divinam* rescribendum esse. Sed offendit me participium *affectam*, quod aptum esse huic loco talia exempla, qualia Davisius apposuit, probare nullo modo possunt. Nam quod paullo infra legitur, c. 15, 38: *res sordidas atque deformes deorum honore afficere*, aut apud Lactantium I. D. 1, 20: *Romuli nutrix honoribus est affecta divinis*, quaeque passim dicuntur, aliquem *gloria*, *praemiis*, *lucro*, *gaudio*, *voluptate afficere*, in his omnibus vim verbi hanc esse videmus, ut significet i. q. *facere*, *ut alter*, vel (ut attractionis forma utar, ad hanc rem maxime apposita), *facere alterum ut aliquid patiatur*, *ut aliquid eum tangat*, *in eum redundet ac permanet*. Itaque *affectus aliqua re* is demum dici potest, cui ea res extrinsecus sive ab altero sive aliqua ipsius opera contigit. Illi autem, quam Zeno in mente habuit, rationi per omnem rerum naturam pertinenti vim divinam extrinsecus contigisse, hoc sane dici nullo modo potuit, sed erat in ea ipsa per se et suapte natura vis divina. Non dubito igitur, quin 20
participium illud corruptum sit aliquo, ut cum Davisio loquar, facinore librarii, qui quum vocabulum in codice, quem describebat, aut deletum aut evanidis litteris obscuratum videret, supplere defectum pro suo captu conaretur. Melius haud dubie fecisset, si posuisset *praeditam*, ut c. 43, 120 imagines Democriteas *divinitate praeditas* legimus. Nam hoc verbum non solum de eis, quae quis extrinsecus et ab altero accepit, sed etiam quae propria naturaque sibi insita habet, usurpari solet. Quod autem vitiosum illud supplementum in omnibus libris legitur, nullius ad fidem momenti est, siquidem omnes ex uno fonte valde iam temerato derivatos esse constat.

Sequuntur in eadem paragrapho haec: *Quum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino usitatas perceptasque cognitiones deorum: neque enim Iovem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appellatur, in deorum habet numero, sed rebus inanimis atque mutis*

per quandam significationem haec docet tributa nomina. Admodum placere primo adspectu potest Lambini emendatio insitas praeceptasque cognitiones, quum praesertim insitas in Maffeano codice scriptum esse Manutius testetur, in Eliensi autem etiam praeceptas, quamquam praepositum alteri, legatur. Et hunc quidem codicem Davisius, Lambini emendationem Heindorfius sequutus est, nihil motus Ernestii dubitatione, qui, quum praeceptas probaret, insitas tamen probare noluit, quoniam, quae in theogonia Hesiodi sunt de Iove, Iunone et ceteris, non essent ex insita cognitione. Mirum sane iudicium: quasi non, quae praecepta cognitio, eadem etiam insita sit, ex Epicuri doctrina de προλήψει sive anticipatione, de qua recte disputatum est ab E. Reinholdo in libello academico, Ienae ann. 1840 edito. Itaque utrumque aut probari aut respui oportebat. Quae autem Heindorfius Ernestii dubitationi opposuit, satis facere non possunt. „Quasi vero“ inquit „non hos ipsos deos, qui vulgo colerentur, per anticipationem cognitos hominibus existimarit Epicurus.“ Atqui hos, qui vulgo colebantur, deos ab Epicuri deis adumbratis et monogrammis, qui cum suo quasi corpore et quasi sanguine otiosi in intermundiis degebant, toto caelo, ut aiunt, diversos fuisse apparet, quamobrem illos ipsos deos populares per anticipationem cognitos esse nemo Epicureus Heindorfio concesserit, sed potius insitam praeceptamque cognitionem deorum vulgi erroribus et poetarum commentis obscuratam et corruptam esse. Rectius itaque Heindorfius sic dixisset: „Quasi vero non in vulgi opinionibus, quamvis falsis, hoc tamen ex insita praeceptaque cognitione maneat, ut beati dei et immortales habeantur.“ Neque tamen hoc sufficeret ad removendam Ernestii dubitationem. Nam eandem illam de deis anticipationem, ut beati et immortales essent, Zeno non minus quam aut Epicurus aut populus probabat, neque eam tollebat Hesiodi interpretatione, sed tantummodo illos, qui ab Hesiodo Iovis, Iunonis, Vestae nominibus appellarentur, beatos et immortales omninoque deos esse negabat. Itaque mihi illud insitas praeceptasque a correctore, non indocto quidem illo, profectum esse videtur: vulgatam autem reliquorum codicum omnium lectionem servandam duco, usitatasque et perceptas cognitiones non diverso sensu
21 dictas interpretor, quam quo infra II, 36, 91 et de Finn. III, 2, 5 usu percepta verba dicuntur. Nempe ut verba usu percepta ea sunt, quorum vim usu et consuetudine loquendi perdidicimus, ita usu perceptae seu, quod eodem redit, usitatae et perceptae cognitiones h. e.

notiones deorum eae sunt, quas aut religionum usu aut poetarum auditione acceptas imbibimus.

Cap. XV, 39. communemque rerum naturam universam atque omnia continentem. — Hoc in loco prorsus assentior Heindorfio scribendum esse universitatemque omnia cont., cuius emendationis ratio quum ab ipso planissime exposita sit, nolo quidquam addere; nisi hoc tamen dicendum est, quod unum illi emendationi Moserus opposuit, verborum fere eorundem post breve intervallum repetionem, huic ipsum iam Heindorfium occurrisse respondendo, quantum satis esse sapienti poterat.

Non minus certa emendatione cap. XVII, 45 pro vulgata lectione: sed ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus et formam et vitam et actionem mentis atque agitationem in deo — rescribendum est vitae actionem mentisque agitationem: quam emendationem occupatam video a Beiero ad C. de Off. 1, 5, 17; rationes autem eius tam apertae sunt, ut eis explicandis supersederi posse putem.

Cap. XVIII, 49. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet, ut manu nos ducat, docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu sed mente cernatur, nec soliditate quadam nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem *στερέμνια* appellat, sed imaginibus similitudine et transitione perceptis: quum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat et ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intelligentiam capere, quae sit beata natura et aeterna. — Locum hunc omnium difficillimum et cuius certam omnibusque numeris absolutam interpretationem vix quisquam, ego certe hoc tempore proponere non possum, aliqua tamen ex parte emendandum esse censeo. Ac primum quidem delendum est sine dubio inutile additamentum nos ducat, non aliunde illud quam ex librariorum errore natum, quorum aliquis, quum pro docet scripsisset ducat, ac deinde a correctore illud alterum in margine notatum esset, accidit mox, ut in contextu utrumque poneretur: in aliquot autem codicibus doceat solum, non ducat, scriptum est, cuius erroris quae causa fuerit, facile intelligitur. Pronomen denique nos ex paucis quibusdam codicibus primum a Turnebo et Lambino, deinde ab

Heindorfio ascitum est, quos Moserus in ed. min., Orellius, Nobbius sequuti sunt. Quanto satius fuerat Davisium audire prudenter monentem. Nempe sic tractare ut manu loquutio est de eis, qui aliquid tanquam manifestum minimeque abditum tractant, cuius loquutionis, quamvis vel sine teste satis per se probandae, tamen unum certe testimonium disertissimum Davisius apposuit ex Arnobio, II, c. 71 p. 101 Or. Quibus illud rationibus colligi, aut quibus supputationibus potest? Non difficilibus, non obscuris, sed quas possit videre qui volet, et contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. Alterum addo ipsius Ciceronis, de re publ. 1, 10: sic affirmat, ut oculis ea cernere videatur aut tractare plane
22 manu. Quam apte autem haec a Cicerone opponantur: animo videre et tractare sicut manu, in aperto est. — Deinde quum Epicurus hoc primum docuisse dicatur, quonam modo divina natura cerneretur, alterum hoc esse debere apparet, ut docuerit, qualem esse naturam deorum intelligeremus, id quod exponitur proxima periodo, inde a verbis: quum infinita simill. imag. species —. Hoc Lambinus intelligens particulam deinde huic periodo praeponi voluit. Sed leniore medicina reponas quumque, id quod etiam Walkero in mentem venisse video. Nam saepenumero in eiusmodi enumeratione post primum non deinde, sed aliam quampiam coniunctionem poni solere nemo ignorat. — Quod porro scribitur ad deos affluat omnes absurdum esse intellexerunt. Nolim tamen ad Heindorfii exemplum rescribere a deis ad nos affluat: nam ad nos addi nihil opus erat in hoc contextu, qui quonam illam speciem affluere cogitandum sit, dubitare non sinit: pro a deis autem paullo leniore vulgatae lectionis mutatione a deo scripseris, cum Manutio. Neque enim singularis numerus offendere quemquam potest in tali generis universi designatione, utiturque singulari Cicero etiam infra c. 33, 92: qui sine manibus et pedibus constare deum posse crediderunt, ubi item Heindorfius pluralem posuit, ab uno Glogaviensi, deliciis suis, suppeditatum. Cf. et c. 34, 95 et 96, et c. 38, 106. 41, 114. — Postremo quid hoc est: intelligentiam capere, quae sit et beata natura et aeterna? Hocine dici potuit, ex divinarum imaginum contemplatione intelligi, quae natura beata, quae aeterna habenda sit? Equidem arbitror, beatitudinis et aeternitatis aliquam notionem sive intelligentiam animo nostro iam ante conceptam esse oportere, quam intelligere possimus, sitne aliqua natura pro beata et aeterna habenda: deos igi-

tur, sintne beati et aeterni, iudicari a nobis non posse, nisi hoc, quae sit beata et aeterna natura, iam ante cognitum habeamus. Scribendum igitur censeo: intelligentiam capere, quae sit et beatae naturae et aeternae, h. e. eam deorum intelligentiam, quae beatae et aeternae naturae notione constet: ἔννοιαν, ἥτις ἐστὶ μακαρίας τινὸς καὶ ἀφθάρτου φύσεως. Ita hoc dicit Epicurus: imaginum istarum assidua contemplatione deorum naturae intelligentiam sive notionem ut beatae et aeternae animis nostris informari. Idem enim intelligentiam atque notionem esse constat. Vid. de Legg. 1, 9, 26 ibiq. Turneb., add. c. 10, 39. 22, 59. Topic. c. 5, 27.

Cap. XXV, 70. Nihil horum nisi callide: graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. Merito Heindorfius primum membrum vitiatum esse iudicavit, quo qui laudatum per ironiam Epicurum credunt, ut qui illa omnia, quae ei obiecta erant, callide dixerit, non satis reputarunt, ab huiusmodi sententia conditionalem coniunctionem nisi prorsus alienam esse. Id intelligetur, si expleas, uti debet, loquutionem in hunc modum: nihil horum dixit, nisi callide dixit; quod quid est aliud quam: si quid horum dixit, hoc callide dixit, aut inverso ordine: nisi quid horum callide dixit, nihil dixit, aut etiam: nihil horum dixit praeterquam si callide dixit? Atqui dixit Epicurus horum quidvis: hoc certum est, nec mutatur, sive callide sive secus dixit. Ista autem, quam illi volunt, ironica sententia pro conditionali coniunctione simplicem particulam negativam postulabat: nihil horum non callide. Hactenus igitur Heindorfio assentior: emendationem eius probare non possum. 23
Scribi enim voluit: nihil horum viri valde callidi. Et hoc quidem viri ascivit e Glogaviensi suo, in quo post verba nihil horum hoc solum legitur, sine adverbio aut adiectivo: valde autem ex plurimis codicibus, in quibus legitur: nihil horum nisi valde; Palatinus sec. duoque alii pro valde habent callide. Atque hoc quidem quin verum sit, vix quisquam dubitet: nisi autem ego ortum credo ex nimis, cui interpretando quum ab aliquo valde adscriptum esset, mox hoc in contextum illato alterum adverbium callide loco suo motum est. Scripsisse igitur Ciceronem aio: nihil horum nimis callide. Nam nimis sic pro valde s. admodum usurpari vel lexica docent. Confusa a librariis nisi et nimis sunt etiam Plaut. Mil. gl. II, 4, 24.

Cap. XXVII, 77. Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius quam homi-

non putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Nemo negabit hanc postremam periodi partem, inde a verbis eam esse causam, totam supervacaneam esse, qua omissa neque ad structurae neque ad sententiae integritatem quidquam desit. Nam ea causa deos hominum similes putari, quod nihil homini homine pulchrius videretur, iam ante dictum erat: quamobrem nunc nihil amplius addi opus fuit, nisi, non esse mirandum, si, quemadmodum bestiae naturae instinctu sui generis figuram ceteris omnibus praeferant, sic etiam hominibus hoc idem natura praescripserit. Neque quisquam, primam periodi partem legens, coniunctionem si non cum eis quibus contigua est verbis quid mirum construendam esse putabit, quum praesertim hoc genus loquutionis, mirum si, longe omnium frequentissimum sit. Non sine offensione igitur mox se delusum videbit, quum, repudiata hac constructione, aliam viam ingredi cogitur. Ut taceam de altera offensione, quae est in abnormi consequutione temporum: quid mirum (sc. est) eam esse causam, cur putaremus? Debebat enim aut fuisse aut putemus dici. Nam Moseri excusationem, Ciceronem, liberius nonnunquam scribere, quam grammaticorum leges permittant, pauci accipient. Quid multa? Una est huius loci, eaque certissima emendatio, si verba ista supervacanea et molesta plane eiiciantur, ut ab aliquo male sedulo ad explendam, quemadmodum rebatur, aut illustrandam sententiam adiecta.

Aliud eiusdem generis futile additamentum deprehendimus cap. XXXI, 86: Dubium est enim, utrum dicat aliquid esse beatum et immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Insignem huius apodoseos absurditatem Davisius tollebat corrigendo: an, si quod sit beatum, id esse immortale. Sed admitti haec correctio nequit. Epicuri enim sententia, de cuius interpretatione dubitatum est, haec fuit: „Quod beatum et immortale est, id nec habet nec exhibet cuiquam negotium“: in qua ita proposita sententia hoc quidem plane non poterat fieri, ut cuiquam Epicurus videretur immortalitem a beatitudine tanquam a conditione suspensam eiusque consectariam fecisse, sed manifestum cuilibet esse debebat, poni simpliciter aliquid beatum et immortale, eique hoc tribui, ut nec haberet neque exhiberet cuiquam negotium: illud autem ambigi non immerito poterat, utrumne pro
24 certo et indubitato, esse aliquid beatum et immortale, an hypothetice tantum poneretur. Nam utrovis modo tam graeca verba accipi possunt, a Diogene Laertio X, 139 aliisque servata: τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρ-

τον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλῳ παρέχει, quam latina eorum conversio ea, quam e Cicerone supra adscripsimus. Prudentius igitur Heindorfius absurdam apodosin ita refingi voluit: an si quod sit, id esse tale: nempe tale, quale supra dictum est, quod nec habeat nec exhibeat cuiquam negotium. Veram tamen hanc emendationem non credo, sed potiorem indico eorum codicum scripturam, qui apodosin prorsus omittunt. Poterat enim Cicero eam sine ulla dubitatione omittere, neminem tam tardum fore confisus, quin, quod opus esset ad explendam sententiam, ex iis, quae paullo ante dicta erant, facile sua sponte subaudiret. Quod quum tamen postea aliquis de grege grammaticorum orationem *ἀνανταπόδοτον* non concoqueret, beavit eam isto supplemento, sive id tale fuit, quale Heindorfius voluit, sive quale in plerisque codicibus, quamvis absurdum, legitur.

Cap. XXXIV, 96. Ergo hoc te ratio non docebit, quum praestantissima natura quaeratur, eaque beata et aeterna, quae sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi praestantia vinci, atque ut animi, item corporis. Sic hunc locum editiones pleraeque exhibent, neque est in eo, quod offendere atque impedire peritum lectorem possit, praeterquam in verbis quae sola divina natura sunt, quorum nec sententia apta, et lectio in codicibus admodum varia est. Nam, ut leviora quaedam et manifesto vitiosa praetermittam, in aliis est: quae sola divinae naturae sunt, in aliis: quae sola in divina natura sunt, in aliis denique: quae sola divina natura est. Vulgata lectio a Victorio esse videtur [16]), qui utrum codicum auctoritatem an suam coniecturam sequutus sit, nescio. Utut est, veram hanc scripturam esse non adducor ut credam. Quamquam non offendor tantopere hac structurae ambiguitate, quod non liquet, divina utrum nominativo casu dictum sit, an ablativo coniunctumque cum natura, quemadmodum Orellio visum est. Nam utrum horum praeoptaveris, ad sententiam non multum interest: dicentur enim utrovis modo sola divina esse beatitudo et aeternitas. Haec ipsa autem sententia, etiamsi vera sit, — nolo enim hoc nunc quaerere, — ab hoc certe loco et ab hac Cottae argu-

---

16) Id coniicio ex Boherii verbis, ante Victorium omnes ed. in divina natura habere dicentis. Vid. Remarques sur Ciceron, par Mr. le Président Bouhier. Nouv. ed. A Paris 1746. p. 44. Ipse enim neque Victorianam neque alias vetustiores editiones inspicere potui.

mentatione aliena esse videtur. Refutare enim is Epicureos vult, qui, quum deorum naturam beatam et aeternam esse pariter cum ceteris statuerent, formam tamen deorum non aliam quam humanam esse posse contendebant. Atqui, inquit ille, quum beata et aeterna natura quaeratur, (scil. qua forma sit,) qualem naturam deorum esse constat, consentaneum est, ab hac natura homines, sicut immortalitate vincuntur, ita etiam animi praestantia vinci, atque ut animi, sic etiam corporis. Vis igitur argumenti in eo constat, quod, sicut propria deorum naturae neque cum hominibus communis est immortalitas, sic consentaneum est, etiam praestantiam quum animi tum corporis et formae suam deorum ac propriam, neque cum hominibus communem aut eorum similem esse. Ad huiusmodi autem argumentationem non sane refert, utrum sola beatitudo et aeternitas divina h. e. divinae naturae propria sint, an etiam praeter haec alia: refert tantummodo propria ea esse solius deorum naturae, neque cum hominibus aut quoquam alio genere communia. Hanc igitur sententiam inesse aliquis dixerit in vulgata ante Victorium lectione: quae sola in divina natura sunt; obstat tamen collocatio verborum, quae sola a pronomine relativo diiungere et cum divina natura coniungere vix sinit. Vera est haud dubie lectio cod. Palat. secundi et Woweriani: quae sola divina natura est. Placuit haec etiam Heindorfio, sed ratio eius non ita ut debebat ab eo explicata est, id quod fortasse in causa fuit, ut nemini posteriorum editorum persuaderet. Ait enim quae esse i. q. qualis: quo modo in tali quidem contextu pronomen illud usurpari non potuisse recte illi senserunt, etiamsi sententiam sic peraptam evadere non poterant non intelligere. Sed haec ipsa, qua opus est, sententia efficitur, si pronomen quae non alia quam propria sua vi accipitur, modo ne erretur de constructione. Nempe quae non est feminini generis numerique singularis, sed generis neutri et pluralis numeri, referturque ad qualitatum earum, quae adiectivis beata et aeterna significantur, notiones. Quodsi unum adiectivum esset, exempli causa: quum aeterna natura quaeratur; pronomen etiam singulari numero ponendum fuisset: quod sola divina natura est: quemadmodum est de Finib. IV, 24: ut iam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt. Gell. N. A. XVIII, 13, 5: quod nix est, hoc grando non est. nix autem alba est, grando igitur alba non est. aliisque locis apud Wopkensium Lectt. Tull. 1, 21 p. 115: neque aliter infra hui. libri cap. 37, 103: quibus rebus id, quod vultis, beatus est.

Apparet autem, quum plura adiectiva praecesserunt, relativum prono-
men non posse nisi plurali numero poni. — Reliquam periodi partem
planam et incorruptam esse censeo, quamquam ibi quoque Heindorfius,
Glogaviensis codicis amore, complura praeter necessitatem turbavit.
In eis autem, quae mox sequuntur: *ad similitudinem enim deo
propius accedebat humana virtus quam figura* —, licet dati-
vum hunc deo codices omnes offerant, eumque defendi aliquo modo
nec sine subtilitatis cuiusdam specie posse videam, (cf. Hand. Tursellin.
I p. 87, Wopkens. lect. Tull. p. 188 sq.) tamen equidem elegans Lam-
bini, Boherii, Davisii iudicium quam librariorum errores aut supersti-
tiosos horum propugnatores sequi malo. Rescribo igitur *ad simili-
tudinem dei.*

Cap. XXXVI, 100. Posteaquam de eis dictum est, qui e coele-
stium rerum contemplatione coniecturam fecerint, aliquam excellentem
esse praestantemque naturam, quae haec fecisset, moveret, regeret at-
que gubernaret, haec subiunguntur: *qui etiamsi aberrant a conie-
ctura, video tamen quid sequantur.* Sic enim, *aberrant a con-
iectura*, et codices, ut videtur, omnes, et editiones pleraeque habent,
fuitque adeo, qui hanc lectionem contra Walkeri suspicionem tueri co-
naretur, Wopkensius Lectt. Tull. II, 3 p. 136, cui Heindorfius aliique as-
senserunt. „Phrasin istam“ inquit Wopkensius „hic facillime stare posse
credo, dummodo per *coniecturam* pleno sensu intelligas coniectu- 26
ram cum effectu, a bonis principiis bene procedentem, et qua quis
proinde veritatem aut probabilitatem adsequatur.“ Sed istum plenum
sensum coniecturae ego prorsus commenticium nullaque ratione sum-
ptum esse arbitror. Sunt sane multae coniecturae tales, quales Wop-
kensius descripsit; sed sunt etiam leves, vanae, futiles, a falsis princi-
piis non bene procedentes, ac proinde a veritate aut probabilitate lon-
gissime aberrantes, neque tamen eo minus coniecturae dicuntur, quod
fieri profecto nunquam posset, ut idem nomen rebus contrariis impo-
neretur, nisi esset hoc nomen mediae significationis, quod neque unum
illud rectum ac probabile coniectandi genus, neque hoc alterum pravum
atque perversum, sed utrumvis pariter, pro re nata, designaret, pro-
priam autem nullam neque rectae rationis ac probabilitatis, neque va-
nitatis atque erroris, denique nihil nisi nudam illam coniectandi signi-
ficationem haberet. Quod autem Handius, vir doctissimus, Wopkensii
interpretationem ita correxit, ut *aberrare a coniectura* eum dice-

ret, qui coniecturam veritatis conficere non potuisset, contra aberrare coniectura eum, qui falsa coniectura rem prosequeretur, (voluit, opinor, persequeretur); hoc ego ita probandum censeo, si coniecturam veritatis non eam esse voluit, quam Wopkensius dixit a bonis principiis bene procedentem, et qua quis proinde veritatem adsequeretur, sed eam simpliciter, qua quis sese ad veritatem pervenire posse speraret, id quod in quamlibet coniecturam cadere apparet, etiamsi, qui eam facit, a principiis non bonis, sed quae ipsi tamen bona videantur, procedat. Is igitur aberrare a coniectura dici poterit, si coeptam coniectandi viam, ante quam ad exitum pervenerit, deserat atque omittat. Quamquam vera huius loquutionis exempla apud veteres scriptores inveniri vix credo: quae enim esse creduntur, manifesto falsa sunt. Primum nostro loco dici profecto non potuit, illos, de quibus Cotta loquitur, descivisse ab inita coniectura veritatis eamque deseruisse ante quam conficere potuissent: perrexerunt enim ea, qua coeperant, via coniectando procedere, donec pervenerunt ad conclusionem, quae ipsis vera videbatur. Quamobrem si aberrarunt, non tamen certe a coniectura, sed a vero aberrarunt, isque error non in eo constat, quod non confecerunt coniecturam, sed fuit haec ipsa coniectura aberratio dicenda, eaque tanto gravior, quanto magis in ea perseverarunt. Aberrarunt igitur coniectura sive coniectando a veritate. Quod autem in codicibus *a* coniectura scriptum est, conturbare prudentem criticum non poterit, si reputaverit, quam proclivis error librariis fuerit, qui cum *ab*errandi verbo propter ipsam hanc praepositionem necessario etiam rem indicari debere crederent, abs qua quis aberraret. Eadem igitur falsa opinione inducti etiam in or. Philipp. XII, 9, 23 scripserunt: nunc, quaeso, attendite, num aberret a coniectura suspicio periculi mei. Cicero dixit: num aberret coniecturâ. Nam qui suspicatur, coniectat sive coniecturam facit, qua coniectura aut aberrare a vero aut non aberrare potest. Quod autem de suspicante, idem de suspicione dici potest, quemadmodum saepenumero in actionem alicuius aut attributum transferuntur dicendo, quae magis proprie de ipso homine dicenda erant. Ita pro eo quod est: Cicero, suspicans pericu-
27 lum, aberrat coniectando sive coniecturâ, dici potest etiam sic: Ciceronis suspicio periculi aberrat coniectando sive coniecturâ. — Vera lectio servata est in ep. ad Attic. XIV, 22, 1: vereor, ne nihil coniectura aberrem: quamquam ibi quoque falsa lectio est in Cratandrina edi-

tione, nescio qua codicum auctoritate, quae qualiscunque est, plus tamen valere ratio debebit. Ratio autem cogit, loquutionem istam aberrare a coniectura neque in hac epistola tolerandam, et de ceteris duobus locis in perpetuum expellendam esse.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. VI. Cal. Mart. ann. MDCCCL.

COMMENTATIO III. AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

3 Quae in primo libro Ciceronis de natura deorum aut emendanda nobis aut vindicanda viderentur, duabus superioribus scriptionibus academicis persequuti sumus. Iam, ut praestemus quod polliciti sumus, ad librum secundum progredimur, in quo quidem aliquanto minus operae insumendum erit, quum et pauciores et leviores huius quam primi libri corruptelae sint. — Ac statim quidem initio cap. I, 2, ubi haec est librorum omnium lectio: *Eundem equidem mallem audire Cottam, dum qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat*: Heindorfio pro *mallem* utique *malim* rescribendum esse videtur, utpote in re, quae fieri queat et quam velit Balbus fieri. Atqui poterat tamen Balbus, quamvis et posset res fieri, et vellet ipse eam fieri, nihilo minus hanc suam voluntatem ita significare, ut simul etiam ostenderet, non perstare se in ea, sed concedere auditoribus, quos aliter velle intelligeret: id quod facit, quum praeteriti coniunctivo utitur: *mallem*, scilicet *si per vos liceret*. Cf. Hand. ad Wopkens. p. 269. — Magis autem offendere aliquem possit, quod statim subiungitur, *dum inducat*, praesentis temporis coniunctivus. Videtur enim idem in utroque membro tempus usurpandum fuisse: *mallem, dum induceret*, aut etiam: *malim, dum inducat.* Sed talem in temporum consequutione concinnitatem non semper religiose observari vel illa exempla ostendere possunt, quae in annotatione ad hunc locum a nobis adscripta sunt, de Finn. I, 7, 25 et Tuscul. 1, 15, 60 in quibus quidem quae causa inconcinnitatis fuerit, attentum lectorem fugere non potest. Nostro autem loco Balbus, posteaquam non perstare se in voluntate sua significavit, illud tamen, quod simul optaverat, ut Cotta veros deos induceret, quamvis conditionalis quaedam inter utramque rem connexio particula *dum*, h. e. *dummodo*, indicetur, non opus habebat per prae-

teriti temporis coniunctivum eloqui, tanquam quod iam velle desiisset. Maluit praesenti uti, quo significaret, non dubitare se, quin Cotta, ut vir eloquens et Academicus, h. e. ad disputandum in utramque partem paratus, facile illud, si vellet, etiam posset efficere. Addam nunc aliud eiusdem inconcinnitatis exemplum, de Div. II, 59, 122: *Ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniaverim.* Poterat hic quoque *gubernem* dici, ut idem esset, in apodosi atque in protasi tempus. Nunc autem in apodosi imperfectum ponitur, quo qui utitur, se ita 4
gubernaturum plane negat; in protasi autem praesens, utpote in re, quae accidere facile possit.

Cap. II, 5. *Quid enim est hoc illo evidentius?* Fuerunt, qui haec ita interpretarentur, ut *quid* pro *qua ratione* dictum esse statuerent, decepti scilicet eiusmodi exemplis, ubi *quid* usurpatur in interrogando, qua re permotus aliquis hoc vel illud faciat, velut *quid statis? quid tacetis?* quemadmodum etiam Graeci *τί*, nos autem *was* dicimus in eiusmodi interrogationibus. Sed huius constructionis vim et naturam qui perspexerit, prorsus eam ab hoc loco alienam esse intelliget. Non magis autem Lambini et Heindorfii ratio probanda est, qui verba sic interpungi volunt: *Quid enim? est hoc etc.* Nam deberet saltem *estne,* aut *num est,* quod ipsum Heindorfius scriptum a Cicerone fuisse suspicatur. Sed longe probabilius est scripsisse Ciceronem: *Qui enim est hoc illo evidentius.* Confusarum a librariis formarum *qui* et *quid* in hoc ipso libro exemplum est cap. 13, 38, ubi veram scripturam, *qui igitur potest ei deesse quod est optimum?* unus saltem codex Glog. servavit. Neque I, 32, 89 dubitari posse videtur, quin pro eo, quod nos quoque, nimia quadam verecundia, intactum reliquimus, *quid autem est istuc gradatim?* rescribendum sit: *qui autem est* —. Item de Senect. c. 2, 4, quum in aliquot libris scriptum sit: *quid enim citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescentia obrepit?* in melioribus est: *qui enim* —, quod ab Orellio spretum miror, quum praesertim a superioribus editoribus plerisque receptum sit. — Si quem autem nostro loco offendet collocatio verborum, quod coniunctionem *enim* verbo substantivo *est* postponendam fuisse opinetur, — in qua opinione Heindorfius se esse ostendit, — huic nunc quidem satis habemus ea exempla opponere, quae attulerunt Handius Tursell. I p. p. 578. 580. II p. 402. Goerenz. ad C. de legg. p. 52 et Bakius ad eund. librum p. 374. 5. Ad sententiam quid intersit inter utramque collocationem non satis constat: neque nobis argutari libet: tantum dicimus, si quid

sit discriminis, adeo tamen id exiguum esse, vix ut ullo loco non utravis collocatio apta sit.

Eodem capite § 6: *sed quod et praesentiam saepe divi suam declarant.* Ad defendendam coniunctionem *et* satis in annotatione editionis meae dictum est: sed quum Nobbianae editionis exemplum typographo describendum dedissem, accidit vel mea vel typographi incuria, ut coniunctio illa in contextu verborum Ciceronis omitteretur, sicut a Nobbio, ad superiorum aliquot editorum exemplum, omissa est.

Cap. III, 7: *Praedictiones vero et praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendi, praedici?* Inutile additamentum, *quae sint*, aut etiam *quae sunt*, in codicibus omnibus legitur, praeterquam in Monacensi, cuius lectiones F. Jacobeius cum Mosero communicavit, et in Regio Davisii, qui tamen in margine habet: *quae futura sunt*: id quod editores post Heindorfium omnes receperunt. Et recte quidem, si alterutrum recipiendum erat: rectius tamen utrumque repudiabimus, ut profectum ab aliquo correctore, qui quum pronomen neutri generis *ea* ad praecedentia feminina *rerum futurarum*, referri non posse putaret, structurae subvenire conaretur. Periti hunc usum generis neutri non rarum esse sciunt.
5 Exemplum plane geminum est de Div. II, 57, 117: *afflatus ex terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat ante, sed etiam numero versuque pronuntiet.* Duo alia in hoc ipso libro sunt cap. 5, 15 et 7, 18, pluraque indicarunt Zumptius ad Verrin. p. 333 Kritzius ad Sallust. Iug. c. 41, 1.

Cap. IV, 11: *vitio sibi tabernaculum captum fuisse hortos Scipionis.* Haec est codicum longe plurimorum et optimorum lectio, quam vitiatam esse nemo non intelligit. Alii *in hortos* habent, unus autem *aruspectionis*, merito illud repudiatum ab editoribus, pariter cum Boherii commentis, *avispectionis* v. *avispicionis*. Sunt etiam haec omnia vocabula inaudita, et *aruspectionis* ne propter significationem quidem admitti posset. Neque probabilior est Mülleri coniectura, qui Etrusc. II p. 158 *spicionis* pro *Scipionis* scribendum esse suasit, quid autem altero vocabulo *hortos* faciendum esset, dicere supersedit. Quod a me scriptum est, de Lambini coniectura, *in hortis Scipionis*, sententiam saltem non absurdam habet, probatumque quum ab aliis est, tum a Brissonio de Formm. 1, 205 p. 109 Conr.; tamen verum esse non sponderim, licet *hortis* etiam in uno codice legatur. Sed quum plerique *hortos* habeant, hoc ego tenendum puto, addendam autem prae-

positionem *ad*, quae quam facile excidere potuerit in aperto est [1]). Horti Scipionis fortasse iidem sunt, quorum de republ. 1, 9, 14 et de amic. 7, 25 mentio fit. Videtur autem non idem semper locus ad auspicandum a magistratibus captus esse, ac fortasse nonnumquam ne extra pomoerium quidem: quod si recte statuimus, non mirabimur nunc locum capti a se tabernaculi accuratius a Graccho indicatum, scilicet ut planum fieret, cur pomoerium transeundem fuisset. Nam quod Marquardus, Antiquitt. Rom. II, 3, p. 78, sibi non dubium videri dicit, quin magistratuum auspiciis unus certus locus destinatus fuerit, id non magis testatum est, quam, quod plerique crediderunt, centuriatorum saltem comitiorum, quae in urbe haberi nefas esset, etiam auspicia semper extra urbem observanda fuisse. Hoc enim neque ex Gellii loco XV, 27, 4, neque ex Plutarchi Marcell. c. 5, neque, ut arbitror, ex ullo alio colligi potest. De usu praepositionis *ad* pro *apud* non opus est dicere: Ciceroniana eius exempla plurima habet Stürenburgius ad or. pr. Arch. p. 126 sqq.

Cap. IV, 12: *Signa ostenduntur a diis rerum futurarum: in his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum coniectura peccavit.* Si peccare deos in ostendendis signis posse concedatur, non tamen, opinor, naturâ, sed errore potius aliquo aut ignoratione futuri peccare dicantur, quemadmodum si medicus peccavit in medicina adhibenda, non naturam medici, sed imperitiam accusabimus. Itaque vulgata huius loci lectio probari non posse videtur. Scripsit fortasse Cicero, *non deorum numen* —. Recte enim sic numen deorum hominum coniecturae opponitur, siquidem, ut in interpretandis signis hominum coniectura, sic in ostendendis numen deorum proditur, unde etiam qui ea observat, *divini numinis augur* dicitur de Div. I, 47, 106, dei autem, quum signis editis auctores fiunt rei alicuius gerendae, *numine* suo rem suadere dicuntur, Virg. Aen. III, 363; quumque praestant 6
quod polliciti sunt, *numina sua firmant*, ib. VIII, 78, ad quem locum Servius non inepte *numina* i. q. promissa, oracula esse dicit [2]).

1) Granius Licinianus in fragm. nuper reperto, ubi de Graccho res eadem refertur p. 10 ed. Bonn., eum *in villa* [Scipio]*nis tabernaculum posuisse* ait.

2) Oblitteratum *numen* vocabulum videtur etiam de Legg. II, 13, 32: *quum summos deos esse concedamus, eorumque mente mundum regi et eorundem hominum consulere generi.* Quod ab editoribus post *eorundem* insertum est, *benignitatem*, in nullo codice legitur: et probabilius est, *eorundem* ortum esse ex *eorum numen*. Apud Macrob. Sat. 1, 17 p. 294 Zeun. pro vulg.: *perge, quaeso, rationem mihi tantae sub uno n o m i n e in omnibus diversitatis aperire.* scribendum

Proximorum verborum lectionem: *itaque inter omnes omnium gentium summa constat.* annotatione mea satis munitam esse arbitror: et poteram ad significationem vocabuli *summa* demonstrandam praeter ea, quae citavi, exempla etiam hoc uti maxime appositio, de Finn. V, 12: *nec in summa tamen ipsa aut varietas ulla est aut dissensio.* — Sed quum nostro loco in plurimis codicibus pro *summa* scriptum sit *sententia,* admonet me haec res alius cuiusdam loci, eorundem fortasse vocabulorum permutatione corrupti. Nam. lib. I, 32, 89, quod a me scriptum est: *argumenta sententiae conclusisti*: melius quidem est haud dubie codicum lectione fere omnium: *argumenti sententiam conclusisti*: sed facilior tamen correctio haec esse videtur: *argumenti summam conclusisti.* Nam sicut *summam rationis* Cicero d. Or. II, 38, 158 de eo dicit, quod quis ratione s. argumentatione conclusit, eodem modo etiam *summam argumenti* dici posse manifestum est, siquidem in his dialecticorum loquutionibus *argumentum* et *rationem* synonyma esse et promiscue usurpari constat.

Cap. V, 15: *Quartam causam esse, eamque vel maximam, aequabilitatem motus conversionem caeli.* Davisianae emendationi, *in conversione caeli,* Ernestianam *conversionumque* praeferendam duxi, maxime propter similem locum de Legg. 1, 8, 24: *perpetuis cursibus conversionibusque caelestibus.* Tuscul. V, 24, 69: *totius mundi motus conversionesque.* Et solet sic Cicero generaliori vocabulo per copulam adiungere alterum, quo significationem magis definiat, acciditque saepissime in huiusmodi locis, ut copula a librariis omitteretur, velut in illo ipso de Legibus factum est in plerisque codicibus. Vid. Bakii comm. p. 343.

Cap. VI, 16: *Atqui res caelestes omnesque eae, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt: est igitur id quo illa conficiuntur, homine melius.* Scribendum utique erat: *a quo illa conficiuntur,* quemadmodum paullo ante est: *ab homine confici.* Nam nudum ablativum, ubi non de instrumento reque inanima, sed de aliquo effectore operis sermo est, ab usu probatorum scriptorum in pedestri oratione prorsus alienum esse satis constat. Cf. Hand. Turs. I. p. 24 sqq.

Cap. IX, 25: *Nam — videmus — etiam ex puteis iugibus aquam*

---

est *sub uno numine in nominibus diversitatis.* et ib. p. 296 pro: *duo eademque cognomina circa singulos effectus propriis enuntiationibus signare,* scrib.: *duo eademque eius numina* —.

calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis caloris terrae cavernis contineatur, eaque hieme sit densior, ob eamque causam calorem insitum in terris contineat arcticus. Videmus, opinor, hoc tantum, aquam ex puteis calidam trahi; quae autem causa huius rei sit, non iam videmus, h. e. sensu percipimus, sed aliunde fortasse compertum habemus physica ratione. Peccarunt itaque librarii, coniunctivos *contineatur*, *sit*, *contineat* scribentes, quasi haec quoque membra penderent a verbo *videmus*, recteque fecit Heindorfius quum 7
indicativos restituit, licet horum unum tantummodo, *continetur*, codicum Glog. et duorum Moserianorum auctoritas firmet, alterum, *fit*, duae tantum veteres editiones, Marsi et Thanneri, tertium autem, *continet*, nullus liber offerat. Verum in huiusmodi re non librorum auctoritates sed rationis momenta spectanda sunt, neque ego nunc quidquam amplius de hoc loco dicerem, nisi me moveret Bakii quaedam adnotatio ad C. de Legg. 1, 4, 12 p. 301. Nam quod Moserus in ed. min., quum duos coniunctivos corrigeret, tertium tamen, *contineat*, intactum reliquit, nullo iudicio, sed mero errore, et permiro quidem, factum est. Bakius autem, servatis omnibus coniunctivis, pro certo affirmat, pronomen *eaque* non ad terram, ne per grammaticam quidem, posse referri, sed ad vim caloris, quae hieme densior h. e. intentior esse dicatur. Atqui, ut vera sit haec interpretatio, nihilo magis coniunctivi isti ferendi erunt, propter eandem, quam paullo ante memoravi, rationem. Est autem interpretatio ipsa, meo quidem iudicio, perversissima. Quippe densiorem illam s. condensatam vim caloris vereor ut Stoicorum physica agnoscat, quae quum caloris causam aethera esse statueret, ex huius autem condensatione aerem fieri [3]), qui frigidus est (vid. quae citavi ad II, 10, 27. 33, 84), calorem quoque, quo densiorem, eo haud dubie minorem, non autem intentiorem fieri debere diceret. Quod autem negat Bakius, *eaque* ad terram referri per grammaticam posse: quam ille dicat grammaticam nescio, nisi hoc video, non nimis magni eam aestimandam esse, quae, quum illud vetet, patiatur tamen Ciceronem sic loqui, ut magnam vim caloris, quae terrae cavernis contineatur, densiorem fieri caloremque insitum in terris arctius continere dicat. Nempe *magna vis caloris* nihil aliud est quam *plurimus calor*. Itaque calor ille plurimus et continebitur ipse terrae cavernis et in his, si diis placet, densior fiet, quumque densior factus

3) cf. Ovid. Met. XV, 250: *Ignis enim densum spissatus in aera transit.*

fuerit, tum calorem insitum in terris, hoc est, opinor, non alium quam semet ipsum, continebit arctius.

Cap. XIII, 36. *Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur.* Bakius ad C. de Legg. p. 451 rescribi vult *rerum omnis natura:* qua correctione non opus esse arbitror. Quod enim ille utriusque loquutionis discrimen esse ait, ut *omnis rerum natura* ipsum mundum significet, *omnium rerum natura* in enumeratione partium dicatur; ego potius sic discriminandum esse iudico, ut *omnis rerum natura* non dicatur nisi de rerum universitate, contra *omnium rerum natura* ambiguam significationem habeat, prout *omnes* res aut *universae* dicantur, aut *una quaeque,* id quod ex cuiusque loci contextu facile cognoscitur. Veluti apud Ciceronem de Or. II, 78, 317: *nihil est in natura omnium rerum, quod se universum profundat,* significatur sine dubio, nihil eiusmodi esse in rerum universitate h. e. in mundo: nam de singulis rebus dicendum fuisset: *nihil est in natura ullius rei.* Nostro autem loco Cicero *omnium* rerum naturam maluit quam *omnem* dicere, quo apertius esset, eam significari naturam, quae omnes res complexa esset, qua circumloquutione ipse paullo infra utitur.

8 Cap. XVIII, 48. *Sed si haec non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis, ne hoc quidem physici intelligere potuistis etc.?* Ita recte hic locus scribebatur ante Heindorfium, qui *an ne hoc quidem* — ex aliquot codicibus recepit, eumque ceteri sequuti sunt, in quibus Nobbius, ex cuius editionis exemplo interrogativa particula me invito etiam in meam editionem translata est. Meliores codices particulam non agnoscunt, neque ea opus esse apparet. Cf. Madvig. Opusc. II p. 163. — Similiter factum est cap. XVI, 44, ut *in sublime* in mea editione scriberetur, quum ego deleri praepositionem maluissem. Quamquam non aegre fero servatam, quandoquidem codices eam h. l. omnes offerunt, praeter unum, in quo tamen ipso supra scripta est, aliis autem locis in dissensione codicum etiam meliorum difficilis est optio.

Cap. XIX, 50. *Neque solum eius* (lunae) *species ac forma mutatur,* — — *sed etiam regio, quae tum est aequilonaris tum australis. In lunae quoque cursu est et brumae quaedam et solstitii similitudo.* Haec, quam dicit brumae et solstitii similitudinem, inde existit, quod lunae regio modo aquilonaris modo australis est. Incredibile est igitur sic *ἀσυνδέτως* haec a Cicerone composita, neque rerum connexionem etiam orationis conformatione indicatam esse: quamobrem excidisse particulam *Ita* aut *Sic* pro certo habeo.

Cap. XXVI, 66. *Is rapuit Proserpinam, quod Graecorum nomen est: ea enim est, quae Περσεφόνη Graece nominatur.* Sic hunc locum Manutius scripsit ex codice Maffeano, cuius exemplum omnes deinceps editores sequuti sunt, neque ego deserere volui, quamvis correctoris manum agnoscere viderer, corruptam scripturam aliquo modo sarcire conantis. Nam in codicibus et plurimis et optimis longe diversa leguntur: *Cui Proserpinam, quod Graecorum nomen est: ea enim est, quae Περσ. Gr. nominatur.* Sic est in plerisque, nisi quod *que* pro *cui* habet cod. Monacensis, *Proserpina* pro *Proserpinam* Glog. et Rehd., *quidem* pro *quod* iidem cum tribus aliis, *est enim* pro *enim est* unus Uffenbachianus, denique *nominata est* pro *nominatur* quattuor Moseri codices. Hinc vix dubitari potest, quin *Cui Proserpinam* verum sit, exciderit autem post haec verba aliquid, unde ea penderent, veluti *copularunt, nuptam volunt, nupsisse tradunt,* aut eiusmodi quid: nam verba ipsa praestare nemo potest, quamvis de sententia dubitari nequeat. Aliter quam a Maffeano correctore locus refictus est in codice Regio, cuius hanc scripturam Davisius memorat: *Cui Proserpinam — quae Περσεφόνη Graece nominatur, nuptam dicunt.* Heindorfius autem, quum illud non posset non agnoscere, *Cui Proserpinam* utique asciscendum esse, neque inepte ad explendam structuram asumeret *nuptam dicunt*, immerito tamen spreta plurimorum codicum lectione *quod Graecorum nomen est,* dilatari orationem in hunc modum voluit: *Ac Proserpina quidem Graecorum nomen est:* inductus scilicet codd. Glog. et Rehd. scriptura *Proserpina* pro *Proserpinam* et *quidem* pro *quod*, quae non sane aliunde quam ex compendiis male intellectis orta est.

Cap. XXVIII, 71. *Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi qui qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, hos deos et venerari et colere debemus.* 9
Heindorfius hoc membrum, *qui qualesque sint,* a superiore *poterunt intelligi* aptum esse noluit, sed novam exorsus enuntiationem *qualesque* pro *qualescunque*, et *quoque* pro *quocunque* accipiendum esse statuit, Drakenborchi quandam annotationem antestatus ad Liv. I, 24, 3. Atqui *qualisque* pro *qualiscunque* dictum esse neque Drakenborchius neque alius, quod sciam, quisquam docuit, estque is usus eius pronominis prorsus inauditus: *quisque* pro *quicunque* dixerunt quidem veteres; sed qui Ciceronem quoque et huius aequales sic dixisse crediderunt,

falsa aliquot locorum aut lectione aut interpretatione in errorem inducti sunt, qua de re, post Madvigii excurs. VI ad Cic. de Finn. p. 846 sqq. a me disputari non opus est. Itaque nostro loco membrorum constructio ea est, quam interpunctione significavi. Mallem autem pro *hos deos* scribi *hoc eos*.

Cap. XXXI, 80. *quum satis docuerimus hos esse deos, quorum insignem vim et illustrem faciem videremus, solem dico et lunam et vagas stellas et inerrantes et caelum et mundum ipsum etc.* Verba *et caelum* Heindorfius insiticia esse suspicatur, quoniam caelum deum esse Balbus in superioribus non docuerit. Atqui docuit *aethera* deum esse. Haec est enim ea natura, „quae continet mundum omnem eumque tuetur, et ea quidem non sine sensu atque ratione“ (cap. 11, 29), neque mundum aliam ob causam deum esse docuit, quam propter hunc „fervorem,“ in quo inest mundi principatus (§ 30), h. e. propter ardorem hunc, qui aether vel caelum dicitur (c. 15, 41), sive sublime illud candens, quem Iovem summumque divûm Euripidis verbis appellavit c. 25, 65. Itaque vana est Heindorfii suspicio.

Cap. XXXV, 89. In Attii senariis quod legitur v. 4:

ruit prolapsa, pelagus respergit, profluit,

hoc postremum verbum corruptum esse nemo non intellexit: qui autem *proflat* rescripsit, Heindorfius, nec metro consuluit (nam *pro* in *proflat* producitur,) nec sententiam poetae assequutus esse videtur, quum *pelagus* subiectum esse vult. Verum est, quod Priscianus servavit, de metr. com. p. 1325 Putsch., *reflat*, merito receptum ab Orellio, qui etiam sententiam bene interpretatus est: „navis procurrens undas maris retro spargit aestu ac flatu, quem procurrens excitat.“ — In proximis versibus

ita dum interruptum credas nimbum volvier,
dum quod sublime ventis expulsum rapi
saxum aut procellis etc.

quid statuendum sit de iterata particula *dum*, difficile dictu est. Nam pro *modo* — *modo* ut accipiatur, ex eis formulis, quas Orellius commemoravit, *agedum*, *iteradum* ac similibus effici profecto non potest. Probabilius videri possit, *dum* etiam pro eo quod est *tum* ab antiquioribus dictum esse, quemadmodum in Catulli versu, LXII, 45: *Sic virgo dum intacta manet, dum cara suis est*, hoc alterum *dum* pro demonstrativo est, i. e. *tum*, referendum ad praecedens *dum*, quod significat i. q. *quum* vel *quoad*. Itaque aut hoc amplectendum erit, aut scriben-

bendum *tum — tum*. Nam *dum* et *tum* a librariis nonnunquam permutari constat. Vid. Drakenb. ad Liv. XL, 42, 7. Arntzen. ad Aurel. Vict. p. 89. Quod autem Glog. et Rehd. habent *num - num*, quamvis probatum sit Heindorfio, Schützio, Nobbio, nec displicuerit Mosero, 10 ego tamen, quum interrogationis figura in hoc contextu prorsus absona sit, cum Orellio spernendum duco. — Denique v. 10:

aut forte Triton fuscina evertens specus,

servari debebat hoc *evertens*, pro quo in mea editione *everrens* scriptum est. Sunt quidem haec verba, ut facilia ad permutandum, sic non semel permutata (vid. Heind. ad Hor. Sat. II, 4, 37); sed hoc loco *evertens* aptissimum est. Cogitatur enim Triton ingenti vi fluctuum specus profundas concutiens ac disiiciens et saxorum fragmenta eruens.

Cap. XXXVI, 92. In Pacuvii versu, a multis tentato,

Graiugena de isto aperit ipsa oratio,

nihil mutandum duxi, nisi *istoc* pro *isto* scribendum. Sententia est: de istoc homine ipsa graeca oratio manifestum facit, scil. cuiatis sit. Nam *aperire de aliquo*, non diserte indicato, quid aperiatur, ut quod ex cuiusque loci contextu subaudiendum sit, satis confirmatur eiusmodi exemplis, qualia Handius congessit, Tursell. II, p. 208. 9., quibuscum conferre licebit similia graeca, ad Isaeum p. 245 commemorata. *Graiugenam* autem orationem pro *graeca* apud poetam nemo mirabitur.

Cap. XL, 100: *Ipsum autem mare sic terram appetens littoribus eludit, ut una ex duabus naturis conflata esse videatur*. Magna et codicum et editorum dissensio est, aliis *eludit*, aliis *cludit*, aliis *alludit* scribentibus: quorum mihi quidem hoc postremum unice verum esse videtur. Eadem dissensio est in Topic. c. 7, 32: *Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, quum de littoribus quaereretur,* — *quaerentibus, quid esset littus, ita definire*: *qua fluctus alluderet*. Sic enim ibi non sine codicum auctoritate Turnebus, Lambinus aliique: alii contra *eluderet*, quemadmodum etiam apud Quintilianum I. O. V, 14, 34, ubi eadem definitio repetitur, a recentioribus editoribus scriptum est: *littus esse, qua fluctus eludit*; quum vetustiores editiones *alludit* habeant. Et Spaldingius quidem, quem Schützius sequitur ad C. Topic. p. 277 ed. mai., *eludit* intransitiva significatione accipi posse putat, ut translate dictum sit pro eo, quod est *exundat*: quod ut possit fieri, tamen nostro quidem loco istam *exundandi* significationem vix aptam esse puto. Additur enim *ut una ex duabus naturis conflata esse videatur*: in quo manifestum est, non exundationes respici, quae non-

nunquam accidant, sed eum habitum, qui constans et perpetuus sit. *Alludendi* verbum de mari usurpat etiam Plinius H. N. XXVI, 7, 22: *Tripolium in maritimis nascitur saxis, ubi alludit unda*: quo in loco *eludit* certe in nullo codice scriptum esse videtur; quamquam in nonnullis aut *allidit* aut *alliditur* aut *abluit* s. *adluit* est. Porro *alludere* est apud Senecam, Oedip. v. 266: *Per te pater Neptune, qui fluctu brevi Utrinque nostro geminus alludis solo*: nulla quod sciam varietate. Nec minus certa lectio videtur apud Ovidium, Met. IV, 342: *in alludentibus undis Summa pedum taloque tenus vestigia tingit*: ubi nemo facile codicis Palatini lectionem *applaudentibus* praeferendam ducet. Item apud Statium, Theb. IX, 336: *extremis alludunt aequora plantis*, et apud Catullum LXIV, 67: *ipsius ante pedes fluctus salis alludebat*,
11 rectius haud dubie, quam quod Scaligero placuit, *allidebat*. Cf. Minuc. Fel. Oct. c. 3, 3: *quum in ipso aequoris limine plantas tingeremus, quod vicissim nunc appulsum nostris pedibus alluderet*. Denique apud Avienum, Descr. orb. terr. v. 121: *Insula qua Cyrnus fluctu madet alludente*: ad quem locum conf. Schraderi annotatio, in Wernsdorf. poet. min. V, 2. p. 916. Haec omnia satis, opinor, demonstrant usum verbi *alludere* hac in re proprium, receptamque a me lectionem tuentur.

Cap. XL, 104: *quarum* (stellarum) *ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum similitudine nomina invenerint*. Sic Davisius scripsit ex aliquot codicibus, eumque Ernestius et Nobbius sequuti sunt: ceteri *notarum*, e codicibus plerisque. Mihi neutrum satis placet, quoniam non intelligo, quo iure vel ipsae figurae notae dici potuerint, quarum plerasque nemo praeter astrologos aut mythologos nosset, vel earum similitudo, quae profecto in plerisque agnosci vix potest. *Τί γὰρ ὅμοιον ἔχουσιν ἄρκτῳ οἱ ἑπτὰ ἀστέρες διεστῶτες ἀπ' ἀλλήλων, ἢ δράκοντος κεφαλῇ οἱ πέντε;* ut ait Sextus Emp. adv. Math. V, 98 p. 355 Fabr. Itaque scribendum iudicavi *notata* h. e. animadversa et consignata. Cf. de Div. II, 71, 146: *Astrologi motus errantium stellarum notaverunt*. Ad Herenn. III, 22, 37: *si quam maxime notatas similitudines constituerimus*. De Orat. I, 23, 109: *Ab hominibus callidis ac peritis animadversa et notata*. Fragm. Arat. 162: *Haec ille astrorum custos ratione notavit, Signaque signavit coelestia nomine vero*.

Cap. XLII, 107: *cuius quum totius est praeclara species, tum in primis aspicienda est figura capitis*. Me invito in editionem meam ir-

repsit *suspicienda,* ex Nobbiano exemplo. Nam *aspicienda* scribendum esse quum res ipsa, tum meliorum codicum consensus evincit. In altero membro *tum* etiam absque codicum auctoritate addendum esse recte Heindorfius iudicavit. Vellem autem etiam *sit* in priore membro pro *est* scriptum esse: siquidem vere Wolfius monuit, Analectt. litt. II, p. 279, coniunctivum praeferri in tali membrorum compositione, ubi prius membrum ampliorem sive generalem afferat sententiam, sequente mox speciali supra illam quasi eminente. Neque discordat haec ratio cum eorum iudicio, qui coniunctivum ibi poni volunt, ubi pro *quum* etiam *licet* vel *quamvis,* pro *tum* autem *tamen* dici potuisset. Vid. quae cit. Haas. ad Reisig. p. 535. Nam quum prius aliquid universe s. de toto genere praedicamus, ac postea maius aliquid atque eminentius de una aliqua parte adiungimus, quid aliud quam de universo quidem genere prius illud recte dici, de parte tamen etiam maius aliquid dicendum esse significamus? *Est* autem et *sit* quam saepe et quam ob caussam a librariis permutata sint, nemo nescit.

Cap. XLII, 108, de capite draconis hi versus leguntur:

Hoc caput hic paullum sese subitoque recondit,
ortus ubi atque obitus parte admiscentur eadem.

quorum in priore dubitari non potest, quin postrema verba corrupta sint, quandoquidem certe non magis subito draconis caput quam quodvis aliud astrum occidit. De quinque emendationibus, Grotiana *subito aequore condit,* Davisiana *summo aequore condit,* Boheriana *se subiecto aequore condit,* Schaubachiana *seroque recondit,* Heindorfiana *subit aequore condens,* maxime probabilem iudico Grotianam, cui quod unum opponi possit, non aliud extare exemplum huius participii a verbo *subeo* declinati, mihi quidem non magnam vim habere videtur. Neque 12
enim abhorret aut forma haec participii aut constructio ab analogia sermonis latini (velut *loca adiri* et *loca adita* dicuntur,[4]) neque, quidquid non compluribus exemplis confirmari potest, propterea incredibile videri debet. Universi loci sententiam Wyttenbachius (in ed. Cr. et Mos. p. 762) hanc esse credit: „hoc draconis caput se subito et paullulum ita recondit, ut mox rursus oriatur, itaque eius ortus et occasus coniuncti videantur"; eandemque sententiam etiam Moserus ex-

4) Cf. Cic. fr. pr. Cornel. p. 451 Orell.: *circumitis rostris.* Verg. Aen. X, 641 et Gell. XV, 4, 4: *obita morte.* Ovid. Met. I, 37: *ambitae terrae.* aliaque apud Priscian. VIII, 81 et 82.

pressit convertendo: So daß nah einander berühren Verschwinden und Aufgang. Quasi vero *his* — *ubi admiscentur* idem significare possit atque *sic* — *ut admiscentur*. Veram sententiam vel Aratus ostendere poterat, v. 62: *ἧχί περ ἄκραι Μίσγονται δύσιές τε καὶ ἀντολαὶ ἀλλήλῃσιν*, h. e. *ubi extremi occasus et ortus* (s. extremitates, extremae partes occidentis et orientis) *sese miscent*, vel eius vetus interpres, cuius haec est explicatio: *αἱ δύσεις καὶ ἀνατολαὶ πλησιάζουσιν ἀλλήλαις, λήγουσα μὲν ἡ ἀνατολή, ἀρχομένη δὲ ἡ δύσις, κατὰ τὸν μεσημβρινὸν πόλον ἤτοι κύκλον, ὅς ἐστι μεσαίτατος πάσης τῆς σφαίρας. — — ὁ δὲ νοῦς· ἐκείνη ἡ κεφαλὴ ἡ τοῦ δράκοντος κατὰ τοῦτο τὸ μέρος νήχεται καὶ κολυμβᾷ ἄκρῳ τοῦ ὠκεανοῦ, τουτέστι τοῦ ὁρίζοντος, ἐπιψαύουσα, ὅπου ἤτε δύσις καὶ ἡ ἀνατολὴ ψαύουσιν ἀλλήλων, δηλονότι περὶ τὸν μεσημβρινὸν πόλον ἤγουν κύκλον.* Eandem sententiam Avienus expressit his verbis, v. 164 sqq.: *At declive caput vertexque obliquior astri Hac in parte sacri procumbere cernitur axis, qua pater Oceanus, rutili reparator Eoi, Occasus ortusque salo moderante coercet, Et gemina alternae miscet divortia metae.*

Cap. XLIV, 112.

Cuius propter laevum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.

In plurimis codicibus haec tantum leguntur: *Cuius propter laevum genu* (aut *genus*) *Vergilias tenui cum luce videbis*, omissis verbis intermediis *omni* — *parvas*. Multo autem verisimilius videtur, verba haec librariorum errore omissa, quam ab aliquo correctore ex integri carminis exemplo addita esse: quamobrem pauciorum codicum et aliquot veterum editionum auctoritatem sequi malui. Quod autem nonnulli editores etiam *At* pro *Cuius* asciverunt, ex Arateis, v. 27, sed contra omnes horum librorum codices, perperam factum est. Neque enim opus erat Ciceroni omnia iisdem plane atque in integro carmine verbis repetere, et mutavit etiam statim proximo versu *Inde Fides*, quum in Arateis v. 42 scripsisset *Namque Fides*, et paullo post *Tum gelidum* pro *Quam gelidum*, et § 113 *Quem propter* pro *Quam propter*: quas mutationes ut flagitabat mutatus verborum contextus, ita hanc, quam nostro loco factam videmus, non certe vetabat. — Qui sequitur versus de Fide s. Lyra vulgo sic scribitur:

Inde Fides leviter posita et convexa videtur,

quam scripturam vitiosam esse, praeter meliorum codicum dissensum,

res ipsa arguit. Quid est enim *leviter posita*, aut etiam *leniter*, quod habet codex Glogaviensis? Meliores codices neque copulativam coniunctionem agnoscunt, et collocationem verborum habent hanc: *Inde Fides posita leviter convexa videtur*, unde Heindorfius, inserta copula, scripsit *posita et leviter convexa*. Sed longe verisimilius videtur, *posita* ex *positu* factum esse, quo recepto etiam *convexa* mutari debebit, 13
non quidem in *connexa*, quod complures codices offerunt, sed in *conversa*, quemadmodum iam Boherius voluit, quamquam is in reliquis non recessit a vulgata lectione. *Leviter conversa* autem est i. q. *paullulum inclinata et obliquata*.

Cap. XLIV, 114, de Centauro:

Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
Tendit et illustrem truculentus cedit ad aram.

Quod in plurimis libris h. l. et in Arateis v. 454 legitur *caedit*, equidem falsum esse iudico. Nam quum feram porrecta dextra Centaurus portet, immolare eam sic portans nullo modo potest; neque *truculentus* adiectivum satis aptum videtur de sacrificante, quoniam sacrificare pietatis potius quam truculentiae est. Atque hanc ob causam ne Heindorfii quidem emendationem, *ut illustrem truculentus caedat ad aram*, quamvis ceteroquin speciosam, recipere ausus, paucorum sed bonorum codicum lectionem *cedit* praetuli, cui quod ab Orellio opponitur, putidam esse repetitionem eiusdem verbi, — praecedit enim: *Cedit equi partes properans subiungere chelis*; — malo ego Ciceronem minus eleganter loqui, quam pugnantia dicere. Nam pugnant, ut dixi, ferre bestiam porrecta dextra et caedere.

Cap. XLVII, 121: *ut in suo quaeque genere permaneant*. Immerito codicum optimorum lectio *permaneat* ab omnibus editoribus spreta est. Nam non raro sic Cicero in hoc genere structurae verbi numerum ad singularem pronominis in eodem membro positi, quam ad pluralem nominis in superiore membro accomodare maluit, qua de re satis dictum est a Madvigio ad C. de Finn. p. 693.

Cap. XLIX, 124: dicitur de platalea cibum quaerente ex iis avibus, quae se in mari mergant: advolare enim ad eas, quum piscem cepissent, et „*usque eo premere eorum capita mordicus, dum illae captum amitterent, id quod ipsa invaderet*". Non modo probabilis, ut Heindorfius ait, sed prorsus necessaria est Walkeri emendatio *in quod ipsa invaderet*, quam a nullo editore receptam esse iure mireris. Nam *id quod* neque Cicero neque quisquam bonus scriptor dicit, nisi his duo-

bus modis, aut ut relativa enuntiatio non ad unum aliquod vocabulum, sed ad totam enuntiationem pertineat, veluti de Fato c. 2: *nec enim, id quod recte existimas, oratoria illa studia deserui*; aut ut id, quo pertinet relativum, disertius indicetur, hoc scilicet, non aliud intelligendum esse, quod quidem tum demum fieri posse apparet, si relativa enuntiatio quid aut quale illud sit definiat: quo modo etiam *is qui*, *ea quae* usurpari non est quod moneam Cf. de N. D. II, 9, 24: *cuius etiam in reliquiis inest calor*, *iis quas natura respuit.* Vid. Ruddiman. II p. 23. Goerenz. ad C. de Legg. 1, 16, 44 et Walkeri exempla p. 476 editionis Davisio-Schützianae.

Cap. XLIX, 125 sermo est de gruibus in volatu, quum loca calidiora petant, trianguli formam efficientibus, duce una, cui ad requiescendum revolanti aliae per vices succedant: „*in eius* (ducis) *locum*
14 *succedit ex iis, quas acquierunt*". Haec est meliorum codicum lectio, quae quin vitiata sit nemo dubitabit; deest enim subiectum, quo carere verbum *succedit* nullo modo potuit. Sed corruptiora etiam, quae in aliquot codicibus extant: *in eius locum succedit ex iis*, *quas assequitur, quae acquierunt*, in quibus haud difficile est correctoris manum agnoscere, sarcire corruptelam conantis addito membro relativo, *quae eam sequitur*, quod pro subiecto esset verbi *succedit*, mox autem ab aliis et ipsum corruptum et alieno loco insertum est. Sed multo leniore medicina locus sanari potuit, numerali pronomine *una* post *locum* inserto. Excidit enim illud propter similitudinem litterarum *una* et *um*, quemadmodum c. 66, 167 de verbis „*nec vero id ita refellendum*" propter eandem causam *id* pronomen excidit, omninoque nihil hoc genere peccatorum frequentius est.

Cap. L, 126: *Atque illa mirabilia. Quid ea, quas nuper, id est paucis ante saeculis, medicorum ingeniis reperta sunt? vomitione canes, purgatu autem alvos ibes Aegyptiae curant etc.* — *Illa mirabilia* de iis, quae modo commemorata erant, Ciceronem scribere non potuisse certissimum est: debuit *haec mirabilia.* Est tamen *illa* in omnibus bonis codicibus, in proximo autem membro quattuor de melioribus pro *quid* habent *quod.* Id ego recipiendum arbitror. Nimirum hoc membrum „*quod ea, quae nuper medicorum ingeniis reperta sunt, vomitione canes — curant*" breviter dictum est per quandam non ingratam negligentiam pro eo, quod plenius dicendum fuit: *quod ea, quae — reperta sunt, haec etiam bestiae faciunt: nam vomitione canes etc.* Quodsi quis in huiusmodi contextu non *illa mirabilia*, sed potius sin-

gulari numero *illud mirabile* dicendum fuisse putat: pluralem Cicero propterea posuit, quia etiam alia plura mirabilia in mente habuit, de pantheris, de capris feris, de cervis, quae si et ipsa per coniunctionem *quod* adiunxisset, nemo pluralem *illa mirabilia* reprehenderet. Nunc autem paullo liberius orationem ab instituta structurae forma deflexit. Comparari potest III, 7, 17: *eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas etc.*, ubi item plurali utitur, non unum proximum membrum de Chrysippo, sed alia quoque post adiungenda, in mente habens. Ceterum ad absolvendam nostri loci emendationem etiam *At quam* pro *atque* reponendum esse suadeo ex cod. Vaticano a. Ottoboniano. Aptissime enim per *at* coniunctionem haec mirabilia eis, quae antea commemoratae erant, rebus notioribus opponuntur: *quam* autem et *que* innumerabilibus locis permutantur.

Cap. LII, 130: *Accedit autem ad nonnullorum animantium et earum rerum, quas terra gignit, conservationem hominum etiam sollertia et diligentia.* Haec est lectio codicis Oxon. e.; reliqui omnes habent „*accedit etiam*“, quemadmodum alibi quoque non raro *etiam* et *autem* permutari a librariis videmus. Cf. Heusing. et Beier. ad C. de Offic. 1, 30, 107. 39, 8 (140). Itaque sequi codicis Oxon. auctoritatem, quam eorum exemplum imitari malui, qui alterutro loco particulam plane deleverunt, quamquam ferri illud quoque posse fateor, ut *etiam* utrobique legatur. Cf. Wopkens. p. 54 et Hand. Tursell. II p. 548. Pro *nonnullorum* autem rectius scribetur *nonnullarum*, siquidem vere a viris doctissimis observatum est, *animantes*, ubi opponantur hominibus, ab optimis scriptoribus feminino genere dici solere. Et *nonnullarum* h. l. in Erlangensi codice scriptum esse testatur Goerenzius ad C. de Legg. 1, 9, 29, quamquam Moserus de eo tacet. Sed supra c. 47, 121 femininum genus in omnibus codicibus est.

Cap. LII, 132: *Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, aestus maritimi mutuo accedentes et recedentes, montes vestiti atque silvestres, salinae ab ora maritima remotissimae, medicamentorum salutarium plenissimae terrae, artes denique innumerabiles ad victum et ad vitam necessariae.* Artium commemoratio in hac enumeratione rerum, quas naturae benignitas largita sit, non immerito Moserum offendit, neque licet eam cum Bakio ad C. de Legg. p. 349 eiusmodi locis defendere, in quibus artium quoque inventio ad naturae beneficium refertur, quam quasi magistram ratio imitata sit, quemadmodum est de Legg. 1, 8, 26: *Artes vero innumerabiles repertae sunt docente natura,*

quam imitata ratio res ad vitam necessarias sollerter consequuta est. Talia quamvis multa congeras, nihil ad huius loci lectionem tuendam effeceris. Non enim satis est, sententiam ipsam per se veram esse, nisi etiam ei, in quo posita est, loco apta et conveniens sit. Atqui nostro loco quidquid enumeratur et ante illam artium commemorationem et post eam, proventus agrorum, venti Etesiae, aestus maritimi, montes vestiti et silvestres, salinae, medicamenta, denique dierum noctiumque vicissitudines, haec omnia tam diversi generis esse apparet, ut interponi sic obiter artium commemoratio a bono scriptore non sane potuerit. Huc accedit quod de universo illo genere beneficii, ad quod artium inventio pertinet, h. e. de animi facultatibus mentisque sollertia homini a natura tributa, alio loco separatim dicitur, c. 59 sq., ubi artes quoque, ut par erat, memorantur, partim ad usum vitae partim ad oblectationem necessariae, §. 152. His igitur rationibus permotus Moseri iudicium laudo: quam autem ille sibi emendationem non displicere ait, ut *res* pro *artes* scribatur, laudare non possum. Malui *dotes* reponere, quod vocabulum et aptissimum hoc loco est, et a librariis etiam alibi cum illo altero permutatum. Vid. Burmann. ad Ovid. A. A. 1, 596.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III. Cal. Aug. MDCCCL.

COMMENTATIO IV. AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

Absolvemus hoc programmate quas instuimus commentationes cri- 3
ticas de Ciceronis libris de natura deorum, quumque superioribus tribus scriptionibus primi ac secundi libri locos tractaverimus, iam de tertio libro dicendum erit. In huius igitur capite 1 § 2 ad Velleii orationem: Praebebo ego me tibi attentum contra Stoicos auditorem: spero enim te, ut soles, bene paratum venire: Cottae responsio haec legitur: Si mehercule. Neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Non iniuria autem illud si mehercule plerisque displicuit. Nam quod nonnulli optantis haec verba esse volunt, ut si accipiatur pro utinam, subaudiaturque ex Velleii oratione verbum venirem, eamque interpretationem comprobari posse credunt huiusmodi locis, quales sunt de Offic. III, 10, 44: itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus. pr. Flacc. c. 7, 15: o morem praeclarum disciplinamque, si quidem teneremus. Sed nescio, quo pacto, iam de manibus elabitur. Virg. Aen. VI, 187: si nunc se nobis ille aureus arbore ramus ostendat nemore in tanto: haec quantopere non modo a nostro loco, sed etiam inter se diversa sint, facile intelligitur. Nam optantis quidem oratio non potest nisi in Aeneidis loco agnosci; reliqui duo enuntiationem habent mere conditionalem, cuius haec vis est, ut, quae ante dicta erant, reprehendantur quodammodo ac limitentur. Nempe qui mos non tenetur, propemodum perinde est, ac si ne acceptus quidem sit. Significatur igitur praeclarum illum morem maiorum, h. e. utilem ac salutarem civitati, 4
acceptum sic demum vere dicendum fuisse, si teneretur atque observaretur a civibus. — Sed conditionalis particulae in optando usurpatae quum omnino rariora sint apud Latinos scriptores exempla, — apud

Ciceronem quidem nullum inveniri arbitror, — tum horum nullum est, in quo non etiam verbum additum sit, quod qui hoc loco subaudiri e praecedentibus volunt, Laconicam quandam breviloquentiam Ciceroni obtrudunt ab eius more et ab hoc sermonis genere prorsus, si quid video, alienam. Non magis autem probanda est Boherii coniectura ab Ernestio adoptata, Sim mehercule, cui praeter ea, quae Heindorfius monuit, non convenienter sic asseverandi vocem mehercule adiunctam esse, neque nudum coniunctivum sim pro utinam sim in pedestri quidem oratione probari posse, etiam illud obstat, quod in hoc genere responsionis verbum ex alterius oratione veniam, aut paratus veniam, repetendum, non autem aliud ponendum fuisset, quod in illa neque dictum neque intellectum est. Atque haec ipsa ratio etiam Heindorfio nos assentiri vetat, indicativum Sum e cod. Glog. adsciscenti. In Regio Davisii Non mehercule scriptum est, ex emendatione scilicet alicuius correctoris nullo modo probabili. Minus etiam probabiliter Wyttenbachius volebat Minime hercule. Propius ad verum accedit Lambini coniectura, Sic est mehercule; sed sufficiebat solum Sic (vid. Madvig. ad C. de Finn. p. 358.), quamobrem hoc a me repositum est. Idem iam ante me Handius voluit, ad Wopkens. Lectt. Tull. p. 171; quamquam de sententia loci errare videtur. Nam cum ironia quadam hoc a Cotta dici vult: Scilicet sic te sperare necesse est, sive Sic iuvat dicere. Mihi vero ironia nulla esse videtur, sed vera professio, venire se bene paratum, utpote contra adversarium fortem nulloque modo contemnendum, quemadmodum ipse statim significat: A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiamsi minus vera, tamen apta
3 inter se et cohaerentia: et statim initio meditatum se esse profitetur Balbo disputante, quid contra diceret.

In eodem capite §. 4. codices omnes habent: quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio: neque erat profecto, quod nonnulli mallent ratio. Nam orationem recte dici de disputatione eiusque via ac processu miror a quoquam, atque ab ipso etiam Heindorfio dubitatum esse, quem meliora docere poterat vel hoc exemplum, quod paullo infra legitur c. 17, 43: quando enim me in hunc locum deduxit oratio. Sed nostro loco pro praesenti tempore ducit res ipsa poscebat, ut poneretur futurum ducet, quod habet unus saltem codex Oxf. e. Neque enim iam nunc huc vel illuc ducit oratio, quae modo inchoanda est, sed ductura fortasse est, ubi longius processerit.

Cap. III, 7: Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit; etsi id est primum, quod inter omnes nisi admodum impios convenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est more maiorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Sic hunc locum recentiores editores post Heindorfium omnes distinxerunt: in quo miror, quid significare voluerint concessivam particulam etsi. Nam concessiva enuntiatio necesse est habeat aliquid, quod alteri oppositum sit, ut, quamvis illud sit, alterum nihilo minus locum habere dicatur. Atqui haec duo, primum quidque videamus, et primum est, esse deos, nullo modo sic inter se opposita esse apparet, ut quamvis primum sit esse deos, tamen primum quidque videndum sit. Exturbanda est igitur concessiva particula dirimendis voculis et si. Significat autem si id primum est idem fere quod quum id primum sit vel quoniam id primum est, quae significatio particulae si quam frequens sit, nemo nescit. Vid. Horat. Tursell. p. 958. Universa autem loci sententia haec est: Quum hoc primum sit, ideoque primo loco considerandum, esse deos, est hoc quidem eiusmodi, 6
ut conveniat inter omnes mihique ipsi maxime placeat; tamen, cur ita sit, nihil tu me doces. Comparari cum nostro loco potest de Finn. III, 2, 5: Et si, quod saepe diximus, et quidem cum aliqua quaerela non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores: elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur. Ita Manutius, Victorius, Lambinus aliique, quum a nonnullis etsi coniunctim scriptum, in aliquot autem libris, ad explicandam scilicet vim particulae si, adscriptum esset quoniam; quod deinde a nonnullis ipsi verborum contextui insertum est, etsi (v. etsi) quoniam saepe diximus. Madvigius autem deleta altera particula solum quoniam recepit, quod mihi parum considerate factum esse videtur. Nam quod ait, si non habere quo referatur: debuerat sane Cicero scribere, si nos non modo non vincimur, sed sumus etiam superiores; sed infinitivum posuit per quandam negligentiam propter praecedens verbum diximus, quod genus anacoluthiae haud ita rarum esse, omnium minime Madvigium ignorare certo scio. Cf. de Legg. 1, 21, 55: quia si, ut Chius Aristo dixit

solum bonum esse quod honestum esset, valde a Xenocrate et Aristotele et ab illa Platonis familia discreparet, de quo loco recte statuit Bakius p. 437. Item de re publ. 1, 37, 58: Si, ut Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros, vereor ne barbarorum rex fuerit. Plura vid. ap. Matthiaeum de anacol. ap. Cic., Scriptt. miscell. p. 61, et Beierum ad C. de off. 1, 7, 22 et ad fr. or. in P. Clod. p. 96. — Quod porro legitur nostro loco, ex animo exuri, non immerito plerisque displicuit: est enim profecto verbum illud parum rei conveniens. Quid autem restituendum sit, in magna
7 copia coniecturarum pariter fere probabilium, difficile dictu est. Mihi quidem eximi placuit, ut quod propter simillimos litterarum ductus facillime cum illo altero permutari potuerit: neque desunt exempla verbi in tali re usurpati, velut eximere aliquid memoriae, curas, religionem alicui eximere, aliaque ex lexicis petenda. Itaque hoc in annotatione mea posui: quamquam in ipso contextu verborum Ciceronis vel mea vel typographi incuria exui relictum est, quod quidem Nobbius cum aliis quibusdam dederat, etiam in codicibus Parisino altero et Oxf. e repertum.

Cap. III, 8. cur te duobus contuear oculis, et non altero tantum. Hoc tantum non agnoscit Davisii Regius, qui est e melioribus: et videtur utique verisimilius, additum a librariis vocabulum quam omissum esse. Abstinuit eo Cicero etiam alibi, velut Acad. II, 43, 132: non potest igitur uterque esse sapiens, sed alter. Additi autem a librariis vocabuli exempla quaedam Davisius attulit ad II, 64. Quod vero in aliquot codicibus verbum contuear iterum post altero positum est: miror repetitionem tam inelegantem tamque putidam Heindorfio et Orellio placere potuisse. Vitium haud dubie inde ortum, quod contuear alii libri priori membro insertum, alii in fine alterius collocatum habuerunt.

Cap. IV, 10. Primum fuit, quum caelum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo haec regantur. Licet assentiar Heindorfio, grammaticam rationem imperfectum potius, regerentur, postulare, tamen hoc reponere contra omnium codicum auctoritatem non ausus sum. Est enim sententia loci eiusmodi, quae istum deflexum a norma grammatica facile excusare possit, siquidem, quod in hac parte enuntiationis dictum est, regi caelum aliquo numine, non modo praeteriti, sed etiam praesentis et omnis omnino temporis est; fuitque sic ab ipso Balbo, cuius sententia nunc

a Cotta refertur, propositum. Vid. de universo hoc genere Krüger. de conseq. tempp. p. 60 sqq. et Zumptium, gramm. § 77, 12, 1. — 8
Contra paullo ante quod in codicibus est, *quia non confidebas, tam id esse perspicuum quam tu velis*, qua probabili ratione praesens tempus excusari possit, non video. Sequutus igitur Ernesti exemplum *velles* reposui, quum praesertim has duas formas plurimis locis permutatas esse constet.

Cap. VII, 18. *eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas* etc. Ad tuendum pluralem *illa* satis dictum est in annotatione ad h. l. et in nupera commentatione ad II, 50, 126: Addam nunc locum similiter explicandum, Verr. IV, 23, 51: *Illa vero optima, quod, quum Haluntium venisset, — ipse in oppidum noluit accedere.* Hic quoque pluralem *illa* orator propterea posuit, quod non hoc unum, quod statim sequitur, sed plura etiam post memoranda animo eius obversabantur: *Archagathum vocari iussit: ei negotium dedit. — Ascendit in oppidum Archagathus: — iubet omnes proferre* etc. Zumptius quidem scripsit *illla vero optima est*, ex omnibus, ut ait, codicibus, praeter unum H. Stephani, in quo *sunt* legitur. Editores autem inde a Victorio verbum plane omiserunt, quod si addendum sit, equidem *non est*, sed *sunt* scribendum censeo. A librariis has duas formas non semel permutatas esse constat: neque causa in obscuro est. Vid. Drakenb. ad Liv. XLV, 17, 5[1]). Quod vero Zumptius ad explicandum numerum singularem genusque femininum subaudiri iubet *res*, mihi prorsus improbabile videtur, neque moveor exemplis ad comprobandam hanc ellipsin a viro doctissimo allatis. Sunt autem haec tria. Primum 9
Verr. II, 23, 56: *Verres refert illam suam Syracusanam:* quo loco, si vere *rem* subaudiendam statuas, hoc ex iis, quae proxime praecedunt: *Res percrebruit; in ore atque sermone omnium coepit versari*, facile repetitur, ut de ellipsi non cogitandum sit. Porro Quintil. I. O. VI, 1, 4: *Illa vero iucundissima, si contin-*

---

1) *Sunt* pro *est* habent aliquot codices supra lib. 1, 34, 96: *quae sola divina natura sunt*, de quo loco vid. commentationem aestivar. schol. indici praemissam, p. 24. Etiam de Legg. 1, 8, 24 pro eo, quod vulgo legitur: *et nimirum ista sunt ut disputantur.* scribendum suadeo, *ita est ut disputatur.* Et *ita* habent codices optimi, probavitque hoc Madvigius, cui *sunt* et *disputantur* placere potuisse miror.

gat aliquod ex adversario ducere argumentum. Loquitur Quintilianus de figuris, recteque Spaldingius hoc ipsum nomen, paullo ante positum, hic intelligendum esse monuit. Tertius locus est Cic. de N. D. 1, 8, 20: sed illa palmaris, quod idem, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum: de quo quid sentirem et in annotatione ad h. l. et in programmate, Id. Oct. anni superioris edito p. 5 exposui.

Cap. IX, 22. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zenonis conclusio relata est II, 8, 21. Verum dilatatus ea conclusione locus ille de mundi praestantia ad eum, quem mox Cotta instituit, modum profecto non est: poterit autem dilatari, et dilatabitur nunc statim adversarii artificio et calumnia. Quamobrem pro praeterito dilatavit reponendum fuit futurum dilatabit. Neque quidquam frequentius est litterarum v et b permutatione, cuius aliquot exempla nuper Heraeus protulit in Stud. crit. in Mediceos Taciti codices p. 92 sq.

Cap. XII, 30. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti et aeris. Similiter igitur, si omnia, quae sunt e quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non commutabile. Sic interpunxerunt hunc locum Nobbius et ad huius exemplum meae editionis typographus, quasi duae se-
5 paratim proponerentur argumentationes, altera, quod in cereis, idem pariter in argenteis et aeneis fieri oportere concludens, altera autem ad hanc similitudinem ex elementorum mutabilitate etiam corporum omnium mutabilitatem efficiens. Et sane si quis verba tantum intueatur, facile in eam opinionem induci possit, ut in priore periodo item pro ita dictum, eamque particulam superiori ut respondere credat. Cf. I, 2, 3. 11, 28, 34, 96. III, 18, 45. Hand. Tursell. III p. 512. Madvig. ad C. de Finn. p. 428. Atqui rem ipsam reputanti superior ista conclusio non poterit non mira et inutilis videri, siquidem id, quod de argenteis aeneisque rebus dicitur, ipsum per se non minus manifestum est, quam quod de cereis, neque opus fuit alterum alterius comparatione confirmari. Recte autem haec duo adhiberi poterant ad comprobandam mutabilitatem earum rerum omnium, quae constant ex elementis mutabilibus. Itaque membrorum connexionem hanc esse ap-

paret, ut haec omnia a verbis ut enim usque ad similiter protasin habeant bipertitam, in cuius altera parte item *ἀσυνδέτως* pro itemque dictum est, apodosis autem incipiat a verbis similiter igitur, quae proinde a superioribus non *τελείᾳ στιγμῇ*, sed minore interpunctione distinguenda sunt. Ceterum usus hic coniunctionis igitur in apodosi paullo rarior est, neque exempla eius alia, quam e Plauto et Lactantio a Forcellinio et Handio afferuntur. Addam igitur e Cicerone haec duo: alterum, quod paullo, infra in hoc ipso libro exstat, cap. 13, 33: sin autem, quod animal est[2]), id illa necesse est sentiat, (voluptatem dicit et dolorem), et quod ea sentiat non potest esse aeternum, et omne animal sentit, nullum igitur animal est aeternum. h. e. consequitur, nullum animal esse aeternum. Alterum de Invent. I, 34, 59: quodsi melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius administratur quam omnis mundus, consilio igitur mundus administratur. Similiter a Graecis *οὖν* in apodosi ponitur, saltem post *ἐπεί*, qua de re vid. quae citavimus ad Plutarch. Cleom. p. 189 sq., et post *εἰ*, si non nudum *οὖν*, at certe *οὔκουν* s. *οὐκ οὖν*, velut Eurip. Tro. v. 423: *εἰ μή σ᾽ Ἀπόλλων ἐξεβάκχευσεν φρένας οὐκ οὖν ἀμισθὶ τοὺς ἐμοὺς στρατηλάτας τοιαῖσδε φήμαις ἐξέπεμπες ἂν χθονός.* De verbis quae sunt e quibus cuncta constant nolo repetere, quae in annotatione ad h. l. dicta sunt.

Cap. XIV, 35. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. Iam Heindorfius vix se dubitare professus est, quin Cicero scripsisset igneam. Id ego haud cunctanter reponendum duxi. Cf. quae paullo ante leguntur: omnia vestri solent ad vim igneam referre. et III, 7, 18: omnia quae a te dicta sunt de vi ignea.

Cap. XVI, 40. rerum inanimatarum. Satius erat fortasse vocabulum dubiae auctoritatis commutare cum eo, quod quattuor aut quinque boni codices offerunt, inanimarum, commendatum illud etiam a Madvigio ad C. de Finn. p. 541.

Cap. XIX, 48. Circe autem et Pasiphae et Aee e Perseide

---

2) Heindorfius et Moserus in ed. min., quum apodoticum particulae usum non agnoscerent, scripserunt: sin autem quid animal est —. qua mutatione non opus est. Et deberet sic etiam postea et quod ea sentit, non sentiat, scribi.

Oceani filia natae patre Sole in deorum numero non habebuntur? Sic hunc locum nonnulli codices exhibent, quum in aliis sit et ee Perside aut et eae Perside aut eae e Perside aut eee Perside, aut et eae Persidae aut et ea Perside aut et e Perside, aut et eace Perside aut et eee Perside aut et eoe Perside aut et hee hesperide aut et hesperides, quae satis demonstrant, praeter Circen et Pasiphaen etiam aliud nomen per copulam adiunctum fuisse, sed varie depravatum. Nam copulam in duobus tantum codicibus omissam videmus, qui habent eae e P. aut eee P.; eandem una cum nomine aut nominis vestigio nullus omittit praeter unum Leidensem
12 primum s. Heinsianum, quem Moserus littera A signavit. Atque hunc quidem recentiores editores omnes sequuti sunt. Sed reliquorum consensus suadet, ut restituendo potius vero nomine quam resecanda corruptela locum emendemus. Quod si ita est, dubitari non potest, quin Aeetes nominatus fuerit, quem Solis filium cum Circe sorore et matre Perseide etiam Hesiodus Th. v. 957 aliique memorant. Quod autem in omnibus codicibus natae, non, ut debebat, nati scriptum est, nemo mirabitur. Nam posteaquam semel Aeetae nomen in muliebris nominis similitudinem corruptum erat, participium quoque describentibus utique mutandum videbatur.

Cap. XIX, 50. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Non vereor, ne cui aliorum coniecturae pro Leonaticum aut Leonticum aut Leontium, Leoidum, Leo aut Lei natarum reponentium potiores videantur ea, quam ego sequutus Leontidum scripsi, quod nomen a librorum scriptura non plus duabus litteris discrepat, formamque habet perquam probabilem, siquidem a vetere illo heroe, qui vulgo *Λέως* dicitur, cuius filiabus Leocorion consecratum erat, etiam tribus nomen *Λεοντίς* deducitur, quasi idem etiam *Λέων* dictus esset, quam formam nominis etiam codices aliquot habent apud Pausaniam I, 5, 2. Cf. Ps. Demosth. Epitaph. §. 29. Phot. Lex. s. v. *Λεοντίς*.

Cap. XX, 51. Cur autem Arci species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, et ob eam causam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. Non concedo quidem Orellio ridiculum hoc esse, quod Arcus Thaumante natus dicatur: nam licebat profecto Ciceroni nomen tanquam proprium ponere et pro filia Iride Arcum filium substituere. Tamen quum in codicibus plurimis et optimis nata feminino genere

scriptum sit, hoc non temere spernendum videtur, quamquam in hoc, qui nunc est, verborum contextu femininum ferri non posse apparet. 13
Quam enim Orellius recepto feminino brachylogiam existere autumat praestantissimam, vereor ut quisquam agnoscat. Scribendum credo: Thaumante dicitur Iris esse nata. Quattuor enim litterae iris inter *dicitur* et *esse* excidere facile potuerunt.

Cap. XXI, 53. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex rege Iove antiquissimo et Proserpina nati. Hanc verborum collocationem, ex rege Iove, praetuli vulgatae, ex Iove rege, non aliam ob causam, quam quia plures ac meliores codices eam offerunt. Quod enim Orellius sententiae discrimen esse vult, ut appellativo ante proprium nomen posito significetur: ex Iove antiquissimo, cuius proprium ἐπίθετον rex est; postposito autem appellativo: ex Iove, qui antiquissimus aliquis fuit rex; id autem esse falsissimum: equidem neque agnosco hoc utriusque collocationis discrimen, et illud ipsum, quod Orellius falsissimum esse autumat, Ciceronem dicere contendo. Nempe disputantur haec omnia ex mente eorum, quos ille theologos dicit; „qui omnes deos ex hominum genere in caelum translatos non re sed opinione esse“ statuerunt, ut ipse paullo ante indicavit. Itaque etiam Iovem illum, cuius Anaces filii essent, hominem aliquando et regem fuisse voluerunt, idque Athenis, nisi fallor. Nam licet recentiores editores plerique verba sic interpunxerint, ut Athenis cum appellantur coniungendum significarent, mihi tamen ipsa collocatio verborum alteram potius interpunctionem suadere videtur, ut Anaces Athenis ex rege quodam Iove nati esse dicantur. Atque sic etiam Ernestius et priores editores interpunxerunt.

Cap. XXII, 55. Vulcani item complures: primus Caelo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Anacoluthia structurae plerisque adeo incredibilis visa est, ut de emendanda lectione cogitarint, quemadmodum iam a veteribus correctoribus factum esse 14
codicum Cantabrigiensis et Regii scripturae ostendunt, quorum alter habet, ex quo et Minerva dicunt Apollinem eum, alter etiam natum post Apollinem addit. Mihi hanc anacoluthiam vel unum illud exemplum credibilem facit, quod e Bruto c. 27, 104 in editione mea citavi: neque duriorem eam arbitror illa, de qua paullo ante ad c. 3, 7 dictum est. Addam nunc Tuscul. I, 30, 73: itaque commemorant, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint,

sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur, sic omnibus bonis et doctis esse faciendum. Haec enim sic constructa sunt, ut, quod praedicatum verbis ut cygni adiungi deberet, cum cantu et voluptate moriantur, relativo membro, qua providentes — connexum sit, ideoque superiora illa praedicato suo careant. Poterat autem hoc loco legitima structura facile restitui aut deleto pronomine relativo ante providentes, aut hoc participio in verbum finitum mutato, quemadmodum nostro loco praeter eas emendationes, quas codices supra memorati habent, aut quam Davisius protulit, Apollinum is, etiam haec fortassis alicui in mentem veniat, ex qua et Minerva Apollinem eum, cuius in tutela Athenae essent, antiqui historici esse voluerunt. Sed ut in illo Tusculanarum loco, sic etiam in hoc nostro omni mutatione abstinendum censeo. Nam quod Handius ad Wopkens. Lectt. Tull. p. 303 Rehdigerani codicis scripturam, ex quo Minerva Apollinem eum — vulgatae propterea praefert, quod in hac non satis sit illud praedicatum cogitari, quod membro relativo insertum est, sed subaudiri etiam natum debeat, quum contra in illa codicis scriptura genuit (quidni peperit?) per ellipsin seu per euphemismum omissum videatur: miror equidem viro doctissimo durius visum esse, ad haec ex quo et Minerva participium natum, quam ad illa ex quo Minerva verbum genuit subaudire.

15 Cap. XXII, 56. Mercurius unus Caelo patre, Die matre natus. Pro Die Moserus in ed. min. et Orellius Dia scripserunt, quod est in paucis quibusdam codicibus, placuitque etiam Creuzero, de Dea Dia, quam Cererem interpretatur, cogitanti. Atqui ista Dea Dia propria Latinorum est, Romaeque maxime in fratrum arvalium sacris colebatur; (vid. Klaus. de carm. fratr. arv. p. 56 sqq. Corssen orig. poes. Rom. p. 86.) haec autem Cottae omnis disputatio e Graecorum theologorum libris fluxit, quos parum credibile est aut notitiam Deae Diae habuisse, aut, si habuerint, in contexendis deorum genealogiis ea usuros fuisse, quum praesertim apud ipsos Latinos huiusmodi genealogiae nullae fuisse videantur, id quod de Romanis quidem diserte testatur Dionysius A. R. II, 18, 19. Huc accedit, quod vulgatam lectionem nostri loci etiam Servius ad Aen. I, 297. IV, 577 et Ampelius c. 9 p. 56 Beck. tuentur.

Cap. XXIII, 59. Venus prima Caelo et Die nata, cuius

Elide delubrum videmus. Aliquot codices vidimus, quod Heindorfius eumque sequuti Schützius, Moserus in ed. min., Orellius. Nobbius receperunt, ut Cotta a sese illud delubrum visum esse memoret. Sed nihil opus erat meliorum codicum scipturam deserere. Nam praesentis temporis haec est vis, ut videri illud delubrum etiamnum dicat, ab eis scilicet, qui illam regionem adierint, in quibus quoniam etiam ipsi, qui colloquuntur, esse possunt, propterea prima persona ponitur. Noster sermo vernaculus plane eodem modo loquitur; quamquam usurpatur a nobis in tali re etiam infinitum pronomen man, quo Latinorum lingua caret. Sic cap. 5, 11: at enim praesentes videmus deos, h. e. fit aliquando, ut dei praesentes videantur, ab eis scilicet, quibus sese ostenderint. Etiam hoc loco vidimus repositum est ab Heindorfio eiusque sequacibus, unius codicis Glogaviensis auctoritate.

Cap. XXIII, 60. Atque haec quidem eiusmodi ex vetere Graeciae fama collecta sunt. Aliquot codices habent haec igi- 16
tur et eiusmodi aut atque eiusmodi: sed nunquam hunc genitivum eiusmodi sic usurpatum videas, ut ipse solus pro subiecto aut obiecto enuntiationis sit, sed adest semper aliquod vocabulum, cui se applicet, velut res eiusmodi, omnia, multa, alia eiusmodi etc. Non magis autem haec eiusmodi aut illa eiusmodi dicere licet, quoniam in nudo illo genitivo nulla inest significatio rei, quae demonstrari per pronomen possit. Verae lectionis vestigium servarunt ii codices in quibus est atque eiusmodi: neque enim dubitari potest, quin atque ex aliaque corruptum sit.

Cap. XXIV, 63. Eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. Erravit Ernestius, coniunctivum appellentur reponens, qui ex Nobbii exemplo etiam in meam editionem me invito translatus est. Codices quidem omnes indicativum habent, eumque satis tuebuntur quae ab Heusingero ad C. Offic. I, 7, 6 ab eodem et a Beiero ad I, 26, 5 (90), a Gernhardo ad I, 9, 28 et 25, 87, a Goerenzio ad de legg. III, 5, 12, ab Elberlingio obss. ad Caes. p. 86, a Kritzio ad Sallust. Cat. 14, 7. dicta sunt.

Falso item coniunctivus scribitur Cap. XXVII, 69: haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari. Scribendum utique quoniam pestifera est. Coniunctivum qui ita defen-

dunt, ut eum suspensum esse dicant ab oratione obliqua, nescire se ostendunt, quasnam haec structura leges habeat, qua de re nunc quidem longum est dicere. Quod autem nonnulli scribendum censuerunt, *quoniam pestifera sunt multis, admodum paucis salutaria*,
17 licet non careat omni codicum auctoritate, tamen haud dubie spernendum est, quoniam quae posita sunt nomina, quamvis numero plura, unius tantum rei, h. e. rationis vim et notionem circumscribunt; quod ubi fit, verbi numerum singularem poni consentaneum est. Vid. Goerenz. ad Cic. Acad. II, 1, 1 et Reisig Praelectt. p. 323.

Cap. XXXII, 79. *non enim ignoro, quanti eius (providentiae) nomen putetis.* Rectissime Davisius *numen* potius scribendum esse iudicavit, quam emendationem, Ernestio quoque et Wyttenbachio probatam, equidem haud cunctanter recipiendam duxi, nihil motus Heindorfii dissensu, qui tunc Ciceronem sic potius scripturum fuisse contendit: *quantum eius numen putetis*; in quo tamen sensum inesse ait ab hoc loco alienum. Haec mihi temere nullaque ratione iacta videntur. Potuit Cicero utrovis modo loqui. Nam quum *numen* proprie vim et potestatem significet, quidni, ut *magnum numen*, sic etiam *quantum numen, tantum numen* dici liceat? Neque quisquam sententiam ab hoc loco alienam iudicabit: „quam magnam vim ac potestatem providentiae putetis.“ Non minus autem numen providentiae dici potuit *magni* putari, quod quid est aliud, quam magnam de eo existimationem esse? Et quantumvis aliquis pretii significationem, quae inest in illa formula, urgendam censeat: providentiae omnia sapienter numine suo regenti magnum pretium a Stoicis tribui recte haud dubie Academicus dicere potuit. Atque etiamsi cum Heindorfio scribas *quanti eius nomen putetis*: nonne *nomen providentiae* per circumloquutionem pro ipsa providentia dictum erit? Manebit igitur sic quoque eadem sententia, ut providentiae magnum pretium statutum esse dicatur. Sed istam circumloquutionem huic sermoni aptam esse non sane probari potest uno, quod Heindorfius affert, ex Graeco poeta exemplo, Eur. Phoen. v. 1696: *ὦ φίλτατον δῆτ' ὄνομα Πολυνείκους ἐμοί.* Poterat similia latina, sed poetarum, apud Bentleium invenire ad Horat. Carm. III, 27, 34. Heyn. ad Tibull. III, 4, 61. — Defendendae tamen lectionis vulgatae hanc viam relictam video, ut ab Academico *nomen* providentiae propterea dictum statuamus, ut significaret providentiam istam Stoicorum sibi re vera nullam esse videri, sed nomen tantum inane, *ἄλλως ὄνομα καὶ οὐκ ἔργον.*

Cap. XXXIV, 84. Idem (Dionysius) mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset Bonorum Deorum, uti se eorum bonitate velle dicebat. Coniunctivus esset post quod coniunctionem recte positus dicetur, si haec ex mente Dionysii dicta esse statuantur: id autem vix probabile est propter additam veteris Graeciae moris commemorationem. Itaque quum ab ipso scriptore haec adiecta videri debeant ad dicti occasionem indicandam, necesse erit, — nisi quis indicativum erat reponere velit, id quod parum probabile esse apparet, — quod mutari in quum (quom). Atque hoc etiam Madvigio placere video ad C. de Finn. p. 461. 18

Cap. XXXV, 84. Hunc igitur (Dionysium) nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit, atque in suo lectulo mortuus in Tympanidis rogum illatus est. Longum est omnes enumerare coniecturas, quibus critici emendare corruptelam conati sunt. Nam Tympanidis quidem rogum nihili esse satis constat[3]). Alii igitur, locum, ubi mortuus esset Dionysius, designatum esse rati, coniecerunt intra parietes, in rogum —, alii locum, ubi crematus, in Temeno, alii conditionem, in qua fuisset, in tyrannide, alii genus morbi, tympanite aut vi tympanitidis; fuitque adeo qui apparatum funebrem commemoratum vellet, tyrannidis pompa aut etiam in tympanidiis, quae Lambini coniectura fuit, ut significaretur scilicet, in funere Dionysii praeter alia instrumenta musica etiam parva tympana usurpata esse. Haec refutare non opus est: nec multo meliora, quae ceteri excogitarunt. Codices nihil iuvant: monendum tamen, praepositionem in ante rogum a nullo agnosci, sed omnes aut nudum accusativum aut dativum habere. Unus Regius habet vitimpanitis rogo illatus est, in quo adiectivum impunitus latere iam Cannegieterus et Trillerus suspicati sunt: ex primis autem litteris 19
vit alter horum verum etiam extricavit, cui locum non esse apparet, alter vita, quod quidem sic poni nullo modo potuit. Scribendum videtur et impunitus; neque concedo Mosero, hoc adiectivum post ea, quae praecesserunt, otiosum esse dicenti. Nam etiamsi nihil eo nisi repeteretur quod ante dictum est, neque Iovis fulmine percussum ne-

---

3) Nisi quis cum Welckero, in N. Mus. Rhen. VI p. 399, Tympanidem quendam architectum fuisse censet, qui rogum illum extruxerit.

que misero diuturnoque morbo ab Aesculapio interemptum esse Dionysium, tamen non inepte hoc iterum inculcari diceremus, quoniam in eo cardo argumentationis vertitur. At vero additur etiam aliquid novum, quum non modo in lectulo suo mortuus, sed etiam in rogum impunitus illatus esse dicitur, h. e. ne post mortem quidem ulla poena affectus, qualem alias sceleratis et sacrilegis impositam legimus, ut corpora eorum inhumata proiicerentur aliaque contumelia afficerentur, cuius generis exempla Kirchmannus memorat de funn. append. c. 7. Ceterum ipsa etiam coniunctio atque hanc interpretationem confirmare videtur. Usurpatur enim ea non raro, ubi maius aliquid superioribus adiungitur, ut potuerit etiam atque adeo aut immo poni. Vid. exempla apud Handium Tursell. I. p. 466 sq. 585.; quamquam is p. 491 de hoc loco paullo aliter statuere videtur.

Cap. XXXV, 85. Ut enim nec domus nec res publica ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis praemia extent ulla, nec supplicia peccatis, sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum. Suspicetur aliquis cum Walkero, scribendum esse in altero membro si in eo, ut intelligatur in mundo, quemadmodum ante si in ea haud dubie intelligendum est in domo aut in republica. Servari tamen potest vulgata lectio, modo superiora verba sic accipiantur: moderatio illa divina, quam Stoici dicunt, si est eiusmodi, ut in ea nullum bonorum et malorum discrimen sit, plane commenticia ac nulla est. Fuerunt etiam, quibus mundi moderatio in homines non recte dici, et aut mundi aut in homines delendum videretur; Walkerus autem reponi voluit: sic in mundo divina in homines moderatio nulla est. Vulgatum Ernestius sic tuetur, ut dicat, primum universam moderationem divinam intelligendam esse in mundum sc. universum, deinde separatim eius partem, quae ad homines pertineat; Heindorfius contra mundi genitivum non obiectivum sed subiectivum, ut hodie loquimur, esse contendit, siquidem mundus ipse ex Stoicorum sententia Deus sit. Atqui si conferas II, 1, 3: docent esse deos, — deinde mundum ab eis administrari, aut 30, 74: dico igitur providentia deorum mundum et omnes mundi partes — administrari. itemque similes locos II, 30, 77. 33, 85. 34, 86. 53, 132. 133. 61, 154. III, 25, 65: intelliges profecto genitivum in hoc contextu non subiectivum sed obiectivum esse, h. e. mundum non administratorem sed ad-

ministratum cogitari. Itaque mundi in homines moderationem interpretor mundi moderationem ad homines pertinentem; quod fortasse etiam Ernestius volebat. — Denique Davisius in initio huius periodi causalem coniunctionem enim cum adversativa autem commutandam censuit, quae quamvis minime audax sit mutatio, (siquidem autem et enim propter compendia scripturae non semel a librariis permutatas esse constat, qua de re vid. Spalding. ad Quintil. XI, 3, 40. Orell. et Gies. ad C. de Div. II, 10, 25. Hand. ad Wopkens. p. 89.) tamen hoc loco non necessaria esse videtur, modo sententiarum connexionem hanc esse intelligamus, ut hac periodo ratio reddatur non eius sententiae, quae proxime praecessit, de conscientia eiusque vi, sed superioris, quae primaria est, et cui altera illa tantum limitandi causa adiungitur. Quodsi Cicero membra aliter ordinasset, in hunc modum: „Invita in hoc loco versatur oratio: quippe quum, nisi grave ipsius conscientiae pondus esset, videretur profecto auctoritatem afferre peccandi." statim profecto illud enim rectissime positum esse intelligeretur.

Dabamus Gryphiswaldiae d. XIV m. Octobris MDCCCL.

COMMENTATIO V AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

3 Quod aliquot abhinc annis a me factum est, quum Ciceronis libros de natura deorum ederem, ut de emendandis quibusdam locis, de quibus in annotatione exponere propter illius editionis consilium nequiveram, in his libellis academicis, qui complures quotannis mihi scribendi sunt, accuratius disputarem, idem etiam hoc tempore faciam, quum altera illorum librorum editio nuper mihi curanda fuerit. Nam quoniam universa editionis ratio et forma non diversa esse debuit ab illa priore, quam viris intelligentibus satis placuisse video, nunc quoque opera mea in eo maxime versata est, ut, quae ad rectam interpretationem pertinere viderentur, quam possem planissime et brevissime exponerem, emendationem autem vulgatae lectionis hactenus demum attingerem quatenus necesse esset, ne quid relinqueretur, quod aut intelligi recte non posset, aut legibus latini sermonis adversaretur. Quamobrem sicut aliquot locos etiam contra codicum auctoritatem corrigere non dubitavi, sic alii non pauci intacti relinqui potuerunt, quos, si critici editoris personam suscepissem, utique mutandos fuisse non me fugeret. Nam codices horum librorum, etsi ex uno omnes exemplo, eoque non integro, sed mutilato et multis modis corrupto, derivatos esse primo statim aspectu appareat, adeo tamen passim inter se discrepant, ut certas quasdam quasi classes aut familias bonitate dispares agnoscas, in quarum dissensu, ubi graviora momenta deficiant, eorum codicum lectionem praeoptes, quos de meliore familia esse cognoveris. Verum huiusmodi labore curiosae codicum inquisitionis, molesto illo taediique pleno, mihi quidem impune supersedere licuit propter editionis meae rationem: exhauriendus autem fuit viro doctissimo, Reinholdo Klotzio, quippe qui summo studio id potissimum

egerit, ut eam ubique lectionem poneret, quae maxime videretur codicum auctoritate commendari. Hanc ob causam huius editionem horum librorum, quae ante biennium in bibliotheca Teubneriana prodiit, pergratam mihi fuisse non est quod affirmem: et accedebat etiam aliud, quod me propius quodammodo attingeret. Nam in prooemio editionis suae Klotzius, ubi locos a se correctos percenset, plerumque etiam meam editionem respicit, quumque ab ea discedit, id sedulo commemorare solet, auctoritati hoc meae a se datum esse professus: in quo quamvis benevolentiam iudicii gratus agnoscam, honorem tamen editioni meae habitum non possum non deprecari. Nam nihil equidem 4
minus quam critici correctoris laudem quaesivi, id quod etiam in praefatione testatus sum, omnisque mea opera in eo constitit, ut exemplum editionis Nobbianae, minimo parabilis et tunc maxime divulgatae, aliquot locis a me emendatum, typographo describendum darem: emendaveram autem ea tantum, quae sic ut erant repeti propter editionis meae consilium non possent, alia fere intacta reliqueram, utpote quae utcunque legerentur non magni, in tali quidem editione, interesse iudicarem. Quamobrem Klotzius plerisque in locis, ubi me nominat, Nobbium potius nominare debuit. Vellem tamen vir doctissimus non solum editionem meam, sed etiam disputationes illas cognitas habuisset, quas eodem tempore quattuor scriptionibus academicis publicavi: has enim si legisset, non dubito quin de nonnullis locis aliter quam fecit iudicaturus fuerit. Certe non miratus esset me II, 18, 48 ne admonitu quidem Madvigii particulam an non expunxisse, quam ego me invito relictam esse questus sum diss. III p. 8. Neque reprehendisset III, 24, 63 Ernestii coniecturam appellentur, pro appellantur, a me propagatam: nam coniunctivum illum e Nobbiano exemplo non mea sed typographi culpa in meam editionem translatum esse vidisset ex dissert. IV, p. 16, ubi etiam attuli, quae ad tuendum indicativum pertinere viderentur. Nec profecto I, 8, 9 vulgatam lectionem ad animum *efficiendum* defendi posse credidisset argumentis eiusmodi, qualia Davisius adhibuit, quae prorsus nihil ad rem pertinere equidem satis evidenter mihi demonstrasse videor dissert. I, p. 4, ut iam de veritate emendationis afficiendum ab intelligentibus quidem dubitari non amplius posse credam. Neque ibid. §. 20 sprevisset certissimam Lambini emendationem pronoea vero vestra si eadem est, vulgatamque lectionem ab huius loci contextu alienam esse animadvertisset ex eadem diss. p. 6. Nec dubitasset, opinor, I, 40, 110 eiusdem Lambini

exemplo negationem ante pudeat inserere, quae si abest, sententia existit a mente loquentis sine dubio prorsus aliena, qua de re vid. diss. I p. 14. Item non retinuisset I, 27, 77 ineptum coniunctivum *videatur*, sed aut *videtur*, aut, quod ego verum puto, *videbatur* scribendum esse intellexisset. Denique I, 34, 96 maluisset mecum recipere, quod cod. Palat. sec. et Wow. offerunt, *quae sola divina natura est*, quam retinere quod ceteri codices habent *quae — sunt*, cuius lectionis perversitatem in illo quidem contextu quemquam fallere potuisse per mihi mirum videtur. De his igitur aliisque similibus, quoniam dudum a me disputatum est quantum sapienti satis esse credam, nunc iterum disputare non placet; sed dicam de aliis quibusdam locis, de quibus mihi cum Klotzio non convenit, quamquam nonnullos in his esse fateor, de quibus in contrarias partes disseri pari probabilitate posse videatur.

Statim lib. I, 1, 1 illud quidem non ambigitur inter nos, quin vitiosa sit codicum longe plurimorum lectio *quid est enim temeritate fortius*, de qua satis a me disputatum est diss. II p. 6 sqq., refutataeque
5 Wolfii argutiae, quibus eam, non tam veri studio quam refellendi Heindorfii cupiditate, defendere conatus erat. Attamen quod Klotzius e coniectura posuit *foedius*, longe mihi deterius esse videtur, quam id quod quattuor codicum duarumque veterum editionum auctoritate plerique editores receperunt, *quid est enim temeritate turpius*. Nam profecto, ubi de moribus hominum aut actionibus agitur, ea demum *foeda* dici solent, quae cum insigni quadam pravitate et improbitate coniuncta sunt, tamque longe ab honestate remota, ut ea nemo vir bonus in se admittere sustineat, sed cum taedio potius aut indignatione aversetur. Sic e. c. luxuria a Cicerone, de offic. I, 34, 123, quum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima esse dicitur, h. e. indecora quidem et reprehensione digna etiam in iunioribus, sed in senibus plane flagitiosa nulloque modo excusanda. Quidquid enim foedum, id etiam turpe, non autem quidquid turpe, id etiam foedum est: quamobrem si quando turpitudini foeditas tribuitur, ut apud Ciceronem de fin. III, 11, 38, non simplex quaedam et communis turpitudo, qua pauci prorsus immunes sunt, sed talis improbitas intelligitur, quae nullo dedecore ac flagitio abstineat: ut illo loco de hominibus dicitur, qui tenebras et solitudinem nacti pessima quaeque facinora perpetraturi sint. Sic igitur temeritatem turpem quidem saepenumero dictam videas, foedam vero nec dici ab ullo memini, nec dici potuisse arbitror,

hanc certe temeritatem, quae constat errore quodam iudicii, quum iusto citius incerta pro certis, dubia atque obscura pro compertis atque exploratis habentur, a qua temeritate ne optimos quidem viros summosque philosophos satis sibi cavisse Cicero, Academicorum more, non uno loco queritur. Unam igitur Klotzii coniectura commendationem habere alicui videri possit a maiore litterarum similitudine: quae tamen quanti aestimanda sit, ubi res ipsa reclamat, dici nihil opus est.

In eodem capite § 2 Klotzius quorundam editorum exemplo scripsit: qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit enumerare sententias. Codices, quantum constet, omnes annumerare habent, in veteribus autem editionibus plerisque dinumerare scriptum est, quod cur sperneretur nulla causa fuit. Nam enumerandi quidem molestiam sola multitudo affert, etiamsi nulla sit rerum varietas ac dissensio, quae ubi adest, ac proinde res non modo numerari, sed etiam digeri, similesque cum similibus componi et a dissimilibus ac diversis segregari convenit, velut quum in comitiis suffragia dirimenda sunt, ibi rectius, meo iudicio, dinumerandi quam enumerandi molestum negotium esse dicemus.

I, 10, 25. in verbis: atque haec quidem vestra, Lucili; qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. quum dubitari non posse intelligerem, quin verbi sint subiectum excidisset, inserui post vero cetera; Klotzius alia praeoptavit, scilicet quod hoc vocabulum post qualia, propter easdem in utroque quattuor litteras, facilius excidere potuisse censeret. Nam ad sententiam quidem loquentis illud alterum magis accommodatum est, quippe quum non hoc ab eo agatur, ut post relatam Stoicorum rationem quid uni atque alteri ceterorum placuerit aliquot exemplis ostendat, sed ut omnium placita summatim percenseat. Quamobrem licet facilius fortasse alia excidere potuisse dicas, tamen, quum non solum propter similitudinem litterarum, sed propter alias quoque causas vocabula excidisse constet, equidem non quod propinquo vocabulo similius, sed quod sententiae convenientius 6
esset, inserere etiam in altera editione malui. — Magis autem miror proximam in eodem capite lacunam sic a viro doctissimo expletam, ut Velleium — is enim loquitur — nihil aliud nisi rem eandem bis dicentem faceret. Sic enim locus a Klotzio scriptus est: Si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquae [mentem, mentem autem aquae] adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Recte Velleii sententiam perpendenti non dubium esse po-

terit, quin sic potius scribendum fuerit, ut a me factum est: cur aquae [mentem, menti autem cur aquam] adiunxit? Nam vituperat ille Thalem, qui aquam dixerit rerum initium, deum autem eam mentem, qua ex aqua cuncta fingeret, eiusque vituperandi hanc rationem affert, quod satis fuerit alterum utrum solum dicere; et aquam quidem, si deus etiam sine sensu ac mente esse posset, qualis deus aqua esset futura, mentem autem, si deus sola mente, nullo corpore adiuncto, constare posset. Quam recte Thaletis sententiam Velleius acceperit, quamque iusta sit eius reprehensio, quaerere nunc nihil attinet: non enim quid debuerit dicere, sed quid dixerit videndum est. Dixit autem hoc: nihil opus fuisse, ut praeter aquam etiam mens, aut ut praeter mentem etiam aqua poneretur: eaque sententia flagitabat, ut in altero membro aquam tanquam primarium illud poneret, cui mentem adiungi non oportuerit, in altero autem membro mentem, cui non oportuerit etiam aquam adiungi: hoc est, in altero membro aqua, in altero autem mens primatum obtinere debebat. Klotzius autem primatum in utroque membro aquae, secundas partes menti assignavit, collocatione tantum verborum mutata, sed sententia utrobique eadem: nam aquae mentem, an mentem aquae adiunctam dicas, ad ipsam rem nihil interest.

Paullo post, I, 11, 28, quum in codicibus legatur: Parmenides conventicium quiddam coronae simile efficit, hanc lectionem, a prioribus merito damnatam, Klotzius tueri conatur. „Hoc dico“ inquit „conventicium quiddam, etiamsi sine exemplo hoc est, proprie id quod conveniat dici mihi videri.“ Vellem etiam addidisset, quo sensu hoc conveniat accipiendum, et cuinam aut inter quosnam illud nescio quid Parmenideum convenire censeret, quod quum nec fecerit, nec posthac facturum esse sperem, equidem illud accipiendum esse arbitror, quod dudum alii proposuerunt, commenticium, ex quo quam facile istud alterum evadere potuerit apertum est. — Etiam pro eo, quod scriptum est, coronae simile, nescio an consultius fuerit illud asciscere, quod in nonnullis certe codicibus et in veteribus editionibus legitur, coronae similitudine. Facilius enim loquendi formam paullo rariorem cum usitatiore ac planiore a librariis commutatam esse crediderim quam contra. Itemque in proximo membro admodum veri simile est continentem ardorem lucis orbem librariis deberi, a Cicerone autem scriptum esse continente ardore lucis orbem, quemadmodum iam Davisius scribendum esse iudicavit.

I, 12, 31. in codicibus est: quae sunt in iisdem erratis fere, quibus ea quae de Platone dicimus: quumque hoc praesens dicimus falsum esse appareret, priores lenissima mutatione diximus reposuerunt, cui cur Klotzius suam coniecturam vidimus praetulerit, non satis intelligo. Nam etiamsi forte dicat, convenientius hoc sibi visum esse propterea, quod dixerint quidem de Platone non plures, sed unus Velleius, viderint autem, quod is a se demonstratum esse 7
credat, etiam ceteri, qui in hoc sermone adsunt, tamen ne illud alterum quidem, quamvis minus accurate dictum, a quotidiani sermonis consuetudine abhorrere fatendum erit. Et loquitur plane eodem modo Balbus II, 66, 164: ob eas causas quas ante diximus, licet ipse solus nec quisquam praeter ipsum eas dixerit. Eademque pluralis ratio est II, 63, 157, ubi Klotzius ipse scripsit, sic ea quae diximus iis solis confitendum est esse parata: meque reprehendit, qui singularem dixi praetulerim. Quamquam haec quidem reprehensio iniusta est: nam secutus sum codicum auctoritatem, quorum alii dixi iis habent, alii autem diximus absque pronomine iis. Certe sic est in Vindobonensi antiquissimo, cuius accuratissimam collationem in manibus habeo, et credo etiam in ceteris esse, qui diximus habent, licet de his ex Moseri annotatione non satis constet: diximus autem quam facile ex dixiiis fieri potuerit, in aperto est.

I, 14, 36. Ambigitur utrum verius sit, quod codices fere omnes habent, rationem quandam per omnium naturam rerum pertinentem, an quod a Lambino in uno codice inventum, a plerisque probatum est, per omnem naturam rerum. Klotzius quidem cum Orellio illud praetulit, quod maiorem a codicibus auctoritatem habere videretur; ego in huiusmodi re non tam auctoritates quam rationem sequendam ratus, omnem reposui. Nam quod Orellius nos ad Elvenichi adumbrationem legum artis criticae verbalis ablegat, frustra est. Nihil enim ille nisi errorem Davisii, qui alteram loquutionem a perpetua Ciceronis aliorumque consuetudine alienam esse dixerat, hoc uno exemplo redarguit, quod est de or. II, 78, 317: nihil est in natura omnium rerum, quod se universum profundat, eoque exemplo tuetur etiam quod scriptum est de legg. I, 23, 61: qui coelum, terras, maria rerumque omnium naturam perspexerit. Poterat etiam pluribus uti, velut de legg. II, 7, 16: nefas dicere ullam rem praestare naturae omnium rerum. Acad. II, 36, 114: naturam rerum omnium evolvas. Quintil. I. O. V, 10, 15: debet enim

nota esse recto argumenta tractaturo vis et natura omnium rerum; quod autem maxime quaerendum erat, interessetne aliquid inter has formulas, an utramvis promiscue usurpare liceret, id neque Elvenichus quaesivit, neque quisquam, quod sciam, praeter I. Bakium, qui in commentario ad Cic. de legg. p. 451 discrimen hoc esse statuit, ut omnis rerum natura sit ipse mundus, contra omnium rerum natura dicatur in enumeratione partium. Nempe hoc, opinor, voluit, alterum dici, ubi de singularum rerum vel de unius cuiusque rei natura cogitandum esset, alterum, de omni rerum universitate, quam etiam mundi nomine appellamus. Et sane iis quos supra posui locis pro omnium rerum natura potuisse etiam cuiusvis v. cuiusque rei naturam dici concedendum est, neque illud ambigitur, omnem rerum naturam dici pro omni mundo vel omni rerum universitate. Eodem sensu etiam simpliciter omnis natura, tota natura, universa natura dicitur, velut II, 10, 28. 11, 29. 13, 35. Fatendum est tamen omnium r. n. non eo solum sensu dici potuisse, quem supra indicavi, ut sit i. q. cuiusvis aut cuiusque rei natura, sed etiam sic, ut sit i. q. natura res omnes complexa, siquidem hoc ipsum omnes non solum distributivo sensu dicitur de singulis, sed etiam collectivo de cunctis. Atque hoc sensu a Cicerone II, 13, 36 scriptum esse arbitror: is autem est
8 gradus, in quo rerum omnium natura ponitur, neque assentior Bakio, qui totam illam disputationem manifesto postulare autumat, ut reponatur rerum omnis natura. Nam opponitur ibi a Cicerone rerum omnium natura ceteris naturis, quae sunt rerum singularum, eaque ipsa oppositio manifestum facit, omnium non esse i. q. singularum, sed i. q. cunctarum. Eadem ratio est de legg. II, 7, 16, quem locum supra adscripsimus. At ubi nulla est huiusmodi oppositio, ibi non omnium sed omnis rerum natura de universitate rerum dicitur, quemadmodum I, 11, 27: animum per naturam rerum omnem intentum et commeantem, aliisque locis compluribus, nulla codicum varietate. Nostro igitur loco dubitari non posse arbitror, quin scripserit Cicero omnem naturam rerum, idque non solum in uno Lambini codice, sed etiam in tribus aliis, Norimbergensi I, Rehdigerano et Glegaviensi, inventum est.

II, 15, 39 pro eo, quod in plerisque codicibus legitur, fatalem umbram et necessitatem rerum futurarum, Klotzius scripsit fatalem vim ipsam et nec. r. f., scilicet vim, quod vocabulum etiam Davisius ex uno codice Eliensi asciverat, in priore, ipsam autem in

posteriore umbrae parte delituisse ratus. Neque id ego fieri potuisse negaverim: modo appareret, quid sibi vellet hoc loco pronomen ad vim additum. Ut nunc est, non certe deteriorem puto Heindorfii coniecturam, qui veritatem ex umbra elici posse suspicabatur. Nam hoc vocabulo etiam alibi Cicero usus est de fatali rerum ordine ac lege sempiterna, ad Stoicorum exemplum, qui εἱμαρμένην esse dicebant ἀλήθειαν καὶ νόμον τῶν ὄντων ἀδιάδραστον καὶ ἄφυκτον, ut est apud Eusebium pr. eu. XV, 14. Sic non solum eo loco, quem Heindorfius citavit, hui. libr. c. 20, 55, quidquid accidit, id ex aeterna veritate causarumque continuatione fluxisse dicit, sed etiam hoc ipso capite §. 40 fatalem necessitatem appellat sempiternam rerum futurarum veritatem, et de divin. I, 55, 125 eandem definit ex omni aeternitate fluentem veritatem sempiternam. Meae tamen editionis ratio ferebat, ut pro hac coniecturali veritate illud potius adsciscerem, quod unius saltem codicis auctoritatem haberet essetque sententiae loci aptum, nec magnopere curarem, quid ceterorum umbra tegeretur.

I, 17, 45 iure mireris codicum lectionem: sed ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus et formam et vitam et actionem mentis atque agitationem in deo, cuiquam genuinam videri potuisse. Nam putidissima profecto tautologia actionem atque agitationem mentis componi fatendum est, quod cur Ciceroni placuerit, ut unam rem duobus vocabulis significaret, nulla probabilis ratio excogitari poterit. Quumque alibi, ubi non solum vita ipsa, quatenus morti opposita est, sed vitae genus designatur, vitae actionem, h. e. vitae agendae modum, dici videamus, velut I, 1, 2: nam et de figuris deorum et de locis atque sedibus et actione vitae multa dicuntur. c. 37, 103: quae sedes, qui locus, quae deinde actio vitae? de divin. II, 42, 89: ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitae, casus cuiusque eventusque: eandem igitur locutionem etiam hoc loco restituere non dubitamus. Errarunt librarii vitam et scribendo pro vitae, quumque sic actio ista indefinita non immerito displiceret, pro mentisque scripserunt mentis atque, ut esset quo illa referretur eoque definiretur. Veram lectionem dudum Beierus restituit ad C. de offic. I, 5, 17, cuius annotationem Klotzius si 9 cognitam habuisset, non dubito quin aut rationem probaturus aut auctoritatem secuturus fuerit.

In proximo capite 15, 49 non satis accurate mihi codicum testi-

monia a viro diligentissimo examinata esse videntur. Scripsit enim: Epicurus autem qui res occultas — non solum viderat animo, sed etiam sic tractat ut manu. idque se in dubia codicum auctoritate praetulisse ait meae lectioni viderit — tractet. Atqui vix dubia videri potuit codicum auctoritas, quum id ipsum, quod a me positum est, in duobus, iisque omnium consensu praestantissimis, Moseri A. et N., diserte scriptum sit, quibus accedunt Rehdigeranus, Gloganiensis unusque ex Ottobonianis; e reliquis plerique saltem tractet, coniunctivum, non tractat, indicativum, habent, unde consequitur etiam alterius verbi coniunctivum restituendum esse, licet pro viderit proclivi errore in aliis viderat, in uno etiam videat scriptum sit.

I, 25, 70 quod Klotzius ex coniectura posuit: nihil horum nisi calde, non necessariam habet vulgatae lectionis mutationem, vitium autem, cui medendum erat, intactum relinquit. Nam quod vulgo legitur callide, licet in tribus tantum codicibus repertum, — plerique enim valde habent, — non tamen propterea spernendum erat. Sunt enim in illis tribus duo optimae notae, A. et N., et ironiam, quae est in callide, huic loco peraptam esse nemo non intelligit. Sed sive callide sive calde legimus, — et calide iam Davisius voluit, — coniunctio nisi aeque falsa est, id quod iam Heindorfius sentiens nihil non pro nihil nisi in tali contextu dicendum fuisse monuit. Quamquam quum de discrimine harum formularum non exposuerit, hinc factum videtur, ut posteriores editores illam admonitionem negligerent. Interest autem inter eas hoc, ut nihil nisi ibi demum dicendum sit, ubi conditionaliter loquimur, negationi exceptionem et restrictionem adiungentes, nihil non contra, ubi simpliciter ac sine exceptione tolli notionem negativam, h. e. removeri et arceri volumus, quod ubi fit, affirmativam s. positivam in eius locum succedere necesse est. Quem nihil non recte fecisse dicimus, hunc negamus quidquam non recte, affirmamus igitur omnia recte fecisse: quem autem nihil nisi recte fecisse dicimus, hunc nihil fecisse dicimus, praeterquam (excepto) si recte faceret. Hoc discrimen significationis ex ipsa utriusque formulae natura necessario consequitur, quod ut tamen vulgo minus animadvertatur, hanc causam esse puto, quod sunt sane permulti loci eiusmodi, in quibus pariter utramvis usurpare licuerit. Velut Cicero, ad Atticum XI, 18, 2, pro eo quod scripsit: nihil omnino iam expecto nisi miserum, potuisset etiam: nihil non miserum expecto. Nam qui negat se quidquam expectare, praeterquam si quid

miserum sit, quod expectet, is videtur etiam nihil non miserum, h. e. nihil boni sed omnia misera expectare. Item quod scripsit ad Att. X, 11, 4: nos iam nihil nisi occulte, potuit hic quoque: nihil non occulte. Hoc enim significaret se nihil palam sed omnia occulte agere; illud alterum est: nihil ago, praeterquam si quid est quod occulte agam. Pertenue hoc discrimen esse apparet, nullum esse nemo vincet. Nostro autem loco videndum, ne prorsus ferri non possit: nihil horum (scil. dixit) nisi callide, aut etiam calde. Diceretur enim sic Epicurus eorum ipsorum, quae dixerat, et de quibus, quin dixisset, nemo dubitabat, nihil dixisse, praeterquam si callide (aut calde) diceret. Scribendum igitur fuit, nihil horum nimis callide h. e. nihil admodum s. valde callide. Atque ipsum illud valde, quod in plerisque codicibus pro callide legitur, pro interpretamento vocis nimis habendum est, et in causa fuit, ut proximum adverbium callide propter similitudinem litterarum a librariis omitteretur.

I, 26, 72 non recte a Klotzio scriptum esse credo: nihil enim ei olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis, addito ante olet pronomine, cuius vestigium sibi deprehendisse visus est in corrupta multorum codicum lectione floret. Atqui olere cum dativo personae duobus tantum modis constructum invenias pariter ab huius loci sententia alienis. Aut enim eam dativus personam indicat, quae olfacit aliquid, cuique odor, quem aliqua res spargit (hoc enim est olere) nares tangit, ut apud Plautum Aul. II, 2, 39: aurum huic olet; aut eam, cuius aliqua pars aut membrum odorem spargit s. olidum est, ut apud Martialem XII, 81: paediconibus os olet. De Epicuro autem — is enim apud Ciceronem designatur, — neque hoc dici apparet, nihil eum olfacere ex Academia etc., neque vero aliquod eius membrum odorem ex Academia spargere. Quodsi quis forte non quidem membra, sed dicta eius aut scripta intelligi velit, ut nihil ei olet sit i. q. nullum eius dictum vel scriptum olet: hanc quoque rationem usus loquendi constans ac perpetuus refutat. Numquam enim, si quid odore alicuius rei infectum est eumque spargit, id olere ex ea re, sed semper olere eam rem dicitur, ut hircum olere est apud Horatium, non ex hirco olere, militiam, laborem, virum olere apud Senecam ep. 86, non ex militia, ex labore, ex viro, aliaque apud alios obvia: omninoque olere ex aliqua re eo sensu, quo nos dicimus nach etwas riechen

Latinis inauditum est[2]. Nam in loco, de quo disputamus, Ciceronis loco neminem fore confidimus, quin intelligat, haec verba ex Academia, ex Lyceo, e puerilibus disciplinis non cum verbo olet, sed cum nihil cohaerere, ut nihil ex Academia sit i. q. nihil ex Academia haustum, dicaturque Epicurus tam expers omnis eruditionis esse, ut nihil prorsus oleat, quod ex Academia, ex Lyceo, adeoque e puerilibus disciplinis manaverit. Uno verbo: nihil non est subiectum verbi olet sed obiectum, non nominativus, sed accusativus, ut in ep. ad Attic. II, 1, 1: ideo bene olere, quia nihil olebant, videbantur. Quae quum ita sint, aut servanda fuit lectio vulgata, aut, si quid tribuendum videretur iis codicibus, qui floret habent, hinc non certe et olet, sed redolet potius scribendum.

I, 30, 85 plurimorum codicum auctoritatem secutus in prima editione scripseram id, quod etiam Klotzium tenuisse video: si igitur nec humano visu, quod docui, nec tali aliquo, quod tibi persuasum est; nunc autem re accuratius perpensa cum Davisio et Heindorfio praetuli, quod duo saltem codices praebent: nec alio ali-
11 quo. Nam in altera lectione significatur visus, qualis est eorum, de quibus modo dictum erat, solis, lunae, caeli; Epicurei autem non modo talem deorum speciem, sed omnino aliam qualemcunque esse negabant praeterquam humanam. — De visu pro specie dicto, in quo Klotzius offendit, vid. Ruhnken. ad Vellei. II, 94, 2.

In eodem capite, §. 86, utique recipienda fuit duorum codicum, Eliensis et Oxon. e. scriptura: dubium est enim, utrum dicat aliquid esse beatum, an si quod sit. Pronomen iste, quod pro infinitivo esse a Klotzio scriptum est, quamvis multorum codicum consensu commendetur, certe supervacaneum esse fatendum est; illum infinitivum contra res ipsa et sententia flagitat. Nam hypotheticae positioni si quod sit, ubi incertum est, sitne an non sit, necessario opposita esse debet affirmatio, esse re vera aliquid eiusmodi.

I, 36, 100 defendit Klotzius codicum scripturam: qui etiamsi

---

2) Nonnunquam olere cum ablativo, sed sine praepositione, construi notum est. Sed is ablativus sic demum usurpatur, si qua res alteri quasi admixta esse cogitatur eamque olentem efficere. Eodemque modo etiam fragrare cum solo ablativo construitur, ut Sueton. Vesp. c. 8: adolescens fragrans unguento. Sed ex unguento fragrare aut olere non magis dici solet, quam ex hirco olere, et ne hirco quidem olere, non magis quam Academia, aut militia, aut disciplinis puerilibus olere.

aberrant a coniectura, video tamen quid sequantur; verum ita defendit, ut mihi quidem rem incredibilem nihilo credibiliorem reddiderit. Dixi de ista locutione, aberrare a coniectura, in dissert. II p. 25 sqq., et cur ea probari nequiret, rationibus ex ipsa vocabuli significatione ductis evidenter, ut arbitror, demonstravi contra Wopkensii argutias, qui, Lectt. Tullian. II, 3 p. 136 Hand., coniecturam in hac locutione eam intelligi voluerat, quae a bonis principiis profecta bene procederet, et qua quis proinde veritatem aut probabilitatem assequeretur. Non multum diversa, paullo tantum deterior est Klotzii defensio, quum „coniectura“ inquit „est tum (tunc) verus ille finis, quo tendimus“. Nempe tendimus ad veritatem, eamque assequi coniectando annitimur: hinc igitur fieri potuisse credemus, ut coniectura etiam pro ipsa quam quaerimus veritate diceretur? Sane, inquit: eiusmodi certe coniectura, quae ad veritatem dirigit, ac proinde vera coniectura esse dicitur. Atqui quamvis multae coniecturae verae sint, sunt tamen non pauciores, vel etiam plures falsae ac fallaces, quae nihilo minus eodem coniecturae nomine appellantur. Vereor itaque, ne absurdum sit, huic coniecturae nomini, in quo ipso nulla nec veritatis nec falsitatis notatio insit, praeter insitam suam ac genuinam significationem etiam hanc propriam veritatis quasi adsignificationem adiunctam propterea credere, quod nonnullae coniecturae verae sint.

Facilius assentiar de cap. 38, 107: Quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ea forma, qua illi fuerunt? Quo modo ergo illi? et quorum imagines? in quo contextu quum alterum pronomen illi, masculini generis, Heindorfio „sine sensu“ esse videretur, ascita ab eo est Glogaviensis codicis lectio quae ergo illae: et pronominis certe mutationem etiam Moserus sibi necessariam videri profitetur in annotatione editionis minoris. Sed defensor vulgatae lectionis Orellius extitit, masculinum pronomen propter nomina, quae praecedunt, masculina, Homeri, Archilochi, ceterorum, positum esse docens, quibus nominibus non tamen ipsos illos homines, sed imagines eorum designari manifestum sit. Nempe fit hoc in quotidiano sermone saepenumero, ut obversari animo nostro hos vel illos homines dicamus, quos non ipsos videamus et nunquam fortasse viderimus, sed quorum species tantum quaedam et imago unde unde conformata nobis obversetur. Sic paullo post apud Ciceronem legimus: At Orpheus — in animum 12

meum saepe incurrit, quodque hoc loco explicandi aut corrigendi causa inseritur, id est imago eius, huiusmodi additamento facile supersedemus, quandoquidem etiam sic non obscurum esse confidimus, non eos ipsos, quos nominavimus, sed species tantum quasdam, quas eorum esse credamus, intelligendas esse. Sic igitur etiam hoc loco: quo modo ergo illi? nihil aliud significabit quam: quo modo ergo illorum imagines: siquidem illos quum dicimus, tamen imagines tantum intelligi volumus, intellectumque iri confidimus. Quod quum tamen haec interpretatio plerisque paullo abstrusior videri posset, meae editionis ratio ferebat, ut illud potius asciscerem, quod faciliorem haberet intellectum: scripsi igitur illae, e cod. Glog.; quae ut ex eodem asciscerem pro quo modo, nihil opus erat. A Klotzio autem etiam illi servatum esse, propter diversam eius editionis rationem probo. — Minus probo, quod paullo ante hunc locum pro vulgata lectione: species dumtaxat obiicitur quaedam: num etiam cur ea beata sit, cur aeterna, ex coniectura non etiam posuit, interrogatione in negationem conversa. Peraptam hoc loco negationem esse quis neget? sed non minus apta est interrogatio. Quod autem se istam ex optimorum et plurimorum librorum auctoritate scripsisse ait, in errore versari videtur. Nam codices omnes aut illud ipsum num, aut pro eo nunc habent: non autem, quantum quidem ex Moseri annotatione constet, in nullo inventum est. Et quamvis facile nunc ex non fieri potuerit, non minus tamen proclivi errore idem etiam ex num fieri potuisse apparet, factumque aliquoties esse constat. Vid. Spalding. ad Quint. V, 10, 102 et, quem is laudat, Regelsberg ad Horat. ep. ad Pison. p. 416.

I, 43, 120: Democritus tum principia mentis, quae sunt in eodem universo, deos esse dicit, tum animantes imagines, quae vel prodesse nobis solent vel nocere. Sic in omnibus libris scriptum est, sunt et mox solent, licet utrobique, si minus orationis forma, ut Heindorfio visum est, ipsa tamen ratio et sententia loquentis coniunctivum poscat, quem proinde ego etiam contra omnes codices reponere non dubitavi, quamquam in priore editione typographus in soleant tantum mihi paruit, sunt intactum reliquit. Ecce autem Klotzius spretam sic a me codicum auctoritatem vituperans indicativum se nullo modo improbare posse testatur. Nimirum probare indicativum ii demum poterunt, qui Cottam — is enim loquitur — de placitis illis Democriti, quae ipse mox patria Democriti quam

Democrito digniora dicit, sic tamen iudicasse credunt, ut principia ista mentis animantesque imagines, etiamsi divinitatem iis non tribueret, esse tamen in rerum natura, et vel prodesse vel nocere hominibus posse nollet diffiteri. In his igitur si Klotzius se numerari volet, equidem haud gravabor: mirabor tantum viri accuratissimi inconstantiam, qui, quum hoc loco indicativum nullo modo improbare possit, eundem tamen alio loco, cap. 11, 28 improbaverit: ibi enim, licet omnes codices habeant lucis orbem qui cingit caelum, ipse cingat, idque tacite reposuit, rationi scilicet plus quam codicibus tribuendum esse intelligens. Ratio autem utriusque loci prorsus eadem est: nisi forte opponat hoc tamen interesse, quod Parmenidis illum lucis orbem Velleius commenticium vel, ut Klotzio placet, conventicium dixerit, Democriti 13
autem placita sibi commenticia videri Cotta non antea professus sit. Id igitur si dicat, morari eum amplius non ausim.

Haec fuerunt in primo libro, de quibus paullo accuratius disserere operae pretium visum est: neque desunt in reliquis duobus, de quibus consentire cum viro sollertissimo non possim; sed nunc ea persequi non vacat. Itaque hoc alias. Iam vero Vos nobis, Commilitones, monendi adhortandique estis, ut exacto hoc hiberno studiorum curriculo feriarum otium non modo ad requiem et relaxationem animorum, sed etiam ad recolenda et commentanda magistrorum praecepta conferendum esse memineritis, moxque ad aestivas scholas, quorum indici haec praefati sumus, tempestive et frequentes adsitis.

Scrib. Gryphiswaldiae VII. Id. Mart. MDCCCLVII.

COMMENTATIO VI. AD CICERONIS LIB. DE NAT. DEOR.

3 Disputavimus in superiore prooemio hibernarum scholarum indici praemisso de aliquot locis Ciceronis librorum de natura deorum, de quorum emendatione a proximo editore R. Klotzio dissentiremus, in quo quum ultra primum librum progredi non licuerit, nunc iam ex reliquis duobus eos certe locos tractare libet, de quibus quae dicenda erunt nonnihil fortasse etiam prodesse iunioribus posse videantur.

Primum igitur cap. VI, 16, quum vulgo scriberetur: est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius, ego haud cunctanter a quo illa conficiuntur reposui, neque dubitaturum de huius emendationis veritate quemquam posse putabam, qui vel quid interesset inter utramque structuram nosset, vel argumentationis eius, quae hoc loco proponitur, viam satis attendisset. Est enim haec eiusmodi, ut non de instrumento aliquo rerum efficiendarum, sed de ipso effectore cogitandum esse appareat: effectorem autem in tali structura cum verbo passivo non nudo casu ablativo designari, sed semper praepositionem additam habere dudum a subtilioribus grammaticis observatum est [1]). Itaque quo illa conficiuntur, quod Klotzius retinuit, a Cicerone scribi non magis hoc loco potuit, quam paullo ante res caelestes homine confici non possunt, pro ab homine —, quemadmodum recte in omnibus codicibus legitur.

Cap. XXIV, 63 quum vulgo scriberetur: nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, exsectum Caelum a filio Saturno etc., Davisius olim et nuper Klotzius post opplevit inseruerunt sci-

1) cf. Kritz. ad Sallust. Iug. c. 21, 3. Nonnulla huic opposuit Obbarius in Annal. philolog. et paedag. vol. LXXV (1857) p. 490, sed quae removeri facile possint.

licet, paucorum codicum et veterum editionum auctoritatem secuti. Sed sive ad opplevit sive ad exsectum illam voculam pertinere volunt, quid ea hoc loco sibi velit et qua significatione posita sit, neque ipsi docent, neque ego doceri posse arbitror. Quamobrem aut meliorum codicum auctoritas sequenda erit, qui illud scilicet omittunt, aut 4
si cui id non tamen de nihilo esse videatur, removendum certe hoc loco et reponendum in proximi membri initio: Scilicet physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. Quod autem in duobus codicibus, Rehdigerano et Oxoniensi E., post opplevit legitur sed, hoc ex compendio illius scilicet ortum esse facile intelligitur. Id quum coaluisset cum verbo, natum hinc est oppleviset, quod habent quattuor Moseri codices, eaque corruptela coniecturae ansam dedit in codice Lugdunensi 3. servatae: nam *quum* vetus haec opinio Graeciam opplevisset — physica ratio — inclusa est in impias fabulas, quam coniecturam Moserus sibi non displicere profitetur. Et sane placere potest, si quis solam constructionem verborum intueatur: sin de sententia quaeritur, prorsus eam respuendam esse apparet. Nempe dicitur sic, posteaquam opinio illa de Caelo et Saturno Graeciam oppleverit, physicam quandam rationem his fabulis inclusam esse. Stoici contra, quorum hoc loco sententia exponitur, non sane hoc voluerunt, prius fabulas confictas, deinde rationem iis inclusam esse, sed priorem fuisse physicam rationem, quam qui excogitassent, quum proprie eloqui aut nollent aut non possent, figurate et fabularum quasi involucris indutam significasse.

Cap. LIII, 133. Sin quaerat quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne et herbarum? quae quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. At id quidem absurdum est etc. Non immerito in hac codicum longe plurimorum lectione doctiores interpretes offenderunt. Primum enim manifesta est orationis inconsequentia, quum post conditionalem protasin, sin quaerat quispiam, nulla sequatur apodosis. Quamquam hanc quidem offensionem aliquis minus gravem esse dixerit: nam excusabilem esse scriptoris negligentiam, qui ab inchoata structura deflexerit, cuius generis exempla in philosophicis praesertim libris Ciceronis complura inveniri fatendum est. Sed altera offensio est in ipsa hac coniunctione Sin, sic plane ad instar eius quod est quodsi, sed si usurpata ad connectendam continuandamque orationem. Nam quamvis saepe sin ponatur non praecedente altero si,

semper tamen nativa particulae vis hactenus saltem servatur, ut non usurpetur, nisi quum altera conditio, si non diserte proposita et coniunctione conditionali significata est, intelligi tamen potest [2]). Huiusmodi autem in hoc Ciceronis loco, qui omnem eius contextum perlegerit, nihil esse videbit. Hanc ob causam ego iis assentiendum puto, qui illud sin librariorum errori imputarunt. Quod pro eo in uno codice scriptum est, hic, etiamsi non ex integriore aliquo exemplo, sed ex coniectura ductum, non tamen certe ineptum est, meritoque a Walkero, Mosero (in ed. min.) et Orellio illi alteri praelatum. Poterit tamen fortasse non minus probabiliter aut iam aut an reponi.

Cap. LIV, 134. Dentibus autem in ore constructis manditur atque ab his extenuatur et molitur cibus. Permirum est neminem eorum, qui ante nos hos libros ediderunt, offendisse in verbis ab his sic praeter expectationem et loco alieno insertis, quae si abessent, quid tandem ad integritatem structurae aut sententiae desiderari posset? Agnosceremus enim ablativorum dentibus in ore constructis significationem instrumentalem tribus illis passivis manditur, extenuatur, molitur, pariter convenientem. Nunc autem insertis illis duabus voculis sic Ciceronem loqui videmus, quasi

---

2) Nativa vis particulae, utpote ex si et ne conflatae, haec est, ut superiori conditioni sublatae, h. e. negatae, aliud quid opponatur, quasi dicas: si minus v. si non est sic, sed —. Hinc autem porro usurpatur etiam si superior conditio non quidem negatur, sed tamen aliquid maius ei opponitur, quasi dicas: si non modo hoc est, sed etiam. — Superior autem illa conditio aut expressa est, aut subaudienda. Et expressa quidem agnoscitur etiam in huiusmodi locis, qui non habent coniunctionem conditionalem, sed aliter conformatam orationem, velut Cic. de Off. I, 15, 47: primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligamur: sin erunt merita, ut non ineunda sed referenda gratia sit etc. h. e. primum illud est, ut, si sit aliquis, a quo plurimum diligamur, ei plurimum tribuamus: sin etc. Ib. I, 34, 123: luxuria quum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accedit etc. h. e. luxuria, si in senectute est, foedissima est; sin etc. — Subaudienda autem conditio est in locis huiusmodi: Pro Planc. c. 4, 10: Primum illud debes putare, comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium. — Sin autem mavis esse iudicium etc. h. e. Si autem non illud putas, sed mavis —. Caes. Civ. I, 32, 7: Orat ac postulat rem publicam suscipiant atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, h. e. si autem non suscipiant, sed timore defugiant.

in mandendo quidem dentes pro instrumento sint, extenuandorum aut et molendorum ciborum officio aliter fungantur. Unum hac perversitate offensum esse memini, Handium ad Wopkens. Lectt. Tull. p. 386, qui proinde etiam de integritate loci dubitavit. „Nam“ inquit „etiamsi ab his explicemus ab iisdem, tamen cur ita dicatur non patet“; hoc est, opinor, etiamsi ab his accipiatur de dentibus paullo ante nominatis, tamen nulla ratio exputari potest, cur horum notionem Cicero hoc loco repetendam censuerit, sic praesertim, ut dentes non iam pro instrumento, sed pro effectoribus habendi esse videantur: nam hanc esse huius structurae passivorum cum praepositione significationem paullo ante monuimus. Apparet igitur locum corruptum esse: sanari autem potuit medicina omnium lenissima, voculis istis suo loco repositis, quemadmodum in mea editione factum est: Dentibus autem in ore constructis manditur ab his atque extenuatur et molitur cibus. Correcti in hunc modum loci tam planam structuram tamque facilem intellectum fore credidi, ut haerere iam nemo posset. Sed praeter expectationem res cecidit. Klotzius certe, praef. p. XX, hanc verborum collocationem minus etiam quam eam, quae in libris est, sibi placere profitetur; quo autem modo hanc, quam praefert, defendendam aut excusandam putet, quidve in illa altera displiceat, non expromit. Ac de vulgatae quidem lectionis perversitate satis dictum esse arbitror: meam autem lectionem improbari non alia ratione posse video, quam si quis ablativos absolutos, dentibus in ore constructis, sic praemitti potuisse neget ad designandam rem eandem, quae mox iterum designanda esset. Vetabunt fortasse hoc triviales grammatici, discipulosque suos tali structura abstinere iubebunt: ceterum apud veteres scriptores non certe inaudita sunt huius generis exempla. Velut apud Livium XXXII, 38: Paucis principibus elapsis eorum absentium direptae fortunae, pro eo, quod grammatici isti dicendum fuisse autumant: paucorum principum elapsorum. — Caes. B. G. III, 14, 4: turribus autem 6 excitatis tamen has alitudo puppium superabat, non turres excitatas —. Id. V, 4, 3: Principibus Trevirorum ad se convocatis hos singillatim Vercingetorigi conciliavit, ib. c. 44, 6: quo percusso et exanimato hunc scutis protegunt. Etiam VII, 4, 1 huc pertinet: convocatis suis clientibus facile incendit, licet ibi pronomen eos, ad repetendam clientium notionem ante verbum incendit in aliquot libris inventum, meliorum codicum

auctoritate Schneiderus expunxerit, qui de omni hoc genere structurae, et qua ratione id nonnunquam a scriptoribus usurpatum sit, non semel admonuit. Neque vero Ciceroniani loci ratio prudenti lectori obscura esse potest. Primum enim per ablativos absolutos, dentibus in ore constructis, naturae admonemur creatricis, cuius providentia factum sit, ut omnia corporis membra suo quaeque loco apte collocata videamus, quasi dictum sit: quum autem dentes a natura in ore constructi sint. Iam vero in reliqua enuntiatione quum repetatur dentium notio addita insuper praepositione, ab his, quasi quosdam ministros cogitare iubemur, iniuncto sibi munere atque officio fungentes. Eadem ratio agnoscenda est paullo post: confectio (ciborum) etiam a lingua adiuvari videtur. item c. LV, 139: adde nervos, a quibus artus continentur. c. LVII, 144: auditus, a quo quum sonus est exceptus. Nam his omnibus locis ex meris instrumentis, per nudos ablativos significandis, quasi quosdam ministros factos videmus, sui quemque muneris effectorem, estque haec membrorum personificatio — si licet novicio vocabuli uti, — non multum diversa ab ea, quam apud Livium II, 32 Menenius Agrippa, apud Xenophontem Mem. II, 3, 18 Socrates, et ad huius exemplum Seneca de Ira II, 31. et Cicero ipse de Offic. III, 5, 22 usurparunt.

Cap. LV, 137: quum vulgo cibus per venam cavam ad cor confectus iam coctusque perlabi dicatur, Klotzius, coctum in corpore cibum pro concocto recte dici negans, hoc ipsum, concoctusque, reponere non dubitavit, eiusque vestigium etiam relictum esse putat in aliquot codicum scriptura coactusque. Nam quod in omnibus sic scriptum esse ait, refutatur Moseri annotatione, quae illud alterum non modo in optimo Erlangensi, sed etiam in Landeshutano (H) et Norimbergensi (I) scriptum esse testatur, quibus accedit Vindobonensis vetustissimus, cuius collationem in manibus habeo. Quod autem etiam consuetudinem Latini sermonis concoctus requirere autumat, praef. p. XXI, Madvigii auctoritatem sequitur, cuius haec verba sunt ad C. de Finn. II, 20, 64, ubi in cod. Erlang. sic scriptum est: cibo qui et suavissimus esset et idem facillimus ad coquendum: „Erlangensis scripturam nihil nisi mendum puto, qui cum Spaldingio ad Quintil. VIII, 4, 16 nunquam coquere cibum pro concoquere dictum credam". Atque his etiam rationem adiungit: „Neque enim" ait „verbum in eo ipso substantivo, in quo certam (physicam) significationem haberet, transferri alio potuit". Vereor autem, ut accipi haec ratio possit, quae

si valeret, omnem transferendarum significationum libertatem nimis angustis finibus coerceret; neque illicitam eiusmodi translationem veteribus visam esse puto, quae nihil ambiguitatis atque obscuritatis haberet. In illo quidem Ciceronis loco, si scribatur cibus facillimus ad coquendum, ambigat fortasse aliquis, utra coctio intelligenda sit, eane quae ignis ope in culina, an illa, quae in hominis corpore confi- 7
citur: quamobrem concedendum est, rectius ibi ad concoquendum scriptum esse; nostro autem loco, etiamsi coctusque scribatur, de vera sententia dubitari nullo modo potest. Neque Spaldingii annotatio ad Quintilianum ab hoc iudicio me demovere potuit. Legebatur apud Quintilianum: quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre et coquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Spaldingius, quum in uno codice Turicensi conquere scriptum inveniret, hinc concoquere reposuit: vere fortasse; quamquam ne simplex quidem verbum in tali contextu errorem obiicere potuisse crediderim. Annotatio autem Spaldingii haec est: „nullis veterum certis quidem locis probatur coquere dici pro concoquendo. Saltem Plinium H. N. XXIX, 1, 8 (tom. IV p. 342 Sill.) frustra appellat Forcellinus, ubi cibi in corporibus coqui dicuntur a balineis ardentibus". Nempe hoc, opinor, voluit, Plinii locum nihil facere ad probandam illam concoquendi significationem etiam simplici verbo asserendam. Atqui hoc tamen certe patet, Plinium, quamvis de calore balinearum dicat, non tamen eam ciborum coctionem intelligere, quae proprie sic dicitur, sed eam quae in corporibus perficitur, h. e. nihil aliud quam concoctionem, quam adiuvari nonnulli balinearum calore putabant. cf. Th. Schmidt ad Horat. ep. I, 6, 61. Affertur autem a Forcellino praeter Plinii locum etiam hic e Celso, IV, 5: qui nihil aliud concoquere possunt, bubulam coquunt: sic enim ibi in omnibus, quas inspicere potui, editionibus scriptum est, nulla varietate codicum notata. Neque erat, opinor, cur Celsus simplex verbum refugeret, quum de significatione dubitari non posset. Atque adeo apud ipsum Ciceronem paullo ante hunc, de quo agimus, locum, §. 136, de alvo scriptum est, eam omne quod acceperit cogere ac confundere, ut facile et calore, quem multum habeat, et terendo cibo et praeterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur. Neque Klotzius hanc omnium codicum lectionem attentare ausus est. Nostro autem loco ad tuendam vulgatam lectionem accedit etiam hoc, quod non facile Cicero post verbum cum praeposi-

tione compositum alterum item cum eadem compositum, sed simplex potius usurpare solet, quam consuetudinem quum alii animadverterunt, tum Madvigius ad de Finn. III, 11, 36, Kühnerus ad Tuscul. p. 210, atque ipse etiam Klotzius praef. p. IV. V[3]).

Cap. LVI, 140 legebatur vulgo: Ad hanc providentiam naturae tam diligentem tamque sollertem adiungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a deo quamque eximiae tributae sint: qui primum eos humo excitatos et erectos constituit, ut deorum cognitionem caelestia intuentes capere possent. eaque lectio ipsa per se spectata nihil offensionis habere videtur. Nam quod, posteaquam initio de providentia naturae dictum est, mox pro ea deus nominatur, facillime explicatur e ratione Stoicorum, quibus nihil intererat, utrum deum dicerent an providentiam. Cf. II, 22, 58. Acad. I, 7, 28. Sed codicum varietatem intuenti vix tamen genuina illa lectio videri potest.
8 Nam primum non modo in plurimis sed etiam in optimis pro singulari a deo pluralem a diis scriptum videmus, qui si asciscitur, necessario etiam verbi pluralem constituerunt, pro constituit, requiri apparet. Atqui pluralem illum unus Glogaviensis habet, cuius auctoritatem nullam esse constat: reliqui omnes singularem tenent, neque quidquam varietatis est, nisi in uno Vossiano (A), in quo pro indicativo a correctore coniunctivus constituerit scriptus est. Itaque recentiores critici hoc codicum consensu permoti et pluralem a diis et singularem constituit recipiendum iudicarunt, quumque sic pronomen qui, ad deos relatum, ferri non posset, femininum quae reposuerunt, referendum illud ad providentiam naturae. Mihi vix credibilis videtur tam inepta orationis conformatio, ut posteaquam dictum est, quantae res hominibus a diis tributae sint, statim in proximo membro, ubi hoc ipsum, quod modo dictum erat, exemplo probatur, pronomen non tamen ad eos, qui modo nominati erant, deos, sed ad providentiam naturae longius remotam accommodaretur[4]). Tam inepte Ciceronem scripsisse non adducor ut credam; sed ipsa codicum varietas, quum in

3) De simili Graecorum usu cf. Elmslei. ad Eurip. Med. v. 1219. Sintenis ad Plut. Themist. p. 90 (ed. Lips. 1832.) Flügel obss. ad Plut. Phoc. p. 15.

4) Sunt sane non rara apud optimos scriptores exempla pronominis relativi non ad proximi, sed ad remotioris membri nomen spectantis; sed haec omnia eiusmodi sunt, in quibus res ipsa manifestum faciat, id quod enuntiatur non posse nisi

aliis a deo, in aliis a diis scriptum sit, pro indicio esse potest neutrum horum a Cicerone scriptum, sed a librariis aut correctoribus invectum esse, quo facto etiam pronomen qui, utpote in tali contextu necessarium, pro eo, quod a Cicerone scriptum fuerat, ponendum fuit. Deletis autem illis duobus verbis, a diis v. a deo, nec deesse quidquam ad sententiae integritatem apparet, et structura minus certe inepta est. Quamquam verum esse illud, quod pro qui a plerisque et a me quoque positum est, quae, nolim praestare: fortasse qui primum ex quippe primum a librariis factum est.

Cap. LIX, 149: deinde in ore sita lingua est finita dentibus. Sic vulgo scribitur, neque quisquam offendisse videtur in finita dentibus lingua, quae qua ratione finiri illis dicatur, ego me non assequi fateor. Nam finiri aliqua re quid est aliud quam terminos illa re constitutos habere? terminos autem linguae dentibus constitui, vereor ne absurdum sit. Sensisse hoc etiam ii videntur, qui pro finita scripserunt finitima, quod in duobus codicibus Norimbergensibus (I. et K.) legitur, correctione manifesta, sed parum probabili. Probabilius puto Ciceronem scripsisse lingua munita dentibus. Proprie enim hoc verbum dicitur de iis, quae tanquam vallo circumdata sunt et saepiuntur, ut cap. LVII, 143: munitae sunt palpebrae tanquam vallo pilorum. Dentes autem cum vallo aptissime comparantur, et quemadmodum ἕρκος ὀδόντων apud Homerum, sic vallum dentium est apud Gellium I, 15, 3 et apud Apuleium de doctr. Plat. c. 14, p. 205. Hild. Ceterum occupatam dudum hanc emendationem video a Bünemanno ad Lactant. de opif. dei c. 10, 17, ubi scriptum est: linguam dentium saeptis deus quasi muro circumvallavit, comparaturque a Bünemanno praeter locum Apuleii supra citatum etiam alter eiusdem scriptoris, Florid. II, 15. p. 63: verba intra murum 9
candentium dentium premere., itemque Apolog. c. 7 p. 454: sermo, qui, ut ait poeta praecipuus, e dentium muro proficiscitur. Miror autem Ciceronis editores omnes hanc emendationem fugisse.

---

ad remotius nomen pertinere. Veluti in horum ipsorum librorum initio: de qua tam variae sunt doctissimorum hominum tamque discrepantes sententiae, nemini obscurum esse potuit, pronomen non ad religionem, in proximo membro, sed ad naturam deorum in superiore memoratam pertinere. Alia exempla vid. ap. Kritz. ad Sallust. Catil. c. 48, 2, p. 218.

Cap. LXV, 163: quibus cognitis (sermo est de praedictionibus rerum futurum) multae saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Sic hunc locum Klotzius dedit, non quo veram hanc lectionem esse crederet, sed quod nulla correctio ipsi satisfecit, quemadmodum ait in praef. p. XXII. Attamen praepositionem certe ex ante hominum sententia haud dubie recipiendam fuisse arbitror, utpote prorsus necessariam et quae facillime a librariis omitti potuerit: receperuntque Heindorfius (e Glogaviensi), Moserus in ed. min. et Orellius. Magis ambigas de utilitate, pro qua Lambinus utilitates reposuit. Ipsam quidem locutionem, ut aliquid ex utilitate fieri vel esse dicatur, haudquaquam inusitatam esse scio, quam quum Heindorfius exemplo alterius locutionis, ex usu, sibi probandam sumserit, quae extat apud Tacit. Ann. VI, 42: Artabanus plebem primoribus tradidit ex suo usu, poterat etiam illam ipsam ex eodem afferre, Ann. XV, 43: ea, ex utilitate accepta, decorem quoque novae urbi attulere. et XVI, 30; quod proconsulatum Asiae sibi potius accommodatum quam ex utilitate communi egisset. Tamen sic copulatas has locutiones, ex sententia et utilitate, nunquam me legere memini, neque copulari congruenter potuisse credo. Nempe sententia in nobis ipsis nostroque animo est, paramusque aut perficimus res ex sententia, quum sic eas paramus aut perficimus, ut volumus et optamus; utilitas autem non in nobis ipsis sed in rebus est, quam qui sequitur ac respicit in rebus agendis, is res ex utilitate agere dicitur. Non eadem igitur vis praepositionis est in utraque locutione, quamobrem certe non semel poni debuisset, sed repeti etiam ante utilitate[5]). Sed quum pluralem utilitates praeter Lambini, h. e. unius peritissimi et elegantissimi arbitri iudicium etiam editionis P. Marsi auctoritas, quae bono codici aequiparanda est, commendaret, hunc ego recipere non dubitavi.

Lib. III, cap. III, 7, quod in codicibus tantum non omnibus legitur: mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos, merito criticis displicuit, quandoquidem exurendi verbum in huiusmodi re

---

5) Ne quis forte mihi eiusmodi exempla opponat, quale est hoc ap. Ciceronem ad Famil. XI, 11, 2: ut ex tua sententia et reipublicae commodo fiant: tenendum est hoc commodo non pendere a praepositione, sed per se solum stare, ut ib. XVI, 1, 2: si commodo valetudinis tuae fieri possit.

nimis ineptum esse apparet. Nam quae a Davisio exempla afferuntur, longe omnia diversi generis esse quilibet facile intelliget. Velut apud Plautum Rud. III, 4, 62, posteaquam unus dixit: Ignem magnum hic faciam, subiungit alter: Quin ut humanum exuras tibi: scilicet quia ignem ille memoraverat, iocose quid illo fieri possit indicans. Augustinus autem, quum dicit, de mor. cathol. eccles. c. 30, tantus caritatis ardor innascitur, ut exustis omnibus vitiis homo sanctificetur, hanc ipsam ardoris imaginem perapte etiam ad exustionem vitiorum traducit. Ceterum etiamsi nullum caritatis ardorem antea commemorasset, tamen exuri vitia dicere potuisset, similitudine a medicis ducta, qui urendo corporis vitia delent. Sed quamvis vitia ex animo exuri recte dici possint, opinionibus tamen et persuasionibus tam violentam medicinam adhibere nemo facile volet. Itaque quod apud Senecam legitur, epist. LXIX p. 190 Gron.: ei qui amorem exurere conatur, probari fortasse potest, siquidem amor ille in vitiis habetur, tanquam morbus quidam animi. Nostro autem loco ineptum verbum esse omnes praeter Davisium consenserunt, et ne is quidem incertam apud Senecam lectionem esse dissimulat: nam in non paucis codicibus exuere scriptum est, idque recentiores editores receperunt. Atque hoc ipsum exuendi verbum etiam in hoc Ciceronis loco a duobus codicibus oblatum receperunt Moserus in ed. min., Orellius et nuper etiam Klotzius: neque ego id in priore editione sprevi. Nunc autem re accuratius considerata reprobandum censeo propterea quod exuere quidem aliquam opinionem is ipse, cuius ea est, non inepte dicitur, quemadmodum obsequium exuere apud Tacitum Ann. III, 13. virtutes exuere Ann. I, 75. vitia exuere Ann. VI, 25, aliaque similia, ubi quasi quidam habitus intelligitur: at vero exui vitia ex aliquo non magis dici possunt, quam habitus ex aliquo exui dicitur. Neque magis probari potest verbum exire, quod Heindorfius e Rehdigerano et Glogaviensi ascivit, eoque sensu accipi vult, quo apud Senecam, de benef. III, 38, e memoria hominum exire dictum est. Nam nec Seneca verbum solum exire, non addito illo ex memoria, usurpare potuisset de eo, quod alicui ex animo effluit, h. e. quod quis obliviscitur, neque apud Ciceronem Cotta — is enim loquitur — hoc dicere: non fore ut oblivisceretur deos esse, sed illud potius: nunquam se passurum hanc sibi persuasionem ab aliquo ex animo evelli. Itaque quum aptum huic sententiae verbum coniectura quaerendum esset, ego quidem eximi a Cicerone scriptum esse suspicatus sum, quod

verbum non absimili significatione apud Tacitum legitur, Ann. VI, 22: plurimis mortalium non eximitur, quin primo cuiusque ortu ventura destinentur. Fateor tamen non minus aptum videri quod Walkerus coniecit, erui. Scilicet quemadmodum stirpes firmiter solo inhaerentes eruuntur, h. e. vi aliqua maiore evelluntur, hinc translata imagine etiam opiniones aut consilia erui dicuntur, quum quis quae amplexus erat aut voluerat amittere ex animo cogitur. Sic apud Ciceronem ad Attic. XII, 36, 1 legitur; Fanum fieri volo, neque id mihi erui potest: quamquam de auctoritate huius lectionis non satis constat, fueruntque qui aut eripi aut etiam exui mallent, quorum hoc alterum quidem haud dubie spernendum est. Sed comparari cum nostro loco possunt quae Lactantius habet, Ciceronianae dictionis aemulus, I. D. II, 6. 10: omnes religiones radicitus eruisti, de philosopho contra religiones disputante easque ex animis hominum evellente.

Cap. XVII, 43. ambigitur, utrum rectius sit: ne nymphae quidem deae igitur, quemadmodum in plerisque codicibus et editionibus scriptum est, an: ne nymphae deae quidem igitur, quam verborum collocationem, in quinque Moseri codicibus inventam, Klotzius praestare putat propterea quod particulae ne — quidem et igitur non debuerint aliquo interposito vocabulo disiungi. Et sane mihi quoque hoc ab usu optimorum scriptorum abhorrere videtur, nec memini,
11 qui in huiusmodi sententiarum conformatione, ubi antecederet ne — quidem, rationalem coniunctionem, si ea utendum esset, non statim illis subiunxerit, quemadmodum a Cicerone factum videmus paullo infra §. 44: ne orcus quidem igitur. Tuscul. I, 36, 88: ne carere quidem igitur in mortuo est. de Finn. IV, 24, 67: ne vitia quidem igitur crescere poterunt. Licet igitur rationem, cur id sic fieri utique debuerit, non perspiciam, aliosque, in quibus F. Handium, particularum observatorem diligentissimum, Tursell. III, p. 198, nostrum locum sic ut vulgo scriptus est non suspectum habere videam, non intercedo tamen, quominus corrigendus sit. Neque tamen illud verum esse puto, quod Klotzius probavit: ne nymphae deae quidem pro vulg. ne nymphae quidem deae. Quaeres, quid intersit? Hoc, ni fallor, ut prius illud ab eo demum recte dici potuerit, qui deas illas, quae nymphae dicerentur, esse negaret h. e. nullas esse affirmaret; contra ne nymphae quidem deae ab eo dicendum fuerit, qui de eo, essentne nymphae an non essent, nihil affirmare vellet, sed

deas saltem eas esse negaret, h. e. divinitatem iis abiudicaret. Atque hoc ipsum Cotta mihi in hac disputatione velle videtur, sicut etiam paullo post Jovem, Neptunum, Orcum non esse aut fuisse negat; nam fieri potuit, ut hi ceterique omnes, qui pro diis colebantur, antiquis temporibus in terris vixisse et postea demum populorum superstitione consecrati esse putarentur, quemadmodum Euhemerum eiusque sectatores theologos statuisse constat, quorum ratione Cotta etiam supra cap. 16, 42 contra Stoicos usus est. Hi igitur utrum fuissent an non fuissent in medio relinqui ab Academico potuit: satis erat, si hos non certe deos esse argueret. Itaque mihi probanda videtur lectio codicis Erlangensis, quem in optimis habendum esse omnes consentiunt: ne nymphae quidem igitur, omisso vocabulo deae. Nam in hoc contextu careri eo facile potuit, additumque postea in margine ab aliquo esse videtur, atque hinc a librariis insertum.

Cap. XX, 51, quum in priore editione scripsissem: ob eamque causam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse natus, — sermo autem de arcu est, — Klotzius coniunctivum habeat reposuit, propterea scilicet, quod hunc in omnibus codicibus legi credidit. Atqui primum hoc ipsum non ita esse videtur: nam quantum quidem ex Moseri annotatione colligi potest, indicativum habent Norimbergensis alter (K.) et Ottobonianus (La). Sed etiamsi vere omnes in coniunctivo conspirarent, tamen ego rationem plus quam librariorum aut correctorum errores valere debere arbitror. Nam coniunctivus significaret, ab iis ipsis, qui arcum Thaumante natum esse dicerent, etiam causam afferri, fictum hoc esse propterea, quod speciem ille admirabilem haberet. Id etiam Orellium sensisse apparet, quum dicat aliorum (quam loquentis) opinionem referri, nempe eorum, qui Thaumante arcum natum esse dicant. Mihi contra absurdum videtur, ab iis, qui hanc fabulam finxerint, etiam rationem, cur finxerint, redditam putare. Rationes fabularum posteriore aestate interpretes et theologi rimati sunt, non antiqui illi homines explicaverunt. Et admirabilem esse arci speciem, id profecto Cotta ipse non ignorabat, eamque causam fabulae fuisse sua sponte intelligebat, non tamquam alienam opinionem acceperat. Itaque indicativum utique scribendum fuisse iudico. Sed etiam in postremis huius loci verbis 12
aliquid a librariis turbatum esse codicum longe plurimorum et optimorum consensus ostendit. Habent enim nata, non natus, quam formam ab iis invectam esse patet, qui soloecismum in genere, arcus

nata, tolerari non posse intelligerent. Sed hoc ipsum nata pro documento haberi debet, excidisse in superioribus verbis aliquod nomen femininum. Nam quod Orellius praestantissimam hanc brachylogiam esse autumat, nomenque arcus femininum, utpote ex fabulis notum, licet non dictum tamen subaudiri vult, idque sufficere ad defendendum femininum genus participii: hoc genus brachylogiae paucis, opinor, placebit: sin autem sunt, quibus placeat, non intercedo equidem, quominus iudicio suo fruantur. Non magis autem probari potest Klotzii ratio; qui, praef. p. XXV, Ciceronem scripsisse suspicatur: est enim pulcherrima arci species et ob eam causam, Thaumante dicitur esse nata, deletis verbis intermediis, quia speciem habeat pulcherrimam: in qua coniectura nescias utrum magis mireris, audaciamne corrigendi, an religiosam in una forma, nata pro natus, codicum reverentiam. Nimirum maluit vir alioquin circumspectissimus suam coniecturam periclitari, quam alienae, quamvis egregiae, assentiri: qua aemulatione multos saepe, qui criticam hanc diorthoticam ex professo factitant, transversos agi videmus. Verissime dudum Antonius Augustinus scribendum esse monuit: Thaumante dicitur Iris esse nata: eamque emendationem, iam prius a me probatam, in altera editione haud dubitanter recipiendam esse censui.

Haec sunt, de quibus paullo accuratius disputare operae pretium esse videbatur. Praetermittenda enim hoc loco ea omnia putavi, de quibus iam ann. 1849 et 1850 in quattuor libellis academicis a me disputatum est, quamquam sunt etiam in his nonnulla, de quibus Klotzium a me dissentire editio eius manifestum facit. Velut lib. II. c. 49, 124 retinuit vulgatam lectionem: dum illa captum amitterent, id quod ipsa invaderet: quum ego demonstrativum id permutandum cum praepositione in censuerim, non quo necessariam praepositionem putarem, — nam invadere etiam cum solo accusativo construi nemini ignotum est, — sed quod praemitti sic demonstrativum relativo ad repetendam notionem rei modo commemoratae non ubivis, sed certis tantum conditionibus solere memineram, quarum nulla in hunc locum conveniret. Klotzius vero, ut videtur, nihil magnopere interesse credit, utro modo dicatur. Neque minus miror viri doctissimi iudicium, quum in eodem capite vulgatam lectionem: in eius locum succedit ex iis quae acquierunt, tueri conatur, subiectum verbi succedit a Cicerone in tali qualis h. l. est contextu omitti potuisse opinatus. Ex eodem genere est, quod III, 23, 60 sprevit emen-

dationem haec aliaque eiusmodi pro haec atque eiusmodi,
scilicet quod hoc solum *eiusmodi* instar subiecti aut obiecti usurpari
posse credit, nullo aut nomine aut pronomine addito: ad quod exem-
plum patietur sine dubio etiam nunc dici: *non opus est eiusmodi
refellere*. Quod autem III, 9, 22 pro perfecto *dilatavit*, in codi-
cibus scripto, non reposuit, quod a me scriptum est, *dilatabit*, casu
potius quam consulto factum arbitror, quandoquidem neminem, qui
vel mediocriter attendat, de necessitate huius emendationis dubitare
posse confido. Fortassis autem etiam II, 2, 5 passivam formam, *in-
veterari*, pro activa minus dubitasset recipere, si meminisset, quam 12
saepe activae et passivae infinitivorum formae a librariis confusae es-
sent, cuius confusionis causam ex antiqua scriptura *ei* pro *i* repeten-
dum esse nuper Büchlerus monuit in N. Museo Rhenano XI. p. 515.
Nam quod perfectum activum *inveteravi* intransitiva significatione
dictum invenitur, (velut apud Cic. ad Famil. XIV, 3, 3; *nam si inve-
terarit actum est*.) nihil facit ad eandem significationem etiam prae-
senti asserendam, quod si intransitive dicendum est, *inveterasco*
usurpari solet. Similiter ex eo, quod *auxi* nonnunquam intransitive
dicitur, perperam multi etiam *augeo* pro *augesco* dictum esse colle-
gerunt, contra quos recte disputatum est a Rittero ad Tacit. Ann. VI, 41.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. IV. Id. Jul. MDCCCLVII.

AD CICERON. DE LEGG. II, 24.

3 Quum in colligendis, restituendis ac disponendis duodecim tabularum fragmentis plurimorum olim ac doctissimorum virorum industria sollerter versata sit, tum fructuosissimam huic studio operam nuper impendit Dirksenius, vir clarissimus,[1]) non ipsis solum fragmentis, quae passim apud veteres scriptores extant, diligenter collectis probabiliterque restitutis et commodissimo ordine dispositis, indicatis simul ubique fontibus explicatisque iudicii sui in emendando ac disponendo rationibus, sed etiam quae a prioribus hoc in genere effecta erant, omnibus in brevi conspectu propositis; quae res quanti laboris fuerit quantumque utilitatis afferre possit, si quis posthac in his legibus tractandis operam suam collocare velit, non opus est praedicare. Tantum autem a viro doctissimo praestitum est, quantum summa unius hominis diligentia praestare plurimum potuit, neque quisquam, qui operis illius taediosam saepe molestiam ac difficultatem perpenderit, succensendum Dirksenio putabit, si forte nonnihil etiam ab hoc aut praetermissum aut minus recte animadversum deprehenderit. Huius generis exemplum invenire nobis visi sumus in fragmentis tabulae decimae; desideramus enim ibi unum, cuius nobis quidem satis manifesta vestigia extare videntur apud Ciceronem de legibus lib. II. cap. 25. §. 62: „Nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumptus et luctum removere a deorum manium iure, hoc intelligunt imprimis, sepulcrorum magnificentiam esse minuendam.“ Dubitari enim non potest, quin hoc ipsum de sumptu ac luctu minuendo praeceptum iisdem aut similibus verbis scriptum fuerit in lege duodecim tabularum; idque praeceptum

---

1) Uebersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölf-Tafel-Gesetze, von H. E. Dirksen. Lips. 1824.

quum generale esset, ceteris, quae singularia erant, haud dubie praemissum, ab interpretibus, quorum tres paullo ante a Cicerone nominati 4
sunt, S. et L. Aelii et L. Acilius, in eam sententiam acceptum est, ut ad sepulcrorum potissimum sumptus ac magnificentiam pertinere dicerent, cuius mentionem diserte factam in lege non esse ipsa Ciceronis verba ostendunt: „Sed credo, Quinte, ut ceteri sumptus, sic etiam sepulcrorum (sumptus scil.) modum recte requiri: quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem; alioquin multa extarent exempla maiorum.“ His dein statim subiunguntur illa, quae supra adscripsimus: „Nostrae quidem legis interpretes —“. Recte igitur fecerunt Gothofredus, Potherius et alii, qui hanc quoque legem in collectionem receperunt, his fortasse verbis olim conceptam: *Sumptus et luctum a deorum manium iure removeto.*

Sed non id nunc agere instituimus, ut praetermissa a Dirksenio aliisque fragmenta conquiramus; hoc potius demonstrare conabimur, unum esse ab omnibus receptum, quod eximendum sit. Repetitum autem hoc quoque fragmentum est ex eodem Ciceronis libro de legibus cap. 24. §. 60, loco perquam corrupto neque a quoquam adhuc probabiliter vel emendato vel explicato, sed certissima, ut nobis quidem videtur, et facillima mutatione sanando. Scriptus autem hic locus in Moseri editione est hoc modo:

> Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere quod coronam virtute partam et ei, qui peperisset, et eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet: *credo* (codd. nonnulli: *credoque*) *quod erat factitatum, ut uni plura fierent lectique plures sternerentur; idque* (codd. nonnulli: *id quoque*) *ne fieret, lege sanctum est.* Qua in lege quum esset NEVE AVRVM ADDITO, quam humane excipit altera lex, QVOI AVRO DENTES VINCTI ESCVNT, AST IM CVM ILLO SEPELIRE SE FRAVDE ESTO.

Totum locum apponendum censuimus, quo facilius appareret, illa verba, quae obliquis literis distinximus, *credo — sanctum est*, neque cum prioris enunciationis neque cum posterioris sententia apte coniuncta esse. Permisit enim lex coronam virtute partam et ei qui peperisset et eius parenti in funere imponi. Id qua ratione permiserit, explicat Cicero, quum significationem hanc esse h. e. significari hac re dicit, laudis ornamenta ad mortuos quoque pertinere. Aliam praeterea rationem addi nemo desideret, neque istis quae modo designavi-

nam verbis *crede quod* etc. additam esse apparet. Quid enim, quaeso, hoc de pluribus, nescio quibus, uni factis lectisque pluribus stratis ad illam coronae impositionem pertinet? Nisi quis forte Goerenzio assentiri velit, qui *feretra* pro *fierent* scribendum ratus, id quod iam olim Simeon Bosius et Lambinus coniecerant, haec feretra lectosque plures uni stratos sic se intelligere dicit, — utor autem ipsis Goerenzii verbis, — ut imago eiusdem (hominis mortui) cerea in pluribus lectis exposita circumlataque sit, quo saepius corona promerita ostentaretur. — Itaque Cicero ex huius interpretis sententia hoc dicet: coronam virtute partam et ei qui peperisset et eius parenti imponi licere propterea, quod factitatum esset, ut uni plures lecti sternerentur coronaque eadem saepius circumferretur; idque ne fieret, lege cautum esse. — Tam absurde Ciceronem loquutum esse, paucissimos credo fore, qui a Goerenzio sibi persuaderi patiantur. — Obloquitur, ut decebat, Goerenzio etiam Madvigius, vir prudentissimus,[2]) isque persanatum locum fore censet, si *fieret* in *feretra* mutetur, *id quoque* pro *idque* recipiatur, denique ante *crede* maxima distinctione interpungatur. Scilicet novam hac periodo legem a Cicerone referri, non superioris rationem exponi statuit. Sed haec sententia nobis quidem parum probabilis videtur. Primum enim non solet Cicero neque alias unquam neque in his legibus percensendis tam abrupte loqui, ut nulla coniunctione transitum ad aliam rem significet; id quod etiam librarii nonnulli sensisse videntur, qui *credoque* scripserunt. Sed neque agnoscit coniunctionem ullus bonus codex, neque hac addita multo melior fit transitus magisque ex more Ciceronis. Dein illud quoque *fierent* in *feretra* mutatum est contra codices, quotquot collati sunt, omnes. Fuerunt autem etiam, qui *fierent* retinendum, sed *funera* addendum esse statuerent; scilicet ne adiectivo *plura* substantivum suum deesset. Sed hoc quoque additamentum codicum omnium consensu respuitur. Quid multa? Sive hanc sive illam emendationem amplectaris, alia tamen eaque gravissima restat difficultas, si quis rerum ipsarum connexionem diligenter intueatur. Apparet enim Ciceronem hoc loco de ornamentis mortuo addendis loqui instituisse. Huc enim pertinent primum coronae, quas qui meruerint eorumque parentibus sine fraude imponi dicit; dein aurum, quod addi mortuo lex vetat, nisi si cui dentes auro

2) Emendationes in Ciceronis libros philosophicos. Scrips. Joh. Nic. Madvig. Hafn. MDCCCXXVI. Part. I. p. 81.

vincti sint; id enim cum eo sepeliri fas esse. Iam vero illud de pluribus vel funeribus vel feretris ac lectis parum apte interponi inter aurum et coronas manifestum est; nihil enim isti lecti ad ornamenta pertinent cadaveri addenda.

Quae quum ita sint aliam medicinam quaerendam esse apparet, eamque invenisse nobis videmur omnium lenissimam, qua adhibita sine unius literulae mutatione plana fiant omnia atque facilia. Scilicet alieno loco a librariis interpositi sunt isti versus *credo* — *sanctum est*, quos si brevi ante hunc locum intervallo inserueris, et suo loco repositos et sanissimos esse intelliges. Est autem suus his versibus locus in principio huius capitis:

> Homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat; credo quod erat factitatum ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur; idque ne fieret, lege sanctum est. Excipit bellicam peregrinamque mortem.

Iam quo minus de veritate huius emendationis dubitetur, senten- 6
tiam loci breviter explicabimus. Ac primum quidem *ossa legere* satis notum est dici de iis, qui combusto corpore ossa igne non consumpta colligunt atque tollunt; neque id commemoraremus, nisi diversam sententiam a nonnullis huius legis interpretibus propositam videremus. Nam quum Festus grammaticus s. v. *membrum* moris fuisse doceat, ut digitus mortui decideretur, ad quem servatum iusta fierent, reliquo corpore combusto, — hunc ipsum morem hac lege designari statuerunt, vetarique ne decideretur digitus eo consilio, ut post concrematum corpus redintegrato funere et ipse efferretur. At primum vix est probabile, funus unquam digito abscisso factum esse. Dein qui digitum abscindit, is *ossa legere* nullo modo dici potest, quaeque a Raevardo aliisque allata sunt huius locutionis exempla, nihil plane faciunt ad hanc rem probandam. Scilicet apud Senecam legimus Consol. ad Marciam cap. 22: *Adiice incendia, ruinas, naufragia, lacerationes medicorum ossa vivis legentium.* Apud eundem de Provid. cap. 3: *Sed si cogitaveris tecum, remedii causa quibusdam et radi ossa et legi, et extrahi venas* —. De benef. lib. V. cap. 24: *Ad Mundam in acie oculos mihi effossus est et in capite lecta ossa.* Talia quamvis multa afferas, nihil proficies. Nimirum *ossa* legi dicuntur iis, quibus aut casu aut ictu fracta aut collisa sunt, et medici ope extrahuntur, qui quidem *legere ossa* propterea dicitur, quod fragmina in vulnere quaerit et colligit; id autem quam diversum sit a recisione membri, nemo non intelligit. —

Multo autem minus ad rem pertinet, quod et ipsum protulerunt, *legere* pro *adimere* et *auferre* dici in locutione *sacra legere*, unde etiam *sacrilegus* et *sacrilegium* derivantur. Nempe *legere* in hac locutione est *sublegere* et *clanculum auferre;* idque in eos, qui membrum mortuo abscindunt, nullo modo cadere apparet. Quod autem dativum quoque casum, quo Cicero utitur, urgendum censuerunt, quasi aliud esset *mortui* ossa legere, aliud *mortuo*, id quidem nullam vim habere videtur, quum, etsi genitivus in illa locutione de ossibus combusto corpore collectis frequentior sit, dativum tamen hoc quidem loco non minus aptum esse pateat. Tenebimus igitur eam horum verborum explicationem, quam contra Raevardum quum alii multi tum Kirchmannus quoque defendit,[3]) et Wyttenbachius etiam amplexus est. Sententia igitur legis haec est, ut, quum olim fieri soleret, ut ossa combusto corpore collecta domum reportarentur, unde aliquo post tempore solemni funere et ipsa elata tumulo conderentur, id in posterum fieri vetet. Ipsum enim ossilegium non vetari apparet, quippe quod semper etiam post leges XII tabb. in usu manserit, neque potuerit sane vetari, quum insepulta mortuorum ossa relinqui nullo modo
7 possent. Atque ii quoque, qui illud *ossa legere* de digito abscisso interpretati sunt, non rem ipsam vetari statuerunt, sed consilium, ut Goerenzius loquitur, rei adhibitum. Nam res quidem ipsa coniuncta erat cum religionibus ac iure pontificio. Quum enim humari mortuorum corpora desiissent, et comburendi consuetudo invecta esset, ut vetusti moris vestigium aliquod in funerum ritu servaretur, excogitarunt hoc pontifices, ut reliquo corpore combusto, particula tamen h. e. digitus, non concrematus humo contegeretur. Hoc igitur, utpote in iure sacro positum, neque abrogari facile potuit, et Ciceronis etiam aetate perduravit, id quod ex iis apparet, quae de gleba in os, h. e. in digitum abscissum, iniecta leguntur c. 22. § 57, ubi conf. interpp.

Quod sequitur: *credo* (h. e. videlicet) *quod erat factitatum ut uni plura fierent* —, planum est ad *plura* e praecedentibus verbis supplen-

---

3) Goerenzius, qui Raevardi sententiam amplecitur, hoc quoque levitatis suae documentum dedit, quod auctorem eius Kirchmannum dicit. Hic enim, ut dixi, Raevardo obloquitur, in eoque Casauboni se auctoritatem sequi profitetur, de Fun. III, 7. p. 314. ed. Lugdun. a. 1672. — Ceterum video Boeckhium quoque ad Plat. Minoem p. 58. Ciceronis verba de ossilegio post combustum corpus accipere.

dum esse *funera*. Affert autem Cicero causam, cur illud lege vetitum sit, quae quidem ab auditoribus, vetusti ac dudum obsoleti moris fortasse ignaris, non sua sponte statim perspici potuerit. Itaque olim, ait, hoc factitatum esse credo, ut uni plura fierent funera, primum scilicet, quum ad rogum corpus efferretur, alterum dein, et fortassis etiam plura, quum lecta post combustionem ossa aliquo post tempore in tumulum deferrentur, lectis et ipsa imposita. — Sed excipit lex bellicam peregrinamque mortem, h. e. qui in bello ac peregre mortui sunt, eorum plura funera, bina saltem, fieri licet, primum eo loco, ubi obierunt, quum comburitur corpus, alterum in patria, quum ossa ad propinquos relata tumulo conduntur. Atque hunc morem etiam Athenis obtinuisse quum alia exempla demonstrant, tum illud quod extat apud Isaeum oratorem de hered. Nicostrati §§. 19 et 26, ex quibus locis posteriorem Reiskius vel ignorantia moris vel oblivione mirifice interpretari conatus est.

Iam vero si recte isti versus a nobis suo loco repositi sunt, hoc quoque apparet, non inesse in iis duodecim tabularum fragmentum, quod inesse omnes adhuc viri docti crediderunt, hoc fere modo a plerisque conceptum:

Uni plura funera ne facito neve lectos plures sternito.

Quippe non legem aliquam Cicero illis verbis refert, sed suam prioris legis explicationem proponit: *ossa legi quo post funus fiat* propterea legem vetuisse, quoniam olim factitatum fuerit, ut uni plura funera fierent. — Ceterum hoc quoque addendum videtur ad refellendam eorum coniecturam, qui quum *feretra* pro *fierent* reponendum censerent, aliquam duodecim tabularum legem et ipsi his verbis referri statuerunt. Manifestum est enim Ciceronem loqui de re obsoleta et a sui temporis moribus remota, quam propterea auditores docendi viderentur. Id etiam Madvigius intellexit: „significaverat," inquit, „quaedam in legibus praecipi, quorum causa, moribus mutatis, non perspiceretur; ea probabile esse ad illorum temporum mores fuisse accom- 8
modata. Ex horum genere hoc erat; poterat enim quaeri, cur lex vetaret plures uni lectos sternere, quum id nemo facturus esset." Atqui non poterat id quaeri, quippe quum plures in uno funere lectos etiam Ciceronis aequales usurpare solerent, neque plures tantum, sed etiam plurimos. Nam in Sullae quidem funere sex mille haud minus lecti elati esse dicuntur; in funere Marcelli sexcentos Augustus prae-

ferri jussit. Vid. Serv. ad Virg. Aen. VI, 761. Kirchmann. de Funeribus II. cap. 7. p. 138. Hunc igitur morem, sua etiam aetate in principum funeribus usitatissimum, designare ut obsoletum et obscurum Cicero non potuit. Sed longe aliud est, plures in uno funere lectos efferri, et plura uni funera fieri; hoc olim factitatum erat, postea obsoleverat.

AD CICERON. DE FINIBUS LIB. V.

Factum iam antehac aliquoties a nobis est, Commilitones, ut in 3
his novarum scholarum programmatis argumenta tractaremus e scholis modo absolutis repetita, quo scilicet aut invitaremus auditores nostros ad res ibi propositas iterata apud se commentatione recolendas, aut etiam accuratius, quam scholarum ratio passa esset, de nonnullis disputaremus. Nunc igitur e Ciceronis libro V de finibus nuper a nobis explicato locos aliquot tractare decrevimus, quum praesertim his ipsis demum diebus Droysenii V. C. conversionem illorum librorum acceperimus, quae si prius in manibus fuisset, admonere passim nos potuit, ut, quae nobis vera videretur interpretatio, hanc firmius ex omni parte stabilire erroremque removere studeremus.

Statim cap. 1, § 3 haud indubitata est Ciceronis verborum interpretatio. Dixerat modo Piso de magna vi admonitionis, quae inest in locis, adeo ut, quum videamus ea loca, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus aut scriptum aliquod legamus. Respondet ad haec Q. Cicero: *Est plane, Piso, ut dicis. Nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cuius incola Sophocles ob oculos versabatur, quem scis quam admirer, quamque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis et illo mollissimo carmine, quaenam essent haec ipsa loca, requirentis species quaedam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen.* Ambigi potest *altiorem memoriam* utrum Sophoclis esse dicat paullo ante commemorati, an eius, cuius statim nomen sequitur, Oedipodis: itemque *species* illa, qua se ad altiorem memoriam commoveri ait, sitne et ipsa Sophoclis, quem modo ob oculos sibi versari dixit, an Oedipodis potius, in haec loca delati. Illud alterum Droysenius

amplexus verba Ciceronis in hunc modum interpretatur, ut dicat primum invisenti sibi haec loca Sophoclem, eorum olim incolam, ob oculos versari, deinde hac Sophoclis specie commoveri se ad altiorem memoriam Oedipodis, quippe quem ille huc venientem nobilissima fabula induxerit. Sed offendit me in hac interpretatione primum, quod ita non recte *species quaedam* dicitur de Sophocle, h. e. de specie Sophoclis modo commemorata, quam si iterum intelligi Cicero voluit, non indefinito pronomine *quaedam*, sed demonstrativa *illa* uti debuit.
4 Nam absonum esse in huiusmodi '*secunda notitia*[1]) indefiniti pronominis usum suus quemque sensus docet, sensitque haud dubie Droysenius ipse, quum in convertendo loco demonstrativum pronomen substituerit: *dies Traumbild*, quasi non *species quaedam* sed *species illa* legeretur. Deinde si *altiorem memoriam Oedipodis* eo sensu Cicero dixisset, quo Droysenius statuit, de memoria vetustioris temporis, *die Erinnerung* (ita enim haec ab eo conversa sunt) *an eine fernere Vergangenheit, an Oedipus*, ut opponeret hanc memoriam alteri Sophoclis memoriae tanquam recentiori et minus altae, haec oppositio, meo quidem iudicio, paullo aliam postulabat periodi conformationem, in hunc fere modum: *Etiam ad altiorem memoriam Oedipodis* —— *species illa me commovit.* Nunc autem quod primo loco posuit suae personae designationem, *me quidem*, quum superiorem quoque enuntiationem ab eodem pronomine inchoasset, *nam me ipsum*, haec ipsa periodi conformatio et pronominis repetitio non tale quid nos expectare iubet, quod superioribus oppositum sit, sed quo haec quasi confirmentur et plenius exponantur. Dixerat autem antea, se Coloni adspectu Sophoclis admonitum esse, cuius rei quum duas causas huic ipsi periodo implicuisset, quod ille incola huius loci fuisset, et quod ipse magno opere illum amaret eoque delectaretur, iam nova periodo hisce duabus causis tertiam addit eamque praecipue efficacem, quod hic ipse locus praestantissimo Sophoclis carmine sub Oedipi persona celebratus sit. Itaque Colonus quum quasi repraesentaret Oedipum Sophocleum, haec ipsa Oedipi species non potuit quin etiam altiorem poetae, qui illum loquentem induxit, memoriam in Ciceronis animo excitaret. Est igitur haec *altior* memoria non memoria vetustioris temporis, quae interpre-

1) Ita Priscianus XVII, 4 appellat, quam Graeci grammatici *δευτέραν γνῶσιν* dicunt, ubi res iam ante commemorata aut cognita iterum proponitur, quod ubi fit, aut articulo aut demonstrativo pronomine notatur.

tatio ne ab usu quidem loquendi probari posse videtur, sed memoria animum penitius movens, *eine innigere Erinnerung*, quemadmodum *altior pavor* dicitur a Tacito Annal. XVI, 29. *timor altus* a Petronio c. 123.

In eodem capite mirifice ab interprete perturbata est vera sententiarum connexio in his Attici verbis: *At ego, quem vos ut deditum Epicuro insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus, sed, veteris proverbii admonitu, vivorum memini; nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam, cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in annulis habent.* Convertuntur haec in hunc modum: *Aber ich — — ich bin viel mit Phaedrus — — in Epicur's Garten —; aber wie ich auch dem alten Sprichwort folgend der Lebenden gedenke, so kann ich doch des Epicurs nicht vergessen etc.* Apparet in hac conversione plane perversam esse oppositionem membrorum. Nam illud *non possum Epicuri oblivisci*, etiamsi recte opponitur huic, *vivorum memini*, non potuit tamen etiam superiori illi opponi, *sum multum equidem in Epicuri hortis.* Nam *esse multum in aliquo loco* et *non oblivisci eius, cuius ille locus est*, tantum abest ut adversetur alterum alteri, ut ipsa rei natura necessario coniuncta videri debeant, neque possit ita quisquam dicere, *esse se multum in aliquo* 5 *loco, sed non posse oblivisci eius cuius ille locus est*, sed ita potius dici necesse sit, aut *esse se quidem in loco, et tamen eius cuius est locus oblivisci*, aut etiam, *esse se in loco, propterea que non posse eius, cuius is est, oblivisci.* Quod autem apud Ciceronem Atticus dicit, hoc est: quum reliqui omnes se locorum adspectu ad eorum, qui olim in his locis versari soliti essent, memoriam commoveri professi sint, ipse se hanc tantam in locis vim admonitionis persentiscere negat; nam quamvis saepe sit in Epicuri hortis, vivorum tamen potius quam mortui Epicuri meminisse. Atqui, addit, nolite propterea me huius plane oblitum credere. Etiamsi enim horti illi minus me eius admonent, non possum tamen oblivisci, cuius imaginem tot locis nostri habere consueverint.

Cap. 2, § 5 interrogatus a Pisone L. Cicero adolescens eloquentiae imprimis studio deditus, quemnam ipse potissimum locum invisat, an eum, in quo summi olim oratores verba facere consueverint, *noli*, inquit, *ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim etc.* Obscuravit interpres sententiam, quum convertit, *Frage mich lieber*

nicht? Nam ita qui loquitur, ostendere videtur, nolle se interrogari, quod aut non possit respondere, aut invitus respondeat. Latine autem *noli quaerere* non secus quam *quid quaeris?* ita dicitur, si quis significare vult, rem ipsam sua sponte manifestam esse, ut quaeri de ea plane non opus sit; ubi nos dicimus: *Du brauchst gar nicht erst zu fragen.* Hinc factum est, ut usurparetur haec loquutio nonnunquam etiam ab eo, ex quo nihil ab altero quaesitum esset, quasi ad occupandam quaestionem, ubi posset non minus recte *nimirum, profecto, mihi crede* poni, veluti Cic. ad Famil. IV, 4, 3, quem locum iam ab aliis adhiberi memini: *Fecerat autem hoc senatus, ut, quum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello et quum C. Marcellus se ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret et ad Caesarem supplex accederet. Noli quaerere: ita mihi pulcher hic dies visus est, ut speciem aliquam viderer videre quasi reviviscentis rei publicae.*

Sed nolo in huiusmodi rebus levioribus morari. Gravius peccatum est cap. 7, § 17, 18: *Voluptatis alii primum appetitum putant, et primam depulsionem doloris; alii censent primum ascitum non dolere, et primum declinatum dolorem; ab his alii, quae prima secundum naturam nominant, proficiscuntur; in quibus numerant incolumitatem conservationemque omnium partium, valetudinem, sensus integros, doloris vacuitatem, viris, pulchritudinem, cetera generis eiusdem.* In secundo membro utrum ita legatur, ut e Goerenziana et Orelliana scripsimus, an cum Madvigio, editore horum librorum uno omnium praestantissimo, *vacuitatem doloris alii censent primum ascitum* —, nihil nunc ad rem: sententia enim in utravis lectione eadem est, recteque ab interprete exprimitur; quamquam displicet quod posuit: *das erste Meiden, Schmerz;* quasi *declinatum* non participium sit, sed substantivum, idque non actionem declinandi significans, sed rem, quae declinatur: quo sensu profecto *declinatus* non magis a Latinis dicitur, quam *das Meiden* a Germanis eo, quo Droysenius posuit, modo. Sed in tertio membro mirum est quam multi a vero aberraverint, a quorum uno etiam Droysenius se induci passus est. Fuit enim nescio quis, qui pro *alii* — *illa* reponi vellet, idque Droysenius quin probaverit, con-
6 versio eius dubitare non sinit: *Hiervon gehen die ersten Naturgemässheiten, wie man sie wohl nennen kann, aus.* Itaque demonstrativum pronomen *ab his* ad superiora pertinere credidit, voluptatem et doloris vacuitatem, non, quo debebat, ad sequentia, *quae prima secundum naturam nominant:* quem errorem si quis fortasse eo excusandum dicat,

quod in tali generis per subsequentem enuntiationem relativam definitione demonstrativum pronomen *in iis* potius exspectandum fuerit, quum alterum *in his* ad rem ante commemoratam referri soleat, mihi *in his* nihil h. l. offensionis habere posse videtur, utpote in re nota positum, quandoquidem haec *prima natura* iis, ad quos Piso h. l. verba facit, omnibus, praeterquam uni fortasse L. Ciceroni, satis iam dudum nota erant. Illud autem plane manifestum, sententiam loci, ut a Droysenio conversus est, et alienam esse a mente Ciceronis et per se falsissimam. Nam quum *prima naturae* propterea dicantur, quoniam haec primum natura appetit, absurdum est, quod haec aliunde, a voluptate aut a doloris vacuitate, proficisci dicuntur: ita enim prima erunt voluptas et doloris vacuitas, illa autem, quae hinc proficiscuntur, secundaria. Porro nulla ratione in his rursus doloris vacuitas numerari potuit, eadem quae modo in illis posita erat, unde haec proficiscerentur. Vera autem totius loci structura perspecta recte omnia se habere intelligitur. Proponuntur enim tres diversae de primo appetitu naturali sententiae, quum alii voluptatem primum appeti statuerent, alii doloris vacuitatem sive indolentiam, alii denique haec, quae prima naturae ab iis hanc ipsam ob causam nominata sunt, quod prima appeterentur; in quibus etiam vacuitatem doloris numerari nihil mirum. Interest enim inter horum et eorum, qui secundo loco commemorati sunt, sententiam hoc, quod alteri vacuitatem doloris solam, nihilque praeterea, appeti voluerunt, alteri autem hanc tanquam partem tantummodo ponunt universi huius generis commodorum, quae primorum naturae nomine comprehenduntur. Proficisci autem ab his huius sententiae auctores propterea dicuntur, quia his primis constitutis progrediebantur inde ad inveniendum bonorum finem et extremum.

Etiam proximae periodi initium: *ex his tribus quum unum aliquod sit quo primum natura moveatur —*, non recte conversum est: *da unter diesen dreien ein erstes ist.* Debebat enim ita: *da es nun Eines von diesen dreien ist, wodurch die Natur zuerst angeregt wird.*

Paullo infra Ciceronis verba, *ex eo autem quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, existet recti etiam ratio atque honesti, quae cum aliquo uno ex tribus illis congruere possit*, haud dubie hoc significant, recti honestique rationem, ex primo appetitu derivatam, talem esse opportere, quae cum uno ex illis tribus congruere possit, h. e. quae non pugnet cum eo, quod primum positum sit. Interpres autem, quum scribit, *die wesentliche Bestimmung von dem was recht und edel*

ist, welche denn mit einem von den dreien in Verhältniss treten kann; neque vim verbi *congruere* satis exprimit, et Ciceroni hanc tribuit sententiam: constituto eo, quo primum natura movetur, ductaque inde recti et honesti ratione, fieri posse, ut haec cum uno ex illis
7 tribus congruat. Ita loqui non potuit, nisi etiam aliter se rem habere posse credidit, h. e. posse fieri, ut recti honestique ratio cum eo, unde ducta sit, non congruat; quod apparet absurdum esse.

In proxima parte huius capitis manca haud dubie et obscura est Ciceronis disputatio. Nam postquam posuit, prout quis de primo appetitu naturae statuerit, ita etiam honestum, quippe cuius ratio inde ducenda sit, aut ad voluptatem referri, aut ad vacuitatem doloris, aut ad illa quae prima naturae nominantur, et ita quidem, ut honestum sit facere omnia unius alicuius ex his tribus consequendi causa, etiamsi id, quod appetimus fortasse propter impedimenta extra potestatem nostram posita non assequamur, adiungit statim haec: *Ita fit, ut quanta differentia est in principiis naturalibus* 2) *tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo*. Atqui qua tandem ratione hoc ita fiat, intelligi non potest, nisi prius edocti fuerimus, esse qui finem bonorum in una honestate ponant. Debebat igitur Cicero tale quid praemittere: *quodsi finis bonorum in honestate ponitur, quemadmodum multis placet, ita fit, ut etc.* — Non minus propter brevitatem obscura sunt quae statim sequuntur: *Alii rursus iisdem a principiis omne officium referunt aut ad voluptatem aut ad non dolendum aut ad prima illa secundum naturam obtinenda.* Nimirum omisit illud dicere, quo uno maxime ab iis, quos antea commemoravit, horum sententia dissidet. Nam referre officia aut ad voluptatem aut ad doloris vacuitatem aut ad prima naturae, hoc quidem commune est utrisque: neque hoc inter eos differt, ut alteri omnia fieri iubeant ad consequenda illa commoda, alteri ad obtinenda, quae fuerimus consequuti: nam neque illi, opinor, officio fungi eum dicunt, qui quum omnia fecerit, ut illa consequatur, obtinere, quae consequutus sit, nihil curet, neque hi ita omne officium

2) H. e. prout aut voluptas aut doloris vacuitas aut prima naturae statuuntur primum appeti. Apparet igitur alio sensu *principia naturalia* quam *prima naturae* dici. Haec sunt certa quaedam commoda, quorum primum appetitum esse Stoici et Antiochus statuerant: illo nomine designatur, quidquid a quoquam philosopho primum appeti statuitur. Latius igitur patet principiorum naturalium nomen, suntque prima naturae his, tanquam species genere, comprehensa.

ad obtinenda prima naturae commoda referunt, ut horum consequendorum curam ab officio seiunctam velint. Sed omnino non in hoc summa rei vertitur, quo officium ab utrisque referatur, sed quem finem bonorum statuant. Hunc illi in eo ponunt, si quis omni officio ad illa commoda vel consequenda vel obtinenda constanter perfungatur: hoc enim esse honeste agere, et in hoc summum bonum consistere, etiamsi quis officio fungendo consequi illa commoda vel obtinere non possit: alteri contra pertinere ad finem bonorum existimant, ut quis ea commoda non studeat solum vel consequi vel obtinere, omneque officium eo referat, sed etiam ut ea consequatur reapse et obtineat. Paullo planius itaque Cicero rem exposuisset, si addidisset ad eam, quam supra scripsimus, periodum aliquid in hanc fere sententiam: *hanc autem si non obtineantur, expleri summum bonum non putant.* Ceterum apparet participium *obtinenda*, etiamsi formam habet ad proxima tantum verba accommodatam, significatione tamen ad haec tria, quae ante posita sunt, voluptatem, non dolendum, prima naturae, pariter pertinere. 8
Hoc plane obscuravit interpres convertendo: *Andere beziehen alle Pflicht entweder auf die Lust, oder auf das nicht Schmerz leiden, oder auf das Behaupten jener ersten Naturgemässheiten.*

Eodem capite quae leguntur § 20: *ne vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare posset,* etiamsi *ne si* pro *ne si quidem* vel *ne tum quidem si* recte dici concedatur, sententiam tamen habent adeo manifesto falsam, ut latere interpretem non debuerit. Vitationem doloris apparet esse actionem eius, qui omnia facit ad dolorem vitandum; vitatio ipsa per se expetitur, quum quis huiusmodi actionem, etiamsi effectu careat, h. e. etiamsi non reapse evitet dolorem, tamen optabilem iudicat. Dixerit igitur Cicero nihil aliud nisi hoc: *vitationem doloris quae esset sine effectu, ne tum quidem, si non esset sine effectu, cuiquam expetendam visam:* quo nihil potest absurdius esse. Ac si quis forte non ita haec coniungi debere putet, sed disiungi alterum ab altero, ut primum Cicero dicat ipsam doloris vitationem per se et sine effectu nemini expetendam visam, deinde ne eam quidem, quae non careat effectu: hoc quoque non potuisse dici, quum omnis loci contextus, tum res ipsa docet. Nam vitationem doloris effectu non carentem, h. e. evitationem vel vacuitatem doloris, summum bonum nonnullis visum esse constat, et ab ipso Cicerone paullo ante Hieronymus huius sententiae auctor nominatus est: omni autem hoc loco de iis tantum finibus loquitur, qui in

sola agendi ratione consistant, ut haec ipsa per se explere summum bonum indicatur, effectus autem actionis haud perinde habeatur. Scribendum est igitur, *nisi etiam evitare posset*: ut haec verba, etiamsi poterant sine damno sententiae abesse, non tamen incommode addita sint, ad hoc ipsum, quod inest in vitatione doloris ipsa per se, disertius etiam declarandum. Et correxit ita iam dudum Ursinus: recepit autem correctionem etiam Bremio probatam nuper demum Madvigius.

Cap. 9. § 24. Primae periodi membra a nonnullis editoribus, quos Droysenius sequitur, perperam distinguuntur hoc modo: *Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id agit, ut se conservet, (quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet,) atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit.* Statuunt nempe, qui istiusmodi parenthesin commenti sunt, Ciceronem hoc dicere, omne animal *simul atque ortum* sit non id solum agere, se ut conservet, verum etiam ut ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Atqui hoc ipsum Cicero negat, quippe qui proxima statim periodo hoc unum initio agi ab animali dicat, se ut tueatur, qualecunque sit, non ut quam optime affectum sit: id enim procedente demum aetate paullatim accedere. Vera autem sententiarum connexio haec est, ut primum illud ponatur, unde omnis reliqua disputatio proficiscitur, omne animal se diligere, deinde ea adiungantur, quae hinc consequuntur. Consequuntur autem haec duo, primum ut se conservare studeat, deinde ut expleri naturam suam velit: hoc est enim, quod ait, ita affectum esse, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Iam vero ex his duobus alterum, se ut conservet, tempore prius est, statimque a primo ortu apparet,
9 alterum autem, ut expleri naturam suam velit, posterius et procedente demum aetate consequitur. Posito igitur illo altero, quod simul atque ortum est animal apparet, sui conservandi studio, ne quis hoc unum, nihilque praeterea inesse in se diligendo credat, subiungit statim ad omnem huius naturalis commendationis vim declarandam utriusque studii commemorationem, et prioris illius, quod iam ante commemoratum erat, se ut conservet, et huius posterioris, quod postea consequitur, ut naturam suam expleat, sitque quam optime affectum. Deinde rursus etiam disertius haec distinguit: primo initio nihil aliud animali propositum esse, nisi ut se conservet qualecunque sit; ubi autem processerit paullum, non iam hoc satis esse, sed quaeri quae apta sint naturae, h. e. quae ad explendam naturam pertineant, efficiantque ut ani-

mal non modo conservetur in suo statu, sed perveniat ad perfectionem sitque quam optime possit secundum naturam affectum. Continetur autem utrumque prima illa commendatione naturae, qua se quisque diligit [3]. — Ita omnia satis plana sunt, et apparet parenthesin nullam esse.

In eodem capite § 25 peccatum a librariis esse arbitror unius particulae permutatione. *Quoniam autem sua cuiusque animantis natura est, necesse est finem quoque omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quaedam esse et inter se animalibus reliquis, et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa et summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta et dispertita sunt et sua cuique propria et ad id apta, quod cuiusque natura desideret.* Uniuscuiusque ex his tribus membris sententia plana est et perspicua, neque oppositionis ratio, quae inter secundum ac tertium membrum intercedit, quemquam fallere potest. Sed qua ratione primo membro secundum per causalem particulam *enim* adiungi potuerit, non intelligo. An forte propterea omnium animalium finis hic est, ut natura expleatur, quoniam quaedam iis inter se communia sunt? — Scribendum est haud dubie, *nihil etiam prohibet.* Hae particulae *etiam* et *enim* quam saepe a librariis permutatae sint, Drakenborchius docere poterit ad Liv. 46, 41, 3.

Cap. 12, § 35. *Corporis igitur nostri partes totaque figura et forma et statura quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures et reliquae partes quales propriae sunt hominis* 10

3) Conf. cap. 11, § 33: *Iure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, et illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt.* Sic vulgo scribitur, *continentur,* et contineri prima commendatione naturae eos dici volunt, ad quos ea commendatio pertinet, h. e. qui ea reguntur et impelluntur. Verum ita inepte hi tanquam una pars omnium designarentur, quam tamen nemo sit omnium ad quem ea commendatio non pertineat. Hoc sentiens Davisius pro *qui-quia* scribendum esse coniecit, idque nuper a Madvigio receptum est. Sed ne sic quidem locum sanum esse arbitror. Nam *contineri* prima commendatione homines non alio sensu latine dici posse iudico, nisi ut ea *coerceri, cohiberi, frenari* dicantur, quod alienum esse apparet. Scribendum itaque *qui continetur,* ut relativum referatur ad illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum, qui sane continetur prima commendatione naturae, h. e. quem haec in se habet et complectitur, eiusque fons et causa est. Nam propterea quod se quisque diligit, fit ut ea appetat, quae pertineant ad naturam explendam.

intelligatur. Ex Droysenii conversione alterius membri, *und unbedenklich wird man das auch in dem Antlitz, den Augen, Ohren und den übrigen Theilen, wie sie in dieser Art dem Menschen eigenthümlich sind, erkennen,* apparet eum e superiore membro verba, *quam apta ad naturam sint,* subaudienda etiam ad verbum *intelligatur* putavisse. Itaque eandem sententiam habemus bis a Cicerone propositam; primum, apparere quam aptae ad naturam corporis nostri partes sint, deinde, non dubium esse, quin intelligatur quam aptae sint: neque quidquam interest inter haec duo membra, nisi quod in altero partibus universe positis tota corporis figura, forma, statura adiungitur, quae partium compositione constant, in altero autem aliquot partibus singulatim enumeratis reliquae in universum adduntur. Mirifica porro et plane incredibilis forma orationis, quae, postquam alicuius novae sententiae expectationem fecit, non hanc solum expectationem destituit, sed ne constructionem quidem verborum plenam et integram habet, ut intelligi per se sola possit. Ita non modo Ciceronem, sed neminem prorsus scripturum fuisse credo. Unius autem litterulae mutatione et structura integra et sententia non incommoda evadit. Scribendum est, *quales propriae sint hominis,* (non *sunt*). Ita haec duo a Cicerone dicuntur, primum, corporis nostri partes omnes earumque compositionem aptam esse ad naturam; deinde, intelligi h. e. persentiri a quolibet, quales partes propriae sint hominis, h. e. quales esse eas conveniat, quas proprias hominis, vel proprie humanas dicamus. Scilicet quoniam antea in universum partes corporis ad naturam aptas dixit, sunt autem in multis saepe hominibus etiam non aptae, quum aliqua pravitate aut distortione aut imminutione a natura recesserunt, ideo addendum sibi illud alterum putavit, quo significaret, se de iis tantum loqui, quae propriae hominis sint vereque humanae, quae quales sint, haud dubie a quolibet sua sponte intelligatur.

Cap. XIII, 38: *Etenim omnium rerum, quas et creat natura et tuetur, quae aut sine animo sunt aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est.* Convertit Droysenius: *Denn für alle andern von der Natur erzeugten und erhaltenen Dinge —.* propterea, ut arbitror, quia opponuntur postea his et bestiae quaedam, in quibus insit aliquid simile virtutis, et homo, in quo summa omnis animi sit, quae oppositio flagitare videbatur, ut in primo membro non *omnes res* ponerentur, sed eae tantum, quae praeter illas bestias et hominem a natura creentur, h. e. *ceterae res.* Atqui ille genitivus *omnium rerum*

partitivus est, totum significans, deinceps in partes suas distribuendum; sunt autem hae partes primum, eae res, quae sine animo sunt aut non multo secus; deinde bestiae quaedam generosioris indolis, denique homines. Poterat igitur Cicero etiam in hunc modum scribere: *Etenim ex omnibus rebus, quas et creat natura et tuetur, quae — earum —*. Relativum pronomen demonstrativo, ad quod refertur, praemitti usitatum est, et hoc loco aptissime factum.

Cap. 15, § 43. *Parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur.* Sunt simulacra virtutum eae animorum affectiones, quae quum vere virtutes vocari non possint, similes tamen virtutibus sunt. Nam virtus quae vere dici possit, non existit 11
nisi ratione perfecta; in iis autem, quorum nondum perfecta ratio est, adumbratur tantummodo virtus, estque aliquid simile virtutis, non autem ipsa virtus expressa. Similiter de Offic. I, 15, 46: *vivitur non cum perfectis hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur si sunt simulacra virtutis.* estque haec significatio adeo aperta, ut vix videatur quemquam latere potuisse. Convertit tamen interpres *Vorbilder der Tugenden*, ut aut *simulacra* pro *exemplis* accepisse putandus sit, aut diversam germanicae voci significationem tribuisse ab ea, qua usurpari ab omnibus solet: quod si fecit, improbandum est magnopere. Nam nemo istam interpretationem legens non aliud a Cicerone dictum credet, quam quod vere dictum est.

Sed haec quidem hactenus: plura enim quominus addamus, tempore excludimur. Restat igitur, ut Vos, Commilitones, ad feriarum otium salubriter et cum fructu usurpandum dimittamus, quo mox refectis viribus recreatisque animis novum scholarum curriculum impigre nobiscum ingrediamini. Valete.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III. Kal. Sept. MDCCCXLI.

DE VOCE AUCTOR.

3 Quod in quotidiano sermone dici solet, vera non semper veri similia, similia veri non semper vera esse, id in nulla studiorum nostrorum parte frequentius experientia comprobatum videmus, quam in ea, quae in originibus vocabulorum versatur indagandis, qua in re quum olim plerique certa veri inveniendi via et ratione prorsus ignorata id unum sequi solerent, quod speciem aliquam et similitudinem veri habere videretur, incredibile dictu est, quam multae vocabulorum origines excogitatae diuque pro veris habitae sint, quas qui recte et ex artis legibus examinet, statim falsissimas esse agnoscat: contraque nunc ab etymologis multa proponuntur, quae quum imperitissimus quisque incredibilia esse confidentissime clamitet, periti vera esse non credant tantum, sed planissime ac certissime intelligant. Etenim hac demum nostra aetate, vetere illa opinandi et hariolandi temeritate remota, artis, quae vere dici possit, etymologicae solida fundamenta poni coepta sunt, quae quum non aliunde nisi ex plurimarum linguarum inter se cognatarum accurata comparatione peti posse constet, nemo se in hoc studiorum genere operae pretium facere posse intelliget, nisi qui se idonea, hoc est accurata et subtili earum linguarum, quae in comparationem vocandae sunt, scientia instructum esse videat: ceteri, si sapient, uti potius iis, quae a peritis inventa acceperint, quam ipsi in hunc campum descendere cum errandi et labendi periculo malent. Nos quidem in huiusmodi rebus non tam turpe putamus multa nescire, quam stultum, si quis arbitretur se scire quae nec sciat nec scire possit. Interim sunt etiam in hoc genere non aeque omnia ardua et a vulgari captu remota: multa in quibus non tam diffusa ista plurimarum linguarum cognitione, quam sobrio iudicio opus sit, ut aut verum inveniatur aut quod falsum sit certis rationibus confutetur. Horum unum hoc loco

tractare decrevimus, vocabulum *auctor*, de cuius vel significationum multitudine uno genere comprehendenda et per species commode digerenda, vel stirpe atque origine, unde simul ipsum quasi corpus et forma vocabuli, simul primitiva significatio commode repetatur, diversissimae adhuc fuerunt doctissimorum virorum sententiae: nos utrum veram rationem perspexerimus, an errorem errori addamus, peritorum esto iudicium. Ac primum quidem quod ad formam vocabuli attinet, *auctor* rectius quam *autor* scribi nunc quidem satis inter omnes constat quum propter codicum optimorum et vetustissimorum consensum, tum propter titulorum testimonia, quae palatinam litteram antiquitus vocabulo insitam fuisse demonstrant, licet posteriore tempore et in noviciis linguae latinae filiabus evanuerit, itidem ut in *actus* — *atto*, *tractare* — *trattare*, *vectura* — *vettura* aliisque id genus quam plurimis [1]). Quodsi *auctorem* veteres dicebant, non *autorem*, haec 4
ipsa forma vocabuli minus probabilem facit eorum sententiam, qui stirpem eius in graeco pronomine *αὐτός* sibi invenire visi sunt: nulla enim ratio excogitari potest, quamobrem *c* littera addita sit; nisi si quis veteres falsa originatione deceptos, quum ab *augendo auctorem* dictum statuerent, huic stirpi pronuntiationem accommodasse dicat [2]). Gravius hoc est, quod isti originationi omnis analogia repugnat. Neque enim unquam ex graeca terminatione $\overline{\text{ος}}$ vel $\overline{\text{ορ}}$, quemadmodum Aeoles et Dorienses nonnulli pronuntiabant, latinam $\overline{\text{or, oris}}$ extitisse videmus, neque nomen fieri, quod pronomen est, neque omnino posse hoc fieri iudicamus, propter diversam utriusque verborum generis naturam atque indolem. Quodsi quis fortasse latinum *autor* non quidem illud ipsum graecum *αὐτόρ* esse dicat, sed ex eadem tamen stirpe procreatum, hunc quoque nihil dicere censemus. Quippe dubitari non potest, quin pronominis *αὐτός* duae stirpes sint, altera *αὖ* particula, altera $\overline{\text{το}}$, demonstrativi pronominis radix [3]), quarum neutra latino nomini ullo

---

1) Hispanicam linguam excipit Ballhorn-Rosen. *de dominio* p. 246, provocans ad vocabula *actor*, *lector*, *rector*, quae latinam formam immutatam servarunt. Sed haec etiam apud Gallos c̄ litteram non amittunt: contra *matar* Hispani dicunt pro *mactare*, et *matador*, ut opinor, non *mactador* ab ipso Ballhornio dici solet. Item *tratar* dicunt pro *tractare*, et *fruto* pro *fructu* et *luto* pro *luctu*. Itaque ex eo, quod ab Hispanis *autor* dicitur, nequaquam consequitur, etiam a veteribus Latinis ita dictum esse.

2) Haec fuit Beieri sententia, excurs. ad Cic. fr. or. pro Tullio etc. p. 245.

3) Conf. Hermann. de pronomine *αὐτός*, opuscul. tom. 1. p. 308; quamquam

modo convenit. Quod vero ad graecum nomen αὐθέντης (αὐτοέντης) provocant, quod a juris scriptoribus nonnunquam eodem sensu quo latinum *auctor* dicitur, apparet, opinor, αὐθέντην pro auctore usurpari nunquam potuisse, si inesset sola illa pars, quam communem latino vocabulo cum graeco esse putant, neque adiuncta esset altera, cuius in latino vocabulo nullam vestigium est. Alii ad αὐτώρης confugerunt[4]) rarissimi usus et incertae originis vocabulum, cuius unum auctorem habemus Scholiasten Pind. Pyth. IV, 107, qui ut explicet quod Battum Pindarus *μελίσσας Δελφίδος αὐτομάτῳ κελάδῳ* excitatum dicit, haec habet: *οὐκ ἠρωτήθη γὰρ παρὰ τοῦ Βάττου περὶ τῆς ἀποικίας ἀλλὰ περὶ τῆς φωνῆς, ἔνθεν καὶ αὐτώρης ὁ τρίπους. Καλλίμαχος· αὐτώρης ὅτε τοῖσιν ἐπέφραδε. καὶ τότε αὐτώρης ἡ μάντις λέγεται, ὅταν βουλευομένου τινὸς, περὶ ὅτου μὴ ἥκει μαντευσόμενος ἀπαυτοματίζῃ.* Erit igitur αὐτώρης qui sua sponte respondet quod non interrogatus est; auctores plerumque interrogati, saepenumero etiam inviti fiunt. Ceterum qui illud αὐτώρης arripuit, Beierus ad Cic. fr. or. pro Tullio p. 246, hac se imprimis ratione permotum dicit, ut graecam potius quam latinam nominis originem crederet, quod ceterorum nominum latinorum in *tor* a verbis ductorum nulla substantiva sint in *oritas*, quemadmodum ab *auctor auctoritas*. In quo hoc sane mirandum est, in una re, leviore haud dubie, tantum analogiae tribui: in eo contra, ubi maxime animadvertenda erat, prorsus eam sperni. Restat igitur illa originatio, qua nihil veri similius inveniri posse videtur, ut *auctorem* ab *augendo* dictum esse statuamus, sicut *actorem* ab *agendo, doctorem* a *docendo* et similia. Itaque haec sententia et veteribus quibusdam placuit, et recentioribus plerisque omnibus probatur: neque nos eam prorsus spernendam fuisse censemus, quum ad eum qui auget significandum illud ipsum nomen verbale a verbo *augeo* existere ex legibus analogiae
5 consentaneum fuerit: sed vix tamen fieri posse arbitramur, ut, si *auctorem* proprie non alium esse dicamus, quam *qui augeat*, cum hac primitiva significatione reliquae omnes, quae admodum variae sunt, commode concilientur. Ii certe, qui adhuc omnium consensu optime

---

hic minus recte, ut arbitror, αὐτός ex adverbio αὖτε ortum esse dicit. Nempe hoc ipsum adverbium αὖτε ortum est ex αὖ cum illa radice demonstrativa, quae in adverbiis τε, in pronominibus τος fit, unde etiam οὗτος ex ὁ-τός, non ex ὅτε.

4) Ballhorn-Rosen *de dominio* p. 250.

in hoc negotio versati sunt, Lünemannus et Voigtlaenderus, tantum abest ut nobis satis fecerint, ut ne illam quidem ipsam quam primitivam esse volunt significationem satis recte aut perspexisse aut demonstrasse videantur. Proficiscitur Voigtlaenderus a Ciceronis loco pr. Sest. c. 66, §. 138, ubi *qui rem publicam sustinent*, ii praedicantur *auctores* et *conservatores* civitatis: quorum aemulis gloriae *de Offic.* II, 24, 85 praecipitur, ut quibuscunque rebus vel domi vel belli possint, rem publicam *augeant*. „Auctor igitur," addit, „proprie is est, quem nostrates prisco vocabulo appellant *den Mehrer*, e. g. *des Reichs* [5])." — Vult ergo auctorem civitatis eum dici, qui civitatem commodis augeat; eamque sententiam poterat etiam iis verbis stabilire, quibus Cicero in Sestiana paullo ante illum locum utitur, quum optimatibus inter alia hoc tribuit, ut plebis libertatem et commoda tueri atque augere velint. Tamen vereor equidem ut Ciceronis mentem recte assequutus sit, quandoquidem aliis locis eadem ista loquutio ita usurpatur, ut augendi significatio nulla subesse videatur, veluti pro Flacco cap. 15, ubi Asclepiades quidam Acmonensis, qui, quum ipse solus, civium suorum, ut aiebat, nomine, testimonium in Flaccum dixisset, laudationem Acmonensium publicam elevare conatus erat, propter hanc causam cum irrisione *praeclarus auctor suae civitatis* dicitur, h. e. is cui de civitate sua recte fides haberi possit. Item Cicero ad Atticum VIII ep. 2 de relicta a Pompeio urbe loquens, *mihi* inquit, *nihil ulla in gente unquam ab ullo auctore rei publicae ac duce turpius factum esse videtur, quam a nostro amico factum est,* ubi auctorem rei publicae eum dicit, cuius fidem cives in administranda re publica sequuntur. Alias loquutiones, in quibus auctor ita dicitur, ut neque ipsam illam augendi et amplificandi significationem habeat, neque aliquam huic coniunctam et hinc repetitam, non opus est nunc a me commemorari: sunt enim plurimae et nemini ignotae. Atque hae ipsae in causa fuerunt, ut verbo *augere* non haec solum quam omnes agnoscimus amplificandi et in maius provehendi, sed gignendi etiam et producendi significatio tributa sit, quo scilicet *auctor* etiam procreator, genitor, effector dici possit. Hanc autem gignendi s. producendi significationem manifestam fieri volunt eo, quod *augeri* ipsumque activum *augere* intransitive usurpa-

5) Hanc nominis significationem in eodem illo Ciceronis loco etiam Ballhornius agnoscit l. l. p, 248: sed is *auctorem* et *autorem* diversae et significationis et originis esse vult.

tum idem saepenumero sit, quod *crescere*, *crescere* autem et *creari* arctissime inter se coniuncta sint. Nimirum *crescere* pertinet ad vim illam genitricem et creatricem, quae quas res progenuit, in his etiam postea permanet et continuae perfectionis illiusque, ut cum Lucretio loquar, auctifici motus causa existit, quo fit ut res alantur atque augeantur: neque tamen propterea idem esse dicemus *crescere* et *creari*. Et quum quae crescunt et aluntur, haec maiora fiant et augeantur, necesse quidem est augeri et crescere permutari saepenumero inter se posse, nulla tamen ratione hinc consequitur, *augere* quia sit maius *facere*, *alere*, propterea etiam idem esse quod *creare* s. *gignere*. Quem autem locum citant Lucretii V, 323: *nam quodcunque alias ex se res auget alitque*, huius loci sententia, etiamsi patitur istam gignendi significationem, nequaquam tamen flagitat: potuit sane dici *quodcunque* — — *gignit alitque*; potuit autem non minus *nutrit alitque*: quemadmodum *auctiferas terras* Cicero dixit ap. Augustin. de C. D. V, 5, ubi potuit
6 sane *genitrices* dicere: verum dixit *altrices* ad exemplum *γῆς πουλυβοτείρης*. Itaque ut *augere* i. q. *alere* ita *auctorem* quoque *altorem* significare posse concedimus. Iam vero hinc ad alteram illam procreandi et producendi significationem, quam in auctoris nomine inesse volunt, pervenire poterant hoc modo, ut ostenderent *ali* etiam eas res dici, quae ex occultis et absconditis initiis paullatim increscunt et in lucem adspectumque prodeunt, ideoque auctorem s. altorem, si is sit, qui alendis augendisque initiis rem in lucem producat, non absurde quasi productorem et procreatorem rei haberi posse. Quodsi quis hanc rationem adhibendam censeat illis locis interpretandis, ubi vulgo auctor pro conditore et procreatore accipitur, nos non intercedimus: monemus tamen ne falsa specie deceptus huc trahat, quae reapse diversa sunt: velut apud Vergilium Georg. I, 26: *te maximus orbis Auctorem frugum tempestatumque potentem Accipiat* — *auctorem* plerique *creatorem* esse volunt, quae sane accommodatissima huic loco explicatio est. Sed Manilius tamen I, 393 Vergilium haud dubie imitatus, *Caesar*, inquit, *nunc terris, post caelo maximus auctor*. ubi apparet *auctorem* pro *moderatore* dictum, eaque interpretatio haud scio an apud Vergilium quoque verior sit. Ceterum exiguus est illorum locorum numerus prae maxima multitudine eorum, in quos ista interpretatio nullo modo quadrat; velut quum Pythagoram Horatius Od. 1, 28, 14 *auctorem naturae verique* dicit, quia de natura veroque praecepta dedit, aut Caecilium Cicero ad Att. VII, 3 extr. *malum auctorem Latinitatis*,

quia pro exemplo latine scribendi esse non potuit, aut *auctorem beneficii populi Romani* pr. Mur. c. 2. non eum qui beneficium tribuit, sed qui tributum a populo praestat et tuetur, aut *auctorem doloris* pro Flacc. c. 20 non qui creavit dolorem, sed qui testatur atque profitetur, denique quum venditores, testes, fideiussores, comprobatores alicuius rei auctores dicuntur, haec atque talia non intelligo profecto, qua ratione cum ista vel augendi vel alendi vel producendi significatione apte componi possint, eoque minus me hoc intelligere profiteor, quo saepius eorum disputationes perlegi, qui illa omnia conciliare et e communi quasi fonte significationis derivare conati sunt. Quamobrem eam nominis originem, quae mihi probabilis videri solet, non verebor proponere. Est enim, mea sententia, *auctor* ab eadem stirpe declinatum, unde est *aio* [6]). Scilicet non ab hoc ipso verbo *auctorem* dictum volo, quasi *aitorem*, sed hoc dico, arctissimam esse horum verborum inter se cognationem, neque absurdum est statuere, ipsius verbi *aio* vel *aiio*, ut a veteribus ipsoque adhuc Cicerone scribi solitum Quinctilianus auctor est I, 4, 11, in vetusta lingua latina etiam aliam formam fuisse, priore syllaba in diphthongum *au* producta, *auio* v. *augo*, itidem ut apud Graecos $\overline{\alpha}$ et $\overline{\alpha\upsilon}$ stirpes congeneres sunt, et huic alteri accedit gutturalis aspiratio χ, ut fiat $\overline{\alpha\upsilon\chi}$, unde *αὐχέω*, quod et ipsum nonnunquam eodem sensu dicitur, quo latinum *aio* [7]). Quid quod apud Latinos quoque $\overline{au}$ pro $\overline{a}$ comparet in *autumo*, quod non dubium est, quin ex *auto* (*aito*) ortum sit, ut *negumo* a *nego* [8]): nam quod Beierus graecum verbum *αὐτομῶ* comminiscitur, unde *autumo* a Latinis factum sit, nemini, opinor, persuadebit. — Est igitur *auctor* primitiva significatione is, qui aliquid ait atque affirmat. Plus autem esse *aio* quam *dico* nemo ignorat: inest
enim in illo primum haec ipsa affirmandi significatio, qua opponitur 12
verbo *nego:* deinde maxime solet de iis dici, qui aliquid quasi suo iure, velut pro potestate et imperio, aut cum fide quadam et gravitate elo-

---

6) Sanscr. *ah.* Goth. *aika.*

7) Conf. Blomfield. gloss. Aeschyl. Prometh. v. 710, qui rectissime *αὐχέω*, *inquit*, *est proprie confidenter dico.* Assentitur mihi A. Fleckeisenius, Zur Krit. d. altlat. Dichterfragm. bei Gellius p. 8, et ad explicandam gutturalem aspirationem affert Sanscr. radicem *ah:* nam h in χ abiisse eodem modo, quo $\overline{\mu\iota\chi}$ in *ὀμίχω* e Sanscr. *mih* extiterit.

8) Festus h. v.: *negumate in Carmine Cn. Marcii vatis* (de quo cf. Davis ad Cic. de divin. 1, 40) *significat negate, quum ait: Quamvis moventium duonum negumate.* Nulla ratione Scaliger *negumate* aut *neginate* scribendum suadet.

quuntur, denique qui id dicunt, quod praestare possint ac velint. Ita dicitur e. c. de eo, qui iuris sui persequendi causa actionem alteri intendit, in formula notissima *aio te mihi dare (facere) oportere*, ap. Valer. Prob. de not. p. 1453 Gothofr. et in illa altera apud Ciceronem pro Mur. c. 12 et Gaium IV, 16: *hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio*, porro de magistratibus, de imperatoribus, senatu, quum quid edicunt et praecipiunt, ut *aiunt aediles* Dig. XXI, 1 fr. 1 §. 1 et passim; *praetor ait* ib. XXXVIII, 14 fr. 1 pr. *senatus ait* ib. 17 fr. 1 §. 12. *ait divus* Traianus ib. XLIX, 14 fr. 16. *ait lex* ib. XXIV, 3 fr. 64 §. 6. Hinc etiam de prudentibus, qui de iure praecipiunt ac respondent, velut *ait Vivianus* Dig. XXI, 1 fr. 1 §. 9 et 10. *Pomponius ait* ib. fr. 4 §. 2 et 3. Cf. fr. 6 pr. et §. 1. fr. 8. 9. 10 aliaque innumerabilia. Neque hic praetermittendae sunt quotidiani sermonis formulae *ain tu, ain tandem, ain vero*, quarum sententia est *certene dicis, itane dicis, ut fides tibi habenda sit, ut praestare quod dicis possis?* — Itaque consentaneum est *auctorem* quoque eum vocari, qui quod dicat praestare velit ac possit, vel cui dicenti fidem habemus aut obtemperamus; et plurimis locis nihil prorsus interest utrum *ait* dicas an *auctor est* e. g. Liv. II, 48: *auctores sumus tutam maiestatem populi Romani fore* h. e. aimus, pollicemur, spondemus. Id. IV, 26: *sunt qui male pugnatum auctores sint.* h. e. aiant, affirment, testentur. Terent. Adelph. V, 8, 16: *idne estis auctores mihi* h. e. idne aitis, iubetis? Ex hoc autem fonte omnes vocabuli significationes, quamvis variae videantur, commodissime derivari possunt. Ac primum quidem si auctor is est, qui dicit quod praestare velit ac possit, et cui dicenti fides habenda sit, apparet quam recte fideiussores, sponsores, testes, doctores et praeceptores, suasores et impulsores eodem hoc nomine appellentur, cuius rei exempla congerere nihil attinet, quum e lexicis a quolibet peti possint. Sed huc referenda est etiam veteris iuris formula apud Valerium Probum p. 1476: *Quando in iure te conspicio, postulo an fias auctor* h. e. an aias et praestare velis quod obligatus es [9]). Item quod Festus docet s. v. *manceps, auctorem emptionis* (in vectigalibus rei publ. conducendis) eundem ac praedem esse, quia debeat praestare populo quod promiserit. Atque hoc sensu Plancius pater a Cicerone pro Planc. c. 13 *maximarum societatum auctor* fuisse dicitur, quam loquutionem non debebat Wunderus cum Ernestio ita explicare, ut auctorem diceret esse

9) Conf. Branchu Obss. Dec. II c. 15 p. 89.

consiliarium, cuius consiliis in maximis rebus uterentur. — Nec vero
mirum est, etiam paullulum dilatata significatione eos nonnunquam
auctores vocari, qui non verbis et aiendo, sed alio quocunque modo
fidem nobis faciunt aut ad obtemperandum nos permovent, veluti
Plautus dicit Trin. 1, 2, 70: *rem tibi auctorem dabo* h. e. rem
tibi dabo cui fidem habeas, et Cicero de divin. 1, 15: *sibi eas aves,
quibus auctoribus officium et fidem sequutus esset, bene consuluisse*
h. e. quibus impellentibus, et ad Att. VII, 3 *malus auctor Latinitatis*,
h. e. cui non recte fidem habeas, cuius exemplum non recte sequaris.
Porro *auctores rei publicae* erunt, quorum verbis et consiliis in re
publica obtemperari solet, h. e. principes, duces, moderatores, quem-
admodum a Cicerone haec coniunguntur pro Sest. cap. 66: *ii prin-
cipes, ii duces, ii auctores huius ordinis habiti sunt*, et eo quem iam
supra adscripsimus loco ad Att. VIII, 2: *ab ullo auctore rei publicae
ac duce*. — Deinde quum illa aiendi significatio etiam in eum con- 8
veniat, qui quod ab altero fit consensu suo comprobat ratumque ha-
bet, hunc quoque *auctorem* dici nemo mirabitur. Ita Paullus libro
VIII ad Sabinum, Dig. XXVI, 8, 3: *quum se probare dicit id quod agi-
tur; hoc est enim auctorem fieri*, eoque sensu imprimis patres saepe-
numero *comitiorum auctores* dici vulgo notissimum est. — Item
quum quis aiendo obligatur in negotio quocunque contrahendo, hic
quoque *auctor* esse dicendus erit: quemadmodum apud personatum
Ciceronem pro domo c. 29: *te esse interrogatum, auctorne esses ut in
te P. Fonteius vitae necisque potestatem haberet*. Ita qui ad gladium
se ipsi mancipant, auctores fiunt lanistae, scil. ut potestatem in se
habeat [10]): quam ob rem hi homines *auctorari* dicuntur, et quum
dimittuntur *exauctorari*, id quod postea etiam ad militiam translatum
est. — Postremo quum in veteribus legibus *auctoritas* eo sensu di-
catur, ut ius dominii vel potius ius vindicandi [11]), quod cum dominio
coniunctum est, significet, velut quum dicunt *adversus hostem aeterna
auctoritas esto* h. e. ab hoste rem semper vindicare liceto, et *usus
auctoritas fundi biennium* [12]) h. e. ius vindicandi in fundo per biennii

10) Conf. Schol. ad Horat. II Sat. 7, 59. Intt. ad Petron. c. 117. Lips. Saturn. II, 5. Schulting ad Mos. et Rom. leg. coll. IV, 3 p. 746.

11) Conf. Alciat. ad Dig. L, 16 fr. 115. Opp. tom II p. 1166.

12) Magnus est virorum doctorum dissensus de vera horum verborum tum lectione tum interpretatione. Nos posuimus quod unum ratio postulare nobis vi-

possessionem capitor (nam *usus auctoritas* est *auctoritas usu capta*): et in lege Atinia apud Gellium N. A. XVII, 7: *quod subreptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto* h. e. hanc semper vindicare liceto, dubium esse non potest, quin *auctor* quoque antiquitus is dictus sit, qui hanc auctoritatem haberet h. e. cui *rem vindicare* liceret. Scilicet in hoc ipso, quod vindicat, posita est illa aiendi significatio, quum qui vindicat rem suam esse aiat. — Iam si dominus rem vendit, etiam emptoris *auctor* dicitur, quatenus eam contra alium quemcunque emptori vindicare et tueri paratus est: quae significatio *auctoris et auctoritatis* in iure omnium frequentissima est [13]. Sed haec quoque latius paullatim patere coepit, ut auctor dicatur alterius is esse, unde ius aliquod in alterum transiit et qui illud praestare possit, quemadmodum *auctor accensi* ab Ammiano Marcellino XVI, 7 dicitur, qui illum accensum fecit, et *auctor Iuliani Constantius* ib. XXI, 10, qui Iulianum Caesarem dixerat [14]: neque mirabimur etiam de iis hoc nomen usurpari, qui quod ius ab iis in alterum transiit, ipsi aiendo tueri et praestare non possunt, velut *heredis auctor* dicitur, a quo is hereditatem et ius suum accepit [15]. Atque hinc fortasse factum est, ut auctor in universum is dicatur, ad quem alicuius rei causa et origo refertur, primitiva nominis significatione prorsus obliterata, velut *auctor generis, auctor sanguinis* pro *genitore, auctor urbis* pro *conditore* aliaque huius generis complura. Quod si quis hoc probet, non opus erit ne ad hanc quidem nominis significationem explicandam aliam originem circumspicere, quam quae a nobis proposita est.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III. Cal. Mart. MDCCCXXXIV.

---

debatur: ceterorum sententiae vel e Dirksenii libro praestantissimo de XII tabb. vel ex iis, quos Beierus l. l. p. 248. sq. citavit, cognosci poterant: ipsi quominus haec accuratius persequamur huius scriptionis ratio vetat.

13) Quod fuerunt qui *emptorem* quoque *auctorem* dici putarent, eum quidem, qui plus licitando et pretium augendo rem sibi acquireret, verbo commemorasse satis est. Futilem errorem dudum alii refutarunt. Vid. Duker. de latinit. Ict. vett. p. 250 ed. Lips.

14) Conf. Casaub. ad Spartiani vit. Adrian. c. 10.

15) Conf. Schulting. ad Cod. Hermog. tit. XI. §. 1. p. 716.

DE VOCIBUS MEDDIX TUTICUS.

Perlustrare nuper coepimus Oscae linguae monumenta a G. F. 3
Grotefendio V. C. duabus tabulis descripta additisque commentariis partim illustrata, partim, ut nobis quidem videtur, etiam obscurata[1]): quorum contemplatio quum magis quam fore putaveramus ac diutius nos tenuerit, simusque nunc quum maxime in iis defixi, indidem etiam huius scriptionis argumentum sumere placet, non quo iam nunc aliquid, quod operae pretium sit, afferri a nobis posse credamus, sed quia piget hoc tempore, depositis quae in manibus sunt, aliam scribendi materiam circumspicere. Quodsi cui haec leviora videbuntur, non intercedemus profecto; sed facilem tamen et paratam nobis excusationem fore speramus ab ipso horum libellorum academicorum genere, quibus post exantlatos semestres labores relaxandi et reficiendi animi causa novo laborum curriculo proluditur. Ac ne prorsus tamen haec nostra prolusio ab eorum quorum nomine editur personis abludat: sicut summum universitatis nostrae magistratum hae paginae praescriptum habent, ita nos nunc de summo Oscarum universitatum magistratu verba facturi sumus. — Erat is *Meddix tuticus*, quod nomen, dudum Livii et Festi testimoniis notum, aliquoties in Oscis inscriptionibus legimus, quamquam non eodem ubique modo scriptum. Nam in Veliterna quadam inscriptione[2]) *Medix* est, plane ut apud Livium codices meliores habent[3]): in tabula Bantina semper *Meddis* legitur, s

1) Rudimenta linguae Oscae ex inscriptionibus antiquis enodata. Scr. Dr. G. F. Grotefend. Hannov. MDCCCXXXIX. 4.

2) Hanc e Museo Borgiano Lanzius in *Saggio di lingua Etrusca* II, p. 616 publicavit, Grotefend. repetiit in Rudim. lingu. Umbricae part. I p. 22.

3) Lib. XXIII, 35, 13. XXIV, 19, 2. XXVI, 6, 13. Deteriores libri *Medic-*

pro *x* littera posita et *d* geminata, licet in vocibus *medicim*, *medicud*, *medicat*, quas cum illo cognatas esse merito suspiceris, *d* simplex compareat. *Meddiss*, utraque littera geminata, legitur in abaco Herculanensi Oscis litteris inscripto apud Grotef. tab. II, 1 B., itemque in cippo
4 sepulcrali apud eundem ib. 3. *ΜΕΔΔΙΕΞ* graece scriptum est in titulo Mamertino Messanae reperto, apud eundem p. 21: denique *Meddix* apud Festum p. 123 ed. O. Muell., ubi qui affertur Ennii versus „*summus ibi capitur meddix, occiditur alter*“ si non iisdem litteris scriptum vocabulum, at certe productam utramque syllabam a poeta demonstrat. Veriorem autem esse eam terminationem vocabuli, quae habet litteram *x*, et *s* vel *ss* a Bantinis aliisque tantum ob fugam *vastioris litterae*, ut Cicero ait, usurpatum, ex iis, quae de origine vocabuli perspicere nobis videmur, probabile fit. Ac stirpem quidem eius eandem esse, quam Graecae vocis *μέδων*, Homerici *ἡγήτορες ἠδὲ μέδοντες* iam dudum plerisque persuaserunt [4]). Qui enim aptius rerum publicarum moderatores quam a curando et consulendo appellari potuerunt? Quae si non fallax est veri species, eiusdem stirpis est Oscum vocabulum, cuius sunt Latina *mederi* et *meditari*, quorum alterum, quum primitus haud dubie nihil aliud esset quam *curare* vel *consulere*, postea demum angustiore significatu de morbis potissimum curandis usurpari coepit, unde facili transitu in *sanandi* significationem abiit, plane ut noster quoque sermo vernaculus eo verbo, quod de Latino *curare* ductum est, pro illo uti consuevit, quod *sanare* significat, perinde ac si idem esset *curare* morbos et *sanare*; quamquam experti plurimum interesse contendunt, et tanto plerumque difficilius aegrotos sanari, quanto studiosius a medicis curentur [5]). Sed huius ipsius nominis *medici* Oscum vocabulum, si de origine eius verum vidimus, geminum ac prorsus idem esse apparet. Nam quum pariter utrumque proprie curatorem significet, tum formam etiam Oscam *medix* per syncopam eius quod est *medicus* ortam esse planissimum inde fit, quod etiam pro altero vocabulo *tuticus*, quam formam Livius et Festus produnt, *tutix* s. *tovtix* eadem syncopa in abaco Herculanensi scriptum est,

---

stucus, *Maedixtuticus*, *Maedixtutius*, *Maedixtitious*, *Mediatutions*, *Mediastutius*, *Mediatuneus*, *Mediaticus* habent; sed geminam *d* nullus.

4) Vid. Forcellin. s. v. Doederlin. Synonym. et Etymol. tom. VI p. 214. Grotefend. rud. l. Osc. p. 15. l. Umbr. IV p. 14.

5) Non meus hic sermo, sed auctores habeo quum alios multos tum Plinium H. N. XXIX, 1.

quum pleniorem formam testentur accusativus *tovticom* et nominativus feminini generis, ut ego quidem arbitror, *tovtico*, in tab. Bant. v. 10 et 23, quibus adnumerari potest *toticu* in inscriptione Veliterna, sive haec Osca est sive Umbrica: nam arctissimam utriusque linguae cognationem fuisse satis constat. Et Oscos pariter atque Umbros syncoparum in vocabulorum terminationibus amantissimos fuisse, quam alia multa ostendunt, tum quod in tabula Bantina v. 19 legitur, *pis cevs Bantins fust*, quod vix ambigi potest quin recte interpretemur, *qui* (*v. quisquis*) *civis Bantinus sit*[6]). Ex eodem genere est quod in inscriptione Pompeiana legitur apud Grotef. tab. II, *Kvaisstur Pompaiians*, itemque in inscriptione Capuana ap. eund. tab. 1, 2, *ΚΑΠFΑΣ*, h. e. *ΚΑΠFΑΝΣ* pro *Capuano*, quemadmodum *Campas* v. *Campans* etiam apud Plautum, Trin. II, 4, 144. cl. Non. p. 486 Merc. *Campanum* significat, itemque *Lucas*, h. e. *Lucans* a veteribus Romanis *Lucanus* dicebatur, unde elephas, in Lucania primum Pyrrhi bello cognitus, *bos Lucas* appellatus est[7]). Porro huc pertinet Umbricum *fons* v. *fos* — utroque enim modo in tabulis Eugubinis scriptum invenitur —, sive hoc pro eo quod est *fonus* s. *bonus*, sive pro *favens* v. *fovens* accipitur: nam alterutrum verum esse negari vix poterit[8]): itemque *emps* pro *emptus*, *termnas* pro *terminatus* in inscriptione Umbrica apud Grotef. rud. ling. Umbr. part. 1 p. 22, 1, quibuscum recte comparatur Latinum *damnas*, h. e. *damnatus*, apud ICtos et in legum formulis: ut taceam de Oscis verborum formis, quales sunt *fust*, *fefacust*, *dicust*, *didist*, *deivast*, quas qui cum aliis, veluti cum *censazet* et cum Umbrico *facurent*, aut cum Latina verborum declinatione comparaverit, statim intelliget e *fuset* v. *fusit*, *fefacuset*, *dicuset*, *didiset*, *deivaset* decurtatas esse.

Ita *meddicis* v. *meddici* nomine haud improbabiliter, ut nobis vi-

6) Novimus quidem e Festo p. 212 Muell. Oscos *pitpit* pro *quidquid* dixisse, unde consentaneum est, etiam masculinum *pispis* in usu fuisse: sed fieri tamen nihilo minus potuit, ut etiam simplex pronomen *pis* eodem sensu diceretur, et sicut nos in multis loquutionibus *wer* pron. usurpamus non interrogativo sensu, sed indefinito, et in relatione indefinita, ita Oscis quoque *pis* et interrogativum esset, et indefinitum ac relativum.

7) Vid. Varro L. L. XII, 39, et in universum de his ethnicorum nominum formis cf. Niebuhr. H. R. tom. I. not. 225 ed. 3.

8) Vid. Lassen de tab. Eugub. in Museo Rhen. I (ann. 1833) p. 391. Grotefend. rud. ling. Umbr. IV p. 9.

detur[9]), explicato, addere libet, etiam *consulis* nomen, quo Romani summum rei publicae suae magistratum post leges XII tabularum[10]) appellarunt, quamvis sono et stirpe diversum, vi tamen et significatione Osci nominis simillimum esse. Nam sicut *consulere* et *mederi* — modo propriam ac primitivam huius verbi significationem teneas — fere synonyma sunt, ita consulem, a consulendo dictum[11]) proprie itidem ut *Meddicem* nihil aliud quam *curatorem* esse dicemus. Multo certe veri similior est haec nominis explicatio, veteribus etiam plerisque probata[12]), quam quod Niebuhrio placuit[13]), consules propterea di-
6 ctos, quia duo essent et quasi *co-essent*, ut collegae, a *con* praepositione et *sul*, cuius syllabae hanc vim esse vult, ut nihil aliud nisi *eum qui est* significet. — Porro si recte Muellerus[14]) Sabinum nomen *Mettus*, Latinum *Mettius* eadem atque Oscum *Meddix* esse statuit, simile quid in hoc accidit, quam quod in Graeco *μέδων*, ut proprium fieret ex appellativo. Nam Medontem praeconem Ithacensem, aut illum Codri regis filium, unde Medontidarum familia originem duxit, nemo ignorat.

---

9) Dubitationem alicui fortasse moverit geminata littera *d*, quum frequentius certe *Meddix* v. *Meddis* quam *Medix* legatur. Vix tamen hoc valere poterit ad propositam sententiam convellendam, siquidem nihil de orthographiae Oscae ratione compertum est, cui quis tuto insistere possit, et simplicem *d* ipsam tabulam Bantinam habere in aliquot vocabulis, quae cum *medix* cognata videantur, supra monuimus. Productam primam syllabam, quum Latina eiusdem stirpis vocabula brevem habeant, comparaveris cum Graeco *μήδεσθαι*, quod pariter ac *μέδεσθαι* dicitur.

10) Vid. Zonar. Annal. VII, 19.

11) Vel potius ab eo, unde hoc ipsum ductum est, verbo absoleto *conso*. Cf. Voss. Etym. s. v. *consentia*. Forcellin. s. v. *consentes*.

12) Carbo ap. Cic. de or. II, 39, 165. Flor. 1, 9, 2. Pompon. in Enchir. Dig. 1, 2, 2, 16, consules propterea dictos aiunt, quia consulerent civibus et rei publicae:, minus probabiliter Varro L. L. V. 8, quia consulerent populum et senatum. Quamquam Varro ipse hanc sententiam dubitanter proponit, neque sperait illam alteram, cuius etiam Accium auctorem citat in Bruto: „qui recte consulat consul fiat.“ Perperam autem Quintilianus I. O. 1, 6, 32 consules a consulendo propterea dictos credit, quia *consulere* veteres etiam pro *iudicare* dixerint, cuius usus argumentum esse opinatur loquutionem *boni consulere*, quippe quae idem significet atque *bonum iudicare*. Haec refutare non magis opus est quam Ioannis Lydi nugas de magistratt. 1, 30 p. 52 Haas.

13) Hist. Rom. tom. I p. 543. 544 ed. 2.

14) Etrusc. tom. I p. 23 et ad Festum p. 123.

Iam ad alterum vocabulum accedimus, quod est *tutix* s. *tuticus*, vel, ut Osci scribebant, *tovtix, tovticus*[15]) Hoc quin adiectivum sit nemo dubitat; significare autem vulgo idem creditur quod *magnus*[16]), non aliam ob causam, quam quia *Aequum tuticum*, Samnii oppidum, in itinerario Hierosolymitano *Aequum magnum* dicitur[17]). Atqui fieri haud dubie potuit, ut eidem oppido duo cognomina, alterum ab Oscis alterum a Latinis, imponerentur, quae tamen non eiusdem significationis essent, sed alterum a magnitudine inditum, quo distingueretur hoc oppidum ab alio vel aliis cognominibus, quae minora essent[18]), alterum autem propter aliam quampiam rationem, de qua quid mihi videatur, post exponam. Itaque quum vera via ex isto itinerario nequaquam certo cognosci possit, circumspiciamus potius reliqua Oscae linguae monumenta, si quid forte in his vestigiorum deprehendatur, quibus insistamus. Et quo facilius me lectores per has salebras comitentur, proponam statim, quo mihi pervenisse visus sum; deinde qua via pervenerim indicabo. Arbitror igitur *tovticus* adiectivum esse a substantivo *tovto* deflexum: hoc autem, cum Latino adiectivo *totus* haud dubie cognatum, *universitatem* significare videtur, usurparique vel pro *civitate*, quum sensu collectivo universus civium numerus hoc nomine comprehenditur[19]), vel etiam pro *coetu* et *conventu totius populi*: ad- 7
iectivum autem inde ductum significare quidquid universitatis est ad eamque pertinet, *meddicem* igitur *tuticum* nihil aliud esse quam *curatorem universitatis*. — Ceterum quoniam in Bantina tabula nomen

15) *Vau* litteram in hoc vocabulo habent inscriptiones apud Grotef. tab. II, 1, 3, 4.

16) Vid. Forcell. s. v. Klenze de tab. Bant. in opusc. philol. p. 34.

17) *Aequum*, von *Equum* scripsi cum Servio ad Virg. Aen. VIII, 9, propter inscriptionem ap. Orell. no. 113; et alias quoque huius scripturae auctoritates apud Wesselingium esse credo ad Itin. Anton. p. 105, quem librum inspicere non possum. Didici tamen e Cellario, Geogr. ant. I p. 873, etiam in tabula Itinerario Ant. adiecta *Aequum* scriptum esse. Ceterum falli veteres Horatii interpretes, qui hoc oppidum a poeta in itinere Brundisino, sat. I, 5, 87, significari credunt, mihi cum plerisque recentioribus plane persuasum est.

18) Commemorantur in vicinia *Aecae* et *Aeculanum*, quae nomina eiusdem cum *Aequo* stirpis esse videntur. Vid. Cellar. I p. 872. sq.

19) Velut quum theatra, stadia gs si qua alia sunt civitatum communia, *universitatis* esse dicuntur, hoc nihil aliud quam *civitatis* esse apertum est. Vid. Inst. II, 1, 6. Dig. 1, 8, 1 pr. et fr. 6; et in titulo Dig. XXXVIII, 3 qui *liberti universitatum* dicuntur, non alii sunt quam *municipiorum*.

touto paucis tantum locis legitur, neque horum explicatio satis per se ipsa plana est, invenitur autem aliquoties in tabulis Eugubinis *totu* vocabulum, neque dubitari potest, non diversum hoc Umbricae linguae nomen ab Oscorum *touto* fuisse, significatio autem eius, comparatis inter se Eug. tabularum locis, paullo certius cognosci posse videtur, hinc potius, quam a Bantina tabula proficiscendum nobis erit. Extat igitur in tab. Eug. primum haec formula, identidem cum paucis scripturae varietatibus repetita[20]), quas quidem nunc commemorare nihil attinet: *Tiom subocav suboco* (sequitur numinis appellatio) — *ocriper totaper Iiovina:* quorum verborum sententiam Lassenius[21]) et Grotefendius in universum recte haud dubie perspexerunt. *Tiom* enim accusativus esse videtur pronominis secundae personae: in *subocav suboco* idem fere inesse statuimus, atque in Latino *prece precor* aut *invocatione invoco*: *ocriper Fisiu* denique et *totaper Iiovina* eas res designant, pro quibus numen invocatur. Nam *per* nomini postpositum idem significare ac Latinam praepositionem *pro*, dubitari plane non potest[22]). Et apud Latinos quoque postpositarum praepositionum exempla non rara esse nemo nescit[23]). *Per* autem pro eo quod est *pro* non solum hodierni Itali dicunt, sed etiam veteres Latini in duabus certe vocibus compositis, *perendie* et *perinde*. Et de *perendie* quidem dicere longum est, tractabimusque hoc vocabulum alio tempore commodius; *perinde* autem et *proinde* promiscue usurpata inveniri certum est, falluntur que magnopere, qui tale utriusque particulae discrimen statuunt, ut *perinde* comparativa, *proinde* autem causali tantummodo aut conclusiva significatione dici velint[24]). Nam neque codicum optimorum auctoritate hoc discrimen comprobatur[25]), neque vero perspici potest, qua ratione *per*, si quidem non sit i. q. *pro*, sed respon-

---

20) Vid. locos a Grotefendio compositos rud. ling. Umbr. IV p. 8.

21) In Museo Rhen. I p. 383 sqq.

22) Cf. Grotefend. II p. 23. VIII p. 33 sq.

23) Vid. praeter Ruddiman. institt. gr. Lat. p. 335. Bentlei. ad Terent. Andr. II, 2, 2. Ruhnken. ad Vellei. p. 218. ed. Frotsch. Beier. ad Cic. or. fragm. p. 57. Walch. ad Tac. Agric. p. 338.

24) Praecipuos eorum, qui de his particulis egerunt, commemoravit Haasius in annot. ad Reisigii lectiones de gramm. Lat. p. 429.

25) Certe innumerabilibus locis *proinde* scriptum est, ubi ex illorum sententia *perinde* scribendum fuisset, etiamsi rarius *perinde* invenitur, ubi causalis aut conclusiva significatio est.

deat graecae praepositioni *διά*, comparationi aptum sit[26]), quum contra *pro* utrique usui, et comparationi et causae vel consequentiae indicandae, pariter accommodatum sit. Nec sane mirum est, in vulgari 8
sermone, quum *διασυλλάβως pr'inde* pronuntiarent, id quod et comicorum poetarum et Lucretii versus plurimi demonstrant, obscurato sono vocalis, linguam hominum mentemque saepissime a vero aberrasse, quumque, quod vulgo *pr'inde* et ipsi dicerent et ab aliis dici audirent, aut distinctius pronuntiandum aut litteris consignandum erat, *perinde* pro eo quod debebant *proinde* arripuisse. — Porro *ocre* in Umbrica formula *montem* significare satis a Lassenio demonstratum est[27]). *Fisium* autem montem a *Deo Fisio* dictum et simili religione apud Iguvinos consecratum fuisse, qua Capitolium apud Romanos, perquam est probabile, quamobrem in solemnibus publicarum precum formulis, quum pacem deorum pro urbe et populo implorarent, huius etiam sacri montis nomen commemorari non sane mirum videri potest. De *tota Iiovina* ante quam dicam, aliae quaedam formulae, in quibus eadem vocabula leguntur, percensendae sunt. Tab. VII, a, 49 et alibi haec verba sunt: *Tursa Iovia futu fons pacer pase tua pople totar Iiovinar*, et paullo post: *Serfe Martie, Prestota Serfier Serfer Martier, Tursa Serfia Serfer Martier, fututo foner, pacrer pase vestra pople totar Iiovinar, tote Iiovine —*, et VI, b, 23 et alibi: *Fons sir pacer sir ocre Fisi tote Iiovine.* In his *fons*, cuius pluralis *foner* est, i. q. *bonus* esse videtur, *pacer*, cuius pluralis *pacrer*, i. q. *pacatus* aut *propitius*. Reliqua satis per se plana sunt, apparetque his precibus deos, quorum nomina appellantur, de quibus quaerere hoc loco nihil attinet, invocari, ut boni

26) Non enim verendum est, ne quis ad *peraeque* nos ableget, in quo notionem adverbii *aeque* praepositio *per* intendit, ut in aliis multis compositis. Nam *inde*, particula pronominalis, ita intendi non potest, quippe quae propriam notionem nullam habeat, sed demonstrationem tantummodo rei aliunde notae vel notionis aliunde repetendae.

27) L. l. p. 386. Cf. Grotefend. III p. 6, qui paullo tamen calidius *arcem* Iguvii *ocrem Fisium* fuisse ex eo concludit, quod utrumque nomen, *arx* et *ocris* idem proprie significet, uniusque stirpis sit, eius scilicet, cuius et Graecum *ἀκρός*. Id ut de *ocris* equidem libenter concedo, quum praesertim *ὄκρις* etiam Graecum sit, ita *arcem* tamen potius ab *arcendo* dictam arbitror cum Varrone L. L. V, 151, Servio ad Virg. Aen. I, 20, Doederlino Syn. et Etym. IV p. 428. Neque igitur Umbricum nomen ita cum Latino componi, atque hinc illius sententiae argumentum peti debuit. Quamquam apparet vel sic nihil obstare, quominus montem Fisium Iguvinis etiam pro arce fuisse credamus.

sint ac propitii pace sua populo. — Agnoscitur autem a quolibet genitivus casus in *totar Iiovinar*, dativus in *pople, ocre, tote Iiovine*. Facilia intellectu etiam haec sunt, VI, 6, 29. a, 31. *Di Grabovie (Tefre Iovie) pihatu ocrer Fisier, totar Iiovinar nome*, in quibus *pihatu* quilibet intelligit imperativum esse verbi cum Latino *piare* comparandi, *nome* autem accusativum, qui regat genitivos antepositos, idemque haud dubie quod latine *nomen* significet. Non minus facilia verba sunt VI, a, 15. 29 et alibi: *Solvom seritu poplo totar Iiovinar, salva*[*m*] *seritu totam Iiovinam*, difficiliora autem VII, a, 11 sq.: *prevendu via ecla atero tote Tarsinate trifo Tarsinate Tursce Naharce Iabusce nomne*, in qua formula hoc saltem mihi agnoscere videor, *prevendu* imperativum esse; proxima tria verba nunc intacta relinquo; *trifo* si quis *tribum* esse di-
9 cat[28]), facile assentiar; *tote* dativum esse supra vidimus: eundem igitur casum in proximis quoque septem vocabulis agnoscemus, quippe quae omnia ab eodem quo illud verbo *prevendu* pendeant. — Sunt praeter has formulas etiam aliae complures, in quibus *tota* comparet; sed has, quoniam nihil amplius ex iis disci potest, praetermittimus. In his omnibus autem *tota* Lassenio et Grotefendio adiectivum esse videtur eiusdem cum Latino significationis, certissimumque huius sententiae argumentum Grotef. III p. 9 esse putat in verbis *tote Tarsinate trifo*, quippe quae appareat nihil aliud quam *toti Tarsinati tribui* significare posse. Quasi vero certum sit, haec verba ita ut ab ipso et Lassenio factum est coniungenda esse, ac non potius in hunc modum, *tote Tarsinate, trifo Tarsinate*, ut *tote* non minus quam *trifo* substantivum sit, et idem utrique adiectivum *Tarsinate* adiunctum, quemadmodum plurimis locis *tota Iiovina* legitur, nusquam autem *tota Iiovina trifo*, aut aliud substantivum additum. In hoc ipso autem *tota Iiovina*, quum manifestum sit, *Iiovina* adiectum esse, non poterit non quemlibet vehementer offendere adiectivum, ut quidem illi volunt, adiectivo attributum. Quid enim causae Iguvinis fuisse credemus, ut urbem suam — hanc enim designari satis patet — non proprio ipsius nomine, sed adiectivo semper appellarent? Nam *Iguvium*, vel Umbrice *Iiovio, Iioviom*, *Ἰκούφιο*, non autem *Iguvinam* verum urbis nomen fuisse, propter constantem Graecorum et Latinorum scriptorum usum pro certo habendum est[29]); ac licet potuerit sane etiam *urbs Iiuvina* dici,

28) Ita Grotefend. cum Lassenio l. l. p. 391.

29) Vid. Cic. ad Att. VII, 13. Caes. B. C. 1, 12, 1 et 2. Liv. XLV, 43, 9, ubi

ut *urbs Romana*, tamen in solemnibus precibus pro vero nomine semper adiectivum poni, ne addito quidem substantivo, non minus, opinor, mirum et incredibile videri debet, quam si in Romanis precum formulis dii invocarentur, non ut *totam Romam*, sed ut *totam Romanam* servarent, urbe ipsis ad subaudiendum relicta. Multo igitur probabilius est *totam* substantivum esse, *universitatem* vel *civitatem* significans, neque ullus est in tabulis Eugubinis locus, in quem non haec significatio optime conveniat: veluti in illis, quas supra posuimus, formulis: *te prece precor pro monte Fisio, pro civitate Iguvina — estote boni propitii pace vestra monti Fisio, civitati Iguvinae — populo civitatis Iguvinae. — piate montis Fisii, civitatis Iguvinae nomen. — salvum servato populum civitatis Iguvinae.* — De postrema formula mihi non liquere professus sum. Grotefendius hanc, ut reliqua omnia, nullo negotio convertit, verum ita ut vaticinari magis quam interpretari videatur. *Prevendu*, et id, quod alio loco in gemina formula legitur, *ahavendu*, idem significare autumat, quod Latinum *subvenito*, comparatisque Graecis verbis *περιβαίνω* et *ἀμφιβαίνω* praepositiones *pre* et *aha* eandem vim habere, quam *περί* et *ἀμφί*. *Via* porro, pro quo tab. IV, a, 14 in gemina formula *FEA* Etruscis litteris scriptum est, 10
nihil aliud esse, quam *εὖ* sive *bene*, a verbo *beo* deductum: *ecla* esse *extra*, *atero* denique *ἀτηρόν*. Talia ut non probari argumentis, ita ne redargui quidem possunt; sed apparet, si quis simili ratione coniectare velit, etiam alias multas interpretationes et ab hac et inter se diversas, et pariter tamen omnes credibiles proferri posse. Nam quis te refutaverit, si *prevendu* et *ahavendu* non secundae sed tertiae personae imperativos dixeris, significationis eiusdem, cuius sunt *provenito* et *advenito*? Quippe *vendu* nihil aliud esse quam *venito* vel auribus percipi posse: *pre* autem, itidem ut *per*, respondere Latinae praepositioni *pro* vel ex his duabus formulis, *pre vereir treblaneir*, alteraque huic manifesto opposita, *post vereir treblaneir* intelligi, quas appareat significare *pro feriis treblanis h. e. ante ferias treblanas* et *post ferias treblanas*[30]).

---

cf. Drakenb. Sil. Ital. VIII, 460. Add. Strab. V, 2 p. 368, (ubi in corrupto nomine *Ἴτορον* nihil nisi *Ἰούϊον* aut *Ἰγούϊον* latere iam Cluverius perspexit) itemque Ptolem. III p. 157 ed. Bas., ubi *Ἰσούϊον* scriptum est. *Igurina* a nullo, quod sciam, urbs appellatur, quamquam uno loco, Cic. per Balb. c. 20, incolae *Ingurinates* dicuntur, quos ceteri *Igurinos* vocare solent, ut Caesar l. l. Plin. H. N. III, 14 p. 169. XXII, 4 p. 837 Gron. Inscript. ap. Gruter. p. CCCXLVIII, 1.

30) Cf. Lassen l. l. p. 378. Grotefend. II p. 5.

Ahe porro non multum discrepat ab *ad*. *Via* denique, *ecla* et *atero* quaelibet res bonas et optabiles significare poterunt, prout quia vel ex Graeca vel ex Latina lingua voces non nimis repugnantes advocaverit. Sed non libet in tali lusu amplius morari. Hoc unum dicendum est, si cui forte mirum et parum credibile videatur, quod ex nostra interpunctione *totam* s. *universitatem Tarsinatem* et *tribum* universitati cognominem iuxta positam habemus, non tamen propterea Grotefendi rationem potiorem iudicandam esse, quippe ex qua pari modo post tribum Tarsinatem nomen Tarsinate separatim commemoretur. Omnino autem de Tarsinatibus deque Turscorum, Naharcorum s. Naharcum et Iapuscorum nominibus res perobscura est. *Nomina* dici videntur simili ratione, quam qua in Romanorum formula *socii nomenque Latinum* dici solent, ubi *nomen* significat homines hoc nomine appellatos. *Turscos* porro, sive, ut alibi dicuntur, *Tuscos* probabile est ex nobili in Etruria gente fuisse[31]), cuius partem olim etiam in Umbria late dominatam esse constat[32]). *Naharcos* s. *Naharces* si quis ab Umbriae fluvio, qui *Nar* dicitur, appellatos esse statuit[33]), refutari a nullo poterit. De *Tarsinatibus* et *Iapuscis*[34]) coniecturas qui volet periclitetur. Quaenam autem his omnibus cum Iguvinis ratio intercesserit, quum certo sciri nullo modo possit, non inepte fortasse huiusmodi quid coniectaveris: communia quaedam sacra fuisse Iguvinae civitati cum civitate Tarsinati: huius unam praecipuam tribum fuisse toti civitati cognomi-
11 nem[35]) et propter dignitatem separatim in precibus commemoratam: Naharcos porro et Turscos et Iapuscos vicinorum locorum habitatores, suam separatim rem publicam habentes, sed cum illis tamen communione quadam sacrorum coniunctos.

Iam ad Oscam inscriptionem tabulae Bantinae revertendum est, in qua vocis *tovto*[36]), quam eandem cum Umbrica *tota* statuimus, variae

---

31) Hoc etiam Muellero visum est, Etrusc. I p. 71 et 100, neque intelligo cur Grotefend. III p. 9 de *Tudertibus* cogitare maluerit.

32) Plin. H. N. III, 14 p. 167.

33) Cum Lepsio, de tab. Eugubin. (Berol. 1833) p. 93. Grotef. III, p. 9.

34) *Iapusci* Muellero Etrusc. 1 p. 71 not. 2. Iapyges esse videntur.

35) Hoc non sine exemplo sumimus. Nam etiam Ephesi unam de quinque tribubus Ephesiam dictam esse Stephanus Byz. prodit s. v. *Βέννα*, ubi pro *βουλή* et *βουλευταί* — *φυλή* et *φυλέται* legendum esse, quemadmodum iam in Antiqu. iur. publ. Gr. p. 80, 4 monuimus, nemo facile dubitabit, qui totius loci contextum perpendit.

36) *Tovto* enim, non *tovta*, Oscos nominativo casu dixisse credo, licet *tovtam*

formae quattuor aut quinque locis leguntur, horumque nullus est, qui quidem probabilem interpretationem admittat, in quem non illa quam proposuimus vocabuli significatio convenire videatur. Nam plane certam et indubitabilem explicationem etiam in hac inscriptione, ut in aliis brevioribus Oscae linguae monumentis, perpaucae tantum partes habent, quum propter vocabula plurima prorsus obscura et inextricabilia, tum propter ipsius inscriptionis condicionem, quae in triginta tribus versibus — tot enim supersunt — viginti habet plus minus mutilatos, adeo ut de nonnullis pauculae tantum litterae aut litterarum apices servati sint, et in illis ipsis, qui minus mutilati sunt, partim litteras quasdam dubias et paene deletas, partim etiam scripturae compendia[37]), quae quid significent nemo pro certo dixerit. Itaque quod versu 9 legitur, in truncata parte tabulae, *pous tovto deivatus tanginom deicans*, quod ne Grotefendius quidem interpretari conatus est, intentatum praetermittimus. Versu 14 autem verbis *don op tovtad petirupert urust*, videtur aliquid significari, apud universitatem, h. e. ut arbitror, in conventu s. concilio populi agendum. *Don* i. q. *dum* esse probat relativa coniunctio *pon* pro *quum*, vers. 18. 19, *pon censtur Banzae tavtam censazet*, quorum sensus in universum perspicuus est, etiamsi de *tavtam* ambigatur. Porro *op* praepositionem esse Latinae *ob* geminam, usurpatam autem ab Oscis etiam eo sensu, quo a Latinis *apud*, et cum ablativo casu construi solitam, colligi posse videtur e vers. 23. 24: *suae pis op eizois com atrudiacud acum herest: si quis apud eos cum (adversario?) agere voluerit*[38]). *Petirupert*, aut, quemadmodum

---

accusativo, et *tovtad* ablativo dicerent. Nam *o* pro *a* in nomit. decl. 1 comparet etiam in *molto* (multa), cuius accusativus sing. *moltam* est tab. Bant. v. 2, et acc. plur. aut gen. sing. *moltas* v. 13. Cf. Klenze p. 43—46.

37) Talia sunt Q. v. 2 et 29. N. v. 12. 26. PR. v. 23. 27. 28. TRPL. v. 29 et alia fortasse plura, sed minus aperta.

38) De *suae pis* nulla est dubitatio. Cf. Mueller. l. l. p. 31. De *eizois* proxima annotatione dicetur. *Atrudiacud* incertae lectionis est, suntque fortasse duo vocabula, *atrud* et alterum eiusdem terminationis, sed primis litteris evanidis; utrumque autem ablativum esse planum est. Cf. Klenz. p. 45, 47 et Bopp. gramm. compar. I. p. 213. Significationem de coniectura posui. *Acum* infinitivus est verbi *aco* h. e. *ago*, cuius imperativum habemus v. 15: *com preivatud actud*, *cum privato agito*, similesque imperativorum formas *estud* et *licitud* v. 12. 23. 26. 13. 18. 26. Cf. Bopp. l. l. p. 214. Infinitivi in *um* exeuntis certissimum exemplum est *moltaum* in formula ter cum levibus quibusdam varietatibus repetita, *suae pis ione meddis moltaum herest licitud: si quis hunc magistratus multare voluerit liceto*. v. 12. 13.

12 v. 15 scriptum est, *petiropert* Grotefendius *quater* significare statuit, haud scio an recte; siquidem *petora* Oscos pro *quattuor* dixisse Festus docet pag. 206 Müll. Certe nec nomen *petirupert* nec verbum esse videtur, sed particula. Hinc consequitur, ut *tovtad* nomen sit, quippe a praepositione *op* pendens, et substantivum quidem, quia nullum aliud nomen adest, cui tanquam adiectivum appositum videri possit. Nam quominus pronomen esse credam demonstrativum, quod Klenzio visum est, illud me impedit, quod hoc genus demonstrativi pronominis, quod Graeci habent, a τ littera incipiens, τοῦτο, ταῦτα etc., sicut a Latina lingua prorsus abest, ita etiam apud Oscos non fuisse persuasum habeo propter sat multas in tab. Bant. pronominum formas [39]), quae etiam hac in parte, ut in plerisque aliis, multo maiorem Oscis cum Latinis quam cum Graecis convenientiam fuisse demonstrant. *Urust* verbum esse forma cum aliis, quae supra posui, comparata demonstrat, neque abhorreo a Grotofendi sententia, qui Latinum *orare* comparat [40]), significationemque hanc esse credo, ut dicatur de eo qui causam oret verbaque faciat apud populum aut apud iudices, quemad-

---

18. 26, potestque haec forma cum Graec. inf. in εν comparari. *Herest* verbi significationem fere eam esse quam expressi, contextus docet, consenseruntque in eo Mueller. l. l. p. 38. Lassen Mus. Rhen. II p. 153, Grotef. p. 15 et rud. ling. Umbr. III p. 7.

39) Tales sunt *ionc* in formula *suae pis iono meddis moltaum herest*, quod manifestum est *hunc* significare. *Ioc* legitur in loco mutilato v. 5: sed dubitari nequit, quin *hoc* significet. Porro *exeic*, in formula *suae pis contrud exeic fefacust*, apparet aut *haec* significare, aut etiam, ut Grotef. vult p. 12, esse *ex hac* h. e. *posthac*, quod si quis probet, *contrud* pro adverbio accipiendum erit. Sed mihi illud alterum verius videtur propterea quod v. 8 *post exac* legitur, neque veri simile est duas propositiones *post* et *ex* ita coniunctas esse. Praeponebant igitur fortasse Osci demonstrativo pronomini *ic* particulam *ex*, cum Latina *ecce*, *ce* comparandam, ut *exic* dicerent eodem modo, quo *hicce* Latini. Sed etiam postpositae particulae *ce* v. *cen* exemplum extare videtur v. 25, *pas ex aiscen ligis scriftas set*, quae verba malo cum Klenzio p. 46 interpretari: *quas ex hisce legibus scriptas sciet*; quam cum Grotef. p. 19 *exaiscen* pro *en exaise* accipere, praepositione postposita: quandoquidem in tabula *ex. aiscen*, puncto interposito, legimus. Porro pronominalia sunt haud dubie etiam *eizeic* v. 21, *eiseis* et *eizeis* v. 22. 23, *eisuc* v. 30, *eizazune* v. 24, quamquam de singulorum vi et significatione nondum satis liquet, nisi hoc certum videtur, *eisois* esse ablat. plur., comparandum cum *sicolois* et *nesimois* v. 25. Hoc autem pro certo affirmare licet, pronominis cum Graeco τοῦτο comparandi nullam usquam vestigium agnosci posse.

40) P. 16. 17. Sed miror quid sit, quod utroque loco ita loquitur, quasi non solum verbum *urust*, sed *urus urust* legerit, quum tamen in eo tabulae Bant.

modum vers. 16 legimus, *con* [*com*] *preivatud urust*, h. e. *cum privato oraverit*, litigans scil., vers. 15 autem, *com preivatud actud* h. e. *cum privato agito*. Ita universa illorum verborum sententia haec fere erit: *dum apud universitatem*, h. e. in contione, (*quater?*) *oraverit* v. *causam egerit*[41]). — Tertius locus est vers. 15, *sipus perum dolom mal-* 13
lom in trutum zico tovto pertemust, ex quibus ego quidem nihil, quod probabile sit, extricari posse spero. Etsi enim *perum dolom mallom* facile quilibet cum Latino *per dolum malum* comparat, tamen ambiguum est, utrum *perum* eodem plane modo ut *per*, an potius pro *propter*, ut Gr. *διά* c. acc., dictum sit, et reliqua vocabula omnia nimis obscura sunt. — Versu 21 autem, *pru meddixud tovtad praesentid*, significare arbitror, *pro tribunali magistratus*, *praesente universitate* h. e. in concione v. populi concilio. Nam *pru* i. q. *pro* esse in aperto est: *meddixud* ablativus casus est a nominativo *meddixo* s. *meddixom*, quod nomen, a *meddis* s. *meddix* declinatum, probabile est locum significare, ubi meddix ius dicit aliisve muneribus fungitur, qualia apud Graecos *τὰ ἀρχεῖα* sunt. *Praesentid* pro *praesente* accipere non dubitabit, qui aliarum quoque formarum verbi substantivi apud Oscos convenientiam cum Latinis reputaverit, velut *estud* pro esto v. 11. 23. 26. *fuid* pro *sit* v. *fiat* v. 29. *fust* pro *fuerit* v. 19. 22. — Superest unus huius inscriptionis locus v. 18. 19: *Pon censtur Banzae tavtam censazet*. In hoc *tavtam* non satis certae lectionis esse vel inde colligas, quod alii sibi

---

exemplo, quod ipse edidit, *urus* non compareat. Estne igitur error eius, qui apographum confecit, an ipsius Grotefendi?

41) Longe aliter haec verba Grotefendius interpretatur. Tribus enim vocibus in unam conflatis *doneptovtad*, hoc Latinae particulae *dumtaxat* respondere ait, quandoquidem *donop* pro *donec*, sicut *neip* s. *nep* pro *neque* dictum sit, *tovtad* autem sicut *tovto* v. 9. 15 sive *tavtam* v. 19, *τάξιν* quandam significet, cum *τάττω*, ut Lat. *taxat*, cognatum. Atqui ut concedatur *donop* ab Oscis pro *donec* dici potuisse — quamquam hoc alia ratione, quam qua Grotef. usus est, demonstrari debebat, — ut concedatur porro, in *dumtaxat* quae inest *dum* particula i. q. *donec* valere, — quod ego non infitior probari posse —, tamen *tovtad* cum *taxat* componi posse prorsus nego, eiusque iudicii rationes paullo post proponam, ubi de verbis v. 18, 19. *pon constur Banzae tovtam censazet*, disseram. — Rursus diversa est Klenzii interpretatio, cui *optovtad* i. q. *propterea*, *tovtad* igitur pronomen demonstrativum esse videtur, quod cur ego non credam, supra exposui. Ceterum in similem errorem dudum Lanzius incidit, quum *sepis tutico* in Veliterna inscriptione *ἐπὶ τούτῳ* significare opinatus est, recte propterea ab ipso Klenzio reprehensus p. 34 not. 31.

tantam agnoscere visi sunt[42]). Mihi probabile est, quod Grotefendio quoque placuit, *tovtam* legendum esse; quod si admittitur, paene pro certo contenderim, nihil aliud his verbis significari, quam: *quum censitor Bantiae universitatem s. populum censeat.* Nam quod Grotefendius p. 18 opinatur *tovtam* h. l. ipsum censum significare, prorsus mihi incredibile videtur. Primum enim consentaneum est, quum *censaum*, verbo inf., pro eo quod est *censere* Oscos dixisse vers. 20 demonstret, eiusdemque verbi subiunctivum modum *censaxet* noster locus offerat, isque qui censum agit nomine inde ducto *censtur* dicatur, etiam ad ipsum actum censendi designandum non aliud vocabulum usitatum fuisse, quam verbale nomen a *censaum* deductum, id quod equidem mihi agnoscere videor in *censtomen* vers. 20.[43]). Deinde quod pro-
14 vocat Grotefendius ad v. 21, ubi legitur *tovtad praesentid*, quod ipse esse vult, *in censu praesented*: haec interpretatio prorsus arbitraria nullaque probabili ratione commendata est, multoque veri similiorem illam esse arbitror, quae paullo ante a me proposita est. Nam quod ait *tovtad* esse i. q. *ἐν τάξει*: apparet eum aliquam cognationem Osco vocabulo cum hoc Graeco intercedere velle; at enim perpaucos fore credo qui hanc cognationem agnoscant, omniumque minime ipsi Grotefendio licebat *tovto* ab eadem stirpe, cuius est Graecum vocabulum, h. e. *ταγ*, *tag, tang,* repetere, quum alio loco, p. 10 et 16, vocem *tan-*

42) Vid. Klenz. p. 44 not. 67.

43) *Suae pis censtomen nei cebnust dolud mallud* h. e. *si quis in censum non (detulerit?) dolo malo.* Grotefend. p. 18 „censtomen," inquit, „sicut *Fουκουμεν*, ἐσουκουμεν in Iguvinis tabulis II, 20 in casu determinativo positum *ex censito* significat." Idem pro *cebnust*, quod in exemplo tabulae Bant. satis distincte scriptum extat, *efb(e)nust* posuit, idque compositum esse vult e praepositione *ex*, quae ante *b* in *ef* mutetur, et futuro exacto *benust*, quod in tab. Iguv. VI, a, 52 *operatus fuerit* significet. Itaque nostrum locum convertit: *si quis ex censito non exsolveret dolo malo.* De Umbrico verbo *benust* nolo nunc contendere, quamquam persuasissimum habeo, aliam eius significationem esse quam quae Grotefendio placuit; sed audaciam mutandi Osci verbi quod non intelligas, refingendique ad Umbricum, item precario magis quam ex intellectu interpretatum, satis mirari non possum. Porro si verum est, quod Grotef. placet nec mihi displicet, *Fουκουμεν* Umbr. significare *in foco*, eo minus credibile fit, *censtomen* non *in censu* v. *in censum*, sed EX *censito* significare, ut eadem sive terminatio sive paragoge et vim praepositiones *in* et huic contrariam praepositionis *ex* habere credatur. Quidni potius in his formis praepositionem agnoscimus postpositam? sicut *per* in Umbrico sermone supra vidimus. Verbum *cebnust*, quoniam certo explicari non potest, ex coniectura converti, prout contextui accommodatum videbatur.

ginom ab eadem stirpe repetierit, *tanginom* autem et *tovta* plane diversae originis esse cuilibet mediocriter in huiusmodi quaestionibus versato apertum esse debeat.

Ita quum nostram de voce *tovta* sententiam rationibus, ut in tali tamque intricata quaestione, satis probabilibus defendisse videamur, de adiectivo *tovtico* non amplius disserere opus est. Apparet enim per se, hoc de iis dici debuisse, quae sunt universitatis ad eamque pertinent[44]), et si verum est, quod de *Meddicis* significatione proposuimus, *Meddicem tuticum* esse *curatorem* sive mavis *consulem universitatis*. Unum tamen addere libet, de urbis *Tutici* nomine. Hanc Ptolemaeus[45]) commemorat in Samnio inter Alifas et Telesiam, videturque recentioribus plerisque eadem esse, quae alias *Aequum tuticum* dicitur[46]). Idem nomen haud dubie restituendum est in Dosithei quadam narratione apud Plutarchum[47]), ubi nunc scriptum est *Τούξιον*. Dositheus hanc urbem *μητρόπολιν τῶν Σαυνιτῶν* dicit: quod si verum est,

44) Hinc etiam de bonis publicatis dici potuit, eamque significationem agnoscere mihi videor in tab. Bant. v. 22. 23: *pae ancensto fust, tovtico estud* h. e. *quae incensa fuerit, publica esto*. Haec quoque Grotef. p. 18 longe aliter interpretatur: *qua (lege) censitum fuerit, prorsus esto*. Sed quis tandem *pae* pro *qua* accipiet? quum in ablativo *pad* potius dictum esse analogia demonstrare videatur. Porro *accensto* neque idem quod simplex *censto* v. *censtom* esse credemus, ut *an* plane otiosum sit, neque vero, quae altera est Grotefendi coniectura, pro *in censito*, (in censu,) accipiemus, quandoquidem ablativum novimus in *d* litteram, non in nudam vocalem exiisse. Denique *tovtico* pro adverbio haberi et per *prorsus* — quasi dicas *totaliter* — converti, mihi quidem parum probabile videtur. Quod autem Grotef. ad Umbricum *todcome* provocat, quod quidem ipsi *prorsus* significare videtur: primum nequaquam certa est haec Umbricae vocis significatio; deinde, si maxime certa sit, tamen quam longe *tovtico* a *todcome* distet, quilibet animadvertit. Ex nostra interpretatione *pae* est nominat. sing. fem. pronominis *pis* vel *pi; ancensto* femin. participii verbi *censaum* cum *an* compositi, eodem sensu, quod apud Latinos *in* privativum anteponitur: *tovtico* denique item nominat. fem. a *tovtix* s. *tovticus*. Et de hac femininorum terminatione in *o* supra diximus not. 36; substantivum autem, quo haec omnia, adiect. cum partic. et pronomine, referenda sunt, latet in proxime praecedentibus tabulae verbis, quae intelligi non possunt, estque fortasse *famelo* h. e. *familia:* hanc, si quis in censu non professus esset, lex publicari iubebat. *Familiam* quidem etiam apud veteres Romanos pro re familiari dictam satis constat.

45) Lib. III p. 160. Hinc Tuticanorum familiare cognomen probabiliter repetit Forcellin. s. v. cf. Inscr. ap. Gruter. p. DCLXIII, 6 . . . DCCX, 8. MVI, 6.

46) Vid. Cellar. I. p. 873.

47) Parall. Gr. et R. c. 37 tom II p. 357 Tauchn.

etiam ratio nominis sive cognominis facile apparet. Scilicet *tuticum* Sa-
mnites id oppidum vocabant, quo *touto* h. e. universitas eorum, sive
omnis populus, ad concilia conventusque celebrandos confluere sole-
bat. Sin falso caput Samnii Tuticum a Dositheo dicitur, nihilo minus
tamen etiam minori alicui oppido illud nomen convenisse dicemus, si
non quidem omnis populi, at circum habitantium certe conventus in
eo agebantur: quin minutissima quoque fora et conciliabula *tutica* dici
recte potuerunt. Nam prout *touto* s. universitas vel omnium, vel com-
plurium, vel paucorum fuit, ita etiam adiectivi inde ducti ambitum va-
riari oportuit.

Haec scripseramus, Commilitones, emenso hibernarum scholarum
curriculo ad feriarum otium et hilaritatem cum bonis votis Vos dimis-
suri, nobisque ipsis haud ingratam a laboribus requiem et recreatio-
nem securo et tranquillo animo prospectantes, quum subito et inopi-
nato casu perculsi ex hac tranquillitate in luctum et moerorem conii-
cimur. Intelligitis, quid dicamus: nam vester hic luctus non minus
quam noster est: vestris quoque animis vulnus inflictum: vestris quo-
que lacrimis hic insperatus et immaturus Klausenii obitus defletur.
Nos carissimo collega, Vos optimo praeceptore, universitas nostra in-
signi decore orbata est, et, quo gravius lugemus, orbata est paene
prius quam aucta, quum vixdum virtus viri egregii et praestantia pe-
nitus a nobis cognosci fructusque eius percipi coepit. Obiit Klausenius
post mensem duodevigesimum, quam ex Rhenana academia in hanc
nostram translatus, post paucos dies, quam in ordinaria professione
collocatus est: obiit florentissima aetate, integris animi viribus, cor-
pore, etsi minus robusto, certe tamen iuveniliter vigente, in medio
vitae et laudis cursu interceptus, praeclara multa agitans, excellentibus-
16 que doctrinae et ingenii copiis quum litteris tum universitati nostrae
plurimum incrementi promittens. Nam quid non praestaturum vide-
batur eius virile robur, cuius talia extarent opera iuvenilia? quae si
quis ex vero aestimare velit, non sane adolescentulo, quartum et trige-
simum annum nondum egresso, sed viro digna dicet per longum tem-
pus in litteris naviter versato et prope consummato. Itaque in hac
brevitate vitae hoc tamen ille effecit, ut operibus non cito perituris
longissimae se posteritatis memoriae commendaret. Superstes erit
Klausenii nomen, quamdiu Graecae et Romanae antiquitatis studia vi-

gebunt: celebrabitur apud posteros, quamdiu erunt, qui vel in principis tragicorum operibus non verba solum aut externa artis ornamenta, sed intimos sublimis animi sensus et rerum divinarum humanarumque notiones quaerant, vel qui principis in orbe terrarum populi religiones accuratius pernoscere sacrorumque origines absconditosque fontes investigare studeant. — Vobis autem, Commilitones, memoriam viri desideratissimi etiam propter alia bona plurima, quamquam minus ad exteros illustria, caram et sanctam fore confidimus. Vobis enim Vestraeque institutioni plurimum ille operae et optimas horas libentissime tribuebat: vobis docendo, praecipiendo, omnibus modis prodesse laborabat: neque unquam apud eum aut tarditas nonnullorum aut socordia tantum valebat, ut quidquam ab intentione animi aut laboris assiduitate sibi remittendum esse putaret. Et amastis, qui Klausenium audiebatis — ii certe vestrum, quos compellare operae pretium est — amastis eius in tradendis disciplinis subtilitatem, in interpretandis scriptoribus elegantiam, in moderandis tironum exercitationibus sollertiam, erga bene moratos et discendi cupidos comitatem promptamque ad omne genus consiliorum aut auxiliorum voluntatem, animum denique unius honestatis et veritatis amore inflammatum, liberum, erectum, et quidquid agebat, sive ut vellet ab aliis sive secus accipiebatur, recte factorum conscientia contentum. Talis igitur praeceptoris imaginem non cito ex animis vestris elapsuram, sed haesuram perpetuamque fore speramus, efficacissimum Vobis ad omnem virtutem honestatemque incitamentum, ne tam praeclarum exemplum frustra vobis propositum fuisse videatur.

Scrib. in univers. Gryph. a. d. XV. Cal. April. MDCCCXL.

DE RELIGIONIBUS EXTERIS APUD ATHENIENSES.

3 Plato, Legg. X, 15 p. 909, ubi exponit, quales de religione cuiusque deorum leges in civitate bene constituta observandae sint, sacra civium privata ac domestica, quae in sua quisque domo faciat, prorsus arcenda esse statuit: *ἱερά*, inquit, *μηδὲ εἷς ἐν ἰδίαις οἰκίαις ἐκτήσθω*. Comparavit hanc legem Astius cum ea, quae a Cicerone praescribitur, de Legg. II, 8, 19: S e p a r a t i m n e m o h a b e s s i t d e o s , n e v e n o v o s s i v e a d v e n a s n i s i p u b l i c e a d s c i t o s p r i v a t i m c o l u n t o ; sed apparet tamen quantum intersit. Nam Cicero, licet novos sive advenas deos privatim coli vetet, nisi publice adsciti sint, ipsum tamen genus sacrorum privatorum, in quibus sunt Larum, Penatium, deorum Manium religiones, tantum abest ut vetet, ut ea, quemadmodum a maioribus tradita sint, perpetuo conservari ac deinceps posteris prodi iubeat[1]. Contra Plato non modo novos sive advenas, sed nullos omnino deos privatim coli vult, unde consequitur in eius civitate neque arae Iovis Hercii neque patritorum (*πατρῴων*) deorum larariis, neque ulli alicuius numinis sacrario in privatorum aedibus locum concedi, neque sacrificia ulla diis offerri posse nisi in publicis templis, assistentibus
4 etiam sacerdotibus publice constitutis, quemadmodum ipse praecipit: *θύειν δ' ὅταν ἐπὶ νοῦν ἴῃ τινί, πρὸς τὰ δημόσια ἴτω θύσων, καὶ τοῖς ἱερεῦσί τε καὶ ἱερείαις ἐγχειριζέτω τὰ θύματα, οἷς ἁγνεία τούτων ἐπιμελής*. Id quam ab causam praeceperit tamque diligenter omnem privatorum sacrorum usum interdixerit, ex ipsius disputatione cognosci potest. Nam homines imperitos, praecipue mulierculas, si

---

1) L. l. c. 9, 22: S a c r a p r i v a t a p e r p e t u a m a n e n t o. c. 19, 48: de sacris autem — h a e c s i t u n a s e n t e n t i a , u t c o n s e r v e n t u r s e m p e r e t d e i n c e p s f a m i l i i s p r o d a n t u r e t , u t i n l e g e p o s u i , p e r p e t u a s i n t s a c r a.

quando aut morbis aut periculis aut aliquo graviore malo opprimantur, aut somniis atque ostentis terreantur, ad eiusmodi sacra confugere solere, quibus propitiari deos posse opinentur, nec deesse improbos quosdam atque impios impostores, qui credulos animos prava superstitione impleant, donisque et sacrificiis quibusdam oblatis deorum iram placari et peccatorum veniam impetrari posse affirment, cui superstitioni quo minus indulgeri per sacra privatim et intra parietes facta possit, idcirco hoc omne genus arcendum esse: *ἵνα μὴ ἱερά τε καὶ βωμοὺς ἐν ἰδίαις οἰκίαις ἱδρυόμενοι λάθρα τοὺς θεοὺς ἵλεως οἰόμενοι ποιεῖν θυσίαις τε καὶ εὐχαῖς αὐτοῖς τε ἐγκλήματα πρὸς θεῶν ποιῶνται καὶ τοῖς ἐπιτρέπουσι, καὶ πᾶσα οὕτως ἡ πόλις ἀπολαύῃ τῶν ἀσεβῶν τρόπον τινὰ δικαίως.* Sed ab hac ratione, quam in sua civitate Plato sequitur, Graecorum civitates omnes longissime remotae erant, quumque illud ipsum genus superstitionis, cui is lege sua occurrendum statuit, apud omnes in publicis religionibus dominaretur, non erat profecto, cur etiam privatim deos propter eandem superstitionem placari vetarent. Itaque non modo interdicta sacra privata nusquam videmus, sed cautum ubique, ne, quae antiquitus tradita erant, per socordiam interirent, neve quidquam in hoc genere honorum diis debitorum intermitteretur, quae cura ut communis erat Graecis cum Romanis, sic eandem etiam in Ciceronis legibus commendari vidimus. Quod autem praeterea adiungitur a Cicerone, ne quis novos deos sive advenas nisi publice adscitos privatim colat, hoc num Graecarum civitatum legibus similiter cautum fuerit, ambigitur. Ac de ceteris quidem, quarum instituta propter monumentorum ac testimoniorum defectum parum cognita sunt, etiam ex hoc genere nihil nobis 5
innotuisse non sane mirandum est; sed de Atheniensibus quoque, quorum minus obscurata memoria est, haudquaquam satis constat. C. F. Hermannus quidem, diligentissimus antiquitatum graecarum indagator, cultus exteros h. e. exterorum deorum sacra apud Graecos aut certe apud Athenienses legibus interdicta fuisse tribus saltem testimoniis probari autumat[2]), reprehenditque Lobeckium, virum subtilissimum, qui iisdem illis testimoniis propositis nihilo minus tamen dubitare se professus sit, an ullum sacrorum genus publicis Atheniensium legibus prohibitum fuerit[3]).

2) Antiquitt. Graec. sacr. §. 10 not. 10.
3) Aglaopham. p. 667.

Mihi autem testimonia ista, quibus tantopere Hermannus confidit, aut nihil prorsus ad rem pertinere, aut certe non id quod ille vult probare videntur, maloque cum Lobeckio dubitare, quam rem incertam pro certa amplecti: huiusque sententiae meae rationes hoc loco exponere placuit.

Primum igitur examinandum est testimonium Demosthenis, qui in oratione ctr. Aeschinem de male gesta legatione, §. 281. p. 431 R., adversarium quovis modo invidiose detrectans, Glaucotheae eum filium appellat, eius, quae thiasos olim congregaverit eaque sacra factitaverit, quorum causa alia quaedam sacerdos supplicio affecta sit. Sacra illa Sabazia fuisse aliunde compertum habemus: de altera sacerdote vetus interpres docet, fuisse eam Ninum quandam, eamque a Menecle accusatam esse, quod philtra adolescentibus pararet: λέγει δὲ, inquit, τὴν Νῖνον λεγομένην· κατηγόρησε ταύτης Μενεκλῆς ὡς φίλτρα ποιούσης τοῖς νέοις: id quod non ex coniectura ab eo positum, sed veterum monumentorum fide traditum esse facile agnoscitur [4]. Videtur igitur
6 Ninus non tam propter sacra accusata damnataque esse, quam propter veneficia sacrorum obtentu parata. Scilicet mulier impura, quo plures alliceret thiasotas, Sabazium suum etiam hoc nomine commendabat, quod quum alia multa cultoribus suis beneficia praeberet, tum etiam hanc amantibus opem praestaret, ut per medicamenta quaedam cum eius numinis invocatione certisque caerimoniis parata eorum, a qui-

4) Extabat oratio κατὰ Μενεκλέους ἀπαγωγῆς a Nini illius filio contra matris quondam accusatorem habita (vid. Dionys. de Dinarch. c. 11.), ex qua oratione aut ipse scholiastes, aut is quem hic auctorem sequitur, discere fortasse potuit quae de Nini causa refert. Ceterum publicam hanc sacerdotem fuisse nemo credet, non magis quam Glaucotheam: ἱερείας vocabulo nihil nisi sacrificula significatur. Et ne civis quidem fortasse fuit: certe nomen eius peregrinitatem prodere videtur. Quod quum filius eius, is a quo postea Menecles accusatus est, civis sine dubio fuerit, statuendum erit, hunc aut δημοποίητον fuisse, aut patrem civem habuisse. Scimus enim proxime ante Aristophontis legem et Euclidem archontem tempore civitatem etiam iis, qui patrem tantum civem, matrem peregrinam haberent, non denegatam esse (vid. Antiq. i. p. Gr. p. 198. Griech. Alterth. 1 p. 359.) neque quidquam obstat, quo minus hoc tempore illum Nini filium natum esse credamus, cuius adversarius Menecles si idem fuit, de cuius hereditate extat Isaei oratio, sic quoque temporis ratio congruit. Nam hunc ego, comm. in Isae. p. 199, circiter ann. 360 mortuum esse ostendi: ad summam senectutem pervenisse ex ipsa oratione cognoscitur, quamobrem natus videri debet circ. ann. 435 aut 440, h. e. triginta amplius annis ante Euclidem archontem. Nini autem causa non multis ante hunc annis acta esse videtur.

bus se amari vellent, animos sibi devincirent. Eiusdem Sabazii etiam Glaucothea sacerdos fuit, quae licet fortasse nunquam ad veneficia sacris abusa sit, non tamen obstare hoc Demostheni potuit, quo minus eam cum altera Sabaziorum antistite tanquam similem ac parem componeret, neque curaret quaerere, supplicium huic utrum propter sacra, an propter veneficia sacrorumque abusum inflictum esset [5]). Tam religiosam veritatis observationem, praesertim in adversario exagitando, 7 longissime a veterum oratorum more remotum esse satis constat.

Alterum testem Hermannus Plutarchum appellat, vit. Demosth. c. 14, quem quo consilio citaverit et quidnam huius testimonium facere posse crediderit ad sententiam suam comprobandam nemo facile perspiciet. Nihil enim Plutarchus nisi Theoridem quandam (sive Theodoridem) sacerdotem a Demosthene accusatam condemnatamque esse narrat quum propter alia delicta, tum quod servitia ad fallendum fraudemque dominis faciendam instrueret: *κατηγόρησε δέ*, inquit, *καὶ τῆς ἱερείας Θεωρίδος, ὡς ἄλλα τε ῥᾳδιουργούσης πολλὰ καὶ τοὺς δούλους ἐξαπατᾶν διδασκούσης· καὶ θανάτου τιμησάμενος ἀπέκτεινε.* Neque igitur cuiusnam dei sacerdos fuerit, nec qualia sacra fecerit ex his Plutarchi verbis intelligi potest. De eadem Theoride etiam is loquitur, cuius est oratio prima in Aristogitonem, quae exstat inter Domesthenicas, p. 793, Lemniam eam et *φαρμακίδα* dicens, veneficiis cum incantationibus usam; itemque Harpocratio, qui ex Philochoro refert, haruspicam (*μάντιν*) fuisse et impietatis crimine damnatam. Impietatis propterea postulari potuit, quod sacris, itidem ut Ninus, ad veneficia cum incantationibus abusa esset: exotica haec et peregrinorum numinum sacra fuisse, quamvis credibile sit, tamen a nullo proditum est, et si maxime proditum esset, vel sic non liqueret, haec sola, etiam absque veneficii crimine, ad condemnationem suffectura fuisse.

---

5) Verba Demosthenis, *Γλαυκοθέας τῆς τοὺς θιάσους συναγούσης, ἐφ' οἷς ἑτέρα τέθνηκεν ἱέρεια*, hunc unam interpretationem admittunt, ut altera illa sacerdos propter thiasos, quales Glaucotheae sint, damnata esse dicatur, neque assentior Lobeckio, qui Agl. p. 666 *ἐφ' οἷς* etiam pro indefinito *δι' ἃ* accipi posse putat, ut non thiasi, sed aliud quid, quo minus definite, hoc invidiosius significetur. Neque enim grammatica ratio hoc patitur, et satis invidiosum hoc ipsum est, quod sic utriusque sacerdotis thiasi tanquam eiusdem generis iisdemque flagitiis inquinati designantur. De scholiasta Dem., quem Lobeckius alteram interpret. secutum esse credit, infra dicemus.

Magis ad rem pertinet Josephi testimonium, adv. Apion. II, 37. Is enim non modo Ninum illam, de qua supra diximus, propterea damnatam esse ait, quod initiaverit homines exterorum deorum sacris, sed addit etiam, hoc Atheniensium legibus prohibitum et capitali poena sancitum fuisse, ne quis exteros deos introduceret: *Νίνον μὲν γὰρ τὴν ἱέρειαν ἀπέκτειναν, ἐπεί τις αὐτῆς κατηγόρησεν, ὅτι ξένοις ἐμύει θεοῖς. νόμῳ δ' ἦν τοῦτο παρ' αὐτοῖς κεκωλυμένον, καὶ τι-*
8 *μωρία κατὰ τῶν ξένον εἰσαγόντων θεὸν ὥριστο θάνατος*[6]). Disertum sane testimonium, sed auctoritatis perquam dubiae, aut potius nullius. Primum enim de causa damnationis obstat Josepho scholiastae Demosthenici relatio, quae propter id ipsum, quod non hanc, in quam quilibet facile coniectando inciderit, sed aliam causam memorat, fide digna videri debet. Neque difficile est ad perspiciendum, unde Iosephi error natus sit. Nempe scholiastam illum aut scholiastae auctorem non noverat, hoc autem ex ipso Demosthene intellexerat, Ninum itidem ut Glaucotheam Sabazii sacra factitasse iisque homines initiasse, Sabazium vero peregrinum deum esse sciebat, cuius sacra non antiquitus recepta, sed recentius demum invecta essent. Hinc igitur quum horum sacrorum antistitam damnatam et morte multatam videret, etiam ipsa haec sacra damnationis et supplicii causam fuisse coniiciebat, eamque coniecturam tanto libentius amplectebatur, quod confirmari hoc exemplo videret id quod probandum sibi sumpserat, non minus exterarum religionum apud Graecos quam apud Iudaeos odium fuisse[7]). Porro autem quum nulla causa esset dubitandi, quin poena Nini legitima fuisset, hoc quoque confidenter addidit, legem apud Athenienses fuisse qualem supra ipsius verbis perscripsimus. Neque ego Iosephum malae fidei insimulo: immo plane persuasum ipsi fuit de coniecturae suae veritate, quum praesertim etiam Socrati hanc damnationis causam, si non unam, tamen praecipuam fuisse crederet, quod, ut ipse ait, *καινοὺς ὅρκους ὤμνυε καί τι δαιμόνιον αὐτῷ σημαίνειν ἔφασκε*, quod crimen non longe saltem ab illo altero diversum videbatur.

---

6) In editionibus vulgo scribitur: *νῦν μὲν γάρ τινα ἱέρειαν*. De veritate correctionis a Lobeckio Agl. p. 668 propositae nemo dubitabit. Alterum vitium *ξένους θεούς* tacite corrigendum fuit.

7) Vid. cap. 36: *ὁ Μόλων Ἀπολλώνιος ἡμῶν κατηγόρησεν, ὅτι μὴ παραδεχόμεθα τοὺς ἄλλαις προκατειλημμένους δόξαις περὶ θεῶν. ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐστιν ἴδιον ἡμῶν, κοινὸν δὲ πάντων, οὐχ Ἑλλήνων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμωτάτων.*

Sed de Socrate postea dicendum erit. Josephi autem illam legem quanto diligentius considero, tanto minus mihi credibilem videri profiteor. De peregrinis diis loquitur. Quinam sunt igitur dii peregrini? Illi, arbitror, quos Aristophanes alicubi barbaros dicit, h. e. apud barbaros culti, Graecis ignoti. Atqui hi ipsi tamen barbarorum dii Graecis nomine magis et opinione quam re ipsa et et natura diversi a suis esse videbantur. Nam vera deorum nomina ne sibi quidem nota esse intelligebant, idque etiam in precibus profiteri veniamque erroris petere solebant [8]): quam ob rem non erat profecto, cur barbara nomina diis minus grata et accepta quam graeca esse crederent. De personis autem ac formis divinis, et quae cuiusque propria munera, quae potestas, quod numen esset, non ignorabant quidquid traditum apud se esset opinionibus potius et coniecturis quam certa et indubitabili scientia constare, veramque rerum divinarum cognitionem sibi solis contigisse, aliis denegatam esse, non gloriabantur [9]). Hinc igitur, quamvis in universum tenaces essent patriarum religionum, et iis potissimum nominibus deos invocandos, iis sacris colendos esse crederent, quae essent in quaque civitate a maioribus tradita [10]), tamen alia nomina aliosque ritus cur diis prorsus invisos, ideoque arcendos a civitate et ne in privatis quidem sacris tolerandos esse putarent, nulla probabilis causa erat, immo verendum potius, ne, si nimis in hoc genere morosi essent, debitis etiam gratisque honoribus deos fraudarent. Peregrinis quidem certe hominibus, qui ex aliqua barbarorum terra, e Thracia, Mysia, Phrygia, Caria, Aegypto in Graeciam immigrassent graecarumque civitatum inquilini facti essent, interdici nullo modo poterat, quominus deos suos domesticos venerarentur sacraque patria retinerent, quippe quae omitti sine summa impietate non posse censerentur. Inquilinorum autem quum in aliis civitatibus, quae exterorum commerciis florebant, tum praecipue Athenis magna multitudo fuit, nec pauci eorum

---

8) Vid. Plat. Cratyl. p. 400, cum Heindorfii comm., eiusdemque annot. ad Horat. Sat. II, 6, 20, nosque ad Aeschyl. Prometh. p. 98.

9) Conf. Opuscul. ac. I p. 335.

10) Hesiod. ap. Porphyr. d. abst. II, 18: ὥς κε πόλις ῥέζῃσι· νόμος δ᾽ ἀρχαῖος ἄριστος. Add. Draconis legem ap. eundem IV, 22: porro Cic. de legg. II, 16, 40. Xenoph. Mem. I, 3, 1. IV, 3, 16 et alia apud Nägelsbach. d. nachhom. Theologie des gr. Volksglaubens, p. 201.

barbarae originis[11]): unde consequitur etiam barbarorum deorum sacra privata apud hos non defuisse, quorum si quis civitatem nancisceretur, id quod Athenis, posteaquam plebis dominatio invaluerat, non paucis contigisse constat, is quos deos inquilinus coluerat eosdem etiam civis colere non desiit, ut apud Aristophanem Execestides quidam, natione Car, conditione libertinus et civis adscripticius, irridetur quod barbarum habeat *πατρῷον*, hoc est quod non, ut genuini cives Attici, Apollinem, sed aliquem deum barbarum ut *πατρῷον* domi suae colat[12]). Neque aliter explicandum videtur, quod de Isagora Herodotus narrat, familiam eius Iovi Cario sacra factitasse[13]). Quippe Isagorae maiores e Caria in Atticam migraverant, et quum in civitatem recepti essent, sacra patria retinuerant[14]). Sic igitur non paucos deos barbaros aditum quodammodo in civitatem, privatis dumtaxat sacris, nancisci debuisse, idque legibus prohiberi non potuisse satis apparet.

11 Forsitan autem aliquis Iosephi auctoritatem sic tueri conetur, ut legem ab eo commemoratam non ad quemvis exterorum deorum cultum pertinere dicat, sed ad id genus sacrorum, quae non intra privatos parietes continerentur et ab unius domus ac familiae hominibus fierent, sed ad quae multi promiscue concurrerent, a sacrificulis allecti, initiati et in thiasos congregati, qualia fuerunt Metroaca et Sabazia. Id si admittatur, concedendum tamen simul etiam illud erit, hoc genus sacrorum non propter contemptum quendam aut odium peregrinorum deorum, sed propterea potius prohibitum esse, quod verendum esset,

11) Vid. Xenoph. de redit. c. 2, 3: *Λυδοὶ καὶ Φρύγες καὶ Σύροι καὶ ἄλλοι παντοδαποὶ βάρβαροι· πολλοὶ γὰρ τοιοῦτοι τῶν μετοίκων.* Cf. ad Isae. p. 296.

12) Aristoph. Av. v. 1534 Inv. cf. v. 764.

13) Herodot. V, 66.

14) Qui Neleo et Androcle ducibus ex Attica in Asiam transiecerant ibique in Lydiae et Cariae ora sedes occupaverant, multifariam sine dubio commerciis et connubiis cum veteribus harum regionum incolis miscebantur, unde fieri non potuit, quin etiam de religionibus eorum aliquid susciperent. Ex eorum posteris si qui postea in veterem patriam ad cognatos suos revertebantur, consentaneum est facilem his ad civitatem aditum fuisse. Tales Isagorae maiores fuisse haudquaquam improbabile est, atque sic facile Iovis Carii cultum in hac familia explicari posse apparet. Non opus est igitur Herodotum aut malignitatis insimulare, cum Plutarcho, de Her. mal. c. 23, quasi barbaram originem nobili familiae affinxerit, neque erroris, quasi Carium Iovem cum Caraeo confuderit, a qua suspicione Borgkius, Beitr. z. griech. Monatskunde p. 60, se non abhorrere profitetur. Welckero autem, Mythol. I p. 642, Carius Jupiter a Caraeo non diversus esse videtur.

ne quid forte mali atque flagitii ab huiusmodi thiasis committeretur. Verum ne id quidem probari potest, fuisse unquam omnes omnino peregrinorum deorum thiasos atque initiationes sic simpliciter et absolute legibus interdictos. Certe quae de huiusmodi sacris peregrinis primum in Atticam invectis relata sunt, in his nullam tam generalis interdicti mentionem fieri videmus. Magnae matris initia metragyrtes quidam, incertum quo tempore, e Phrygia invexit multasque mulierculas initiavit [15]). Is mox in barathrum coniectus esse dicitur, non quod peregrinae deae religionem introduxisset, sed quod insanire et augustorum mysteriorum sanctimoniam imitando profanare censeretur [16]). Scilicet non vera sacra ista Atheniensibus videbantur, sed vesani hominis deliramenta, quae si impune grassari multosque in socie- 12
tatem furoris pellici paterentur, verendum esse, ne multa hinc et gravia rei publicae mala nascerentur. Postea tamen religio incessit, ne interfecto sacerdote quamvis furioso matrem deorum offendissent: quamobrem oraculi monitu templum ei consecrarunt iuxtaque posuerunt metragyrtae imaginem [17]). De sacris deae publicis nihil amplius

15) Vid. Phot. et Suid. s. v. *μητραγύρτης*. Schol. Aristoph. Plut. v. 431.

16) Schol. Aristoph. l. c.: *εἰς τὸ βάραθρον τὸν Φρύγα τὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἐνέβαλον ὡς μεμηνότα, ἐπειδὴ προέλεγεν, ὅτι ἔρχεται ἡ μήτηρ εἰς ἐπιζήτησιν τῆς κόρης.*

17) Quo tempore haec facta sint, nemo indicavit. Videntur tamen ad Pericleam aetatem referenda: certe statuam matris deorum hac aetate a Phidia, qui obiit ann. 432, aut ab eius discipulo Agoracrito factam et in Metroo consecratam esse constat (Pausan. 1, 3, 4, Plin. H. N. XXXV, 5, 4), et Pausanias sic loquitur, ac si eodem tempore etiam Metroum exstructum sit: *ᾠκοδόμηται δὲ καὶ Μητρὸς θεῶν ἱερὸν, ἣν Φειδίας εἰργάσατο.* Nec multo prius sacra matris deorum Athenis innotuisse etiam Zoega statuit, Bassiril. ant. I. p. 47: non parlandosi di simulacro nel metroo anteriore a quello fatto da Fidia, non pare che i riti metroi molto prima dell' età di Pericle celebrità in Atene acquistare incominciassero. Neque is, qui post Zoegam de Metreo scripsit, F. Gerhardus, aliter indicat; quamquam Metroum Athenis longe antiquius fuisse autumat, non tamen matri deorum, sed — mirum dictu — Minervae consecratum. Scilicet Athenienses, verae rationis obliti, aedem olim antiquae urbis custodi consecratam nunc tanquam vacuam huic nuper invectae matri deorum dedicarunt. Extat Gerhardi commentatio in Act. acad. Berol. ann. 1849, et haec, quae commemoravi, leguntur p. 461. 467. 469. 475. — Leakius, Topogr. Ath. p. 79 ed. Bait. et Saupp., de metreo sic loquitur, quasi id iam Themistoclis aetate fuerit: nam statuam hydrophori a Themistocle apud metreum positam esse ait. Sed hic error manifestus est. Plutarchus enim, quem auctorem citat, vit. Themist. c. 31,

memoriae traditum est: privatim coli aut non desiit, aut mox rursus coli coepta est, nec deerant Athenis metragyrtae, initiationes, thiasorum solemnia, modestiora tamen sine dubio minusque fanatica, quam quae olim tantam indignationem moverant.

Non admodum diversa erant Sabazii sacra, quorum Ninum et Glaucotheam antistitas supra cognovimus. Haec Aristophanis aetate Athenis introducta sunt: certe nullam ibi Sabazii mentionem ante hunc
13 poetam fieri videmus, neque improbabile est, omnium primam eius antistitam illam ipsam Ninum fuisse, id quod etiam Demosthenis scholiastes, is quem vulgo Ulpianum dicimus, affirmare videtur. Quamquam huius auctoritatem non satis gravem esse fatendum est: quumque illam non, quemadmodum alter scholiastes, propter veneficia damnatam dicat, sed quod sacra ista ad contumeliam et irrisionem sanctorum mysteriorum, h. e. Eleusiniorum, spectare viderentur, postea autem Athenienses oraculi monitu sacra illa rursus fieri passos esse, et Glaucotheae ut homines iis initiaret permisisse, dubitari vix potest, quin suam potius coniecturam, quam testatam rerum gestarum memoriam prodat. Ceterum etiamsi causam damnationis veram esse statuamus, apparet vel sic non propter peregrinitatem numinis, sed propter sanctissimarum religionum violationem poenam ei inflictam esse, plane ut isti metragyrtae, de quo supra dictum est. Legem vero de eiiciendo Sabazio eiusque sacris nullam latam esse, non immerito Lobeckius p. 668 etiam e Ciceronis silentio argumentatus est, qui quum arceri novos deos iubeat, idque etiam aliis visum esse demonstret, de Sabazio tamen nullam Atheniensium legem, sed Aristophanis tantum auctoritatem affert, apud quem Sabazius et quidam alii dii peregrini iudicati e civitate eiiciantur. „Quis dubitat," inquit „quin Cicero in Legg. II, 15, quo loco novos deos eiiciendos et saepe eiectos esse monet, si eiusmodi legem cognitam habuisset, hanc potius quam Aristophanis de Sabazio edictum ludicrum commemoraturus fuerit?"

Sic igitur satis undique probatum arbitror, legem illam, quam Iosephus fuisse credidit, ipsis Atheniensibus inauditam fuisse. Nam

statuam illam ab exule Themistocle Sardibus in Matris deorum templo repertam esse ait, transportatam scilicet illuc a Persis, quum bello Pers. secundo Athenis potiti essent.

quod unum fortasse aliquis opponat [18]), Socrati ab adversariis crimini datum, quod nova numina (καινὰ δαιμόνια) introduceret: adverten- 14
dum est, non sic simpliciter hoc ei obiectum esse, sed coniunctum cum altero crimine, quod deos publice receptos sperneret planeque ne haberet quidem in deorum numero, sed alia pro iis ac nova numina discipulis suis veneranda commendaret [19]). Quam vere hoc ei ab accusatoribus obiectum sit, nihil nunc attinet quaerere, estque hac de re iam satis superque ab aliis dictum. Illud autem quilibet sua sponte intelligit, longe aliud esse vetera numina ac religiones prorsus reiicere et cum novis commutare, id quod Socrates fecisse incusabatur, aliud autem nova numina aut novas numinum formas atque appellationes introducere novasque religiones iis quae antiquitus receptae erant adiungere. Hi enim, a quibus matris deorum aut Sabazii sacra instituebantur, sic facile se defendere poterant, ut nihil a se detrahi veterum deorum honori, sed addi potius aliquid dicerent: nam matrem deorum eandem esse quam Rheam, Sabazium esse Dionysum, neque dubitandum esse, quin dii ipsi tanto magis placarentur, quanto pluribus vel nominibus invocarentur, vel ritibus ac caerimoniis colerentur. Sic igitur enim veteres Athenienses iudicarunt, eamque ob causam nova sacra non prohibuerunt, nisi si ea vel officere veteribus religionibus easque in contemptum adducere, vel corrumpere hominum mores et sceleribus atque flagitiis opportunitatem dare censerent. Hanc enim causam fuisse videmus, cur Phrygem istum metragyrtam in barathrum 15

18) Quod Servius ait, ad Verg. Aen. VIII, 187: Cautum fuerat apud Athenienses, ne quis novas introduceret religiones: unde et Socrates damnatus est: non est verendum, ne quis hunc testem locupletem esse credat.

19) Josephus quidem l. l. Socrati etiam hoc crimini datum credit, quod insolitis quibusdam et satis miris iuris iurandi formulis uteretur, scilicet quod canem, anserem, platanum potius quam deos antestaretur. Et fuerunt etiam alii, qui id eum in contumeliam deorum fecisse opinarentur, velut Tertull. Apol. c. 14. adv. nat. c. 10. Lactant. D. I. III, 20, 15. Sed fecit hoc potius ob reverentiam deorum, ne in eiusmodi affirmationibus, quales in quotidiano sermone etiam de rebus saepe levissimis usurpari solebant, illorum nominibus temere et praeter necessitatem abuteretur. Veteres ipsi huiusmodi affirmationes, quae formam tantum, non vim et naturam iuris iurandi habent, a Rhadamantho praeceptas volunt: tantum abest, ut eas ad contemptum deorum spectare crediderint. Cf. Lasaulx, Der Eid bei den Griechen, in collectione opuscul. Studien des classischen Alterth. p. 200 sq.

coniicerent Ninumque supplicio afficerent, non quod nova numina introduxissent, sed quod vesanis atque impiis ritibus aut etiam veneficiis poenam meruissent. Alii autem, qui eorundem numinum sacris operabantur, tuti a poena erant, dum neque publicas religiones violarent neque alia maleficia committerent.

Ceterum Sabazii sacra, quamvis multos haberent associas et thiasotas, semper tamen privata mansisse neque unquam publice suscepta esse videntur: Matri deorum templum quidem dedicatum, de publico autem eius deae cultu nihil amplius memoriae traditum esse iam supra diximus. Non tamen plane desunt peregrinorum sacrorum publico susceptorum exempla, quorum unum notissimum est Bendideorum. Fuit enim Bendis Thracum dea, quam plerique cum Diana, alii cum Hecate, alii etiam cum Proserpina aut compararunt aut confuderunt, nec dubitari potest, quin sacra eius a Thracibus inquilinis, quorum haud exiguus numerus Athenis maximeque in Piraeeo fuit, in Atticam translata sint. Sed haec aliquamdiu privatim tantum celebrabantur ab iisdem illis inquilinis, et si qui fortasse etiam de civibus illius numinis religionem amplexi erant: nam liberum id cuilibet fuisse ex iis quae supra disputata sunt satis apparere arbitror. Atque hoc ipsum, quod cives multi paullatim Bendidis cultores facti erant, in causa fuisse videtur, ut mox etiam publice sacra eius susciperentur festumque institueretur annuum, cum pompis et civium Atticorum et Thracum inquilinorum sacrificiisque publico sumptu apparatis [20]). Id Platonis aetate factum esse ex huius libro I de re publica comperimus [21]): fieri
16 autem non aliter potuit, quam lege ab aliquo oratore ad populum lata, cuius, ut de ceteris rebus quibusvis, sic etiam de religionibus aut adsciscendis aut respuendis illa saltem aetate summa potestas fuit. Nam quod nonnulli de his ab Areopago decernendum fuisse crediderunt, probari non potest [22]). Quod autem Strabo, X, 3 p. 471, Athenienses

20) De his vid. Corp. Inscr. I no. 157, 23. et Boeckh. Oecon. publ. Ath. II p. 129 ed. sec. — Templum Bendidis, τὸ *Βενδιδεῖον*, prope aedem Dianae Munychiae, commemorat Xenoph. Hell. II, 4, 11.

21) De anno non satis constat, neque opus est nunc quaeri.

22) Cf. de comit. Ath. p. 299 sq. — Sed corrigendus est error iuvenilis, in quem a Petito aliisque inductus fui, de Harpocrationis verbis s. v. *ἐπιθέτους ἑορτάς: ἐλέγετο δὲ παρ' αὐτοῖς καὶ ἐπίθετά τινα, ὁπόσα μὴ πάτρια ὄντα ἢ ἐξ Ἀρείου πά-*

sicut in aliis rebus, sic etiam in religionibus φιλοξένους fuisse multaque peregrina sacra adscivisse ait, id quum verissime dictum esse non paucis exemplis et comicorum poetarum frequenti irrisione satis constet[23]), haudquaquam tamen sic accipiendum est, quasi omnes isti dii exteri, quos passim a multis cultos esse videmus, etiam populi scitis in civitatem quasi recepti fuerint publicosque honores acceperint. Id enim perpaucis contigit, et florente quidem re publica vix ulli praeterquam Bendidi, et fortassis etiam Aegyptio Ammoni. Certe ol. CXI, 4, a. Chr. 333, huic deo sacra a strategis rei publicae nomine sumptuque publico facta esse vetus inscriptio docet[24]), videturque etiam festum eius Athenis fuisse: quamquam de hoc unum modo testimonium non
satis disertum extat[25]), neque quo tempore id institutum sit indagari 17
potest. — Quodammodo autem in peregrinis diis etiam Pan numerari potest, non ille quidem barbarus, nequaquam tamen cunctae Graeciae communis, sed ab initio, quantum quidem coniicere licet, Arcadibus proprius. De huius cultu publico Athenis suscepto nota est Herodoti narratio, VI, 105: bello Persico primo, quum Phidippidem cursorem Athenienses Spartam misissent auxilia arcessiturum, huic in Arcadia ad montem Parthenium prope Tegeam Panem se obtulisse eique mandasse ut renuntiaret Atheniensibus, mirari se, quod parum sui memores essent, quamvis valde iis faveret nec pauca favoris documenta partim iam edidisset, partim mox editurus esset. Hanc ob causam, addit Herodotus, bello feliciter confecto, quum vera Phidippidem renuntiasse

---

γου βουλὴ ἐδίκαζεν. Non enim ἱερά intelligenda sunt Areopagique de his iudicia, sed sunt ἐπίθετα quaevis causarum genera, de quibus iudicium Areopagitis extra ordinem populi iussi mandabatur. Ne de γραφῇ ἀσεβείας quidem pro certo affirmari potest eam **legitime** ad Areopagum pertinuisse. (Vid. C. F. Hermann. de theoria Deliaca, in Prooem. Gott. schol. ann. 1846/47.) nec de Paulo apostolo aliud quid refertur in Act. ap. XVII, 18 sqq., quam deductum esse in Areopagum, ut explicaret, quaenam esset nova sua doctrina. De accusatione et iudicio nihil dicitur, sed tantum irrisum a multis eum abiisse, nonnullos autem, in quibus Dionysium eiusque uxorem Damarin, verbis eius fidem adiunxisse.

23) Vid. Th. Bergk. de reliq. com. Att. p. 109.

24) C. I. Gr. no. 157. cf. Boeckh. de oec. publ. Ath. II p. 132.

25) Apud Hesych. s. v. Ἄμμων, de quo vid. Boeckh. l. l. p. 133. — De Iside, Osiri, Nephthye apud Athen. cultis testimonia omnia recentioris aetatis sunt, nec liquet, privatimne an publice culti sint.

crederent, non modo sacellum Pani sub arce consecrarunt, sed etiam sacra annua cum lampadodromiis instituerunt. Neque nos dubitamus, quin fabulam istam de Phidippide multi pro vera habuerint; compositam autem putamus seu ab ipso Phidippide sive ab aliis, quo facilius populus ad honorem agresti illi et quasi de plebe deo tam insignem habendum permoveretur. Ortum autem hoc consilium post pugnam demum Marathoniam, et propter ipsum pugnae locum suspicamur. Nam probabile est in hac parte Atticae, quae Diacria dicitur, eratque pecori magis quam agri culturae apta, Panem deum ab incolis pastoribus et rusticis iam prius cultum fuisse, novimusque apud Marathonem etiam montem Pani sacratum fuisse cum antro, in quo eius dei *αἰπόλιον* monstrabant, hoc est lapides caprarum quandam similitudinem referentes[26]): quae religio si iam ante bellum Persicum ibi fuit, non mirabimur hinc multos per-
18 motos esse, ut in proelio ibidem facto vicini dei numine se adiutos esse, eamque ob causam publicos ei honores deberi indicarent.

Sed ne illos quidem deos, quos, quia cultus eorum antiquior fuit, ipsos quoque antiquos dicere licet, omnes iam ab ultima antiquitate primisque rei publicae initiis cultos esse adeo manifestum est, ut dubitari a nullo possit. Paucioribus, quos indigenae Attici coluerunt, accesserunt mox alii ab advenis allati: Dionysus e Boeotia primum in vicinos Atticae pagos translatus paganisque sacris cultus, donec mox etiam in urbem receptus publicisque honoribus affectus est: Apollo, is quem Delphi et Dorienses coluerunt, Athenis non ante adoptatus est, quam priscis Atticis multi Hellenicae stirpis advenae, quos vulgo perperam Iones dicunt, admixti essent: Cereris et Proserpinae initia non ante, quam Eleusinii cum Atheniensibus in unius rei publicae communitatem accepti essent. Sed haec aliaque eiusmodi, quorum obscura indicia ex fabulosa historia eruenda sunt, hoc quidem in universum demonstrant, priscas religiones paullatim novis et adventiciis auctas esse, de singulis autem

26) Pausan. I, 32, 7. — Panis templum, *Πανεῖον*, in pago Aasphlystio Strabo commemorat IX, I p. 398. et in Salamine insula hunc deum cultum esse e Pausania I, 36, 2 cognoscitur, quo pertinet etiam, quod Aeschylus, Pers. v. 445, eum in propinqua Psyttalea versantem inducit.

si quaeritur, quando et a quibus invectae sint, et quo modo tantopere invaluerint, ut non iam a paucioribus, velut gentibus, pagis aliisve populi partibus, sed ab universo populo publicis sacris festisque colerentur, aut raro aut nunquam ultra coniecturas lubricas atque incertas procedi potest.

Gryphiswaldiae d. XIV m. Octobris MDCCCLVII.

DE CAPESSENDA A SAPIENTIBUS RE PUBLICA.

3 Nobilissimum est decantatissimque a multis dictum Platonis, non prius beatas fore civitates, quam gubernatio rerum publicarum philosophis tradita fuerit: cuius dicti sententia ne perperam accipiatur, quosnam ille philosophos dicat reputandum est. Nempe non tales, quales esse plerique eorum solent, qui illud nomen aut ipsi sibi imponunt aut impositum ab imperitis gerunt, — quorum merito factum est, vix ut quidquam hodie vilius aut contemptius sit philosophi nomine, — sed tantummodo viros vere sapientes aut studiosos certe verae sapientiae, h. e. recti honestique amantes, ab omni fraude ac vanitate, a turpitudine et temeritate abhorrentes, iustos, temperantes, fortes atque prudentes, quales viri quum praesunt civitatibus, tunc illud unum praestantissimum genus rei publicae existit, aristocratia veri nominis, qua ut nihil optabilius generi humano, ita nihil rarius ac difficilius inventu est[1]). Neque enim admoventur facile a populo sapientes gubernaculis rei publicae, neque ipsi sua sponte ad capessendam rem publicam prompti paratique esse solent, sed illud potius evenire videmus, quod ab eodem Platone elegantissima imagine expressum est a navigantibus desumpta, quem locum, quoniam est sane cognitu dignus,
4 hic repetere placuit, non ad verbum quidem conversum, sed redditis tamen accurate sententiis[2]). „*Fingamus*“, inquit Plato, „*aliquem na-*

---

1) De hac aristocratia veri nominis, h. e. optimorum imperio, et quantum distet ab ea vel nobilium vel divitum imperium, quae oligarchia aut plutocratia vel timocratia est cf. accuratam Luzaci expositionem in annott. ad orat. de Socrate cive p. 63—74. Add. Hüllmann, Staatsrecht des Alterth. p. 111. Goettling, de aristocratia veterum in Act. Acad. Jenens. I, p. 465. nos in Antiquitt. i. p. Gr. p. 60.

2) Extat locus de re publ. VI, p. 488.

vicularium, sive unius navis sive plurium dominum, magnitudine quidem et robore corporis ceteros, qui una vehuntur, omnes superantem, sed subsurdum eundem neque oculis satis valentem, itemque rei navalis haud sane peritum; nautas autem rixantes inter se de navis gubernatione, et sibi quemque gubernaculum permitti postulantes, quamvis neque didicerint unquam gubernandi artem, neque ostendere possint aut quem praeceptorem habuerint aut quo tempore didicerint, immo vero negent omnino esse aliquam eius rei artem ac disciplinam, eosque, qui id ita esse contendunt, dilacerare adeo cupiant. Obsident autem hi homines assidue navicularium instantque precibus omnemque lapidem movent, ut sibi potissimum gubernaculum tradatur, quumque id non impetrant, sed alios sibi praeferri vident, hos non raro aut obtruncant aut e navi eiiciunt, istum autem bonum navicularium aut mandragora consopientes aut vino inebriantes aut alia quapiam ratione impedientes, quominus navis imperium retineat, rerum omnium in navi potestatem ad se trahunt, vinoque et epulis indulgentes sic navigant, ut consentaneum est eiusmodi homines navigare posse, dilaudantes etiam ac praedicantes tanquam peritum et gubernaculo dignum quicunque ipsis sese socium adiungit et conferre aliquid potest, quo facilius naviculario aut dolis atque fallaciis decepto aut vi coacto ipsi navem in potestate habeant, si quis autem sibi adversatur, hunc insectantes contumeliis, tanquam hominem nullius pretii; verum autem gubernatorem qualem esse oporteat tantopere ignorantes, ut ne hoc quidem intelligant, oportere eum et anni temporumque rationem habere, et caelum ac sidera et ventos observare, et quidquid praeterea ad artem pertinet: qua- 5
rum rerum si quis mentionem facit inter huiusmodi homines, derident eum atque contemnunt tanquam vanum rerum sublimium speculatorem nugatoremque inutilem.“ Plato ipse hanc suam imaginem facillimam ad intelligendum esse non immerito profitetur: a recentioribus tamen quibusdam interpretibus non totam ex omni parte satis intellectam esse hinc manifestum est, quod nonnulli, in quibus etiam doctissimum Stallbaumium esse miror, eum, qui *ναύκληρος* a Platone dicitur, non distinxerunt a gubernatore. Quid intersit autem inter *ναύκληρον* et *κυβερνήτην*, vel lexica docere poterunt. Nauclerus s. navicularius est navis dominus, eiusque persona nemo alius a Platone significatur, quam ipse *populus rei publicae dominus, (le peuple souverain,)* subsurdus ille et parum acute cernens nec nisi magnitudine corporis et robore valens, plane ut Aristophanicus ille DEMVS, senex insipiens et

delirans, donec ab iasiciario sanatur. Is navis gubernacula, quemadmodum populus administrationem rei publicae, permittit quibus vult; qui autem rixantur de gubernaculo, demagogi sunt sive δημοκόλακας, ab iisque navicularius aut consopitur aut inebriatur pariter ut a demagogis populus, quorum artes, ut κολακείας μόριον, πολιτικῆς μορίου εἴδωλον, ἀντίστροφον ὀψοποιίας ἐν ψυχῇ, alibi a Platone describuntur [3]). Denique monitores illi, qui non temere nec sine arte navem gubernari volunt, viri boni ac sapientes reique publicae periti sunt, quos demagogi in civitate, pariter atque illi nautae Platonis adversarios suos, omni modo insectantur conviciisque et contumeliis absterrere a re publica conantur. „*Hoc igitur modo*", pergit porro Plato, „*quum in civitate populus, aut qui plurimum apud populum valent, erga sapientes affecti esse soleant, non mirum est, hos accedere ad rem publicam mergique civilibus undis non valde cupere. Quippe vident*
6 *multitudinis temeritatem a perditissimo quoque facillime incitari, neque locum sanis conciliis concedi, neque esse quorum societate et auxilio fretus vir bonus ac sapiens id, quod verum rectumque esse intellexerit, tueri ac perficere queat, sed quum neque una cum reliquis delirare velit, nec resistere unus efferatae multitudini possit, sicut inter feras hominem destitutum, nullo nec suo nec rei publicae emolumento periturum esse.*"

Sic fere Plato: post Platonem autem disputatum a plurimis est, utrum accedere ad rem publicam an abstinere ea magis sapientem deceret [4]). Et Aristoteles quidem [5]), hac proposita quaestione, πότερος

---

3) In Gorgia p. 463 sqq.

4) De antiquioribus constat septem illos, qui quasi proprio ipsis nomine Sapientes vocari solent, omnes praeter Thalen Milesium civitatibus praefuisse legibusque latis aut administrata re publica gloriam nactos esse. Vid. Diog. L. I, 40. Aelian. V. H. III, 17 aliaque a nobis cit. in Antt. i. p. Gr. p. 92, 1. Pythagorae quoque disciplinam magnopere ad rem publicam spectasse ex iis, quae ibidem a nobis dicta sunt, apparet, nec recte Cicero de orat. III, 15, 56, hunc plane eodem cum Democrito et Anaxagora loco numerat, qui sane totos se a re publica ad otiosam rerum cognitionem transtulerunt. — De Socrate cive luculentam habemus Luzaci orationem, Lugd. B. ann. 1796 editam. De duobus Socratis auditoribus maxime disparibus, Aristippo et Antisthene, quorum alter fugiendam, alter administrandam sapienti rem publicam dicebat, vid. Augustin. de Civ. Dei XVIII, 41. Eadem controversia postea inter Stoicos et Epicureos maxime agitabatur, de qua pauca quaedam legimus in Senecae fr. De otio sapientis, plura collegit Gassendus, De philos. Epicur. II p. 14 et 357.

5) Politic. VII, 2.

αἱρετώτερος βίος, ὁ διὰ τοῦ συμπολιτεύεσθαι καὶ κοινωνεῖν πόλεως, ἢ μᾶλλον ὁ ξενικὸς καὶ τῆς πολιτείας ἀπολελυμένος, h. e. utrum vitae genus praestabilius sit, illudne, quod versetur in re publica civiliumque negotiorum participatione, an contra quod his abstineat et tantum hospitetur in civitate: illud quidem convenire inter sapientiores ait, praestantissimam maximeque optabilem vitam eam esse, quae plurimum maximeque expeditum virtutis usum habeat, hoc tamen ambigi, in utro vitae genere id magis contingat. Videri enim multis, in administratione rerum publicarum fieri non posse, quin saepenumero etiam 8 iniuste agendum sit, id quod contra virtutem esse apparet, aut multas magnasque molestias atque offensiones subeundas esse, quod tranquillitati animi et felicitati contrarium est; alios contra contendere, viris dignam ac decoram vitam solam hanc civilem et actuosam esse, propterea quod nusquam amplior virtuti campus pateat, in quo exerceri omnemque suam vim expromere possit. Aristoteles ipse utram sententiam veriorem iudicet hoc quidem loco non definit: ceterum quanti faciat civilem hominum societatem satis alibi testatus est, quamobrem fieri non potuit, quin viri boni ac sapientis officium esse indicaret, inservire quantum posset huic societati eamque omni modo tueri atque conservare. — Ex discipulis Aristotelis nobilissimi Theophrastus et Dicaearchus fuerunt, quorum magnam controversiam fuisse Cicero scribit, ad Atticum II ep. 16, quum Dicaearchus τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponeret, Theophrastus autem τὸν θεωρητικόν. Ceterum hic, quamvis abstinere sapientem re publica neque immisceri civilibus negotiis vellet, tamen ad praeceptoris sui Aristotelis exemplum plurimos et ipse libros de re publica eiusque forma et administratione composuit, multarumque civitatum leges et instituta admirabili diligentia persequutus est: quippe cognitionem harum rerum ad sapientiam pertinere iudicans, cuius haud minima pars in eo constat, ut variis ac multiplicibus, quae ubique extiterunt, formis ac speciebus rerum humanarum quam fieri potest plenissime et accuratissime perspectis, ipsam vim et naturam humanitatis magis magisque mente et intelligentia complectamur. Ac redundare ex hoc studio etiam in rem publicam eiusque administrationem fructum haud contemnendum posse intellexit, quum instituerentur doctorum virorum disputationibus alii ad accuratam harum rerum cognitionem atque intellectum, exemplisque omnis generis propositis quid sibi, quum accessissent ad rem publicam, sequendum, quid vitandum foret admonerentur. Propterea igitur et a

Peripateticis et a veteribus Academicis, qui re consentientes vocabulis differebant, omnem hunc locum civilem doctrinamque politicam graviter et copiose tractatam esse accepimus[6]), neque immerito ipsi gloriati sunt, claros viros a se instructos saepenumero rem publicam rexisse[7]). Nec Stoicorum ratio ab his discrepabat. Quum enim ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse sentirent, consentaneum esse huic naturae intelligebant, ut sapiens etiam rem publicam gerere et administrare vellet[8]). Quod autem crimini datur huius sectae principibus[9]), vitam eorum cum praeceptis discordasse, quum recusarint ipsi ad rem publicam accedere, et in otio potius et umbra senescere maluerint: hoc quidem crimen, si opus sit, facile aliquis diluat, possuntque non pauci memorari viri praestantissimi, Stoicorum disciplina instructi, qui postquam ad rem publicam accesserunt, vim et efficaciam huius disciplinae egregiis factis comprobarunt. Non dubium est autem quin, quae apud Ciceronem quum aliis locis tum in libro primo de re publica disputantur de illà quaestione, conveniatne sapienti tractare rem publicam, an otium potius et quietem sequi deceat, e Stoicorum fontibus derivata sint. Ex his unum nunc locum maxime insignem adscribere placet[10]). „*Illa perfugia*", inquit, „*quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, quum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, confligere autem, multitudine praesertim incitata, miserum et periculosum sit: quamobrem neque sapientis esse accipere habenas, quum insanos atque indomitos impetus vulgi cohibere non possit, neque liberalis, cum impuris atque immanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias: proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant improbis, neve ab iisdem lacerari rem publicam patiantur, quum auxilium ferre, si cupiant, non iam queant.*" Scripta haec a Cicerone sunt ante annos propemodum bis mille: sed profecto nobis nostrisque his temporibus scripta videri

6) Vid. Cicero de Fin. IV, 2, 5. cf. ib. 22, 61. de div. II, 1, 3.

7) Verba Ciceronis sunt, Acad. II, 36, 115.

8) Haec quoque Ciceronis sunt, de Fin. III, 20, 68.

9) Apud Plutarchum de Stoicor. repugn. c. 2.

10) Extat locus de re publ. I c. 5.

possunt, quibus sane verendum est, ne parere boni improbis cogantur, neve laceretur res publica perditissimorum hominum audacia, quos nullum scelus, nullum flagitium, nullam quamvis crudelem caedem refugere videmus, dum terreant adversarios sibique cedere cogant, plebem autem imperitam atque credulam inescare blandis fallaciis, aequata omnibus iura, nullo amplius graduum ac dignitatis discrimine, summamque quidvis agendi libertatem nullis frenis coercitam pollicentes. Ceterum quae et qualis sit illa libertas, quam isti mangones venditant, Platonis disertius quam nostris verbis dicemus, ad Ciceronis exemplum, qui locum divini illius viri a se conversum inseruit libro de re publica primo cap. 43 [11]): „*Quum enim*," inquit, „*inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris non modice temperatam sed nimis meracam libertatem sitiens hauserit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit, praepotentes, reges, tyrannos vocat. Ergo illa sequuntur: eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari, eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus: ut necesse sit in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia: ut et privata domus omnis vacet dominatione, et hoc malum usque ad bestias perveniat; denique ut pater filium metuat, filius patrem negligat, absit omnis pudor, ut plane liberi sint; nihil intersit, civis sit an peregrinus; magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros; adolescentes ut senum sibi pondus assumant, senes autem ad ludum adolescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves; ex quo fit, ut etiam servi se liberius gerant, uxores eodem iure sint quo viri, quin tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi sint, sicque incurrant, ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt negligere* [12]),

---

11) Platonis locus est de re publ. VIII p. 562. C.

12) Apud Platonem est, *οὐδὲ τῶν νόμων φροντίζουσι γεγραμμένων ἢ ἀγράφων*: nec satis accurate Platonis sententiam Cicero expressit, hoc de inscriptis legibus omittens. Nempe non humanas solum leges Plato in isto civitatis statu negligi ait, sed etiam divinas, „quas qui migret, iniustus atque improbus habendus sit, sive

ut plane sine ullo domino sint.“ En praeclaram libertatis speciem, quae merito omnes sui amore incendat, qua nostrum quoque populum beari multi cupiunt, et cuius aliquot specimina et quasi praeludia passim iam cognoscere potuimus. Quodsi perfecerint illi quod volunt, ut in civitate nihil praeter multitudinis arbitrium valeat, quis tandem exitus futurus sit, ab eodem Platone discere poterimus [13]). „*Ex hac enim nimia licentia, quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex*
11 *stirpe quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit. Sic omnia nimia, quum vel in tempestate vel in agris vel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere convertuntur, maximeque id in rebus publicis evenit, nimiaque illa libertas et populis et privatis in nimiam servitutem cadit. Ita ex hac maxima libertate tyrannus gignitur et illa iniustissima et durissima servitus.*“ Exponit deinceps Plato, quo id modo futurum sit, quem locum, quoniam longior est minusque ad haec nostra tempora accommodatus, repetere nolo. Illud autem plane certum, neminique, qui vel mediocriter sapiat, obscurum est, verae ac stabili populorum libertati nihil perniciosius magisque contrarium esse ista democratiae licentia, qua nullam peiorem rei publicae formam veteres politici esse iudicacarunt [14]). Nimirum illi democratiae dotes experiundo penitus notas atque compertas habuerunt: nostrates isti aut nihil praeter opinabilem quandam speciem democratiae animo suo informatam habent, ipsam qualis sit, prorsus ignorantes, aut perturbari rem publicam et pessum dari quam minus ipsi valere malunt. Boni autem viri et prudentes, qui sapere ex historia didicerunt, quanto magis veram libertatem populo contingere ac stabiliri firmiter cupiunt, tanto magis a falsa ista specie libertatis eiusque aut stultis aut improbis praeconibus caven-

sint illae scriptae uspiam, sive nusquam.“ Cic. de legg. I, 15, 42. Hae enim sunt ἄγραφοι leges, ὑψίποδες, ut Sophocles ait, Oedip. R. v. 863, *οὐρανίαν δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὧν Ὄλυμπος πατὴρ μόνος, οὐδέ νιν θνατὰ φύσις ἀνέρων ἔτικτεν, οὐδὲ μάν ποτε λάθα κατακοιμάσει.* Cf. Dissen. Opusc. p. 165. Harum autem legum quanta vel ignoratio vel oblivio apud multos eorum sit, qui se populo libertatis viam praeire iactant, nonne et verba et facta nefaria satis superque demonstrant?

13) Locus est de re publ. VIII p. 563 E. expressus a Cicerone, de re publ. I, 44.

14) Cf. Hüllmann, Staatsrecht d. Alt. p. 107 sqq.

dum esse intelligunt. Bonos igitur viros ac prudentes etiam hoc quod instat tempus, et haec quae die crastino celebraturi sumus REGIS natalicia admonebunt, nullam esse optabiliorem formam reipublicae, quam regnum bene constitutum et populi libertate sapienter temperatum. Quamobrem quum vota faciemus pro Regis nostri salute, quam a populi salute disiungi et separari nullo modo posse intelligimus, hoc unum maxime a Deo O. M. precabimur, ut nec Regi nec populo unquam deesse sinat virorum bonorum ac sapientium fidem atque constantiam, utque horum salubria consilia tandem aliquando vincant atque opprimant adversariorum conatus, sive hi licentiam pro libertate, sive dominationem pro regno affectant, quorum quidem malorum si alterutrum utique optandum sit, veremur ne non paucis optabilius videatur, boni ac iusti domini imperio subiectos, quam imperitae multitudinis libidini obnoxios vivere.

Jam reliqua nostra oratio ad Vos, Commilitones, convertenda est, ut proponamus Vobis quae propius ad Vos Vestrumque officium pertinent. Scimus autem persuasumque habemus, si non omnes, at plerosque saltem Vestrum satis ipsos intelligere, nihil magis atque intentius studiosis adolescentibus agendum esse, quam ut optimis artibus animos suos excoli instituique se ad futurae vitae munia atque officia magistrorum praeceptis et disciplina studeant, unamque iis laudem propositam esse ex huius studii assiduitate, nullam autem perniciosiorem pestem adolescentium animos invadere posse, quam si conditionis suae atque aetatis immemores ad maiora quam fas est adspirent, immaturisque consiliis inexercitatisque viribus ea sibi arrogent, quae nisi animo maturo multoque rerum usu et vetustate instructo tractari recte non possunt. Hinc enim, si nihil aliud, hoc certe mali nascitur, ut, quum quaereant, quae nondum ad sese pertinent, illa quae maxime ad se pertinent, quaeque et poterant et debebant consequi, negligant perdantque, seraque mox poenitentia optimum adolescentiae tempus per vanos conatus temere effusum deplorent. Quo magis autem officii admoneantur, excitenturque ad munus suum naviter explendum, quum alia instituta sunt, tum haec quoque certamina litteraria indicuntur, quaestionibus propositis ad captum adolescentium accommodatis, quibus tractandis vires suas experiantur, studiique sui strenuitatem quidque profecerint in litteris, praeceptoribus suis approbent. Indicuntur

autem haec certamina hoc potissimum die, Regis natalibus festo, quo vel ipsum hoc tempus festusque noster ac civium cuiusvis ordinis conventus Vos, Commilitones, commoneat, etiam iuvenilia Vestra studia non ad Vestras tantummodo privatim rationes referenda esse, sed pertinere quodammodo etiam ad rem publicam, quae quum nunc omnibus addiscendarum artium excolendique ingenii subsidiis liberaliter Vos instruat et adiuvet, illud suo iure a Vobis repetit, ut collatis in Vos beneficiis recte, h. e. cum industria et strenuitate utamini, eiusque rei, quantum in Vobis est, documenta proferatis, bonosque aliquando et quales res publica optet cives Vos evasuros esse iam nunc tirociniis Vestris ostendatis. — —

Gryphiswaldiae Id. Octob. MDCCCXLVIII.

DE BOGISLAO MAGNO POMERANIAE PRINCIPE

ORATIO

IN DECENNALIBUS EXTINCTAE DUCUM. POM. FAM. SACRIS
AB ACADEMIA GRYPHISVALD. DIE XIX. MENS. IUL. A. MDCCCXXX.
INSTAURATIS HABITA.

Recens adhuc animis nostris inhaeret eorum dierum memoria, 3
quum propter restitutam post longas tenebras euangelicae doctrinae lucem conservatamque per tria saecula purioris religionis veritatem, solemnia sacra hoc ipso loco celebrantes convenimus. Omnia tunc laeta atque hilara vidimus, ornatos floribus postes et parietes, resonantes festivis concentibus aedes, vultus omnium velut felicissimae victoriae gaudio renidentes, verba denique laetitiae ac gratulationis plena.

Nunc autem quam diversa sunt omnia: quam mutata ipsius loci facies. Lugubres modo aures nostras personuerunt fidium ac tibiarum cantus: ipse hic suggestus atro velamine obductus: sepulcralis monumenti titulus: funesta luctus insignia oculis nostris ubique proposita.

Ita hunc diem ut celebremus et maiorum pietas iussit et noster nos animus monet. Quis enim non lugeat illorum temporum recordatus, quorum hic nobis dies memoriam revocat, quibus tristiora nec vidit unquam patria neque potuit videre. Iacebat Pomerania non uno vulnere afflicta, sed multis atque continuis cladibus adeo prostrata, ut
nunquam videretur posse resurgere. Quem igitur tunc maiorum no- 4
strorum fuisse creditis dolorem, quum tanquam orbati parentibus liberi, sepultos viderent eos omnes, in quorum vita suam ipsi salutem atque incolumitatem positam fuisse intelligebant. Ac sane si omnem vetustatis memoriam revolvas, vix alterum invenies tantae tamque miserandae stragis exemplum. Una hominum aetas antiquam principum domum, nobilitate, virtute, gloria plerisque clariorem, patriae, cui

inde ab ultimis temporibus haec una praefuerat, propter innumera beneficia eximie caram, — hanc una hominum aetas et numerosa stirpe laetissime florentem, et penitus deletam vidit atque extinctam. Sex enim in praeclaram patriae spem adoleverant Bogislai XIII et Ernesti Ludovici filii, quorum nemo neque ad iustum vitae humanae terminum duravit, neque natos ex se reliquit, qui in ipsius locum succederent. Extinctus est in ipso aetatis flore Georgius, triginta sex annorum adolescens. Lugebat Pomerania, praeclarae illius indolis, cuius multa iam et insignia specimina cognoverat, fructum sibi necopinata morte interceptum: ita tamen lugebat, ut hunc dolorem quattuor, qui supererant, fratrum, unius patruelis adspectus quodammodo levaret. Nondum annus abierat, et Philippum extulit secundum, virum nunquam satis praedicandum et per tredecim annos in administranda re publica egregie spectatum. Graviori sane vulnere percussa erat patria, nondum tamen letali, quum superessent adhuc non indigni tali principe successores.
5 Ecce autem post biennium etiam Franciscus immatura morte sublatus est, qui acceptum a fratre imperium ita administraverat, ut hunc in illa totius Germaniae perturbatione, cuius tunc coepta erant initia, fortissimum et prudentissimum communis salutis et libertatis vindicem ac defensorem omnes fore sperarent. Alterum abiit biennium: et Ulricum quoque in ipso virilis aetatis robore florentem et vigentem repentinae mortis casus absumpsit. — Ita quattuor uno quinquennio principibus abreptis, quasi attonita et obstupefacta tot cladibus patria, quum omnem futuri temporis spem una cum illis concidisse videret, gravius tamen orbitate malum non putabat sibi timendum. Igitur cum Philippum quoque Iulium tribus fere post Ulricum annis extulisset, unum tunc ex tot fratribus relictum Bogislaum, inter ipsam suscepti imperii gratulationem moesta ac lugens ita consalutavit Pomerania, ut quae nulli posthac sui sanguinis principi esset gratulatura. Ignorabat scilicet etiam graviorem sibi impendere calamitatem. Quod enim post Pomeranorum principium interitum eos saltem se nacturam esse sperabat rerum suarum moderatores, qui essent secum et finium propinquitate, et stirpis origine, et linguae morumque communione, multorum denique ac vetustorum foederum iure coniuncti: ne hoc quidem post Bogislai mortem contigit solatium. Peregrina enim tunc per totam Germaniam vis et arma dominabantur, et quum bello, seditione, discordiis mixta omnia et perturbata essent, exhausta tandem vulneribus et lacerata Germania pacem nancisci non potuit, nisi ita ut magnas

atque opimas provincias aut praemii aut praedae loco peregrini aut 6
hostes aut socii auferrent. Ita nostrae quoque Pomeraniae illud fatum subeundum fuit, ut melior eius pars, legitimis heredibus erepta, exterorum dominationi subiiceretur. —

Orbati igitur suis principibus maiores nostri, alienatique ab iis, quibuscum et natura et iure sociati esse debuerant, et a semet ipsis quodammodo divulsi ac discerpti, unam adhuc principalis suae stirpis progeniem, non quidem in patrio solio collocatam, sed nobilitatis tamen avitae atque virtutum heredem viderunt superstitem, Annam, Bogislai sororem. Hanc igitur tunc universa Pomerania sic intuebatur, tanquam vivam eorum quos amiserat imaginem, tantoque maiore caritate amplectebatur, quod omnis sui luctus et moeroris hanc sibi sociam esse videbat: postremo egregiae matronae obitum non minus fere lugebat, quam olim in postremi Bogislai obitu luxerat. Itaque maiores nostri, quum in Annae funere omnium illorum, quorum nunc demum stirpem penitus extinctam videbant, et recordatio et desiderium in animis eorum redintegrata essent, diem quo decesserat statis temporibus et a se et a posteris suis ita statuerunt celebrandum, ut non huius solum memoria recoleretur, sed universae principum domui extinctae debita pietatis et caritatis officia praestarentur.

Hoc igitur nobis hodie agendum est, auditores: persolvendum a nobis quoque quod debemus sanctum pietatis officium: parentandum
principum quondam nostrorum beatis manibus. Me vestra, patres 7
conscr., voluntas in hoc suggestu collocavit mihique illud parentandi munus imposuit, quod ego me recusare nec posse nec debere existimavi, non quo me aut tantum dicendo valere opinarer, ut dignum aliquid vestris auribus proferrem, aut ab ingenio ita mihi instructus viderer, ut talem dicendi materiam vel cogitando satis complecti vel verbis aequare possem; verum ut eloquentia plerisque, ingenio autem omnibus libenter me inferiorem esse profiteor, pietate tamen atque caritate eorum, de quibus hodie dicendum est, nemini cedo: quamobrem si pietatis potissimum vestrae me interpretem esse voluistis, huic ego muneri aliquatenus me satisfacere posse confido.

Iam vero tantum mihi patere video dicendi campum, tantam tamque infinitam maximarum rerum copiam, ut quo potissimum me convertam, quid eligam, quid praetermittam, vix certo statuere possim. Recolenda est enim principum nostrorum memoria, celebranda fortia facta, collaudandae virtutes, commemoranda in rem publicam collata

beneficia. Atqui hi principes nostri et plurimi fuerunt, qui per multa saecula modo singuli, modo bini aut terni patriae praeerant: et horum omnium vix unus non sua quadam et propria laude insignis fuit. Paucos invenias ex tam numerosa stirpe, quos non patres patriae, non viros bonos, fortes, iustos dixeris: neminem plane, qui iniustitiae, crudelitatis, impotentiae, ullo crimine infamis sit. Et possit profecto aliquis, qui velit boni omnibusque numeris absoluti principis speciem
8 quandam atque imaginem animo conceptam proponere, eamque illustrare exemplis ex vera rerum memoria petitis, omnis generis illustrissima exempla in nostrorum principum historia tam multa invenire, ut alia nulla requirat. Horum igitur si persequi laudes instituam, etiamsi capita tantum rerum summatim perstringam, dies me citius quam dicendi materia deficiat. Itaque quum omnes celebrare infinitum sit, paucos autem ex universo numero seligere vix possis, ut non detraxisse videaris eorum quos reticueris honori, sic mihi faciendum esse statui, ut qualis fuerit Pomeranorum principum virtus, uno tantum, sed maxime illustri exemplo demonstrem, Bogislai illius decimi, quem consentiens et aequalium et posteritatis vox Magnum appellavit: non quasi non alios quoque pari magnitudine principes habuerit Pomerania (nam habuit sane nec virtute minores et cognomento quoque eodem ornatos); sed Bogislaum tamen unum omnium maxime illustrem fecerunt vel admirabiles fortunae vicissitudines, vel rerum gerendarum opportunitates, vel etiam idonei quos nactus est virtutis suae praecones. Nam et ab humillimis initiis ad summum ille principalis dignitatis fastigium evectus est, et totius Pomeraniae imperium nactus, ampliorem habuit agendi campum opibusque et subsidiis omnis generis instructior fuit; denique illis temporibus vixit, quibus post conditam ab eius avo, Wartislao nono, nostram hanc Academiam, literarum cognitione atque amore magis quam antea Pomerani imbuti, diligentioresque facti sunt
9 ad suorum res gestas posteritatis memoriae tradendas. Itaque Bogislai omnis vita tanquam in tabula oculis nostris proposita patet, ut in nullo clarius atque certius cognosci possit illa, quam a maioribus acceperat, indoles viri non casu tantum et sorte nascendi, sed natura sua et moribus vere principis, et principis vere Pomerani. In hoc igitur viro laudando nihil opus est oratoria arte, qua in aliis fortasse paucis careri possit, ut, quae minus illustria sint, taceantur ac dissimulentur, quae niteant, augeantur in maius atque amplificentur, omnibus autem color quidam inducatur, quo splendidiora atque augustiora

fiant: Bogislai laudes nihil nisi simplicem ac nudam veritatis vocem postulant. Quamobrem nunc me vos, auditores, huius viri imaginem non oratorie sed vere proponentem, benigne, quaeso, et attente audiatis.

Natus est Bogislaus saeculi decimi quinti anno quarto et quinquagesimo. Patrem habuit Ericum secundum, Wartislai noni, eius qui hanc universitatem condidit, filium: matrem Sophiam, Bogislai noni filiam, quae apud patruum, Ericum primum, Sueciae olim, Daniae et Norvagiae regem educata et magnarum eius divitiarum heres facta erat. Puerili disciplina usus est tali, ut huius exemplo ostendisse videri debeat natura, quantum ipsa per se nullisque alendi atque excolendi ingenii subsidiis adiuta efficere valeat. Nam patrem quidem, virum ceteroquin belli pacisque artibus egregium, quo minus filiorum curam ipse ageret, rei publicae negotia, et gravissima quae illo tempore cum
Brandenburgensibus gerenda erant bella impedivisse videntur: itaque 10
unum tantum, natu maiorem, Wartislaum secum habuit; reliquos, Casimirum et Bogislaum, et quinque filias, una cum matre, quo tutiores forent ab imminentibus saepe bellorum periculis, in orientalem Pomeraniae partem ablegavit. Ibi Sophia, quum iam antehac non optime cum illo convenisset, sive muliebris animi impotentia falsorumque amicorum instinctu, sive quod illicito amore capta esset, eiusque conscientia angeretur, tantopere est a marito alienata, ut nunquam posthac, quamvis saepe invitata, redire ad eum vellet. Ita disiuncto matrimonii consortio reliquum tempus Ericus cum Wartislao Wolgasti, Sophia cum Casimiro et Bogislao Rugiwaldae degebat. In hoc secessu, exacerbato indies magis animo, non maritum solum, sed filios quoque ipsa suos, utpote inviso matrimonio procreatos, summo odio habere coepit, adeo ut neque cultu principali eos educaret, neque magistris traderet bonis artibus informandos, postremo ne adspectum quidem eorum tolerare vellet. Ita pueruli materna domo expulsi per oppidum oberrant: aluntur oppidanorum beneficiis, si quis esset, qui eos aut aedibus recipere aut mensae adhibere vellet: in publico ludo, plebeiorum pueris immixti, non iis quibus ipsos decebat artibus, sed vix primis literarum elementis imbuuntur. Fuerunt sane multi, quos tam indignae sortis misereret; sed qui auxilium aliquod solidum afferre aut posset aut propter matrem auderet, nemo inventus est, praeter unum ex propinquo pago rusticum, Ioannem Langium.
Is quum saepius in oppidum ventitaret, videretque Bogislaum, ut ne- 11

glectus erat ab omnibus habituque incedebat non principali, sed misere ac sordido, rebusque, etiam quae ad victum vitamque sustentandam pertinerent, fere omnibus carebat, non tamen oppresso tot malis animo, insitam naturae nobilitatem inter omnes inopiae ac miseriae sordes conservabat, nihilque se indignum aut faciebat unquam aut dicebat, — tanta eius et misericordia et admiratione captus est, ut se suaque omnia ultro ei offerret. — In tam abiecta humilitate, tenuibus unius rustici opibus aegre sustentatus, adolevit ille, qui mox erat totius Pomeraniae lux et gloria futurus.

Annum agebat Bogislaus vigesimum, quum nuntius affertur Ericum patrem Wolgasti mortuum esse, paulloque post etiam maiorem filium Wartislaum decessisse. Itaque imperium hereditatis iure ad Casimirum et Bogislaum pertinebat. Tunc mater, et vindictae metuens, si filii, quos tam male habuisset, ad summam potestatem pervenissent, et ipsa occupandae rei publicae consilia agitans, facinus ausa esse dicitur tam atrox tamque incredibile, ut verear equidem hoc loco referre, quod non certissima auctoritate et gravissimis testimoniis comprobatum sit. Ceterum constat Casimirum repentina morte absumptum esse; Bogislaus autem, saluti suae metuens, Rugiwalda excessit, et Langii sui opera et consiliis adiutus in occidentalem provinciam se contulit, ibique a nobilibus auxilium petiit ad ius suum obtinendum. Illi ut vi-
12 derunt Bogislaum, ut loquentem audiverunt, subito relictis rebus omnibus tanta alacritate tantoque studio causam eius tuendam susceperunt, ut intra paucos dies magnam lectissimorum virorum manum colligeret. Ita qui paullo ante neglectus et contemptus in oppidulo delituerat, unius rustici caritate sublevatus, nunc subito in excelsum locum evectus eoque quo decebat honore ornatus, a primariis reipublicae viris Dux atque princeps consalutatur. Et erat sane quod gauderent Pomerani tali principe tanquam divino quodam beneficio insperantibus sibi oblato. Nam quum Erico eoque quem huius in imperio successorem fore speraverant filio Wartislao extinctis, alterum Wartislaum, Erici fratrem, seniorem viderent ac sine prole, illum autem, qui post huius mortem unus esset e principali domo reliquus futurus, Bogislaum, tali tamque indigno loco adhuc habitum fuisse scirent, ut aut plane non videretur ausurus ad rei publicae gubernacula accedere, aut, si accederet, parum tamen idoneus fore ad tantam rerum molem probabiliter administrandam; nunc subito adolescentem intuebantur, cuius ipse adspectus curam omnem ex animis eorum eximeret, et praeclara omnia

sperare iuberet. Erat enim in Bogislao et forma oris et totius corporis figura supra vulgarem hominum modum excellens atque augusta, statura adeo procera, ut parem sibi haberet neminem, membrorum compositio apta et elegans, in qua et robur insolitum et agilitas summa appareret: frons excelsa, caesaries in humeros longe demissa, in vultu cum venustate mixta maiestas: neque absonum tali formae ingenium: mentis vigor et celeritas, animi robur et constantia, morum summa 13
probitas, verborum simplex fides atque gravitas; ut plane non hominem, sed heroem aliquem coelitus demissum sibi intueri viderentur. — Itaque Bogislaus celeriter, ut dixi, magna nobilium manu contracta, primum Wartislaum, patruum suum, salutat et de summa rerum consultat: dein hoc comitante per totam citeriorem provinciam profectus omnes in fidem suam recipit: inde in ulteriorem Pomeraniam contendit. Ibi quoque, quaqua incessit, laeti omnes et gratulabundi confluxerunt: universa Pomerania ad novi huius principis adspectum spe ac gaudio exsultavit. Mater autem sola, conscientiae stimulis exagitata, filii congressum fugit, Pomeraniae fines reliquit, Gedanum abiit exulatum. Bogislaus vero, pietatis ne in tali quidem matre immemor, non factis solum sed verbis quoque semper abstinebat omnibus, quibus aliqua matris nomini ac famae apud exteros macula adspergi posse videretur. Vicit autem tandem hanc quoque Bogislai virtus ita, ut a filio matrem vinci par erat. Nam quum in honore se esse videret apud eum, cuius ipsa honoris nunquam memor fuisset, verecundiam materni nominis inviolatam conservari ab eo, cui nullum ipsa unquam materni animi signum edidisset, fracta est tandem iniqui odii pertinacia. Itaque misit ad Bogislaum, ut sibi liceret in patriam reverti et filium videre. Hic autem, omni prioris temporis memoria abiecta, laetari tanquam munere sibi oblato, gratias matri agere, quod tandem aliquando matrem se esse meminisset. Advenientem honorifice excepit: sedem assignavit et reditus satis amplos, unde dignitatem suam tueretur. Ne- 14
que vero illa posthac se indignam tanta filii pietate praestitit, quoque magis hic oblitus videbatur omnium, quae prius facta fuerant, eo magis et lamentabatur istam suam pravitatem, et apud Deum hominesque se ipsa accusabat. Filii autem nunquam sine lacrimis mentionem fecit, nunquam accessit, ut non supplicare et tanquam adorare videretur, nullum diem, nullam horam praetermisit, ut non Deum invocaret pro huius filii incolumitate et felicitate.

Talis Bogislaus fuit erga matrem: qualem igitur fuisse putabitis

adversus eum, qui tutoris olim ac parentis loco fuerat, Joannem Langium? Hunc ad se evocatum optare iussit, quidquid sibi tribui vellet: nihil eum a se tantum petere posse, ut non maiora etiam se ei debere fateretur. Langius autem diu nihil petit: postremo, ne spernere videretur Bogislai voluntatem, hoc unum petit, ut immunitas sibi concedatur earum rerum, quae tunc temporis ab illius conditionis hominibus praestandae erant. Instare Bogislaus ut maius aliquid petat et beneficio suo dignius. Ille constanter recusare: hoc unum pro mercede postulare, ne maiora invitus accipere cogatur. Victus tandem Bogislaus illud saltem addi voluit, ut ista immunitas non ipsi solum Langio, sed liberis quoque eius et posteris in perpetuum tribueretur. Verum ne hoc quidem ille permisit. Nolle se, inquit, liberos suos supra eum gradum extolli, in quo nascendi sorte collocati essent, ubi, si probi essent
15 et quales ipse optaret, omnibus bene honesteque vivendi praesidiis satis instructos fore; sin secus, nihil profuturam fortunae mutationem. — Videtis, auditores, Pomerani huius rustici animum cum quovis sapiente comparandum. Itaque Bogislaus eum semper maximi fecit, ut neminem fere haberet cariorem, et sermone eius atque consiliis etiam de rebus publicis, quae quidem ab illo perspici possent, libenter uteretur. —

Vix autem Bogislaus gubernaculis rei publicae admotus erat, quum ea inciderunt tempora, ut quam de se spem suis ipso adspectu excitaverat, re et factis comprobaret. Jam dudum enim Brandenburgi Marchiones cuiusdam quasi clientelae vinculo, quem vasallatum barbaro nomine vocant, Pomeranos principes sibi obnoxios facere conati erant, cuius rei haec erat vis, ut qui tali vinculo teneretur, imperium non tanquam proprium ac suum, sed tanquam alterius beneficio concessum haberet, et certa quaedam officia patrono praestare cogeretur. Restiterant quidem semper Pomerani istis Marchionum conatibus, utpote nec iustis nec suae dignitati convenientibus: nonnunquam etiam vi et armis de iure suo certaverant: et post Barnimum illum tertium, qui saeculo decimo quarto ineunte magnas Ludovici Marchionis copias fuderat, ipsiusque Brandenburgi magnam partem victor occupaverat, per centum amplius annos Marchiones quieti fuerant neque nostros principes lacessere ausi erant. Postea tamen, quum Barnimi stirps, quae Sedinum et ulterio-
16 rem Pomeraniam tenuerat, Ottonis tertii morte extincta esset, omnisque illa pars ad Wartislaum nonum et Ericum, Bogislai patrem, hereditatis jure recidisset, Fridericus Marchio se illius provinciae

heredem esse postulavit, causatus nescio quas pactiones, quas olim a decessoribus suis cum Barnimo factas esse diceret. Et pepigerant sane illi, ut si interiret Barnimi domus, in eius locum Marchiones succederent; atqui quum agnati Barnimi, citerioris Pomeraniae principes, non consensissent, apparebat sane nullam esse eiusmodi pactionis vim, quae contra ius et invitis agnatis facta esset. Propterea Wartislaus et Ericus, iure suo usi, omnem illam provinciam occuparunt et in suam fidem receperunt. Fridericus autem, quod iure perfici non poterat, armis efficiendum ratus, quibus se superiorem fore sperabat, magnis copiis contractis bellum Pomeraniae intulit, et licet saepius repulsus esset, Ericus tamen, belli pertaesus, quum multos etiam Marchionis socios arma parare videret, quibus ad extremum ut satis resistere posset verebatur, satius duxit de iure suo hactenus certe concedere, ut in clientelam Marchionis se conferret. Hac igitur pactione fretus Friderici successor, Albertus ille, quem Achillem sui a fortitudine dixerunt, a Bogislao postulavit, ut et ipse clientelae officia, patris exemplo, sibi praestaret, minis simul additis, quibus hominem adolescentem, rerum imperitum et nuper demum ex humillima condicione emersum facile terreri posse confidebat. Sed parum norat excelsum huius et timoris expertem animum, qui, ut ipse nihil sibi unquam contra ius aliorum faciendum statuerat, ita suum quoque ius ab aliis 17
imminui nolebat: contemni autem se et minis terreri, id vero indignum et nullo modo ferendum esse putavit. Respondit igitur, quod pater suus olim vi et iniuria coactus fecisset, ad se nihil pertinere: sibi neque opus esse patrono, neque placere quidquam, quod esset dignitatis suae minuendae: quodsi quis vi secum agere vellet, se non intercedere, armis arma oppositurum. Itaque verbis omissis statim Albertus cum validissimo decem millium equitum peditumque exercitu Pomeraniam invasit, et omnia longe lateque vastare coepit. Subita res Bogislaum non perculit. Ipse, licet nondum satis ad bellum instructus, tamen sua suorumque virtute fretus, cum equitibus haud amplius sexcentis et mille circiter peditibus, quos subito contraxerat, adversus hostes proficiscitur, non ut acie confligeret, quod temerarium fuisset tam imparibus utrimque viribus, sed ut loca munita praesidiis firmaret, unde hostium populationes arceri possent, suisque tempus daretur maiorum virium cogendarum. Itaque Pyrisci consedit, quod erat in confiniis oppidum operibus et loco satis munitum. Statim hostes undique contractis copiis Pyriscum summa vi oppugnare coeperunt; intelligebant

enim, si Bogislaum aut vivum aut mortuum cepissent, facile fore ut to-
ta Pomerania nullo resistente potirentur. Illi autem omnes hostium
conatus summa fortitudine eludunt, impetus repellunt, saepe ipsi
erumpunt, magnaque illis clade illata victores in oppidum revertuntur:
18 omniumque rerum dux atque princeps ipse Bogislaus fuit. Nam et
pro munitionibus acerrime dimicabat, ubicunque suos laborare videret,
accurrebat, auxilium ferebat, hortabatur, propugnabat: et ubi eruptio-
nes fierent, primus semper portis egrediebatur, postremus recedebat:
prorsus neque laborem ullum neque periculum refugiebat, ut saepe
exorandus esset a suis, ut ipse sibi parceret, et in sua incolumitate om-
nium salutem verti reputaret. Interim hostes, etiam novis subinde
copiis aucti, nihilo segnius instabant; illi contra, quos obsessis auxilio
venire oportebat, adhuc cessabant et diutius etiam cessaturi videban-
tur. Huius morae impatiens Bogislaus, qui quam primum etiam in
acie cum hostibus decertare cuperet, ipse egredi oppido statuit, len-
tumque suorum apparatum urgendo et incitando accelerare. Sed
quum undique hostium castra oppidum cingerent, nullus erat exitus,
nisi per profundissimam paludem ab sinistra parte subiectam, quam
illi, quum haud pervia videretur, custodire neglexerant. Hac igitur Bo-
gislaus, uno comite assumpto regionis illius gnaro, qui per vadosa eum
educeret, non sine difficultate et discrimine evasit, ad suos pervenit,
copias quam potuit celerrime coegit, properatisque itineribus hostem
versus duxit. Ita illi quem obsessum a se et paene iam captum teneri
putaverant, hunc simul et evasisse et cum iusto exercitu adventare co-
gnoscunt. Statim obsidionem solvunt, neque obviam ire Bogislao ausi,
Pomeraniae finibus excedunt. Sequitur Bogislaus, Brandenburgum
intrat, hostes, quacunque obsistunt, fundit fugatque, pagos aliquot et
19 oppida munita expugnat, magnamque agri hostilis partem occupat.
Hoc experimento edoctus est Albertus, qualem adversarium lacessivis-
set, quumque imparem se videret huius adolescentis fortitudini, belli
consilium abiecit et pacis condiciones proposuit. Bogislaus autem ho-
nori suo satis factum ratus, et, quod rarissimum est, in victoria tem-
perans, accepit pacem hac lege, ut liberam haberet et omni clientelae
vinculo solutam Pomeraniam, Marchiones autem e patronis socii fie-
rent, aequo foedere secum coniuncti. Haec quo magis firma foret so-
cietas, etiam Margaretham, Friderici filiam, Alberti neptem, in matri-
monium ei collocari placuit.

Talia fuerunt Bogislai tirocinia, quae quo rectius aestimetis, et

qua ipse aetate fuerit et quibus belli gerendi subsidiis instructus, et
qualem adversarium habuerit reputandum est. Adolescens enim exer-
citum duxit vixdum e pueritia — et quali pueritia — egressus: qua
aetate alios tirones videmus veteranorum contubernio ad bellum eru-
diri, eadem ille, qui nunquam ante castra, nunquam aciem vidisset,
ipse imperator naviter et intrepide bellum gessit, et contra eum adver-
sarium gessit, quo nemo tunc ex Germaniae principibus bellica laude
magis florebat. Ab hoc etiam vinci non turpe fuit: parem discedere,
gloriosum: superiorem vero evadere, magnae sane atque insolitae vir-
tutis documentum. — Neque tamen Bogislaus tam felici armorum suc-
cessu elatus et gloriae illecebris captus bello studere, eiusque gerendi
causas atque opportunitates cupide circumspicere coepit: quod solet
fere malum bellicosae principum virtuti adiunctum esse: pacis semper 20
amantissimus fuit, et gloriosius duxit suorum salutem atque incolumi-
tatem paterna cura tueri remque publicam quietis atque otii bonis flo-
rentem salubriter administrare, quam bellis fortiter gerendis famam
quaerere. Itaque post pacem cum Alberto compositam in hoc uno
omne studium collocavit, ut bene faceret rei publicae. Ac primum
quidem, quum multis illo tempore latrociniis Pomerania infestaretur,
etiam a nobilibus quibusdam hominibus, qui, ut erant etiamtum mores,
nobilitatem suam non pollui arbitrabantur plebeiorum hominum san-
guine et spoliis, impunitatem autem adhuc inter continua bella, quibus
Pomerania omnis perturbata fuerat, facile nacti erant: huic primum
malo Bogislaus occurrendum esse statuit. Igitur haud raro cum lecta
suorum manu ipse provincias peragrabat, latronum receptacula exqui-
rebat, castella expugnabat ac diruebat, tantumque illis brevi tempore
terrorem incussit, ut nusquam posthac, dum ipse vivebat, inventi sint
qui latrocinari auderent, et per totam Pomeraniam etiam qui inermes
et soli et pretiosissimis rebus onusti commearent, in viis quoque pu-
blicis non minus quam suos intra parietes tuti ac securi essent. — Dein
quum etiam redituum publicorum ratio admodum perturbata esset,
omnisque eorum administratio nulla certa lege nulloque ordine tempe-
rata et descripta, publica multa a privatis occupata, aliorum fructus
ministrorum vel avaritia vel incuria intercepti, publicumque aerarium,
dum pauci locupletes fiebant, exhaustum esset, ut ne maxime quidem
necessariis sumptibus sufficeret, eaque inopia omnem rerum gerenda- 21
rum facultatem impediret ac retardaret: huic quoque malo celerem Bo-
gislaus atque efficacem medicinam adhibuit. Assumptis enim in con-

silium prudentissimis cuiusque provinciae viris, omnem et sumptuum,
quos rei publicae administratio requireret, et redituum, qui ubique ex
vectigalibus, portoriis, tributis percipiendi essent, rationem commode
composuit, iisque colligendis idoneos maxime viros praefecit, atque ita,
cum neminis iniuria, neque exigens a quoquam, quod non deberi con-
staret, et multa etiam liberaliter remittens, tantum effecit, ut neque ci-
ves unquam libentius et minore cum molestia conferrent, neque prin-
ceps ullus illa tempestate, pro mensura quidem imperii, opulentior
haberetur. His autem opibus non ad fastum et ostentationem, sed
summa cum sapientia ad rei publicae commodum utebatur. Liberali-
bus imprimis ac splendidis praemiis afficere solebat eos, quorum opera
et consiliis in administranda re publica adiuvaretur, quos prudentia,
rerum usu, morum probitate insignes, ex omni Pomerania ad se evo-
catos habebat, ut nemo neque promptioribus neque melioribus mi-
nistris uteretur. Et erat in hoc ministrorum delectu admirabilis
Bogislai sagacitas, quae sane non in minimis numeranda est boni prin-
cipis virtutibus, ut, quum fieri non possit, ut unus omnia videat omni-
busque prospiciat, eos sibi viros adiungat, qui maxime sint vel ad im-
pertienda vel ad exsequenda consilia idonei. Talem Bogislaus habuit
Schulenburgum, virum non genere magis quam virtutibus clarum, ta-
22 lem Georgium Kleistium, civili prudentia nemine inferiorem, talem
Massovium, belli pacisque artibus pariter insignem, talem denique Sto-
ientinum, virum literatissimum, et Bugenhagii atque Ulrici Hutteni
amicitia et laudibus nobilitatum.

Ceterum ita his Bogislaus utebatur ministris, ut omnibus tamen rebus gerendis ipse interesset, neque quidquam eum fugeret, quod aliquo modo ad summam rem publicam pertineret. Quid quod ipsam rem publicam non ita tractabat, itaque ad universam civitatem regendam studium conferret, ut non etiam privatas singulorum res libenter respiceret et curaret. Nemo unquam civis, quamvis esset humilis, a principis conspectu et alloquio arcebatur: patebat cuivis ad Bogislaum aditus: ipse frequenter in publicum prodiens sermones cum occurrentibus conferebat, circulis atque conventibus immiscebatur, si quid esset, quod aut petere, aut queri, aut communicare secum vellent, id ut libere proferrent ultro hortabatur. Et fertur aliquando quum per urbem ambulans multos videret ante Schulenburgi aedes congregatos, adiisse et percunctatum esse, num quid accidisset, et quae causa esset tanti concursus. Illi habere se aiunt, quod a principe peterent, idque

ut referretur ad eum, cum Schulenburgo agere velle. Tunc Bogislaus, non sine stomacho: *Quid hoc rei est?* inquit: *nonne me ipsum coram appellare oportebat? an unquam audivistis quemquam petentem a me non admissum esse? Agite dum, me statim sequimini.* Ita omnes secum in domum suam deduxit, quae peterent audivit: respondit quod 23
ex re esse videret: denique laetos omnes et gratos dimisit. — Hac tanta comitate et affabilitate factum est, ut incredibili amore omnes, summi, infimi, Bogislaum amplecterentur, et tanquam solem aliquem post longas malorum procellas hunc sibi exortum esse praedicarent, cuius laetifica luce omnia recrearentur et reflorescerent.

Etiam privata ac domestica Bogislai vita talis fuit, qualis decebat eiusmodi principem, splendoris ac dignitatis plena. Primum otii et negotii tempora commode divisa, ut nunquam horam voluptati daret, quae rei publicae deberetur, rei publicae causa libenter voluptates intermitteret. Quae autem vacua tempora nactus erat, ea in armorum fere studiis et in musica arte consumpsit. Amabat autem imprimis illud equestris ludi genus, quum armati, variis discursibus obequitantes, dato signo infestis hastis inter se concurrunt, et prosternere hastarum impetu adversarium connituntur. Hoc in certamine Bogislaus parem sibi neminem habebat: tanta erat in eo peritia, tantum cum agilitate robur, ut qui ita certantem videret, Achillem potius Homericum aut Aiacem aut alium fabulosi temporis heroem, quam suae aetatis hominem se intueri putaret. Accedebat quod ipsa Bogislai forma divinae cuiusdam maiestatis admiratione omnium oculos et mentes percellebat. Insolita corporis magnitudo, splendidis ipse armis indutus, equo insidens arduo et acri, qui et ipse sentire videretur, quem virum ferret, et neminem nisi hunc sessorem tolerat: stipatus splendida comitum ca- 24
terva, quos et ipsos e procerissimis suorum eligere solebat, supra omnes tamen eminens, tanquam celsae basilicarum turres ceterarum aedium summa fastigia superant: mox incitato equo procurrens, mox tela torquens, mox adversarium deiiciens. Hoc spectaculo etiam Caesarem Maximilianum, quum iam senex Bogislaum hospitio excepisset, satiari non potuisse ferunt. Et fuerat ipse Maximilianus in iuventute armorum et equitandi peritia insignis, hisque studiis apprime deditus; sed talem neque se olim fuisse, neque similem quemquam vidisse testabatur, et obsecrabat Bogislaum, quum bellum sibi instaret adversus Gallos, ut societatem secum iniret, totiusque exercitus dux et imperator fieret. —

Aliquantum temporis Bogislaus etiam venationi dabat, non ludicrae illi et inerti, quae imbelles feras aut celeritate canum, aut telorum eminus missorum iactu, aut astu et insidiis superat, sed huic forti et virili, quae bellum gerit cum bestiis ferocissimis, quae etiam contra stare audeant et congredi cum hoste, nec sine periculo vincantur, cum apris, lupis, ursis, quorum etiamtum magna erat in his terris multitudo, et magnas saepe arvis ac gregibus ipsisque hominibus clades inferebat, ut illis extinctis etiam horum commodis non mediocriter consultum videretur. — Haec autem studia in Bogislao temperata erant miro artis musicae amore. Hac se omnium maxime oblectabat, ut quoties re-
25 quiesceret a negotiis et laboribus, fidium se ac tibiarum cantu recrearet. Et habebat domi suae egregiam musicorum artificum cohortem, qualem illa aetate vix in maximorum regum aulis reperires. — Etiam a literis talem animum non alienum fuisse, vix opus est commemorare. Quamquam in his ne quid insignius esset, obstitit quum Bogislai iuventus, sero demum aliqua bonarum artium cognitione imbuta, tum vero ipsarum literarum illis temporibus in Germania, et in hac praesertim Germaniae parte, forma et conditio. Vix enim depulsa priorum saeculorum barbarie, humanitatis quasi quidam igniculi ex Graecia in Italiam atque inde in ceteras Europae partes diffundi coeperant: vix glandibus homines vesci desierant et frugibus adsueverant, hoc est, spretis illis barbarae disciplinae tricis et quisquiliis, quas olim pro nescio qua sapientia stolidi magistri stupenti populo venditarant, quid verum esset, quid pulcrum, quid decorum et animo excolendo vitaeque humaniter agendae fructuosum, Graecorum ac Romanorum exemplo et praeceptis discere coeperant. Gliscebat paullatim sanior disciplina; sed in hanc nostram Pomeraniam sero viam invenit. Intellexit tamen iam tum Bogislaus, quantum esset in literis praesidii et ad rem publicam bene administrandam et ad omnem vitae rationem salubriter instituendam, doctorum hominum sermonibus libenter utebatur: literarum magistros honore et praemiis ornabat, Academiam nostram, se puerulo conditam, liberaliter fovebat, denique, quum ex orientali itinere,
26 de quo post dicendum erit, in patriam rediret, nullum se pretiosus civibus suis munus ex Italia referre posse putavit, quam Petrum Ravennatem, clarum illa aetate multiplici doctrina virum, qui magnis Bogislai praemiis invitatus una cum filio Vincentio aliquamdiu apud nos magna cum gloria docuit. — Imprimis autem historiae cupidus fuit Bogislaus, et licet ipse non aliorum exemplis sed sua natura ductus

virtutis viam invenisset, tamen et clarorum virorum facta libenter cognoscebat et magnam in iis vim esse intelligebat ad insita virtutis semina alenda atque excitanda. Itaque quum patriae quoque historiam egregiis exemplis abundare iudicaret, eaque in obscuro latere sibi ac suis turpe existimaret, auctor fuit Joanni Bugenhagio, qui tunc Treptoviensem scholam regebat, ut Pomeraniae res gestas componeret et posteritatis memoriae commendaret. Ita nos prima patriae historiae initia Bogislao nostro debemus.

Talibus fuit ille publice privatimque moribus: neque mirabimur, horum non apud suos solum insignem fuisse amorem ac venerationem, sed ad exteros quoque famam ac gloriam longe lateque diffusam. Itaque et confluebant undique multi, ut talis viri adspectu coram fruerentur, et nullus fuit illo tempore princeps, quin hunc sibi aliquo amicitiae aut affinitatis vinculo coniunctum cuperet.

Huius rei maxime insignia documenta cepit post Margarethae uxoris mortem, quum multorum ei principum filiae aut sorores ultro in matrimonium offerrentur. Fuit in his etiam Anna, Casimiri Jagel-
lonis, Polonorum regis filia. Nam quum legati Polonorum, qui erant 27
tunc forte aliarum rerum causa missi, peragrata Pomerania omnem terram intuerentur pagis oppidisque florentissimam, agros cultissimos et frugum proventu uberrimos, lautas hominum opes, mores probos et humanos, rem publicam legibus et institutis sapienter ornatam egregieque administratam, Bogislaum autem, quem huius felicitatis auctorem omnes praedicabant, tanquam numen aliquod praesens et a suis coli viderent, et ipsi coram venerati essent: nihil se gratius regi suo facturos esse intelligebant, quam si talis viri affinitatem ei conciliarent. Itaque condicionem Bogislao obtulerunt: neque is oblatam recusavit. Nam et Casimirum maximi faciebat, regem potentissimum et magna rerum gestarum gloria clarum, et filiam eius venustam, probam et pudicam esse acceperat. Itaque brevi res convenit: neque falsam de hoc matrimonio spem conceptam fuisse re atque eventu comprobatum est. Vixerunt enim inter se Bogislaus et Anna mira concordia et caritate, auxeruntque coniugii felicitatem dulcissima pignora, quinque filiis tribusque filiabus susceptis. —

Ita nunc, auditores, vidimus Bogislaum bonis cumulatum omnibus, quae in hominis vitam et in principis statum maxima cadere posse videntur: neque tamen hic tam insolitus felicitatis cursus aut mollem fecit eius animum atque remissum, aut fastu et superbia extulit. Sui

semper similis in tuendis rebus secundis non minore quam in paran-
28 dis cura et industria versatus est, ut quo plura nactus esset, eo maioribus dignus videretur. Nihil autem sibi et suae virtuti tribuebat: quidquid aut ab ipso bene gestum esset, aut feliciter sibi cecidisset, divinae providentiae acceptum referebat, quoque maior et clarior et felicior, eo magis etiam pius in Deum et religionis memor fuit. Et erat haec sana et vera pietas, non languida illa atque enervata, quae in precibus assidue fundendis et externa quadam religionis ostentatione lente subsisteret, sed quae coniuncta esset cum actionum probitate, nullaque re verius quam bene faciendo Deum coli posse intelligeret. Quamquam nolite putare externum istum pietatis cultum et caerimonias a Bogislao spretas et neglectas esse. Nullum diem non a piis precibus incepit, nullum sine precibus conclusit: nullius rei agendae non a summi numinis invocatione auspicium cepit. Atque haec Dei veneratio quam penitus in animo eius insederit, etiam illo consilio apparet, quod quamvis sit ab huius saeculi moribus et sentiendi ratione abhorrens, in Bogislao tamen verae atque eximiae cuiusdam pietatis documentum haberi debet. Nam si vel hominum, qui aliqua virtute et meritis supra vulgarem modum inclaruerunt, tantum valet apud bonos omnes nomen et memoria, ut ipsis dudum mortuis, loca tamen, ubi olim vixerunt, non sine summa voluptate visitent: quanto maiore nos caritate et veneratione ea loca intueri convenit, in quibus Deum ipsum, humana forma indutum, inter homines olim versatum esse accepimus. Haec igitur
29 Bogislaus adire, ex his Deum quasi propiorem adorare, et impressa terris humana Dei vestigia exosculari statuit. Idque consilium, quippe ex puro et sincero Dei amore natum, et cum summa pietate ac religione coniunctum, etiam adversus anxias uxoris preces, amicorum monita, longinqui et periculosi itineris formidines enumerantium, constantissime retinuit.

Praeparatis igitur omnibus, familiaque et imperio soceri et finitimorum principum tutelae commendatis, electisque ad rem publicam se absente regendam viris sapientissimis, ipse cum trecentis fere comitibus iter ingreditur, peragrataque celeriter Germania inferiore, primum apud Norimbergenses aliquamdiu substitit. Captus enim erat quum eximia urbis pulcritudine, tum civium moribus probitatis et elegantiae plenis: neque minus illis ipse placuit, cuius nomen quidem et gloriam iamdudum fama cognitum habuerant, ipsum autem nunc primum coram admirati sunt. Etiam ex vicinis urbi regionibus multi undique

confluxerant ad Bogislaum videndum et salutandum: et quum festum esset carniprivii tempus, quod ludis multis atque spectaculis et omni hilaritatis genere celebrari solebat, his omnibus se sine fastu et arrogantia immiscens, suas quoque ipse partes publicae laetitiae suscipiens et tanquam privatus cum privatis comiter colludens — ita omnium sibi animos devinxit, ut nullus illa tempestate suis civibus princeps carior esset, quam Bogislaus factus est Norimbergensibus. Ita totum fere mensem inter hos exegit. Mox autem Caesare Maximiliano ad Oenipontem salutato, inde, dimissa maxima parte comitum, quos ex Pomerania secum aduxerat, cum paucis Venetiam contendit. Multos ibi invenit, qui quum de eius consilio accepissent, concedi sibi orarent, ut comites itineris fierent et tutela Bogislai uterentur. Ex his rursus collecta trecentorum fere hominum manu, Germanorum, Italorum, Gallorum, Hungarorum, Polonorum aliorumque, navem conscendit, superatisque feliciter sinus Hadriatici et Ionii maris periculis in Creticum pelagus pervenit. Iam quum haud procul ab ipsa insula abessent, subito novem praedonum naves velis remisque citato cursu in se agi vident. Hae quid intentarent, nemini dubium: effugiendi nulla spes: impar vero certamen, si cum una Liburnica, hominibus haud amplius trecentis et ne armatis quidem plerisque aut armorum usui adsuetis, contra novem hostium naves, hominesque amplius bis mille armatos et militares pugnandum esset. Tamen Bogislaus suorum animos erigit: „*Saepe exiguis viribus maximas hostium copias fusas esse: si pereundum sit, tamen cum gloria mori decere: honestam mortem turpi vita et barbarorum servitio potiorem.*“ Itaque ad pugnam omnia parari iubet: ipse scuto tantum et gladio armatus in prora consistit, primum hostium impetum excepturus. Illi mox navem undique cingunt, magnam vim missilium eminus spargunt, dein propius urgent, ipsis navis lateribus adhaerent, viam sibi hastis ac gladiis facere conantur. Ibi tum Bogislaus ubicumque summum discrimen esse videt, advolare, hostes repellere, prosternere, in mare deturbare, suos et verbis et exemplo adhortari, prorsus strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequi. Ita diu iniquum certamen sustinetur. Perculsi hostes inexspectata nostrorum fortitudine: neque tamen victoriam minus sibi certam credunt, quum tantopere se viribus superare videant. Unus erat ex praedonum ducibus, homo insoliti roboris, et magnitudine quoque corporis Bogislao vix impar. Is quum hunc unum victoriam remorari intelligeret, eum sibi proprium ac solum adversarium sumpsit. Irruit; repellitur:

iterum aggreditur; in mare detruditur: sed quum et nandi peritus es-
set et a suis exciperetur, mox rursus proelio se immiscet, adversarium
suum petit. Ita quum saepius repulsus et deiectus non tamen certa-
mine desisteret, sed pertinacius semper instaret, suosque incitaret ut
coniunctis secum viribus omnes unum peterent, in tam atroci atque
impari certamine Bogislaus, quum vix sufficeret multorum undique
ictibus scuto ac gladio excipiendis, nunquam tamen loco cedit, quin re-
primit etiam proximos, alios sternit, in ipsum ducem invehitur. Sed
ibi dum maiori vehementia ictum intentat, et in galeam adversarii gla-
dium illidit, sternit quidem illum, sed gladium ipse diffregit. Concla-
mant hostes, quum Bogislaum inermem videant: maiore animo irruunt
omnes: nostri nihil nisi mortem sibi reliquam esse putant. Tres tamen
ex fidissimis Bogislai comitibus se illis obiiciunt, ipsum corpore te-
gunt, vulnera excipiunt, prosternuntur quidem, sed tempus tamen illi
dederant ut arma resumere posset. Is autem, quum gladium in pro-
32 pinquo nullum inveniret, laborantibus autem suis celeriter succurren-
dum esse videret, veru igni forte impositum conspicatus, hoc ut erat
etiam carnibus onustum arripit, pro gladio utitur, turbinis instar in
hostes contorquet, ceteros disiicit, ipsum ducem exanimatum proster-
nit. Huius demum casu hostes victoriae spem abiiciunt. suos e proe-
lio revocant, nostros non amplius morantur. Hi autem ex tanto peri-
culo tam contra spem servati Bogislaum omnes circumsistunt: patro-
num et servatorem suum salutant: huic se debere quod vivant, quod
lucem adspiciant, quod libertate fruantur, gratulabundi praedicant.

Dein paucis post diebus Ioppen appellunt: inde pedestri itinere
Hierosolyma perveniunt. Ibi quidquid erat aut in ipsa urbe aut in vi-
cinis regionibus aliquo divini redemptoris monumento sacratum, pius
princeps invisit et veneratur. Haec olim loca nascentem Illum viderant,
haec coelestis vocis testimonio generi humano commendatum, haec
verbis factisque divinis salutem mortalibus aeternam dispensantem,
haec denique omni cruciatu et crudelissimae mortis supplicio affectum,
defunctum, tumulo conditum, mox prodeuntem et in coelum unde de-
scenderat reversum. Quo igitur animi affectu haec omnia Bogislaum
lustrasse creditis? Haud alio profecto, quam qui veram pietatem, ve-
rum Dei amorem deceret. Non enim satis putavit genubus incumben-
tem aut humi prostratum adorare Dei vestigia, non precibus tantum et
caerimoniis operam dare: non donis templo oblatis pietatem profiteri:
33 — sunt sane haec laudanda, si vera sunt; sed sunt tamen eiusmodi,

quibus nimis saepe etiam eos uti videas, quorum ipsum animum ac vitam nemo bonus laudandam putet. Bogislaus autem ab eo demum vere Deum adorari intellexit, qui Deum haberet in suo ipse pectore: has demum sanctas esse caerimonias, quae cum morum sanctitate essent coniunctae: haec grata Deo sacrificia, quae factis continerentur ad divina praecepta accommodatis. Igitur ita haec loca veneratus est, ut viva et efficaci divini magistri memoria omnis eius animus impleretur: ita discessit, ut se suamque vitam omnem Deo consecraret. —

Jam vero operae pretium est audire, qualis fuerit Bogislai reditus, quanta omnium bonorum gratulatione celebratus, quam insignes ubique honores in ipsum cumulati. — Igitur quum confecto celeriter maritimo itinere Venetiam rursus contenderet, ut primum nuntiatum est eum adventare, Senatus Venetus legatos obviam misit, qui multo verborum honore in urbem suam invitarent. Ibi publico hospitio lautissime excipitur: proceres omnes salutatum concurrunt: Dux ipse Venetus adest, et servatorum tot civium suorum causa gratias agit. Inde stato die in ducale palatium deducitur, splendidissimo convivio excipitur, ad extremum spectaculo adesse iubetur, quale nullum adhuc Venetiae visum sit. Tunc ipsi Senatorum filii in scenam prodeunt, assumptoque alii Bogislai eiusque comitum, alii praedonum, quos devicerat, habitu, et personis quoque ad veritatem factis induti, proelii 34
illius imitationem quandam et imaginem mimica arte edunt. — Ita illi novo atque insolito honoris genere, quem verbis satis a se ornari non posse intelligebant, huius virtutem quasi vivo quodam simulacro, actione ac gestu expressam celebrare conati sunt.

Hinc Bogislaus Romam contendit: neque minus honorifice a populo Romano et a summo Pontifice acceptus est. Idem concursus, eadem gratulatio, idem omnium hominum, aetatum ordinum favor. Ipse autem Pontifex, quum vidisset Bogislaum et virum fama non minorem in colloquiis cognovisset, magno aliquo et insigni honore quanti eum faceret ostendere voluit. Indicta igitur in sacratissimo urbis templo concione, Bogislaus cum suis comitibus, Romanorum quoque nobilissimis et multis qui Romae aderant exterarum civitatum proceribus stipatus, solemni pompa in templum deducitur: collocatur in solio prope ipsius Pontificis et Cardinalium sellas: dein Pontifex orationem orditur gravem et luculentam: collaudat Bogislaum, gratulatur imperio Romano tantae virtutis principem, dignum hunc esse ait, qui et in urbe orbis terrarum principe, et ab eo, qui Dei in terris vicarius sit, summi

honoris insignibus condecoretur. His dictis coronam capiti eius imponit ducalem, gladiumque tradit aureum, exultante et gratulante populo Romano.

Quid autem referam, quam simile triumpho reliquum per Italiam et Germaniam iter fuerit? quanto favore a Caesare Maximiliano, quanta caritate a Norimbergensibus, quanta denique laetitia et gratulatione a suis, civibus, uxore, liberis acceptus sit. — Neque vero in iis mihi immorandum est, quae post hoc tempus bene et praeclare a Bogislao gesta sunt. Virtutem enim viri ex his quae adhuc dicta sunt satis cognoscere potuistis, neque fuerunt quae posthac fecit ab his quae adhuc fecerat diversa: et fortunae quoque favore in re publica administranda tam constanti usus est, ut felicius quam Bogislai imperium Pomerania nullum viderit.

Extrema demum Bogislai aetas renascentem vidit euangelicae veritatis lucem, a diuturnis illis, quas vel fraus hominum vel inscitia obiecerat, tenebris Lutheri eiusque amicorum solertia et fortitudine vindicatam: quae res quantos tunc animorum motus, quantas ubique seditiones ac certamina concitarit, non opus est commemorare. Verum in his quoque Bogislaus ita versatus est, ut et pietatem praestaret summam, et aequitatem ac moderationem omni laude maiorem. Nam quum religionis et veritatis per omnem vitam amantissimus fuit, tum ecclesiae Romanae auctoritatem maximi fecit, et praeceptorum, quibus a tenera aetate imbutus fuerat, in senectute memoriam non abiecit. Horum igitur quum videret magnam partem a Luthero impugnari, et convelli auctoritatem eorum, quos ipse venerari semper consueverat, quis mirabitur, quod non subito assensus est, quod, quae puer imbiberat, senex non statim dediscere potuit? Neque tamen ita veteris doctrinae tenax erat, ut illam novam prorsus aspernaretur. Mediam sibi viam sequendam statuit, ut nihil neque arriperet temere, neque repudiaret. Itaque quum in Wormaciensibus istis comitiis, quibus ipse interfuit, Lutheri doctrinam et ipsius Imperatoris et plurimorum ecclesiae atque imperii principum suffragiis condemnatam videret, libros eius publice combustos, proscriptum ipsum et vix adversariorum manibus ereptum, ita tunc Wormacia discessit, ut standum quidem sibi censeret comitiorum decretis, neque tamen quidquam contra eos, qui dissentirent, violenter atque hostiliter agendum. Nam veritatem sua ipsam natura satis tutam atque munitam fore confidebat; ab errore autem vi atque minis adhibitis non deflecti animos hominum, sed per-

tinaciores fieri et exacerbari. Hanc igitur rationem et ipse constanter
tenuit et a suis teneri postulavit. Itaque nunquam iis intercessit, qui
veritatis causam placide, ut decebat, et sine tumultu ac seditione tue-
rentur: Stoientinum, unum ex consiliariis, palam Lutheri doctrinam
professum, non minore quam antea favore amplexus est: ipsum Paul-
lum a Rhoda, qui primus fere omnium Lutheri praecepta in Pomera-
niam publice docendo propagabat, libenter aliquoties audivit concio-
nantem: denique suum ipse filium Barnimum etiam Wittebergam mi-
sit, quo accuratius omnem rem cognosceret. At vero quum turbas et
seditiones religionis praetextu moveri videret, quum apud Sundenses
a plebe concitata per ludibrium et contumeliam ipsa sacra pollueren- 37
tur, quique nollent a vetere ecclesia desciscere, omni iniuriam genere
vexarentur: hanc ille pravitatem et improbavit vehementer et severe
coercendam statuit.

Sed noluit nimirum divina providentia placidam viri venerabilis senectutem turbis istis ac seditionibus comprimendis exerceri. Exemptum inter ipsa horum malorum initia rebus humanis Bogislaum in beata sempiternae pacis sede collocavit. —

Habetis, auditores, magni principis imaginem, adumbratam quidem et imperfectam, sed quae non potuit tamen, quin animos vestros et amore et admiratione multifariam commoveret. Quodsi virum diligitis bonum, iustum ac pium, sic habetote: has virtutes, quum in illo summae essent, non tamen proprias fuisse, sed communes fere omnium, quos vel ante illum, vel postea ex illius stirpe ortos Pomerania principes habuit. Fortitudine sane et robore animi, rerum bene gestarum gloria, felicitate denique et opibus pauci fuerunt omni tempore cum Bogislao comparandi; sed probitas, iustitia, pietas gentilicia fuerunt nostrorum principum bona, quibus adeo plerique insignes fuerunt, ut nemo unus prae ceteris harum laude excellat. Igitur quum opes, imperium ceteraque fortunae beneficia ab illorum gente ad exteros translata sint, ipsi autem omnes dudum a stirpe interierint, harum
tamen virtutum grata manet in Pomeranorum animis et manebit re-
cordatio. Non aeneis illi titulis, non molibus e lapide constructis no-
men suum posteris ambitiose commendarunt; verum nulla est patriae 38
nostrae pars, in qua non multa supersint virtutis eorum monumenta.
Horum vero memoriam quem aut diligentius conservare aut religiosius colere decebit, quam nostram hanc Academiam? quam illi non condiderunt solum, neque dum supererant liberaliter foverunt ac tutati sunt,

sed futurae quoque post ipsorum obitum saluti atque incolumitati prospexerunt. Quapropter quidquid ad hunc diem ex hac Academia vel in rem publicam vel in quemvis nostrum fructus atque commodi redundavit et redundat, huius partem longe maximam illorum beneficio deberi mementote. Itaque debitas hodie quoque gratias persolvite Illorum beatis manibus, quorum, quamdiu superstes erit hocce musarum sacrarium, tamdiu quasi praesens inter nos numen et tutelam venerabimur: WARTISLAO illi nono, qui condidit olim et instruxit, PHILIPPO primo, qui collapsam temporum iniuriis restituit et recreavit, ERNESTO LUDOVICO, qui pluribus muneribus splendidissime ornavit, BOGISLAO denique postremo, qui etiam moriens huius curam ex animo non deposuit, sed ut se suaque gente extinctis haec tamen, maiorum suorum deliciae et alumna, salva et incolumis maneret, paterna caritate prospexit. — Si qua rerum, quae in terris aguntur, ad beatorum sedes notitia pertinet, si qua cura mortalium divas defunctorum animas tangit, scimus has hodie voces a Vobis audiri, scimus hoc pietatis officium a Vobis accipi, scimus denique Vos gaudere, quod vestra haec Academia per tot annos, in tot rei publicae conversionibus, in tot calamitatibus salva tamen et superstes perduravit, et nunc laetior etiam et vegetior effloruit, postquam tandem aliquando redditi nos sumus iis, a quibus nunquam nos divelli oportebat: gaudere, quod, siquidem Vos ex vestro sanguine exortum tutorem nobis et moderatorem relinquere fata noluerunt, sub eius tamen regis tutelam nunc demum nos et universa vestra Pomerania pervenimus, quo meliorem ne optare quidem fas sit: quem quas in aliis singulas veneramur virtutes, harum omnium raro et admirabili consortio divinitus ornatum videmus. Itaque tanta ex hoc rege intra tria lustra iam redundarunt in hanc provinciam beneficia, quibus plura aut maiora priori tempore nulla meminerimus a quoquam uno in nos esse collata: Academia autem nostra cum WARTISLAO, PHILIPPO, ERNESTO LUDOVICO, BOGISLAO etiam FRIDERICUM GUILIELMUM tanquam recreatorem suum ac sospitatorem consalutat. — Iure igitur ac merito oratio mea a moestitia et luctu exorsa, postquam in huius regis commemorationem deducta est, in gratulationem et laetitiam convertitur. Talem nobis obtigisse principem tantum intelligimus Dei O. M. beneficium, ut eo maius neque nos optare a Deo, neque Deum praestare nobis potuisse agnoscamus. Invocate igitur mecum, Auditores, divinam providentiam, ut hoc nos beneficio quam diutissime etiam perfrui sinat: ut in regem nostrum conferat quaecunque digna

sint eius virtutibus praemia: ut floreat ipse bonis, quae in humanam vitam cadunt, omnibus: ut domum suam, numerosa subole beatam, nullo unquam videat fortunae vulnere afflictam: ut regnum videat paterna sua cura et sapientia indies florentius: ut populi sui amore ac veneratione gaudeat: ut ex eorum numero, qui eum regem et patrem patriae salutant, nos quoque, licet recentius quam ceteros in tutelam eius receptos, amore tamen et pietate cum quolibet ex antiquissimis certare cognoscat.

Dixi.

PROGRAMMA.

42 De mulierum virtutibus, inquit Plutarchus, non assentior Thucydidi, qui eam optimam esse mulierem pronuntiat, de qua foris minimus vel in bonam vel in malam partem sermo sit, censens nimirum, ut corpus, ita famam quoque bonae mulieris inclusam esse neque in publicum prodire oportere. Elegantius sane Gorgias mulieris non formam sed famam multis notam esse iubet, optimeque mihi Romanorum lex constituta esse videtur, quae ut viris, ita mulieribus quoque defunctis iustam ac debitam laudationem publice tribui iubet. —

Hanc prudentissimi scriptoris sententiam commode nobis videmur usurpare posse in indicendis solemnibus, quorum pars haud minima etiam ad matronae honorem celebrandum pertinet virtutis laude pariter ac natalium splendore illustrissimae. Et sane etiamsi quis rem universe spectans vix improbaverit Thucydidis iudicium, utpote ipsi naturae consentaneum, quae quum vitam mulierum omnem a publico remotam domus ac familiae finibus incluserit, laudem quoque non publicam, sed privatam et domesticam esse voluit; non tamen cadit hoc nisi in eas, quibus privatae conditionis sortem fortuna assignavit; quas autem in excelsiore quodam loco, in regum ac principum domibus collocavit, harum etiamsi genere non diversas, illustriores tamen virtutes et celebratiores esse oportet. Nam quum ipsae principum domus ad rem publicam quodammodo pertineant, unde in universam civitatem vel boni vel mali plurimum redundet, ita virtutes quoque et vitia, quae in aliis privata sunt, quum in principe muliere existunt, totius in se civitatis oculos convertunt, et quo in excelsiore loco posita, eo etiam
43 illustriora et conspectiora fiunt. Quodsi accedunt ad haec eiusmodi tempora et fortunae casus, qui non vulgaris cuiusdam et communis,

sed maioris et insolitae virtutis etiam a mulieribus documenta edi vel
poscant vel permittant, horum sane fama fieri non potest quin latius
dimanet, et non aequalium modo laudibus sed posterorum quoque
memoria celebretur. Talia nos admirati sumus in Illa, quam
in regio Borussiae solio collocatam cum acerbissimo bonorum
omnium dolore mors nimis matura abripuit: quae quum bonitate ac
modestia in rebus secundis, constantia ac fortitudine in adversis non
domus solum suae ac mariti, sed patriae quoque universae et decus
esset unicum, et dulcissimum solatium, quis est quin immortali laudis
praeconio non a suis modo sed ab exteris, neque a nobis, qui ipsam
vidimus, sed ab illis quoque, qui olim fama cognoscent, hanc et cele-
brandam esse et celebratum iri fateatur? Talia quondam maiores no-
stri admirati sunt in Ea, cuius memoriae sacra decennalia crastino die
universitas nostra instaurabit, ANNA, Bogislai xiii filia, Bogislai xiv,
ultimi Pomeranorum Ducis, sorore una superstite, matrona omni vir-
tutum genere ornata, quae vel privatam commendare vel principem il-
lustrare possunt. Nupserat haec Ernesto, Duci de Croya et Areschotto
etc. S. R. I. Principi, qui quum esset Romanae ecclesiae addictus, ex-
ortis paullo ante belli illius funestissimi initiis, quo per triginta annos
Germania lacerata est, imperatoris et catholicorum partes amplexus in
castris ad Oppenhemium occubuit, vigesimo fere et secundo post nu-
ptias mense. Ita Anna cum uno filiolo, Ernesto Bogislao, vidua re-
licta mox inter peregrinos (in Lotharingiam enim a marito deducta
erat) et religionis odio sibi infensos omni iniuriarum et vexationum
generi se expositam vidit. Retinuerat enim, quum Ernesto nuberet,
evangelicae religionis a maioribus acceptae cultum, ad eumque etiam
liberos quos peperisset informandos in sponsalibus pepigerat. Et cum 44
marito quidem, licet diversae sectae addicto, magna semper et dulcis-
sima animorum concordia vixerat; hoc autem defuncto cognati filium
eius et in principatu heredem illis imbui sacris, quae detestanda ipsis
et hostili odio persequenda viderentur, id vero non ferendum rati ne-
que blanditiis neque minis pepercerunt, quo Annae animum suae vo-
luntati obsequentem facerent. Sed tanta fuit egregiae matronae con-
stantia, tanta pietas, tam firmus paternae religionis amor, ut quamvis
solam se videret atque inopem, et hostibus undique circumdatam, illos
autem multos et potentes et omni ad nocendum facultate instructis-
simos, nunquam tamen frangeretur nec quidquam concedere sustine-

ret, quod se indignum et religioni suae contrarium iudicaret. Ita in hoc iniquissimo certamine biennium fere duravit: tandem quum supra minas etiam vera pericula sibi intentari videret, domum potius mariti et principales opes quam religionem suam deserendam rata, cessit Lotharingia, et quidquid ibi ex mariti hereditate sibi ac filio deberetur adversariorum manibus relinquens in Pomeraniam se recepit. Illi statim in omnia tanquam vacua involarunt, neque unquam postea cogi potuerunt ut praedam restituerent. ANNA autem apud suos reliquum vitae tempus ita peregit, ut longe maiorem e virtutis laude splendorem acciperet, quam opum ac divitiarum iactura amiserat. Repudiatis enim omnibus quae subinde ferebantur novarum nuptiarum condicionibus, primi atque solius amoris unice tenax totam se filio ad omnem virtutem principalem informando dare decrevit. Et percepit sane ex hoc dulcissimum materno animo fructum, quum adolescentem videret bonis omnibus propter morum probitatem, doctrinam, prudentiam, pietatem egregie carum: ut quum propter leges feudales BOGISLAO XIV, avunculo, in imperio succedere non posset, ab eo tamen ad quem hereditatis iure Pomerania pertinebat, (licet propter temporum illorum et rerum omnium perturbationem universam obtinere non posset,) FRIDERICO GUILIELMO, magno illo Brandenburgensi Electore, hoc nemo dignior iudicatus sit, cui suas in administranda provincia vices demandaret. Ita hoc postremo Pomerania gavisa est sui sanguinis principe, si non domino, attamen rectore et moderatore, donec ad Borussiam regendam Regimontium translatus est. Mater autem fratribus omnibus et sororibus amissis ipsa paternae gentis postrema relicta huius unius adspectu gravissimum dolorem consolabatur. Ceterum in Stolpensi praefectura, cuius ei dum viveret possessio data erat, solitudinem suam non principali fastu ac magnificentia, sed virtutis et pietatis operibus exornavit, et quum reditus non nimis amplos haberet, horum permodicam partem in suos usus convertit, reliquam in bene faciendo quibuscunque posset summa cum liberalitate et munificentia consumpsit. Nam quum diuturnis belli calamitatibus exhausta esset Pomerania multorumque res familiaris attrita, horum nemo opis atque auxilii indigens ANNAM accessit, quin sublevatus abiret: multis etiam non petentibus opem ultro largita est. Neque pecunia solum, sed allo-

quio et consilio miseros consolabatur: circumibat ipsa domos: ae-
grotis medicinam e sua domo subministrabat: medicos mittebat:
liberos orbos aut propter egestatem parentum male habitos nu-
triendos, vestiendos, artibus et opificiis instruendos curabat, pror-
sus ut omnes eam vel tanquam matrem amarent, vel tanquam nu-
men aliquod tutelare venerarentur. Neque tamen ipsa unquam pro-
pterea aut gratias sibi agi aut laudem atque honorem tribui postu-
labat: quidquid faceret, Deo se debere professa, nunquam satis sibi
ipsa fecisse videbatur, neque quidquam magis dolebat, quam quod
propter opum mediocritatem non tantum quantum vellet efficere
posset. Ita non sane mirum quod hanc et dum vivebat universa
Pomerania summo amore et caritate amplexa est, et post mortem 46
non minus gravi dolore deflevit, quam illos olim principes suos
defleverat, quorum stirpem vetustissimam et nobilissimam in hac
iam penitus extinctam vidit. In hoc enim uno funere cunctos sibi
videbatur efferre, quorum illa non nominis solum heres relicta
fuerat, sed virtutes quoque, quas in illis patria venerata erat, omnes
vivo et incomparabili exemplo expressas repraesentarat. Univer-
sitas autem nostra, pluribus fere quam ulla alia rei publicae pars
et insignioribus beneficiis a principibus quondam suis affecta, au-
ctore ipso Ernesto Bogislao, Annae filio, diem huius emortualem,
qui erat d. vii vel ex emendata quam nunc sequimur fastorum ra-
tione d. xviiii m. Iulii, a. mdclx, *in memoriam* (sunt haec ipsa Er-
nesti Bogislai verba in epistola ad universitatem scripta) *tam
ipsius optimae Principis quam serenissimorum tot egregiorum Po-
meraniae Ducum, a quibus haud degener descendit, fundatorum
scilicet et nutriciorum huius Universitatis nunquam obliterandae
gratitudinis officio* decennnalibus sacris in perpetuum celebrandum
statuit.

His igitur sacris crastino die, h. m. xviiii, decimo iam et septimo post egregiae Principis obitum exacto decennio, in Auditorio maiori universitas nostra ex maiorum instituto operabitur. Pietatis nostrae interpretem esse voluimus collegam coniunctissimum D. Georgium Fridericum Schoemann, Literarum Gr. et Lat. Prof. P. O., qui qualis fuerit Pomeranorum principum virtus uno maxime insigni Bogislai Magni exemplo demonstrabit. Quamobrem omnes quibus antiquorum Pomeraniae Principum memoria

cordi est, Magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut hanc solemnitatem nobiscum celebrare velint qua decet observantia et reverentia invitamus.

P. P. Gryphiswaldiae d. XVIII Iul. MDCCCXXX. SVB SIGILLO VNIVERSITATIS MAXIMO.

INDEX GRAECUS.

INDEX LATINUS.

M.

N.

O.

P.

INDEX SCRIPTORUM.

B.

C.

ERRATA.

Plura quidem sunt quam vellem, sed leviora pleraque et quae morari lect-rem vix possint. Velut in graecis vocabulis p. 58, 6. *ἐμβασιλύει*. p. 77, 13. *π-ϱιφέϱεϑαι*. p. 119, 3. *Ἡϱκαλῆς*. p. 149, 13. *ποϱυμοδάσῃ*. p. 211, 9. *ἡγε-νικώτατον*, ne de accentibus aut spiritibus dicam nonnunquam aut omissis a- alieno loco positis; in latinis autem p. 88, 13. particulum et p. 182, 6. syllabu- p. 107, 10. verso (pr. vero). p. 110, 8. hisoria. p. 111, 19. montrasse. p. 16- 1. netur (pr. monetur). p. 193, 6. compositur. p. 227, 32. pro (pr. quo). p. 26- 8. demonstravis. p. 295, 10. potentis. p. 341, 1. instuimus. p. 343, 9. etsi (p- et si). p. 373, 8. ab im. alitudo. p. 378, 2. futurum. p. 389, 2. ab im. sex (p- sexies) aliaque eiusdem generis, quae omnia enumerare vereor ne putidum s- In numerorum notis unum errorem deprehendi p. 390, 1, ubi pro 761 scribi deb- 862: nec multo plures esse credo. Si qui tamen sint, his ac similibus paratam ap- cordatos homines veniam fore confido.

Typis Caroli Schultzii.
Kommandantenstrasse 72.